

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kıtalar Miti

Metacoğrafyanın Eleştirisi

Martin W. Lewis - Kären E. Wigen

Çeviri: Emre Dikici

KİTALAR MİTİ

Kıtalar Miti, Metacoğrafyanın Eleştirisi
Martin W. LEWIS–Kären E. WIGEN

Ekim 2021, 1.000 adet

Monografi ® | 002

ÖZGÜN İSMİ

The Myth of Continents: A Critique of Metageography

© 1997 by The Regents of the University of California

Published by arrangement with University of California Press

Kapak Deseni: Diz çökmüş Atlas deseni, Baldassare Tommaso Peruzzi

ÇEVİRİ

Emre DİKİCİ

EDİTÖR

Esin İLERİ

DÜZELTİ

Seda KUTSAL

SON OKUMA

Lezgin Rozan DEMİR

KAPAK TASARIM

İlhan DÜZ

ISBN

978-605-70963-1-9

BASKI

Ceylan Matbaa

Güven İş Merkezi

B Blok No: 83/2/319

Zeytinburnu/İstanbul

Tel: 0.212 613 10 79

Sertifika No: 40933

Monografi Yayınları

Sertifika No: 43841

Aziz Mahmut Hüdayi Mah.

Hakimiyeti Milliye Cad. No: 58/64

Üsküdar 34672 İstanbul

Tel: 0.216 334 52 55

bilgi@monografiyayinlari.com

www.monografiyayinlari.com

www.twitter.com/monografiyay

Eserin tüm yayım hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek kaydıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Martin W. LEWIS
Kären E. WIGEN

KİTALAR MİTİ

METACOĞRAFYANIN ELEŞTİRİSİ

Çeviri: Emre DİKİCİ

M O N O G R A F İ

Kären E. WIGEN

Lisans eğitimini Japon Dili ve Edebiyatı alanında Michigan Üniversitesi'nde tamamladı. Berkeley Üniversitesi'nde coğrafya alanında yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. Japonya ve Japon coğrafyacılığı üzerine çalışmalar yaptı. Dünya tarihine ve tarih-coğrafya ilişkisine olan yoğun ilgisinin bir sonucu olarak Martin W. Lewis'le birlikte *Kıtalar Miti: Bir Metacoğrafya Eleştirisi*'ni kaleme aldı. Dünya tarihinde okyanusların yeri ve önemi ile haritacılık biliminin tarih içindeki seyrine ilişkin kitaplaşan çalışmalara imza attı. Daha önce Duke ve Wisconsin Üniversitelerinde görev alan Profesör Wigen, 2002 yılından bu yana Stanford Üniversitesi Tarih Bölümü'nde dersler veriyor.

Martin W. LEWIS

Lisans eğitimini çevre çalışmaları alanında Santa Cruz Kaliforniya Üniversitesi'nde tamamladı. Berkeley Üniversitesi'nde coğrafya alanında yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. Aynı zamanda ilk kitabı olan doktora tezinde, Filipinler'de Kuzey Luzon'un dağlık bölgelerinde ekonomik kalkınma, çevresel tahribat ve kültürel değişim arasındaki etkileşimi inceledi. Daha sonraları dikkatini küresel coğrafya meselelerine çeviren Lewis, Kären Wigen ile birlikte *Kıtalar Miti: Bir Metacoğrafya Eleştirisi*'ni kaleme aldı. Coğrafya, çevre sorunları, dil, tarih konularında muhtelif eserlerin ve ders kitaplarının ortak yazarıdır. Daha önce George Washington Üniversitesi ve Duke Üniversitesi'nde çalışan Martin W. Lewis, 2002 yılından bu yana Stanford Üniversitesi Tarih Bölümü'nde kıdemli öğretim görevlisi olarak Uluslararası Tarih alanında dersler veriyor.

İÇİNDEKİLER

<i>Harita Listesi</i>	IX
<i>Önsöz</i>	XI
Giriş	1
Kıtalar Miti	2
Dünyadaki Dünyalar: Küresel Ekonomik ve Siyasi Ayrımlar	3
Ulusdevlet Miti ve Avrupa-merkezci Perspektif	8
Coğrafi Kafa Karışıklığının Temelleri	12
Dünya Bölgeleri: Bir Çıkış Yolu Olabilir mi?	15
Dünya Coğrafyası ve Postmodern Ruh Hali.....	17
Coğrafi Tekçiliğin İronisi.....	19
1. Kıtaların Mimarisi	23
Kıtasal Şemanın Gelişimi.....	23
Klasik Dönemdeki Teamül.....	23
Ortaçağ ve Rönesans Yapıları.....	25
Eski Dünyalar, Yeni Kıtalar	28
Yeni Bölümlendirmeler.....	30

Kıtasal Şemanın Devam Eden Yolculuğu	32
20. Yüzyıla Doğru	35
Modern Kıtasal Şema ve İstisnası	38
Kıtaların Anlamsızlığı Üzerine	38
Avrupa Anomalisi	39
Popüler Muhayyilede Kıtaların Yeniden Hizalanması.....	43
Coğrafi Determinizmin Kökenleri.....	47
Kıtalar ve Bölgeler.....	47
Avrupa ve Metacoğrafi Determinizm	49
2. Şark ve Garp'ın, Doğu ve Batı'nın Uzamsal İnşası.....	53
Doğu'nun ve Batı'nın Yer Değiştiren Sınırları	55
Batı Neresidir?.....	55
Avrupa'nın İlk "Öteki" si: Şark	60
Müphem Doğu.....	63
Doğu ve Batı Arasında: Ortadoğu'nun Doğuşu	70
Çelişik Bir Konum.....	72
Ortadoğu ve Yakındoğu	74
Doğu ve Batı Arasındaki Bir Geçiş Bölgesinin Etkileri.....	77
Doğu-Batı Retoriğinin Avrupa Dışındaki Kullanımları	79
3. Şark ve Garp'ın, Doğu ve Batı'nın Kültürel İnşası	84
Batı'dan Yana, Batı'ya Karşı: Direngen Kutuplaşmanın İki	
Biçimi.....	88
Paradigmanın Tersine Dönmesi	91
Rasyonalite Meselesi.....	96
Aklın Tarihsel Coğrafi Koordinatları.....	100
Örgütsel Rasyonalitenin Tarihsel Coğrafyası	103
Ekonomi Politik Meselesi	106
Doğu'nun Modellenmesi: Oryantal Despotizm ve	
Asya Tipi Üretim Modeli.....	109
Despotizmin Yeniden Değerlendirilmesi.....	113
Batılılaşma ve Modernleşmenin Gözden Geçirilmesi.....	117
Şarkiyatçılığın Yeniden Değerlendirilmesi	118
4. Avrupa-merkezcilik ve Afrika-merkezcilik	122
Avrupa-merkezcilik	124
Bir Dünya Tarihi Olarak Avrupa Tarihi.....	124

Akademik Müfredatta Avrupa-merkezcilik.....	128
Tarihsel ve Coğrafi Tahayyüller.....	131
Radikal Teoride Tersine Avrupa-merkezcilikler.....	134
Afrika-merkezcilik	136
İrksal Özcülük ve Çevresel Determinizm	139
İrklara Dayalı Coğrafyanın Yeniden Ele Alınması.....	141
5. Tarihsel Tahayyülde Küresel Coğrafya.....	146
Medeniyetler.....	149
Toynbee'ye Göre Dünya.....	149
Dünya Tarihi Metinlerinde Medeniyetler.....	153
Tarih Atlasları ve Çin-merkezcilik	155
Jeopolitik Yeniden Tahayyül ve Huntington'ın Tezi	157
Sistemler	159
Bir Dünya Sistemleri Perspektifinin Gelişimi	159
Sistem Yaklaşımına İlişkin Sorunlar.....	162
Farklılaşma ve Entegrasyon	167
Postmodern Çağda Kültürler ve Temaslar.....	168
Kesişen Bölgesel Yapılar: Üst Bölgeler ve Alt Bölgeler	172
Sınırları Yeniden Ele Almak: Uzlaşma ve Yayılımın	
Haritalandırılması.....	177
Postmodern Peyzajlar?.....	182
6. Dünya Bölgeleri	185
Dünya Bölgeleri Çerçevesinin Kökenleri	187
Dünya Bölgelerinin Erken Tarihi	187
Formel Dünya Bölgelerinin Ortaya Çıkışı.....	191
Yeni Bir Metacoğrafyanın Kurumsallaştırılması:	
Alan Çalışmaları Kompleksi.....	193
Asya ve Amerika'nın Yeniden Tasavvuru	197
Güneydoğu Asya Kavramının Ortaya Çıkışı	198
Güneydoğu Asya'nın İç Ahengi.....	202
Tarihsel ve Coğrafi Tasavvurda Orta Asya.....	206
Bir Dünya Bölgesi Olarak Orta Asya.....	209
Dünyayı Bölgelere Ayırmanın İdeolojik Sonuçları:	
Latin Amerika Örneği	211
Dünya Bölgeleri ve Coğrafi Determinizm	213
Düzeltilmiş Bir Dünya Bölgeleri Şemasına Doğru.....	217

Sonuç	221
Eleştirel Metacoğrafyanın On İlkesi	227
Yeni İstikametler.....	236
 <i>Notlar.....</i>	 242
<i>Kaynakça</i>	<i>320</i>
<i>Dizin.....</i>	<i>354</i>

HARİTA LİSTESİ

Nicolas Sanson'un Coğrafi Asya Bölümlendirmesi	xx
Soğuk Savaş Metacoğrafyası: Kuzey, Güney ve Üç Dünya	6
Yedi "Kıta" ve Popüler Muhayyiledeki Yer Değişimleri.....	44
"Batı"nın Yedi Versiyonu	56
"Doğu"nın ve "Şark"ın Konumlarındaki Değişiklikler.....	64
Toynbee'ye Göre MS 1952'deki Medeniyetler.....	150
MS 1200 Dolaylarında "Medeniyetler" Arasındaki Sınırlar	170
Gilles ve Didier Robert de Vaugondy'nin Asya Tasviri, 1798	188
S. August Mitchell'in Asya'ya Bakışı, 1849.....	190
1975 Dolaylarında Standart Dünya Bölgeleri.....	194
Bulgusal Bir Dünya Bölgeleştirme Şeması	218

ÖNSÖZ

Dışışleri Bakanı Gareth Evans Avustralya'yı haritaya eklemekte kararlıydı. Gerçekten. Temmuz ayının sonuna doğru, ASEAN [Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği] dışışleri bakanları yıllık toplantısı çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmelere katılmak üzere Brunei'ye geldiğinde, "Aşağıdaki Toprakları" "Doğu Asya Yarıküresinin tam merkezinde gösteren yepyeni bir haritayı silah gibi kuşanmıştı.

İkna edici bir karaktere sahip olan diplomat, yine de herkesin kendi dünya görüşünü benimsemesini sağlayamadı. Malezya Dışışleri Bakanı Datuk Abdullah Ahmad Badawi, Avustralyalı gazetecilerin sorularını yanıtlarken "Bir haritaya bakar bakmaz Avustralya'nın Asya'nın bir parçası olmadığını söyleyebilirim" diyordu. "Siz kendi coğrafyanızı bilmiyorsunuz."

Murray Hiebert¹

Beşeri meselelere ilişkin her mülahazada, farkında olarak ya da olmayarak, bir metacoğrafyadan yararlanılır. *Metacoğrafya* terimiyle, insanların dünya hakkındaki bilgilerini düzene sokmakta kullandıkları uzamsal yapılar kümesini; tarih, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, siyaset bilimi ve hatta doğa tarihi çalışmalarını biçimlendiren ve genellikle farkında olmadığımız çerçeveleri kastediyoruz.²

Bu kitap, bu çerçevelerin kapsamlı bir incelemesini yapmakta geç kalındığı düşüncesiyle yazıldı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, dünyanın İngilizce konuşulan bölgelerindeki yaygın küresel coğrafya tahayyülleri hiç olmadığı kadar zayıf ve muğlak bir hale geldi, uzamsal olguları düzenlemek

* Down Under; İngilizlerin, Avustralya ve Yeni Zelanda için kullandıkları gayri resmi tabir. (ç.n.)

ve sınıflandırmakta kullanılan standart yöntemlerin ise artık bu iş için yeterli olmadığı görüldü. Soğuk Savaş rekabeti döneminde, Amerikalıların dünya haritası bölümlendirmeleri büyük ölçüde üç parçalı bir şemaya dayanıyordu;³ günümüzde komünist İkinci Dünya neredeyse tamamen çökmüş durumda, Birinci ve Üçüncü Dünya arasındaki basit ayrımlar ise ekonomik büyümenin farklı oranlarda gerçekleşmesiyle sarsılıyor. Eğitimli Avrupalıların yüzyıllardır dünyanın temel coğrafi yapısını biçimlendirdiğini kabul ettiği kıtalar sözkonusu olduğunda, bu güven zedelenmesi muğlaklaşıyor; kıta ayrımı hâlâ kullanılıyor ama kıtaların nerede bulunduğu ve ne ifade ettiği konusunda giderek artan bir kuşku ile birlikte. Dünya bölgeleri veya “alanlar” kavramı için de çember daralmış durumda. Biliminsanları, 1960’larda ve 1970’lerde yerküre hakkındaki araştırmalarını “alan çalışmaları” kavramı etrafında şekillendirmeye alışmışlardı. Günümüzde, bilimsel çalışmaları finanse eden kuruluşlar alan odaklı araştırmalardan desteklerini çekme eğiliminde olduğu için dünya alanlarının belirginliği sorgulanmakta. Temel nitelikli ve görünüşte kalıcı bir bölgesel varlık statüsü kazanan ulusdevletler bile ansızın savunmasız bir hale geldi; haritacılar dünyanın temel siyasi haritasını 1989’dan beri birkaç kez revize etmek durumunda kaldı. Ama tüm bunlar arasında belki de en sorunlu olan, en basit, en üst düzey coğrafi konseptimiz; yani Batı adı verilen bir şeyin dünyanın geri kalanından ayrılmasıdır. Bu terminoloji, onu eleştirenler tarafından bile kullanılmaya devam edilse de dünyayı bu şekilde bölme fikri kuvvetli –ve tartışılmaz– bir biçimde bağınaz ve çarpık olmakla itham ediliyor.

Kavramsallaştırma konusunda ortaya çıkan bu kriz henüz tam anlamıyla idrak edilmese de halihazırda çeşitli gruplar dünyayı bölümlendirmenin yeni yollarını önermek ve 21. yüzyıl için daha uygun coğrafi kategoriler bulmak konusunda adeta yarışıyor. Bununla birlikte, yola nasıl devam edileceği konusunda henüz net bir fikir birliği yok. Birçok yazar, Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya paradigmasını, zengin bir Kuzey’in karşısına fakir bir Güney’in yerleştirildiği iki kutuplu bir şemayla ikame ediyor. Öte yandan bu terimlerin kullanımı ne kesin ne de tutarlı. 1991 gibi yakın bir tarihte, sosyal gelişimden çok jeopolitikle ilgilenen bir grup biliminsanı, Kuzey kategorisini eski Sovyetler Birliği’ne ve onun bir dönemki müttefiklerine atıfta bulunmak için –yorum yapmadan– kullandı.⁴ Bir diğer yaklaşım

ise dünyayı merkez, yarı-çevre ve çevre olarak bölümlendiriyor. Bu terminolojinin en göze çarpar şekilde kullanıldığı yer, modern dünyanın temel yapıtaşlarının bu birbirine kenetli siyasi-ekonomik bölgeler olduğunu ileri süren dünya sistemi teorisyenlerinin ve tarihçilerinin çalışmaları.⁵ Buna karşın Samuel Huntington liderliğindeki bir grup siyaset kuramcısı, ortaya çıkmakta olan yeni dünya düzenindeki asıl birimlerin, kendi kimliğini yeniden hâkim kılmak isteyen ve bu yolda muhtemelen komşularıyla savaşmaya hazırlanan bir avuç eski medeniyet olduğunu iddia ediyor.⁶

Bu son örneğin de gösterdiği üzere, her ne kadar yeni önermeler ortaya atılsa da eski coğrafi şemalar yeniden ivme kazanıyor. Tam bu noktada, yaygın Afrika-merkezcilik paradigması, toplumsal yaşamın temelde kıtaların oluşturduğu hatlar üzerinde biçimlendiği fikrine dayanması yönüyle ilgi çekicidir. Bu tezin daha uç versiyonlarında, Afrika sadece bitişik bir kara kütesinden değil aynı zamanda kaynaşmış bir insan topluluğundan oluşur: Öyle bir insan topluluğu ki, diğerlerinden bütünüyle farklı ve insanlık tarihinin tam da göbeğinde. Sözümona Batı medeniyetinin Lynne Cheney liderliğindeki sadık savunucuları, merkeziyeti doğal olarak yeryüzünün farklı bir bölümüyle özdeşleştirirler de genellikle kıtalara dair benzer bir çerçeveyi benimserler.⁷ Bu kamptaki bazı iyimserler, komünizmin çöküşünün “tarihin sonu” olduğunu iddia ederek, 21. yüzyılın tüm dünyada özellikle Batı liberalizminin ve demokrasisinin yükselişine sahne olacağını ileri sürüyor.⁸ Bir diğer grup, hem liberalizmi hem de demokrasiyi tehlikede, hatta belki de yok olmaya mahkûm olarak gören daha kötümser bir görüşe sahip. Benjamin Barber, antidemokratik ve ahlaki açıdan iflas etmiş bir küresel kapitalizmin ağlarıyla birleşmiş, biryandan da eşzamanlı olarak hızla artan etnik milliyetçilik “cihatları” tarafından parçalanmış bir “McDünya” geleceği tahayyül eder.⁹ Robert Kaplan, *Atlantic Monthly*’de yayımlanan ve ses getiren bir makalesinde benzer bir “yaklaşan anarşi” kehanetinde bulunur: İstikrarlı kapitalist merkezlerin veya kadim uygarlıkların değil “uyuşturucu kartellerinin, mafyanın ve özel güvenlik kurumlarının” “karanlık dokunaçlarının” hâkim olduğu bir dünya. Kaplan, daha da ileri giderek “kaosun sürekli başkalaşım geçiren bir tasviri” olarak hizmet edecek yeni bir haritalık türüne duyulan ihtiyacı dile getirir.¹⁰ Bununla beraber, başka düşünürler de kaosun, anlamlı bir haritalama yapma imkânını tamamen ortadan kaldıracak

ölçüde yaygın olduğuna inanıyor. Postmodernist kasırganın anaforlarına hükmeden ve giderek büyüyen bu bilimsel müktesebat, “göçebe kültürlerin” yükselişini ve hudut çizgilerini adeta anlamsızlaştıran sınır ihlallerini öne sürerek halihazırda metacoğrafi ayrımların çözülerek belirsiz bir akışa dönüştüğü iddiasında bulunuyor.¹¹

Farklılıkları ne olursa olsun, tüm bu yaklaşımların tek bir ortak özelliği vardır: Verili metacoğrafi yapılaraya yönelik derin bir şüphecilik.¹² Bu tarz bir şüphecilik iki nedenden ötürü haklıdır. İlki, toplumlarının temel uzamsal örüntüsünü oluşturmakta bize rehberlik eden tasavvur açıkça kusurludur ve beşeri araştırmaların her alanında, yürütülen her çalışmada, problematik sonuçlara yol açmaktadır. İkincisi, uzamsal betimlemede kesin doğruluk mülahazalarının ötesinde, metacoğrafya aynı zamanda ideolojik yapılar da meydana getirir. İdeolojideki köklü değişikliklere genellikle metacoğrafi kategorilere dönük bir sorgulamanın eşlik etmesi ya da bilinçli bir şekilde yeni bir dünya tasavvuru formüle etme girişiminde bulunanların, bunu genellikle yeni bir inanç biçiminin desteklenmesi kapsamında yapmaları hiçbir şekilde tesadüf değildir. Bununla birlikte, dünyanın bölümlendirilmesine ilişkin kadim coğrafi fikirler, tam da sahip oldukları ideolojik güç sayesinde, onları sarsmaya çalışanlar arasında bile varlığını sürdürerek fevkalade dirençli olduğunu ortaya koydu. Dahası, her ne kadar belirli kavramların yetersiz olduğu giderek daha fazla anlaşılrsa da sorun yalnızca *ad hoc* ve parçalı bir şekilde ele alındı; *bir sistem olarak* metacoğrafya ise henüz sürdürülebilir bir entelektüel tartışma ve münazara konusu haline gelmedi. Eski coğrafi kavramlar, yetersizliklerini ortaya çıkararak yerlerine daha iyi bir şeyler koymaya dönük sistematik ve etkin bir çabanın yokluğunda, muhayyilemizi esir tutmaya devam ediyor.

Eğer metacoğrafya ulusal gündemde halen önemli bir yer işgal etmemişse, bunun önemli bir nedeni de bir disiplin olarak coğrafyanın içinde bulunduğu kurumsal zayıflıkta yatıyor. Coğrafya konusu bu ülkede öyle ihmal ediliyor ki küresel coğrafya kavramlarının lime lime dökülmesi bile coğrafya konusundaki cehaletimizin perdesi arkasında adeta görünmezleşiyor.¹³ Savaş sonrası Amerikan eğitim sistemindeki konsensüs coğrafyayı değersiz gördüğü için, pek çok kişinin dünya hakkında çok az şey bilmesi ve dünyanın temel yapılarını anlamaya çalışırken çarçabuk tökezlemesi şaşırtıcı değil. Amerikan basınında yer bulan ve öğrencilerimizin dünya haritası

konusundaki esaslı cehaletini kınayan sansasyonel başlıklar da hiç abartılı değil. Prestijli üniversitelerde bile, önlerine dilsiz bir dünya haritası konulup Asya'yı yerleştirmeleri istendiğinde onu bilinçsizce İber Yarımadası'na koyacak son sınıf öğrencileri bulabilirsiniz.¹⁴

Burada tüm suçu öğrencilere atmak doğru olmaz. 1960'larda birçok ilkokul ve ortaokul, ezberciliğin genç zihinleri aptallaştırdığı teorisine dayanarak coğrafyayı öğretmeyi bıraktığından, üniversite çağındaki Amerikalıların çoğu hiçbir zaman doğrudan coğrafya dersi görmedi. Bu yanlış deneyimin üzücü sonuçları artık iyiden iyiye belirgin hale geldi; bununla birlikte devam eden geniş tabanlı reform girişimleri de mevcut. Temel coğrafya eğitimi, kısmen Ulusal Coğrafya Topluluğu ve Amerikan Coğrafyacılar Derneği (National Geographical Society and the Association of American Geographers) sayesinde, kademeli olarak Amerikan ilköğretim kurumlarına ve liselerine geri dönüyor.¹⁵ Aileler de bu konuda duyarlı görünüyor; öyle ki kartografik oyuncaklar ve oyunlar artık çocuk gelişimi alanında başlı başına ufak bir sektör oluşturuyor. Üniversite seviyesindeyse durumlar pek parlak değil. Coğrafya, bu ülkenin en üst düzey üniversitelerinin çoğunda bulunmayan, kimilerinde ise tehdit altında olan ötekileştirilmiş bir disiplin. Sonuç olarak, coğrafyanın tüm bunlara akademik bir disiplin olarak etkili bir şekilde yanıt verecek kurumsal destekten yoksun olduğu yerde, temel dünya coğrafyası tasavvurumuzu baştan tasarlama ihtiyacı ortaya çıkıyor.

Dünyanın bölgesel veya "küresel" coğrafyasını, yani dünyayı nasıl tasavvur ettiğimizle doğrudan ilgili olması gereken alt disiplini ele aldığımızda, sorun özellikle akut bir hal alıyor. Pedagojinin en alt seviyesi dışında, dünya coğrafyası entelektüel olarak savunulabilir bir akademik alan olarak görülüyor. Amerikan Coğrafyacılar Derneği'nin uzun uzmanlık grupları listesine –coğrafya araştırmalarının aktif sınırlarını belirlerken rehber alınan liste– dahil edilmeye de layık görülmemektedir. "Yaşlanma ve yaşlılar coğrafyası", "İncil coğrafyası" ve "Rekreasyon, turizm ve spor coğrafyası" gibi alt alanlar saygın araştırma alanları olarak kurumsallaşmışken, küresel coğrafyada durum böyle değil. Ülkenin önde gelen coğrafya bölümlerinin çoğunda, dünya bölgesel coğrafyası dersleri sadece yeni başlayan öğrenciler için yardımcı ders kapsamında uygun görülüyor; az sayıdaki okulun ders listelerindeyse hiç yer almıyor. Ayrıca, küresel coğrafya bir araştırma alanı olarak göz ardı edildiğinden, bu

konu öğrencilere ders olarak sunulduğunda bile çağdışı bir eğitim veriliyor. Dünya bölgesel coğrafyası ders kitapları, en kötü ihtimalle, disiplinin geçmiş hatalarının depolandığı belleklerden ibaret ve 1920'ler tarzı çevresel determinizmin doğrulanmamış alt katmanları üzerinde 1950'lerden kalma bölgesel özellik katalogları inşa ediyor. Amerikalı çoğu üniversite mezununun bu denli bulanık bir dünya tasavvuruna sahip olması hiç de şaşırtıcı değil.

Bu düzenin kurumsal başarısızlıklarını ele almak son derece güç. Yapması daha kolay olansa Amerikalıların dünya anlayışlarına yön veren fay hatlarını gün yüzüne çıkarmak, yani geleneksel metacoğrafyaların ortaya çıkışlarının ve gelişimlerinin izini sürmek ve nasıl halen bizi yanlış yönlendirdiklerini araştırmaktır. Bu kitapta girişilen işte budur. Başlangıç noktamız, hem akademisyenlerin hem de akademi dışı bireylerin, küresel mekânsal modellerin temelsizce basitleştirilmelerine dayanan bir dizi kullanışlı ancak köreltici coğrafi miti eleştirmeksizin kabul ettikleri önermesidir. Anglofon dünyada yaşanan metacoğrafi kafa karışıklığının kökeninde yatan ve birbirleriyle ilişkili dört yanlış olduğunu öne sürüyoruz: Kıtalar miti, ulus-devlet miti, Doğu-Batı miti ve coğrafi ahenk miti (yani, birbirinden tamamen farklı fenomenlerin uzamda aynı varyasyonu sergiledikleri fikri). Ayrıca, bu tür kavramların yalnızca naif "hatalar" olarak değil, çoğu zaman ideolojik iktidar araçları olarak da varlıklarını sürdürdüğünü iddia ediyoruz. Diplomatlar, siyasetçiler ve askeri stratejistler, tıpkı biliminsanları ve gazeteciler gibi metacoğrafi bir çerçeveden yararlanır. Bu tür siyasi aktörler, küresel yapıları, halkın zihninde canlandırabileceği şekilde formüle etme konusunda biliminsanlarının idrak etmek istediklerinden çok daha büyük bir rol oynarlar. Göreceğimiz üzere, dünyanın en temel ve sorgusuz sualsiz kabul edilen "bölgelerinden" bazılarının sınırları ilk olarak askeri düşünürler tarafından çizilmiştir.

Bu çalışmanın büyükçe bir kısmı, günümüzde ABD'de kullanılan standart metacoğrafyaların entelektüel temellerini incelemeye ayrılmıştır. Amacımız, küresel coğrafya kavramlarının, sadece dünyaya ilişkin söylemleri nasıl etkiledikleri bakımından değil, politikaya nasıl yön verdiklerini bakımından da önem arz ettikleri önermesini temellendirmektir. Bu noktaya ışık tutabilmek amacıyla, büyük ölçekli coğrafi kavramları inceleyip, bu kavramların entelektüel tarihçelerinin izini sürdük, hem akademik hem de popüler söylemdeki

mevcut kullanımlarını ele aldık. Öte yandan, başlangıç niteliğindeki bu denemenin eksiksiz olmaktan uzak olduğunu ilk ifade eden de yine biz olalım. Bir kere, kitabımızın kapsamı temelde baskın Avrupa-Amerikan coğrafi düşünce biçimleriyle sınırlı. Hatta bu gelenek içerisinde de öncelikli olarak Avrasya dünyasının nasıl betimlendiği konusuna odaklanıyoruz. Ayrıca uluslararası güç siyaseti alanında metacoğrafi fikirlerin ortaya çıkma biçimleri konusu, her ne kadar birkaç noktada değinilse de aslında daha kapsamlı bir değerlendirmeyi hak ediyor. Son olarak, alternatif bir metacoğrafi çerçevenin geliştirilmesi için hâlâ çok fazla çalışmaya ihtiyaç var. Ulaştığımız sonuç, makro-bölgesel çerçevelerin reformuna rehberlik edecek bir dizi ilkenin yanı sıra takip eden araştırmalar için özellikle umut vaat eden bazı alanların da ana hatlarını çiziyor. Bununla birlikte, tamamıyla eleştirel bir metacoğrafya oluşturma işi, kapsamlı ve kolektif bir çaba gerektiriyor. Haliyle, bu çalışma birçok yönden eksiktir. Amacı, uzun süredir ihmal edilen sorulara kesin cevaplar vermekten ziyade bu sorulara dikkat çekmektir. Kitap, bu konuların tartışılmasına ve daha derin sorgulamalar yapılmasına ön ayak olmayı başarırsa, amacına hizmet etmiş olacaktır.

Bu kitabın yazıldığı yıllarda, üç farklı üniversitenin entelektüel hayatının bir parçasıydık. Kendimizin de içinde bulunduğumuz bu üç topluluğun katkıları olmasaydı bu kitap mevcut halini alamazdı.

George Washington Üniversitesi'nden Joel Kuipers projenin kavramsal yönü hakkında değerli öncül yorumlarda bulundu; Don Vermeer ise tamamlanmış haline samimi bir ilgi gösterdi. Marie Price özellikle çok yardımcı oldu; Afrika ve Latin Amerika konusunu ele aldığımız bölümler için yeni kaynaklar ve kavramsal iyileştirmeler önerdi ve sürdürdüğü çalışmalarından da fikirler paylaştı. George Washington Üniversitesi'nden meslektaşımız olan bu kişilerin her birine şükranlarımızı sunuyoruz.

Kısa süre bulunduğumuz Wisconsin-Madison Üniversitesi'ndeki günlerimizin de bu projeye önemli katkısı oldu. Muazzam dünya atlasları koleksiyonuna erişimimizi kolaylaştıran Wisconsin Eyaleti Tarih Kütüphanesi personeline de teşekkür borçluyuz. Wisconsin Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nden Dan Doeppers, Robert Sack, Yi-Fu Tuan, Gerry Kearns (şimdi Cambridge'de) ve özellikle de Rusya'nın metacoğrafi konumuna ilişkin analizini bizimle coşkuyla paylaşan Mark Bassin (şimdi Londra'daki University College'da) ile yürüttüğümüz

tartışmalardan çok yararlandık. Ayrıca, başta Christian Brannstrom ve Valentin Bogorov olmak üzere, bizde entelektüel bir heyecan oluşturan yüksek lisans öğrencilerine de minnettarız. Özellikle teşekkür etmek istediğimiz Wisconsin Üniversitesi'ndeki diğer meslektaşlarımız ise Hint Okyanusu dünyası hakkında bize sağladığı ansiklopedik bilgiler için André Wink, Çin'e ve küresel ekonomi politikasına ilişkin keskin analizleri dolayısıyla Ed Friedman, derin soruları ile genel yardımlarından ötürü Colleen Dwtlavy ve Ronald Radano.

En fazla minnet borçlu olduğumuz yer ise Duke Üniversitesi oldu. Karşılaştırmalı Alan Çalışmaları Çalıştayı, (The Workshop in Comparative Area Studies - CAS) bu kitapta sürdürülen temel metacoğrafi eleştirinin ortaya çıkmasında öncül bir forum işlevi gördü. Her ne kadar tüm üyeleri bizim tutumlarımızı desteklemeyecek olsa da CAS çalıştayı ve onun öncesinde yürüttüğümüz gayri resmi okuma grubu, karşılaştırmalı alan çalışmalarının anlamının ne olması gerektiği sorusunu ciddi bir şekilde ortaya koyarak gündemimizin şekillenmesine yardımcı oldu. Bu toplantıların düzenlenmesine yönelik iyi niyetli çabalarından dolayı Connie Blackmore'a ve foruma sağladığı kurumsal destek nedeniyle Bruce Lawrence'a teşekkür ediyoruz. Ayrıca, ilk taslaklarımızdan birine verdiği destekleyici ve anlamlı yanıtta İslam medeniyeti coğrafyası ve Marshall Hodgson'un entelektüel projesi hakkında bilgi veren Bruce'a da teşekkür etmek istiyoruz. John Richards, hem genel hem de özellikle Güney Asya'daki alan çalışmalarına ilişkin bilgilerini ve feraset dolu yorumlarını bizimle paylaştı. James Rollston, yaptığımız metacoğrafi Almanya tanımını üzerine değerli yorumlar yaptı, Walter Mignolo ise bize Latin Amerika'ya ilişkin sömürgeci tasavvur hakkında çok şey öğretti. Tartışmamızın bazı bölümlerine eleştirel bir şekilde kulak veren Duke Üniversitesi'ndeki diğer pek çok meslektaş ve arkadaşımız arasında, özellikle Anne Allison, Vincent Cornell, Arif Dirlik, Vasant Kaiwar, Rebecca Karl, Sucheta Mazumdar, Charles Piot, Alex Roland, Susan Thome, Kristina Troost ve Peter Wood'a teşekkür etmek istiyoruz.

Ülkenin ve dünyanın farklı yerlerinden çok sayıda kişi de yine bu projeye destek oldu. Norm Levitt ve Meera Nanda, bilim, akıl ve "Batı kültürü" hakkındaki halen devam eden tartışmaların başlatıcısı oldular. Victor Lieberman ise erken modernite coğrafyası hakkındaki olağanüstü bilgeliğini bizimle paylaştı. Paul Starrs, tıpkı bakışımızı akademik düzlemde tutmamıza yardımcı olan James

ÖNSÖZ

Hynes gibi, bizim için her zaman harika bir uzak mesafe arkadaşı ve meslektaş oldu. Les Rowntree, sıcak dostluğunun yanı sıra, küresel coğrafyayı pedagojik düzeyde yeniden tasarlama projemize de çok önemli bir destek sundu. Bulgaristan Coğrafya Akademisi üyeleri (özellikle Marianna Nikolova) ülkelerinin (meta)coğrafi durumu hakkında bizi cömertçe aydınlattı.

Kitabın son halini almasında California Üniversitesi Yayınları'nın özen ve yol göstericiliğinin katkısı çok büyük. Alexander Murphy ve iki anonim yorumcu, metnin iyileştirilmesi için derinlemesine sorular sorup bilgece öneriler sundular. Sheila Levine, Laura Driussi, Sue Heinemann ve Rachel Berchten ise kitabın basıma hazırlanma sürecini ustalıkla yönettiler. Joe School'a ve Maryland-Baltimore County Üniversitesi'nin kartografi çalışanlarına da ayrıca teşekkür ediyoruz.

Son olarak, ailelerimize her zamanki gibi en derin şükranlarımızı sunuyoruz.

GİRİŞ

Lise mezunlarının Avustralya'nın dünya üzerindeki yerini bulmakta zorlandığı bir ülkede, dünya hakkındaki temel bilgileri aktarmak, üniversite düzeyindeki küresel coğrafya dersleri için en öne çıkan pedagojik zorunluluk haline gelmiştir. Ama bu zorunluluğu yerine getirmek görüldüğünden daha zordur. Zira buradaki en sorunlu konu, en temel bilginin ta kendisi, yani kullandığımız coğrafi taksonominin en üst seviyesidir. İster dünyayı yarım düzine kıtaya ayıralım ister Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney ya da Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalar şeklinde daha basit ayrımlar yapalım, sonuç aynıdır: Benzer alanlar kaçınılmaz olarak benzerlerinden ayrılır, apayrı yerler ise birbirlerine eklemlendirilir.

Gelgelelim, bu tür incelikler coğrafyayı on yaşındaki çocuklara tanıtırken konu kapsamının dışında kalır. Dünya haritasını öğrenirken temel başlangıç noktaları olabildiğince basit yapılar olmalıdır. Ancak bunları üniversite düzeyinde dahi sorunsuz kategorilerymiş gibi öğretmeye devam etmek, öğrencilerimizin dünya yüzeyindeki asıl izleri bırakan karmaşık örüntüler hakkında sağlıklı bir biçimde düşünebilmek için ihtiyaç duydukları araçları onlardan esirgemek demektir. Bilimsel söylemin en üst düzeylerinde bile

GİRİŞ

hâlâ bu basitleştirici coğrafi çerçevelere başvurmaya devam edilmesini mazur görmek ise daha da güç. Özü itibarıyla sofistike ve özeleştiril nitelikteki çalışmalar bile, kıtaları alışıldık bir biçimde özelleştirerek sınırlarını bu sınırlara uymadıkları apaçık olan fenomenleri analiz etmekte ve sınıflandırmakta çerçeve olarak kullanırlar. Dünyanın bu şekilde bir avuç temel birime bölünmesi kullanışlı olabilir ancak bu, küresel coğrafyanın barındırdığı karmaşıklıkların hakkını vermemek anlamına gelir ve hatalı karşılaştırmalara yol açar. Siyasi iktidarı elinde bulunduranlar tarafından kullanıldığında ise sonuçları son derece trajik olabilir.

KITALAR MITİ

Kıtalar miti, birçok coğrafi kavramımız arasında en temel nitelikte olanıdır. Kıtaların dünya coğrafyasının temel yapıtaşlarını oluşturduğu bize daha ilkokulda öğretilir. Bu büyük, ayrık kara kütleleri bir çocuk tarafından bile dünya haritası üzerinde kolayca ayırt edilebilir. Yerküreyi şöyle bir çevirmeniz ve kıtaların önünüzden nasıl geçip gittiklerini izlemeniz yeterli: Panama Kıstağıyla zayıf bir şekilde birbirine bağlanan devasa Kuzey ve Güney Amerika üçgenleri; Akdeniz ve Kızıldeniz'in Avrupa ve Asya'dan özenle ayırdığı büyük Afrika kamburu; diğer kara parçalarından belirgin biçimde ayrılan Avustralya'nın tıknaz cüssesi ve dünyanın dibinde, yapayalnız, Antartika'nın uçsuz bucaksız buzul çölleri.

Oysa kıtalar, küresel kartografinin devasa bileşenlerinden daha fazlasıdır. Kıtasal yapı, doğal dünyaya ilişkin temel tahayyüllerimize de yön verir. Afrika'nın vahşi yaşamından, sanki ayrı hayvan türlerinden oluşan bir toplulukmuş gibi bahsederiz ve onu genellikle Asya veya Güney Amerika faunasıyla karşılaştırırız. Kıtalar kavramının bir amacı da temel jeolojik süreçleri ortaya çıkarmaktır; Afrika ve Güney Amerika arasındaki "uyum" jeolojinin birleştirici levha tektoniği teorisinin en temel görsel kanıtıdır. Daha da önemlisi, kıtasal bir çerçevenin insanlığa ilişkin algımızı yapılandırmasına izin verme eğilimimizdir. Afrikalılar böylece, Asyalılar ve Avrupalılarla kullanışlı bir şekilde tezat oluşturabilecek ayrı bir halk haline gelirler ve Afrika'nın sorunlarının, sanki bu sorunlar bazı coğrafi gerekliliklerle bağlanmış gibi, bu kıtanın kara kütlesine özgü olduğunu varsayarız. Benzer şekilde, Avrupa ve Asya arasındaki kültürel ayrım da uzun zamandır tarihsel muhayyilemizi yönlendirmiştir. Her kıtayı

kendi tarihiyle özdeşleştirir ve onun asli doğasını diğer kıtaların-kine zıt konumlandırırız.

Kıtalar bu kadar bariz görsel birimler olduğu için olsa gerek, kullanışlılıkları nadiren sorgulanmaktadır. Kıtasal şema, atlaslarda, ansiklopedilerde ve bibliyografik başvuru kaynaklarında, her yerde ve her zaman yeniden üretilir ve pekiştirilir; bu kaynakların neredeyse tamamı, bu bölümlendirmeleri temel coğrafi çerçeveleri olarak kullanılır. Amerikan eğitim sisteminde kıtaların oynadığı belirgin rolün en çok göze çarptığı yer, sınıflarda kullanılan harita, dünya küresi ve diğer coğrafi gereçlerin birincil kaynağı olan Rand McNally'nin *Eğitim Yayınları Kataloğu*'dur.¹ Bu katalogda, yalnızca "yeni başlayanlar için" hazırlanmış bir dünya "siyasi" haritasında standart kıtalardan her birinin parlak bir renkle belirgin bir şekilde işaretlendiğini değil, aynı zamanda daha özel amaçlarla hazırlanmış siyasi ve fiziksel haritaların da aynı kıtasal şema dahilinde tasarlandığını görüyoruz. Bu sayede Avrupa ve Asya'nın her birine Seviye III serisinde aynı boyutta (yani 173 cm) bir harita tahsis edilerek Avrupa'nın çok daha ayrıntılı bir şekilde haritalanmasını sağlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde haritalarda kullanılan standart yedi parçalı kıtasal şemanın, son derece yaygın olmasına ve kendisine atfedilen sağduyulu konuma rağmen, gösterdiğinden fazlasını gizlediğine inanmak için pek çok neden vardır. Köhnemiş bir formülasyondan ibaret olan bu çerçeve, sürekli sırtlaması istenilen yükü taşımaktan artık tamamen acizdir. Aynı şekilde, doğa tarihi ve beşeri coğrafya alanlarındaki başlıca dağılımsal örüntüler ve yapılanma süreçleri de kıtasal ayrımlar temelinde gerçekleşmez. Kuzey ve Güney Amerika'yı birbirinden ayıran Panama Kıstağı'nın ne sosyal tarih ne de hayvan ve bitki krallıkları açısından pek bir önemi yoktur. Afrika'yı benzersiz kılan şeylerin çoğu, Akdeniz'in değil Sahra Çölü'nün güneyinden başlar. Avrupa ile Asya arasındaki ayırım ise tamamen keyfidir. Küresel coğrafyaya ilişkin sofistike bir kavrayışa, ancak ve ancak kıtaların önemli biyolojik veya kültürel gruplara işaret ettiği şeklindeki yaygın inancı bir kenara bırakarak erişilebilir.

DÜNYA'DAKİ DÜNYALAR: KÜRESEL EKONOMİK VE SİYASİ AYRIMLAR

Dünyanın ekonomik açıdan ikiye ya da üçe ayrılması kıtasal sisteme nazaran daha az sakıncalıdır, zira bu bölümlendirmelerin kapsamları

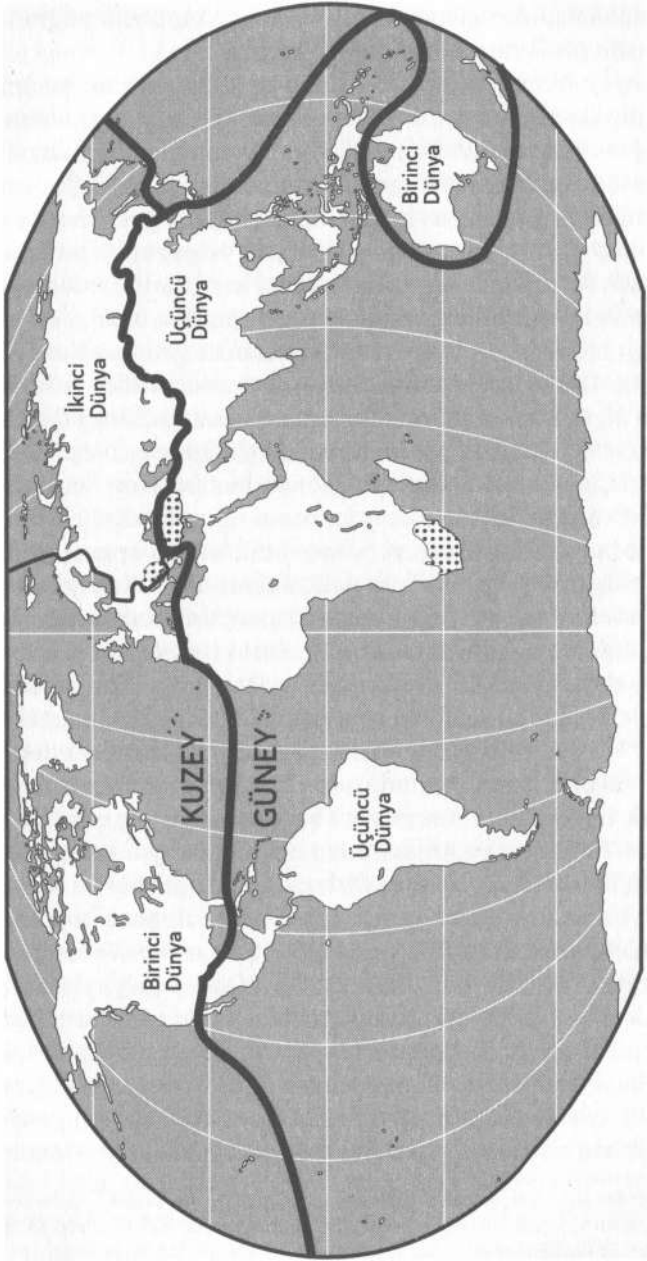
daha sınırlıdır. “Üçüncü Dünya” esasen bir ekonomi politik kategorisidir. Hiç kimse Üçüncü Dünya’ya özgü bir bitki örtüsünün veya bir Üçüncü Dünya jeolojisinin varlığını esas almaz (her ne kadar Üçüncü Dünya edebiyatı kategorisi üzerine gürültülü tartışmalar sürse de).² Öte yandan, Üçüncü Dünya bir ekonomi politik kategorisi olarak bile gereğinden fazla yekparedir, sınırlarının çizimi herhangi maksada hizmet edebilmek için fazla basittir.³ Küresel ekonomiyi haritalandırmaya yönelik girişimlerinin çoğunda, görece yoksul Portekiz ve Yunanistan Birinci Dünya’da konumlandırılırken; ekonomik faaliyet düzeyleri nispeten yüksek olmasına rağmen Singapur, Tayvan ve Güney Kore gibi dinamik ülkeler Üçüncü Dünya olarak adlandırılır.⁴ Böylesi hatalı ayrımlar kısmen bu konudaki ataletin bir sonucudur. Zira temel bir sınıflandırma sistemi oluşturmak ve bunu da değişen ulusal servetlere ilişkin en güncel verileri yansıtacak kadar seri bir şekilde revize etmek oldukça külfetli bir uğraş olacaktır. Ancak kıtalara dayalı düşünce tarzının kalıntılarının da bunda payı vardır.⁵ Yunanistan ve Portekiz Avrupada yer alır ve Avrupa zengin bir “kita” olduğu için, kurucu devletlerin güncel koşullarına bakılmaksızın tanım gereği bu devletler genellikle “gelişmiş” olarak kabul edilir. Tüm bu açmazlardan dolayı, Carl Pletsch “üç dünyalı şemanın belki de sosyal bilimler söylemimizdeki en ilkel sınıflandırma sistemi olduğunu” iddia ederken haksız sayılmaz.⁶

Üç dünyalı model bünyesindeki sınıflandırma sorunları, az ya da çok her türlü sınır hattı sorununun nasıl sınıflandırılacağına ilişkin hararetli tartışmalara yol açmıştır. Örneğin, ekonomist Robert Solow, *New York Review of Books*’ta⁷ yakın zaman önce çıkan bir görüş yazısında, yazar Edward Luttwak’ı, Şili ve Arjantin’in gelişmiş dünyanın üyeleri olmadığını ima etmesi nedeniyle kınar. “Elbette,” diye başlar Solow cümleye, okura bunların “Üçüncü Dünya ülkeleri” olmadığı bilgisini verirken. Solow pek çok yönden haklıdır. Şili son yıllarda dramatik bir ekonomik büyüme sergiledi, Arjantin ise uzun zamandır görece yüksek bir sosyal refah düzeyine ulaştı. Öte yandan her ikisi de normalde Birinci Dünya üyeleri arasında sayılmıyorlar ve bunun da haklı bir gerekçesi var. Solow, Arjantin’in Üçüncü Dünya’ya ait olmadığını iddia edebiliyorsa, bu, temelde ikincisinin nihayetinde herhangi bir yazarın genişleme veya küçültme arzusuna tabi, son derece değişken bir kategori olması sayesinde.⁸ Bu tür bir belirsizlik,

polemik açısından elverişli olabilir ancak bu bizim coğrafi anlayışımızda bir ilerleme sağlar mı, bilinmez.

Dünyayı Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalara ayırmak günümüzde her halükârda anakroniktir. Zira İkinci Dünya'yı (yani komünist bir rejim altında yönetilen yerleri) tanımlamak için kullanılan siyasi kriter neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.⁹ Öte yandan bu sınıflandırma şeması, büyük ölçüde hem Soğuk Savaş dönemi Amerikan partizanlarının hem de siyasi yelpazenin karşı tarafındaki azıllı Amerikan neo-emperyalizmi karşıtlarının ideolojik ihtiyaçlarına hizmet etmesi nedeniyle, gereğinden uzun süre ayakta kalmayı başardı.¹⁰ Dahası, ortaya konulan ve gelişmiş Kuzey ile az-gelişmiş* Güney'i birbirinden ayıran yeni alternatif de (bkz. Harita 1) aynı ölçüde sorunludur.¹¹ En başta, Kuzey ve Güney sınıflandırmaları fevkalade belirsizdir. Kuzey'de 58 derece enlemine kadar uzanan Çin, normalde Güney'de konumlandırılırken Avustralya ve Yeni Zelanda genellikle Kuzey içerisinde gruplandırılır.¹² Bununla birlikte burada da asıl sorun, benzer birimlerin yekpare yığınlar halinde oluşturulan kategorilere dahil edilmesidir.¹³ Kuzey kategorisi, başlarda Sovyetler Birliği, Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika'nın sahip oldukları endüstriyel ekonomilerin temelde benzer olduğu fikrine dayanıyordu. Oysa Sovyet Devleti'nin ve ekonomisinin çöküşüyle birlikte bu sınıflandırma sistemi artık hiçbir anlam ifade etmiyor.¹⁴ Rusya ve Japonya ekonomilerini benzer kabul ederek her ikisini de belli bir anlam ifade eden "Kuzey"in içerisinde değerlendirmek, hayal gücünün sınırlarını biraz esnetmeyi gerektiriyor; öte yandan Tacikistan ve Arnavutluk'u da onlarla aynı kategoriye yerleştirip Tayvan, Hong Kong ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni Güney'den saymak ancak ve ancak üzerinde mutabık kalınmış bir cehaletle mümkün. Ayrıca, Güneyli Arjantin ülusunun Lesotho ve Mozambik'te olan ortak özelliklerinin, Portekiz veya Güney İtalya'yla olan benzerliklerinden daha fazla olduğunu farz etmenin (Robert Solow'un da savunacağı üzere) öğretici bir yanı yoktur. Bununla birlikte birçok biliminsanı Kuzey-Güney şemasının akıl almaz sadeliğine kendilerini öylesine kaptırmışlardır ki Güney Yarıküre'nin gerçekten de yekpare bir küresel yoksulluk bölgesi teşkil ettiğine inanırlar.¹⁵

* Burada Güney'i oluşturan ülkeler için önceleri "less developed", daha sonra ise "underdeveloped" teriminin kullanıldığı belirtilmiştir. Her iki ifade de dilimize az gelişmiş olarak çevrilir. (ç.n.)

Kuzey-Güney ayrımı, tıpkı Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalar ayrımı gibi, esasen iktisadi terimlerle tanımlanır. Kültürel ve politik konularsa daha çok Doğu ve Batı olarak çerçevelenir, ki bu çok daha eski ve çok daha önemli bir ayrımdır. Gerçekten de Birinci Dünya kavramı, nevi şahsına münhasır bir Batı âleminin varlığı fikrine derin bir şekilde nüfuz etmiştir. Bu nedenle pek çok çalışmada Üçüncü Dünya, Birinci veya İkinci Dünya'dan ziyade Batı'nın karşıtı olarak kullanılır.¹⁶ Bu şemanın mantıki sınırları zorlandığında ise dünya bir kez daha ikiye bölünür: Batı ve Batı olmayan. Bernard Cohn'un da belirttiği gibi, böylesi bir manevra ancak "Dünyadaki insanların onda dokuzunu tek bir olumsuz terimle niteleyen fevkalade bir etnosantrizm" ile mümkündür.¹⁷

Her ne kadar, genellikle "Batı"nın karşısına zıttı olarak basitçe "diğerleri" konsa da bu karşıtlığın tarihsel muadili elbette "Doğu"dur. Kıtalar miti, bu ikili boylamsal ayrımda da rol oynar; zira Batı geleneksel olarak Avrupa (ve onun doğrudan kolonyal uzantıları) olarak tanımlanırken, Doğu birçok durumda sadece, topluca haritadan düşüp kaybolacak gibi duran Asya ve Afrika'yı kastetmek için kullanılır. Doğu-Batı karşıtlığı, muazzam derecede basitleştirilmiş bir dizi coğrafi koordinat üzerine türlü insan niteliklerini haritalandırır. En temel özelliği ise tarihsel olarak Batı'yı akıl ve ilerlemeyle, Doğu'yu da maneviyat ve dinginlikle özdeşleştirmek olmuştur. Her ne kadar temelsiz de olsa bu sözde eşleştirme nihayetinde metacoğrafi mitolojimizin merkezindeki bir yapıyı teşkil eder.

Diğer metacoğrafi kavramlar gibi, Doğu-Batı ayrımı da dikkat çekici ölçüde değişkendir ve belli durumlarda bu terimler tamamen farklı bir atıf sistemine, Doğu ve Batı Avrupa'yı birbirinden ayıran bir sisteme göndermede bulunur. Bununla birlikte, Doğu kelimesinin atıfta bulunduğu her iki kavram da bir noktada kaçınılmaz olarak birleşme eğilimindedir, şöyle ki her ikisi de üstü kapalı biçimde

Harita 1. Soğuk Savaş Metacoğrafyası: Kuzey, Güney ve Üç Dünya.

1993 tarihli bu temel haritada, kalın çizgiler "gelişmiş" Birinci Dünya ile İkinci Dünya'yı (Kuzey'i) "azgelişmiş" ya da "gelişmemiş" Üçüncü Dünya'dan (Güney'den) ayırır. Birinci Dünya'yı İkinci Dünya'dan ayırmak içinse ikincil bir sınır çizgisi kullanılmıştır. Üç sorunlu ülke noktalarla taranarak gösterilmiştir. Türkiye genellikle Üçüncü Dünya'da değerlendirilse de jeopolitik tartışmalarda kimi zaman Birinci Dünya'ya dahil edilir. Güney Afrika belirli durumlarda Birinci Dünya'ya iliştilirirken, eski Yugoslavya İkinci Dünya ile Birinci Dünya arasında gidip gelen bir konum işgal etmektedir.

Doğu Avrupa'nın, özünde bir şekilde Asyalı olduğunu ifade eder. Her ne kadar Rusya'nın Orta Asya ile belirli özellikleri paylaştığını iddia etmek mümkünse de Asyalılığa ilişkin hiçbir kriteri, Slovenya, Bohemya veya Tübingiyayı da kapsayacak şekilde genişletmek makul olmayacaktır. Oysa jeopolitik anlamdaki Doğu kategorisi tam da bunu yapmakta, yalnızca 1946 ile 1989 arasındaki dönemde var olmuş politik bir gruplandırmaya gereğinden fazla önem atfederek kendinden önceki kültürel bölümlendirmeleri adeta istismar etmektedir.

Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki metacoğrafi ayrım, önemli bir metatarihsel kavramla, yani Batı'nın modernite ile özdeş olduğu ve Batılı olmayanların modern dünyaya ancak Avrupa ve Kuzey Amerika menşeli normlara öykündüğü ölçüde girebileceği fikriyle bir araya geldiğinde, özellikle zayıflatıcı bir hal almaktadır. J.M. Blaut, kaleme aldığı etkili ve ifşa niteliğindeki bir analizde, birbiriyle bağlantılı bu yapıları "sömürgecinin dünya modeli" olarak adlandırır ve bunların altında yatan, nadiren farkına vardığımız bir "coğrafi yayılmacılık" katmanının varlığını ortaya koyar (bu katmanda, ilerlemenin, merkezden [Avrupa] normalde kısır ve verimsiz olan periferiye doğru sonsuz bir şekilde aktığı kabul edilir).¹⁸ Öte yandan, Blaut her ne kadar bunun modern çağın ana coğrafi miti olduğunu son derece ikna edici bir biçimde ileri sürse de muhtemel ki tek coğrafi mit bu değildir. Sonuç olarak, kabul edilmiş tüm metacoğrafi yapıların aralıksız bir coğrafi ve tarihsel sorgulamaya tabi tutulmaları gerekir.¹⁹ Benzer şekilde, Blaut her ne kadar "sömürgeci modelinin" Marksistler tarafından da en az liberaller ve muhafazakârlar kadar benimsendiğini ortaya koyması nedeniyle övgüyü hak etse de postmarksist sosyal teoride bile benzer jeo-tarihsel dünya tasavvurlarıyla sıkça karşılaşıldığını eklemeliyiz.²⁰ Tıpkı klasik sol gibi, postyapısalcıların, postmodernistlerin ve radikal çevrecilerin kültürel solu da çoğu zaman "Batı ve diğerleri" ikiliğini tekrarlar. Tek fark, bunu Batı'yı yererken diğerlerini yücelten bir retorik biçiminde yapmalarıdır.

ULUSDEVLET MİTİ VE AVRUPA-MERKEZCİ PERSPEKTİF

Benzer şekilde, diğer coğrafi analiz seviyelerinde de basite indirgeyici kabullere rastlanmaktadır. Kıtalar mitinden ve bitmek bilmeyen Doğu-Batı ayrımı masalından sonra bizi en çok zaafa uğratan coğrafi tahayyül yanılgısı, muhtemelen ulusdevlet mitidir.²¹

Ulusdevlet fikri; yani kültürel kimliklerin (ulusların) siyasal olarak egemen varlıklarla (devletler) tam bir uyum içinde örtüşerek içsel olarak birleşik, özleri itibarıyla ise eşit bir dizi birim meydana getirdiği kabulü, kıtalara dayalı düşünce biçiminde mevcut olan hâ-taların birçoğunu daha küçük bir ölçekte tekrar eder. Kuşkusuz, ülkeler kıtaların aksine gerçek tüzel kişiliklerdir ve bunun kanıtı olarak da ordulara sahiptir. Sırf bu nedenle bile, siyasi meseleleri analiz ederken egemen devletlerden oluşan küresel bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Ancak çok az ülke, terimin tam anlamıyla ulusdevlettir. Bağımsız bir siyasi bölge pek nadiren bilinçli olarak birleşmiş bir halkın yaşadığı topraklarla aynı anlama gelir. Kendi içinde bölünmüş kimi ülkeleri Hindistan, Nijerya ve hatta İsviçre ulusdevleti şeklinde adlandırmayı tercih etmemiz, çeşitlilikten tekbiçimlilik çıkarma konusundaki kararlı arzuyu ortaya koymaktadır. Bu süreçte devletler –tıpkı kıtalar gibi– yapay, koşullara bağlı ve çoğu zaman da dayatılmış siyasi-coğrafi birimler olarak kabul edilmekten ziyade, küresel coğrafyanın doğal ve temel yapıtaşları olarak vücut bulur.²²

Bunun kaçınılmaz sonucu da devletleri birbirinden ayıran sınırların, yararlılıklarının son derece kısıtlı olduğu sayısız alanda dahi kullanılmasıdır. Doğal dünyanın özellikleri, siyasi alanlarla nadiren uyum içindedir; hatta insan kültürü örüntüleri bile ülke sınırlarıyla çok daha sık çıkarışır. Örneğin, bir dil dağılımı haritası dünyanın yalnızca birkaç yerinde siyasi haritayla büyük ölçüde benzerlik gösterir. Yalnızca Japonya veya İzlanda gibi istisnai bölgelerde bu iki harita birbiriyle az çok belirgin bir ilişki içindedir. (Üstelik Japonya örneğinde bunları birbirleriyle uyumlu hale getirmek için asırlarca sürececek kararlı bir devlet müdahalesi gerekmiştir.) Öte yandan ansiklopedilerimizin, ders kitaplarımızın, atlaslarımızın ve almanaklarımızın çoğunda devletler –birleşik ve müstakil– bütüncül tüzel kişilikler olarak betimlenmektedir. Bu her ne kadar bilgiyi sınıflandırmaya yarayan zararsız bir araç gibi görünse de sınırlamaları göz ardı edildiğinde ciddi yanlış yönlendirmelere yol açabilir. Sudan gibi bir ülke, her ne kadar yaygın olarak öyle tasvir edilse de basit bir beşeriyet biriminden ibaret olamaz. Kuzey Sudan'ın Mısır'la, Güney Sudan'la olana kıyasla çok daha fazla ortak özelliği bulunur. Güney Sudan ise Uganda'yla daha büyük yakınlık gösterir. Ulusdevlet mitinin bizi yönlendirdiği doğrultuda Kuzey ve Güney Sudan'ın bir "Sudan ulusu" meydana getirdiğini varsaymak,

şu anda orada sürdürülen mücadeleyi de bir iç savaş –küresel camiaı hiçbir şekilde ilgilendirmemesi gereken bir iç mesele– statüsüne indirgemek anlamına gelecektir. Oysa Sudan Savaşı esasında gayet açık bir şekilde bir halkın (kuzeydekiler) kendi iradesini diğerine acımasızca dayatmaya çalışması durumudur. Belli ki ülkelerin iç bağları, her seviyede, hayal ettiğimiz ölçüde kuvvetli değildir. Ulusdevlet miti, en iyi uygulamasında dahi iç farklılıkları gizler. En kötü halinde ise bir soykırım aracı haline gelebilir.

Ülkeler gerek kültürel gerekse ekonomik açıdan, olduklarını hayal ettiğimiz temel birimler değildir. Örneğin kimi zaman Kuzey İtalya'nın Birinci Dünya'nın bir parçası olarak, Güney İtalya'nınsa Üçüncü Dünya'da yer alacak şekilde sınıflanmasının daha iyi olabileceği görülür. Diğer pek çok devlette de benzer ayrımlarla karşılaşılabilir. Ekonomik faaliyette görülen eşitsizlikler, yoksul ülkelerde özellikle aşırı boyutlara varabilir. Örneğin, Hindistan'ın nispeten varlıklı Pencape eyaleti, Bihar'a göre bambaşka bir dünyayken, Çin'in yükselen Guangdong bölgesi fakir Gansu'yla çarpıcı bir tezat içindedir. Bu arada, günümüzde yaşanan ekonomik evrim devlet sınırlarını oldukça geçirgen hale getirmektedir. Ticaret blokları ve parasal birlikler, ulusal ekonomik egemenliğe giderek daha fazla meydan okurken; sermaye, bir dünya kentinden diğerine büyük bir çeviklikle kayabilmektedir. Şu halde, ekonomik faaliyetlerin ve sosyoekonomik gelişimin anlamlı bir haritasını yapabilmek için devletlerin bölünmezliği ilkesini ihlal etmek gerekir. Öte yandan, bu gayet açık bir tespit gibi görünse de hem gazetecilik hem de akademisyenlikte genellikle göz ardı edilir. Örneğin, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Amerikan kamuoyuna Slovenya adlı yeni ülkenin, topraklarının küçülmesinden dolayı "iktisadi açıdan ayakta kalabilme kapsamında bazı özel sorunlar" ile karşı karşıya olduğu anlatıldı.²³ Oysa, bir ülkenin büyüklüğü ile ekonomik başarısı arasında korelasyon olduğuna yönelik hiçbir kanıt yoktur; küçük bir devletin hayatta kalması için asıl önemli olan, küresel işbölümünde uygun bir yer işgal edip etmediğidir. Lüksemburg, Singapur ve hatta Lihtenştayn, kısıtlı yüzölçümlerinden dolayı ekonomik açıdan felç olmadı.

Bu ve bununla bağlantılı diğer nedenlerden dolayı, ulusdevlet kültürel olduğu kadar ekonomik olarak da belirsiz bir kavramdır. Ancak ulusdevlet ve kıta kavramlarının yanlış anlaşılacak aynı yerleştirilmiş coğrafi taksonominin temel unsurları olarak kabul

edilmesi durumunda, bu efsanenin neden olduğu sorunlar da katlanarak artar. Kıtaları da belirgin bir biçimde vurgulayan siyasi haritalar, bizi ulusdevletlerin, bu üst seviye unsurları (kıtaları) meydana getiren yapıtaşları olduğunu ve bu nedenle onların içerisinde düzenli bir şekilde yerleştirilmeleri gerektiğini düşünmeye sevk etmektedir. Kısacası devletler, kıtaların kurucu birimleri olarak görülür. Bu sayede Güney Amerika basitçe Güney Amerika'daki devletler topluluğu olarak da tanımlanabilir. Bu düşünme biçimi iki hatayı beraberinde getirir. Bunlardan ilki, "kıtaaşırı" (*transcontinental*) ülkeleri (yani toprakları geleneksel kıta bölümlerinin birden fazlası üzerinde yer alan Türkiye, Mısır, Rusya ve Kazakistan gibi devletler) fazlasıyla anormal görme eğilimidir. İkinci ve daha ciddi hata ise, birimlerin kıyaslanabilirliği yanılgısı olarak adlandırılabilir. Fransa ve Almanya'nın Avrupa'ya, Hindistan ve Çin'inse Asya'ya ait olduklarını söylerken (kendi kıtalarındaki büyük ve önemli ülkeler olarak) bu dört ülke arasında temel bir denklik bulunduğunu varsaymış oluruz. Öte yandan bu analogi son derece yanlıştır. Gerek Çin gerekse Hindistan; fiziksel, kültürel ve tarihi çeşitlilik açısından tek bir Avrupa ülkesi ile değil, ancak Avrupa kara kütesinin tamamıyla kıyaslanabilir. Bu kapsamda daha makul bir analogi ise (hâlâ kusurlu olsa da) Fransa'yı bir bütün olarak Hindistan'la değil, Uttar Pradesh gibi tek bir Hindistan eyaletiyle kıyaslamak olacaktır.

Bu karşılaştırma, kıtalar ve ulusdevlet mitlerinden türeyen üçüncü bir zararlıyan ürünü gözler önüne serer: Her iki mit de Avrupa'nın önemini istikrarlı bir şekilde abartmak için elbirliğiyle çalışır. Metacoğrafi kategoriler, Avrupa'nın dünya haritasındaki konumunu ön plana çıkararak insan ilişkilerinin tarihinde Avrupalıların önceliği kavramını daha makul hale getirmek suretiyle fiilen Avrupa-merkezcilik lehine görsel propaganda işlevi görür. İlerleyen sayfalarda, dünya coğrafyasına ilişkin bu kanıksanmış ve görünüşte zararsız kavramların nasıl örtülü bir biçimde dünyanın "Batı" kesimlerini büyütürken buna bağlı olarak diğer tüm kesimlerini küçültme işlevi sergilediklerini göreceğiz. Bu durumun kaçınılmaz sonucu coğrafi miyopluktur: Avrupa ve ABD şişirilmiş derecede önemli görünürken dünyanın geri kalanı çarpıtılmış bir minyatüre dönüştürülmüş durumdadır.

Bir açıdan bakıldığında, Avrupa-merkezciliğin hiçbir olağandışı yanı yoktur. Tüm coğrafi gelenekler köklerini yerel kaygılardan ve etnosantrik kibirden alır.²⁴ Öyle ki, eğer Çin modern dünya sisteminin

hegemonu haline gelmiş olsaydı, bugünkü metacoğrafi kavramlarımız da şüphesiz Sinosantrizmi (Çin-merkezcilik) yansıttırdı. (Esasen, Orta ve Doğu Asya hakkındaki genel fikirlerimiz güçlü bir şekilde Sinosantrizmi yansıtır.) Dolayısıyla, Avrupa-merkezli küresel coğrafya kuramlarının bir tür büyük entelektüel komplodan kaynaklandığını düşünen her türlü tarihsel okumaya da şüpheyile yaklaşıyoruz. Israrla ileri sürdüğümüz şey, artık bu kavramların tamamından vazgeçmenin ve onun yerine kozmopolit ve evrensel bir perspektife yelken açmanın gerekliliğidir. Akademisyenlerin en üst düzey akademik söylemlerde bile Avrupa-merkezli kavramları eleştirmeden kullanmaya devam etmeleri kibirli ve hatalı bir dünya tahayyülünü sürdürmekten başka bir şey değildir. Giderek daha bütünleşik bir hale gelen dünya, çok daha mütevazı, dürüst ve doğru bir coğrafi tasvire ihtiyaç duyuyor.

COĞRAFİ KAFA KARIŞIKLIĞININ TEMELLERİ

Buraya kadar metacoğrafi kavramların üç spesifik türünü ele aldık: Kıtalar, ulusdevletler ve Doğu ile Batı gibi kıtalar üstü bloklar. Aralarındaki farklılıklara rağmen her üç kavramsal formasyonun da iki temel özelliği paylaştığını ileri sürmek mümkündür. Bunlardan ilki, dünyayı bir yapboz gibi gören bakış açısıdır. İkincisi ise coğrafi olguların hiyerarşik olarak düzgünce sıralanmaları gerektiği yönündeki varsayımdır. Bu iki entelektüel yanılğı, birlikte pek çok metacoğrafi sorunun kaynağını teşkil eder.

Dünyayı bir yapboz gibi ele almaktan kastımız, nizami bir dünya haritasının her zaman, birbirinin üzerine binmeyecek ve aralarında sahipsiz bir alan kalmayacak şekilde tam oturan ve sınırları keskin biçimde belirlenmiş birimlerden oluşan bir kümeyi resmedeceği beklentisidir. Bu resme en iyi örnek, tüm Amerikan çocuklarına öğretilen Amerika eyaletleri haritasıdır. İlkokulda öğretilen temel coğrafyanın bile eleştirildiğine şahit olmamışken, çok daha sorunlu olguları ele alan ve aynı basitlikte üretilmiş haritalar aramaya devam ediyoruz; üstelik bu olgulara ilişkin uzamsal örüntülerin de büyük, bitişik, renkli bloklar halinde nizami bir şekilde dizili olduklarını görmeyi umuyoruz. Bu yapboz görünümünün içinde barındırdığı iki ilave beklenti daha var: (1) Bu şekilde resmedilen ve birbirinden ayrı parçaların tamamen karşılaştırılabilir olması ve analitik amaçlarla bağlamlarından soyutlanabilmesi, (2) bu şekilde

tarif edilen dünya düzeninin özünde istikrarlı olması. Kıtalar mitinin, ulusdevlet mitinin, dünya bölgelerinin aşırı genelleştirilmesinin ve bunlarla bağlantılı diğer hataların altında yatan şey, küresel coğrafyanın temelde statik olarak tahayyül edilmesidir. Bu kapsamda haritalama da tamamen teknik bir işlem, basit bir tasvir meselesi olarak görülür. Her ne kadar sınırların daha hassas bir şekilde konumlandırılması gerekse de dünya (bu görüşe göre) hâlâ mevcut birimlerin çevresine basit çizgiler çizmek suretiyle haritalandırılabilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıllar boyunca bu bakış açısı birçokları için desteklenebilir görünmüş olsa da 1989'dan itibaren bu görüşün iflas ettiği açıkça ortaya çıkmıştır.

Geleneksel coğrafi düşüncenin diğerleriyle bağlantılı olan ikinci hatası ise, dünya yüzeyini, kara parçası birimlerinden oluşan düzenli bir hiyerarşi içinde taksonomik bir sınıflandırmaya tabi tutmanın mümkün olduğu kabulüyle hareket etmektir. Bu tasavvurun izlerini 17. ve 18. yüzyıllardaki Aydınlanma Çağı kartografi geleneğine kadar sürmek mümkündür ve bu bakış en kusursuz ifadesini muhtemelen Nicolas Sanson'un 1674 tarihli dünya atlasında bulmuştur. Çağdaş sosyal teorinin dilini kullanmak adına Aydınlanma'dan miras aldığımız şey; kendi katı düzenini empoze etme gayretindeki genellemeci bir uzamsal çerçeve, bir "metayapı"dır. Daha eski bir formülasyondan yola çıkacak olursak, mevcut dünya haritası adeta Prokrustes'in yatağıdır;* burada gerçek mekânları ilginç kılan karmaşıklıklar, kalıbına tam oturtulamadıkları bir dizi standartlaştırılmış şekle uymalarını sağlamak için, vahşice deforme edilmiştir.

Tıpkı dünyayı bir yapboz olarak görme meselesindeki gibi, bu taksonomik ilke de doğal sonucu olan bir dizi beklentiye beraberce getirir. İlki, dünyayı temelde eşit birimlerden oluşan bir hiyerarşi içinde bölünmüş tasavvur etmek, büyük ölçüde birbirine denk olmayan toprak parçaları arasında bir kıyaslanabilirlik gözetildiğini ortaya koyar. Örneğin, yaygın olarak kullanılan ABD atlaslarında eyaletlerin kapladıkları alanlar arasındaki tuhaf dengeli

* Yunan mitolojisinde zalim bir haydut olan Prokrustes, kandırarak evinde konaklamaya ikna ettiği misafirlerini demir bir yatağa yatırır ve bedenlerinin bu yatağa tam olarak uymasını arzu eder. Bunun için uzun kişilerin bacaklarını keserek kısaltır, kısa konuklarını ise mengeneye gererek yatağa tam uyacak şekilde uzatır. Bu yatak literatürde Prokrustes'in yatağı olarak geçer; kişileri ve olguları dayatılan kalıplara uydurmak için zor kullanmayı, doğal yapılarını bozmayı sembolize eder. (ç.n.)

ele alalım. Bu atlaslarda her eyalete bir sayfa ayrılır. Bunun sonucunda da Teksas ölçeğine vurulduğunda, Connecticut on kat büyük gösterilmiş olur.²⁵ Aynı tür bir problem, ülkeler ve kıtalar arasındaki uzamsal ilişkilere dair algımızı bozarken daha da sinsi bir hal alır. Bu birim-eşitlikçiliğin en uç noktası ise Monako ve Lihtenştayn gibi mikro devletlerin genellikle Çin veya Hindistan ile neredeyse aynı baskı alanını kapladığı dünya almanaklarında görülür.²⁶ Bu ve benzeri durumlarda, coğrafi kıyaslanabilirlik beklentisi paradoksal bir biçimde aşırı yanlılığa* yol açar.

Bu yanlılığın kaynağı, son kertede doğa bilimi modellerinin temelsiz bir şekilde uzamsal olgulara yönelik çalışmalara tatbik edilmelerinde yatmaktadır. Bitki ve hayvan türleri, tür, cins, familya, grup, sınıf, kol ya da âlem gibi nizami başlıklar altında benzeştirilebilir (her ne kadar, uzmanların da bildiği üzere, bu taksonomi mükemmel olmaktan uzak olsa da).²⁷ Ancak, kuşlar veya ağaçların aksine, mekânlar birbirleriyle doğrudan hiyerarşik bir biçimde ilişkilendirilemez. Elbette bunun da istisnaları vardır. Siyasi yapılara ait bölgesel birimler (eyaletler, iller, ilçeler vb.) tipik olarak birbirlerini kapsayan ya da birbirlerinin içine geçen bir hiyerarşi teşkil eder. Aynı durum, daha küçük bir ölçekte de olsa, ekonomik açıdan tanımlanmış bölgeler için de geçerlidir. Ancak ekonomik bağlantılar bile, genellikle konum temelli hiyerarşilerin dikey bağlantılarını kesen yatay bileşenlere sahiptir ve kültürel örüntülerin dağılımı gibi küresel coğrafyanın eşit öneme sahip diğer birçok yönü, hiç de düzgün bir şekilde yapılandırılmamıştır. Uzun süre boyunca, iç içe geçmiş dil “aileleri” ya da “alt aileleri”nin, müstakil dillerin ve lehçelerin haritalanmasından ibaret basit bir mesele olduğu varsayılan dil coğrafyasının artık çok daha karmaşık olduğu anlaşıyor; diller arasındaki uzun vadeli alışverişler ve kaynaştırmalar, evrimsel ilişkilerin sade uzamsal gösterimini karmakarışık bir hale getirdi.²⁸ Ancak taksonomik model açısından nihai sorun, küresel coğrafyanın hiçbir zaman tek bir olgudan türetilmeyeceği gerçeğinden, hiçbir coğrafi olgunun kendiliğinden var olmadığı gibi basit bir sebepten kaynaklanıyor. Uzam içinde değişen her şeyin coğrafi bir boyutu olduğu için (tıpkı zaman içinde değişen her şeyin tarihsel bir boyutu olması gibi), küresel coğrafya, her biri kendi dağılım örüntüsü bulunan ve hiçbir

* Extreme bias: Bilimsel düşüncede yanlılık (bias) türlerinden biri. (ç.n.)

birbirine benzemeyen çok sayıda unsuru içine alıyor. Bu nedenle, dünya yüzeyinin örüntülenme biçimini anlamak, her türden ayrık dağılımları sentezlemeyi ve birçok farklı alandaki uzamsal örüntüler arasında bir tür etkileşim duygusu geliştirmeyi gerektiriyor. Düzenli bir taksonomi beklentimiz, en çok da bu nedenden ötürü her seferinde boşa çıkıyor. Dünyanın yüzeyi hakkında net bir mülahazaya sahip olmak istiyorsak; tıpkı ayrık, sınırlı toprak parçalarını bir yapboz gibi gören bakış açısı misali, uzamsal ilişkilerin doğal olarak hiyerarşik bir biçim alacağı varsayımını da yıkmamız gerekiyor. Birbiri üzerine binen, kesişen ve kıyaslanamaz dağılımsal örüntülerden oluşan ucu bucağı belirsiz bir karışım uğruna, sorunsuz coğrafi unsurlardan oluşan kurulu bir yapıyı terk etmenin yol açacağı temel sorun; fiilen dünya hakkında konuşma yetimizi kaybetme tehlikesidir. Tüm yapaylığına rağmen, sadece iletişimi kolaylaştırmak için de olsa büyük ölçekli ve kapsamlı karasal bloklardan oluşan kabataslak bir coğrafi stenografiye ihtiyaç vardır. Üstelik, daha büyük bölgelerin içine yerleştirilmiş daha küçük bölgeler mantığına dayanan yarı taksonomik bir düzenleme de çoğu zaman makuldür. Bölgeleendirme şemaları mümkün olduğunca bağlama özgü olmalıdır. Örneğin, ekonomik konuları analiz ederken yapılabilecek en iyi şey, tamamen ve münhasıran ekonomik kriterlere dayalı bir küresel bölümlendirme sistemi kullanmaktır. Öte yandan genel maksatlı bir şemaya, yani farklı uzamsal olguların etkileşimini tartışırken veya spesifik olmanın gerekli olmadığı durumlarda höristik amaçlarla başvurulabilecek bir şemaya atıfta bulunmanın yararlı olduğu durumlar da yok değildir.²⁹ Bu tür genel maksatlı çerçeveler için mevcut en iyi alternatifin ise sözde dünya bölgeleri şemasının rafine edilmiş bir versiyonu olduğuna inanıyoruz.

DÜNYA BÖLGELERİ: BİR ÇIKIŞ YOLU OLABİLİR Mİ?

Dünya bölgeleri, birbirlerinden (kıtalar gibi) fiziksel olarak ayrılmaları yönüyle değil, daha ziyade (teoride) aralarındaki önemli tarihsel ve kültürel bağlar temelinde tanımlanan çok ülkeli kümelenmelerdir. En bilinen dünya bölgesi kategorilerinden bazıları, hepsi de halihazırda popüler basında yaygın olarak kullanılan Latin Amerika, Sahraaltı Afrika ve Güney Asya'dır. Ülke çapında üniversitelerin alan çalışmaları merkezleri, hakeza üniversite düzeyindeki birçok coğrafya dersi, genellikle bu tür gruplamalar etrafında şekillenir. Bu

şemalar güvenilirliklerinin kaynağını sahip oldukları şu iki özelliğten alır: (1) Kara kütlesinin şeklinin onlara dayattıklarını görmezden gelip (2) Avrupa'yı tutarak olması gereken konuma indirirler (bu tasarımlarda Avrupa genellikle bir veya iki dünya bölgesi halinde gösterilirken Asya sayıları altıyı bulan çok sayıda bölgeye bölünür). Öyle ya da böyle bir dünya bölgeleri sınıflandırmasının temel coğrafya eğitimi ve akademik örgütlenmeler bağlamında kullanımı uygun olabilse de halihazırda kullanılan şemalar dayandıkları bir dizi hatalı ön kabul nedeniyle kusurlu olmaya devam etmektedir. Her şeyden önce, dünya bölgeleri genellikle ulusdevletlerin somut varlıklar haline getirilmesi yoluyla bozuluma uğrar. Devletler hâlâ birincil birimler kabul edildiğinden, dünya bölgeleri konfigürasyonlarının devletlerin sınırlarını ihlal etmelerine asla izin verilmediği söylenebilir. İşte bu nedenle Çin'in tamamı Doğu Asya'nın bir parçası olarak sınıflandırılır. Oysa Türkçe konuşulan Müslüman kuzeybatı kesimi daha çok, eski SSCB'nin güney-orta kısmında yer alan apayrı bir bölge olan Orta Asya'nın bir parçasıdır. İkincisi, dünya bölgeleri genellikle fazla genelleştirilmiştir ve genel maksatlı bir analiz çerçevesi olarak ele alınır. Gezegenimizi anlamamıza yardımları olacaksa, bu unsurlara doğal veya tarih üstü şeyler olarak değil; kültürel ve tarihsel ilişkileri kusurlu bir şekilde yansıtan takribi entelektüel yapılar olarak muamele edilmelidir. Apayrı dünya bölgelerini tamamen birbirlerinin muadili gibi görmemek de ayrıca önemlidir. Esasen, farklı bölgelerin karşılaştırılmaları mümkün olmayan farklı kriterler temelinde tanımlanmaları da kaçınılmazdır. İlerde göreceğimiz üzere Güney Asya, temel açılardan Güneydoğu Asya'dan farklı, başka türlü bir bölgedir. Her ne kadar mantıksal tutarlılık arzumuza meydan okusa da dünya bölgeleri arasındaki bu kıyaslanamazlık, küresel coğrafyanın bizlere öğretmesi gereken en önemli derslerden biridir. Son olarak, bölgeler arası mukayeseli bir perspektif benimsenmesi de hayati önem arz eder. Amerikan üniversitelerinin bünyelerinde bulunan çeşitli alan araştırması kompleksleri, bazen bilimsel hayatın kısmen dar bir alanında uzmanlaşmayı teşvik eder. Oysa bu durum, bilimsanlarının dünya bölgelerinin geleneksel sınırlarını aşan süreçleri incelemelerini yok yere zorlaştırır.

Tüm bu uyarıları yapmakla beraber, dünya bölgelerinin –kapsamlı sosyal ve kültürel özellikler etrafında birleşen ve az çok sınırları çizilebilir alanların– var olduğu ve bunların tanınmasının ve

betimlenmesinin coğrafi kavrayış açısından gerekli olduğu konusunda ısrarcıyız. Bu makrocoğrafi birimlerin, öylece, verili oldukları şekilde kabul edilmelerinin mümkün olmasıyla her şeyin temelini teşkil ettiklerini söyleyemesek de dünyanın bir bütün olarak yapısını anlamamız açısından temel niteliktedir. Zihnimizde Güney Asya adı verilen dünya bölgesinin sınırlarını çizmek çok zorlayıcı bir entelektüel faaliyet olabilir ama bu, dünya tarihinin uzamsal açılımını idrak edebilmek açısından gereklidir. Yakın tarihin bize anlattığı bir şey varsa, o da küreselleşmenin bu bölgesel kültür bloklarını ortadan kaldırmadığı;³⁰ hatta bazı yönlerden, “Batı’nın” kültürel hegemonyasına tepki olarak daha da belirgin hale getirdiğidir. Kısacası, her ne kadar makro bölgeler belirli kusurlara sahip entelektüel yapılar olsa da tamamen yapay oldukları söylenemez. Dünyanın somut ve gerçek örüntüleri, bu örüntüleri anlamaya yönelik girişimlerden önce gelir. Sonuç olarak ortaya çıkan bu yöndeki çabaları ise ancak ve ancak bu gerçek örüntülere referansla değerlendirebiliriz.

DÜNYA COĞRAFYASI VE POSTMODERN RUH HALİ

İşte postmodernizm adıyla bilinen akademik hareketle yollarımızı ayırdığımız noktaya geldik. Postmodernist (daha doğrusu postyapısalcı) bir alanda yürütülen akademik çalışmalar, son on yılda beşeri bilimleri baştan aşağı yeniden düzenledi ve bu süreçte coğrafya üzerinde de büyük ölçüde etkili oldu. Coğrafya alanında postmodernizm, tutarlı bir teorik duruştan ziyade, daha çok bir duyarlılığı ifade eder; coğrafi muhayyilemizi sınırlandıran ve kısıtlayan katı uzamsal çerçeveleri sorgularken akışkanlığı, olumsuzluğu, hareketi ve çokluğu ön plana çıkarır. Bu yaklaşımı benimseyen coğrafyacılar, burada tartışılan genel konuların pek çoğuna, özellikle de geleceksel, statik ve nesneleştirilmiş bölgesel şemaların yırtılıp atılması gerektiğine daha önce değinmişlerdir. Coğrafi araştırmalarda bugüne dek sorgulanmaksızın esas alınan tüm çerçevelerden, kıtalar mitinden ve ulusdevlet mitinden kurtulma, Avrupa’nın önceliği tezini mahkûm etme çağrısı yapan postmodernizm; bu haliyle coğrafya disiplininin önemli bir bölümünü teşkil eder.

Postmodernist yaklaşım bazı açılardan umut vaat etmekle birlikte, bir yandan da tuzaklar içerir. Postyapısalcılığın daha aşırı versiyonlarında ise, dünyayı sistematik bir şekilde anlamaya yönelik her türlü girişim şiddetle eleştirilir; birlik, benzerlik kavramlarına

veya yerelliğin ötesine geçen süreçlere ilişkin her türlü kavrama şüpheyile yaklaşılır. Beklendiği üzere, postmodernizmin bilim anlayışına bağlılık duyan birçok coğrafyacı “bu ampirik sosyal dünya hakkında herhangi bir şey söyleme arzusunu (ve güvenini?) yitirmiş görünmekte”³¹ Bunun yerine yalnızca kategorilerin değil, kategorilerin fiziksel dünyadaki referanslarının da yapısökümünü yapmayı tercih ediyorlar. Kısa süre önce yayımlanmış bir metinde de görüldüğü gibi, doğal çevrenin kendisi “her şeyden önce dilin bir eseridir”.³² Başka bir makalede ise, “modern insan coğrafyasının, paranoyak ve şizofrenik bir mazoşistin pörsümüştü cesedinden ibaret olduğu” ve “yaşayabilmek için yapıbozuma uğratılması gerektiği” iddia edilmektedir.³³ Bu, marazi bir espri olarak görülüp ciddiye alınmayabilir, öteyandan insanı neşelendirdiği de söylenemez. Daha endişe verici ve ironik olansa postmodernist biliminsanlarının kendilerini karşısında konumladıkları teorileri aynalama eğilimidir.³⁴ Günümüzün muhalif ve eleştirel görüşlü biliminsanları arasında, bilim, teknoloji ve “rasyonelitenin” Batı’nın tanımlayıcı ve ona özgü özellikleri olduğu yönündeki Avrupa-merkezci, kibirli bakış açısının kabul edilmesi hiç de alışılmadık bir durum değildir. Tek yapılan, Batılı olmayana ait ve rasyonel olmadığı varsayılan yöntemlerin ah-laki ve entelektüel açıdan daha üstün kabul edilerek benimsenmesi ve etik yön tabelalarının tersine çevrilmesinden ibarettir.

Biz ise bu tür Avrupa-merkezci kavramlardan, ister alaya alıp küçümseme isterse hararetle destekleme kisvesi altında olsun, her halükârda kaçınılması gerektiğini iddia ediyoruz. Üzerinde düşünülmeden kanıksanmış coğrafi kategorilerin gerçek sosyal ve kültürel doğalarını açığa çıkarma kaygımızda postmodern bir motivasyonla hareket etmekle birlikte, coğrafi sınıflandırma girişimlerinin Batı tarzı nesneleştirme başka bir örneği gibi görülerek tamamen terk edilmesi gerektiği fikrine karşı çıkıyoruz. Tarihçi William Cronon’un sözlerinden hareketle, “Sosyal inşacılık bize dünya hakkında önemli şeyler anlatır, ancak her şeyi anlatmaz, zira realizmin müstahkem mevzileri henüz [postmodernistlerin] inanmamızı istedikleri ölçüde tahrip edilmiş değildir. Realist-idealist ve objektivist-relativist ikiliği en az MÖ 5. yüzyıldan beri varlığını sürdürüyor ve postmodern muhaliflerin bütün uğraşlarına rağmen, zıt uçlarının budanarak yenilgiye uğratılması pek olası görünmüyor. Bu paradoksları aşmanın yolu yok olmalarını ummak değil, içlerinden geçmektir.”³⁵

COĞRAFİ TEKÇİLİĞİN İRONİSİ

Buradaki amacımız, öncelikle dünyayı tasavvur etme biçimimize yön veren kategorileri tarihselleştirerek küresel bölümlendirmelerin arkasında yatan *sic et non* paradoksunu aşmaya çalışmaktır. Bunu yapabilmek için MÖ en az 5. yüzyıla kadar tarihte geriye gitmemiz gerekir, zira tıpkı epistemolojide olduğu gibi, dünya coğrafyası alanında da temel mahiyetteki fikirler, köklerini Eski Yunanların münazaralarından alır. Bu hem doğru hem de çağdaş Avrupa ve Amerikan toplumları açısından oldukça önemlidir. Yunan coğrafyası bir dereceye kadar küresel bir nitelik kazanmıştır; başlarda Batı'ya ait kategoriler olan Avrupa, Asya ve Afrika gibi kavramlar günümüzde tüm dünyada kullanılmaktadır. Elbette bu durum her zaman böyle değildi. Alternatif küresel bölümlendirme sistemlerinin incelenmesi, eleştirel bir metacoğrafya açısından olmazsa olmaz bir projedir. Öte yandan, Avrupa-merkezciliğin ötesine geçebilmek, öncelikle Avrupa düşüncesinin tarihiyle sıkı bir ilişki içinde olmayı gerektirir.

Giriştığımız projenin tek ironik yanı ise bu değildir. Çürütmek için büyük gayret sarf ettiğimiz terimleri kullanmadan yol alamayacağımız gerçeği de aynı ölçüde sorunludur. Örneğin, mantıksal bir şekilde oluşturulmuş Asya adlı bir coğrafi kategori bulunmadığını savunurken, bir yandan da bu terimin pek çok dünya bölgesinin adının (Güney Asya, Güneydoğu Asya, Orta Asya vb.) vazgeçilmez bir parçası olduğunu görüyor ve zaman zaman "Asya"dan sanki bir bütünmüş gibi bahsediyor, hatta bazen tırnak işareti kullanımını bile bir kenara bırakıyoruz. Bu durum bazı hallerde, son derece hakiki bir varoluşa sahip bir dizi coğrafi düşünceye –konumlandıkları iddia ettikleri nitelikler ve olgular açısından durum böyle olmasa dahi– atıfta bulunmaktan ibarettir. Nitekim Asya, dünya haritasında olmasa da entelektüel tarihin haritasında önemli bir konumdadır. Bazı durumlarda ise, sorunlu terimleri kullanmaya devam etmekteki muradımız bunların sadece belirli yan anlamlarını çürütmektir. Örneğin "Avrupa" bir kıta olmayabilir, ancak bir kültürel bölge veya medeniyet olarak tanımlanabilecek bir alanı bilfiil niteler. Benzer şekilde, bir entelektüel gelenek olarak Batılı adlandırmasını dışlamanın da şu iki koşulda savunulabilir olduğuna inanıyoruz: Birincisi, Batı'nın muadili olan bir Doğu geleneğinin bulunmadığını, ikincisi de bu geleneğin köklerinin sanıldığından çok daha çapraşık ve coğrafi olarak da çok daha karmaşık olduğunu idrak etmemiz durumunda.

GİRİŞ

Dolayısıyla burada yapmaya talip olduğumuz şey kavramları bir yandan yapısöküme uğrattırken bir yandan da muhafaza etmek; akışkanlığı ve belirsizliği öne çıkarmak ve aynı zamanda, herhangi birinin anlama girişiminden bağımsız olduğunu düşündüğümüz gerçek coğrafi yapıları haritalandırmak; küresel coğrafyaya dair temel fikirlerin geleneksel ve yapılandırılmış doğasına işaret ederken, bunların sosyal yapılardan başka bir şey olmadıkları fikriniyse reddetmek ve son olarak, metacoğrafi kavramsallaştırmaların arkasında yatan siyasi motivasyonu –bu kavramsallaştırmaların tamamen stratejik çıkarlara indirgenebilir oldukları çıkarımına yol açmadan– ortaya çıkarmaktır. Böyle bir projede dil sorunları yaşanması kaçınılmazdır, dünya hakkında konuşmaya devam edebilmek için bir yandan metacoğrafyayı yapısöküme tabi tutarken bir yandan da onun nimetlerinden yararlanmak durumundayız. Dahası, bu tip gerilimler çifte yazarlık nedeniyle daha da artıyor. Her ne kadar bu kitap tamamen ortak bir ürün olsa da yazarları, kitabın ele aldığı tüm konularda tam bir fikir birliği içinde değiller. Bu durumda bazı formülasyonlar bir karşılıklı taviz ve uzlaşma ihtiyacını yansıtmakta. Bu karşılıklı tavizlerin analizimizi temelden geçersiz kılıp kılmayacağına ise okuyucunun takdirine bırakıyoruz.

Tezimizin ampirik serimi, tüm küresel bölümlendirmelerin en temeli olan kıtalar fikrinin tarihinin izini sürdüğümüz bir sonraki bölümde başlıyor. Müteakiben, iki bölüm boyunca, dünyanın Batı ve Doğu olarak ayrılması üzerinde duruyor ve ikili karşıtlık kavramına göz atıyoruz. 4. Bölüm’de iki kıtanın, Avrupa ve Afrika’nın, karşılıklı entelektüel kamplar tarafından nasıl insanlık tarihinin birincil referans noktaları olarak ele alındıkları incelenirken, 5. Bölüm’de dünya tarihçilerinin geleneksel olarak başvurduğu “medeniyetler” çerçevesi araştırılıyor. Son bölümde ise modern Amerikan alan çalışmaları kullanan dünya bölgeleri sistemini inceliyoruz. Öte yandan, bu analize devam etmeden önce birkaç uyarı ve hatırlatmada bulunmak istiyoruz.

İlk olarak, bazı biliminsanlarının bizden önce ortaya koydukları öncü çalışmaların hakkını teslim etmek isteriz: William McNeill, John Steadman, Andrew March, Jack Goody ve özellikle de geç dönem İslam araştırmacısı Marshall Hodgson. Bu kitabın ilk taslağının aşağı yukarı yarısını tamamlamıştık ki, Hodgson’ın küresel tarih üzerine yazdığı ilk denemeleri keşfetmenin heyecanını yaşadık.

Bu denemeler, bizimkine yakın bir vizyon ortaya koyuyordu. Ancak bu heyecana bir de kafa karışıklığı eşlik etmekteydi, zira aynı tezleri tekrar ortaya koymanın bir anlamı olup olmadığı konusunda kararsızdık. Yine de eğer kilit önemdeki pasajlardan bazıları size (Hodgson'un çalışmalarına aşina olanlara) onun argümanlarının tekrarı ve açılımından ibaret gibi görünürse bu konudaki savunmamız, bu fikirlerin şimdiye kadar olandan çok daha geniş bir kamusal tartışmayı hak ettiği şeklinde olacaktır. Hodgson'un dünya tarihine ilişkin yeni ve özgün yaklaşımı en nihayet bir ölçüde kabul görse de dünya coğrafyası hakkındaki eşit derecede cesur fikirleri bugüne dek neredeyse hiç fark edilmemiştir. Akşam haberleri, Hodgson'un geniş bir izleyici kitlesine ulaşmakta başarısız olduğunu dokunaklı bir şekilde hatırlatmakta; zira üç büyük Amerikan televizyon ağıının her birinde, haber spikerlerinin arkasında gururla sergilenmekte olan şey Mercator projeksiyonunun çarpıtılmış bir versiyonudur: Yani, Hodgson'ın kırk yıl önce dünyanın "Jim Crow"vari bir betimlemesi olmakla itham ettiği bir harita.³⁶

İkinci uyarımız ise, ele aldığımız konu kapsamına hâkim olan bir yanlılık üzerine. Bu kitapta tüm önemli metacoğrafi yapıları ya da yerkürenin tüm kısımlarını eşit derecede dikkate almak yönünde bir çabamız olmadı. Okuyucunun da hemen fark edeceği üzere, en uzun kısmı Avrupa ya da Batı toplumu kavramı üzerinde durmaya ayırıyoruz. 1. Bölüm'de bir kıta olarak Avrupa kavramı genişletilmiş bir biçimde ele alındı. 2. ve 3. bölümlerin her ikisi de Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki ayrım üzerine. Avrupa-merkezcilik ideolojisi 4. Bölüm'ün büyük bir kısmını kaplıyor. 5. Bölüm'de ise Avrupa medeniyeti kavramına tekrar tekrar atıfta bulunulmakta. Dünyanın ana kısımlarının tamamı bir ölçüde inceleniyor olsa da Avrupa açık ve net biçimde baskın bir yer işgal ediyor. Bu tutumun nedeni ise gayet açık: Hâkim coğrafi muhayyilenin çarpıklığının sebebinin, her şeyden öte, kültürel ve tarihsel açıdan olduğu kadar coğrafi açıdan da diğer bölgelerden farklı bir Garp âlemi yaratılması olduğunu düşünüyoruz.

* Jim Crow; 1800'lerin ortalarında ABD'de oldukça popüler olmuş, minstrel tarzındaki bir sahne gösterisinde canlandırılan siyah kurgu karakter. Abartılı bir siyah yüz makyajı yapan beyaz bir erkek tarafından canlandırılan karakter gülünç aksanı, cehaleti ve sakar halleri ile adeta siyahları aşağılamakta kullanılan, çarpıtılmış bir stereotip olmuş ve bu yönüyle simgeleşmiştir. (ç.n.)

GİRİŞ

Ayrıca metacoğrafi düşünce üzerine yapılan bu çalışmanın ayrıntılı ve eksiksiz olmaktan ziyade fikir verici mahiyette olduğu konusunda da okuyucuyu uyarmak isteriz. Buradaki temel kaygımız, küresel beşeri coğrafya alanındaki temel fikirleri tanımlamak, gelişimlerinin ana hatlarının izini sürmek ve günümüz dünya tahayyüllerine etkilerini incelemektir. Bu fikirlerin aktarımının sağlandığı yolları kesin biçimde tespit etmek, çalışmamızın konusu olmadığı gibi ne dallandıkları çok sayıda patikayı araştırıyor ne de ifade edilmiş şekilleri arasındaki nüansları didik didik ediyoruz. Hatta diyebiliriz ki kitabın önemli bölümlerinde modern çağın kilit öneme sahip metacoğrafi yapılarının, özellikle de güç alanı ile yoksulluk alanı arasındaki politik-ekonomik ayrım (Kuzey'in karşısında Güney, Birinci Dünya'nın karşısında Üçüncü Dünya) konusunun çoğunlukla etrafından dolaşıyoruz. Her ne kadar tüm bu bölümlendirmeler günümüz küresel söyleminin hayati bileşenleri olsa da aslında oldukça yeni türetilmiş terimlerdir ve çok da hızlı bir biçimde geçerliliklerini yitirmektedir. Ayrıca hepsi nihayetinde, kitabımızda ayrıntılı biçimde incelenen Doğu-Batı ayrımına dayanmaktadır. Günümüzün bir başka önemli metacoğrafi fikri olan ulusdevlet miti üzerinde de uzun uzun durmuyoruz. Bu yapı esasen tek başına bir kitabın tamamı boyunca incelenmeyi hak edecek derecede karmaşıktır. Bizim burada yapabileceğimiz tek şey, ulusdevlet ideolojisinin diğer metacoğrafi formülasyonlarla birlik olup küresel coğrafyaya dair genel kabul görmüş fikirleri daha da karmaşıktırdığı durumları tespit ve teşhis etmek.

Özetle, söylediklerimiz bu konu üzerine söylenmiş ne ilk ne de son sözlerdir. Bu çetin alana girme cesaretini bulabildiysek, nedeni bu alanın öneminin yeterince takdir edilmediğine yönelik yoğunlaşan hislerimizdir. Metacoğrafi fikirlerin tam ve kesin bir tarihini sunamayacak olsak da en azından konuya daha fazla ilgi uyandırmaya çalışabiliriz. Umudumuz, bu ilginin eninde sonunda daha eksiksiz tarihsel açıklamaları ve daha doğru bir coğrafi şemayı beraberinde getireceği yönünde.

1.BÖLÜM

KITALARIN MİMARİSİ

KITASAL ŞEMANIN GELİŞİMİ

Günümüzde kullanılan şekliyle kıtalar denince, ideal olarak geniş su kütleleri ile ayrılmış, büyük, kesintisiz, münferit toprak kütleleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar kadim bir kökeni olsa da üzerinde uzlaşmış olan bu tanım tarihsel açıdan istikrarsızdır ve şaşırtıcı şekilde az incelenmiştir. Kıta kabul edilmek için gereken büyüklük ve fiziksel ayırıklık seviyesi hiçbir zaman tanımlanmamıştır. Görüleceği üzere, Amerika'da ilkökul coğrafya derslerinde gösterilen yedili kıtasal sistem, nihai halini ancak içinde bulunduğumuz yüzyılın ortalarında alabilmiştir.

Klasik Dönemdeki Teamül

Arnold Toynbee'ye göre kıtasal ayrımın ilk örneği, Ege Denizi'nden Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, İstanbul Boğazı, Karadeniz ve Kerç Boğazı yoluyla Azak Denizi'ne ulaşan karmaşık iç suyolunun iki tarafındaki topraklara *Avrupa* ve *Asya* isimlerini veren Eski Yunan denizcileri tarafından ortaya konuldu.¹ Bu su geçidi, en erken Yunan filozofları olan Milet İyonyalıları tarafından dünyalarını oluşturan iki büyük kara kütlesi arasındaki sınır olarak tanımlanmasıyla birlikte kıtasal sistemin çekirdeği haline geldi. Bir süre sonra ise Libya da

(veya Afrika) eklenerek üç kıtalı bir şema oluşturuldu.² Bekleneceği üzere, Yunan dünya tahayyülünün merkezinde Ege Denizi yer alırken, Asya temelde doğudaki toprakları,³ Avrupa batı ve kuzeydeki, Libya ise güneydeki toprakları nitelemektedir.

Bu şemada göze çarpan anomali, uygarlıkları Ege'nin hem batı hem de doğu kıyılarına yayılmış olan Yunanların arada kalan konumuydu. Toynbee, merkezi Yunanistan sakinlerinin Asya-Avrupa sınırını, "Asyalı" (Pers) egemenliğine boyun eğen İyonyalı akrabalarını küçümsemek ve buna karşılık "Avrupa'da sahip oldukları özgürlükle övmek için kullandıklarını ileri sürer.⁴ Öte yandan bütün Yunan düşünürleri kendilerini Avrupalı olarak tanımlamamışlardır. Bunlardan bazılarının Avrupa terimini kuzeydeki (Yunan olmayan) Trakya bölgesi ile eşanlamli kullandıkları görülüyor.⁵ Başka bir formülasyonda ise Avrupa, Peleponnez Adaları hariç Yunanistan Anakarası ile sınırlıydı.⁶ Bununla birlikte diğer bazı Yunan düşünürleri –özellikle de Aristoteles– Yunan karakterinin ve bizatihi Yunan topraklarının Avrupa ve Asya arasında bir "orta konum" işgal ettiğini savunarak Helen "ırkını" bu kıtasal şemadan tamamen soyutlamıştır.⁷ Her halükârda bunlar bir ölçüde teknik anlaşmazlıklardı, zira Yunanlar kıtaları asgari kültürel ya da politik içeriğe sahip fiziksel varlıklar olarak görme eğilimindediler.⁸ Farklı kıtaların sakinleri hakkında genellemeler yaparken tartışmalarını genellikle Asyalılar ve Avrupalılar arasındaki tezatla sınırladılar. Libya ise belli ki dikate alınmayacak kadar küçük ve çorak görülüyordu.

İster iki kıtalı isterse üçlü olsun, Yunanların kıtasal sisteminin, coğrafi ufukları Ege, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'in çok ötesine uzanmayanlar için bir ölçüde kullanışlı olduğu açıktır. Ancak MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde bu şemanın keyfi niteliği iyice belirgin hale gelmişti. Özellikle Herodot, geleneksel üç kıtalı sistemi kullanırken dahi sürekli olarak sorguluyordu. Dünyayı inceliklerle tasarlanmış geometrik modeller yardımıyla kavramaya çalışan Yunan coğrafyacıları aşırı teori odaklı olmakla eleştirirken, bunun yerine "keşif ve seyahat üzerine kurulu ampirik bir haritacılığı" savunuyordu.⁹ Herodot'un bu coğrafyada eleştirdiği en sorunlu özelliklerden biri, Asya ve Afrika arasındaki ayrımı sağlayan sınırın, bariz bir bütün olan Mısır'ı bölcek şekilde Nil Nehri'nden geçirilmesiydi.¹⁰ Sonuçta, kendisinin de belirttiği gibi, Asya ve Afrika aslında hem birbirleriyle hem de Avrupa ile bitişikti: "Beni şaşırtan bir diğer şey, gerçekte tek bir

kara kütlesinden ibaret bir şeye neden üç farklı kadın isminin verilmesi gerektiği ve neden Nil ve Phasis'in –ya da bazılarına göre Meot Tanais'i ve Kimmer Boğazı'nın– sınır olarak kullanılması gerektiğidir.* Bu sınırları çizen ilk kişinin kim olduğunu ve bu isimlerin nereden geldiğini de hiç öğrenemedim.”¹¹

Bunların inşa edilmiş kategoriler olduğuna dair süregiden bir farkındalığa işaret eden benzer yorumlar klasik dönem boyunca dile getirilmiştir. Strabon da MÖ 1. yüzyılda kaleme aldığı eserinde, bazı yazarların ada, bazılarının ise yarımada olarak gördükleri “kıtalara ilişkin pek çok tartışma” olduğunu ifade ediyor ve ekliyordu: “Yunanlar üç kıtayı adlandırırken dünyanın, üzerinde insan yaşayan tüm topraklarını değil, sadece kendi ülkelerini ve tam karşısında kalan diyarları dikkate aldılar.”¹²

Romalılar döneminde de kıtasal şema, bilimsel söylemde kullanılmaya devam etti. *Avrupa* ve *Asya* adlandırmaları zaman zaman imparatorluğun batı ve doğu kesimlerini nitelemek için gayri resmi bir anlamda kullanılıyordu.¹³ Askeri bağlamda ise *europaeenses* kelimesi daha kesin bir biçimde batı bölgesini ifade ediyordu.¹⁴ *Asya* terimi aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun Batı Anadolu'da yer alan siyasi bir alt birimine atıfla, daha yerel ve spesifik bir anlamda da kullanılmaktaydı.

Ortaçağ ve Rönesans Yapıları

Herodot'tan sonraki yaklaşık iki binyıl boyunca, üçlü dünya bölümlendirmesi Avrupalıların bilimsel muhayyilesine rehberlik etmeyi sürdürdü. Kıtasal şema, erken Hristiyanlık yazarlarının geç antik dönemde Nuh'un oğulları ve onların soyundan gelenlerin hikâyesini** haritalamasıyla daha da güçlendi. Vulgata İncili'nin çevirmeni Hiyeronimus'a (takriben MS 420'de ölmüştür) göre, “Nuh, üç oğlunun her birine, Sam, Ham ve Yafet'e miras olarak dünyanın üç bölümünden birini bıraktı ve bunlar sırasıyla Asya, Afrika ve Avrupa'ydı.”¹⁵ Bu yeni teolojik tahayyül, Sam'ın en büyük çocuk olmasına (primogenitür) atıfla Asya kara kütlesinin daha büyük olduğunun izahına dayanak

* Phasis, günümüzdeki Rioni Nehri'dir. Meot Tanais'i, Meot (Azak) bölgesindeki Tanais Nehri demektir ve Don Nehri'ni niteler. Kimmer Boğazı ise o dönemde İstanbul Boğazı için kullanılan terimdir. (ç.n.)

** İncil'in, Nuh'un oğulları ve onların soyundan gelenlerin başından geçenlere ilişkin kıssaların detaylı yer isimleri verilerek anlatıldığı Yaratılış bölümü. (ç.n.)

teşkil ediyordu.¹⁶ Aynı zamanda Yunanların üç parçalı dünya bölüm-lendirmesine dini bir mana yüklemiş oluyordu. Bu kutsanmış kıtasal model, yeniçağa dek çok az değişiklik göstererek devam edecektir.

Böylece ortaçağ Avrupası klasik dünyanın coğrafi fikirlerini miras aldı, ancak kireçlenmiş ve giderek daha da mitolojikleştirilmiş bir biçimde. Her ne kadar önde gelen Yunan coğrafyacıları kıtaların geleneksel doğasını fark etmiş ve Asya ile Afrika arasındaki sını-rın Nil Nehri'nden ziyade Kızıldeniz'den geçmesinin daha yerinde olacağı konusunda ısrarcı olmuşlarsa da,¹⁷ bu tür ince düşünceler çoğu zaman geç antikçağdaki ve ortaçağın başlarındaki meslektaş-larında bir karşılık bulamadan yok oldu. Oluşturduğu bilgiler der-lemesi standart bir ortaçağ metni haline gelen Martianus Capella,¹⁸ dünyanın Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluştuğu ve Nil'in bu kara küt-lelerinden son ikisini birbirinden ayırdığı bilgisini esas alıyordu.¹⁹ Orosius da dahil olmak üzere dönemin diğer etkili ansiklopedicileri ve Sevallalı Isidore da benzer görüşleri paylaşıyorlardı.²⁰

Karolenj döneminde, bunun aksine, Yunan coğrafyasından miras kalan bu çerçeve gözden düşmeye başladı. *Avrupa* terimi (şu ya da bu biçimiyle) bazen Latin Hristiyan âleminin büyük ölçüde Frenk toprağı olan kesiminde ortaya çıkmakta olan uygarlığa atıfta bulun-mak üzere kullanılıyordu. Bu topraklar zaman zaman, doğusunda kalan ve giderek daha da muhteşem hale gelen Asya ile kıyaslan-maktaydı.²¹ Esasen, hem Karolenj hem de Otton (Germen) emper-yalizminin savunucuları ile papalık, Avrupa kavramını "bir methiye teması, [ve] bir kültürel simge" olarak kullandılar.²² Öte yandan orta-çağın sonlarına kadar, resmi kıtasal şemanın bütününe yapılan atıflar genellikle, az bilinen coğrafi araştırmalarla sınırlıydı ve genel akademik söylemde pek az yer buluyordu.²³ Özellikle Afrika, orta-çağ Avrupalılarının seyahatname literatüründe ve masallarında göze çarpan bir yer işgal etmiyordu. O zamanlar güneydeki kıta, bo-yutça küçük olduğu ve büyük ölçüde çöllerden ibaret olduğu gibi hatalı gerekçelerle hakir görülmekteydi.²⁴

Bilimsel coğrafi çalışmalar ise şüphesiz ayrı bir meseleydi. Burada da Yunanların üç parçalı dünya görüşü korundu ama soyut bir koz-mografik modele dönüştürüldü ve uzamsal doğruluk iddiası tama-mıyla terk edildi. Ortaçağın dünyayı haç biçiminde betimleyen ünlü "T-O" haritaları ise çağın oldukça teolojik bir karaktere sahip uzam-sal bakış açısını yansıtıyordu. Bu haritalarda haç sembolü (dünyayı

temsil eden çemberin içindeki bir T ile gösterilir), Avrupa, Asya ve Afrika'yı sözümona birbirinden ayıran su kütlelerini belirtiyor; bu üç kara kütlesi ise bir bakıma kıtsal sembolün üzerine işlendiği bir zemin işlevi görüyordu. Nil, genellikle Afrika ve Asya arasındaki sınır çizgisi olmayı sürdürüyordu. Bu noktada klasik dönem bilgilerinin öncüllüğü ile teolojik ihtiyaçlar bir araya gelerek ampirik bir çarpıklığı derin bir kozmografik düzenin ifade edilmiş biçimine dönüştürüyordu.²⁵

Rönesans döneminde Yunanca ve Latince öğreniminin yeniden canlılık kazanmasıyla birlikte eski kıtsal şema da tekrar hayat buldu ve eşi görülmemiş bir bilimsel itibara mazhar oldu.²⁶ Örneğin, meşhur 16. yüzyıl Alman coğrafyacısı Sebastian Münster de "Eski Dünya'nın Don, Akdeniz ve Nil ile birbirinden ayrılan üç bölgeden oluştuğu kadim bölümlendirmeyi" temel alıyordu.²⁷ Herodot'tan bu yana geçen yüzyıllar içinde oluşan hatırı sayılır müktesebata rağmen, çok az Rönesans bilimsansı antikçağda belirlenmiş bu sınırları sorgulamaktaydı. Bilakis, kıtsal şema tam da bu çağda çeşitli insan toplulukları arasındaki farklılıkları sınıflandırmakta başvurulan emredici bir çerçeve haline geldi.²⁸

Kıtsal şemanın adeta verili bir hakikat niteliği kazanması, kısmen bu dönemde yaşanan önemli bir tarihsel dönemeçten kaynaklanıyordu. 14. ve 15. yüzyıllarda klasik dönem metinlerinin yeniden ele alınmaları gibi, Hristiyan coğrafyası da aynı anda birkaç cephede hareketlilik içindeydi. Hristiyan dünyasının güneydoğu ucundaki Türk fetihleri, Küçük Asya'daki son kalan Hristiyan toplulukların geri çekilmelerine neden olurken, kuzeydoğudaki Hristiyan fetihleri ve din değiştirmeler Baltıklar'da paganizmin tutunduğu son mevzileri de ortadan kaldırıyordu. Bu esnada hümanizmin yükselişi Katolik dünyasının kültürel birliğine içeriden meydan okuyordu. İşte tüm bu tarihsel koşullar bir araya gelerek Yunan kıtsal şemasına yeniden bilinirlik kazandırıyor. Bir yandan, Hristiyanlık güneydoğuda gerileyip kuzeydoğuda ilerledikçe Hristiyanlık âleminin sınırları (hiçbir zaman tam anlamıyla olmasa da) giderek Yunanların Avrupa'sıyla örtüşmeye başlamıştı. Diğer taraftansa hümanist bilimsanları kendi dünyalarını adlandırmanın seküler bir yolunu arıyorlardı. Sonuç olarak bu yüzyıllar, Avrupa'nın, Batı toplumunun birincil referansı olarak Hristiyanlığın yerini almaya başlamasına şahitlik etti.²⁹

Batılı Hristiyanların 15. yüzyılda kendilerini Avrupalı olarak adlandırmaya başlamalarıyla birlikte bir bütün olarak kıtsal şemanın

kullanımı da yaygınlaştı. Ancak çok geçmeden Avrupa ile Hristiyanlık arasındaki yeni (kısmi) coğrafi uyum, bir kez daha dengeye kavuştu. Devam eden Türk fetihleri Doğu ve Batı Hristiyan geleneklerinin nihai olarak ayrışmasıyla birleştiğinde Güneydoğu Avrupa'yı, öz kimliğini giderek daha belirgin şekilde tanımlayan Avrupa medeniyetinin yörüngesinden neredeyse tamamen çıkardı.³⁰

Eski Dünyalar, Yeni Kıtalar

Avrupalılar Atlantik'i aştıktan sonra yavaş yavaş üçlü kıtasal sistemlerinin tatmin edici bir dünya modeli teşkil etmediğini fark ettiler. Artık, müstakil bir "yeni dünya" olduğu anlaşılan bu kara kütesine ilişkin bulguların da bir şekilde hesaba katılması gerekiyordu. Bununla birlikte, üçlü kıtasal şemadan dördütlü sisteme geçiş Kolomb'dan hemen sonra gerçekleşmedi. Öncelikle, Amerika'nın –kültürel olarak olmasa da coğrafi olarak diğer kıtalara denk– ayrı bir kara parçası olduğunun entelektüel açıdan "keşfedilmesi" gerekiyordu.³¹ Eviatar Zerubavel'e göre bu yeniden kavramsallaştırmanın şekillenmesi, kısmen, tetiklediği ciddi "kozmoğrafik şok" nedeniyle yaklaşık bir asır sürdü.³² Uzun müddet boyunca birçok Avrupalı kanıtları öylece görmezden gelmeyi seçti; 1555'te bile *La Division du monde* adlı popüler bir Fransızca coğrafya kitabı dünyanın Asya, Avrupa ve Afrika'dan oluştuğunu söylüyor ve Amerika'ya hiçbir şekilde değinmiyordu.³³ İspanyolların emperyal dünya tahayyülü ise daha uzun bir süre boyunca okyanus ötesi kolonilerine kıta statüsü vermemekte ısrar etti. Walter Mignolo'ya göre, "Kastilya dilindeki 'Hintliler' kavramı sömürge imparatorluğu döneminin sonuna kadar kullanımda [kaldı]; 'Amerika' ise ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru bağımsızlıkçı entelektüeller tarafından kullanılmaya [başladı]."³⁴ Oysa daha 16. yüzyılın başlarında Portekizli kozmograf Duarte Pacheco ve Alman meslektaşları Martin Waldseemüller Amerika'yı bir kıta olarak haritalamıştı.³⁵ Dönemin kartografik geleneğine göre Afrika gibi yeni kara kütleleri Asya ve Avrupa'ya kıyasla belirgin şekilde düşük bir mevkide konumlandırılırken,³⁶ neredeyse tüm küresel coğrafyalar 17. yüzyıla gelindiğinde Amerika'yı en azından "dünyanın dört çeyreğinden biri" kabul ediyordu.

Bu kısa açıklamanın da ortaya koyduğu üzere, okyanus ötesi bir kara kütesinin varlığını kabul etmek, mevcut kıtasal modele yeni bir parça eklemekten daha fazlasını gerektiriyordu. Edmundo

O'Gorman'ın da gayet zekice açıkladığı gibi, önceden bilinmeyen toprakların varlığını hesaba katabilmek için Avrupa kozmografisi-nin köklü bir biçimde yeniden yapılandırılması gerekiyordu.³⁷ Zira eski tahayyülde Avrupa, Afrika ve Asya'nın genellikle tek ve öğeleri birbirine bağlı bir "dünya adası" olan *Orbis Terrarum'u** oluşturduğu düşünülüyordu. Çok defa, Güney Yarıküre'nin antipotlarında da böyle bir "ada"nın –bir *Orbis Alterius'un***– varlığına dair hipotezler üretilmişti; ancak bunun apayrı bir dünya olacağı ve burada yaşayanların da eğer varsa, tamamıyla farklı bir türe ait zeki yaratıklar olacağı varsayılıyordu. Oysa Amerikalılar tam tersine diğer insanlarla aynı türe mensup gibi görünüyordu,³⁸ bu ise yurtlarının gerçek bir başka-dünya olmaktan ziyade insan dünyasının dördüncü bir parçası olması gerektiğini düşündürüyordu. Dolayısıyla, yerleşik kozmografik düzenin altını oyan şey esasen antropolojik verilerdi.

Amerika'da uzak ama insan olarak tanınması mümkün olan bir nüfusun keşfi, uzun vadede dünya adasını geri dönülmez bir şekilde paramparça edecekti. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca dünyanın ana kara kütleleri arasındaki temel ilişkinin komşuluk ve bitişiklikten çok, bir ayrılık ilişkisi olduğu düşünülürdü. 1570'de Ortelius dünyayı dört ana parçaya ayırsa da çizdiği küresel haritalarda ayrım hatlarının yerleri gösterilmiyor, bölgesel haritalar ise bazen "kıtasal" bölümlendirmeler içeriyordu.³⁹ Bununla birlikte, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde pek çok dünya atlası, dünyanın anakara kütlelerini açık bir şekilde ayrı birer birim olarak tanıyor ve tüm bölgesel haritaları da bu doğrultuda sınıflandırıyordu.⁴⁰ Başka bir deyişle, Yunanların üniter beşeri yeryüzü anlayışı ayrışarak yerini bu yeryüzünü meydana getiren kıtalara bıraktı. Bu kıtaların birbirlerinden nispeten *kopuk* olmaları ise artık ironik bir şekilde onların tanımlayıcı özellikleri haline geldi. Her ne kadar bir *Orbis Alterius'un* varlığı ihtimali bir daha asla ciddiye alınmasa da bilinen toprakları birbirinden ayıran sınırlar bundan böyle geçmişte olduğundan çok daha katı terimlerle tahayyül ve ifade edilecekti. Bu dönemde haritalama doğruluğu önemli ölçüde artmış olsa da küresel bölümlendirmelerin kavramsallaştırılması süreci öyle katı bir hal aldı ki bu durum bir ölçüde kavramsal bozulmalara yol açtı.

* Latince "dünya küresi" anlamına gelen 16. yüzyıl kartografya disiplini. Yukarıda bahsi geçen O-T harita geleneği de bu kapsamdadır. (ç.n.)

** Latince "başka (bir) dünya". (ç.n.)

Yeni Bölümlendirmeler

Coğrafi bilgi düzeyi artıp, Yunan otoritesi etkisini yitirdikçe, küresel coğrafya mimarisi de daha hassas ve planlı bir dönüşüm içine girdi. Kıtalar artık önceden belirlenmiş bir kozmik planın yansımalarından ibaret olmak yerine beşeri coğrafyanın anlamlı bölümlerini oluşturacaklarsa, bu durumda Nil ve Don'un sınır teşkil etmesinin uygun olmadığı açıktı. Bu nedenle biliminsanları zamanla Afrika ve Asya arasında sınır olarak Kızıldeniz ile Süveyş Körfezi ve Kıstağı'nı seçmeye başladılar. Benzer şekilde, 16. yüzyıla gelindiğinde coğrafyacılar, Avrupa ve Asya'nın birbirinden dar bir kıstakla ayrılmadığını, Don Nehri'nin kaynağının Arktik Denizi yakınlarıyla bir ilgisi olmadığını ve Azak Denizi'nin de o güne dek sanıldığından daha küçük olduğunu fark etmeye başladılar. Her ne kadar eski görüş ciddi biçimde etkisini sürdürüyor olsa da nihayetinde bu iki kıta için yeni bir sınıra ihtiyaç vardı.⁴¹

Buradaki zorluk, Avrupa ile Asya arasında Kızıldeniz gibi kullanışlı bir engelin bulunmamasıydı. İlk yapılan şey, Rusya ovaları boyunca güney ve kuzey yönünde akan nehirler arasında belirli bağlantılar tespit etmek oldu. Bu kapsamda 17. yüzyılın sonlarına doğru izlenen bir strateji, Avrupa ve Asya'yı Don, Volga, Kama ve Ob nehirleri doğrultusunda ayırmaktı.⁴² Öte yandan bu halledilememiş bir coğrafi mesele olarak görülüyor ve coğrafyacılar en uygun ayırım hattını bulmak için birbirleriyle yarışıyordu. İsveçli bir subay olan Philipp-Johann von Strahlenberg'in Ural Dağları'nın buradaki en önemli bariyeri oluşturduğunu ileri sürmesi için 18. yüzyılı beklemek gerekecekti. Von Strahlenberg'in önerisinin büyük ölçüde ideolojik yönden kullanışlı ve uygun olması nedeniyle, Büyük Petro'nun Batılılaşma programına bağlı Rus entelektüellerince, bu öneri özellikle de Vasili Nikitiç Tatişçev tarafından coşkuyla desteklendi.⁴³ Rus Batılılaşmacıları, Ural ayırımını ön plana çıkarmak suretiyle bir yandan Sibiry'a'yı sömürge yönetimine ve sömürülmeğe açık yabancı bir Asya diyarı konumuna havale ederken, bir yandan da Rusların tarihsel özündeki Avrupai karakterin altını çizmiş oluyorlardı.⁴⁴ (Gerçekten de bu döneme ait pek çok Rusça kitapta *Sibiry* adının kullanımı terk edilerek kulağa daha Asya kökenli gelen *Büyük Tataristan* ifadesi kullanılmaya başlandı.)⁴⁵ Rus ve Alman coğrafya çevrelerinde ise tartışmalar devam ediyordu. Bazı biliminsanları sınırı daha doğuya, Ob'a hatta Yenisey Nehri'ne

doğru ötelemeye çalışırken, diğerleri bu hattı Don'da tutmanın mücadelesini veriyordu.⁴⁶

Nihayetinde, Tatişçev ve von Strahlenberg'in pozisyonu yalnızca Rusya'da değil tüm Avrupa'da galip gelecekti. Ünlü Fransız coğrafyacı Malte-Brun da 19. yüzyılda onay mührünü vurduktan sonra, Ural sınırı artık neredeyse evrensel bir kabule erişmiş oldu.⁴⁷ Öte yandan bu adım, Ural Dağları tam bir sınır olabilecek kadar güneye –ya da batıya– uzanmadığından, beraberinde bir dizi ek ayarlama yapmayı gerektiriyordu. 18. ve 19. yüzyılın başlarındaki atlalarda eski ve yeni bölümlendirmeler genellikle birleştiriliyor, Avrupa Asya'dan Don Nehri, Volga Nehri'nin bir kısmı ve Urallar ile ayrılmış olarak gösteriliyordu.⁴⁸ 1800'lerin ortalarından itibaren bu sorunun hiçbir şekilde evrensel olmasa da⁴⁹ en yaygın çözümü, Asya'yla Avrupa'yı birbirinden ayırmak için Urallar boyunca güneye ilerleyen, onun güney uzantılarından Ural Nehri'ne sığrayan, Hazar Denizi'nin yaklaşık üçte biri boyunca devam edip keskin bir açıyla dönerek Kafkas Dağları'nın tepe hattını takiben kuzeybatıya ilerleyen karmaşık bir hat kullanmaktı.⁵⁰ Nitekim, 1994 gibi yakın bir tarihte, ABD Dışişleri Bakanlığı da bu ayırım hattını resmen teyit etmişti.⁵¹ Don Nehri'nin eski kullanım şekli her ne kadar gelişigüzel olsa da en azından daha az eğri büğrü bir çizim gerektiriyordu. Dahası, bu yeni ayırım hattı kültürel coğrafyaya eskisine nazaran daha fazla haksızlık ediyordu, zira Budist; Moğolca konuşan Kalmuklar gibi açık bir biçimde "Avrupalı olmayan" halkları da Avrupa'ya dahil ediyordu.

Avrupa ile Asya arasındaki bu coğrafi sınır artık pek az sorgulansa ve çoğu zaman ya tamamen doğal ya da kafaya takılmayacak kadar önemsiz olarak kabul edilse de konu zaman zaman ilgi uyandırmaya devam ediyor. Örneğin 1958'de bir grup Rus coğrafyacı, gerçek ayırım hattının "Urallar'ın doğu yamacını ve bunların uzanımındaki Mugodzar Tepelerini, Emba Nehri'ni, Hazar Denizi'nin kuzey kıyısını, Kuma-Manych Depresyonu'nu ve Kerç Boğazı'nı izleyerek Karadeniz'e"⁵² ulaşması gerektiğini ileri sürerek Urallar'ı Avrupa'ya, Kafkasya'yı da Asya'ya sıkı sıkıya yerleştirdi. Diğer bazı yazarlarsa biçimsel ilkeleri tamamen bir kenara bırakmayı ve iki "kıta" arasındaki sınırı nereye uygun görüyorlarsa oraya yerleştirmeyi tercih ettiler. Örneğin 1963 basımlı *Britannica Ansiklopedisi*, Kuzey Pakistan'ın Swat bölgesini "Avrupa ve Asya'ya sınır teşkil eden bir bölge" olarak tanımlar⁵³ (burada "Avrupa" derken Büyük İskender'in

üzerinden geçtiği tüm topraklar kastediliyor olsa gerek). Halford Mackinder ise Avrupa'yı Afrika'dan (Asya'dan olmasa da) ayırmak için "ırksal" bir kriter seçti ve böylece Avrupa'nın sınırlarını güneye genişletti: "Aslında Avrupa'nın güney sınırı, siyah adamı beyazdan ayıran çöl olması nedeniyle Akdeniz'den ziyade Sahra olmuştur ve halen de öyledir."⁵⁴

Kıtasal Şemânın Devam Eden Yolculuğu

Dünyanın Avrupa, Asya ve Afrika (ayrıca daha sonra eklenen Amerika) şeklinde bölümlendirilmesi kadim ve yaygın bir uygulama olsa da dünyanın bu "kısmımları" 19. yüzyılın sonlarından önce açıkça kıta olarak tanımlanmıyordu. *Kıta* terimi –ki bahse konu toprak parçasının sürekliliğini, kesintisizliğini vurgular– daha çok üç parçalı dünya bölümlendirmesine ilişkin Yunanca ve Latince kavramların tercümesinde kullanılsa da çok daha sıradan, günlük bir ifade olarak kullanıldığı da oluyordu. Esasen yeniçağ İngilizcesinde, belli büyüklükteki herhangi bir kara parçası ve hatta adalar grubu bile kıta olarak kabul edilebiliyordu. Örneğin, 1599'da Richard Hakluyt, Batı Hint Adaları'nı "büyük ve verimli bir kıta" olarak adlandırdı.⁵⁵ Öte yandan coğrafyacılar zamanla daha katı bir uzamsal ayırım standardı benimseyerek takımadaları ve daha küçük kara kütlelerini bu kategorinin dışında tutmaya başladılar. 1752 yılına gelindiğinde Emanuel Bowen, kategorik olarak şu ifadeleri kullanabiliyordu: "Kıta, birçok ülkeyi herhangi bir şekilde suyla ayrılmaksızın bir araya getiren geniş kuru topraklardan oluşan bir alandır. Dolayısıyla Avrupa, Asya ve Afrika büyük birer kıtadır; Amerika da öyle."⁵⁶

Dünyanın iki kıtaya ayrılması ise, Herodot'un yüzyıllar önce yaptığı gibi insanları muhakkak Avrupa, Asya ve Afrika'nın gerçek anlamda birbirinden ayrı olmadığını anlamaya iter. Nitekim feraset sahibi coğrafyacılar bu bölümlendirmeden daima mustarip olmuşlardır. *The English Atlas*'ın yazarı daha 1680'de şu yorumu yapmıştı: "Bu bölümlendirme pek mantıklı görünmüyor; zira Asya her ikisinden de çok daha büyük, Avrupa da Afrika'yla denk değil."⁵⁷ Aralarında Alexander von Humboldt ve Oskar Peschel'in de olduğu önde gelen birkaç 19. yüzyıl Alman coğrafyacısı, ısrarla Avrupa'nın Asya'nın bir uzantısı olduğunu ileri sürdüler.⁵⁸ Daha etkin konumdaki Batılılaşmacıların ezeli muhalifi olan birçok Rus Slavofil de aynı fikirdeydi. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Avrupa ve Asya'nın

nasıl ayrılacağı konusu şemanın ana meselesi olarak kalmakla birlikte dünyanın eski “kısmıları” artık kesin olarak “kıtalar” şeklinde adlandırılıyordu. *Oxford İngilizce Sözlüğü* (20.yüzyıl başlangıcından hemen önceki ve sonraki on yıllar içerisinde derlenmiştir) bu dönüşümü şu şekilde anlatmaktadır: “Eskiden iki kıta olduğu varsayılıyordu: Eski ve Yeni. Bunlardan ilki, süreklilik arz eden bir kara parçası oluşturan Avrupa, Asya ve Afrika’yı kapsar, ikincisi ise Kuzey ve Güney Amerika’dan oluşur. Bu iki kıta da kati surette birer adadan ibarettir, tek farkları ebatlarıdır. Günümüzde ise kıta olarak dört veya beş farklı kara kütesini, Avrupa, Asya, Afrika ile Kuzey ve Güney Amerika’yı kabul etmek artık sıradandır. Büyük Avustralya Adası da bazen bir kıta olarak sayılır.”⁵⁹

Standart antikçağ kategorileri, onları ifade etmekte kullanılan terimlerin neler olduğundan bağımsız olarak “Yeni Dünya(lar)”ın eklenmesiyle birlikte, küresel coğrafya ve tarihi algılama biçimimizin temel çerçevesini oluşturmaya devam etti.⁶⁰ Öte yandan dikkate alınacak birim sayısına ilişkin ufak tefek anlaşmazlıklarsa varlığını sürdürdü. Genellikle dünyanın temel birimlerinin farklı renkte mürekkeplerle basıldığı 18. ve 19. yüzyıl dünya atlaslarında dörtlü, beşli ve altılı bölümlendirme şemalarını görmek mümkündür. Kuzey ve Güney Amerika bazılarında tek, bazılarında ise iki ayrı birim olarak sayılırken; Avustralya (“Yeni Hollanda”) bazen Asya’nın bir kısmı, bazen ayrı bir kara parçası, bazen de sadece bir ada olarak renklendiriliyordu.⁶¹ Bununla birlikte genel olarak değerlendirildiğinde 1800’lü yıllara kadar dörtlü şemanın hâkimiyeti devam etti.

Haritalarda hangi şekli alırsa alsın, dünyanın büyük kıtalar halinde bölümlendirilmesi 18. ve 19. yüzyıllarda önemi giderek artan bir metacoğrafi kavram haline geldi. Coğrafya alanında Fransız Aydınlanma’sının en önde gelen düşünürü Montesquieu, sosyal teorilerini dörtlü kıtasal şemanın özü olan Avrupa’nın Asya’dan coğrafi olarak mutlak ayrılığı ilkesine dayandırıyordu.⁶² 19.yüzyıl ortalarının etkili beşeri coğrafyacısı Carl Ritter de benzer şekilde (kendine özgü teleolojik üslubuyla) şunu savunuyordu: “Her kıta, nevi şahsına münhasırdır (...) her biri insan kültürünün gelişiminde kendine özgü ayrı bir işlevi olacak şekilde planlanmış ve oluşturulmuştur.”⁶³ Ritter ayrıca tüm kıtasal şemayı fiziksel antropolojiye dayandırmaya çalışmıştı. Kıtaları ırklarla harmanlayarak, Avrupa’yı beyazların, Afrika’yı siyahların, Asya’yı sarı ve Amerika’yı da kırmızı tenlilerin

ülkesi olarak görüyordu;⁶⁴ ki bu halk muhayyilesinde hâlâ varlığını sürdüren oldukça habîs bir fikir olmaya devam ediyor.

Kıta temelli düşünüş biçiminin doruk noktasına ulaşması ise ABD'yi Ritter'in coğrafya yorumuyla tanıştıran İsviçreli biliminsanı Arnold Guyot ile gerçekleşti. Guyot, kıtaların meydana getirilmelerinde olduğu kadar her birinin ana hatları ve fizyografik yapılarını da takdiri ilahiye bağlıyordu. Kıtalar, bu doğrultuda Guyot'nun coğrafya yorumunun özünü oluştuyordu. Amacı “genel bir yasanın varlığını ortaya koymak ve amaçsız olması mümkün olmayan bir düzeni açığa çıkarmak” idi.⁶⁵ Beklendiği üzere, Guyot'nun kara kütlelerinin düzeninde bulunduğunu fark ettiği bu amaç, Avrupa ve Avrupalıların yazgısal üstünlüklerinin yenilikçi bir biçimde ortaya konmasını gerektiriyordu. Guyot, yıllar boyunca, bu konuya ilişkin görüşlerini Princeton Üniversitesi'ndeki akademik mevkisinden yaydı ve Amerikan öğretmen ve yazarlarını nesillerce etkiledi.

19. yüzyılda kıtasal sistem böyle biçimlendirilirken, bu sisteme ait kategoriler de artan bir biçimde doğallaştırıldı ve bir insanın yanılması muhtemel hayal gücünün ürünleri olarak değil de deneysel araştırmalar yoluyla “keşfedilmiş” gerçek coğrafi varlıklar olarak görülmeye başlandı.⁶⁶ Viktorya döneminde coğrafi düşünce tarihinin en önde gelen öğrencisi E.H. Bunbury ise, “dünyanın üç kıta halinde bölümlendirilmesini”⁶⁷ kabul etmekteki kusuru nedeniyle Homeros'u “ilkel bir coğrafyacı” olarak nitelendirecek kadar ileri gitti. Bunbury, Avrupa'nın doğu-batı yönündeki genişliğinin Asya ve Libya'nın [Afrika] toplamından daha büyük olduğu şeklindeki “hatalı fikri” nedeniyle Herodot'u da eleştirdi. Ancak Herodot bu sonuca, uzamsal muhayyilesi çağdaşlarına kıyasla daha düşük doğrulukta olduğu için değil, kıta sınırı olarak kuzey-güney istikametinde akan Tanais'i (Don) kullanmaktan kaçınarak Rioni ve Aras (Kafkasya bölgesindeki) gibi doğu-batı istikametinde akan nehirleri tercih etmesi nedeniyle ulaşmıştı. Bir Viktorya dönemi insanı olan Bunbury için bu, eğitilmiş insanların üzerinde anlaşmazlık yaşayabileceği bir konu değildi.⁶⁸ 19. yüzyıl coğrafyacılarının kaçırıkları nokta ise Herodot'un, Avrupa ve Asya'nın doğu-batı ekseninden ziyade kuzey-güney istikametinde bölünmesinin tek sebebinin bu yöndeki gelenek olduğunu düşünüyor olmasıydı. Esasında, bilimsel kriterler açısından değerlendirildiğinde Herodot'un elindeki argüman daha sağlamdı. Fiziksel açıdan bakıldığında Sibirya'nın

Umman veya Kamboçya'dan ziyade Avrupa'nın uzak kuzeyiyle çok daha fazla ortak noktası olduğu muhakkaktır. Keza Herodot da sınırını Sibirya'yı Avrupa'ya dahil edecek şekilde çiziyordu.

20. Yüzyıla Doğru

18. yüzyılın başlarından beri küresel coğrafyacılar için en sorunlu meselelerden biri Güneydoğu Asya, Avustralya ve Pasifik Adaları'nın nasıl sınıflandırılacağı olmuştur. Zamanla dünyanın bu bölgesine ilişkin yeni bir ayırım ortaya çıkmaya başladı. Dünya tarihi konulu popüler bir Viktorya dönemi eserine göre, "Bu yüzyıla dek dünyanın büyük parçalarından bahsederken dünyanın Dört Çeyreği (yani Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika) ifadesini kullanmak, bir yandan da dünyanın 'karasal yüzeylerinin' 'bilimsel bir dağılımının' Avustralya ve Polinezya'yı da ayrı bölümler olarak içermesi gerektiğini ileri sürmek gayet olağandı."⁶⁹ 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avustralya, sıklıkla Pasifik Adaları'yla bağlantılandırılrsa da genellikle dünyanın ayrı bir parçası olarak betimlenmekteydi.⁷⁰ Okyanusya'nın dünyanın beşinci (ya da Amerika'yı ikiye bölersek altıncı) parçası olduğu fikri, 20. yüzyılın başlarında birkaç kartografyacının Güneydoğu Asya Adaları'nı yeni sınırlarla Asya'dan ayırıp adalar dünyasına eklemesiyle daha da yaygınlaştı.⁷¹

20. yüzyılın başlarında, Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan dünya coğrafyası ders kitapları, neredeyse istisnasız bir şekilde kıtasal sistem çerçevesinde düzenlenmişti ve standart olarak bu "doğal" birimlerin her birine ayrı birer bölüm ayırıyorlardı. Aynı yöntemin izleri beşeri coğrafya ile ilgili eserlerin yanı sıra doğal dünya üzerine yapılan çalışmalarda da görülebilir. Bu ders kitaplarına şöyle bir bakıldığında, standart modelden yalnızca çok küçük miktarda saptıkları fark edilir. Örneğin editörlüğünü Hugh Robert Mill'in yaptığı *The International Geography*⁷² adlı eser, Orta ve Güney Amerika'ya tek bir bölüm ayırırken, bir bölüm de Kutup Bölgelerine ayırıyordu. Leonard Brooks ise *A Regional Geography of the World*'de –Avrupa, Asya, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Afrika ve Avustralya'ya ilişkin ardışık bölümler koymak suretiyle– geleneksel şemayı takip ediyor, ancak Britanya Adaları'na da ek bir bölüm ayırıyordu.⁷³ Burada Avrupa-merkezcilik başköşeyi İngiliz-merkezciliğe bırakırken Kuzey Atlantik'te görünüm itibarıyla yeni bir kıtanın ortaya çıkışını belirtir.

Öte yandan, 20. yüzyılın başlarında tüm coğrafya yazarlarının, kıtaları dünyanın verili ve sorunsuz bölümleri olarak gördüğü söylenebilir. Örneğin, 1937'de yayımlanan *Van Loon's Geography* adlı eserde yazar, kıtasal şemayı hafif ve neredeyse mizahi bir dokundurmayla açıklar ve temelinde yatan keyfiliği hatırlamamızdan çıkarmadığımız sürece standart sistemin de kullanılmasında bir sorun olmadığını ifade eder. Van Loon'un esas aldığı standart düzen beş kıtayı içeriyordu: Asya, Amerika, Afrika, Avrupa ve Avustralya.⁷⁴ 1937'de Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan bir kitapta Kuzey ve Güney Amerika'nın hâlâ tek bir kıta olarak alınması şaşırtıcı görünse de bu bakış açısı yaygınlığını İkinci Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde korudu.⁷⁵ Elbette bu bakış açısının o dönemde hem Batı Yarıküre'nin tahakkümünü hem de Amerika'nın Avrupa, Asya ve Afrika gibi "Eski Dünya" kıtalarıyla ilişkisini kesmesini hedefleyen Amerikan jeopolitik planlarına hizmet etmesi tesadüf olamaz.⁷⁶

Ancak 1950'lere gelindiğinde neredeyse tüm Amerikan coğrafyacıları gözle görülür şekilde farklı kara kütleleri olan Kuzey ve Güney Amerika'nın ayrı birer kıta olarak tanınmayı hak ettikleri konusunda ısrar etmeye başlamışlardı. Bu aynı zamanda, üzerinde insan yerleşimi bulunmamasına rağmen Antartika'nın listeye eklendiği⁷⁷ ve "büyük bir bölüm" olan Okyanusya'nın, yerini bir dizi izole ada ve kıtasal olarak bağlantılı adalarla birlikte müstakil bir kıta olan Avustralya'ya bıraktığı dönem oldu.⁷⁸ Ortaya çıkan yedi kıtalı sistem, Amerika Birleşik Devletleri'nde hızla kabul gördü. 1960'larda, coğrafyada yaşanan "nicel devrimin" en parlak döneminde, bu şema titiz matematiksel denklemler aracılığıyla dünyadaki kıtaların tam sayısını hesaplamak üzere işe koyulan bir bilim insanı sayesinde yeni bir bilimsel meşruiyet biçimi kazandı. İlginçtir ki, onun bulduğu yanıt da geleneksel listeye neredeyse tam olarak uyuyordu: Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa, Asya, Okyanusya (Avustralya artı Yeni Zelanda), Afrika ve Antartika.⁷⁹

Barındırdığı üstü örtülü Avrupa yanlılığına rağmen kıtasal şemanın daha sonraki versiyonları, bildiğimiz kadarıyla herhangi bir büyük eleştirel tepkiye veya yerel modifikasyona neden olmaksızın dünyanın geri kalanına ihraç edildi. Japonya örneğine bakalım olursak, 1700'lerde Avrupa'dan devşirilmiş dördümlü bir kıtasal şema kullanılmaya başlandı; 1800'lerin ortalarında ise genelgeçer bir hale geldi.⁸⁰ Japonların dünya tasvirinde de Avrupa'yı takiben

ardı ardına değişiklikler yaşandı. Yalnız bir büyük farkla: Asya'nın hemen her zaman ilk kıta olarak sıralanması.⁸¹ İslam dünyasının coğrafyacıları, Yunanlardan çok daha erken bir tarihte üçlü küresel bölümlendirmeyi benimsemiş olsalar da,⁸² kıtalar 20. yüzyıla dek İslam âleminin karasal düzene ilişkin tahayyülünde genel itibarıyla önemsiz bir rol oynadı.⁸³ Hint dini inançlarından etkilenen Güney Asyalılar ve diğerleri ise, fiziksel coğrafi bölümlendirmelerden çok kozmografik ayrımlarla ilgilenen çok daha farklı bir geleneksel kıtasal bölümlendirme sistemi kullanıyorlardı.⁸⁴ Ancak Avrupa emperyalizminin zaferiyle birlikte dünyanın bölümlendirilmesine ilişkin çağdaş Avrupalı görüş evrensel denilebilecek bir düzeyde kabul görmeye başladı. Farklı ülkelerden biliminsanlarının kıtaların kesin sayısı konusunda aynı fikirde olmadığı durumlar da vakidir (örneğin, Avrupa'nın büyük kısmında hâlâ yedili şema yerine beşli şema tercih edilmekte), ancak temel sistem büyük ölçüde bir itirazla karşılaşmadan varlığını sürdürmüştür.

Ne tuhaf bir çelişkidir ki artık gelenekselleşmiş hale gelen yedi parçalı kıtasal sistemin bugünkü haliyle ortaya çıkmasıyla, bu sistemin yaygınlaşmasında en çok pay sahip olanlar, yani profesyonel coğrafyacılar tarafından terk edilmesi neredeyse eşzamanlı biçimde gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Amerika'da üniversite seviyesindeki neredeyse tüm küresel coğrafya ders kitapları kıtasal bölümleri yansıtırken 1950'lere gelindiğinde bu kitapların yapısı artık çoğunlukla "dünya bölgeleri" çerçevesinde kurgulanıyordu (bkz. 6. Bölüm).⁸⁵ Bununla birlikte eski kıtasal bölümler de popüler basında, ilköğretim müfredatında, kaynak kitaplarda ve hatta bizatihi dünya bölgeleri terminolojisinde varlığını ısrarla devam ettirdi. Kıtasal şemanın günümüzdeki durumunu merak ediyorsanız çocuklar için tasarlanmış harita oyunlarının ve benzeri ürünlerin bulunduğu raflara şöyle bir göz gezdirmeniz yeterli.⁸⁶ Zaten bunlar yalnızca gençlere yönelik hazırlanmış değil. Yakın zaman önce yayımlanan ve öncelikli olarak yetişkinlere yönelik olarak tasarlanmış *Coğrafya Hakkında Pek Bir Şey Bilmiyorum (Don't Know Much about Geography)* başlıklı çalışma, "dünya uluslarını" "kıtasal" konumlarına göre yerleştirmiş. Yazar bizlere ayrıca haritacıların 1801'de Avustralya'nın "altıncı kıta" olduğunu "fark ediverdiklerini" bildiriyor. Ve Avustralya'nın böylece birdenbire "dünyanın en küçük kıtası ve en büyük adası"⁸⁷ olduğu yönündeki o tanıdık iddiayı sık

sık tekrarlaması da Avrupa, Asya ve Afrika'yı içine alan "dünya adasının" görünmezliğinin devam ettiğini teyit ediyor.

MODERN KITASAL ŞEMA VE İSTİSNASI

Kıtaların Anlamsızlığı Üzerine

Küresel örüntüleri (gerek fiziksel gerekse beşeri olguları) haritalandırırken kıtalar genellikle bir anlam ifade etmez. Örneğin yaşam formlarının dağılımı sözkonusu olduğunda günümüz kıtasal sınırlarının çoğu gereksiz bir teferruattan ibarettir. Tersiyer dönemde, Kuzey ve Güney Amerika birbirinden tamamen ayrıyken, aslında bu iki kara kütesindeki hayvan toplulukları da farklıydı. Ancak birkaç milyon yıl önce bu iki kara parçası arasında bir kıstak oluşmasıyla birlikte paleontologların "büyük faunal aktarım" dedikleri şey yaşandı ve iç içe geçtiler. Amerika'daki çok önemli hayvansal coğrafya sınırı ise Nearktik faunal bölgeyi Neotropik âlemden ayırıyor ve kuzeye, Meksika'nın iç bölgelerine kadar uzanıyor. Benzer şekilde, Kuzey Afrika faunası ile Kuzey Avrasya faunası (iki bölge birlikte hayvansal coğrafyacılardan Palearktik dediği âlemi oluşturur) arasındaki ilişki, Sahraaltı Afrika ve Güney Arabistan'ın "Etiyopya" faunasıyla olan ilişkisinden daha yakın. Öte yandan Madagaskar geleneksel olarak sadece büyük bir Afrika adası olarak sınıflandırılırken, apaçık bir şekilde kendine özgü bir faunal âleme sahiptir. Flora âlemlerinin de kıtaların yapısına uydukları söylenemez.⁸⁸

Kitasal bölümler, jeoloji alanında bile pek az işe yarar. Bunca görsel kanıta rağmen, tektonik plakalar –tam anlamıyla dünya yüzeyinin fiziksel yapıtaşlarıdır– coğrafyacılardan kullandıkları kıtasal çerçeveye uymaz. Mesela Hindistan, tektonik olarak Asya'daki komşularıyla değil, aynı "Hint-Avustralya" litik kabuk parçası üzerinde yer aldığı ve kendisinden oldukça uzakta bulunan Avustralya'yla bağlantılıdır. Öte yandan Afrika, halen Rift Vadisi ekseninde iki parçaya ayrılma sürecindedir. Jeolojik açıdan baktığımızda, kıtalar sürekli büyüyen, bölünen ve biçim değiştiren, süreksiz toprak kümeleridir. Bu nedenle, dünyanın görsel açıdan bariz, bu büyük kara küleleri, tektonik hareketlerin altında yatan süreçler hakkında ancak kısmen bilgi verebilir.⁸⁹ Esasen *kitasal* terimi, jeolojide geniş "okyanusal" (bazaltik) kabuklarla ayrılmış granitik kabuk bloklarını teknik anlamda tanımlamak için kullanılır. Bu tanıma göre Madagaskar ve

Yeni Zelanda gibi “adalar”ın⁹⁰ kıta statüsüne sahip olmaları gerekirken Kuzey Amerika ile Avrasya arasında ise daha muğlak bir kıtasal ayrım bulunur (bu iki kara kütlesi, batık da olsa, Bering Denizi altındaki uçsuz bucaksız bir kayalık “kıta” sahanlığı ile birbirine bağlıdır).⁹¹

Madagaskar’ın –ya da kıtasal kayalardan oluşan kimi diğer büyük, müstakil toprak alanlarının– neden genellikle kendi başlarına birer kıta değil de ada kabul edildiklerine dair hiçbir zaman bir açıklama getirilmez. Grönland,⁹² Borneo ve Yeni Gine’ye, kıta sahanlıkları yoluyla çok daha büyük kara kütleleri ile bağlantılı olmaları nedeniyle kıta statüsü verilmemesi makul karşılanabilir. Ancak böyle bir ayrım Madagaskar, Yeni Zelanda ve hatta Yeni Kaledonya için geçerli değildir. Nitekim, ünlü paleontolog Björn Kurtén, “Madagaskar bir adadan ziyade küçük bir kıtadır”⁹³ diye yazmışsa da bu görüşü paylaşılanların azınlıkta kaldığı açıktır. Belli ki bir adayı bir kıtadan ayıran ve bilmediğimiz, zımni bir asgari boyut kriteri bulunuyor. Öte yandan pratikte çok az biliminsanının bu meseleyle, hatta bu kullanımın istikrarlı bir biçimde sürmesiyle alakalı bir kaygı duyduğunu görüyoruz. Örneğin Edward O. Wilson, “Biyocoğrafı açıdan Avustralya yalnızca aşırı büyük bir adadan ibarettir” dediği kitabın başka bir yerinde ise –biyocoğrafı olarak Avustralya kadar farklı olmayan– Madagaskar’ın “küçük bir kıta” olarak ele alınması gerektiğini ileri sürer.⁹⁴

Avrupa Anomalisi

Fiziksel coğrafya açısından kıtaların sadece önemsiz olduklarını söyleyebiliriz. Oysa beşeri coğrafyaya tatbik edilmeleri tam anlamıyla kötücül ve zararlı sonuçlara yol açar. Tarihsel ve kültürel verileri kıtasal bir çerçeveye sıkıştırıp hasır altı etmek, temel uzamsal örüntüleri köklü bir biçimde bozarak kültürel ve sosyal farklılıkların yanlış değerlendirilmesine neden olur. Gerçeğe aykırı betimlemenin en açık örneği ise, Avrupa ile Asya arasındaki sözde kıtasal ayrımda görülür.

Mevcut kullanımda, kıtalar mutlak biçimde müstakil varlıklar olarak değil, az çok ayrı kara kütleleri olarak tanımlanır. Örneğin Kuzey ve Güney Amerika’ya, neredeyse ayrı kara kütleleri olmaları (ve ayrı jeolojik geçmişleri yansıtan soyağaçları) nedeniyle (en azından ABD coğrafyacıları tarafından) kıta statüsü tanınmıştır. Birbirlerine Panama Kıstağıyla bağlanmaları –tıpkı Afrika’yla Asya arasındaki dar bağlantı gibi– kolayca gözden kaçabilmekte ya da önemsiz sayılabilmektedir. Nitekim zaman içerisinde kıtasal şema özünde görsel

olan bu tanıma, giderek daha sadık hale gelmiştir. Afrika ile Asya arasındaki sınırı, oldukça dar olan Nil'den geniş Kızıldeniz'e kaydırarak, hem Avustralya'nın hem de Antartika'nın ayırt edici özelliklerini tanımak ve kabul etmek, Kuzey ve Güney Amerika'yı birbirinden ayırmak, tüm bunlar; dünya haritasına baktığınızda, kıtasal sınıflandırma sistemini bir çırpıda fark edilen temel kara ve deniz örüntüleriyle giderek daha uyumlu bir hale getirmiştir.

Bu kuralın göze çarpan tek istisnası ise Asya ile Avrupa arasındaki sınırdır. Avrupa, muhayyilenizi ne denli zorlarsanız zorlayın ayırt edilebilir bir kara kütlesi olmadığından, sözlük tanımına göre kıta olarak kabul edilmesi de mümkün değildir. Doğu sınırını oluşturduğu söylenen Ural ve Kafkas Sıradağları arasında 1000 kilometrelik utanç verici bir boşluk bulunur. Dahası, Urallar'ın büyük bir engel teşkil ettiği de söylenemez. (Kazaklar nehir teknelerini kısa bir taşımayla "Urallar'ın doruklarından" aşırarak Sibirya'yı işgal etmeyi başarmışlardır.)⁹⁵ Sonuç olarak, bazı insafli coğrafyacılar zaman zaman Avrupa ve Asya'yı tek bir Avrasya Kıtası halinde gruplandırarak listedeki büyük kara kütleleri sayısını yediden altıya indirebiliyorlar.⁹⁶ Avrupa uygarlığının yılmaz bir savunucusu olan Oscar Halecki'yi, 1950'de "Avrupa'nın Asya'nın bir yarımadasından ibaret olduğunu söylemenin artık beylik bir ifade" haline gelmesinden yakınmaya iten şey de işte bu görüşün artan popüleritesi idi.⁹⁷

Ancak Halecki'nin bu kadar üzülmesi için henüz erkendi. Bazı uzmanlar Avrupa'yı Asya'nın (veya Avrasya'nın) bir yarımadasından ibaret sayısalarda,⁹⁸ coğrafyacıların çoğu –ve coğrafyacı olmayanların neredeyse tamamı– Avrupa'yı dört başı mamur bir kıta olarak görmekle kalmayıp ona *arketipik* kıta muamelesi yapmaya devam ediyorlar. Bu noktada en önemli örnek *Britannica Ansiklopedisi*'dir. Ansiklopedi, Avrupa'nın kural dışı bir kara kütlesi teşkil ettiğini kabul etmekle birlikte, Avrupa uygarlığını, normal tanıma uymasa da bu kara kütlelerinin ayrı bir kıta olarak ele alınmasını gerektirecek ölçüde ayırt edici bulunmaktadır.⁹⁹ Keza, zihnimizde en çok yer eden kıta imgelemlerinin kaynağı olan dünya atlasları, neredeyse hiçbir zaman Avrasya'yı dünyanın tek bir bölümü olarak betimlemez.¹⁰⁰ Bu durum her iki sözde kıtanın da geniş kesimlerini içine alan bir ülke olan Rusya'nın ele alınış biçiminde hatırı sayılır tuhaflıklara neden olsa da haritacılık uygulamaları Asya ve Avrupa'yı kategorik olarak ayrı tutmayı ısrarla sürdürüyor. Üstelik bu sınırın bekçiliğine soyunanlar

ciddi yayıncılık kurumlarından ibaret de değil. Yeni bilgiler anlamında en donanımlı postmodern coğrafyacılar bile bazen Avrupa'yı ayrı bir kıta olarak ele alıyorlar.¹⁰¹ Kısacası, giderek daha da rasyonelleşen kıtasal şema üzerinde başka yerlerde yapılan pragmatik düzenlemelere rağmen, Avrupalılar ve onların torunları anavatanlarını bu belirleyici kriterden muaf tutmayı pervasızca sürdürüyor.

Avrupa'nın kıta statüsünü bir anlığına reddedip hemen ardından uygulamada bu statünün tekrar tekrar teyit edilebilmesi, basit bir gözden kaçırma olarak açıklanamaz. Yine bu durum, karmaşık bir dünyayı anlayabilmek için elzem bir basitleştirme, bir kolaylık olarak görülüp geçiştirilemez. Bilakis, Avrupa'nın kıta statüsü dünyayı gözümüzde canlandırmak için kullandığımız şemanın bütününe içkindir. Evet, Avrupa ve Asya'yı tek bir kıtanın parçaları olarak görmek coğrafi olarak çok daha doğru olurdu; ancak bu, aynı zamanda Avrupa'ya, Avrupalıların ve onların denizaşırı ülkelerdeki torunlarının hak ettiğine inandıkları ayrıcalığın verilmesinde yetersiz kalırdı. Avrupa ile Asya arasında kıtasal bir ayırım olduğunu farz etmek Batılı biliminsanlarına bu iki alan arasında bir kültürel dikotomi –modern Avrupa'nın kimliğini bir uygarlık olarak tanımlayabilmek için ihtiyaç duyulan bir ikilik– bulunduğu fikrini tahkim etme imkânı sunuyordu. Öte yandan bu, sözkonusu ayırımın yanıltıcı olduğu ve öyle olmaya da devam ettiği gerçeğini değiştirmez. Avrupa ve Asya iki kıta olmadıkları gibi, daha büyük bir Avrasya kara kütlelerinin kıyaslanabilir parçaları dahi değildir. Avrupa aslında Avrasya'nın yarım düzine alt kıtasından yalnızca biridir ve bu kara kütlelerinin tamamından ziyade, Güney Asya gibi bir bölgesiyle kıyaslanması daha uygun olur. (Hindistan Yarımadası'nı ayrı, Avrasya'nın Portekiz'den Kore'ye kadarki tüm kalan kesimlerini ayrı bir kıta olarak adlandırmak da aynı derecede mantıklı olacaktır.)

Avrupa her ne kadar ayrı bir kara kütlesi olmasa da onun kendi içinde benzerlik gösteren bir kültürel bölge teşkil ettiğini ileri sürmek pekâlâ mümkündür. İşte tam bu gerekçeyle ki, *Britannica Ansiklopedisi*, daha önce de değindiğimiz üzere, bize Avrupa'nın bir kıta olarak görülmesi gerektiğini söyler. Ancak Avrupa'yı kültürel açıdan bir kıta olarak tanımlamak, diğer kıtaların da benzer şekilde tanımlanabileceği anlamına gelir; ki bu, Asya'nın da kendini, kendine özgü bir kültür veya medeniyet etrafında birleştirmiş olmasını gerektirir. Maalesef bu ortak kültürü tanımlamak öyle kolay bir iş

değildir. Bir 19. yüzyıl Fransız ansiklopedik coğrafyacısı olan Élisée Reclus'nün fark ettiği üzere, Asya kendi içinde sıradışı bir şekilde bölünmüştür ve "Avrupa'nın aksine, coğrafi bütünlük gibi büyük bir avantaja da sahip değildir (...) Asya pek çok yerel medeniyete beşiklik etmiş olabilir. Avrupa ise tek başına tüm bu kültürlerin mirasçısı olmuş ve onları kaynaştırarak dünyanın tüm halklarının bir gün parçası olabilecekleri daha yüksek bir kültüre dönüştürmüş olabilir. (...) Birbirlerinden platolar, yüksek sıradağlar ve çorak düzlüklerle tecrit edilmiş olan Asya halkları, doğal olarak farklılıklarını Avrupa'dakilere kıyasla çok daha fazla muhafaza etmişlerdir."¹⁰²

Bu kesitte de öne sürüldüğü üzere, Asya tüm sözümona kıtalar arasında sadece en büyüğü değil; aynı zamanda olağanüstü düzeyde çeşitlilik arz eden ve tek ortak noktaları –gerek beşeri gerekse fiziksel açıdan– önemsiz sayılabilecek genel konulardan ibaret olan halkların yaşadığı uçsuz bucaksız bir bölgedir.¹⁰³ Oysa zeki coğrafyacılar bu çeşitliliği ya bir tür kusur (Reclus' örneğinde olduğu gibi) ya da Asyalı kimliğinin özü olarak görmek suretiyle bunu da tersyüz ettiler.¹⁰⁴ Bu bir yandan Suudi Arabistan, Hindistan, Tayland, Kore, Tibet, Özbekistan ve Kuzey Sibirya'da bulunan Yakutistan gibi birbirinden çok farklı yerlerin tamamını karakterize ettiği söylenebilecek anlamlı ve tözel nitelikler aramaktan daha kolay. Diğer yandansa, Avrupalıların Asya "kıtası"nın orantısız çeşitliliğini kendi coğrafi sınıflandırma sistemlerinden ziyade *Asya uygarlığının kendisine* yönelik bir meydan okuma olarak görmelerine imkân vermekte. Jean-Jacques Rousseau ise çarpıcı bir önerme ortaya koyarak Avrupa'yı "bu kadar özel" yapan şeylerden birinin çok çeşitli uluslardan gerçek bir toplum inşa etmesi olduğunu, diğer kıtaların ise "ortak bir isimden" başka hiçbir şeye sahip olmayan topluluklardan ibaret olduğunu ileri sürdü.¹⁰⁵ Andrew March'ın da gayet zekice bir şekilde ileri sürdüğü üzere bu entelektüel hamle, Asya adıyla anılan coğrafi birimden ziyade Avrupalı biliminsanlarının psikolojisi hakkında çok daha fazla şey söylemekte.¹⁰⁶

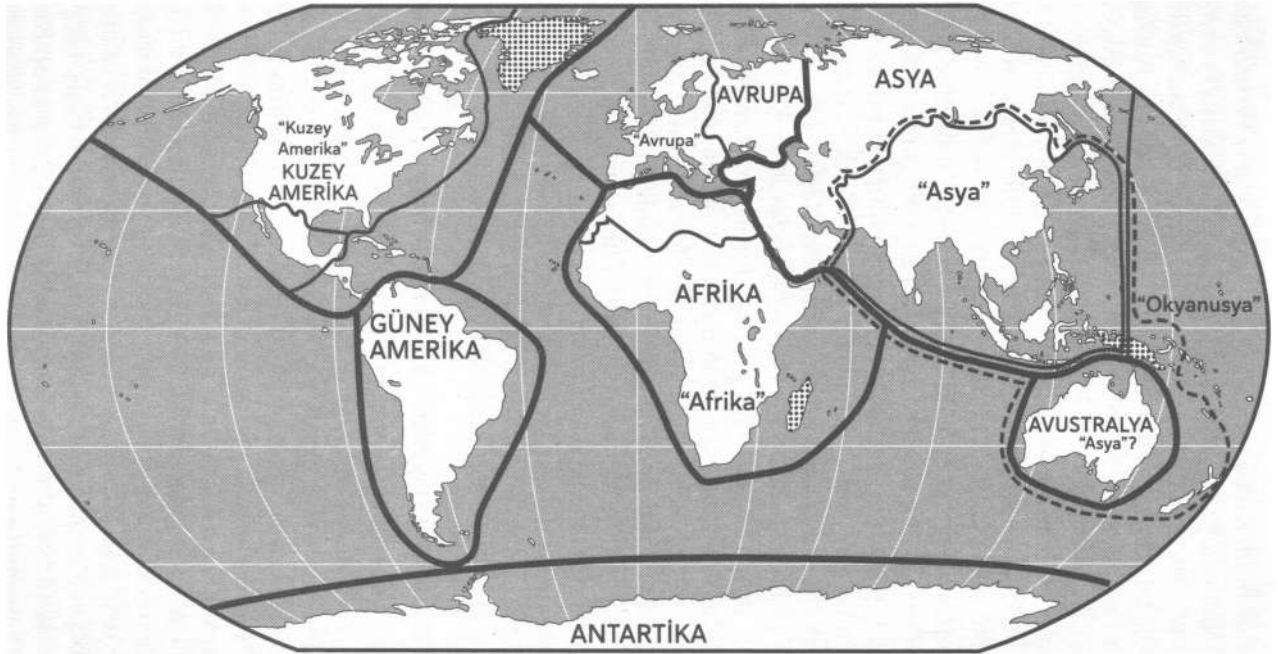
Asya'da bir iç ahengin varlığını ortaya koymanın zorluğunun yanı sıra, coğrafi sınırlarının belirlenmesi de oldukça problematiktir. Bu sözümona kıtanın geleneksel olarak kabul gören güneydoğu sınırı, her ne kadar onu Avrupa'yla ayıran sınıra kıyasla daha belirsiz olsa

* Asya üzerine de bir kitap yazmış olan Fransız coğrafyacı Élisée Reclus'nün görüşlerine atıf yapılmaktadır. (ç.n.)

da en az onun kadar zorlama ve yapaydır. Malay Yarımadası'ndan doğu-güneydoğu yönünde uzanan ve Doğu Melanezya'da seyrelerek sonlanan irili ufaklı bir adalar zinciri bulunur. Bu adalar grubunun batı kesimi, yani günümüz Endonezyası, geleneksel olarak Asya'nın bir parçası olarak kabul edilir (her ne kadar bu eski zamanlarda hep böyle olmasa da); doğu kesimi, yani Melanezya ise Asya'nın dışında bırakılır.¹⁰⁷ Kültürel ve tarihsel gerekçelerle böyle bir ayrımı desteklemek mümkün olabilir; ancak pratikte herhangi iki bölge arasındaki sınırın kültürel kriterlerce dikte edilmesi şeklinde istikrar kazanmış bir teamül yoktur. Bilakis, örneğin Yeni Gine genellikle Endonezya ve Papua Yeni Gine siyasi sınırı boyunca orta yerinden basbayağı kesilir ve bir Melanezya adası olduğu kuşku götürmeyen bu adanın batı yarısı Asya'ya dahil edilir.¹⁰⁸ Keza bu kartografik absürtlük siyasi atlaslarla da sınırlı değildir; başkaca örneklerin yanı sıra, Smithsonian Enstitüsü Sackler Asya Sanatları Müzesi gibi son derece saygın bir kültür kurumunun duvarlarında da adeta kutsanmaktadır. Yeni Gine'de yaşanan bu kıtasal çatallaşma ne fiziksel ne de kültürel gerekçelerle açıklanabilir. Tek meşruiyet dayanağı ise Yeni Gine'nin (Irian Jaya) batısının siyasi olarak "Asya" tarafında kalan Endonezya Devleti'nin sınırları içinde olmasıdır. Irian Jaya halkının büyük kesiminin maruz kaldıkları boyunduruğa öfkeli oldukları (ve birçoğunun buna karşı açık bir isyan halinde olmaları) göz önüne alındığında, öylece göz ardı edilen bu kartografik manevranın rahatsız edici siyasi sonuçları olduğu görülmektedir.

Popüler Muhayyilede Kıtaların Yeniden Hizalanması

Elbette, Amerikalıların pek azı bu tür detayların farkına varır. Resmi sınırlarla popüler tahayyüller arasındaki uçurumun özellikle geniş olduğu durumlarda, birçok insan resmi kıtasal şemayı giderek daha da çok görmezden gelme eğilimi içindedir (bkz. Harita 2). Örneğin, her ne kadar ansiklopedilerimizde tüm "Asya" toprakları ve halkları aynı kefeye konsa da çoğu Amerikalı normalde kendi zihinsel haritalarından geleneksel kıtanın büyük bölümlerini kesip çıkarır. Günümüzde Amerikalıların pek azı Suriye ve Suudi Arabistan'da yaşayanları Asyalı olarak tanımlar. İsrail için bu oran daha da düşüktür. Bu bölgenin incelenmesi amacıyla faaliyet gösteren başlıca akademik grup olan Association for Asian Studies (Asya Çalışmaları Derneği) bile, Güneybatı Asya'yı –ve Kuzey Asya'yı (Sibiry) da– akademik ilgi

alanlarının dışında bırakmakta. *Modern Asian Studies* adlı akademik derginin tanıtım broşüründeki bir haritaya baktığımızda, Doğu Sibiryayı Asya'ya dahil ettiği anlaşılrsa da yine benzer şekilde kıtanın resmi sınırlarının güneybatısında kalan dilimi dışarıda tuttuğunu görüyoruz.¹⁰⁹ Yerleşik basın uygulamalarında da Asya, genellikle resmi kıtanın güneydoğu yarısından ibaret kabul edilir. Örneğin *The Economist*, Pakistan'ı Asya'nın bir parçası kabul ederken İran'la ilgili haberleri "uluslararası" başlığı altında verir. İndirgemeci yaklaşımın en uç örneklerinde ise "Asya"nın kapsamı temelde Doğu ve Güneydoğu Asya ile sınırlı tutulur; gel gör ki bu hallerde bile, Kuzey Kore ve Myanmar gibi ülkeler belli koşullarda Asya'nın dışında tutulabilmektedir. Örneğin, 2 Mart 1996'da düzenlenen Asya-Avrupa Zirvesi'nin ("ASEM") katılımcıları arasında Asya tarafını temsilen sadece Japonya, Güney Kore ve Çin'in yanı sıra Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nin (ASEAN) yedi üye ülkesi bulunuyordu.¹¹⁰

Kuzey Amerika konusunda, resmi sınıflandırmalarda ve popüler tahayyülde benzer kaymalar yaşandığı görülebilir. Esasında Kuzey Amerika Kıtası Panama'yı ve kuzeyindeki tüm noktaları içerir. Ancak yaygın kullanımda Orta Amerika genellikle hariç tutulmakta, bazı hallerde Meksika dahi dışarıda bırakılmaktadır.¹¹¹ Benzer şekilde, Batı Yarıküre'deki İspanyolca konuşan halkların çoğu ABD ve

Harita 2. Yedi "Kıta" ve Popüler Muhayyiledeki Yer Değişimleri.

Koyu çizgiler ABD coğrafyasının resmi kıtasal sınırlarını belirtirken, daha açık çizgiler popüler muhayyilede yaygın biçimde bu adlandırmalarla ilişkilendirilen alanları belirtir. Görülüyor ki, yaygın olarak algılanan haliyle Asya, standart kıtanın yalnızca güneydoğu bölümünü kapsamaktadır (bazı durumlarda ise kesik çizgilerle gösterilen şekilde Avustralya ve Yeni Zelanda'yı da kapsayacak şekilde genişletilmektedir). Keza, Urallar'dan geçen resmi Avrupa-Asya sınırı da popüler kullanımda sık sık Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı Avrupa'nın dışında bırakacak şekilde batıya kaydırılır. ABD basınında Afrika kategorisi genellikle Afrika'nın kuzey şeridindeki ülkeleri hariç tutacak şekilde ele alınırken, Kuzey Amerika, Panama Kıstağı'nın çok daha kuzeyinden (Meksika'nın kuzey ya da güney sınırından) bilinçli şekilde kırpılır ve resmi olarak kıtanın sınırları içinde bulunan geniş alanları kesip atar.

Problemlili "adalar" küçük noktalarla gölgelendirilmiştir. Yeni Gine'nin genellikle bir yarısı Asya'da diğer yarısı Okyanusya'da kabul edilir, ancak jeolojik kriterlere göre şüpheye yer bırakmayacak şekilde Avustralya'nın (neredeyse hiçbir zaman ilişkilendirilmediği bir kıtanın) parçasıdır. Öte yandan Yeni Zelanda, tamamen görmezden gelinmediği durumlarda, genellikle Avustralya ile birlikte gruplandırılır. Madagaskar hemen hemen her zaman Afrika ile bağlantılı ele alınır, oysa bu tercihin nedeni asla açıkça dile getirilmez. Grönland resmiyette Kuzey Amerika'nın bir parçası olarak sınıflandırılrsa da bu "kıta"nın tartışıldığı bağlamlarda sıklıkla unutulur.

Kanada için hâlâ *Norte America* (Kuzey Amerika) tabirini kullanmakta. Burada dikkatlerden kaçan şey ise, bu şekilde kullanıldığında Kuzey Amerika'nın artık kıtasal bir kategori olmaktan çıktığı gerçeğidir.

Birçok açıdan bakıldığında, kıta olduğu kesin olan ve üzerinde insan yerleşimi bulunan tek yer, dört tarafı tamamen sularla çevrili olan Avustralya'dır. Üstelik Avrupalılar gelene kadar Avustralya halkları, Yeni Gine ile Torres Boğazı Adaları üzerinden sağlanan cılız bağlantıyı saymazsak neredeyse tamamen izole durumdaydılar. Aborjinlerin Avustralyası, kendi içinde ahenkli (çeşitlilik arz etmekle birlikte) bir kültürel bölgeydi ve günümüz Avustralyasının, dönüşümden geçmiş olsa da benzer bir ayrımı muhafaza ettiği kolaylıkla söylenebilir; oysa Avustralya çoğu zaman tam bir kıta olarak sayılmıyor bile. Avustralya'yı çeşitli Pasifik Adaları'yla birleştirerek Okyanusya adlı bir yarı-kıta oluşturulması ise oldukça eski bir numara. Son zamanlarda *The Economist* gibi haber dergileri Avustralya'yı, Tokyo, Hong Kong ve Singapur ile artan ekonomik bağları nedeniyle olsa gerek, Asya'nın bir parçası olarak sınıflandırmaya başladı. Bu tip bağlantıları daha da yoğunlaştırmak isteyen birçok Avustralyalı politikacı da bu fikre katılıyor.

Verili kıta kategorilerinde yapılan bu türden ayarlamalar, temel coğrafi bölümlerle sosyokültürel özellikler arasındaki uyumu giderek artırdı. Öte yandan, çarpıklıklar da ısrarla var olmaya devam ediyor. Özellikle yeni dünya tahayyülü, Avrupa ile Asya arasında kurulan yanlış kıyaslanabilirlik ilişkisi sorununu ortadan kaldırmıyor. Her ne kadar dikkatli yazarlar artık Avrupa Yarımadası'na, İstanbul Boğazı'ndan Kamçatka'ya kadar uzanan devasa bölge ile eşdeğer bir konum atfetmeseler de Avrupa bu kez bir hayli küçültülerek Hindistan ve Çin'e indirgenmiş bir "Muson Asyası"yla yan yana konulup karşılaştırılmaya devam ediliyor. Doğru yönde atılmış bir adım olsa da bu karşılaştırma durumu kurtarmaya yetmiyor. Tarihsel kriterlerle oluşturulan ve Uzakbatı Avrasya olarak anılan kültürel bölgenin, Afganistan'dan Japonya'ya kadar uzanan geniş ve heterojen arazi şeridiyle işe yarar bir biçimde karşılaştırılması mümkün değildir. Ve popüler tahayyülde yer ettiği haliyle yeni Asya bile, ne kadar tırpanlanmış da olsa, bir beşeri-coğrafi bölgeyi karakterize etmesi gereken birleştirici özelliklerden hâlâ yoksundur. Özünde ise hâlâ kendi pozitif özelliklerinden çok Avrupalılıktan yoksun görülmesi üzerinden kavramsallaştırılmakta ve Avrupa için,

karşısındakinin güzelliğini öven masal aynalarından çok da fazlasını ifade etmemektedir.

Son olarak, kıtaların sınırları sabitlendikleri jeofiziksel demir yerlerinden gevşedikçe, bu kategoriler popüler tahayyülde gitgide muğlaklaştı ve birer konum belirleme aracı olarak bile yararlılıkları azaldı. Duke Üniversitesi'ndeki bir dünya coğrafyasına giriş dersinin başında yaptığımız bir anket, sorunun yaygınlığını ortaya koyuyor. Üzerinde yer isimleri olmayan bir Doğu Yarıküre siyasi haritası üzerinde Avrupa'nın konumunu belirtmeleri istendiğinde öğrencilerin sadece %30'u kıtayı standart sınırlarını çizerek çerçevelemeyi başardı; yarısından fazlası Rusya'nın tamamını dışarıda bırakırken, birkaçı da Güney Avrupa, Britanya Adaları, İskandinavya ve hatta (bir durumda) Fransa gibi alanları kıtanın dışında bıraktı. Öğrencilerin daha büyük bir kısmı (%40) standart Asya Kıtası'nı doğru bir şekilde tanımlarken, geri kalanlar çok ama çok yüksek bir çeşitlilik arz eden farklı okumalar ortaya koydu. Üstelik bu farklılıklar uzak yerlerle de sınırlı değildi. Batı Yarıküre haritasında Kuzey Amerika'yı çevreleyen bir hat çizmeleri istendiğinde, öğrencilerin üçte biri yalnızca ABD ve Kanada'yı daire içine aldı; diğer üçte biri ise Meksika'yı dahil edip Orta Amerika'yı dışarıda bıraktı. Her ne kadar bu pek bilimsel bir örnek olmasa da geçmişten devraldığımız coğrafi şemanın altında yatan kategorilerin tekdüzeliği hakkında oldukça ciddi şüpheler uyandırıyor.

COĞRAFİ DETERMİNİZMİN KÖKENLERİ

Kıtalar ve Bölgeler

Bununla birlikte, son tahlilde kıtasal sistemin asıl lanetli yanı, muğlaklığı ya da bizi yanlış yönlendirerek beşeri kültürel gruplandırmalar arasında hatalı ilişkiler kurmamıza neden olması değildir. Bu metacoğrafi çerçevenin uzun vadede en sinsi tarafı, örtülü bir tür çevresel determinizmi idame ettirmesidir.

Çevresel (veya coğrafi) determinizm, insan grupları arasındaki sosyal ve kültürel farklılıkların kökenleri incelendiğinde, bunun fiziksel çevreleri arasındaki farklılıklara kadar uzanabileceğinin inancıdır. Bu felsefe, içinde bulunduğumuz yüzyılın başında Anglo-Amerikan akademik camiası içinde nihai şeklini alırken yalnızca ılıman iklimlerin güçlü zihinler, dayanıklı bedenler ve ilerici toplumlar üretebildiği; tropikal sıcaklığın (ve ona bağlı botanik bolluğun) ise tembellik ve uyuşukluklarıyla bilinen ırklar ürettiği şeklinde, kendi kendine

hizmet eden bir fikri destekleme temayülü gösteriyordu. Bu denli açık bir şekilde ırkçılık içeren bu tip iddialar birkaç nesildir artık saygın eserlerde görülmüyor.¹¹² Yine de bize kalırsa çevresel determinizmin daha incelikli ve çoğunlukla fark edilmeyen bir versiyonu, kıtalar mitinin arkasında gizlenmeye devam ediyor.

Bunun basit bir sebebi var. Pratikte kıtasal sistem, kıtaların hem fiziksel hem de kültürel olarak inşa edilmiş varlıklar olduklarını, yani doğal ve beşeri özelliklerin uzayda bir şekilde çakıştığını önermesini destekleyecek şekilde kullanılmaya devam ediyor. 19. yüzyıl coğrafyacıları için bu kavram adeta bir akide hükmündeydi ve Rusya'nın gerçek kıtasal konumu üzerine çok uzun süredir devam eden tartışmanın kaynağı da tam olarak işte bu varsayımdı.¹¹³ Aynı fikrin insanların zihinlerinde inat ve ısrarla varlığını sürdürmesi hiç de şaşırtıcı değil. Kıtaların küresel coğrafyanın temel yapıtaşları olduğu bilgisıyla yetişen öğrencilerimiz, kara kütlelerinin, kültürel özelliklerin ve sosyal biçimlerin dağılımıyla uyumlu bir şekilde düzenlenmesi gerektiği varsayımına ulaşmakta da zorlanmazlar. Şüphesiz Afrika'da yaşayan tüm insanlarda, Afrikalı olarak tanımlayabileceğimiz bir şeyler olması gerekir; Asya'da yaşayanların Asyalılığından farklı, ayırt edilebilir bir şeyler. Kategorilerde yaşanan bu kayma, kıtaların, üzerinde yaşayan insanlara tanımlayamadığımız bir süreç aracılığıyla bir öz, bir ruh aktardığı önermesine dayanıyor. Bunun sonucunda ise karmaşık ve çok renkli beşeri peyzaja yayılmış gerçek kültürel bağlantılar ve farklılıklar, keyfi bir şekilde bölünmüş kıtalar karşısında soluk kalıyor.

Bu doğal görünümlü tahayyül bir kez yerleşti mi, artık onu söküp atmak adeta Herkül görevleri kadar güçleşir. İşte Arnold Toynbee de tam olarak bunu yapmaya kalkışarak, bu işin üstüne gerçekten sıkı argümanlarla gitti. Toynbee, Avrupa ve Asya arasındaki ayrımla ilgili olarak gayet haklı bir biçimde "coğrafyacıların buradaki hatasının, kullanışlı bir seyrüsefer terminolojisini politik ve kültürel terimlere tercüme etme girişiminde yattığına" işaret eder ve "Tarihçiler, cılız bir iç suyolunun karşılıklı kıyılarının 'Asyalı' ve 'Avrupalı' sakinleri arasında kayda değer bir kültürel çeşitliliğin görüldüğü –kısa da olsa– hiçbir tarihsel dönem gösteremez" diyerek bu kavramların savunuculuğunu yapan biliminsanlarını hatalarından dönmeye çağırır.¹¹⁴ Öte yandan Toynbee'nin çalışması günümüzde çok az okunuyor ve coğrafi tezleri de bugüne dek pek fazla

ilgi görmedi. Kıtasal şemanın ardında yatan hatalı mantığı açığa çıkarmak için yapılan tüm diğer girişimler gibi, onunkinin de çok az başarılı olduğu aşikâr.

Sonuç olarak çağdaş coğrafyacılar bir zamanlar disipline hâkim ırkçı düşünceyle aralarına bilinçli bir biçimde mesafe koyarken, bazen de sadece kıtasal kategorilere bağlı kalarak yeniden çevreci bir pozisyona düşüyorlar. Bunun bir örneği, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çin'e kadar uzanan bir coğrafyada belirgin bir şekilde "Asya Tipi Üretim" in hâkim olduğu yönündeki ısrarlı düşüncede de görülebilir. 1990'larda bile, Karl Marx ve Karl Wittfogel'in izinden giden önde gelen bir biliminsanı, büyük ölçekli sulama ihtiyacının –bir şekilde fiziksel coğrafyayla ilişkilendirilen bir zorunluluk– Asya'daki "despotik" yönetim biçimlerinin gelişiminde önemli ölçüde pay sahibi olduğunu iddia edebilmektedir.¹¹⁵ 5. Bölüm'de daha ayrıntılı ele alacağımız üzere, özenli bilimsel çalışmalar bu tezi бүтünüyle geçersiz kılmıştır; tıpkı Asya diye bir yer olmadığı gibi, Asya Tipi Üretim ya da karakteristik olarak Asya'ya özgü despotik bir iktidar biçiminin de varlığından söz edilemez. Asya tarihi ve kültürü üzerine yazılmış ders kitaplarının giriş bölümlerinde modern jeodeterminizmin daha üstü kapalı örneklerini bulmak da mümkündür. Örneğin Rhoads Murphey, birçok yönden güzel bir tarihsel coğrafya sentezi metni olan yakın tarihli bir çalışmasına, referans aldığı bölgelerin Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya olduğunu belirterek başlar ve bunun iklimsel kriterlere (yani muson dolaşımına) dayalı tarihsel analiz için tutarlı bir çerçeve oluşturduğunu ileri sürer.¹¹⁶ Her ne kadar Murphey'nin iklim bölgelerine yönelik küçük itirazlar getirmek mümkün olsa da,¹¹⁷ asıl önemli nokta çevresel determinizmin temel ilkelerini kabul etmeden "Muson Asyası"nın birincil bir kültürel veya tarihi bölge olarak ele alınamayacağıdır.¹¹⁸

Avrupa ve Metacoğrafi Determinizm

Öte yandan, Andrew March'ın da belirttiği üzere, coğrafi determinizmin savunucuları genellikle çevresel etkinin yoğunluğunun kıtasal konuma göre değişiklik gösterdiği çıkarımında bulunmuş, böylece Avrupalıları doğanın katı düzeninden muaf tutmanın zeminini hazırlamışlardır. En az Montesquieu zamanından beri Avrupa, insan özgürlükleri için alışılmadık genişlikte bir saha açan, ılımlı bir iklime ve çok çeşitli yer şekillerine evsahipliği yapan topraklar olarak

resmedilmiştir. Bir başka deyişle, Avrupa, çevresel *olanakçılığın** arenası olarak tasvir edilegelmiştir. Asya ve Afrika ise, tam tersine, insanları “fiziğin tunç yasalarına” tabi olan, sert iklimlerin ve fizyografik tekdüzeliğin kıtaları olarak görülmüştür.¹¹⁹ Bu görüşe göre, Asya ülkelerinde coğrafi ahengi sağlayan bağların, özellikle de beşeri gelişmelerle fizyografik özellikler arasındaki bağların, Avrupa’ya kıyasla çok daha güçlü olduğunu ileri sürmek mümkündür.¹²⁰

Bu tür kuramlaştırmalar Henry Thomas Buckle’in çok büyük etki uyandıran *İngiltere’de Medeniyetin Tarihi* (*History of Civilization in England*) kitabını kaleme aldığı Viktorya döneminde zirveye ulaştı. Buckle’in anlattığı tarihin mihenk taşı, Avrupa’da tabiatın “narın” oluşu “düşüncenin” gelişimine imkân verirken diğer kıtalardaysa daha sert bir tabiatın insanlığı esaret altında tuttuğu faraziyesiydi.¹²¹ Buckle ayrıca, insanlık için “doğanın, hayal gücüne sunduğu hurafelerden kurtulmanın” Avrupa’da daha kolay olmasının bir başka nedeni daha olduğunu ileri sürdü: Avrupa Kitası diğer kara kütlelerine göre “daha küçük bir plan üzerine inşa” edilmişti.¹²² (Bu düşünce biçimi, Madagaskar’ın çok daha büyük avantajlara sahip olması gerektiğini varsaymamıza yol açardı; tabii kıta olarak kabul edilmiş olsaydı.) Bu düşünce, yani küçük bir yerdeki çeşitliliğin bir şekilde kültürel gelişimi desteklediği düşüncesi, bazı milliyetçi coğrafyacılar tarafından belirli Avrupa devletleri için de sık sık tekrarlanmıştır. Fransız coğrafyacılığının kurucusu kabul edilen Paul Vidal de la Blache gibi bir biliminsanı bile açıkça şunu iddia edebilmiştir: “Genel olarak Avrupa’nın ve özellikle de Fransa’nın, aşırı derecede çeşitlilik arz eden fiziksel çevresi nedeniyle, bu yerlerde daha yüksek bir medeniyet ortaya çıkmıştır.”¹²³

Avrupa’nın coğrafi determinasyondan tek başına sıyrıldığı düşüncesi, daha sinsi biçimlerde de olsa bugüne dek devam etmiştir. Günümüzde Avrupa’nın fizyografik ve iklimsel çeşitliliği yalnızca, zaman zaman, büyük imparatorlukların birleşmesini engelleyerek piyasa odaklı bir ekonominin gelişmesine izin veren bir olgu olarak ele alınmakta. Paul Kennedy, büyük övgüye mazhar kitabı *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*’nde (*The Rise and Fall of the Great Powers*) bu görüşü kısaca şöyle ifade eder:

* Possibilizm; çevresel determinizme alternatif olarak ortaya konulan ve coğrafyanın belirli konulardaki sınırlayıcılığına rağmen kültürün, insanlar tarafından ve sosyal koşullar sonucunda şekillendiği görüşünü esas alan kültürel coğrafya teorisi. (ç.n.)

Avrupa, siyasi çeşitliliği[ni] büyük ölçüde coğrafyasına borçludur. Avrupa, at üstündeki bir imparatorluğunun hâkimiyetini doludizgin dayatabileceği devasa ovalara sahip değildi; Ganj, Nil, Dicle ve Fırat, Sarı Nehir ve Yangtze gibi geniş ve verimli; sağladığı kaynaklarla, çalışıp didinen ve kolaylıkla boyunduruk altına alınabilen köylüleri besleyebilecek nehir havzalarından da yoksundu. Avrupa'nın doğal görünümü daha çok, sıradağların ve büyük ormanların birbirinden ayırdığı vadilerdeki dağınık nüfus merkezlerinden oluşuyordu; iklimi de kuzeyden güneye, batıdan doğuya büyük ölçüde değişiklik gösteriyordu. (...)

Avrupa'nın çeşitlilik arz eden bu iklimi, mal takasına uygun farklı ürünler yetiştirilmesine imkân sağlıyordu. Bu ürünler zamanla, piyasa ilişkileri geliştikçe, nehirler boyunca ya da yerleşim yerleri arasındaki ormanların içinden geçen patikalar yoluyla bir yerden diğerine nakledildi. (...) Burada da yine coğrafya çok önemli bir rol oynuyordu, çünkü bu malların su yoluyla taşınması çok daha ekonomikti ve Avrupa seyrüsefere müsait çok sayıda nehre evsahipliği yapıyordu.¹²⁴

Bu kısacık pasajdaki birçok hatalı tahayyül, kıtalar mitine bağlı coğrafi miyopluğu da göz önüne seriyor. Kennedy'nin Avrupa-merkezli olduğu açıkça görülen perspektifinden bakıldığında,¹²⁵ Avrupa'nın coğrafi özellikleri bölge genelinde büyük bir çeşitlilik arz eden en ince ayrıntılarına dek seçilebiliyor. Dünyanın geri kalanı ise, tam tersine, Kennedy'nin zihinsel haritasının kıyılarında belli belirsiz bir bulanıklıkla belirerek, oldukça yeknesak bir görünüm arz ediyor. Bu tutarsızlık, Güney ve Doğu Avrasya'nın haritasına tam da Kennedy'nin vurguladığı özelliklere odaklanarak dikkatlice bakıldığında daha net görülüyor. Öncelikle, hem Güney hem de Doğu Asya, en az Avrupa kadar topografik çeşitlilik göstermektedir. Her ikisi de geniş düzlükler ihtiva etseler de ne Kuzey Hindistan ne de Kuzey Çin Ovası bu açıdan (nihayetinde Akitanya'dan Urallar'a kadar uzanan) büyük Avrupa Ovası'nı gölgede bırakacak büyüklükte değildir. İklimsel çeşitlilik açısından her üç bölge de benzerdir. Esasında, tam tropikal iklimden yarıarktik iklime uzanan bir yelpazede değişiklik gösteren Çin iklimi, Avrupa'ya kıyasla daha geniş bir çeşitlilik arz eder. Yine aynı şekilde, her üç bölge de seyrüsefere elverişli nehirler barındırır. Özellikle Çin akarsuları, yakınçağ öncesi zamanlarda ulaşım açısından Avrupadaki benzerlerine kıyasla çok daha gelişmiş durumdaydı.¹²⁶ Kennedy'nin Avrupadaki ormanların fetihlere karşı bir engel oluşturduğu iddiasına gelince, ortaçağda yaşanan ve Güney Asya'nın en azından modern zamanlara kadar bir örneğini görmediği geniş kapsamlı bir ormansızlaşma dönemi olan "büyük

orman temizliği devri”nden sonra bunun nasıl doğru olabileceğini hayal etmek gerçekten zor.

Yukarıda alıntılanan pasaj, üniversite eğitimi almış bir Amerikalı okuyucuyu hâlâ ikna edebiliyorsa, bunu kısmen Kennedy’nin okuyucu kitlesinin büyük kısmının küresel çevre hakkında en fazla kabataslak bir bilgiye sahip olmasıyla açıklayabiliriz. Kıtasal birimler düzeyinde, Kennedy’nin ve diğerlerinin, fiziksel ve beşeri dünyaların nitelikleri arasında bulunduğunu ileri sürdükleri uzamsal korelasyonlar tamamen dayanaktan yoksundur. 20. yüzyılın sonları itibarıyla, bir Amerikalı için kültürel ve doğal özellikler arasında geniş kapsamlı bir uyum olduğuna inanmaya devam edebilmek ancak coğrafya biliminin en temel bulgularını görmezden gelmekle mümkün olabilir.

Standart yedi kıtalı dünya bölümlendirmesi, her ne kadar sağduyulu bir yaklaşım gibi görünse de küresel coğrafyanın temel örüntülerini açıklığa kavuşturmak bir yana, onları daha da belirsizleştirir. Bu şema, klasik Akdeniz dünyasından ibaret, sınırlı bir yaşam âlemi üzerine kurulu olan ve kültürel başarıları kadar fetihleriyle de gurur duyan bir Avrupa kültürü tarafından örülmüş dar bir dünya tahayyülünü temsil eder. Gerçekten kozmopolit özelliklere sahip bir kavramsal şema arayışı içerisinde olan küresel toplum açısından, kıta formülasyonunun kullanışlılık itibarıyla miadını doldurduğu açıktır.

Amerikalılar olarak dünya ve dünyadaki yerimiz üzerine açık ve net bir biçimde fikir yürütmek niyetindeyseniz, çevresel determinizmin son kalıntılarından, özellikle sosyokültürel birimlere yönelik tanımlarımızda varlığını sürdüren izlerinden kurtulmamız elzemdir. İnsanlığı büyük ölçekli bölgesel birliktelikler halinde bölümlendirirken, ona yaraşır kriterleri baz almamız gerekir, fiziksel dünyanın konfigürasyonlarını değil. İnsanlık tarihi artık ne kara kütleleri ve engin okyanuslardan oluşan katı bir çerçevenin kalıbı içinde şekillendirilmekte ne de “ideal iklimlerin” dağılımına göre belirlenmekte. Günümüzde pek çok farklı disiplinden biliminsanının da üzerinde tartıştığı konu, zamanın gereğinin, insanlık deneyimini algılamakta ve kavramakta kullandığımız kategorileri olabildiğince “denatüralize” etmek, tabiatın etkilerinden arındırmak olduğudur.¹²⁷ Coğrafyacılar için artık kıtalar mitini yıkarak bu çokdisiplinli girişime eşlik etmenin zamanı gelmiştir.

2. BÖLÜM

ŞARK VE GARP'IN,* DOĞU VE BATI'NIN UZAMSAL İNŞASI

Edward Said'in 1978'de *Oryantalizm* adlı eserini yayımlaması kültürel çalışmalar açısından bir dönüm noktasıdır. Avrupa edebiyat tarihi üzerine eğitim almış bir Filistinli olan yazar, bu çığır açıcı çalışmasında, Şark'ın esasen Avrupa hayal gücünün eseri olan detaylı ve kapsamlı bir yapıdan ibaret olduğunu ileri sürer. Said, İngiliz ve Fransız metinlerinin tahlillerinden yola çıkarak 18. ve 19. yüzyıl Avrupa biliminsanlarını, hem İslam dünyasının dinamik tarihini inkâr etmeleri hem de ona sahte bir kültürel bütünlük atfetmeleri nedeniyle eleştirir. Bölgesel çalışmalar üzerine uzmanlaşmış akademisyenlerden gelen şiddetli eleştirilere rağmen,¹ Said'in bu vizyonunun beşeri bilimler üzerindeki etkisi muazzam olmuştur. Kitabının basımından bu yana geçen yaklaşık yirmi yıl içinde, Garp dünyasının Şark

* Kitap boyunca east(ern) ve west(ern) kelimeleri doğu(lu) ve batı(lı), orient ve occident kelimeleri şark ve garp olarak tercüme edilmiş olsa da kimi bağlamlarda oriental ve occidental sıfatları şarki ve garbi yerine oryantal ve oksidental olarak çevrilmiş, yine bağlam gereği zaman zaman oryent ve oksident ifadeleri de kullanılmıştır. Keza, orientalist kelimesi için bağlama göre oryantalist ve şarkiyatçı karşılıkları kullanılmıştır. (ç.n.)

söylemini didik didik incelemek; karşılaştırmalı edebiyattan diğer pek çok disipline, antropoloji, tarih ve sanat tarihinin katkılarını da içerecek şekilde genişleyen esaslı bir entelektüel proje halini aldı.

Bununla birlikte, Said'in çalışmalarının sonucunda ortaya oldukça hacimli ve çeşitli bir literatür çıkmışsa da hâlâ Şarkiyatçı söylemin istikrarlı bir biçimde incelenmesi gereken bir yönü bulunuyor: Coğrafyası. Said'in literatüre yaptığı başlangıç niteliğindeki katkıda, *Şark* teriminin uzamsal anlamda tam olarak neye tekabül ettiğine –neyi kapsadığı ve neyi hariç tuttuğu hakkındaki can alıcı soruya– neredeyse hiç değinilmemiştir.² Bu, bazı açılardan pek de şaşırtıcı değildir. Said coğrafyacı değil, edebiyat alanında çalışan bir akademisyendir; dahası, kendisinin de en başta kabul ettiği üzere, kitabı dar anlamda Levant ve ona komşu bölgelerin algılanış biçimlerine odaklanır. Öte yandan tam da aynı coğrafi araz, bir bütün halinde postoryantalist edebiyatın karakterinde belirleyici rol oynamayı sürdürmekte. Bugüne dek, *Şark* ve *Garp*'ın uzamsal sınır çizgileri –ve yakından alakalı oldukları ancak asla özdeş olmadıkları Doğu ve Batı kategorileriyle olan ilişkileri– henüz layıkıyla haritalandırılmamıştır.

Böyle bir işe girişilmesi halinde ise iki farklı itirazın yükselmesi muhtemeldir. Birincisi, gezegenimiz açısından bakıldığında tüm Doğu-Batı ayrımları açık bir biçimde keyfidir. Dönen bir küre üzerinde, doğu ve batı yalnızca birer yön göstergesinden ibarettir ve gezegen yüzeyinin tamamını farklı bölgelere ayırmak için kullanılmaları ancak üzerinde mutabık kalınmış bir referans noktasının varlığı halinde mümkün olabilir; “Dünya yuvarlak olduğuna göre, bu [Doğu] kelime[si] ne anlama gelebilir ki?”³ (Esasen, erken dönem Japon dünya haritalarında, Doğu Yarıküre genellikle Amerika'dan oluşur.)⁴ İkincisi, Doğu ve Batı'nın hiçbir zaman tam olarak haritalandırılabilir kategoriler olmadıkları yönünde itirazda bulunulabilir. Muğlaklık bu kavramların özü gereğidir; her ikisi de herhangi bir ciddi coğrafi dayanağı olmayan kullanışlı retorik etiketlerden ibarettir.

Bununla birlikte, bu ve benzeri itirazların çok önemli bir noktayı ıskaladıklarını düşünüyoruz. Tıpkı kıtalar miti gibi Doğu-Batı miti de dünyanın bir şekilde kıyaslanabilir ve temel nitelikteki insan gruplarına ayrılabilceği önermesine dayanır. Ve tıpkı nihayetinde dayandığı Asya-Avrupa ayrımında olduğu gibi, bu hatalı ikilik de Avrupa ile Asya arasındaki dengesizliği çözmek adına hiçbir işe yaramazken, bu temelsiz ve savunulamaz ayrımı güçlendirmek suretiyle

Avrupa'nın ayrıcalıklılığı algısına hizmet eder. Bu meselelerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiğine inanıyoruz.

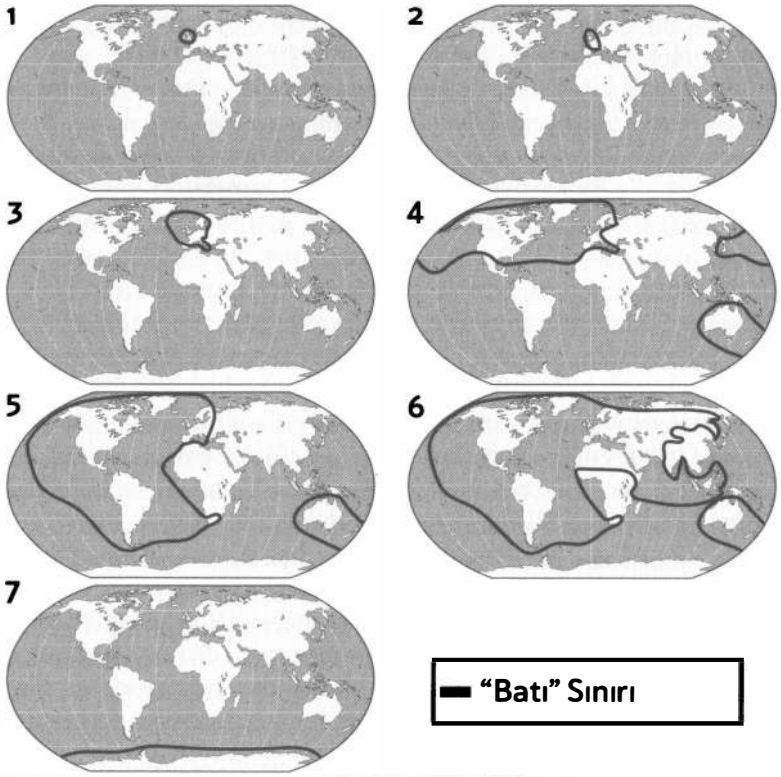
Bu bölüm, kitabımızın, günümüzde kullanılmakta olan bu tek ve en önemli metacoğrafi kategori çiftinin geçirdiği değişimleri inceleyeceğimiz iki bölümden ilkidir. Bu bölümlerin ilkinde amacımız, Doğu ile Batı arasındaki boylamsal ayırmada yaşanan coğrafi kaymaların izini sürmektir. İncelemeye, *Garp* ve *Şark* terimleriyle nitelenen ilk konumların neler olduğu sorusuna cevap arayarak başlıyoruz. Rusya'nın tam da sınırda kalan konumunu ayrıntılı bir şekilde değerlendirdikten sonra dikkatimizi gerek Doğu gerekse Batı kavramlarında son yıllarda yaşanan karmaşık uzamsal kaymalara çeviriyoruz. Bu bölüm içindeki ikinci ana kısım ise Doğu-Batı ayırımı açısından dünyanın özellikle sorunlu bir bölgesi olan sözümöna Ortadoğu sorununu ele alıyor. Son olarak Avrupa entelektüel geleneğini bir kenara bırakıp bakışlarımızı "Garpli olmayan" insanların dünyayı coğrafi olarak nasıl gördükleri konusuna çeviriyoruz. Bu bölüm, dünyanın diğer bölgelerinde inşa edilmiş alternatif küresel bölümlendirmelere şöylece bir göz gezdirdikten sonra, modern Hint, Çin, Japon ve Türk düşüncesinde Doğu ve Batı kategorilerinin süregelen yolculuğunu inceleyerek sona eriyor. Bu değişken sınırın her iki tarafındaki sosyal dünyaları birbirinden ayırdığı iddia edilen kültürel, sosyal ve siyasal özellikler ise bir sonraki bölümün konusu.

DOĞU'NUN VE BATI'NIN YER DEĞİŞTİREN SINIRLARI

Batı Neresidir?

Geçtiğimiz on yılın sahne olduğu "kanon savaşlarına" aşina olanların malumu olduğu üzere, Batı medeniyeti konusundaki akademik görüşlere derin bir bölünmüşlük hâkimdir. Gelenekçiler, Batı'yı insanlık tarihindeki tüm ilerlemeci olguların kaynağı olarak methederken, eleştirel revizyonistler aynı bölgeyi emperyalizmin ve baskıcılığın kaynağı olmakla itham eder. Öte yandan, görünen odur ki bunların pek azı Batı'nın meşru bir kavramsal kategori oluşundan şüphe duyar.⁵ Bundan yirmi beş yıl önce, Stephen Hay gayet kendinden emin bir şekilde, "Doğu fikrinin neredeyse tamamen yok olduğunu [ve] 'Batı'

* ABD edebiyat çevrelerinde 1980'lerde 1990'larda yaşanan ve tarih, felsefe, sanat gibi alanları da etkileyen, ideolojik yönü baskın, şiddetli akademik tartışmalar dönemi. Ayrıntılı bilgi için "canon wars" ve "canon debate" terimlerini araştırabilirsiniz. (ç.n.)

Harita 3. "Batı'nın Yedi Versiyonu.

Dünyanın Batı terimiyle ifade edilen kısmı, yazardan yazara ve bağlamdan bağlama ciddi ölçüde değişkenlik gösterir (koyu siyah çizgilerle çevrili alan Batı olarak adlandırılan bölgedir): 1) Batı'nın yalnızca İngiltere'yi kapsadığı uç bir tasvir (tıpkı o eski ırkçı, yabancı düşmanı nakaratta olduğu gibi, "Zenciler diyarı Calais'den başlar"). 2) Temelde İngiltere, Fransa, Çukur Ülkeler ve İsviçre'den oluşan standart minimal Batı. Thomas Mann'ın yorumuna göre bu Batı temelde Fransa merkezlidir. 3) Ortaçağ Hristiyanlığından oluşan tarihsel Batı, tak. MS 1250. 4) Soğuk Savaş dönemi Atlantik İttifakı'ndan, başka bir deyişle Avrupa ve onun "yerleşimci kolonileri"nden oluşan Batı (genellikle Japonya da dahil edilir). 5) Genişletilmiş "kültürel" Batı. Dil, din ve "yüksek kültür" kriterlerine göre değerlendirildiğinde, Latin Amerika ile Güney Afrika'da Avrupalı yerleşimlerinin yoğunlaştığı alanlar da Batı'ya eklenir. Kimi zaman Filipinler de bu kapsama dahil edilir. (Bununla birlikte, daha çok "ırk" kriterini dikkate alanlar yalnızca Arjantin, Uruguay ve Güney Brezilya'yı ekleme eğilimindedirler.) 6) Eko-radikal ve spiritüel New Age muhayyilesinden görülen en geniş Batı. Bu formülasyonda, Hristiyanlık ve İslam mirasının tüm alanları yer almaktadır. 7) Modernleşme döneminin küresel (müstakbel?) Batı'sı. Örneğin bkz. tüm dünyayı –gerek siyasi ya da "işbirliğine dayalı" (Hindistan, İran, Etiyopya) gerekse "heterodoks Komünizm biçiminde"– bir şekilde Batı hegemonyası altında gösteren Arnold Toynbee kartografisi (Toynbee 1934–61, cilt II [1959], s. 192–93).

fikrinin de hemen onun ardından adeta arafa sürüklendiğini”⁶ ileri sürmüşse de henüz böyle bir tahminde bulunmak için çok erken olsa gerek. Batı’yı Doğu’dan –ve nihayetinde tüm diğer yerlerden– ayıran temel bir boylamsal ayrım olduğu düşüncesi, ulusal medyada, popüler edebiyatta ve akademik söylemde geçerliliğini koruyor.⁷

Doğu-Batı ayrımı yüzlerce yıl öncesine dayanır⁸ ve en az üç farklı ayrımı referans alır. Bu referanslar tarihsel gelişim süreci içinde birbirleri ardı sıra gelmiş olsalar da tamamı halen kullanımdadır. Tıpkı diğer metacoğrafi kategorilerde olduğu gibi, Batı’nın uzamsal olarak neye tekabül ettiği konusundaki istikrarsızlık da sürüyor; üstelik bu tanım, farklı yazarlar tarafından kendi argümanlarına uyacak şekilde ustaca değiştirilebiliyor.⁹ (bkz. Harita 3)

Batı teriminin kökeninde yer alan ve halen de anlamını sürdüren öz, ezelden beri Latin Hristiyan âlemi olmuştur ve son tahlilde bu terim Batı Roma İmparatorluğu’ndan türetilmiştir. Kelimenin kökenine yönelik arayış derinleştirildiğindeyse (antik) Yunanistan’a kadar gidilir.¹⁰ Macar biliminsanı Jenö Szücs’ün de işaret ettiği üzere, Avrupa’da yaşanan en önemli tarihsel yarılma, Latin kilisesinin *Europa Occidens*’ini [Garbi Avrupa] Bizans ve Rus etkisi altındaki Ortodoks topraklarından ayıran bölünme oldu. “Batı” olarak adlandırılan ve Latin Hristiyanlığı ile ilişkilendirilen bu kültürel alan, ilk olarak ortaçağda kullanılmaya başlandı ve kısa süre sonra, hem Orta hem de Batı Avrupa’yı kapsayacak şekilde genişledi.¹¹ Ancak ilerleyen kısımlarda da göreceğimiz üzere, Orta Avrupa’nın Batı’nın bir parçası olma durumu istikrarsız bir seyir izledi. Özellikle kilise topraklarının uzak doğu sınırı (yani Polonya, Macaristan, Hırvatistan ve çevresi), genellikle Batı ile Doğu arasında bir geçiş bölgesi olarak görülüyordu.¹² Almanya’nın doğusunda kalan tüm Avrupa topraklarının Asya ile Batı, barbarlık ile medeniyet arasında geçiş işlevi gören ayrı bir tampon bölge teşkil ettiği yönündeki bu fikrin geçmişi Aydınlanma Çağı’na dayanıyordu.¹³

16. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıla kadar süren Avrupa diasporasının ardından, Avrupa Hristiyan âlemi içerisindeki bölünmeler öyle ya da böyle önemini yitirmeye başladı.¹⁴ Bunun yerine, Atlantik kıyıları boyunca yayılan Avrupa kökenli yerleşimci kolonilerini içine alan Avrupa-üstü (supra-European) bir Batı fikri gitgide kök salmaya

* Avrupa ülkelerinden, başta Amerika Kıtası, Avusturya ve Yeni Zelanda olmak üzere Avrupa dışına gerçekleşen kitlesel göçlere verilen isim. (ç.n.)

başladı. Bu genişlemiş Batı algısı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük ölçüde güçlendi. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada uzun zamandır Avrupa medeniyetinin denizaşırı bir eklentisi olarak görülmekteydi (tıpkı Avustralya ve Yeni Zelanda'nın birer uzak karakol teşkil etmeleri gibi); ancak Avrupa'nın Demir Perde ile ikiye ayrılmasından sonra Batı dendiğinde anlaşılan birincil coğrafi bölge olarak Batı Avrupa'nın yerini Atlantik toplulukları almaya başladı.¹⁵ Avrupa-Amerikan neo-emperyalizminin sol görüşlü muhalifleri, değer işaretlerinin yerlerini kaydırırken kategorileri olduğu gibi muhafaza etmek suretiyle bu tasavvuru en az Soğuk Savaşçılar kadar desteklediler.¹⁶ Soğuk Savaş'ın zirveye çıktığı dönemde, hiç değilse bir coğrafyacı, İsveç ve İsviçre gibi "tarafsız" ülkeleri Batı'nın dışında bırakırken Güney Vietnam ve Afrika'nın büyük kısmı da dahil tüm Amerikan "müttefiklerini" Batı tanımının kapsamına alacaktı.¹⁷ Bununla birlikte aynı dönemde, David Slater'in belirttiği gibi, propagandası yapılan Batı tasviri esasen "[yalnızca] ABD ve İngiltere tarihlerinin seçici bir okumasına" dayanıyordu.¹⁸

Nihayet, 1960'lardan bu yana gazetecilik alanında ve halk dilinde yaygınlaşan üçüncü ve daha da geniş bir Batı kavramı ortaya çıktı. Bu versiyon, tüm coğrafi çıpaları bir kenara atarak adeta gelişmiş dünyanın bir vekili halini aldı. Örneğin, gazete manşetlerinde zaman zaman G-7 forumu devlet başkanlarından –üye ülkelerden biri olan Japonya'nın köklerinin fiziksel ve kültürel olarak eskiden Doğu'nun en uç noktası kabul edilen yerde olduğunu görmezden gelerek– "Batılı güçler" olarak bahsedilir. Burada üstü örtülü bir şekilde ima edilen tez ise, Japonya'nın zenginleşip güçlenmesi sayesinde Batılılaşmış olduğudur.¹⁹ Tıpkı nerede üretiliyor ve tüketiliyor olurlarsa olsunlar otomobillerin ve alkolsüz içeceklerin peşinen Batı ürünü kabul edilmeleri gibi, modern teknoloji ürünlerinin "Batı kültürünün" öğeleri olarak nitelendirilmesinin ardında da benzer kabuller yatmaktadır. Örneğin, yakın tarihli bir gazete haberinde, "Mercedes'ler, Peugeot'lar ve Toyota'lar, yollarda üç tekerlekli çekçekler ve mandalarla yan yana süzülerek gösterişsiz Sovyet yapımı Lada'ların neredeyse tamamını şehrin dışına itiyor" denilerek böylece "değişen Kamboçya'da Batı kültürünün serpilip geliştiği" iddia ediliyordu.²⁰ Bu metni anlamlandırmanın tek yolu, Batılı olmamanın gerikalmışlık anlamına geldiği yönündeki şaibeli tanımları kabul ederek (ki bu durum hayvanların çektiği arabalardan Rus yapımı

arabalara kadar her yerde ve her şeyde kendini gösterir) Japon Toyota'ları da dahil olmak üzere modern ve sofistike olan her şeyi Batılı sıfatıyla parlatmaktır.²¹

Aynı kavramsal manevra, Japonya'ya (fahri?) Batı üyeliği önerirken bir yandan da Latin Amerika'nın aynı metacoğrafi kategorinin dışına itilmesini gerektirir. Yazarlar, Batı terimini "gelişmiş dünya" ile eşanlamlı kullanıp onu Doğu'nun değil, Üçüncü Dünya'nın karşıtı olarak konumlandırırdıklarında²² Rio Grande'nin güneyinde kalan tüm Amerika topraklarını da dışlamış olurlar. Oysa kültürel ve sosyal geçmişleri göz önünde bulundurulduğunda, Arjantin ve Uruguay gibi ülkelerde yaşayanların Batı Avrupa ile bağları, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi çeşitlilik arz eden toplumlara kıyasla muhtemelen çok daha yakındır. Diğer pek çok Latin Amerika ülkesinin konumu ise daha muğlaktır; ancak bölgedeki seçkin kültürel geleneklerin derinlemesine bir biçimde Batı ilhamlı olduğu muhakkaktır. George Yúdice, bu ve benzeri tutarsızlıklardan hareketle, Batı kavramının Latin Amerika gerçeklerine uygun olarak yeniden formüle edilmesi gerektiğini hararetle savunur:

Çokkültürlülüğten yana birinin Latin Amerika'nın Batılı olmadığı fikrine itiraz eden bir argüman ortaya koyması tuhaf görünebilir. Öncelikle, yaptığım şey kesinlikle emperyal biçimiyle bir "Batı Medeniyeti" savunusu değildir. Bilakis, Batı adı altında adeta hiçbir varyantı bulunmayan monolitik bir korkuluk inşa edilmesine meydan okuyorum. Batı kültürünün bir parçasını oluşturan her şey emperyalizme indirgenemez. Bu kapsamda, [daha ziyade] Latin Amerika'nın kültürel heterojenliğinden doğan alternatif bir garplılığı savunan Latin Amerikalıların düşüncelerinin izinden gidiyorum.²³

Günümüz söyleminde Latin Amerika ülkelerinin nadiren Batı'nın parçası görülmesi, ekonomik ve jeopolitik göstergelerin orijinal formülasyonda ne derece köklü bir biçimde kültürel kriterlerin yerine geçtiğini gösterir. Bu kapsamda Batı ve modern kelimelerinin anlamca birleşmeleri, çok eski zamanlardan beri devam eden bir Avrupa-Amerikan kibrinin tezahürüdür ve sorgulanması gereken bir dizi çağrışım içerir. Bu durum Batı Avrupalıların ve Amerikalıların egolarına fiilen iki şekilde hizmet eder: Birincisi, modern dünyanın bugünkü biçimini münhasıran onların kültürüne borçlu olduğunu ima etmek suretiyle; ikincisi, dünyanın diğer halklarının ekonomik, politik ve hatta kişisel başarıya ulaşmalarının tek yolunun kendi yerel sosyal ve kültürel kalıplarından vazgeçip Batı Avrupa ve ABD'de

hâkim kültürel formları benimsemek olduğunu ileri sürerek. Oysa yakın tarih bu düşüncelerin her ikisiyle de taban tabana çelişmektedir. Doğu Asya'nın yaşadığı gelişime aşına olan herkesin gayet kesin bir şekilde katılacağı üzere, bu bölgenin 20. yüzyılda elde ettiği çarpıcı ekonomik, teknolojik ve bilimsel başarıların ağırlıklı olarak kültürel Avrupalılaşmaya atfedilmesi mümkün değildir; hakeza, modern dünyanın oluşumunda Doğu Asya'nın rolü de küçümsenemez. Mimi Hall Yiengpruksawan'ın ikna edici argümanlarla iddia ettiği üzere, Japonya, modernitenin ortaya çıkmasında ve esasen postmodern durumun yaratılmasında da içkin bir rol oynamıştır.²⁴

Batılılık salt uzamsal bir kategoriden yarı-zamansal bir kategoriye geçerken bu küresel ikilinin diğer yarısı da benzer bir transmutasyona uğramış, bunun sonucunda ise esasen uzamsal olmayan bir soyutlama olan Üçüncü Dünya ortaya çıkmıştır. Bu terimin kendine has karmaşık bir geçmişi vardır ve burada mümkün olandan çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınmayı gerektirir. Bizim buradaki önceliğimiz ise daha ziyade, Garp teriminin başlangıçtaki anlamını tamamlayan coğrafi bileşene ne olduğunun izini sürmektir. Zira Üçüncü Dünya gibi kategorilerin ön plana çıkmasına rağmen, uzamsal açıdan daha tanımlanabilir olan eski kategori asla tamamen ortadan kalkmamıştır. Yeri geldiğinde *Batı* terimi, gerek kültürel gerekse jeopolitik manada, halen yalnızca sözde *Doğu*'nun karşıtı olarak kullanılmaktadır. Şimdi dikkatimizi çevireceğimiz yer de işte bu ikinci kategorinin acı dolu geçmişidir.

Avrupa'nın İlk "Öteki'si: Şark

Avrupalı Batı'nın son yüzyıllardaki kademeli genişlemesinin karşılığı, dengi durumundaki Asyatik Garp'ın, ya da Doğu'nun da genişlemesi olmuştur. 2. Bölüm'de de açıklandığı üzere, *Asya* terimi başlangıçta bugün Türkiye'nin kuzeybatısına denk gelen küçük bir alanı ifade ediyordu. Bu alan daha sonra Yunan coğrafyacılar tarafından doğu ve güney yönünde genişletilerek önce Levant'ı, daha sonra da Bering Boğazı'na kadarki bölgeyi içine aldı. Günümüzde ise kavramsal olarak orijinal eriminin tamamen dışına itilerek Avrasya kara kütesinin güneydoğu kadranına sokulmaya çalışılıyor. Benzer bir hareket, coğrafyacıların *Asya*'sının tarihçilerdeki karşılığı olan *Şark* teriminin konumlandırılışında da görüldü. *Şark*'ın konumunda yaşanan yer değişikliği *Asya*'ya nazaran daha belirgin bir biçimde gerçekleşti.

Şark, yolculuğuna, Avrupalıların bilinen dünyasının doğu sınırının Hindistan'dan geçtiği, Çin'inse henüz neredeyse bir söylentiden ibaret olduğu zamanlarda Doğu Akdeniz'den başladı.²⁵ Şark dendiğinde başlarda anlaşılan yer, esas itibarıyla Güneybatı Asya'dan oluşuyordu. İslam'ın ortaya çıkmasından önce Şark, fiiliyatta Akdeniz merkezli ortak bir kültürel ve ekonomik bölgenin doğu varyantını oluşturunuyordu.²⁶ Ancak 7. ve 8. yüzyıllardaki Arap fetihlerinden sonra yeni bir anlam kazanarak yabancı bir kültürel dünyanın adı haline geldi ve Avrupalılığın tanımı bu dünyanın zıttı üzerinden yapılmaya başlandı. Fiziksel konumu ise hemen değişmedi; ortaçağdan Aydınlanma'ya kadarki dönemin Şarkiyatçıları genellikle, Arapça, Süryanice, Kiptice ve İbranice kaynakları çalışan filologlardı (en maceraperest olanlarının bile görüş alanları doğuda en fazla İran'a kadar uzanıyordu). Ancak Şark, İslam ile eşanlamlı hale geldikçe, ifade ettiği alan da Doğu Akdeniz'in dışına genişlemeye başladı. Böylelikle, topraklarının büyük çoğunluğu İngiltere'nin batısında kalan Fas da Şark medeniyeti başlığı altına dahil edilmiş oluyordu.

Avrupa sömürgecilik şebekesinin Hint Okyanusu ve Güney Çin Denizi'ne genişlemesiyle birlikte kavramsal anlamdaki Şark da doğuya ilerlemeye başladı. Elbette, bugün Güneybatı Asya olarak adlandırdığımız bölge, uzunca bir süre Şarkiyat çalışmalarının birincil odak noktası olmayı sürdürdü. 1924 gibi yakın bir tarihte bile *The Occident and the Orient* [Garp ve Şark] adlı bir kitapta, ikinci kategoride yalnızca Araplar, Türkler ve Hindistanlılar ele alınabiliyordu.²⁷ Oysa Raymond Schwab'a göre,²⁸ 1800'lü yıllarda Hindistan, Şarkiyat araştırmalarının ana konusu olma özelliğini yavaş yavaş Levant'ın elinden alırken Çin de haritada iyice belirgin hale gelmeye başlamıştı. Böylesine geniş bir bölgenin tek bir bölgesel kategoriye dahil edilmesi ise neredeyse hiç sorgulanmadı. Pek çok biliminsanı, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'dan oluşan "bugüne kadarki" (daha aşına olduğumuz) Doğu ile, Hindistan ve Çin'i içine alan "daha uzak-taki" (ve daha egzotik) Şark'ı birbirinden ayırsalar da tüm bu ayrımlar, bir bütün olarak Şark ile dinamik, adeta yerinde duramayan bir Batı arasındaki karşıtlığın yanında tali kalıyordu.

Bu permütasyonların hiçbirinde, bilim dünyasının Şark'ı ile geleneksel coğrafya metinlerinin Asya'sı üst üste oturmadı. Bunlardan ikincisi kıtasal bir varlıkken, ilki bugüne dek hep kültürel yönden tanımlanmıştı. Böylelikle Şark, hiçbir zaman Asya'nın bir parçası

olarak görülmeyen Kuzey Afrika'yı içine alabiliyor; hatta Güneydoğu ve Güney Avrupa'nın dahi belirli Şark özellikleri gösterdiği söylenilebiliyordu. Aynı zamanda, Asya'nın bazı uçsuz bucaksız bölümleri –en önemlisi de Sibirya²⁹– bilimsanının Şark tanımının dışında bırakılabiliyordu. Klasik tarzdaki Şarkiyatçılar temelde metinlerle ilgilendikleri için, zihinsel haritalarında kendine ait bir yazılı geleceği bulunmayan bölgelere yer yoktu. Şark'ın kapsamı, büyük ölçüde fikir birliğiyle, Batılı olmayan “medeniyet”lerin topraklarıyla sınırlı tutuluyordu.

Bilimsanlarının bu yapay tarihsel Şark'ı, Asya denilen şüpheli coğrafi varlıktan bir miktar sapacak şekilde haritalandırdığı durumlarda bile, bu iki kavram artık neredeyse aynı alana denk gelene dek popüler tahayyülde doğuya doğru paralel bir kayma yaşadı. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Batılı bilimsanları, giderek daha da fazla Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'yı “Şark”tan koparıp ayırma eğilimindeydi. René Guénon daha 1930'da Arapların tamamen Şarklı olmadığı, daha ziyade Garp ile gerçek (daha uzaktaki) Şark arasında “doğal aracı” (*intermédiaires naturels*) konumunda olduklarına hükmetti.³⁰ Altmış yıl sonra, en azından popüler tahayyülde, Şark'ın özünü artık İslam dünyası değil, Çin medeniyeti oluşturuyordu. Şark dendiğinde çoğu üniversite öğrencisinin gözünde –esasen Amerikalıların çoğunluğunun da aynı şekilde– artık öncelikle Çin, Kore, Japonya ve Güneydoğu Asya Yarımadası canlanmaktadır.³¹ Kamusal muhayyilede yaşanan bu esaslı coğrafi uyumlandırma sürecine bilimsel çalışmalarda neredeyse hiç değinilmemesi dikkat çekicidir.

Şark'ın bu şekilde doğuya kaymasının muhtemel nedenlerinden biri de insanlığı bölümlere ayırmakta biyolojik kriterlerin kullanımının ön plana çıkması olabilir. Çoğu Çinlilere nazaran daha Avrupalı bir görünüme sahip olan Doğu Akdeniz halkları 20. yüzyılın başlarında hâkim olan “ırk bilimi” kapsamında artan bir sıklıkla “beyaz ırk” olarak sınıflandırılmaktaydı (her ne kadar Türkçe konuşan halkların bir kısmı “Moğol” görünümlü olsa da). Buna karşılık Şarklı halklar ise çoğu sıradan gözlemci tarafından yalnızca göz kıvrımları üzerinden tanımlanagelmıştır. Hindistan genellikle dışarıda tutulurken Burma'nın (Myanmar) Şark olarak görülmeye

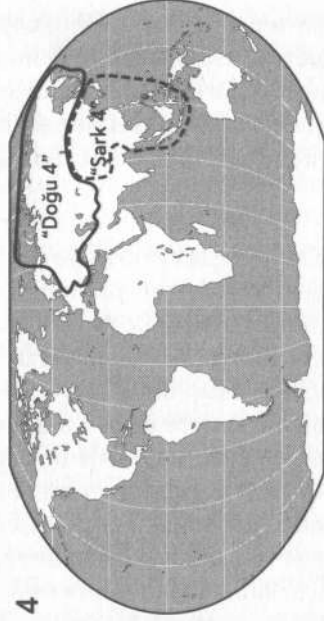
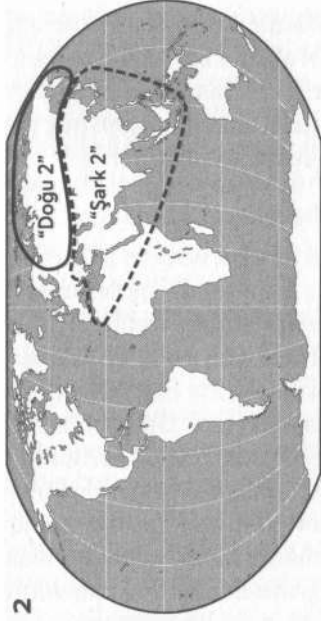
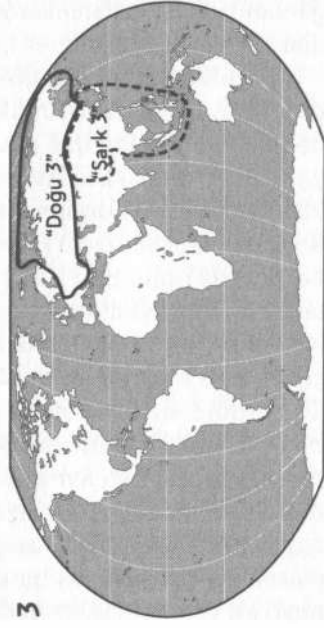
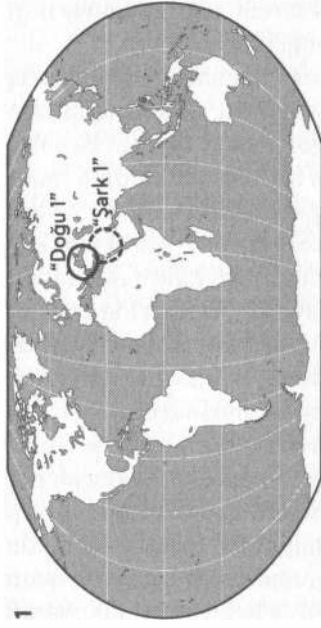
* “Caucasian”. Bu terim sıklıkla Kafkasyalı şeklinde çevrilse de özellikle Amerikan İngilizcesinde Kafkasya coğrafi bölgesine herhangi bir atıf olmaksızın beyaz tenli ve çoğunlukla Avrupa kökenli insan gruplarını tanımlamak için kullanılır. (ç.n.)

devam etmesi de muhtemelen bu nedenledir. Bu sözde ırk temelli (sözde-ırksal) Şark, artık insanların genel algısında iyiden iyiye yerleşmiş durumdadır. Sonuç olarak, Fas ve İran arasındaki bölgeden Şark olarak bahsetmek şeklindeki kesintisiz akademik gelenek günümüzde tuhaf bir şekilde arkaik görünmeye başlamıştır.

Müphem Doğu

Kültürel Şark'ın doğuya göçü, onun ardıl kategorisi olan Doğu'nun geçirdiği karmaşık sınır gezintileriyle kısmen dengelenmiştir. (bkz. Harita 4) *Doğu* terimi alışılmadık derecede çetrefilli bir geçmişe sahiptir. Bir yandan, zaman zaman, Hristiyan âleminin sınırları içinde kalan bir bölgeye, Bizans ve Rus kiliselerine bağlı Ortodoks memleketlere atıfta bulunmak için kullanılmıştır.³² Öte yandan ve muhtemelen eşit sıklıkta, *Doğu*, *Şark* ile eşanlamlı olarak, Avrupa'nın eşiğinin ötesindeki geniş ve yabancı diyarları ifade etmek için kullanılmıştır. Soğuk Savaş söyleminde *Doğu* ve *Batı* terimlerinin komünist ve komünist olmayan rejimlerin alanlarını birbirinden ayırmak için kullanılması ise meseleyi daha da karmaşıktırdı. Anlamaların böyle karmaşık bir şekilde üst üste binmesinin bir sonucu olarak, günümüzde bu kullanımlardan herhangi birinin tam anlamıyla neyi ifade ettiğini çözümlemek kolay bir iş değildir.

Rusça konuşulan topraklar, kendine özgü doğulu bir varyantla da olsa, uzun zamandır Avrupa kültürel dünyasıyla iç içe geçmiş durumdadır.³³ Öte yandan Batı Avrupalıların gözünde Rusya'nın batılılığı genellikle muğlakken Avrupalılığından ise söz etmek dahi mümkün değildir.³⁴ Bu dışlamanın muhtelif gerekçeleri vardır. Kimileri Rusya'nın kendine özgü Hristiyan Ortodoks tarihine işaret ederken, bazıları da onun Batı Hristiyan âleminin temel kültürel cereyanlarından düzenli olarak uzak kalmasının altını çizer. Yine bazıları ise onun Türk ve Moğol halkları ile yakın tarihsel temasına dikkat çeker. Bazı yazarlar ise daha da ileri giderek Kıpçak Hanlığı (ya da Altınordu) üzerinde kurduğu birkaç yüzyıllık hâkimiyetin Rusya'ya bir nevi Asyalılık virüsü bulaştırdığını ima eder.³⁵ Gerekçesi ne olursa olsun, sonuçta Batı Avrupalıların Rus tarihine ilişkin sakıncalı buldukları ne varsa, çoğunu kendi medeniyetlerinin öyküsünden kesip atmalarına yarayacak bir araç temin edilmiş olur.³⁶ Rusya'yı bir bütün olarak genelleştirilmiş bir Doğu'da konumlandırmak, onun uzun otokrasi ve totalitarizm geçmişinin Asya'ya komşu doğulu coğrafi

konumundan kaynaklandığını ima etmektir. Bu, coğrafi determinizmin ve tarihsel inkârın uç noktalara vardırılmış bir örneğidir.

Moskova sakinlerini “Asyalı” olarak etiketlemek, standart kıtasal düşüncenin sınırlılıkları içinde izah edilemeyeceğinden, Rusya’yı Avrupa’nın dışında tutmanın ve Doğu’nun bir parçası olarak sınıflandırabilmenin başka yolları bulundu. 18. yüzyılda Kuzeybatı Avrupalılar, kendi medeniyetlerini kavramsallaştırırken merkeze aldıkları ekseniden yeniden konumlandırmaya başladılar. Önceki dönemlerde temel bölünme, rafine bir güney ile çetin bir coğrafyaya sahip kuzey arasındaydı ve Moskovitler (İskandinavlar ve çoğu zaman Almanlarla birlikte) bu kategorilerden ikincisi içinde sınıflandırılıyordu. Aydınlanma Çağı’nda ise bazı yazarlar Avrupa’nın medeni batısıyla yarı barbar doğusunu ayırmaya başladılar.³⁷ Rus İmparatorluğu da bir “Doğu” krallığı olarak kolayca Şark kategorisine havale edilebilmekteydi. Bu strateji 19. yüzyılda daha da popüler hale geldi.³⁸ Örneğin, tipik bir Viktorya dönemi kâşifi olan Sir Richard Burton, Rusların Şarklılar arasındaki en kurnaz halk olduğunu ileri sürüyordu (kitabında kurnazlığı bir Şark niteliği olarak tanımlar).³⁹ Esasen, “Avrupa’nın Şarkı” denilebilecek bir bölgede, ara bir konumda yer alan Polonya bile zaman zaman bu kategoriye dahil ediliyordu.⁴⁰ Bununla birlikte, 20. yüzyılın başlarında Şark teriminin doğuya kaymasıyla bu imkân büyük ölçüde ortadan kalktı. Polonya’nın bugün konumlandırıldığı yer ise, jeopolitik bir kategori olan Doğu’dur.

Harita 4. “Doğu”nun ve “Şark”ın Konumlarındaki Değişiklikler.

İki terim de genellikle eşanlamlı olarak kullanılır. Burada yapmaya çalıştığımız şeyse, Şark teriminin daha kültürel çağrışımlarını, Doğu teriminin daha jeopolitik çağrışımlarından soyutlamaktır. Avrupa tarih yazımında Şark, yolculuğuna Levant’ta, Mısır ve çevresindeki bölgelerde başlar (“Şark 1”). Ardından, Avrasya uygarlığının Avrupa dışında kalan tüm alanlarını kapsayacak şekilde doğuya ve batıya genişler (“Şark 2”). Nihayet, büsbütün orijinal menzilin dışına itilerek yalnızca Doğu Asya, Güneydoğu Asya ve Orta Asya’nın doğusunu (“sözde-ırksal Şark” veya “Şark 3”) içine alacak şekilde doğuya sürüklenir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Şark (“Şark 4”), Japonya’nın toprak kayıplarını yansıtan küçük düzenlemeler dışında “Şark 3”ün hemen aynısıdır. Doğu ise daha jeopolitik bir anlam taşıyordu. Bu da başlangıçta Doğu Roma İmparatorluğu’nun kalbinin attığı, ortasında Konstantinopolis’in yer aldığı ve Doğu Ortodoksluğuyla özdeşleşmiş bir bölgeye (“Doğu 1”) karşılık geliyordu. Zamanla odak noktası Rusya haline geldi (“Doğu 2”). “Doğu 3”, bu kavramsal alanın batı yönündeki genişlemesini gösterir; iki dünya savaşı arasında kalan dönemde bu bölge, genellikle Almanya’yı da bir bütün olarak içine alıyordu. Soğuk Savaş döneminin “komünist Doğu”su ise “Doğu 4” olarak tasvir edilmiştir.

Doğu, gerek *Asya*'ya gerekse *Şark*'a kıyasla daha geniş ve daha muğlak bir terimdir, bununla birlikte her halükârda uzak Batı Avrupa kültürüyle arasında ciddi bir mesafe olduğu fikrini içinde barındırır. Tıpkı (ontolojik ikizi olan) *Batı* gibi, *Doğu*'ya yönelik de hem olumlu hem de olumsuz okumalar yapılagelmiştir. Bir yandan Rus milliyetçileri bu terimi, komünal dayanışma ve uyum üzerinden niteledirdikleri yurtlarını, Batı'yla ilişkilendirdikleri bireycilik, şiddet ve rekabetten ayrı tutmak amacıyla bizzat benimsediler. Yine de çoğu, bu düşünce tarzını fazla da ileri götürmemeye özen gösterdiler; Çarlık döneminin sonlarında, Batı karşıtları "Rusya'yı Garp'tan ayıran uçurumun, onu Şark'tan ayıran uçuruma kıyasla çok daha sığ [olduğu]" konusunda ısrarcıydılar.⁴¹ Bununla birlikte birçok Rus Slavofil, Slavca konuşan halkların temelde Batılı olmayan ortak bir ruhu paylaştıklarını öne sürerken,⁴² bazıları ise daha da ileri gideyerek Rusya'yı Çin ve hatta Hindistan ile birleştiren organik bir yakınlık olduğunu iddia ettiler.⁴³

Bu tür düşünceler, coğrafi söylemde milliyetçiliğin yanı sıra romantizmin de yükselişini yansıtıyordu. 19. ve 20. yüzyıl boyunca ırk ideolojisi ile bu öncelikler arasındaki bağ gitgide güçlenirken, batının daha uzak kesimlerinden bazı yazarlar, özellikle da Almanlar, tüm Slavları aynı şekilde Batı medeniyetinin dışına atmaya başladılar. Örneğin Leopold von Ranke, Batı'yı Roma-Germen uluslarıyla sınırlı tutuyordu.⁴⁴ Doğu-Batı sınırının bu şekilde kaydırılması, milli ya da ırksal heyecanlara riyakarca hitap edebilmek adına yaklaşık bin yıllık kültürel ilişkilerin küçümsenmesi anlamına geliyordu.⁴⁵ Kendilerini bir anda paletin dışında bulan Avrupalılar ise bunu fark etmekte gecikmedi. Polonyalı tarihçi Oscar Halecki'nin acı bir şekilde gözlemlediği üzere, "Avrupa medeniyetini Batı olarak adlandıranlar, Avrupa tarihindeki en çetin ve ihtilaflı sorunlardan birinde önceden hüküm verme eğilimindedir. Bu kişiler, Avrupa'da köklü bir düalizm bulunduğu fikrini kabul ederken bunun yalnızca batı kısmını gerçekten Avrupalı sayarlar."⁴⁶

Doğu böylelikle batıya, Avrupa'ya ilerlerken, Batı da buna bağlı olarak geri çekildi, ta ki neredeyse sadece Almanya, Fransa, Çukur Ülkeler, Kuzey İtalya ve Britanya'dan oluşan bir iç halkaya sahip olana dek. Çok geçmeden bazı biliminsanları sınırı daha da öteye iterek Almanya'yı bile Batı'dan ayırttılar. Şaşırtıcı bir biçimde, bu harekete öncülük edenler Alman milliyetçileriydi. Birinci Dünya Savaşı'nda

ülkelerinin İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından küçük düşürülmesine öfkelenen bazı Almanlar, Almanya'nın zaten bir Batı ülkesi olmadığını ifade etmeye başladı. 1918'de Thomas Mann, savaşın Almanya ile aslen Roma merkezli olan ve sonrasında da esas olarak Fransa ile özdeşleştirilen fazlaca uygarlaşmış bir Batı dünyası arasındaki kadim mücadelenin devamı niteliğinde olduğunu ileri sürdü.⁴⁷ Bundan birkaç yıl sonra, kötü nam salmış bir jeopolitik uzmanı olan Karl Haushofer, Almanya'nın dünya tarihinde Doğu ile Batı arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik bir yer işgal ettiğini ve gelecekte üstleneceği misyonun da Şarklıları moderniteye uyum sağlayacak şekilde "eğitmek" olduğunu açıkladı. Hemen hemen aynı dönemlerde, Alman felsefe ve maneviyat çevreleri Asya'yla olan bağlarını keşfediyordu: "Haushofer'in talebeleri, Alman Romantizmi'nin Rusya kültürüne ve hatta Çin ve Hindistan kültürlerine çok benzediğini iddia ediyorlar[dı]."⁴⁸

Bu mesaj, sağlam bir jeopolitik karşıtı olan Alman mülteci Hans Weigert tarafından, tam da savaşın en ateşli zamanında Amerikan kamuoyunun dikkatine sunuluyordu. Weigert, Haushofer'in görüşünün ahlaki savlarını, içeriğini değiştirmeksizin tersine çevirdi. Onun gözünde, "Alman ruhu, derinlerde bir yerlerde her daim Doğu ile irtibatlı olmuştur; özellikle de yaşama gücünü Prusyacılık ve devlete hizmet idealinden alan öncü gruplar arasında. Asyacı Lenin ve Stalin tarafından Rusya'da ortaya konan nasyonal sosyalizm ise, Prusya sosyalizmi fikrinin ustaca üretilmiş bir slogandan çok daha fazlası olduğuna inanan Almanların gözünde gayet anlaşılabilirdi."⁴⁹

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupanın dört bir yanındaki tarihçiler Almanya'nın "ruhen" Batılı olmayan bir ülke olduğu nakaratını tekrarlayıp duruyorlardı. Pek çok çağdaşı gibi (Arnold Toynbee'nin ezeli hasmı olan) Douglas Jerrold da iki dünya savaşını temelde tek bir kültürel bölgede gerçekleşen mücadeleler olarak değil, Batı'nın (İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler), kendisini savunmak üzere özünde bir dış güç olan Almanya'nın karşısına dikildiği kahramanca savaşımolarak görüyordu.⁵⁰ 1987 gibi yakın bir tarihte, Theodore von Laue benzer şekilde nazizmin, genellikle Fransa ve İngiltere ile sınırlı tuttuğu bir bölge olan Batı'ya yönelik bir dış saldırı anlamı taşıdığını ileri sürdü.⁵¹ Tarihin incelikleri karşısında daha duyarlı bir biliminsanı olan Hans Kohn ise Almanya'nın bir zamanlar "Batı'ya ait"ken artık bu jeo-kültürel

oluşumun bir parçası olamayacak denli “yabancılaşmış” olduğunu iddia etti. Geriye dönük olarak bu yabancılaşmanın izlerini süren ve 13. yüzyılda Svabya’lı Hohenstaufen Hanedanı’nın gerilemesi ve onun ardından “yarı Alman” bir Prusya’nın yükselişine dek giden Kohn, ulusun Batılı olmayışının her şeyden önce 19. yüzyılda Alman entelektüel yaşamına damgasını vuran “Batı gelişiminin ana hatlarından sapması”nda tezahür ettiğini düşünüyordu.⁵² Kimse Alman katkılarını göz ardı eden bir Batı müziği tarihi yazamazdı, ancak Batı siyaset tarihi, özellikle de İkinci Reich’in yükselişi ile Üçüncü Reich’in düşüşü arasındaki dönem söz konusu olduğunda, pek çok kişi sınırı yeni baştan çizirken oldukça memnundu.⁵³

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra konvansiyonel Doğu-Batı ayrımı Avrupa genelinde bir kez daha, bu kez Soğuk Savaş coğrafyasına uygun olarak yeniden düzenlendi. Yeni haritada Doğu komünizmle, Batı ise kapitalist demokrasi ile eşanlamlı bir hal aldı. Bu bölümlendirmenin ise eski belirsizliklere bir çekidüzen vermek açısından son derece yararlı olduğu görüldü. Ortodoks Hristiyan mirasının parçası olan pek çok bölge gibi, tüm Slav ülkeleri artık net bir biçimde (komünist) Doğu kapsamında ele alınabilecekti (Yugoslavya ise bir tür köprü işlevi görecek). Hakeza, “Asyatik” Macarlar da nihayet alenen Batı medeniyeti dünyasının dışında bırakılabileceklerdi.⁵⁴ Almanya’nın keyfi biçimde ikiye ayrılmasının bile kendi içinde bir açıklaması bulunuyordu. Artık rahatlıkla Renanya’nın Batı’nın bir parçası olduğu söylenebilirdi, öte yandan –bölünmüş Alman ruhunun karanlık tarafını oluşturduğu kabul edilen–⁵⁵ Brandenburg-Prusya ise Doğu’ya havale ediliyordu. Bu görüş kapsamında Doğu tarafına itilmesinde ciddi anlamda sıkıntı yaşanan yerlerse yalnızca Yukarı Saksonya ve Thüringen’di.

Doğu-Batı ayrım hattının bu şekilde yeniden düzenlenmesi, kadim metacoğrafi yapıların, Soğuk Savaş jeopolitiğinin haritasıyla uyumlu hale getirilmesine katkı sağladı. Ancak bu süreçte, tarihsel kültür bölgeleri ile günümüz jeolojik örüntüleri arasında aslında bulunmayan bir uyumun var olduğu öne sürüldü. Üstelik bu tasavvur zaman içinde ortadan kalkmış da değil. 1994 gibi yakın bir tarihte, Philip Longworth, Demir Perde’nin tek yaptığı bir asırlık bir ayrımı, bir zamanlar “Şarلمان Avrupası’nı barbar doğudan” ayıran bölümlendirmenin aynısını resmileştirmekten ibaret olduğunu ileri sürdü.⁵⁶ Tek kelimeyle Batı olarak ifade edilen “uygar Avrupa”, tarafgir bir

tutumla, komünist olmayan dünya olarak tanımlanabilmekteydi (pratikte ise bu dünya ele alınırken nadiren İngiltere, Fransa ve Batı Almanya'nın ötesine geçiliyordu).⁵⁷ Gayet tabii bunun arkasındaki anlam, komünizmin özünde, sözde-Oryantal Doğu'nun coğrafi olarak "yatkın"⁵⁸ olduğu Avrupa karşıtı bir felsefe⁵⁹ oluşuydu.

1989 devrimlerinin hemen ardından bu özel ölçüt, belirleyiciliğini büyük ölçüde yitirdi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasının Doğu-Batı ayrımı yeniden sorunlu hale geldi.⁶⁰ Günümüz itibarıyla bu ayrımın yerini nasıl bir tahayyüle bırakacağı halen meçhuldür. Son yılların popüler hareket tarzlarından biri ise Orta Avrupa ya da Merkezi Avrupa kavramlarını dirilterek meseleyi geçiştirmek olmuştur. Doğal olarak, bu kavramın uzamsal açıdan kaygan, ideolojik olarak ise anlam yüklü olduğu ortaya çıkmıştır. Orta Avrupa'nın coğrafi çekirdeğini genellikle Almanya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın oluşturduğu düşünülse de bölgenin asıl sınırları bir bağlamdan diğerine büyük ölçüde farklılık gösterir.⁶¹ Dahası, bu eski düşüncenin savaş sonrası dönemde geçerliliğini koruyup korumadığı da bazı yazarlarca sorgulanmaktadır, zira ilk etapta bölgeye kendine has karakterini veren şey, esas olarak Alman ve Yahudi nüfusunun varlığı olmuştur. Pek çoğu, bu azınlıkların Polonya, Macaristan ve Bohemya'dan tamamen çıkarılmasıyla birlikte Orta Avrupa'nın (özellikle de doğu yarısının) sahip olduğu bölgesel kimliği yitirdiğini savunur.⁶²

Orta Avrupa kavramının, kastedilen bölgede yaşayan pek çok kişi tarafından rencide edici bir terim olarak algılanmaya devam etmesi ise bu sorunları daha da karmaşık hale getiriyor. Bunlardan bazıları, *Mitteleuropa* kavramının Almanya'nın Macaristan ve Batı Slav toprakları üzerinde yeniden hâkimiyet tesis etmesi için bir bahane teşkil etmesinden endişe duymaktadır.⁶³ Bazılarının itirazı ise, Orta Avrupalılığın bir şekilde Batı medeniyetinin tam paydaşlığından daha düşük bir statü olduğu imasına yöneliktir. Eric Hobsbawm "Prag'daki mevcut hükümetin Orta Avrupalı olarak adlandırılmak istememesinin sebebi, Doğu ile temas etmekten kaynaklanan bir kirlenme korkusu değildir. Asıl sebep, ait oldukları tek yerin Batı olduğu konusunda ısrarcı olmalarıdır"⁶⁴ der. Oysa başka yerlerde ve bağlamlarda Doğu Avrupalılar bu kavramı kullanışlı bulur. Örneğin, anavatanları yabancılarca kimi zaman Orta Avrupa'nın bir parçası olarak sınıflandırılan birçok Bulgar bilimsani, yeniden ve

belirsizliğe mahal bırakmayacak şekilde Avrupalı kimliği kazanmanın bir vesilesi olarak bu kavramı benimser.⁶⁵ Orta Avrupa adlandırılmasını benimseyen bazı eski Doğu Bloku yazarları, hâlâ sıklıkla Rusya'nın Avrupa'ya dahil olmadığı konusunda diretir. Bu ise, "batısı ve ortası olan ama doğusu olmayan bir kıta [gibi] tuhaf bir duruma yol açar."⁶⁶

Avrupa'dan geçen Doğu-Batı sınırının değişmesine ilişkin bu kısa açıklamadaki belki de en çarpıcı konu, unutulup giden siyasi nitelikteki bir harita gösteriminin, Demir Perde'nin, ezeli kültürel ayrımları yansıttığını varsaymaktaki saflıktır. Bohemya veya Yukarı Saksonya gibi bir bölgeyi, salt dar bir politik-ekonomik bakışla "Doğu Avrupa"nın bir parçası olarak görmek de son derece safça bir yaklaşımdı. Onu büyük ve mitleştirilmiş bir Doğu'nun, ezeli bir despotluk ve baskı diyarının parçası olarak görmek ise, kendi faydasını gözetmekten başka bir şey değildi. Öte yandan, 1989 Devrimi'nin hemen arifesinde, önde gelen bir bilim insanı halen, jeopolitik açıdan Doğu Avrupa olarak tanımlanan bölgenin –Katolik ve Ortodoks mirası olan toprakları da içerek şekilde– kendi "gelenek ve değer sistemiyle" dolu, tutarlı ve tarihsel olarak oluşturulmuş, demokrasi ve ilerleme ile karakterize edilen bir Batı dünyası ile durağanlık ve despotlukla öne çıkan bir Doğu arasındaki geçiş bölgesi olarak göze çarpan bir varlık teşkil ettiğini ileri sürebiliyordu.⁶⁷ Artık, bu tür kavramları sonsuza dek terk etmenin zamanı gelmiş bulunuyor. Ümit edelim ki James Joll 1980 tarihli şu öngörüsünde tamamen yanılmamış olsun: "Eğer Demir Perde bir gün yıkılacak olursa, o vakit bir kez daha, Doğu Avrupa'nın ve hatta Rusya'nın nasıl da ortak bir Avrupa geleneğinin paydaşları olduklarını ve Königsberg ve Krakow'u, Breslav ve Budapeşte'yi ve hatta bu kapsamda Goethe'nin Weimar'ını içine almayan bir Avrupa'dan bahsetmenin en azından tarihsel olarak ne kadar mantıksız olduğunu anlayacağız."⁶⁸

DOĞU VE BATI ARASINDA: ORTADOĞU'NUN DOĞUŞU

Yukarıdaki tartışmadan da anlaşılacağı üzere Doğu kavramı, iki eş-zamanlı ancak çelişen tarihsel yörünge üzerinde hareket etmiştir. Doğu, kültürel söylem alanında, Levant'tan Hindistan'a ve günümüzde ise Çin'e uzanan, doğu yönünde istikrarlı bir yol izlemiştir. Bugün bir Amerikalı Doğu kültürlerinden, Doğu toplumlarından veya Doğu halklarından bahsettiğinde, atıfta bulunduğu bölge genellikle

Muson Asyası, o değilse de (daha da daraltılmış bir şekilde) Asya'nın Uzakdoğu kenarıdır.⁶⁹ Bununla birlikte yine bu dönemde, ekonomi politik anlamda Doğu; Rusya'yı, Doğu Avrupa'yı ve hatta (bazı gösterimlerde) Almanya'nın bir kısmını ya da tamamını içine alacak şekilde batıya hareket etmiştir. Bunun sonucu olarak, Doğu-Batı ayrımı kendine özgü bir ikilik kazanmıştır. Doğu bazı bağlamlarda hâlâ Asya anlamına gelirken bazense neredeyse Rusya'yla eşanlamlı olarak kullanılır. Dolayısıyla, bir Doğu-Batı Ticaret Merkezi'nden bahsettiğimizde, bunun ya Amerika Birleşik Devletleri-Japonya ticaretiyle ya da Batı ve Doğu Avrupa arasındaki ticaretle ilgili olduğunu düşünürüz.⁷⁰ "Batı" kavramı, en azından istikrarlı bir öze sahipken, bu örnekteki Doğu'ların her biri esasen çok farklıdır.

Bu zıt yönlü kavramsal yer değiştirmeler nihayetinde bazı tamamlayıcı işlemlere sahiptir. Bir yandan, kültürel Doğu'nun doğuya ilerleyişi, Avrupa ile, halihazırda Avrasya kara kütesinin en doğusunda yer alan Şark'ın muhayyel nüvesi arasındaki azami farkın muhafaza edilmesini sağlamıştır. Bu da baştan çıkarıcı egzotiklikteki bu Öteki'yi güvenli bir mesafede tutarak "Batı" Avrupalıların kendilerini ondan farklı hissetme duygularının korunmasını sağlar. Öte yandan, aynı zamanda jeopolitik bir Doğu'nun da Doğu ve Orta Avrupa'nın içlerine ilerlemesi bu sınırın batısında kalan Avrupalılara, esasen paydaşı oldukları ortak bir siyasi tarihin çirkin hadiselerini sahiplenmeme imkânını sağladı. Tıpkı İspanya'nın demokrasiye geçmeden önceki günlerinde gerçek Avrupa'da değil onun güneyinde yer aldığı ileri sürülerek dışlanmasında olduğu gibi (Fransızlar sıklıkla alaycı bir şekilde Afrika'nın Pireneler'de başladığını söyler),⁷¹ totaliter Sovyet rejimi ve onun uyduları da Avrupa'nın dışında ve doğusunda kabul edilerek rahatlıkla dışarıda tutulabiliyordu. Atlantik merkezli bu yeni Batı'nın üyeleri, kendi kültürleri ile Lenin, Stalin ve hatta Hitler'i ortaya çıkaran kültürler arasına önemli bir küresel sınır çizip, bu sınırın yalnızca modern siyasi yaşamın bir sonucu değil aynı zamanda derin bir tarihsel yarığı temsil ettiği konusunda ısrar ettiler; böylece kendi ("Batılı") medeniyetlerindeki habis potansiyeller hakkında oluşabilecek şüphelerden kendilerini fiilen soyutladılar.

Öte yandan, bir problemi çözmek için üretilen her yeni coğrafi kategori bir diğeri yaratıyordu: Bu durumda orijinal Şark'a, yani Güneybatı Asya'ya ne olacaktı? İslam toprakları olması nedeniyle Batı'dan kavramsal olarak belirli bir uzaklıkta tutulması gerekiyordu,

ancak “beyaz ırk” dünyasının bir parçası olarak, ırksal temelde yeniden tanımlanmış olan Şark’a dahil edilmesi mümkün değildi. Öyleyse, Doğu ve Güney Akdeniz toplumları yeni küresel haritada tam olarak nasıl yer almalıydı? Bunun en popüler çözümü, yeni bir varlık (Ortadoğu) oluşturarak ona, Avrupa, Asya ve Afrika’yı birbirine bağlayan bir geçiş bölgesi olarak, yarı kıtasal bir statü vermek olmuştur.⁷²

Çelişik Bir Konum

İran ve Mısır arasında kalan bölgenin Doğu ile Batı arasında bir geçiş sahası teşkil ettiği fikri, uzun yıllar öncesine, Avrupalıların Hint Okyanusu’ndaki keşiflerinin başlangıç dönemine dayanır. Hegel’in coğrafya konulu yazılarından da anlaşılabileceği üzere, bu fikir 19. yüzyılın başları itibarıyla iyiden iyiye yerleşmişti. Hegel, Şark âlemini dört farklı dünyaya böler: Birlikte “daha uzak” Doğu’yu oluşturan Çin ve Hindistan, ve birlikte “daha yakın” Doğu’yu oluşturan İran ile Mısır. Her ne kadar Hegel, her dört medeniyeti de özgürlük kavramından yoksun olmaları ve köklerine sirayet etmiş durağanlık nedeniyle Doğulu olarak görse de yine de “daha yakın” Doğu toplumlarının Avrupa koşullarına “daha uzak” Doğu’daki muadillerine göre çok daha yakın olduklarını düşünür. Hegel’in yönleri somutlaştırma biçimine göre, kişi Avrasya’nın doğusuna doğru ne kadar uzağa giderse, Oryantal bir özle eksiksiz bir biçimde karşılaşma ihtimali o denli artar. “İran’dan Hindistan’a giden bir Avrupalı,” der Hegel; “muazzam bir tezat” gözlemleyecektir. Bu ülkelerden ilkinde kendini bir şekilde evinde hissedip Avrupalı bir fitrat, Avrupa’ya özgü insani erdemler ve insani tutkular bulabiliyorken, İndus’u geçerek geçmez toplumun her bir hususiyetine nüfuz etmiş en tiksindirici özelliklerle karşılaşır.”⁷³ Bu tezat, Hegel’in, bu iki bölgenin tarihlerini algılayış biçimine de yansır: “Akıp giden bir tarihe ilk olarak Pers İmparatorluğu ile adım atarız. Çin ve Hindistan sabit kalırken ve günümüze kadar da adeta doğal bir bitkisel yaşam formunda varoluşlarını sürdürürken, bu topraklar öyle gelişme ve devrimlere maruz kalmıştır ki tek başına tarihsel bir durum sergilerler.”⁷⁴

Hegel’in yazdıklarında, böylelikle, daha o dönemde Avrupa’nın geleneksel Güneybatı Asya tahayyülünün önemli bir biçimde tersyüz edilişini görüyoruz. Bu bölge bir zamanlar Avrupa’nın karşısını temsil eden temel kültürel çevreyi oluştururken, günümüzde Asya’nın halen ve hatta daha da egzotik görülen kesimleri (Hindistan

ve “oldukça kendine has bir oryantallığe sahip” olan Çin) ile Avrupa arasındaki farklılıkların ortasını bulan bir ara bölge olarak yeniden konumlandırılmıştır.⁷⁵

Günümüz coğrafi muhayyilesindeki Ortadoğu da ait olduğu uygun taksonomik seviyenin ne olduğu konusunda bir ölçüde belirsizlik bulunmakla birlikte bu sınır konumunu muhafaza etmektedir. Bölge bir yandan *Güneybatı Asya* nitelemesinde de görülebileceği gibi bazen Doğu, Güney veya Güneydoğu Asya ile aynı seviyedeki muhtelif Asya makro bölgelerinden biri olarak görülür (bkz. 6. Bölüm). Diğer taraftansa, Ortadoğu kimi zaman Asya'nın bu diğer bölgelerinden daha ayırt edici özelliklere sahip ve bazı yönlerden daha önemli bir “kültür kıtası” olarak görülür. Bir başka deyişle, Ortadoğu'yu Avrupa ve Asya'nın muadili olan *kültürel bir bölge olarak* ele alma eğilimi sözkonusudur. O halde, Ortadoğu kavramsal alan olarak iki farklı konuma sahiptir: Hem Asya'nın bir alt kümesi (bir Kuzey Afrika eklentisiyle) hem de Avrupa-Asya sınırındaki yarı otonom bir geçiş bölgesi. Bu muğlak konum, bölgenin keyfi bir biçimde kâh Asya'ya dahil edilmesine kâh onun dışında tutulmasına imkân verse de⁷⁶ aşağı yukarı her zaman Avrupalıdan çok Asyalı olarak görülür.

Esasen, çoğu ders kitabı tanımına göre Ortadoğu, Kuzeydoğu Afrika'nın (Mısır ve Libya) bir bölümünü de içermesi gibi önemli bir istisnayla birlikte aslında Asya'da yer alır. (Doğrusu, bazı yazarların nazarında Mısır neredeyse Ortadoğu ile eşanlamlıdır.)⁷⁷ Öte yandan, Kuzeybatı Afrika'nın Libya'nın batısında kalan (tarihsel ve yerel olarak *Mağrip* olarak adlandırılan) toprakları bölgeyle yalnızca gayri resmi olarak ilişkilendirilir. İslam dünyası uzmanları Bernard Lewis ve P.M. Holt'a göre, “şu anda kullanıldığı şekliyle Ortadoğu terimi, Türkiye, İran ve muhtemelen Afganistan, Bereketli Hilal ve Arabistan'ı, ayrıca Mısır'dan güney ve batı yönünde, Afrika'nın Arapça konuşulan kesimlerinin içlerine uzanan belli belirsiz bir eklentiyle birlikte Kuzeydoğu Afrika'yı da içine alır.”⁷⁸

Mağrip'in Ortadoğu'nun dışında kabul edilmesi, katı konumsal kriterlerle düşünüldüğünde mantıklıdır; zira bu ifade, bölgenin Batı Avrupa'nın doğusunda kalan bir yerlerde olması gerektiğini akla getirir. Kuzeybatı Afrika, Avrupa'nın doğusunda değil de *güneyinde* yer aldığından (Fas'ın tamamının Londra'nın batısında kaldığından daha önce bahsetmiştik), bu durum zihnimizdeki konumlandırmaya pek de uymaz. Tam da bu nedenle, 1940'ların önde gelen İngiliz ve

Amerikan coğrafyacıları, *Ortadoğu* teriminin Mısır'ın batısında kalan toprakları ifade etmek üzere özensizce ve "cahilce" kullanılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır.⁷⁹ Yine de gördüğümüz gibi coğrafi adlandırmalar, ister sosyokültürel gruplaşmalara ister siyasi sınırlara, isterse de salt önyargılara göre biçimlensinler, harita üzerinde bir o tarafa bir bu tarafa kayma eğilimi gösterir. Uygulamada, *Ortadoğu* teriminin kapsadığı alan her zaman Lewis ve Holt tarafından belirlenen bölgelerle sınırlı değildir; çok daha geniş bir kültürel bölgeyi belirtmek üzere daha kapsamlı bir anlamda kullanımı da sözkonusudur. Tıpkı bir zamanlar *Şark* kelimesinin, Levant'la olan tarihi ve kültürel bağları nedeniyle Fas'ı da kapsadığı gibi, *Ortadoğu* terimi de popüler kullanımdaki haliyle günümüzde Atlantik'e kadar uzanan bir bölgeyi içine alacak şekilde batıya doğru genişletilmiştir.

Ortadoğu ve Yakındoğu

Bu metacoğrafi kavram, iki modern yananlamına tezat oluşturacak şekilde büsbütün başka bir anlama sahipti. İlk kullanım amacı itibarıyla, *Ortadoğu* tabiri kültürel veya tarihi bir bölgeyi değil, adeta bir stratejik operasyonlar arenasını ifade ediyordu. Terim ilk olarak 1902 yılında askeri teorisyen Alfred Thayer Mahan tarafından Basra Körfezi'ni çevreleyen bölgeye atıfla kullanıldı.⁸⁰ Jeopolitik strateji uzmanı Mahan'a göre bu bölgenin sorunları, *Yakındoğu'nun* (Akdeniz sınırındaki bölgelerin) ve *Uzakdoğu'nun* (o dönemin muhayyilesinde Hindistan'dan Japonya'ya kadar uzanan bir alanın) sorunlarından farklıydı. Kısa süre içinde başka yazarlar da bu terimi benzer bağlamlarda kullanmaya başladı, ancak zihinlerinde tasavvur ettikleri bölge aynı değildi.⁸¹ Örneğin Valentine Chirol, *Ortadoğu'yu* Hindistan'ın savunmasız sınır bölgeleri olarak düşünüyor, ilgisini İran'a odaklıyor ancak Nepal ve Tibet'i de bölgeye dahil ediyordu.⁸² Esasen, Güney Asya imparatorluklarına ilişkin artan tedirginlik, 1914 yılı itibarıyla bazı İngiliz strateji uzmanlarını *Ortadoğu* etiketini Hindistan'a ve komşu bölgelerine doğru kaydırmaya itti.⁸³ Bu kullanım hiçbir zaman kabul görmemiş olsa da günümüzde bile birkaç yazar *Ortadoğu'yu* kavramsallaştırırken en başta İngiltere'nin geçmişteki Güney Asya imparatorluğu müdafaasını esas alır.⁸⁴

İkinci Dünya Savaşı, bir kez daha askeri kaygıların her şeyin üstünde olduğu yeni bir kavramsal *Ortadoğu'yla* sonuçlanan büyük bir yeniden tasarım sürecini beraberinde getirdi. 1932'de Kraliyet

Hava Kuvvetleri'nin daha önce ayrı olan iki komutanlığı, (karargâhı Irak'ta bulunan) Ortadoğu ve (Mısır'da bulunan) Yakındoğu komutanlıklarını birleştirmesiyle kritik bir değişiklik meydana geldi ve bundan böyle her iki komutanlık da Ortadoğu adıyla anıldı. 1939'da İngiliz Kara Kuvvetleri de aynı yöntemi izledi.⁸⁵ Bunun sonucunda ortaya çıkan yeni ve genişletilmiş Ortadoğu, hem Güney Sudan'da hem de Somali'de olmak üzere tropikal Afrika'nın oldukça geniş bölgelerini içine almaktaydı.⁸⁶ Savaş sona erdiğinde, hem İngiltere hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde popüler tahayyülde terimin bu yeni kullanım biçimi benimsenmişti ve Ortadoğu artık Libya'dan Afganistan'a uzanan bir bölge olarak görülüyordu. Savaştan sonra aynı alan bu kez kültürel ve tarihi bir bölge olarak ele alınmaya başladı; ancak bu durum sınırlarında bir kez daha bazı değişiklikler yapılmasını gerektiriyordu. Örneğin Somali, artık genellikle bölgenin dışında bırakılırken (onun yerine Sahraaltı Afrika'sı ekleniyordu) Fas, Cezayir ve (1947'de coğrafyacı W.B. Fisher tarafından "her şeyiyle Afrika'nın bir ögesi" olarak kabul edilen)⁸⁷ Tunus ise bölgeye ekleniyordu.⁸⁸

Bu yeniden formüle edilmiş Ortadoğu, kendisi de yeni olan bir başka adlandırma olan "Yakındoğu"nın kısmen yerini alacaktı. Yakındoğu'nun ayırt edici bir kavram olarak diplomatik çevrelerde ortaya çıkması ancak 19.yüzyılın sonlarında gerçekleşmişti.⁸⁹ Ancak 20.yüzyılın başlarında bu terim, genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun hem Güneybatı Asya hem de Güneydoğu Avrupa'daki topraklarını tanımlayacak şekilde yaygın bir kullanım kazandı.⁹⁰ Bu kategorinin popülerite kazanmasının makul nedenlerinden biri, Yunanistan'ı ve Balkanlar'ı kavramsal olarak Doğululaştırmasıydı. Batılı şovenler uzunca süredir bunların her ikisinin de yüzyıllar önce Oryantal etkiler sonucunda yozlaştıklarına (bazıları bu sürecin başlangıcını İskender zamanına kadar götürür) ve bu toprakları Suriye ve Mısır ile aynı bölgeye yerleştirmek suretiyle bu yerleri Avrupa'dan fiilen kesip atabileceklerine inanıyorlardı.⁹¹

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte, *Yakındoğu* teriminin bu geniş anlamlı kullanımı da halk dilinin kelime dağarcığından silinmeye başladı.⁹² Bazı coğrafyacılar bir yandan bu kelimenin sahneden çekilişini memnuniyetle izlerken bir yandan da Ortadoğu kategorisini kullanıma sokarak onu ikame etmekteydi. Örneğin W.B. Fisher, hem çevresel bütünlükten yoksun olduğu için

hem de “terime artık çok fazla kafa karıştırıcı anlam yüklendiği için” Yakınoğu fikrine karşı çıkıyordu.⁹³ Esasında Fisher Ortadoğu’nun –ki burasının ayrı bir bölge olarak gösterimi de benzer şekilde ciddi bir kafa karışıklığına yol açmıştı– daha fazla çevresel bütünlük arz ettiğini ortaya koyamıyordu. Bununla birlikte, 1950’lerde birkaç bilimsan Yakınoğu ve Ortadoğu arasındaki eski ayrımı yeniden canlandırmaya çalışsa da kimileri askeri literatürdeki kullanımı ya da yaygın görüşü dikkate alarak kimileriye muhtemelen isimlendirme konusunu tali bulup görmezden gelmeyi tercih ettiği için, çoğunluk yeni formülasyona uyum sağladı.⁹⁴

Yine de *Yakınoğu* terimi, bilimsel mücadelenin birbiriyle bağlantılı üç farklı kulvarında varlığını sürdürmektedir: filoloji, ilkçağlar tarihi ve antikçağ çalışmaları. Ele alınan zaman dilimi tarihin ne kadar eski bir dönemiyse (ve araştırılan konu ne kadar az biliniyorsa), coğrafi çerçevede Ortadoğu’dan ziyade Yakınoğu adlandırmasının kullanılma olasılığı da o kadar yüksektir. Örneğin, Yale Üniversitesi Yayınları tarafından yakın dönemde çıkarılmış bir katalogda “Ortadoğu” başlıklı bir bölüm bulunurken aşağı yukarı aynı bölgeyi ele alan, sadece dönemsel sınırların değişiklik gösterdiği bir diğer bölüm ise “Antik Yakınoğu” başlığını taşımaktadır.⁹⁵ Hakeza pek çok Ivy League üniversitesinde, günümüzde genellikle Ortadoğu olarak adlandırılan bu bölgeye odaklanan, ancak esas olarak eski metinler ve arkeolojik kazılarla ilgilenen Yakınoğu Çalışmaları bölümleri bulunmaktadır. *Yakınoğu* teriminin neden bu şekilde kullanılmaya devam ettiği sorusu akla gelebilir. Bunun yanıtı muhtemelen şudur: İlkçağda Batı kelimesi Yunanistan’la eşanlamlıydı. Bu tabii ki Helenistik dönemde geçirdiği yoz “Oryantalizasyon”dan, yani Batı medeniyetinin meşalesi Roma’ya geçmeden önceydi. (Londra’dan değilse bile) Atina’nın açısından bakıldığında ise, Küçük Asya ve Levant ancak ve ancak “yakın” Doğu olabilir.

Güncel bir perspektiften bakacak olsak dahi, Güneybatı Asya için Yakınoğu kategorisinin kullanılması Ortadoğu’ya nazaran daha doğru bir uzamsal adlandırma olacaktır. Batı’nın merkezini Fransa’nın, Doğu’nun kalbini ise Çin’in kıyı bölgelerinin teşkil ettiğini düşünürsek, bu durumda Bereketli Hilal bir Avrupalıya göre (ve elbette Avrupa bakış açısı Doğu topraklarına ilişkin resmi tanımların istinat ettiği yegâne noktadır) kesinlikle Oryantal sahanın yakın kesiminde yer alır. Bu tür bir nesnel konumsal mantıktan hareket

edilecek olursa, Ortadoğu'nun Hindistan, Tibet, Tarım Havzası, Tien Shan Dağları ve Yenisey Nehri Vadisi gibi alanları da içine alması muhtemeldir. Oysa pratikte, *Ortadoğu* teriminin Afganistan'ın doğusundaki bölgeler için kullanımı oldukça nadirdir.⁹⁶

Doğu ve Batı Arasındaki Bir Geçiş Bölgesinin Etkileri

Buraya kadarki anlatımımızda değişmeyen bir ilke varsa, o da dünyayı Avrupa'nın Atlantik kıyısından bakılan bir perspektiften görmenin ciddi uzamsal çarpıtmalara neden olduğudur. Bize miras bırakılan miyop dünya görüşünde, ne kadar doğuya bakarsanız coğrafi bölümlendirmeler o kadar önemsiz hale gelir ve birbirinden ayrı bölgeleri de o denli kolaylıkla ve uygun biçimde bir araya toplamak mümkün olur. *Yakındoğu*, *Ortadoğu* ve *Uzakdoğu* terimlerinin sürekli kullanımı, yalnızca ve yalnızca metacoğrafya algılarımızdaki entelektüel ataletin altını çizmektedir. Her üçü de Amerikan muhayyilesinde güçlü şekilde yer etmiştir ve pek az akademisyen ya da sıradan insan bunlar üzerinde enikonu kafa yormuştur. Tıpkı kıtalar gibi, Afro-Avrasya kara kütesinin nispi Doğululuk derecelerine bölünmesi de genellikle herhangi bir entelektüel önem arz etmeyen kullanışlı bir adlandırma meselesinden ibaret görüldüğünden öylece kanıksanmıştır.

Oysa bizim iddiamız tam tersine alışık olduğumuz küresel bölgelendirme biçimlerinin bilinçaltı düzeyde bir hayli dolambaçlı yollar üzerinden coğrafi muhayyilemize rehberlik ettiğidir. Kullanılan terimlerin tam coğrafi karşılıkları üzerine dikkatlice bir düşünün. *Ortadoğu* terimi, Batı'ya yakınlığı önemsizleştirip uzaklığı ön plana çıkarması ve bölgenin Avrupa dışındaki dünyanın ucunda değil de ortasında yer aldığını öne sürmesi nedeniyle cazip görünebilir. Londra açısından Türkiye⁹⁷ Doğu'nun orta kesiminde yer alıyorsa, bu durumda "yakın" denilen mesafenin nereye kadar uzandığını nasıl tespit edebiliriz? Bu soruya verilebilecek tek yanıt Güneydoğu Avrupadır. Her ne kadar bu bölge günümüz popüler Amerikan yayınlarında nadiren Yakındoğu olarak adlandırılrsa da 1920'lerde Britanya Kraliyet Coğrafya Cemiyeti gibi ciddi bir kuruluş tarafından bu terimin nitelediği alan tescillenerek "bundan böyle 'Yakındoğu' teriminin yalnızca Balkanlar anlamına geleceği"⁹⁸ kararlaştırıldı. Bu hamlenin, kendisini Avrupa'nın kendisi kadar müreffeh olmayan diğer tüm bölgelerinden ayrı tutmak isteyen Uzakbatı için oldukça

kullanışlı olduğu görüldü. Çok az kişi Asya'nın başlangıç noktasının Viyana'nın kapıları olduğu konusunda Metternich'le hemfikir olsa da pek çoğu belirli bir süre Türkler tarafından yönetilmiş olan tüm bölgelerin bu sayede Batılıdan çok Doğulu hale geldiğinin ifade edilmesinden oldukça memnundu.

Güneydoğu Avrupa'nın bu şekilde "Avrupalılıktan çıkarılması" [de-Europification], yalnızca Batılı şövenlerin eski bir hareket tarzı değil, hâlâ güçlü bir şekilde başvurulmuş bir tutumdur. Rusya örneğinde olduğu gibi, bölgedeki herhangi bir sorundan Balkanlar'ın sahip olduğu Doğu mirası sorumlu tutulabilmektedir. Bu görüşün klasik ve güncel bir ifadesi, George Kennan'ın *New York Review of Books*'ta yayımlanan 1993 tarihli "Balkan Krizi" makalesinde bulunabilir: "Karşı karşıya olduğumuz şey, önceki devirlerde, sadece Türk egemenliği dönemi değil ondan önceki dönemlerde de meydana gelen gelişmelerin etkisiyle, *Avrupa Kıtası'nın güneydoğu kesimlerine Avrupalı olmayan bir medeniyetin adeta bir çıkıntı gibi sokulduğu* uğursuz gerçeğidir. Bu medeniyet, Avrupalı olmayan özelliklerinin pek çoğunu –ki bu özelliklerden bazıları günümüz dünyasına, seksen yıl öncesine olduğundan çok daha az uymaktadır– günümüze dek sürdürmüştür."⁹⁹

Pek çok Balkan bölgesinde güçlü Türk ve İslam etkileri bulunduğu kesinse de Sırbistan gibi bir ülkenin Doğu bölgeleri ile –ister yakın ister orta isterse uzak olsun– Avrupa'nın geri kalanıyla olan bağlarından daha fazla kültürel ve tarihsel ortaklığının olduğunu ima etmek coğrafi açıdan ciddi bir gaftır. Hele bir Latin Hristiyan âlemi ülkesi olan ve asla tam anlamıyla Osmanlı kontrolüne girmemiş olan Hırvatistan için, bu kavram çok daha absürt bir hal alır. Büsbütün yanlış olmasının yanı sıra, bu coğrafi yanlışlığın asıl rahatsız edici tarafı Avrupa tarihini yeniden yazma biçimidir. Modern çağın "etnik temizlik" gibi vahşetlerini, kendisi aslında erdemli olan Avrupa'ya tecavüz eden yabancı Şarki etkilerin bir ürünü olarak görmek, yakın Avrupa geçmişini muazzam ölçüde seçici bir hafıza ile ele almayı gerektirir. Kennan'ın oynadığı oyun, nazizm ve Stalinizmi Oryantal birer öğretiye dönüştürmekten farksızdır ve tarihsel sorumluluğun benzer şekilde inkârına yol açar. Kusurlu metacoğrafyamız, Batı medeniyetinin günahlarını, içimize davet-sizce giren ve Avrupalı olmayan bu Öteki'nin üzerine yıkmanın bir aracı haline gelmiştir.

DOĞU-BATI RETORİĞİNİN AVRUPA
DIŞINDAKİ KULLANIMLARI

Yukarıdaki tartışmadan da anlaşılacağı üzere, dünyanın uçsuz bucaksız bir Doğu ve küçük bir Batı'dan oluşacak şekilde iki kesime bölünmesi, Avrupa'nın kültürel benmerkezciliğinin anakronik bir ürünüdür. Şüphesiz, diğer halkların metacoğrafyalarına şöyle bir göz atıldığında, dünyayı kendi olduğu tarafı yüceltecek şekilde iki parçaya ayırmanın hiç de Avrupa'ya özgü olmadığı görülecektir. Örneğin, yeniçağ öncesi Müslüman coğrafyacılar, dünyayı "[Allah'a] teslimiyet ülkesi" (*Darülislam*) ve "savaş ülkesi" (*Darülharp*) olarak ikiye ayırmışlardır. İslam âleminde en yaygın olan metacoğrafi çerçeveye göre, bu âlem, çeşitli kâfir topluluklarının yaşadığı topraklarla çevrili bir dünyanın merkezi kısmını teşkil ediyordu.¹⁰⁰ Güney Asya'da ise Brahmanlar benzer şekilde kendi anavatanlarına hem merkezi bir konum hem de emsalsiz bir kutsiyet atfediyorlardı (yüksek kast mensupları açısından bu toprakların dışındaki tüm bölgeler kirli mekânlardı). Yeniçağda dahi, Hint dünya haritalarına göre gezegendeki kara kütesinin büyük bir bölümünü hâlâ Güney Asya oluşturuyordu; öyle ki Hintli bir kartograf Avrupa'yı tasvir ederken birkaç baştan savma daire çizip yanlarına "İngiltere, Fransa [ve] diğer şapka takılan adalar" yazıyordu."¹⁰¹ Orta Krallık teriminden de anlaşılacağı üzere, Çinliler de genellikle medeniyetlerini dünyanın merkezi olarak görmekteydi.¹⁰² Aslına bakılırsa, tüm Avrasya'da kendilerini tarihsel anlamda Doğulu olarak görenler sadece Japonlardı. Şüphesiz bu bakış açısının temelleri Japonya'nın Avrupa ile olan ilişkisinde değil, Çin karşısındaki düşünsel bağımlılığında yatıyordu.¹⁰³

Öte yandan, dünya düzenine dair yerel bakış açıları her ne şekilde olursa olsun,¹⁰⁴ tüm yakınçağ Asya entelektüelleri Avrupa menşeli coğrafi tahayyüllerle mücadele etmek zorunda kaldılar. Bu durum kimi zaman, var olduğu farz edilen Asya kardeşliğine üyelik konusunda derin bir kararsızlık duyulmasına yol açtı. Bu kararsızlık, Türkiye ve Japonya'da yani Avrupa zihniyetindeki kültürel Doğu'nun fiziksel ve kavramsal sınırlarını oluşturan iki ülkede özellikle belirgindir. Pek çok Türk entelektüeli, kendi açılarından, Türk medeniyetinin gerçek kökenlerinin Batı'da yattığını iddia etmiştir. Osmanlı padişahları da uzun süre kendilerini Roma İmparatorluğu'nun ve Yunan medeniyetinin gerçek mirasçıları olarak gördüler ve Büyük İskender'in de kendilerinden biri olduğunu iddia ettiler.¹⁰⁵ 19. yüzyılın sonlarından

ve özellikle de 1922'den sonra, kendini sürekli Batı ile özdeşleştirme çabası pek çok gelişmede kendini gösterdi: Tereddütsüz biçimde seküler olan bir ulusdevletin yaratılması, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyelik, Avrupa Birliği üyeliğini teminat altına alma girişimleri ve bazı Türk aydınlarının, ülkelerinin her şeyiyle Batı mirasının paydaşı olduğu konusundaki kesintisiz ısrarları gibi. Ancak günümüz Türkiye'sinde oldukça faal olan radikal İslamcılar, Avrupa ile daha fazla bağ kurulmasına hararetle karşı çıkıyor, Türkiye'yi bir İslam devletine dönüştürme mücadelelerini gerekçelendirmek üzere onu Doğu'da ya da en azından *Darülislam*'da konumlandıran farklı bir retoriğe başvuruyorlar. Diğer bazı Türk muhafazakârlar ise ülkelerini Türkçe konuşulan diğer topraklarla ilişkilendirmeyi tercih ediyor. Bu topraklar, Çin'in batısına ve potansiyel olarak Orta ve Kuzey Sibirya'ya dek uzanan geniş bir bölgeyi içine alıyor.¹⁰⁶

Tipki Türk meslektaşları gibi, Japon düşünürler de ülkelerinin Doğu-Batı çerçevesindeki uygun konumunun ne olduğu üzerine tartışagelmışlerdir. Hem 20. yüzyılın ilk on yıllarında hem de hemen savaş sonrası dönemde, pek çok kişi güce ve hatta bağımsızlığa ulaşmanın tek yolunun bu olduğunu düşünerek Japonya'nın Batı'ya sıkı bir şekilde eklemlenmesini umuyordu. *Datsu-a nyu-o* –“Asya'dan ayrıl ve Avrupa'ya katıl”– yukarıda bahsi geçen her iki dönemde de modernleşme söylemi içindeki güçlü bir slogandı.¹⁰⁷ Meiji döneminin en önde gelen halk entelektüeli Fukuzawa Yukichi tarafından popüler hale getirilen bu cümle, zaman zaman Japonya'yı Avrupa eksklavı gibi bir yapıya dönüştürme umudunun cisimleşmiş hali olarak yorumlansa da aslında Fukuzawa'nın duruşu çok daha incelikliydi. Çok sıkı bir biçimde olmasa da Herbert Spencer'ın izinden giden Fukuzawa, Japonya'nın benimsemesi gereken modern medeniyeti Batı'da görüyor, ama bunun sadece “rastlantı eseri ve geçici”¹⁰⁸ olarak böyle olduğunu; geleceğin, Doğu ve Batı gibi kategorileri anlamsız kılacak küresel bir kültürel yakınlaşmayı beraberinde getireceğini düşünüyordu.

Bununla birlikte yakın Asya tarihinde Batı ile özdeşleşme bir kuraldan ziyade istisna olmuştur. Dünyayı Doğu-Batı ekseninde ikiye ayırma pratiği genellikle Avrupalı olmayan elitler tarafından kendi amaçları doğrultusunda benimsenmiştir. Anlaşılır bir şekilde, Batı'nın gücü karşısında ortak bir teslimiyeti ya da acizliği paylaşan dünyanın bu bölgelerindeki liderler, kendi aralarında daha derin

bağlar keşfetmeye yönelik bir arayışı yararlı buldular. Avrupalılar tarafından kendilerine özleştirilmiş bir Şark'ın parçası oldukları söylenegelen çeşitli Asya halkları, sahip oldukları ortak yönleri vurgulamakta sıklıkla yarar gördüler. Öte yandan bu, Asyalılığın ne anlama geldiğine dair öne çıkarılan konularda kayda değer farklılıklar bulunmasının önünde bir engel değildi. Stephen Hay'ın belirttiği gibi, "Asyalı her Oryentofil [Şarksever]" bu medeniyetin temel özelliklerine ilişkin az çok farklı fikirlere sahiptir, her birinin gözündeki Doğu algısı, genellikle canlandırmayı en çok istediği belirli kültürel mirasların genişletilmiş birer versiyonundan ibarettir."¹⁰⁹ Avrupa menşeli metacoğrafi kategorilerin benimsenmesi de hakeza, Asya içerisindeki konumları uğruna giriştikleri hararetli itiş kakışın önüne geçmemiştir. Aynı şekilde Hindistan, Çin ve Japonya'daki milliyetçi entelektüeller de pan-Asya birliği için gerekli esasları ortaya koyarken kendi ülkelerine iltimas geçmenin bir yolunu bulmuşlardır.¹¹⁰

Kökten bir Doğu-Batı ayrımı fikrini benimseyen Hintli düşünürler Hindistan'ın Doğu'nun tam orta noktası olduğu konusunda gürültülü bir ısrar içinde oldular (bir yandan da Çin, Japonya ve diğer "Şark" ülkeleriyle bağlantı kurma konusunda aynı ölçüde hevesliydi).¹¹¹ Rabindranath Tagore gibi tanınmış Hint milliyetçileri, bir yanda spiritüalist bir Doğu'nun, karşısında ise materyalist bir Batı'nın yer aldığı küresel boylamsal ayrımı yeni bir çerçeveye taşıyarak küresel bir bütün oluşturabilmek için bu iki yarının yeniden birleştirilmesi gerektiğini, Hindistan'ınsa bu füzyonu kolaylaştıracak benzersiz bir konuma sahip olduğunu ileri sürüyorlardı. Benzer şekilde, Çin'in ilk modern coğrafyacısı Hsu Chi-yu (Şu Jiyu) da Avrupa'dan esinlenilmiş bir metacoğrafi çerçeve dahilinde Çin'in üstünlüğünü savunuyordu. Hsu, dünyayı Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika olmak üzere dört kıtaya bölen dönemin standart kıtasal sistemini açık bir biçimde teyit ediyor, hatta Avrupa-Asya sınırı olarak da Ural Dağları'nı kabul ediyordu.¹¹² Öte yandan Çin'e atfettiği, bu kıtalardan en genişinin "efendisi" olma rolünün altını çizerek, ülkesini Batılı biliminsanlarının biçtiği konumun üzerine çıkarma imkânına kavuşuyordu. Hsu'nun şemasında, Avrupa'nın bir Doğululaşma süreci yoluyla uygarlaştığının ısrarla üzerinde duruluyor, bu sayede Çin'in sahip olduğu önem tahkim ediliyordu.¹¹³

Hsu'nun ortaya koyduğu jeo-tarihsel tasavvur, 20. yüzyılın başında Çin'in önde gelen modernite kuramcısı Liang Qichao tarafından

da tekrarlandı. Liang, Çin'in konumunun öncelikle Batı emperyalizmi bağlamında anlaşılması gerektiğini savunarak Konfüçyüsçü Sinosentrik (Çin merkezli) dünya coğrafyası modelinin çürütülmesinde etkili oldu.¹¹⁴ Bununla birlikte, aynı zamanda, dünyanın tüm eski uygarlıklarının (Asurlular ve Yahudiler de dahil olmak üzere) Asya'da ortaya çıktığını, buradan kaynaklanan medenileştirici etkilerin batıya, cehaletin karanlığındaki Avrupa'ya doğru yayıldığını ileri sürdü. Dahası, ilerlemenin ve yeniliğin merkezinin istikrarlı bir biçimde batıya hareket etmesinin sözkonusu olmadığına, aksine bu merkezin yerinin, coğrafi konumunda gerçekleşen sürekli kaymalara tabi olduğuna inanan Liang, Hegel'e meydan okuyarak Asya'nın (ve nihayetinde Çin'in) üstünlüğünü geçmişte aramakla kalmamış, gelecekte de böyle olacağını ileri sürmüştür.¹¹⁵

Bununla birlikte, ulusal şovenizmin pan-Asyatik bir çerçeve içinde en güçlü ifadesini bulduğu yer Japonya'dır. 20. yüzyılın başlarında Japon biliminsanları, Levant'tan kendi anavatanlarına kadar uzanan bir Şark düşüncesi üzerinde genel olarak ittifak ettiler. Buna karşı çıkanlar içinde özellikle sanatçı ve ideolog Okakura Kakuzo belagatini kullanarak "Asya birdir" tezini ortaya attı.¹¹⁶ Bu tez ışığında atılan başlıca adımlardan biri, kısmen Batı Şarkiyatı temel alınarak tasarlanan, ilerici ruhunu ise Avrupa'dan alıp Japonya'ya aktaran, belirgin biçimde Japon karakterine sahip bir "Şarkiyat çalışmaları" okulunun geliştirilmesi oldu.¹¹⁷ Japonya'nın 1905'te Ruslara karşı kazandığı zaferin ardından Japon pan-Asyacılığı, Japonların kendilerini Avrupa tahakkümü karşısında başarılı bir direniş modeli olarak takdim ettiği, politik anlamlar ve misyonlar içeren bir karaktere büründü. Avrupa sömürgeciliklerinden kurtulmak için can atan diğer "Asya" uluslarının mensupları da başta bu fikri şevkle desteklediler. Ancak 1930'lara gelindiğinde, Japonların dayattığı kurallar çerçevesinde kurulacak bir Asya birliğinin yalnızca sömürgeci baskıların farklı bir biçiminden ibaret olacağı artık açıktı ve Asya kültürünün uzamsal boyutlarına ilişkin Japon tezleri, siyasi bir uzlaşma sağlamadan geri çekilmeye başladı. Aşırı milliyetçi ideologlar giderek artan bir biçimde, ülkelerinde hüküm süren imparatorluğun Asya halkları için uygun bir siyasi alan oluşturabilecek tek Asya kimliği olduğu bir çerçeve oluşturma gayretine giriştiler. Bu ideologların tasvir ettiği Asya'nın, Batı coğrafyasının Asya tanımları arasındaki en geniş tanıma tekabül ettiğini de belirtmek gerekir. Zira, Japonya'nın

Hindistan meselesine müdahalesi ancak bu şekilde meşru gösterilebilirdi. Japon hükümeti, bu meşruiyeti Hindistan Ulusal Ordusu'nu Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı silahlandırmanın önemli bir önkoşulu olarak görüyordu.¹¹⁸

Japon muhayyilesindeki sözde kıtanın tamamı dahil olmak üzere, Japon önderliğindeki bir Asya dirilişinin müstakbel mimarları, zorunlu olarak İslam'la da mücadele etmek zorundaydı. Bu durum o dönemde başlı başına akademik bir meseleden ibaret değildi, zira Japon askeri yetkilileri Endonezya, Malezya ve başka yerlerde yaşayan on milyonlarca Müslümanı birdenbire idareleri altında buldu. Hem zihinlerindeki şaşaalı ve iddialı tasarılar hem de anlık gerekliliklerin bir sonucu olarak, Japon bilim camiası İslam'a yoğun bir ilgi duymaya başladı. İslam'ı bir Asya dini olarak tanımlayan milliyetçi akademisyenler, İslam'ı Batı'ya karşı mücadelede potansiyel bir müttefik olarak ele aldılar ve bu görüşün askeri liderler arasında da süratle yayılmasını sağladılar. Öte yandan, Japon yetkililerin İslam'ı ne kadar iyi anladıklarıysa başka bir meseledir. Bazı yüksek rütbeli subayların Japon işgali altındaki Singapur'u İslam dünyasının merkezi yapmak amacıyla Mekke'yi Singapur'da "yeni den tesis etmeyi" planladığı bile iddia edilir.¹¹⁹

Tüm bu örnekler, mazinin küresel coğrafya modellerinin etkileyici ve kalıcı bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Yol açtıkları ahlaki etkiler zaman içinde değişim gösterebilmekle beraber kökleri Avrupa entelektüel geleneğine dayanan metacoğrafi tahayyüller hem ülkemizde hem de dünyanın geri kalanında varlığını sürdürmekte. Bununla birlikte, bu bölümde de göstermeye çalıştığımız üzere, hem Batı'nın hem de Doğu'nun sınırları her zaman olabildiğine esnek olmuştur ve günümüzde de böyledir. Her ikisinin de coğrafi olarak ifade ettikleri anlamların bir bağlamdan diğerine büyük ölçüde değiştiği açıktır. Şimdi ise ortaya koymamız gereken şey, bu büyük coğrafi bölümlendirmelerin "içeriklerinin" –Doğu'yu Batı'dan ayırdığı varsayılan toplum ve kültür hususiyetlerinin– de aynı ölçüde sorunlu olduğudur. İşte bir sonraki bölüm bu çetrefilli meseleler etrafında dönüyor.

ŞARK VE GARP'IN, DOĞU VE BATI'NIN KÜLTÜREL İNŞASI

Avrupalılar uzun zamandır kendi psiko-sosyolojik niteliklerini Doğu'daki komşularıyla karşıtlık üzerinden tanımlamayı huy haline getirdikleri gibi, bu düşünsel alışkanlıklarında hiçbir eksilme belirtisi de bulunmamaktadır. Doğu ve Batı'nın dünyayı kavrama biçimimize temel oluşturan kavramlar olarak öne çıkmayı sürdürdüğünü, birbiriyle bağlantılı bir dizi zihinsel özelliğin ısrarla Avrupa yaşam tarzıyla özdeşleştirildiğini ve Doğu'yu karakterize ettiği söylenen zıt bir dizi özellikle karşılaştırıldığını popüler basında da her gün görüyoruz.

Batı'ya ait temel bileşenler kümesi aşına olduğumuz bir dizi nitelikten oluşur. Avrupa medeniyetinin ayırt edici niteliğinin doğayı kontrol etme ve kullanma yönünde güçlü bir itki, özünü ötekiyle rekabet halindeki otonom bir unsur olarak görme eğilimi, bastırılmaz bir büyüme ve gelişme arzusu, amansız bir kişisel özgürlük düşkünlüğü, maddi zenginliğe duyulan açlık, sosyal tekâmülü teknolojik vasıtalarda arayan, pratik ve bu dünyayı önceleyen bir yönelim ve belki de hepsinden öte, rasyonel sorgulamaya duyulan kesin bir bağlılık olduğu söylenir. Doğu zihniyeti ise bunun tam tersi kavramlar

üzerinden tanımlanır. En basit ifadeyle Doğu'nun özü, bireyin ebedi, mistik bir bütün karşısındaki teslimiyetini yücelten, toplulukçu, estetik ve öteki dünyayı önceleyen değerlerde tezahür eder.¹ Bu kıyaslamanın farklı yorumları Herodot ve Hipokrat'tan başlayarak kuşaklar boyu Batılı teorisyenlerce detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Bu Doğu-Batı ayrımının retorik gücünü en üst düzeye çıkarmak için, her ikisinin de özünü belirli sosyal pratikler veya kurumlarla özdeşleştirmek yerine soyut, manevi terimlerle tanımlamak faydalı ve kolay görülmüştür. Örneğin Hristiyan mirasının ele alınış şeklini düşünelim. Çok sayıda yazar Batı'yı, tarihi Hristiyanlık âlemiyle özdeşleştirme eğilimi göstermiş olsa da büyük bölümü Ortodoks itikadına mensup "yarı-Şarklı" toplumları kucaklamaktan rahatsızlık duymuştur. Daha temelde ise bu Batılılık tanımının, Hristiyanlığın köklerinin Doğu'ya dayandığı gerçeğini açıkça söylemekte güçlük çekmesi olasıdır. Öte yandan tarihsel bağlamda konuşursak, *Batı* Hristiyanlığı (Katoliklik ve ardından aynı şekilde Protestanlık) ile aynı döneme denk gelen ayrı bir medeniyetten bahsetmek mümkündür: Takip eden gelişmelere rehberlik eden ve ayırt edici nitelikteki bir dizi sosyal kurum ve pratiğe yol açan, onu dünyanın diğer bölgelerinden ayıran bir medeniyet.² Bununla birlikte, 2. Bölüm'de de gördüğümüz üzere, Batı hiçbir zaman istikrarlı bir biçimde böyle tanımlanmamıştır. Batı'nın özel ve ayrı olduğu mitini yaratanlar, (Batılı) Hristiyan inançlarının veya kilise kurumlarının müktesebatı gibi spesifik konuları vurgulamak yerine, özgürlük ve rasyonaliteye duyulduğu varsayılan tutku gibi tarifi imkânsız özelliklere odaklanma konusunda en rahat davranan kişiler olmuştur.

Doğu ve Batı'nın ifade ettiği özü, kelimelere dökmeye yönelik çabaların, Avrupalı ve Amerikalı biliminsanlarının Avrupa İmparatorluklarının parçalanmasını ve Japonya'nın yükselişini kavramaya çalışmalarıyla birlikte 20. yüzyılın ortalarında yoğunlaştığı görülmektedir. Günümüz itibarıyla bu moda, akademideki etkisini büyük ölçüde yitirmiştir ve var oldukları farz edilen bu iki bölgenin temel farklılıkları üzerine ahkâm kesme cüretini gösterebilen çağdaş biliminsanı sayısı pek azdır. Bununla birlikte, Doğu ve Batı'nın ayrı özleri olduğuna ilişkin belli başlı kavramlar varlıklarını sürdürmektedir. Bu tip kavramlar hoşgörölü, liberal yazarların elinde, Batı kültürünü öncelikle –Hristiyan toplumunun hatırı sayılır bir kesimine her daim sirayet etmiş olan fanatizmden

ziyade– Aydınlanma’ya özgü şüphecilik geleneğiyle ilişkilendiren gündelik ifadelerde kendilerini gösterir.³ Öteki türlü kişilerin elindeyse bu ikilik çok daha kaba bir hal alır: Batı incelik ve nezaketle özdeşleştirilip geçilirken, “Batılı olmayan” barbarlıkla ilişkilendirilir. Son dönemde Avrupa merkeziliğe getirilen sert eleştiriler dahi Doğu ve Batı’yı ahlaki terimler üzerinden değerlendirmeye yönelik böylesi ifadeleri tam anlamıyla ortadan kaldıramamıştır. Birçok gazete ve dergide yazıları yayımlanan Charles Krauthammer’ın Somali’de yakın dönemde yaşanan felaketi analiz ederken seçtiği kelimeleri ele alalım: “Vietnam’da olduğu gibi burada da karşımızda Batı’nın kurallarına göre oynamayan insanlar bulunuyor, yine de kalkıştıkları barbarlık karşısında şoka giriyoruz.”⁴ Batı şovenizmi ikliminde doğan ve öncesindeki yıllarda da pek az eleştirel düşünceyle yoğrulan bu türden fikirler, günümüzde Batılı olmayan dünyanın savunuculuğunu üstlenen ve Avrupa-Amerikan hegemonyasını hakir gören birçok kişi tarafından bile hiç düşünmeden kabullenilmeye ve yayılmaya devam ediyor.

Bu bölümün amacı da genellikle Doğu ve Batı medeniyetine atfedilen bu temel özellikleri analiz etmektir. Önceki bölüm, var oldukları farz edilen bu bölgelerin kartografik açıdan nasıl da kaygan olduklarına odaklanıp aralarındaki coğrafi sınırın yaşadığı karmaşık göçlerin izini sürmeyi amaçlıyordu. Bu bölümde ise, tartışma bunların her birinin kültürel olarak nasıl tanımlandıkları gibi daha soyut bir meseleye yönelmektedir. Daha başlarken belirtmeliyiz ki, buraya kadarki konumuzu oluşturan ve haritalandırılması üzerine yapılan çalışmaların nispeten yetersiz olduğu Doğu-Batı ayrımının aksine, üzerine anlamlar yüklenmiş bu terimlerin kültürel kavramlar olarak incelenmesi artık ileri aşamalarına geçilmiş bir entelektüel projedir. Bu alanda, kendisinden sonraki çalışmalar için vazgeçilmez bir mihenk taşı niteliğinde olan Edward Said’in *Şarkiyatçılık* adlı kitabının çalışmamızın daha başlangıcında ufuk açıcı bir rolü oldu. Coğrafyacı J.M. Blaut’un *The Colonizer’s Model of the World [Sömürgecinin Dünya Modeli]* adlı eserinde ortaya attığı tartışma ise benzer meseleler üzerine yapılmış derin bir tefekkürü yansıtıyor.⁵ Said’in ve Blaut’un argümanlarının birçoğu bizim ileri sürdüklerimizi de öngörüyor; ve bu konuda ortaya koydukları kitaplar dolusu çalışma burada ele alınması mümkün olmayacak derecede detaylı bir dizi temaya vesile oluyor. Bizim

birincil amacımızın kapsamı ise görece dar: Yukarıda ana hatlarıyla tanımladığımız, öne çıkan Doğu-Batı nitelendirmelerinde ne derece haklılık payı bulunduğuna ilişkin tarihsel-coğrafi bulguları gözden geçirmek.

Ampirik incelememize, Doğu-Batı polaritesinin iki türlü yansımasının izini sürerek başlıyoruz: Batı'ya yönelik olumlu bir bakış açısı benimseyen baskın versiyon ve Doğu medeniyetini yücelten ancak azınlıkta kalan duruş. Batı medeniyetinin başarılarını yücelten metinlerle onları kötüleyenleri yan yana koyduğumuzda önemli bir simetri su yüzüne çıkıyor, şöyle ki bu tartışmanın her iki tarafı da argümanlarını ileri taşımak amacıyla genellikle özcü bir retoriğe başvurur. Ancak tüm benzerlik bununla sınırlı değildir. Batı'nın taraftarları ve karşıtları arasındaki tek ortak özellik Doğu-Batı karşılaştırmalarına bağımlı olmaları değildir. Özellikle her birinin kendi kültürel stereotiplerinin genel hatları arasında dikkat çekici bir uyum söz konusudur. Her ikisine ait değerlere de şiddetle karşı çıkılması mümkün olsa da, hem Batı taraftarları hem de onu eleştirenler Doğu ve Batı'yı betimlerken aynı terim kümesini kullanma eğilimindedir.

Bu temel kutuplaşmanın tutarlılığını ve devamlılığını ortaya koyduktan sonra, içeriğinin selektif bir analizine geçiyoruz. İlk olarak, Batı'nın genel geçer tanımındaki baskın idealist veya entelektüel unsuru ele alacağız: Batı'nın rasyonaliteye olan sözde meyli. Batı rasyonalizminin hem düşüncenin soyut âleminde hem de sosyal kurumların pratik dünyasında kendini gösterdiği hep söylenmiştir. Her iki iddia da uzun uzadıya incelenmiş ve rasyonalitenin Doğu-Batı ayrımının her iki tarafında izlediği tarihsel yola ilişkin ampirik bulgularla karşılaştırılmıştır. Bölümün ikinci kısmı, bu ayrımın en önemli siyasi-ekonomik vasıflandırma biçimlerini, yani Batı'nın demokrasinin ve ekonomik dinamizmin vatanı, Doğu'nunsa tarihsel olarak despotların yurdu ve bireyin inisiyatifini emsalsiz bir biçimde baskılayan "Asya Tipi Üretim Modeli"nin ülkesi olduğu fikrini ele alıyor. Tekrarlamak gerekirse, yaklaşımımız ampirik bulguları araştırmak ve her iki kavramın da tarihi Avrasya'nın ekonomi politik gelişimine dair geçerli bir model sunup sunmadığını sorgulamaktır. Her durumda, bu bulgulara dair yaptığımız okuma, Doğu ve Batı'nın anlamlı jeo-tarihsel kategoriler olduğu fikrinin doğruluğunu tartışmaya açmaktadır.

BATI'DAN YANA, BATI'YA KARŞI: DİRENGEN KUTUPLAŞMANIN İKİ BİÇİMİ

Batılı olmanın ne anlama geldiğine ilişkin olumlu bakış açısı, keşifler ve fetihler çağında yaşanan küresel bilgi patlamasının bir yan ürünü olan yeniçağda şekillendi. Ortaçağ boyunca Avrupalıların çoğu, Doğu'yu –ve özellikle Hindistan'ın Uzakdoğu'sunu– zenginlerin, mucizelerin ve Pagan putperestlerinin (ve ayrıca yanlış yola sapmış olsalar da bilge Brahmanların) yarı mitolojik ülkesi olarak görüyordu.⁶ Dahası, 18. yüzyılda, Aydınlanma sırasındaki kısa bir dönem boyunca Doğu'ya yönelik tutumlar zaman zaman (aşağıda tartışılacağı üzere) fevkalade olumlu olmuştu. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, artık tüm okuryazar Avrupalılar, ilerlemeci ve aydınlanmış bir Batı ile yerinde sayan ve cehalet yanlısı bir Doğu arasındaki karşıtlık üzerinden kurulan iki kutuplu bir dünya betimlemesine aşinalık kazanacaktı. Ronald Inden'in belirttiği gibi, bu imajlardan ilki, ikincisine bağlıydı: “Karanlık Hint geleneğini ayaklarının altına almadan Avrupa rasyonalitesinin bu kadar parlak ve aydınlık görünmesi mümkün değildi.”⁷

Avrupalı büyük devletler bölgenin içlerine ilerleyip burada yaşayan halkları boyunduruk altına almaya başladıkça Doğu hakkında yapılan değerlendirmeler de giderek daha olumsuz bir hal aldı. Irkçılık adeta yeni bir entelektüel saygınlık cüppesinin altına gizlenirken, Batılı olmayan kültürler –barbarlıkları nedeniyle değilse de– tamamen durgun ve ilerleme kabiliyetinden yoksun olmaları gerekçesiyle hakir görülmeye başlandı. Elbette, Raymond Schwab'ın da ortaya koyduğu gibi, Doğu'da (özellikle Hindistan'da) bilgelik arayan bir Romantizm damarı da mevcuttu.⁸ Ancak 19. yüzyılın başlarında Avrupa'daki baskın eğilim giderek artan bir etnosantrizm yönündeydi. Johann Gottfried von Herder ve özellikle Hegel, Asya uygarlığını hor görmekteydiler. Yakın geçmişte bir yazarın Hegel'in ayrıntılı Hindistan tasvirini “Garp sosyal felsefesinde Şark hakkında söylenen en yıkıcı nefret ve aşağılama ilahisi”⁹ olarak tanımlaması hiç de haksız sayılmaz. 19. yüzyılda Şark üzerine, özellikle de Hindistan üzerine kaleme alınmış İngiliz faydacı metinleri ise, Aydınlanma döneminde pek de görülmeyen türden, dizginlenmemiş bir küstahlığı gözler önüne serer. James Mill, Asya'da “her daim karanlığın hüküm sürdüğünü”¹⁰ yazarken; oğlu John Stuart Mill, kendisini tasdik eden okurlarına şöyle sesleniyordu: “Doğrusunu

söylemek gerekirse dünyanın yarıdan büyük kısmının herhangi bir tarihi yoktur, çünkü gelenek kaynaklı mutlak bir despotluk sözkonusudur. Bu Doğu'nun tamamı için geçerlidir.”¹¹

Bu fikirler, 20. yüzyılın başlarında Amerikan biliminsanlarını derinden etkilemiştir. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında makaleleri yayımlanan biliminsanlarının tipik bir örneği olan Meredith Townsend'in yazılarındaysa “Doğu'ya karşı Batı” dinamiğinin psikolojik bir çeşidi öneriliyordu. Townsend 1901'de kaleme aldığı bir yazıda “Avrupalı, özü itibarıyla sekülerdir, yani görebildiği nesnelere bağlanma eğilimindedir; Asya ise özünde dinsel bir niteliktedir, yani göremediği, sadece hayal edebildiği güçlere itaat etme hevesindedir.” der.¹² Townsend ayrıca okuyucularına, Asyalı halkların mizaç itibarıyla itaat etmeye hevesli olduklarını ve aslında bir “mutlak irade” tarafından yönetilmeyi arzu ettiklerini bildirir.¹³ Aynı yüzyılın ortalarındaki yazarlarsa, her ne kadar çoğunun bilgi birikimi bu tip görüşler üzerine inşa edilmiş olsa da Doğu ile Batı arasındaki karşılıklı bir anlayış geliştirme umuduyla Doğu düşüncesine daha büyük bir sempatiyle yaklaşıyorlardı. Yale Üniversitesi'nde felsefe ve hukuk alanlarında Sterling* profesör olan F.S.C. Northrop, küresel farklılıklar üzerine yaptığı yoğun ve derinlemesine tetkikler sonunda, “Doğu medeniyetinin anlamı, Batı medeniyetinin anlamıyla olan ilişkisi üzerinden değerlendirildiğinde şu şekilde ifade edilebilir: *Şark, çoğunlukla, 'şeyleri' estetik bileşenleri üzerinden incelemiştir; Garp ise bunu yaparken teorik bileşenlerini esas almıştır.*”¹⁴ diyordu. Northrop ayrıca Doğu'nun “edilgen, itaatkâr tavrını” vurguluyor,¹⁵ Batı'nın ruhunu konumlandırırken ise tekrar tekrar elde ettiği bilimsel başarıları esas alıyordu. Bu konuyla bağlantılı bir başka damarın temsilcisi olan ve yazılarını 1940'larda kaleme alan Alman Japonolog Kurt Singer ise gayet kendinden emin bir şekilde Japonların doğaları gereği mantıksız olduklarını iddia ediyordu. Singer'e göre “Batı zihniyeti son derece arkitektonik”¹⁶ iken, “Japon zihin yapısı teknik değildir. Rasyonel yöntemlerin etkinliği

* ABD'de bulunan Yale Üniversitesi'nde alanında öncü kabul edilen akademisyenlere verilen imtiyazlı bir unvan. (ç.n.)

** Mimarlığın teknik ilke ve kurallarına, mimarlık ve yapıcılık bilgisine ilişkin. Aristoteles ve Platon bu terimi, bilgiyi, düşünceyi ve somut bir nesneyi üretmede farklı disiplinlerden yararlanmaya, farklı bilgi türleri arasındaki bağları incelemeye yönelik kapsamlı ve sistematik bir yaklaşımı ifade etmek için kullanmışlardır. (ç.n.)

3. BÖLÜM

inanmaz; çoğunlukla ulaştığı sonuçları genellemek imkânsız, rasyonel olarak analiz etmek güçtür.”¹⁶

Benzer temalar, çoğu zaman yumuşatılmış biçimleriyle de olsa, savaş sonrası dönemde de yaygınlığını sürdürmüştür. Doğu halklarına çok daha fazla saygı gösteren yeni bir neslin geldiğinin işaretlerini ise C. Northcote Parkinson’da görürüz. 1960’ların başlarında yazan Parkinson, “dünyanın en parlak fikirlerinin Doğu ile Batı arasındaki sürtünmenin sonucunda ortaya çıktığını” ileri sürerek Asya halklarının Batılaştırılması programına karşı çıktı.¹⁷ Öte yandan yine aynı yazar, Avrasya kara kütlesinin bu iki “yarısı” arasındaki farkları kendisi de herkes kadar mutlaklaştırdı ve dünya tarihinin ancak Şark ile Garp arasında cereyan eden bir tür alternatif akım sayesinde şekillenen bir olgu olarak görüldüğünde izah edilebileceğini savundu. Görünen o ki, bu çarkın dönmesini sağladığı düşünülen kutuplu yapı daha önce karşımıza çıkanın aynısıdır: Batı’da bireysellik, özgürlük sevdası ve teknolojik ilerleme; Doğu’daysa bu niteliklerin tam tersi. Parkinson’un zaman zaman, tıpkı mizahın gerek niyet gerekse amaç bakımından tamamen Yunanlar tarafından icat edilmiş karakteristik bir Batı geleneği olduğunu belirtmesi gibi, açıkça bir Batı şovenine dönüştüğü durumlar da olmuştur. Onun okuma biçimine göre Asyalılar için hayat, neşe hissinin bü-yüyüp serpilemeyeceği ölçüde kasvetliydi:

Köylülerin toplam nüfusun %90’ından fazlasını oluşturduğu bu topraklarda, hayat Asyalı köylülerin büyük çoğunluğu için son derecede sıkıcıydı. Delos’ta bir dağ yamacında, uzaklarda koyu bir şarap kadar karanlık denizin görüntüsü ve yarın pazar kurulacağını bilinciyle üzüm veya zeytin yetiştirmekle Patna veya Hanoi civarında pirinç yetiştirmek bambaşka şeylerdir.¹⁸

Son birkaç on yıl içerisinde, akademik yazında böylesine pervasızca küçümseme hisleri içeren ifadeler ortadan büyük ölçüde kalktı. Yine de 1971’de Los Angeles’taki muhafazakâr bir düşünce kuruluşu tarafından yayımlanan bir kitaptan alıntılanan şu pasajda olduğu gibi, eski klişeler bazen şaşırtıcı derecede keskin biçimlerde yeniden ortaya çıkabiliyor:

Büyük Asya uygarlıkları mantık öncesi bir çağda; zihnin gerçekliği sezgi, semboller, sihir ve mistisizm aracılığıyla aradığı bir devirde gelişmişlerdi. Bunlar, irrasyonel uygarlıklardı. Dış dünyanın, ancak o dünyanın yasalarını anlayarak şekillendirilebilecek ve uyum

sağlanabilecek özerk bir gerçeklik olduğunu anlamamakta diretmişlerdi. Batı ise Yunan dehası sayesinde Şark zihniyetinin hiçbir şekilde kale almadığı bu ilkeye saygı göstermek suretiyle rasyonel düşünebilme seviyesine çıkmayı başardı...¹⁹

Bu düşünce biçiminin daha güncel bir örneği, Pulitzer ödüllü yazar William A. Henry III tarafından kaleme alınan ve çokça tanıtımı yapılan *In Defence of Elitism* [*Elitizm Savunusu*] kitabında karşımıza çıkıyor. Henry, 1994 tarihli bu çalışmasında Avrupa medeniyetini yalnızca bireysel haklar kavramıyla değil, aynı zamanda ekonomik fırsatlar sunabilmesi ve hatta hayırseverlik kavramıyla ilişkilendirir.²⁰ Kitabın temel tezinin “güçlü olan haklıdır” olduğu anlaşılmaktadır. Yazar ayrıca Avrupa emperyalizminin tüm örneklerini “idari ve teknolojik açıdan üstün olan bütün kültürleri darmadağın etmesi, aşağı olanlarıysa itaate zorlaması” nedeniyle över.²¹

Benzer önyargılar, akademide de gerek pedagojik uygulamalara gerekse araştırma gündemine zarar verecek şekilde, daha sinsi biçimlerde varlığını sürdürüyor. Gerald James Larson'ın da kendi disiplinini hakkında yazdığı üzere, “Bir alan olarak felsefe, hâlâ ciddi felsefe yapmanın Batı'ya mahsus olduğunu düşünen ve Avrupalı olmayan düşünce biçimlerini soyut bir saçmalık olarak yaftalayan pek çok kişiyi, muhtemelen bir çoğunluğu bünyesinde barındırmaktadır.”²²

Paradigmanın Tersine Dönmesi

Batı'nın kendini yüceltmesine dayalı baskın söyleme paralel olarak, Batı etnosantrizmini ifşa eden ve Avrupa'nın tüm modern kazanımlarını sorgulayan özeleştiril nitelikte güçlü bir karşı akım da varlığını sürdürmektedir. 20. yüzyılda Avrupa medeniyetine yöneltilen eleştirilerde, karanlığın Batı ile özdeşleştirildiği ve çok eskilere dayanan mecazi ifadelerden yararlanılabilmekteydi. Eski Akdeniz dünyasında, tıpkı geleneksel Çin'de olduğu gibi, Batı genellikle batan güneş metaforu üzerinden ölümle ilişkilendiriliyordu.²³ Hakeza, en erken dönem Hristiyan geleneğinde genellikle Doğu'nun –Cennet'in bulunduğu yerin– “tüm ışık saçan ruhani nitelikleri simgelediği” düşünülürken, Batı ise “zifiri karanlığın ve maddiyatın” vatanı olarak küçümsenirdi.²⁴ Kuşkusuz, bu tür görüşler ortaçağ boyunca gözden kaybolmuş, yerlerini ekseriyetle Yunanlardan gelen, Doğu

* Locus of Eden

mistisizminin ve kölelik eğiliminin hakir görüldüğü bir anlayışa bırakmıştı. Öte yandan Avrupa entelektüel yaşamında yalnızca bir azınlık tarafından temsil edilen bir başka gelenek ise Doğu'yu yüksek bilgelik diyarı olarak el üstünde tutmayı sürdürdü.²⁵

Şaşırtıcı olsa gerek, bu tür düşüncelerin ana kaynaklarından birini Aydınlanma düşünürlerinin yazdıklarında bulmak mümkündür. 18. yüzyıl Fransız filozofları, İran medeniyetlerine, Arapça konuşulan topraklara ve Çin'e karşı o güne dek eşi görülmemiş bir ilgi duyuyorlardı.²⁶ Bu entelektüel devrimin boyutlarını tam olarak anlayabilmek için, daha önceki Batılı eserlerin "hümanistlerin uzun yıllar barbarlıkla karşılaşma korkusuyla Yunanistan'ın ötesine göz atmayı, din adamlarının da putperestlikle karşılaşma korkusuyla Yahudiye'nin ötesine bakmayı yasaklaması" nedeniyle ne ölçüde eksik ve kusurlu olduklarını hatırlamakta fayda vardır.²⁷ İşte bunların tamamı 18. yüzyılda değişecekti. Voltaire, daha önce ortaya konmuş "evrensel tarih" metinlerini, içerdikleri etnosantrik önyargılar nedeniyle alaya alırken, kendi yazdığı dünya tarihinde bunları büyük ölçüde düzeltir; Peter Gay'e göre, "her ne kadar Şark hakkındaki bölümleri epey noksan olsa da Voltaire tarihin odak noktasını Hristiyan ya da Avrupa dünyasından çekip uzaklaştırmayı başarmıştır."²⁸ Bu yıllarda İslam bile takdir edici revizyonizmin hedefi haline geldi. "Muhammed'in bilge, hoşgörülü, mistiklikten uzak ve hiç de dogmatik olmayan bir yönetici olduğu şeklindeki imaj" der Bernard Lewis, "Aydınlanma döneminde yaygın hale gelmiştir."²⁹ Çinli bilge Konfüçyüs ise "18. yüzyıl Aydınlanması'nın koruyucu azizi"³⁰ olarak anılacak denli geniş bir saygı görmüştür. Henry Colebrooke, Charles Wilkins ve William Jones gibi Aydınlanma dönemi fikir insanlarının Hint kültürüne gösterdikleri saygıyı da belirtmekte fayda olabilir.³¹

Esasen, Fransa'daki yüksek Aydınlanma'nın ayırt edici özelliğinin Batı medeniyetinin tarihsel kurumlarına ve değerlerine yönelik küçümseyici yaklaşım olduğunu bile söylemek mümkündür. Sıklıkla Voltaire'e atfedilen şu pasajın bize söylediklerine bakalım: "Hindistan, Batılı barbarlar tarafından bilinir olmasıyla birlikte açgözlülüklerinin odağı haline geldi. Bu barbarların zamanla medeni ve üretken bir topluma dönüşerek kendilerine yeni ihtiyaç alanları yaratmalarıyla birlikte bu durum artarak devam etti. Portekizliler ve haleflerinin Avrupa'ya biber ve kumaş tedarik etmesi ancak katliamlar yoluyla mümkün olabildi."³² Benzer şekilde, Denis Diderot –ki

filozofların en önde gelenidir– Hristiyanlığı tüm dinler arasında en “absürt”, “gaddar”, “çocukça” ve “hoşgörüsüz” olanı ilan ederek hakir görür.³³ Aynı düşünür, Avrasya'nın diğer bölgelerindeki dini ve felsefi sistemler hakkında yazdıklarındaysa derin bir hayranlık hissi ortaya koyar³⁴ ve ahlaki değerlerin kıtasal ayrımlardan oluşan küresel bir sistem üzerinde haritalandırılmasını reddeder.³⁵

Elbette tüm Aydınlanma çağı düşünürleri bu denli aydınlanmış değildi. Bunlardan bazıları (özellikle Montesquieu³⁶ ve Condorcet³⁷) zehirli düzeyde Avrupa şoveni, birçoğu Afrika karşıtı ırkçılardı; neredeyse tamamı Türklere aşağılayıcı bir kibirle bakıyordu.³⁸ Dahası, Aydınlanma düşünürleri, Muhammet ve Konfüçyüs gibi kahramanlık figürlerinde görmek istediklerini görüyor, kültürel koşullanma biçimlerinin keşfetmelerine izin verdiği kadarını buluyorlardı.³⁹ Ancak her ne kadar kendi çıkarlarına odaklı ve sınırlı bir tutum olsa da diğer kültürlerin dini ve entelektüel geleneklerini yüceltmele-
rinin, günümüz kültürel Sol'unun tutumuna kıyasla, hem onlardan önceki hem de sonraki döneme hâkim Avrupa-merkezcilikle daha az ortak yanı vardı.

Öte yandan, aralarında önemli bir fark bulunuyordu. Yukarıda alıntılanan pasajlarda da belirtildiği üzere, Voltaire ve çağdaşlarının Doğu Asya'da buldukları şey, tam da günümüzde geleneksel olarak Batı ile ilişkilendirdiğimiz değerlerdir: Rasyonalite, ılımlılık ve “mistiklikten uzak, dogmatik olmayan bir yönetim”. Çağımızda ise, tam tersine, Batı medeniyetini belli konularda eksik bulanlar genellikle filozofların Batı şiddetine ve açgözlülüğüne karşı gösterdikleri küçümseyici tavrı tam da bu değerlerin aşağılanması ile birleştirdiler, öyle ki rasyonalite artık bir Doğu erdemi olmaktan çıkarak Batı'nın ahlaksızlığı halini aldı. Aslına bakılırsa Doğu'ya yönelik günümüzdeki yüceltici söylemin barındırdığı Doğu-Batı klişesi repertuarı, filozoflardan değil, eski Batı şovenizmi geleneğinden miras kalmıştır.

Kuzey Amerika'da ortaya çıkan radikal çevreci hareket kapsamında ortaya konulan polemik yazılarında bu eğilimin birkaç güncel örneğini görmek mümkündür. “Derin ekolojistler” tipik olarak, dünyanın yakında karşılaşacağı düşünülen ekolojik felaketin suçlusu olarak doğrudan Batı medeniyetini işaret eder. Jim Mason'ın, türünün tipik örneklerinden olan bir analizinde belirttiği gibi: “Doğal dünyanın yok edilmesinin başlıca faili Batı geleneğidir.”⁴⁰ Bazı radikal ekolojistler, Batı yağmacılığının köklerinin Yahudi-Hristiyan

mirasından geldiğini ileri sürer; diğerleriyse bilimin ve rasyonalist ruhun yeniçağdaki yükselişine daha büyük önem atfeder. Ancak çoğunun, çağdaş dünyanın yaşadığı ekolojik sorunların tamamına dair, Batı kaynaklı oldukları ve küresel boyuta gelmelerinin ancak azgın bir Batılılaşma süreci yoluyla gerçekleştiği konusunda hemfikir olduğu görülmektedir.⁴¹

Derin ekoloji retoriği bunun neden böyle olduğunu açıklarken geleneksel Doğu ve Batı stereotiplerinin çoğunu olduğu gibi tekrarlar. Geleneksel Doğu kültürleri, doğal dünya ile değişmeyen, ahenkli bir denge, hayat karşısındaki uysal ve itaatkar duruşun yüceltilmesi, bireyselliğin hoş karşılanmaması ve sosyal uyuma vurgu yapması nedeniyle övgüyle yaklaşılan Budizm ve Taoculuk gibi dini geleneklerle desteklenen bir uyum içindeymiş gibi resmedilir.⁴² Batı kültürü ise bunun aksine, taraftarlarının sahip çıktığı şu özelliklerin tam da aynılarını teşvik etmekle itham edilir: Rekabet, bireycilik ve rasyonalist sorgulama. Para ve teknolojik beceri odaklı Batılılar, gezegenin, kendi açgözlülüklerini tatmin etmek ve dinlerinin dünyayı kontrol etmeleri yönündeki kötücül buyruğunu yerine getirmek konusunda saplantılı yağmacıları olarak tasvir edilirler.

Çağdaş sosyal düşüncenin Avrupa-merkezcilikle mücadele etme amacı taşıyan diğer pek çok dalı da benzer şekilde, akıl ve ilerlemenin Batı'nın karakteristik özelliklerini nitelediği önermesini kabul lenmeyi sürdürmektedir. Örneğin bir Afrika-merkezci olan Clinton Jean, rasyonalitenin Batı'nın kritik zaafı olduğu tespitinde bulunarak Asya toplumlarının "Batı tarihinde asla elde edilememiş bir *istikrara* nail olduğunu", bunun da yine Batı'da gözle görülür bir şekilde noksan olan bir tür "manevi emniyet hissi"ni mümkün kıldığını ileri sürer.⁴³ Jean ve onunla benzer eleştirel zihniyetteki kişilere göre sosyoekonomik kalkınma, Batı rasyonalitesinin en bednam yan ürünüdür. Ayrıca, "devleti kâr, patriyarka ve bilim ve teknolojinin nesneleştirilmesi üzerinden ifade et[mek suretiyle]"⁴⁴ de Batı tarzı nesneleştirmenin ve toplumsal yıkımın ana aracı işlevini görür.

Benzer hassasiyetler, eleştirel teoride ikili düşünme biçiminin kullanılmasına yöneltilen adeta ritüel niteliğindeki eleştirilere rağmen, beşeri bilimlerde pek çok yapısökümcü çalışmaya hayat vermektedir. Sözgelimi, bir Japon ve Batı sineması kuramcısının yakın tarihli bir açıklamasını ele alalım: "Batı ile Batı dışındakilerin kültürlerarası etkileşime girmek konusunda gönüllü olmadıklarını kendimize

hatırlatmamıza gerek yok. İki arasındaki ilişki her zaman Batı dışındakinin Batı tarafından siyasi, ekonomik ve kültürel tahakküm altına alınması biçiminde olmuştur.”⁴⁵ Bu formülasyonda, –son üç yüzyılın tarihsel bir ürünü olan– Avrupa küresel hegemonyası, insanlık tarihinin tamamını kapsayacak bir toplam halinde ele alınmıştır. Aynı zamanda, “Batı” ve “Batı dışındakiler”, kendi istemlerine sahip aktörler olarak ele alınmaktadır.

Dünyanın çok geniş kesimlerden oluştuğu fikrini yeniden canlandırma yönündeki bu eğilim aşırı olabilir, öte yandan alışılmadık bir durum da değildir. Aijaz Ahmad'ın gayet ikna edici argümanlarla savunduğu üzere, Edward Said basite indirgenmiş ve ebedi bir Batı'yı, özü itibarıyla “Avrupa dışındakini bayağılaştırmak ve ona üstün gelmek yönündeki üniter bir irade” üzerinden tanımlanan bir bölgeyi bizzat kendisi inşa etmiştir.⁴⁶ Meera Nanda, postkolonyal teorisyenlerin, bilim sosyolojisinin önde gelen uygulayıcıları ile birlikte, bilimsel rasyonalitenin özellikle Batılı bir kavram olduğu ve “Üçüncü Dünya” toplumlarına özgü karakteristik bilgi sistemleriyle tezat teşkil ettiği önermesini ne denli içselleştirdiklerini ortaya koyar. (Ayrıca bunun sağcı popülistlerin elini nasıl güçlendirdiğini de belirtir: “Ne hüznü bir ironidir ki, şu anda Batı olarak sahip olduğumuz en radikal, en ileri düşünürler, olabilecek en kötü türden doğuştancı ideologlara adeta entelektüel cephane temin etmektedir.”)⁴⁷ Nihayet, Zhang Longxi'nin iddia ettiği üzere, Roland Barthes, Jacques Derrida ve Foucault gibi ünlü düşünürler de dahil olmak üzere çağdaş kültürel radikalizmin yolunu aydınlatanlar dahi “Doğu” kültürlerine dair delicesine çarpıtılmış görüşler yaydılar. Hatta bazıları kasten, “yalnızca Batı'nın benliğine engel veyahut tezat teşkil etme amacına hizmet eden” suni, uydurulmuş bir Doğu yarattılar. Longxi, yapılması gerekenin sadece “Öteki'yi mitolojilerden arındırmak” değil, aynı zamanda “Doğu ile Batı arasındaki sahte kutuplaşmayı” tamamen ortadan kaldırmak olduğunu savunur.⁴⁸

Doğu-Batı ikiliğini yıkmaksa öyle basit bir mesele değildir. Marshall Hodgson ve S. Radhakrishnan⁴⁹ gibi aydın düşünürler, otuz yıldan daha uzun bir süre önce (birçok çağdaş sosyal teorisyenin görüşlerini önceden ifade etmek suretiyle) böyle bir hamlenin gerekliliğine işaret etmiş olsalar da toptancı ayırım alışkanlığı derinlere nüfuz etmiş durumdadır. Batı'ya has faziletler (ya da ahlak-sızlıklar) bulunduğu yönündeki miti aşmak, Batı ve Doğu kültürleri

arasındaki düzmece farklılaşmanın topyekûn yeniden değerlendirilmesini gerektirecektir. Öte yandan, Doğu ve Batı arasında bugüne dek önerilmiş tüm ayrımları kataloglamak bile tek başına bir ömür boyu sürecek bir proje olacaktır.⁵⁰ Burada giriştiğimiz şey ise, bu daha kapsamlı çabaya doğru atılan bir adımdan, temel “Batı” ve “Doğu” niteliklerine ilişkin geleneksel haritalama biçimlerinden bir kaçına yönelik bir meydan okuma girişiminden ibarettir. Bu bölümün kalan kısmında odaklanacağımız dar kapsamlı ancak merkezi mahiyetteki, iki gruptan oluşan ilgi alanları şu konulara yöneliktir: Birincisi, rasyonalitenin sergilediği coğrafi dağılımın bir tarafa doğru çarpık olup olmadığı sorusu; ikincisi ise Batı demokrasisi ve ilerlemenin Doğu despotizmi ve durağanlığının zıttı olarak görülmesinin meşruiyetine dair çok tartışılan mesele.⁵¹

RASYONALİTE MESELESİ

18.yüzyılda yaşanan sınai, siyasi ve entelektüel devrimlerinin tamamen yeni bir medeniyet yaratacak ölçüde derin olduklarını iddia etmek güçtür. Yakınçağ Avrupa’sıyla ortaçağ geçmişi arasındaki kültürel devamlılık inkâr edilemeyecek kadar açıktır; Batı kültürünün klasik öncüllerini küçümseyenler bile, bu kültürün ortaçağ boyunca iyiden iyiye belirginleştiğini ve ayrıştığını görebilirler. Öte yandan, Batı medeniyetinin yükselişi hakkındaki mülahazaların çoğu, aslında Antik Yunanistan’a kadar uzanan derin tarihsel köklere dayanmaktadır. Özellikle, Batı’nın ilerlemesini mümkün kılan şeyin temelde Yunanların rasyonaliteyi “icadı” olduğu söylenir durur. Gebelik asırlarca sürmüş olsa da sonunda bebek dünyaya gelmiştir. Bu bağlamda, Batı medeniyetinin tohumlarını atanın da Yunanlara özgü bir rasyonalite ruhu olduğu söylenir. Peki ama gerçekten de Batı tarihine hayat veren bir tür yaşamsal rasyonel güç var olmuş mudur? Doğu’da neredeyse hiç bulunmayan bir güç?

Bu soruyu yanıtlamaya girişmeden önce, *akıl*, *rasyonalizm* ve *rasyonalite* gibi yüklü terimlerle kastedilenin ne olduğunu daha kesin bir şekilde tanımlamak gerekir. Bu kavramların her üçü de İngiliz dilinin nispeten karmaşık kelimeleri arasındadır ve farklı yazarlar için farklı bağlamlarda kullanıldığında belirgin şekilde farklı anlamlar ifade eder. Gündelik dilde *rasyonalizm* genellikle mantıksal açıdan tutarlı bir şekilde düşünmeyi ifade etmek için kullanılırken, filozoflar arasında ise genellikle müstakil bir bilgi teorisine atıfla kullanılır.

Bunlardan ikincisi –dar bir epistemolojik anlama sahip olanı– bile, katı tümdengelimcilikten, tümdengelimsel ve tümevarımsal sorgulama biçimlerini bütünleştirmeye çalışan daha geniş bir pozitivizme (varsayımsal-tümdengelimci yaklaşım) kadar uzanan farklı anlamlara gelebilir. Topyekûn farklı bir arena olmakla birlikte rasyonalitenin, geleneksel olarak hiyerarşik, kurallara bağlı ve bürokratik yapılar aracılığıyla verimli bir şekilde yönetilen rasyonel bir örgütlenme olarak sosyal organizasyonlarda vücut bulduğu düşünülebilir.⁵² Son olarak, ekonomide rasyonellikse genellikle kişisel veya sosyal tatmini uzun vadede en üst düzeye çıkaran kararların verilmesini ifade eder.⁵³

Böylelikle rasyonalite ister düşünme tarzlarına isterse de sosyal yapıya atıfla kullanılıyor olsun, genellikle belirli bir sahada aklın mevcut olması halinde, diğerlerinde de olacağı varsayılır. Bir başka deyişle, dünyayı rasyonel olarak ele alan bir toplumun, ekonomik ve siyasi örgütlenmelerini de rasyonel bir şekilde yürütmesi beklenir. Dahası, rasyonalitenin, hayatın her alanında benzer tezahürleri olduğuna inanılır. Hem düşüncede hem de eylemde rasyonalite, yasalar ve düzenliliklerle ilişkilidir; rasyonel düşünce doğa kanunlarını keşfederken, rasyonel organizasyonlarsa genellikle doğa kanunları üzerine inşa edilmiş istikrarlı sosyal yasaların uygulanmasını sağlar. Benzer şekilde, rasyonalitenin gerek epistemolojik gerekse pratik türlerinden her birinin, duruma göre, duygular bir kenara bırakılarak hissiz ve yansız çözümlemeler yapılmasıyla ya da yasaların tarafsız bir biçimde uygulanmasıyla ilişkilendirilmesi beklenir.

Oysa tarihsel kayıtlar, bu varsayımsal denklemin çok da ispatlanabilir olmadığını gösteriyor. Epistemolojik rasyonalitenin (hangi türden olursa olsun) örgütsel rasyonalitenin gelişimiyle paralellik arz ettiği veya öncülü olduğu iddiasını belgelemek güçtür. Max Weber de bizzat, rasyonel ekonomik uygulamaların tam da epistemolojik açıdan ırkçılık karşıtı dini bir gelenek bağlamında Avrupa'da ortaya çıktığı sonucuna ulaşarak bunu tasdik etmiştir. Weber'in mantığa aykırı görünen formülasyonuna göre, sistematik rasyonalite, irrasyonel bir şekilde, büyük bir kurnazlık eseri olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Tümdengelimsel düşünme biçimine önem veren tüm toplumların da illaki verimli, kurallara bağlı, bürokratik kurumlar yarattıkları söylenemez. Nihayetinde, Antik Yunan'da akılcı felsefenin doğuşu, "rasyonel" sosyal reform yolunda bir itici güç sağlamamıştı. Tam tersine, katı bir epistemolojik rasyonalistin, rasyonel sosyal örgütlenme

kavramını terimsel açıdan çelişkili bulması gerekecektir, zira bu bağlamdaki rasyonalitenin değer yargılarına başvurmaksızın anlaşılması mümkün değildir. Pratik rasyonalite kavramları, soyut yasalara veya evrensel ilkelere değil, ancak akıl ve adalet gibi tarihsel olarak temellendirilmiş kavramlara başvurarak izah edilebilir.⁵⁵

Batı'yı Doğu'dan ayırmayı amaçlayanların bu nüanslar üzerinde etraflıca düşünmeleri pek görülmez. Sonuç olarak, rasyonel olanı Batı toplumlarıyla aynı yerde konumlandırma yolundaki sürekli çabalar, ürkütücü giriftlikte bir mantığın ortaya çıkmasına neden oldu. Max Weber'in yazılarında buna ilişkin çarpıcı bir örnek bulunmakta. Weber, "kurtuluş dini"nin gelişiminin Doğu'da tam bir akametle sonuçlanmasına ve başta tasarlananın aksine çıkmaza girmesine rağmen, Batı'da aynı olgunun önce ruhani, ardından da dünyevi çilecilik yoluyla ilerlemeci bir erdem arayışına ve nihayetinde "rasyonel eylemin maksimizasyonu"na dönüştürüldüğü gibi ilginç bir sonuca ulaşıyordu.⁵⁶ Batılı keşişlerin önemli "rasyonel erek"lerinden birinin de "kâfirlerin gözetim altında bulundurulması"ndan başka bir şey olmadığını iddia ediyordu.⁵⁷ Ancak bu açıklama, rasyonalizmin anlamını her türlü algılanış biçiminden bilfiil saptırmakta; onu, ortaya çıkarılan bir hakikatin belirli bir versiyonunun o hakikate dair diğer tüm itikat türleri hilafına dogmatik bir biçimde dayatılmasıyla bir tutmaktadır. Kayıtlara bakılırsa, bu alternatif itikatlar arasında tamamen akla dayalı rakip epistemolojiler de bulunuyor.

Rasyonalizmin bu son bahsedilen biçimi –terimin dar felsefi anlamıyla katı epistemolojik rasyonalizm– Batı felsefi geleneğinden kaynaklanmaktadır ve tarihsel olarak onunla yakından bağlantılıdır. Ancak en saf haliyle rasyonalizm, hiçbir zaman Batı epistemolojisinin henüz şekillenmemiş alanında kalan birçok rakip kavramdan biri olmanın ötesine geçemedi ve asla geniş çapta kabul görmedi.⁵⁸ Her ne kadar katı tümdengelim, mantık ilkelerinin veya matematiksel sistemlerin tahkik edilmesine rehberlik etme açısından uygun –ve aslına bakılırsa gerekli– olsa da çoğu olgunun analizinde çok daha esnek bir yöntem setine ihtiyaç duyulur. Bu nedenle, pek çok Batılı "rasyonalist", tümdengelimci (rasyonalist) ve tümevarımcı (ampirist) yaklaşımları sentezlemek suretiyle epistemolojik rasyonalitenin daha geniş bir versiyonunu benimsemiştir.

Aydınlanma sırasında ortaya çıkan⁵⁹ ve 20. yüzyıl mantıksal pozitivizmiyle doruk noktasına ulaşan bu geleneğin, daha yüksek bir

değer atfedilerek, bilgiye yaklaşımın Batı'ya özgü bir yolu olarak adlandırılması mümkündür. Stephen Toulmin'e göre, kesinlik, basitlik, evrensellik, indirgemecilik ve bütüncül kavrayışı savunan bu nitelikli rasyonalizm, 17. yüzyılın başlarından yaklaşık 1965'e kadar Batı felsefesinin ana akımına hâkim olmuştur; yani tam da Avrupa'nın küresel yükseliş dönemine (ayrı zamanda Avrupalı araştırmacıların modern bilimin temellerini attığı dönem).⁶⁰ Batı'nın hem savunucuları hem de karşıtları, çoğu zaman bu entelektüel geleneği Avrupa'nın gücünün arkasındaki ana unsur olarak ayrı bir yerde tutarlar.

Ancak bu daha geniş rasyonalite türü dahi "Batı geleneğini" yeterince temsil etmemektedir. Yakınçağ Avrupa kültürünün güçlü bir rasyonalist dürtü sergilediği muhakkaktır, ancak bu dürtü hiçbir şekilde Batı düşüncesinin tamamını, hatta çoğunu dahi, açıklamamaktadır. Yeniçağda, rasyonalizmi Batı Avrupa'daki ezilen bir azınlığın görüşü olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır. 17. yüzyılda –hoşgörüsüzlükle müsemma bir dönemde– rasyonalist düşünürler ya dini ortodokslukla barışmak (evreni daha önce olduğu gibi akıl ve vahiy arasında pay etmek) ya da Hollanda gibi, sapkın düşüncelere müsamaha gösterilen birkaç küçük sığınaktan birine kaçmak zorunda kaldılar. Dönemin çoğu düşünürü, seçici olarak uygulanabilen akıl ile kutsal metinlerin otoritesine duyulan inanç arasında hiçbir uyumsuzluk görmeyerek eski yolu seçti. (Örneğin Isaac Newton'un yazıları, birçok biliminsanında hâkim olan, yaratılışın düzenini ortaya koyarak ilahi kelamı teyit edebilecekleri yönündeki kanaati gözler önüne sermektedir.)⁶¹ John Steadman'ın da sonuç olarak ortaya koyduğu üzere, Avrupa düşüncesinin sadece rasyonellik üzerinden tanımlanması kolaycılığı, "Batı tarihini göz ardı etmektedir." Steadman şu noktalara işaret eder: "Tıpkı Doğu toplumlarının rasyonel ve bilimsel hususiyetlerinde olduğu gibi, Batı'nın da mistik ve dini gelenekleri küçümsemiştir. Şark'ın mistik yönünü, rasyonalitesi hilafına aşırı vurgulamak, Batı'nın rasyonel yönünü ise mistisizmi aleyhine abartmak yönündeki ikili eğilimin göz önünde bulundurulması [gerekir]."⁶²

Tüm akademik toplulukların, Aydınlanma sırasında ve özellikle Darwinci devrimden sonra, kendilerini dini dogmanın dayatmalarından yavaş yavaş ve sancılı bir şekilde kurtardıkları bir gerçektir. Fakat rasyonalist itikat, bu suretle Batı düşüncesinde tartışmasız bir şekilde hüküm sürmemiştir. Rasyonalite karşısında sürekli olarak

yeni alternatifler ortaya çıkmıştır, bunların çoğuysa yönelim açısından apaçık bir biçimde irrasyoneldir. Aydınlanma'ya karşı gelişen romantik tepki, Batı kültüründe rasyonalizme karşı Hristiyanlık sonrası ilk (ve son da olmayan) meydan okumayı başlatmıştır. Hem bir epistemoloji hem de bir "yaşam biçimi" olarak rasyonalitenin savunucusu olan Ernest Gellner'in ifadesiyle, akılcılığa yönelik tehditler Batı kültüründe her zaman yaygın olmuştur; Batı'da "irrasyonalist, toplumun ya da geleneğin, kanın ya da toprağın veya sınıfların derin bilgeliğini, veya ruhun karanlık iç güçlerinin canlı enerjisini lirik bir övgüyle cilalar."⁶³ Kısacası, Batı medeniyetini karakterize eden şey, rasyonaliteden çok rasyonalist ve rasyonalist olmayan düşünce okulları arasında süregiden ebedi çatışmadır.⁶⁴ Tarihçi William McNeill'den alıntıyla: "Roma dünyası kültürünün, 5. ve 6. yüzyıllarda Helenizme özgü natüralizm ve rasyonalizmden, transandantalizm ve mistisizme doğru geçirdiği çarpıcı dönüşümün [Afro-Avrasya] koridorundaki başka hiçbir yerde esaslı bir emsali yoktu. Bir aşırı uçtan diğerine şiddetli bir biçimde savrulmaktan kaynaklanan bu alışılmadık istikrarsızlık, aslında Avrupa tipi medeniyetin kaderini belirleyen en ayırt edici niteliği olsa gerek."⁶⁵

Bu görüşe göre, ırkçılık karşıtı görüşlerin son dönemdeki yükselişi, Batı geleneğinin reddinden çok, onun içindeki başka bir "şiddetli savrulma"ya işaret ediyor olabilir. 20. yüzyılın ortalarında, rasyonalizm özellikle yeni oluşturulan "sosyal bilimler" alanında hâkim konumdaydı. Siyaset bilimciler, sosyologlar ve iktisatçılar, sözümona evrenselliğe ilişkin birkaç basit varsayıma dayanan ve alternatif yorumların varlığına neredeyse hiç müsaade etmeyen bir pozitivizm söylemi oluşturdular. Fakat pozitivizmin hegemonyası kısa sürdü. Bu dönemin ardından radikal postmodernizm de dahil olmak üzere ırkçılık karşıtı teorilerin popülerlik kazanması, bu anlamda bir devrimden ziyade aslında bir yeniden canlanmadır. Çağdaş sosyal teori "Batı düşüncesini" suçlarken, aslında her zaman Avrupa medeniyetinin entelektüel repertuarının bir parçası olagelmış bazı eğilimleri gözler önüne sermektedir.⁶⁶

Aklın Tarihsel Coğrafi Koordinatları

Bu kısa genel bakış, "aklın" mümkün olan en geniş tanımını benimsememizin isabetli olacağı önermesinden yola çıkmaktadır. Buradaki maksadımız göz önünde bulundurulduğunda, akıl (veya akılcılık)

kavramını en doğru şekilde algılamak şu yollarla mümkün olabilir: (1) Verili otoriteye şüpheyile yaklaşmak, (2) kendi anlayışını sürekli olarak iyileştirme azminde olmak, (3) hem yeni kanıtlara hem de alternatif açıklayıcı şemalara açık olmak ve (4) mantıksal tutarlılığa bağlı kalmak. Bu tanıma göre akılcı kişi, insanların gözlem, çıkarım ve deney yoluyla doğal dünyayı kısmen de olsa güçlü bir şekilde kavrayabileceğine inanan, öte yandan kanıtlanabilirlik sınırlarını aşan her türlü teoriye (özellikle evrenin gizemleri hakkında bütüncül açıklamalar sunduğunu iddia edenlere) şüpheyile yaklaşan kişidir. Bilginin (sınırları belirli, kendi içinde bütünlük arz eden mantıksal sistemlerin dışında) her zaman kesinlikten uzak, kısmi ve sürekli değişime tabi olması nedeniyle, rakip fikirlere tolerans bu duruşun genel ayırt edici özelliğidir. Son olarak, akla bağlılık, farklı konuların farklı yaklaşımlar gerektirdiğini kabul etmek anlamına gelir.

Öyleyse nihayet, bu tanımlandığı şekliyle rasyonalitenin Batı'ya özgü olup olmadığını sormaya hazırız. Cevap, kulaklarda çınlayan bir "hayır" olacaktır. Bilinen tüm kültürel sistemler, hem rasyonel hem de irrasyonel dürtüler sergilemiştir. Şüphesiz, belirli zaman ve bağlamlarda bunlardan biri veya diğeri *bir süreliğine* üstün gelebilir; bunun sonucu olarak da akıl, dünyanın çeşitli bölgelerinde kısa süreli yükselişler yaşamıştır. Avrupa'nın kendi parlak, kusurlu ve birçok yönden başarısız olan Aydınlanma Çağı'na gelene kadar, aklın en büyük başarısının klasik Yunanistan'dan ziyade Sung Hanedanlığı döneminde Çin'de görülmesi pekâlâ mümkündü.⁶⁷ Bu önerme, temellerini Jacques Gernet tarafından aşağıdaki terimlerle tarif edilen ve çarpıcı derecede ampirik mahiyetteki bir düşünce biçiminden alıyordu:

Ölçülemez zamanlar ve mekânlar; canlı varlıkların –şeytanlar, hayvanlar, cehennem mahlukları, insanlar ve tanrılar– aralarında gerçekleşen ruh göçleri vasıtasıyla birbirine karışması; tüm bu kozmik fantazmagori kayboldu ve yerine yalnızca zahiri dünyayı bıraktı. İnsansa sınırlı, kavranabilir ve yalnızca anlamak istemesi durumunda incelemek zorunda olduğu bu evrende, yine insan oldu. Son derece açık olan bir şey varsa, o da deneye –icatların, fikirlerin ve teorilerin teste tabi tutulmasına– dayalı pratik bir rasyonalizmin ortaya çıkışıdır. Sanat, teknoloji, doğa bilimleri, matematik, toplum, kurumlar, siyaset gibi bilginin her alanında merak duygusunun hâkim olduğunu görüyoruz.⁶⁸

Akılla barışık tek uygarlık Sung Hanedanlığı dönemindeki Çin değildi. Rasyonel sorgulama, İslam dünyasının belirli dönemlerinde ve belirli bölgelerinde de gelişme göstermekteydi. Geleneksel Batı

3. BÖLÜM

tarihyazımı da bunu kabul etmektedir, ancak çok sınırlı bir ölçüde. Geleneksel yaklaşımda, Batı barbarlığa doğru yol alan bir düşünüş içindeyken İslam dünyasının Yunan rasyonalitesinin ateşini canlı tuttuğu, ancak Rönesans döneminde meşaleyi Batı'ya teslim etmesinin ardından gerici Müslüman din adamlarının kutsal dogmalarıyla çelişen tüm bilgileri yadsıyarak uykuya daldığı kabul edilir. Marshall Hodgson, birkaç on yıl önce bu görüşü destekleyici mahiyette bir düzeltme yayımladı. Hodgson, özellikle yeniçağa kadar “İslam'ın merkezi bölgelerinde” bilimsel araştırmaya yönelik süregelen ilgiyi, her ne kadar asırlar boyunca “bunu ilerletmek için çok az şey yapılmış” olsa da belgeleriyle ortaya koydu.⁶⁹ 17. yüzyılda ortaya çıkan “yaratıcılığa yönelik can alıcı engellenmelerin”, iç tepkilerden ziyade “yeni bir dönüşüm yaşamış olan Batı ile yaşanan rekabet”ten kaynaklandığını ısrarla vurguladı.⁷⁰ Bu sırada, 17. yüzyıl gibi geç bir dönemde dahi, Hindistan'ın Müslüman kuzey kesiminde rasyonel bilimler, Özbekistan topraklarındaki katı gelenekçi devletten kaçarak gelen Orta Asyalı biliminsanları sayesinde canlanmaktaydı.⁷¹

Bu senaryoya göre, İslam dünyasında rasyonel sorgulamanın varlığını koruması ve gelişmesi, tüm İslam toplumlarının rasyonalizmi aynı coşkuyla teşvik ettiği anlamına gelmez. Öte yandan, aynı niteleme Hristiyan alemi için de yapılmalıdır. Katolik liderler de esasen Özbek muadillerinin Orta Asya'da yaptıklarının aynısını Avrupâda yapmayı denediler.⁷² Bu tür kesintiler göstermektedir ki; Doğu'da olduğu gibi Batı'da da rasyonalizmin dönemsel yükselişini, rasyonalite lehine ya da aleyhine içkin bir kültürel yetenek yerine tarihsel süreç içinde gerçekleşen –ekonomik ve politik güçlerin oluşturduğu baskı da dahil olmak üzere– beklenmedik olaylara atfetmek daha makuldür. Bilakis, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika dini mirasları, Avrupâ'ya kıyasla daha bariz bir biçimde akla uygun olabilir.⁷³

Çoğu “Doğu” dininin beşiği olan Hindistan bile rasyonellik ruhundan izole değildi. Hinduizmin çok sayıdaki mistik tezlerine rağmen akılcılık, tarihi Güney Asya'da serpilip gelişmeyi sürdürdü. Bu durum kendisini en belirgin şekilde, özellikle saf aklın en açık biçimi (ve Eski Yunanların rasyonel bir halk olma iddialarını dayandırdıkları gerekçe) olan matematik açısından gösterir. Erken ortaçağ döneminde, Hint matematiği Batı matematiğinden çok daha sofistike bir düzeydeydi; Lynda Shaffer'ın, dünya üzerinde düşünce ve teknolojinin en başta geçirdiği “Güneylileşme”nin, kendisinden sonra

gelecek “Batılılaşma”nın temellerini teşkil ettiğini iddia etmesinin bir nedeni de budur.⁷⁴ Güney Asya, bu erken gelişmişliğini yakınçağın başlarına kadar sürdürdü. Örneğin, “Madhava adında eğitimsiz bir Kerala matematikçisi”, “Newton veya Leibniz’den bir asır önce, MS 1500 dolaylarında, trigonometri bilgisine dayanarak kendi matematik sistemini geliştirmişti.”⁷⁵ Daha da önemlisi, Hinduizmin dogmatik olmayan doğası ve Güney Asya toplumunun modüler karakteri –ki bu yapıda ayrı sosyal gruplar diğerlerinden çok az müdahale ile kendi gündemlerini takip edebiliyordu (her birinin kendi özgün konumunu muhafaza etmesi şartıyla)– burada, batıdaki topraklarda ancak uzun süreli toplumsal mücadeleler yoluyla ulaşılan rasyonel düşünceye alan açtı. Hindistan’ın derin maneviyatının Batı’nın akılcılığına ve materyalizmine aykırı olduğu düşüncesi Hintli düşünürler tarafından sıklıkla benimsenmiş olsa da buna şiddetli bir biçimde itiraz edenler de bulunuyordu. Örneğin V.R. Narla, Güney Asya’nın da materyalizmin doğduğu yer olarak görülebileceğini savunur ve meslektaşlarına “Doğu spiritüalizmi hakkındaki tüm zırvalara bir son vermeleri” çağrısında bulunur.⁷⁶

Özetle, Batı’nın akılcılıkla daha derin bir yakınlığı olması sayesinde tarihsel olarak dünyanın geri kalanından ayrıştığı fikri, hiçbir makul sınamayı geçememektedir. İçinde bulunduğumuz dönem için de bu düşünce aynı ölçüde geçersizdir. “Vahyolunan hakikat”, akademideki yerini kaybetmiş olsa da günümüzde Amerika Birleşik Devletleri’nde canlı bir entelektüel güç teşkil etmeye devam ediyor. Ve eğer pek çok inanan, inançlarını kati bir düşünce biçimine duydukları sonsuz saygı ile birleştiriyorsa, on milyonlarca kişi kutsal kitabın gerçek ve mutlak hakikati içerdiği iddiasıyla aklı bütünüyle reddediyor demektir. Nitekim 1993 yazında, Amerikan orta batı eyaletleri genelinde yaşanan büyük sel baskınları, bu topraklardaki vaaz kürsülerinde, günahkâr bir ulusa yönelik ilahi bir ceza olarak yorumlanmıştı. Geleneksel dinin verili otoritesini çoktan terk eden Batı akademisinde bile, özünde ırkçılık karşıtı olan derin ekoloji ve Freudçuluk gibi kimi öğretiler bilimsel cazibelerini sürdürmektedir.⁷⁷

Örgütsel Rasyonalitenin Tarihsel Coğrafyası

Yukarıda üstünkörü arz ettiğimiz literatür taraması, Batı medeniyetini diğerlerinden ayırmak için hiçbir epistemolojik rasyonaliteye sıkı sıkıya tutunmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Bu da

bizi, Max Weber ve takipçilerinin biçimsel bürokrasilerde var olduğunu iddia ettikleri, örgütsel çeşitliliğin “pratik rasyonalitesi” ile başa çıkmak durumunda bırakıyor. Daha önce gördüğümüz üzere, Batı’nın gerek savunucuları gerekse muhalifleri, modern devleti Batı’ya mahsus ve rasyonalist bir gelişim yörüngesinin doruk noktası olarak ayrı bir yere konumlandırmışlardır.⁷⁸

Bu eski düşünce biçiminin doğruluğu bulgusal açıdan iki ayrı yönde sorgulanmıştır. Bunlardan ilki, bürokratikleşme sürecinin (ve daha genel anlamda sosyal fonksiyonların tekdüzeleştirilmesinin) doğası gereği aslında ne ölçüde rasyonel olduğuyla ilgilidir. Tarihsel kayıtlar daha dikkatli bir gözle okunduğunda, her ne kadar bu süreçler etkileyici örgütsel biçimler meydana getiriyor olsalar da ortaya çıkan organizasyonların özellikle uzun vadede her zaman verimli bir şekilde işlemediği görülmektedir. 19. yüzyıl Avrupası’nda feodal örgütlenmelerden oluşan yamalı bir yapının, yerini kesin olarak merkezileştirilmiş modern bürokrasilere bırakması, birtakım “rasyonel” yönetim ilkelerinin zaferinin vücut bulmuş hali olabilir, fakat sırf bu nedenle rasyonalitenin devlet bürolarına içkin olduğu sonucuna varmak ancak şüpheli bir mantık sıçramasıyla mümkün olabilir. Weber moderniteyi “bürokratik yönetimin kesintisiz biçimde yayılması” olarak tanımlamış olabilir,⁷⁹ ancak günümüzde Weber’in verimlilik konusuna duyduğu araçsal ilgiyi sürdüren kimi analistler, bürokrasinin tamamen dağıtılmasını daha rasyonel buluyorlar. Gerçekten de günümüzde gerek kamuda gerekse şirketlerdeki bürokrasiyi, çağdaş sorunlar karşısında irrasyonel tepkileri sürdüren geleneksel davranış biçiminin geri kafalı belleği olarak görmek yaygınlık kazanmıştır. Kuşkusuz iş dünyasındaki çağdaş eğilim, geçici biçimlerle karakterize edilen, özenle oluşturulmuş yatay yapılar içeren ve bazı durumlarda kişisel ilişkilerin ön plana çıkarılmasına dayanan “sanal şirketler” yaratmak üzere bürokrasileri yıkmaktır.⁸⁰

Her halükârda, klasik bürokrasiyi örgütsel rasyonalite alanında söylenebilecek son söz olarak görmekte ısrar edenleri rahatsız eden ayrı bir problem daha vardır: O da bugüne dek büyük ölçekli, merkezi, hiyerarşik idari organların herhangi bir şekilde Batı’nın tarihsel tekelinde olduğunu iddia etmenin kesinlikle mümkün olmadığıdır. Modern biçimleri itibarıyla bu tür kurumlar, küresel bir olgu olarak, yeniçağ dünyasının ortak koşulları karşısında ortaya çıkan bir tepkiyi temsil eder. 15. yüzyılda yaşanan “barut devrimi”nin ardından

savaşın maliyetinin hızla artmasıyla birlikte, verimli gelir elde etmek tüm dünyada devletlerin ayakta kalması için bir zorunluluk haline geldi –öyle ki idari “rasyonalizasyon” 17. ve 18. yüzyılda Avrasya’nın bir ucundan diğer ucuna yaşanan gelişimlerin alameti farikası haline aldı.⁸¹ Gerçekten de Fransız Aydınlanması dönemi fikir insanlarının Çin’e duydukları bu coşkulu ilginin nedeni, onun meritokratik (olduğu düşünülen) mandarinat* bürokrasisini, verimlilik açısından yarı-feodal *ancien régime*’in (eski rejim) ders çıkarabileceği bir model olarak görmeleriydi. Benzer şekilde, günümüzde Pasifik’in her iki yakasında da Konfüçyüsçülüğün Çin kültürel alanını rasyonaliteye ve ekonomik başarıya herhangi bir Batı inanç sistemine kıyasla daha yatkın hale getirdiğine dair yorumlar işitmek mümkündür.⁸²

Öte yandan, Weber’in münhasıran radikal Protestanlık üzerinden kurulduğunu düşündüğü örgütsel rasyonalite ile Batı kültürü arasındaki klasik bağıntıya karşı yükselen en açık meydan okuma, İslam anallerinde karşımıza çıkıyor. Bu noktada yapılabilecek en iyi şey, Weber’in analizinin kalan kısımlarının büyük çoğunluğunu kabul eden Ernest Gellner tarafından ortaya konulan düşünsel bir deneye atıfta bulunmaktır:

Arapların Avrupa’yı fethetmeleri ve İslamlaştırmaları durumunda neler gerçekleşmiş olabileceğini düşünmeyi seviyorum. İbn Weber, modern rasyonel ruhun ve iş dünyasındaki ve bürokratik örgütlenmedeki yansımasının ortaya çıkışının ancak 16. yüzyıl Kuzey Avrupa’sındaki neo-Harici püritenizmin sonucu olarak gerçekleşmiş olabileceğini kesin bir biçimde gözler önüne seren *The Kharejite Ethic and the Spirit of Capitalism [Harici Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu]*** adlı bir eser yazmış olsaydı şüphesiz hepimiz hayranlıkla karşılardık. Özel anlamda bu eser, sözkonusu inanç sisteminin dünyayı barok, manipülatif, himayeci, yarı-animistik ve düzensiz bir yer olarak tasavvur etme yönündeki müzmin temayülü göz önüne alındığında, Avrupa’nın Hristiyan kalmış olması durumunda modern ekonomik ve örgütsel rasyonalitenin neden asla ortaya çıkamayacağını da gösterirdi. Kozmik düzenin uhrevi işler ve bağışlar yoluyla adeta rüşvetle satın alınabileceğini düşünmeye teşne bir inanç sistemi, taraftarlarına yalnızca imana yaslanmayı ve düzenli, sistematik ve sarsılmaz bir tavırla üretmeyi ve biriktirmeyi öğretmesi asla mümkün olamazdı.⁸³

* Çin’in yüksek memur kesimini ifade eden terim. (ç.n.)

** Weber’in kitabının asıl başlığı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*’dur. Protestan kelimesinin Harici ile değiştirilmesi ve Weber’in İbn Weber olarak anılmasına dikkat ediniz. (ç.n.)

Gellner açıklamayı şöyle sürdürüyor: “Muhtelif ve apaçık kriterlere –evrenselcilik, kutsal kitapçılık, spiritüel eşitlikçilik, bir veya birkaç kutsal topluluğa değil, *hepsine* tam anlamıyla katılım ve sosyal yaşamın rasyonel bir biçimde sistemleştirilmesi– göre İslam, üç büyük Batı tektanrıcılığı arasında moderniteye en yakın olanıdır.”⁸⁴

EKONOMİ POLİTİK MESELESİ

Örgütsel rasyonalitenin Batı’ya izafe edilmesi, tarihsel olarak siyasi ve ekonomik alanlardaki “özgür seçim” savunuculuğuyla yakından bağlantılı olagelmıştır. Standart Anglo-Amerikan bakış açısına göre, demokrasi tam anlamıyla Batılı bir olgudur: Eski Yunanlar arasında ortaya çıkan, ortaçağ boyunca efsunlu bir uykuya dalan, yakınçağdaysa yeniden ortaya çıkarak Batı medeniyetinin yol gösterici ışığı haline gelen ve nihayet bir armağan olarak içtenlikle dünyanın geri kalanına sunulan bir fenomen. Burada şüphesiz karikatürize edilerek aktarılan bu görüş, en hafif tabiriyle kendini pohpohlamaktan ibarettir. Malum olduğu üzere, Antik Yunanda oy hakkı erkek yurttaşlardan ibaret küçük bir grupla sınırlı ve oldukça kısıtlı bir ayrıcalıktı; daha da önemlisi demokrasi, Helen dünyasında mevcut çok sayıda politik biçimden yalnızca biriydi ve ancak son derece özel ekonomik ve askeri koşullar içerisinde gelişmişti. Yunan demokrasisinin spesifik maddi koordinatlarını belli bir doğrulukla tanımlamak mümkündür: (1) Şarap ve zeytinyağına dayalı, küçük ölçekli çiftçilere büyük ölçüde boş zaman imkânı tanıyan, oldukça kârlı bir tarımsal ihracat ekonomisi; ve (2) piyade alayı ve büyük beceri gerektiren üç sıralı kadırgalar üzerine kurulu olan ve her erkek yurttaş için önemli bir rol sağlayan askeri sistem.⁸⁵ Helen dünyasında bu koşulların bir araya geldiği durumlar hem uzamsal hem de zamansal olarak oldukça sınırlıydı; bu koşullar sağlanamadığı takdirde –Yunanlar özgürlük yönünde daha geniş kapsamlı bir eğilim gösterebilirler dahi– demokrasi olmuyordu.

Rönesans sonrası Avrupası’nda da halkın yönetime katılımı konusunda kayda değer bir temayül görülmedi. Demokrasi, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden önce yakınçağ Avrupası’nda sınırlı bir başarı elde etti. Yalnızca ekonomik koşulların nüfusun hatırı sayılır bir kısmının belli bir refah elde etmesine izin verdiği durumlarda, demokratik bir doğrultuda gerçek bir ilerleme kaydedildi. Ve yaygın bir refah düzeyine erişilen yer ve zamanlarda dahi, seçme hakkına

sahip güçlü ve antidemokratik kesim, genel halkın siyasi katılımının sıkı bir şekilde sınırlanmasını sağladı. Kısacası, anlaşılan o ki ekonomik güçler ve siyasi mücadelelerin değişken sonuçları, demokratik yönetim biçimlerinin coğrafi dağılımına yön çizme konusunda, var olduğu ileri sürülen her türlü Batı ruhundan daha çok etkili olmuştur.⁸⁶ Aynı şey çağdaş Batı dışı için de geçerlidir: Güney Kore, Tayvan ve Tayland gibi yerlerde kamusal özgürlükler ve demokratik reformlar yönünde baskı yaratan şey, herhangi bir kültürel “Batılılaşma” türünden ziyade ekonomik gelişim ve okuryazarlığın yaygınlaşması olmuştur.⁸⁷ Kimi Asyalı liderler, özellikle Singapur’dan Lee Kuan Yew ve Malezya’dan Mahathir Mohamad, liberal demokrasiyi Batı’yla ilişkilendirilmesi nedeniyle reddederken, aslında bu akıl yürütme biçimi baskıcı politikaları meşrulaştırmaya dönük çıkarıcı bir girişimden daha fazlasını ifade ediyor.

Bu son gelişmeleri akim kılmanın bir yolu, ekonomik başarının başlı başına Batılılaşmanın kanıtı olduğunu ileri sürmektir. Doğu’nun atalet, Batı’nınsa ilerlemeyle karakterize edildiği fikrinden hareketle, Doğu’daki ekonomik büyümeye işaret eden herhangi bir gösterge, Batılı değerlerin ve geleneklerin yayılmasının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, daha geniş bir tarihsel perspektiften baktığımızda bu varsayım da temelsiz görünmektedir. Son dönemde ortaya konan bilimsel çalışmalar, Afro-Avrasya ekümeninin tüm kentleşmiş kesimlerinin, en az 17. yüzyıla ve hatta muhtemelen 18. yüzyılın ileri tarihlerine kadar Batı dinamizmi-Doğu ataleti formülasyonunu çürütecek şekilde aşağı yukarı eşdeğer teknoloji ve ekonomik faaliyet seviyelerini muhafaza ettiğini ileri sürmekte.⁸⁸ 1683 gibi geç bir tarihte dahi Avrasya, en az üç Avrupalı olmayan, dinamik imparatorluğa evsahipliği yapıyordu: Osmanlılar Viyana’nın surlarını zorluyor ve tüm Hristiyan âlemini tehdit ediyordu; Hindistan’da bulunan Moğollar Batılı güçlerin saldıramayacağı, emin bir konumdaydı; Çin’deki Mançular da Avrupa’nın soluk tenli ve kıllı barbarlarından yönelebilecek her türlü tehditten uzak, topraklarını süratle genişletiyordu. Sanayi Devrimi öncesi her yerde yavaş ve düzensiz bir ekonomik ve teknolojik ilerleme hâkimdi. Elbette hızlı değişimlere ve yükselen yaşam standartlarına sahne olan yoğun ekonomik gelişme dönemleri de yaşanıyordu. Ancak bunlar Batı’da olduğu kadar Doğu’da da görülüyordu, nitekim 1700 yılı öncesi Sung Hanedanlığı Çini ve Tokugawa Japonyası bu durumun başlıca örneklerini teşkil

ediyordu.⁸⁹ Çoğu rejimse, aksine, son derece muhafazakârdı ve bu yeniliklerden kabul görenler, Doğu Yarıküre'nin kentleşmiş kısımlarında hızla yayılma eğilimi gösteriyordu. Özetle, hızlı ekonomik büyüme oranlarının ve teknolojik maharetin Batı'nın tanımlayıcı nitelikleri olarak kabul edilmesi durumunda varılabilecek tek sonuç, yüksek yakıncağa kadar Batı diye bir şeyin var olmadığı olacaktır.

Bırakınız yapsınlar kapitalizminin münhasıran Batılı bir ruhu temsil ettiği iddiasında ısrarcı olanlar için bu sorun daha da şiddetli bir hale gelmektedir. Bu fikreyönelik retorik destekse, demokrasilerde temsil bulan özgürlük ruhunun aynı şekilde “serbest piyasa” ekonomisinde de var olduğu yönündeki ilişkisel bir mantıktan gelir. Ancak ampirik gerçeklikler bu ilişkiyi bütünüyle çürütmektedir. Bir taraftan, kapitalizmin Batı ile eşleştirilmesinde bazı sorunlar bulunmaktadır. Kapitalistlerin hâkimiyeti ele geçirdikleri tüm diğer yerlerden önce Batı Avrupa'daki üretimi kontrol etmeye başladıkları yadsınmaz. Fakat bu başarının büyük ölçüde, Avrasya ekümeni genelinde görülen yüksek iktisadi sofistikeleşmeye ve yoğun proto-kapitalist faaliyetlere dayandırıldığını inkâr etmek de aynı ölçüde imkânsızdır.⁹⁰ Çok sayıda Batılı olmayan ekonomi yarı-kapitalist hatlar üzerinde örgütlenmişti; zaman ve özerklik verildiği takdirde diğerleri de pekâlâ “malın hası” haline gelebilirdi.⁹¹ Esasen günümüzde, yakıncağ öncesi Japon ekonomisinin en azından bir sektöründe, tam teşekküllü kapitalist üretim ilişkilerinin Avrupa etkisinden bağımsız olarak ortaya çıktığına dair kanıtlar bulunmaktadır.⁹²

Şüphesiz ortaçağ ve yeniçağ Avrupa'sında bölgeye özgü belirli politik ve ekonomik yapılar bulunduğu söylenebilir. Dahası, tamamen Avrupa'ya özgü bu niteliklerden bazıları kuşkusuz Avrupa'nın daha sonraları küresel hâkimiyeti ele geçirmesine de katkıda bulunmuştur. Örneğin Carlo Cipolla, esasen tüccar ve zanaatkâr lonca oligarşilerine dayanan kentsel özyönetim geleneğinin tamamen Avrupa'ya özgü olduğunu ve daha da önemlisi, yüksek ortaçağda ortaya çıkışının “Dünya tarihinin dönüm noktası” olduğunu ileri sürer.⁹³ Cipolla ayrıca, Avrupa'nın tıp, hukuk ve noterlik mesleklerinin mensuplarına sağladığı yüksek sosyal konum açısından da emsalsiz olduğunu savunur.⁹⁴ Öte yandan Cipolla'nın bu noktalara –her ne kadar gayet önemli olsalar da– hak ettiklerinden fazla önem atfetmiş olması muhtemeldir. Dahası, Cipolla, sanayi öncesi dönemde Avrupa ile sınırlı *olmadığı* son derece kesin olan bir dizi “Batı'ya has”

özelliği daha listesine eklemektedir.⁹⁵ Bırakınız yapsınlar politikalarının, Avrupalı olsun ya da olmasın, kapitalist başarıya içkin olduğu iddiaları, özellikle aşılabilir sorunlarla kuşatılmış durumdadır. Yeniçağ Avrupası'nın her yerinde, merkantilizm kapitalizmle karmaşık bir şekilde iç içe geçmiş haldeydi; daha sonraki dönemlerde Prusya'da ve devrim öncesinde Rusya'da devlet girişimi sadece sanayiciliğin değil, bizatihi kapitalizmin doğuşunda da etkili olmuştur. Benzer şekilde, kapitalizmin son birkaç on yılda karşılaşılan en başarılı biçimlerinden bazıları, Japonya, Singapur ve Güney Kore'de görülen "bürokratik otoriter" varyantlar olmuştur. Hatta Batı dahi farklı ekonomik modelleri benimsemeyi sürdürmektedir. Britanya ve İtalya kapitalizmleri arasında ciddi farklılıklar mevcuttur; kurumsal yapı açısından bakıldığında İtalya aslında Tayvan'la, ABD ve Birleşik Krallıkla olduğundan daha fazla ortak noktaya sahiptir.⁹⁶ Kısacası, serbest piyasa politikaları, ekonomik başarı ve Batı medeniyeti arasında var olduğu iddia edilen bağlantıların tespitinin güçlüğü her defasında anlaşılmaktadır.

Doğu'nun Modellenmesi: Oryantal Despotizm ve Asya Tipi Üretim Modeli

Özgürlüğü Batı ile özdeşleştiren formüllerin aynıları, despotizmi de Doğu'ya atfeder. Despotik iktidarların Asya'ya özgü olduğu ve Asya'daki "durağanlığın" temel nedenlerinden biri olduğu fikri, yüzyıllardır Avrupa Şarkiyatçılığının temel unsuru olmuştur. Köklerini Herodot'tan (belki de daha öncesinden) alan, açık ifadesini ise Aristoteles'te bulan bu düşünce, Aydınlanma Çağı'nın görece etnosantrik düşüncülerinden biri olan Montesquieu tarafından yeniden canlandırıldı. Montesquieu'nün Asya despotizmini kınamasının nedeni, bir demokratın halkın baskı altına alınması karşısındaki endişesi değil, daha ziyade bir soylunun, hükümdara, aristokrasi üzerinde çok fazla yetki verilmesi karşısındaki korkusuydu.⁹⁷ Montesquieu'nün konuya ilişkin eserlerini, bilfiil Fransız monarşisinin yükselen mutlakiyetçiliğine karşı yapılan bir uyarı olarak okumak mümkündür. Brendan O'Leary'nin de belirttiği gibi, "Despotizme karşı sesini yükseltmek, belli ki, güç kaybeden feodal soyluların çıkarlarını savunmak için kullandığı bir slogandan başka bir şey değildi."⁹⁸

Montesquieu'dan sonraki yüzyıllarda, Asya toplumlarının doğaları gereği despot (ve dolayısıyla durağan) olduğu tezi, Almanya'da

Hegelsiler ve Britanya'da da faydacılar tarafından yeniden canlandırıldı. Her iki düşünce okulu da Şark toplumunu, küçük ve her daim güvensiz bir tüccar sınıfının yetersiz bir hizmet sunduğu, tüm toprağın sahibi olan ve buyrukları asalak, kent merkezli idari seçkinler tarafından yerine getirilen bir otokrat tarafından katı bir biçimde yönetilen, kendi içine kapalı, eşitlikçi köy topluluklarından oluşan bir takımada gibi tasavvur ediyordu.⁹⁹ Burası, Batı'dan farklı olarak, *sivil toplumdan* tamamen yoksun bir ülkeydi.¹⁰⁰ Hem Hegel'den hem de faydacılardan esinlenen Marx ve Engels, bu kavramı rötuşlayarak bir "Asya Tipi Üretim Modeli" fikrine dönüştürdüler. Önermeleri, Asya toplumlarının, merkezi şehirlerde ikamet eden, büyük ölçüde özerk ve genel olarak aralarında belirgin farklar bulunmayan köy topluluklarından elde edilen üretim fazlasını doğrudan kamulaştıran despotik bir yönetici klik tarafından esir alındığı yönündeydi. Daha sonra başka Marksist yazarlar "[bu] kavramı dünya tarihi içerisinde bir tura çıkardılar ve Batı Avrupa dışında hemen hemen her yerde uygulandığını tespit ettiler."¹⁰¹

Tipki kendisinden önce John Stuart Mill'in yaptığı gibi, Marx da Asya despotizmini (kısa birkaç pasajda da olsa) tarımsal sulama tesisleri ve diğer su şebekeleri üzerinde merkezi bir kontrol sağlama ihtiyacına bağlamıştı. Bu fikre sıkı sıkıya sarılan Alman tarihçi Karl Wittfogel, 20. yüzyılın ortalarında onu adeta "insan özgürlüğü biliminin" mihenk taşı haline getirdi. Bir zamanlar Marksistken daha sonraları bir Soğuk Savaş gönüllüsüne dönüşen Wittfogel, son derece Marksistçe olan tarihsel coğrafya tahayyülünü ise muhafaza etti. Başlıca entelektüel projesi, Asyalı despotlarla ilgili şu üç nokta üzerine kurulu bir tez geliştirmektir: (1) Kurak, yarı kurak veya muson iklimi koşullarında tarımsal üretim için büyük ölçekli hidrolik* sistemlerin elzem olduğu; (2) bu tür su şebekelerinin inşaa ve idamesinin, eninde sonunda sosyal kontrolü tam anlamıyla ele geçiren monolitik bürokrasilere yol açtığı; ve (3) siyasi gücün bu kilit yapıları kontrol edenler elinde yoğunlaşmasının toplumsal evrimi bilfiil bastırdığı. Wittfogel'e göre Doğu'nun her yanında (ve ayrıca Afrika ve Amerika'nın bazı bölgelerinde), "arşivleme, nüfus sayımları, merkezi ordular, devlet posta ve istihbarat sistemi" de dahil olmak üzere dik-kate değer ölçüde benzerlik arz eden "örgütsel hidrolik despotizm

* Bu bölümde hidrolik kelimesi hem "su gücüyle çalışan" hem de "suya ve suyun gücüne, sağladıklarına dayalı" anlamlarında kullanılmıştır. (ç.n.)

yöntemleri” bulunmaktaydı.¹⁰² Öte yandan, yağmura dayalı tarım yapılan Batı bölgeler, bu tür kurumların üzerinde yükselebileceği bir maddi zeminden yoksundu; bunun sonucunda Batı’da iktidarın çok sayıda tarafarasında paylaşıldığı çok merkezli devletler ortaya çıktı. Her ne kadar bürokrasiler nihai olarak post-feodal Batı’da da ortaya çıkmışlarsa da bu, “Büyük Hükümet, Büyük Ticaret, Büyük Tarım ve Büyük İşçi”nin “birbirlerini kontrol etme” işlevi gördüğü daha ademi-merkeziyetçi bir bağlamda gerçekleşti.¹⁰³ İşte Garp deneyimi, Şark deneyiminden böyle açık ve mutlak bir surette ayrışıyordu.

İnsanlık tarihine ilişkin bu radikal, çift doğrusal (bilineer) vizyon, dört başı mamur bir çevresel determinizme dayanıyordu. Wittfogel’e göre, belirleyici özellikleri baskı ve durağanlık olan bir toplumsal düzenin ortaya çıkmasında etkili olan şey, Doğu topraklarında görülen mevsimsel kuraklık ve buna ek olarak büyük sulama şebekeleri tesis edilmesine uygun geniş ovaların varlığıydı. Tam tersine, Batı’daysa yağışın yıl içinde nispeten dengeli bir dağılım arz etmesi, Avrupa’nın görece engebeli arazisi ile birleşince özgürlük ve ilerlemeye alan açmıştı. Wittfogel, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, evrimsel senaryosunu oluştururken dikkat çekici bazı coğrafi tutarsızlıklarla karşılaştı. Örneğin Asya’nın, tamamen despotizmin hâkim olduğunu düşündüğü bazı bölgelerinde temel geçim kaynağı öncelikle yağmura dayalı tarımdı. Japonya’daysa bu problemin tam tersi geçerliydi, Japon tarımı suni sulama üzerine kuruluydu; oysa burada Batı’dakine çarpıcı şekilde benzeyen bir feodal sistem gelişti. Öteyandan, zorlukların en çetiniyle karşı karşıya olansa hasadın yağmura bağlı olduğu bir ülke olan, buna rağmen Şark despotizminin tüm belli başlı kusurlarına örnek oluşturan Rusya’ydı. Bu, özellikle ciddi bir sorundu; zira Wittfogel’in çalışmasının açıkça ifade edilen alt metni, Marksist komünizm adlı Batı akidesinin Rus topraklarında nasıl tehlikeli bir Asya tiranlığına dönüştürüldüğünü göstermeyi amaçlıyordu.

Wittfogel bu sorunları, hidrolik formlara ilişkin ayrıntılı bir taksonomi geliştirerek, çevresel determinizm teorisine bazı nüanslar ekleyerek ve gerektiğinde kendi temel mantığından tamamen uzaklaşarak çözdü. Rusya böylelikle “yarı Asyalı” bir devlet haline gelirken, Japonya ise hidrolik dünyanın “alt katmanına” (Venedikle birlikte) düşüyordu.¹⁰⁴ Asya’nın yağmur suyuyla beslenen hasat bölgeleri de aynı şekilde fazla üzerinde durmadan geçiştiriliyordu, zira Wittfogel bu konu özelinde, civardaki sulanan bölgelerin “yüzölçümü

ve randıman açısından diğer ekilebilir arazilere kıyasla yetersiz” ol-salar bile, “yine de despotik idare yöntemlerini teşvik etmeye yeterli” olabileceklerine inanıyordu.¹⁰⁵ Wittfogel, Rusya’yı ve sulamadan ta-mamıyla yoksun olan diğer sözümona despotik bölgeleri ele alırken, totaliter bürokrasinin hidrolik toplumlardan hidrolik olmayanlara ve hatta pastoral toplumlara yayılabileceğini ileri sürerek bir despotik aktarım süreci ortaya attı. Bu süreçte, o meşum “Tatar istilası” fik-rini yeniden canlandırdı: Çin yönetim sistemini özümseyen Moğollar, Rusya’yı despotizmin karanlığına sürüklemişlerdi; Rusya, düştüğü bu konumdan hareketle, nihayetinde Marksizmi Şarkılaştıracak ve ar-dından tüm dünyayı tehdit edecekti.¹⁰⁶

Wittfogel’in *Oriental Despotism* [*Şark Despotizmi*] adlı eseri, yayım-landığı dönemde birçok Asyalı uzman tarafından oldukça sert biçimde eleştirildi. Ayrıca çoğu Marksist teorisyen tarafından, sadece Soğuk Savaş konusundaki aleni duruşundan dolayı değil, aynı zamanda be-nimsediği çevresel determinizmin ilerlemeye çok az alan bırakma-sından dolayı şiddetli biçimde saldırıya uğradı. Kitap, buna rağmen yayımlandığı dönemde muazzam bir etkiye sahipti ve halen de belirli akademik çevrelerde saygı görmeye devam ediyor. Örneğin, 1991 tarihli ve *The Geography of Science* [*Bilimin Coğrafyası*] başlıklı önemli bir kitapta, bilimsel girişimlerin tarihsel coğrafi dağılımını Wittfogelci te-rimlerle açıklama iddiasında bulunmaktadır.¹⁰⁷ Yakın geçmişte ünlü bir çevre tarihçisi, ABD’nin batısında su kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yürütülen projeleri anlamanın en iyi yolunun bunları hidro-lik despotizm bağlamında değerlendirmek olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁸ Tanınmış bir Marksist coğrafyacı olan Richard Peet, “Wittfogel’in fi-kirlerinden yola çıkarak toplumsal gelişimlerin farklılaşmasına ilişkin temel ve derin meselelerin anlaşılmasının mümkün olduğunu” öne sü-rerek sözkonusu teoriyi kısmi olarak iyileştirmeyi denemiştir.¹⁰⁹ Peet, Wittfogel’in ortaya koyduğu ve nispeten açık olan bazı çevresel kore-lasyonlardan kaçınmakla birlikte, “Güneybatı Asya, Mısır, İndus Vadisi, Çin, Peru ve Mezoamerika”nın, “devlet egemenliğindeki toplumlar”ın erken örneklerini ortaya çıkarmakla kalmadığını, üstelik bunun kıs-men “benzer fiziksel ortamlara” sahip olmalarından kaynaklandığını ileri sürmek suretiyle Wittfogel’in temel şemasını teyit eder.¹¹⁰ Daha da önemlisi Peet, Wittfogel’in (ve Marx’ın) Asya tarihinin döngüsel di-namiklerle karakterize edilebileceği, feodal Avrupa’nınsa “dönüşüm potansiyelini” sürdürdüğü yönündekini inancını muhafaza eder.¹¹¹

Peet'in Wittfogel'i tek kolla kucaklaması çağdaş Marksist yazarların pek azı tarafından tasvip edilse de genel anlamda Asya Tipi Üretim Modeli mefhumu, Marksist teoride önemli bir yer işgal etmeye devam etmektedir.¹¹² Bir eleştirmenin sözleriyle ifade edecek olursak, "Asya Tipi Üretim Modeli, adeta bir hayalet gibi, Marksist tarihçileri, hatta kendisini söylemden aforoz etmeye baş koymuş olanları bile huzursuz ediyor."¹¹³ Üstelik 19. yüzyıl Doğu despotizmi kavramlarının bir hayalet gibi musallat olduğu tek sosyal teori ekolü 20. yüzyıl Marksizmi de değildir. Hegel'in ve İngiliz faydacıların bu şüpheli mirası, birbiriyle rekabet halindeki pek çok analiz ekolü için de bilgi kaynağı teşkil etmeyi sürdürüyor. Örneğin neo-Weberci siyaset kuramcısı Paul Kennedy, son çalışması *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*'nde şöyle yazar: "Her ne kadar bu Şark imparatorluklarından bazıları Avrupa'ya kıyasla oldukça görkemli ve iyi teşkilatlanmış görünseler de bunların tamamı, yalnızca resmi devlet dininde değil aynı zamanda ticari gelişim ve silah geliştirme gibi alanlarda da inanç ve uygulamalarda yeknesaklığı dayatan merkezi bir otoriteye sahip olmanın sonuçlarına katlanmak zorunda kaldılar."¹¹⁴ Ödevini yapmış olsaydı, Kennedy de bunun böyle olmadığını bilirdi. Tıpkı Avrupa kültürünün demokrasi ve ekonomik dinamizme özel bir yakınlık duyduğu fikri gibi, Şark despotizmi ve durağanlığı teorilerinin de tarihsel kayıtlarla desteklenmediği açıktır.

Despotizmin Yeniden Değerlendirilmesi

Şark despotizmi tezine ilişkin en çetin mesele, bağlı olduğu çevresel determinizmin hatalı mantığıdır. Wittfogel'in özenle oluşturulmuş teorisi, tıpkı Marx'ın Asya Tipi Üretim Modeli konulu çalışması gibi, nihayetinde fiziksel çevreler ve gelişimsel izlekler arasında temel bir coğrafi uyum bulunduğu varsayımına dayanır. Bu varsayım, tarihsel coğrafyada yapılan köklü bir tahrifatı temsil eder; bunun başta gelen sebeplerinden biri de "Batı"ya ve "Doğu"ya ait muhtelif çevrelerinin *kendi içlerinde* görülen çeşitliliğin, bu ikisi *arasındaki* her türlü genelleştirilebilir farklılıktan daha büyük olmasıdır. En basitinden, İtalya'nın Po Vadisi'nin, Çin'in iç kesimlerindeki akarsu vadileriyle (iklim, toprak, yer şekilleri ve nihayetinde hidrolik potansiyel açısından) İskoç yaylalarıyla olduğundan çok daha fazla ortak noktası vardır. Hakeza Çin'in iç kesimlerindeki vadiler de Kuzey İtalya'yla, Hindistan'daki Deccan'ın tropikal, yarı kurak bazalt yaylalarıyla

olduğundan çok daha yakın çevresel benzerlikler gösterirler. Her ne kadar Şark despotizmi teorisi, Güneybatı Asya, Mısır, İndus Vadisi ve Çin'in (ayrıca Wittfogel ve Peet'e göre, Peru ve Mezoamerika'nın) "benzer çevreler" ile karakterize olduğu fikrin üzerine kurulu olsa da bu coğrafi varlıklardan her biri daha yakından incelendiğinde olağanüstü bir coğrafi çeşitlilik barındırır. Mezoamerika tek başına, alçak kesimlerdeki tropikal yağmur ormanlarını, yüksek, sisli ormanları, çam savanlarını, otlak ve çalılık arazileri bünyesinde barındırır. Burada bulunan "despotik" Kolomb öncesi toplumlar, dönemsel olarak sular altında kalan alüvyon ovaları, ciddi su kıtlığından mustarip ovalık karstik platformlar, tuz birikimi ile karakterize drenajsız plato havzaları ve bol mevsim yağmurlarının görüldüğü verimli volkanik toprakların yüksek yamaçları gibi yüksek çeşitlilik arz eden ortamlarda doğmuşlardır. Kısacası, Mezoamerika'nın Mısır'la bir şekilde benzerlik arz ettiği iddiası şöyle dursun, bu bölgenin tek düze bir çevreye sahip olduğu iddiasını destekleyecek yönde dahi hiçbir ampirik kanıt bulunmamaktadır.

Bu genel mantıksal yanılgıya ek olarak, bölgesel uzmanlar tarafından Wittfogel'in tezinde bir dizi spesifik ampirik zayıflık daha tespit edilmiştir. Örneğin Andrew March, Doğu Asya'da hidrolik despotizmin nüvesi olduğu düşünülen Kuzey Çin Ovası'ndaki ekili arazilerin yalnızca küçük bir kısmının bugüne dek bir şekilde sulandığını tespit etmiştir. Bu sulanan arazilerse genellikle küçük ölçekli, yerel bazda kontrol edilen kuyular vasıtasıyla sulanmıştır. Esasen, daha geniş kapsamlı bir değerlendirmenin ardından March, Wittfogel'in kanıtlarını ikna edicilikten öyle uzak bularak şu sonuca varır: "Onun düşünce biçiminde geçerli olan ve ağır basan bir inanç var; gerçekliğin, sosyal coğrafyanın somut gerçeklerinden ziyade nihai olarak teorik modelde yattığı inancı."¹¹⁵ Benzer şekilde Kenneth Hall, yakınçağ öncesi Güneydoğu Asya eyaletleri olan ve hidrolik tarımın kesin surette önem arz ettiği Java ve Kamboçya'da merkezi bürokrasilerin gelişme göstermediğini tespit etmiştir.¹¹⁶ Wittfogel'in ele aldığı anahtar vakalardan biri olan Antik Mısır'ın da hiçbir zaman merkezi bir sulama bürokrasisine sahip olmadığı anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Keza, Brendan O'Leary, Hindistan örneğinde despotizm tezinin temelsizliğini ortaya koymak amacıyla etkileyici bir dizi bulgudan yararlanır. Büyük ölçekli hidrolik tarım, kıtanın hiçbir yerinde hiçbir zaman hayati önemde değildi, keza sulama bürokrasileri de hiçbir

zaman önem arz etmedi.¹¹⁸ Son olarak, Batı'nın kalbi sayılabilecek bir bölge olan Hollanda'nın ayırt edici özelliğinin bizatihi oldukça eski ve kapsamlı hidrolik şebekelere (sulamadan ziyade drenaj maksatlı olsa da) sahip olması olduğu da eklenebilir. Her ne kadar daha önceleri biliminsanları genellikle bu tür yapıların başlangıcına ilişkin Hollanda kayıtlarına atıf yapmış olsalar da halihazırda, bu sulama şebekelerinin –dünyanın diğer tüm hidrolik bölgelerinde olduğu gibi– daha kooperatif, “aşağıdan yukarıya” bir süreç yoluyla geliştirildikleri yönünde bir konsensüs bulunmaktadır.¹¹⁹

O'Leary'nin, Şark despotizmi tezine dair bilinmeyenleri Hindistan bağlamında ustaca göz önüne serdiği çalışması, sadece bu hidrolik devrim düzeneğini değil, ayırt edici nitelikte bir Asya Tipi Üretim Modeli'nin varlığı fikrini bütünüyle çürütmektedir. Yerli Hint devletlerinin monarşik hükümdarları da bürokrasileri de mutlak irade sahibi oldukları iddiasında bulunsalar dahi, asla gerçek anlamda güçlü olamadılar. O'Leary esasen Moğol İmparatorluğu'nun haddizatında kendini savunmaya yetecek bürokratik yapıdan ve despotizm seviyesinden yoksun olmuş olabileceği çıkarımında bulunur. Güney Asya'daki Hindu devlet yapıları konusundaysa, devletin “esasen yersiz ve gereksiz” olduğunu ileri sürer.¹²⁰ Hakeza günümüzde, Güney Asya ticari geleneğinin tarihsel derinliğini ve devam eden canlılığını ön plana çıkararak Asya Tipi Üretim Modeli kavramını daha da zayıflatan geniş bir araştırma müktesebatı da bulunmaktadır. Geleneksel Asya köy topluluklarının özünde farklılaşmamış ve otarşik oldukları, ticaretinse büyük ölçüde kentli seçkinlere özgü lüks ıvrı zıvırlarla sınırlı olduğu düşüncesi kesin olarak çürütülmüştür.¹²¹

Asya despotizmi tezinin bir diğer önemli bileşeni daha aynı kadere maruz kalmıştır: Asya yönetimlerinin toprak sahipliğini tekelleştirdikleri ve böylece inovasyon için daha geniş olanaklar sunabilecek yerel bazlı, yarı otonom aristokrasilerin ortaya çıkmasına engel oldukları inancı. Bu fikir, en eski Doğu-Batı arketiplerinden birinin, yani Avrupa'nın yükselişinin kısmen beñzersiz düzeyde parçalı ya da “bölüşülmüş” siyasi görünümü sayesinde mümkün olduğu ilkesinin bir varyasyonudur. Bu görüşe göre, feodal Avrupa, küçük ve birbiriyle rekabet içindeki siyasi bölgelere bölünmüş olması sebebiyle ilerici güçlerin (tüccarların) tutunabileceği çok sayıda sığınak (özellikle imtiyazlı şehirler) sunmaktaydı. Böylelikle bölüşülmüş egemenlik, takip eden ekonomik dönüşümün temellerinin atılmasına dolaylı yoldan

yardımcı oluyordu. Asya devletlerinde ise, aksine, monolitik yönetimlerin aralara serpiştirilmiş bu türden sığınakların varlığını engelleyecek düzeyde topyekûn bir kontrol sağladıkları düşünülüyordu.¹²²

Peki bu tez, eldeki bulgular karşısında ne ölçüde tutarlı? Şurası muhakkak ki, birçok “Doğulu” hükümdar, bağımsız, toprağa dayalı aristokrasilerin gelişimini engellemeye çalışmıştır. Bu maksatlardır ki, örneğin Anadolu’dan Moğol Hindistanı’na kadarki coğrafyada hüküm sürmüş İslam devletleri, yerel temsilcilerini periyodik olarak bir bölgeden diğerine tayin etmiş ve astlarının yetkilerini mirasçılara devretmelerini yasaklamıştır. Ancak bu tür tedbirler her zaman başarıya ulaşamamış, en bürokratik ve merkeziyetçi İslami rejim olan Osmanlı İmparatorluğu’nda bile özel toprak mülkiyeti ve toprak temelli aristokrasiler ortaya çıkmıştır.¹²³ Hindistan’da ise iktidarın parçalı yapısı daha da belirgindi. Moğol İmparatorluğu’nun belirleyici özelliği kati bir “otokratik merkeziyetçilik” olsa da (muhtemelen John Richards böyle derdi),¹²⁴ André Wink’in ısrarla üzerinde durduğu üzere “Moğol siyasetinin ve onun diğer toplulukları bünyesine katan, asimilasyoncu genişleme yöntemlerinin anlaşılmasında, eski despotizm veya mutlak egemenlik kavramlarının hiçbir geçerliliği yoktur.”¹²⁵ Wink’in Hindu Marathalar konusundaki yargısıysa daha da katidir: “Merkeziyetçi bir despotizmden ziyade kısmen “daireler” kısmense “beylikler” olarak tanımlanan ancak her halükârda keyfi yönetimden oldukça uzak, ortak haklara sahip ortak paydaşlar arasında bölüşülmüş bir bölge karşımıza çıktı.”¹²⁶

Özetle, yeniçağ dünyasının neresine bakarsanız bakın, devlet yönetimleri yerel iktidar sahipleriyle uzlaşmak zorundaydı. Tüm yakınçağ öncesi rejimler, resmi ideolojinin bambaşka bir hikâye anlattığı durumlarda bile, yapı olarak bir dereceye kadar “parçalı” idi. Ayrıca, yeniçağdaki tüm belli başlı Avrasya devletlerini “tarımsal-bürokratik”¹²⁷ olarak sınıflandırmak mümkün olsa da merkezi bürokrasiler otoritelerini kırsal bölgelere aynı ölçüde yayamayacak denli küçük ve etkisiz kaldılar ve tamamı yerel eşrafla ya da onlar aracılığıyla çalışmak zorundaydı. Michael Mann’ın da belirttiği gibi, 19. yüzyıldan önce merkezi bir siyasi seçkinler sınıfı eliyle kullanılan “özerk despotik” yetkiler belirsiz ve geçiciydi.” Wittfogel’in Şark despotizmi kavramı “antik devletlere, normalde hiçbir tarihsel devletin erişemeyeceği sosyal kontrol güçleri atfeder [Bu tür devletlerin], aracılık işlevi gören, özerk güç grupları üzerinden hareket etmedikleri

müddetçe, ordularının doksan kilometrelik vuruş menziline ötesinde toplumsal yaşama etki etmek için yapabileceği neredeyse hiçbir şey yoktu.”¹²⁸ Başka bir deyişle, bölüşülmüş egemenlik gerçekten de Avrupa'nın gelişiminde önemli bir rol oynamış olabilir; ancak bu, Avrupa'ya özgü bir olgu değildi.¹²⁹

Wittfogel ve diğerlerinin geleneksel Şark'ta olduğunu vehmettikleri merkezi güç, ancak “modern” denetim aygıtları tesis edildiği takdirde mümkündür. Arşiv tutma ya da nüfus sayımı gibi basit bürokratik mekanizmalar (ki her ikisi de suya dayalı olmayan, 13. yüzyıl Avrupası'nda ve Wittfogel'in Şarkında vakıa olarak birbirinden bağımsız olarak gelişmiştir)¹³⁰ hiçbir şekilde topyekûn sosyal kontrolün ortaya çıkması için yeterli değildir. Hatta modern totalitarizm bağlamında dahi, topyekûn güç, abartılan bir kavram durumundadır. Amerikan Sovyetologları, kısmen devraldıkları Wittfogelci müktesebbattan ötürü, Sovyetler Birliği'ni genellikle tamamen merkezîyetçi bir yapı olarak ele aldılar ve çoğu zaman da “Kremlin'in duvarlarının ötesinde neler olup bittiğini” inceleme zahmetine dahi girmediler.¹³¹ 1990'ların başında gerçekleşen olaylar, bunun ne kadar da yanlış bilgiye dayalı bir yorum olduğunu kısa sürede gözler önüne serdi.

Kısacası, Avrupa medeniyeti ile Sovyet totalitarizmi arasındaki bağlantıları koparma girişimi, akliselim bir bilimsel faaliyetten ziyade ideolojik bir şeytan çıkarma ayininden ibaretti. Wittfogel, yaşadığı dönemdeki Sovyet sisteminin tarihsel Batı'da da kökenleri bulunduğunu inkâr etmenin mücadelesini verdi. Ancak tıpkı nazizm, faşizm ve kralların kutsal yönetme hakkı gibi, Stalincilik de inkâr edilemez biçimde temellerini Avrupa entelektüel ve politik geleneğinden alıyordu. Kısmen dayandığı Marksist doktrin, Ren kökenli insanlarca dile getirilmiş, üzerine Hegelcilik aşılanmış ve Ricardo'nun eserleri üzerine kurulmuştu. Varyantları, her ne kadar Maoculuk gibi Batılı olmayan Marksizm türleri diğer entelektüel mirasların unsurlarını bünyelerine katmış olsalar dahi, hâlâ fark edilir derecede Batılıdır. “Batı geleneği”nin gerek savunucuları gerekse karşıtları, başka türlü düşünerek aslında kendilerini kandırmaktadırlar.

Batılılaşma ve Modernleşmenin Gözden Geçirilmesi

Şark despotizmi üzerine yürütülen tartışmalar doğası gereği oldukça belirsiz olsalar da Batılılaşmanın, modernleşmenin elzem bir eşlikçisi olduğu inancı, popüler muhayyilede gayet dolaysız bir yer tutar.

Halen sıklıkla modernitenin tüm arzu edilir özelliklerinin ayrılmaz bir şekilde Batı'yla kaim olduğu varsayımı yapılmaktadır. Örneğin, yakın geçmişte Japonya'da yapılan ve saygın *The Economist* dergisinde yayımlanan bir anket bize şunu söylemektedir: "Japonya değişiyor; gerçekten de modernleşmenin batılılaşma anlamına geldiği görülüyor."¹³² Öte yandan batılılaşma burada bireysellik, ifade özgürlüğü, hoşgörü ve demokratikleşmeden başka bir anlam taşımıyor.

"Modernleşme=Batılılaşma" formülü, menşein süreçten, coğrafyanın tarihten öncelikli olduğu bir sıralamayı benimser. Esas itibarıyla, modernizasyonun Batı Avrupa'nın kültürel özünü temsil ettiğini kabul eder, zira Batı Avrupa (sözümona) her şeyin başladığı yerdir. Elinizdeki bu eserse, farklı bir modernite metacoğrafyası önermektedir. Evvela, bireycilik, demokrasi, sekülerlik ve benzeri kavramların Batı kültürü hakkındaki tüm *temel* veya tarihasırı konuları ortaya koyduğu iddiasına itiraz ediyoruz.¹³³ Yüksek yakınçağın başlangıcından önce, bu niteliklerin hiçbiri Batı'ya hususi olarak bahşedilmiş değildi. Oksidental kültür bölgesinin temel kurumu olan Roma Katolik Kilisesi, bireysel özgürlüklerin, modern bilimin, demokrasinin, piyasa kültürünün ve elbette sekülerliğin gelişmesine karşı koymak için elinden geleni yaptı ve bugün kendisini "geleneksel" aile yapılarını muhafaza etme çabası içinde radikal İslam ile zoraki bir ittifak içerisinde bulmakta. Esasında, modernleşmenin tüm tanıdık "-izm"leri Batı Avrupa müesses nizamının önemli bileşenleri tarafından dirençle karşılanmıştır. Üstelik bunların hepsi başından beri mühim surette küresel nitelikte olan süreçlerin etkisiyle ortaya çıkmış ve yine hepsinin, Batı'da dahi, hem noksan hem de koşullara bağlı oldukları anlaşılmıştır. Sonuç olarak, bu gelişmeler listesini modernite ile eş tutmak, onu Batı kültürüyle eş tutmaya kıyasla daha savunulabilir değildir.¹³⁴ Tarihte koşullara bağlı olma durumunun anlaşılması, hem Batılılaşma hem de moderniteye dair sahte bir parlatmadan ibaret yorumlarımızı giderirken, var olduğu kabul edilen kimliği de bu ikisi arasında parçalara ayırır.¹³⁵

Şarkiyatçılığın Yeniden Değerlendirilmesi

Bu bölüm boyunca şu ana dek incelediğimiz zihinsel kalıplar, Edward Said'in aynı başlığı taşıyan ufuk açıcı çalışmasında tanımladığı şekliyle, genel olarak "Şarkiyatçılık" ana başlığına tekabül eder. Said'e göre Şarkiyatçılık "'Şark' ve 'Garp' arasında güdülen ontolojik ve

epistemolojik bir ayrıma dayalı bir düşünce tarzıdır.”¹³⁶ Said, bu söylemin Batılı bilimsanları, kâşifler, roman yazarları ve yöneticiler tarafından Doğu üzerinde otorite elde etmelerine yardımcı olması amacıyla inşa edildiğini iddia eder. Bu “uzmanların” yazılarında Şark, Platoncu ve antik bir bakış açısıyla, Garp ilerlemesi karşısında miskin kalan, değişimden uzak bir ülke olarak tasavvur edilmiştir. Şarkiyatçılığın özü, “Batı’nın üstünlüğü ile Şark’ın aşağılığı arasındaki giderilemez ayrım”dan başka bir şey değildir.¹³⁷ Said, Şarkiyatçılık müktesebatının, Avrupalıların ve Amerikalıların Asya’yı anlamaya yönelik giriştikleri hemen her türlü girişimi kirlettiğini iddia eder. Devraldıkları bu tasavvur yığını içinde debelenen bilimsanları, Şark’ı gözlerinde “Batı’dan büsbütün farklı” olarak canlandırıyorlardı. Bu hummalı uğraşta ise ampirik bilginin neredeyse hiçbir önemi yoktur; “önemli ve belirleyici olan şey Şarkiyatçı tasavvurun kendisidir”.¹³⁸

Bölge uzmanları tarafından Said’in çözümlemesine yönelik bir dizi ağır eleştiri yöneltmiş olsa da¹³⁹ *Şarkiyatçılık*, yayımlanmasından bu yana geçen on yılları içerisinde Avrupa ve Amerika akademik hayatında haklı olarak derin bir etki bırakmıştır. Said, neredeyse bütün bir nesil bilimsanını, Doğu’ya ve kendi akademik geleneklerine karşı tutumlarını yeniden değerlendirmeleri konusunda ikna etmiştir. Gerçekten de çağdaş radikal sosyal teorisyenlerin üzerinde ittifak ettikleri tek bir proje varsa, onun da Robert Young’ın ileri sürdüğü gibi “Batı” kategorisi “kavramını, otoritesini ve onun varsayılan üstünlüğünü” yapısökümüne uğratmak olması muhtemeldir.¹⁴⁰

Bu kitap da benzer bir gayenin peşindedir. Ancak yaklaşımı iki önemli açıdan, Said’inkinden ve söylem bakımından benzer düşünce yapısındaki tarihçilerden ayrışır. İlki, Said’in Şark üzerine oluşmuş geleneksel akademik müktesebata yönelik eleştirisini çoğunlukla ikna edici bulsak da önerdiği alternatif yol konusunda aynı fikirde değiliz. Said, bu konuya ilişkin program niteliğinde ifadeler ortaya koyduğu birkaç pasajda, her türden büyük ölçekli kültürel-coğrafi kategoriye güvenmekten sakınılan küreselci bir perspektif çağrısında bulunur. “İnsan gerçekliğini, bariz biçimde farklı kültürlere, tarihlere, geleneklere, toplumlara, hatta ırklara bölmek ve bunun sonuçlarından insan olarak kurtulmak mümkün müdür?”¹⁴¹ diye sorar. Said için bu sorunun cevabı hayırdır. Bilgiyi bölgesel çerçeveler dahilinde tanzim etme işini oldukça tatsız bulduğu ve analiz

birimleri coğrafi kavramlarla sınırlandırıldığı müddetçe ilgi çekici eserler ortaya koyma ihtimaline şüpheyle baktığı anlaşılmaktadır. Batılı bir biliminsanı, belirli İslami toplumların “münferit ve somut” sorunlarını inceleyebilir, ancak İslam dünyasını bir bütün olarak kavrama girişimi, “Şarkiyatçı öğretiler” ile kirletmeye davetiye çıkarır.¹⁴²

Buna katılmıyoruz. Biz hâlâ, insan çeşitliliğinin coğrafi olarak yapılandırıldığına ve ilgili coğrafi modellerin tümü olmasa da *bazılarının* onlara ilişkin söylemlerin gelişiminden daha önce var olduğuna inanıyoruz. Avrupa muhayyilesindeki Şark, hayali bir varlıktan ibaretken, (Said’in fiilen Şark olarak nitelediği) Güneybatı Asya veya Kuzey Afrika gibi bir alansa, belirgin açılardan gerçek bir bölge, tarihsel olarak teşkil edilmiş bir medeniyetin yuvasıdır. Evet, bu da tüm bölgeler gibi muğlak ve eğreti bir biçimde tanımlanmıştır. Üstelik Platoncu türden bir öz barındıran, bir bütün olarak ele alınması mümkün olan bir varlık da değildir. Yine de tarihsel ve kültürel analizlerin vazgeçilmez birimi olmayı sürdürmektedir. İnsanların yakınlık arz ettiği ve coğrafi olarak tanımlanabilir sahaların varlığını yadsımak, bize kalırsa, küresel idrak açısından bu sahaları zamandan varestede doğal özler şeklinde nesneleştirmek kadar büyük bir engeldir.

Bu anlaşmazlık, bizim yaklaşımımızla Said’in ortaya koyduğu arasında bulunan daha derin bir farkı yansıtıyor. Kuşağımızın pek çok biliminsanı gibi Said’in de Aydınlanma’nın ana gayesinin –Alasdair MacIntyre’ye göre “tarafsız, kişisel olmayan, gelenekten bağımsız rasyonel muhakeme standartları temin etmek”¹⁴³– temelden hatalı olduğu hükmüne vardığı anlaşıyor. Yakın tarihli bir makalesinde, kendi konumunu Aydınlanma evrenselciliğinden açıkça ayırarak, bunun yerine postmodernistlerin tercih ettiği bölümlendirme ve ayrışmayı savunuyor.¹⁴⁴ Böylece bizi de farklı sonuçlar çıkarmaya yönlendiriyor. Eğer belli Aydınlanma figürleri, ısrarla, benimsedikleri tüm değerlerin evrensel olduğu iddiasında buluyorsa, biz bunun aklın başarısızlığını değil, rasyonaliteyi *bir bütün halinde* görme girişiminde yatan kibri gözler önüne serdiğini düşünüyoruz. Eğer ki evrensellik, hümanizm ve rasyonalizm iddiaları, sömürgeleştirilmiş insanlara karşı ortaya konulan eşi görülmemiş şiddeti haklı çıkarmak için ileri sürülmüşse, bunun ancak Aydınlanma’nın kusurlu ve noksan olduğu anlamına geldiğine inanıyoruz. Ve eğer, 18. yüzyıl coğrafyasının katı taksonomik sınırları önemli birtakım yanlış

tahayyüllerin izlerini açığa çıkarıyorsa, buna verilecek cevabın dünyayı haritalandırma girişiminden tamamen vazgeçmek değil; bu yanlış tasavvurları Aydınlanma'nın kendi açık prosedürlerine başvurarak düzeltmek olduğuna inanıyoruz. Dünya coğrafyasını ciddi bir biçimde ele almak, beşeri evrenselliklerin olduğu beşeri çeşitliliğinin de varlığını kabul etmeyi gerektirir.¹⁴⁵ “Batı’ya dair her şeyi” reddeden “zararlı bir oksidantalizm”den kaçınmaksa, Aydınlanma projesinin başlangıçtaki amacını muhafaza etmeyi gerektirir.¹⁴⁶

Bu nedenle, bütün bir Avrupa düşüncesi mirasını suçlamaya ya da modern dünyadaki kültürlerarası şiddetin birincil kaynağı olarak bizatihi Kartezyen epistemolojiyi hedefe koymaya gerek olmadığını düşünüyoruz.¹⁴⁷ Bu analitik strateji, Avrupa entelektüel yaşamındaki çoğulculuğu yanlış yansıtmanın yanı sıra, küresel tarihte en özel konumu Avrupa’nın işgal ettiği yönündeki miti de ister istemez sürdürmüş olur.¹⁴⁸ Bu tarz bir retorik, Batı’nın yapısökümüne hizmet etmek bir yana, onu yalnızca kurucu nitelikteki bir sosyo-coğrafi kategori olarak yeniden tanımlamaya yarar.

4. BÖLÜM

AVRUPA-MERKEZCİLİK VE AFRİKA-MERKEZCİLİK

Önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz üzere, insanlık geçmişinde Avrupa'nın merkeziliği varsayımı Batı düşüncesinin yaygın bir özelliğidir ve en yüksek sesle kınandığı yer ve zamanda dahi yeniden su yüzüne çıkar. Şüphesiz bu dünya görüşü son yıllarda, sadece kültürel kibrin bir emaresi olduğu için değil, aynı zamanda ampirik kayıtların da çarpıtılması anlamına geldiği için hiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Samir Amin, Avrupa-merkezciliğe tarihsel temellere dayalı kuvvetli bir eleştiri yönelten pek çok akademisyenden biridir. Amin, Avrupa-merkezcilik doktrininin, Antik Yunan ile modern Avrupa arasında doğrudan bir bağlantı olduğu önermesini ortaya koyarken araya giren binyıllık dönemdeki önemli gelişmeleri dikkate almadığını ileri sürer.¹

Coğrafi temellere dayalı benzer bir eleştiri ortaya koymanın zamanının geldiğini daha önce ele almıştık. Avrupa'nın yalnızca Asya veya Afrika ile eşit düzeydeki bir kıta olarak değil, aynı zamanda kıtalar arasında birinci olarak benzersiz bir coğrafi birim teşkil ettiği yönündeki yanlış fikir, tarihte Avrupa'nın önceliği inancını tahkim etmektedir.² Üniversite müfredatı dahilinde Avrupa medeniyetinin

statüsünün tartışılması, şimdiye dek bu yaygın algı hatası nedeniyle sekteye uğramıştır. Batı geleneğinin şiddetle savunulmasında olduğu kadar, Avrupa-merkezcilik doktrinine yöneltilen cephe taarruzunda da indirgeyici coğrafi kavramlar irdelenmemiş halleriyle konuşlandırılmaya devam etmektedir. Aslına bakılırsa, Avrupa-merkezciliğe yönelik en sert saldırılardan bazılarının –mesela radikal Afrika-merkezcilik– başlatıldığı bir akademik zaviye, aynı zamanda kendi etnosantrik mantığında bulunan en esaslı yanılgıları da adeta hortlatmıştır. Temel fark, bu gözden düşmüş retorik araçların artık farklı bir kara kütlesini –ve ezelden beri aşağılanmış olanını– jeo-tarihsel açıdan öncelikli bir konuma yükseltmek için kullanılmasıdır.

Avrupa-merkezci ve Afrika-merkezci metacoğrafi çerçeveler arasındaki bu yapısal paralellığe dikkat çekerken, niyetimiz hiçbir surette bunların her yönden paralel doktrinler olduğunu öne sürmek değildir. Afrika-merkezcilik, Afrika kültürüne ve tarihine derin bir küçümsemeyle yaklaşan hegemonik dünya görüşüne tepki olarak formüle edilmiş muhalif bir vizyondur. Bununla birlikte, bazı üniversitelerde kurumsal ölçekte destek görmüş olsa da asla Avrupa-merkezci muadiline yakın bir kurumsal güce erişememiş ve benzer bir tarihsel rol oynamamıştır. Yine de bu doktrinin eleştirel bir incelemeyi hak ettiğinde ısrar ediyorsak, bunun nedeni onu entelektüel bir yapı olarak ciddiye almamızdır. Avrupa-merkezciliğin yaygın ideolojik gücüne ortak olmasa da radikal Afrika-merkezcilik de benzer hatalı coğrafi akıl yürütme biçimlerine dayanan benzer hakikat iddialarında bulunur. Samimi bir eleştirel metacoğrafya projesinin, bu tür hatalı akıl yürütme biçimlerinin vücut bulduğu tüm fikirlere meydan okuması gerekir.

Bununla birlikte, Avrupa-merkezcilik ve Afrika-merkezcilik tartışmalarımız, bu iki kavramın farklı kurumsal ve entelektüel tarihlerini yansıtacak şekilde çok farklı rotalar izlemektedir. Önceki bölümlerde coğrafi mantığını uzun uzadıya eleştirdiğimiz Avrupa-merkezcilik özelinde, kurumsal tezahürlerdeki kalıntılarının izlerini sürmeye ağırlık veriyoruz. Avrupa'nın üstünlüğü fikrinin tarihsel ve coğrafi düşünceye nasıl hâkim olduğunun içyüzünü kısaca araştırdıktan sonra, bu bölümün büyük kısmını bu fikrin çağdaş akademik yapılarda, açılan derslerde ve ders kitaplarındaki kalıntılarını gözler önüne sermeye ayırıyoruz. Kültürel Sol'un gündeminin paradoksal biçimde Avrupa'nın egemenliğini kalıcılaştırma yollarından

bazılarına dikkat çekiyor, eleştirel sosyal teorisinin “tersine Avrupa-merkezciliğine” de kısaca göz gezdiriyoruz.

Avrupa-merkezci ana akımın özü itibarıyla kurumsal olan bu analizinden farklı olarak, radikal Afrika-merkezciliği ele alış biçimimizse mecburen başka bir istikamette ilerliyor. Burada işe, bariz surette tartışmalı olan bir avuç metin vasıtasıyla geliştirilmiş uzamsal bir imgenin sınırlarını çizerek başlıyoruz. Tartışmamız, Afrika-merkezci dünya haritasının iki ana versiyonuna odaklanıyor: Bunlardan ilki, kıta topraklarında yerleşik tüm insanlara özsel bir Afrika kimliği (ve erdemi) atfeden ve kıtasal tasavvur olarak adlandırabileceğimiz versiyon; diğeri ise, Afrikalılığı (ve erdemi) münhasıran kıtanın siyah sakinleriyle özdeşleştiren daha dar ve ırkçı bir versiyondur. Kıtasal düşüncenin yanlışlıklarını daha önceki bir bölümde gözler önüne serdikten sonra, şimdiki eleştirimizi ise ırkçı coğrafyanın sorunları üzerinde yoğunlaştırıyoruz. Hangi biçimde olursa olsun, radikal Afrika-merkezciliğin de kararlı bir jeo-tarihsel sorgulama karşısında Avrupa-merkezcilik kadar dayanıksız olduğu sonucuna varıyoruz. İster jeofiziksel ya da ırkçı kriterlere dayalı olsun, isterse Avrupa veya Afrika odaklı olsun, bir kara kütesinin dünya tarihinde özel bir üstünlüğe sahip olduğu fikri düpedüz geçersizdir.

AVRUPA-MERKEZCİLİK

Bir Dünya Tarihi Olarak Avrupa Tarihi

1800'lerin başlarında Batılı tarihçilerin çoğu, kendilerini yalnızca Avrupalıların gerçek anlamda bir tarihe sahip olduğunu söylenebileceği konusunda ikna etmişlerdi. Dünyanın geri kalanıysa iki geniş kategoriye ayrılıyordu: Bir zamanlar ilerlemeciyeen artık böyle olmayan bir Doğu despotizmi bölgesi (Asya) ve her daim tarihten yoksun olan bir vahşilik ve barbarlık dünyası (Sahraaltı Afrika, Kolomb öncesi Amerika, Okyanusya). Dolayısıyla dünya tarihinde Asya'ya biçilen rol sönük bir öncüden ibaret olmuştur; medeniyet orada başlamış olabilir, ancak toplumsal gelişmenin doğudan batıya geçme konusunda amansız bir eğilim göstermesiyle birlikte medeni dünyanın ilerici merkezi Avrasya'nın batı sınırına sıkı sıkıya yerleşmiştir.³

İnsanlık tarihinin dinamik merkezinin yıllar içinde güneşin seyri takiben batıya göç ettiği düşüncesi, Avrupa fikriyatında uzun bir geçmişe sahiptir. Loren Baritz, bu fikrin izlerini medeniyet meşalesinin Truva'dan batıya, Roma'ya doğru geçtiğini gören Vergilius ve

diğer Romalı şairlere kadar dayandırır; Jan Willem Schulte Nordholt ise onu ilk Hristiyan dünya tarihi yazarı Orosius'la ilişkilendirir.⁴ Ortaçağ'da, Monmouthlu Geoffrey aynı hareketi Roma'dan İngiltere'ye olacak şekilde genişletti; 18. yüzyıla geldiğindeyse birçok yazar artık onu Atlantik'in ötesine uzatma niyetindeydi.⁵ Bu fikre felsefi saygınlık kazandıransa, kategorik olarak "dünya tarihinin Doğu'dan Batı'ya doğru seyir halinde olduğunu" ifade eden Hegel oldu. Hegel'e göre, Sahraaltı Afrika'nın dünya tarihinde hiçbir rolü yoktu ve "hâlâ saf doğa halinde" idi. Öte yandan Asya, "ruhun henüz öznelliğe erişemediği" ve "yalnızca, [tarihin] en sonunda dizginlenemeyen bir gazap ve kasvet halini alan dışsal bir hareketinde yaşayan" bir bölgeydi.⁶

19. yüzyıl Alman coğrafyacısı Carl Ritter de bu fikri benimseyerek "Avrupa[nın], insanlık ruhunun muazzam ve ümit verici geleceğe daha net bir şekilde bakabileceği, Eski Dünya'nın Yüzü olarak adlandırılabil[eceği]" iddia etti.⁷ Ancak bu metacoğrafi kurguya en ayrıntılı (ve lirik) ifadesini kazandıran, 1911'de yazan ünlü Amerikalı coğrafyacı Ellen Churchill Semple oldu. "Amerika Kıtası'nın Atlantik'e bakan yüzü," diyordu Semple, "batıya doğru giderek artan bir etkinlik ortaya koyan –Meksika ve Peru'da bir medeniyet hayali kurarak, Okyanusya ve Malay Takımadaları'nda sanat ve denizcilik alanlarında başarılar elde etmek, Asya'da kalıcı bir devlet kurmak ve gerçek bir kültürel gelişim ortaya koymak, nihayet Batı Avrupa'da en yüksek medeniyet seviyesine erişmek üzere harekete geçen –meskûn dünyanın, uykulu ve bu uykusundan hiç uyanmayan Şark'ını [oluşturuyordu]."⁸ Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu büyük Amerikalı biliminsanı daha da ileri giderek tarihin ağırlık merkezinin batı yönündeki hareketini –Atlantik Amerika'ya geri dönecek şekilde– sürdürdüğünü iddia ediyordu.

Hegel'in uzamsal tarih tasavvuru, 20. yüzyılın ortalarında muazzam bir etkiye sahipti. (Aslında günümüzde de devam eden bu etki, Francis Fukuyama'nın Hegelci tefekkürünün, *Tarihin Sonu* ve *Son İnsan*'ın olağanüstü popülaritesinde kendisini göstermektedir).⁹ Ancak Hegel kesinlikle tarihin ruhunu münhasıran Avrupa'da konumlandıran yegâne filozof değildi. Örneğin, bu konudaki görüşleri birçok açıdan Hegel'inkilere farklı bir alternatif sunan Johann Gottfried von Herder'i ele alalım. Herder, yakın geçmişte "her şeyin merkezinde olduğu düşüncesinin 'medeni' Avrupalının illüzyonundan ibaret olduğunu" teslim etmesi nedeniyle takdirle karşılanmıştı.¹⁰

Öte yandan, coğrafi temelde, Herder'in ve Hegel'in tahayyülleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Herder, Asya'nın aslında "tüm zihinsel aydınlanmaların anası" olduğu konusunda Hegel ile hemfikir olsa da "Tarih Felsefesi, Yunanistan'ı kendi doğum yeri olarak görüyor" demeyi de sürdürüyordu. Nedeni şuydu: Asya, uzun zaman önce içine "hoş bir zehir" ve "zihnin gerçek narkotigi" olan "geleneği" fazlaca çekerek bir sarhoşluk haline kapılmıştı.¹¹

Bu kısa pasajlar, hem Herder'in hem de Hegel'in "gerçek" tarihi Avrupa'yla sınırlandırdıklarını düşündürse de aynı zamanda her ikisinin de Asya toplumlarının en azından incelemeye değer olduğuna inandıklarını gösterir. Oysa, birkaç on yıl sonra durum böyle olmayacaktı. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa-merkezcilik o denli yoğun bir hal almıştı ki, dünya tarihçilerinin dünyanın geri kalanını birkaç giriş paragrafıyla aradan çıkarmaları sıradanlaşmıştı. Almanca kaleme alınan ve ABD'de 1853'te çevirisi yayımlanan tipik bir "evrensel tarih genel çerçevesi"nin giriş kısmında Doğu medeniyeti hiç de tereddüt içermeyen ifadelerle kapsam dışına atılmıştır: "[Asyalılar] entelektüel kapasiteleri sayesinde hızla belirli bir medeniyet düzeyine ulaştılar, ancak daha sonra kendilerini pısrıkça bir haz arayışının kollarına bıraktılar, ardından da yavaş yavaş tembellik ve efeminelik batağına saplandılar." Hemen ardından gelen ve Asya tarihinin kısaca ele alındığı bölüm, artık aşına olduğumuz şu Hegelci kinayeyi tekrarlayarak başlıyordu: "İnsan ırkının ilerlemesi genel olarak güneşin seyrini takip ettiği için, [Asya'nın] tarihine Doğu'nun en uzak köşelerindeki kabilelerden başlamak uygun olacaktır. Uçsuz bucaksız Çin İmparatorluğu'nda, en eski devirlerden bu yana, aynı kültürü ve kurumları yıllar boyu değiştirmeden muhafaza eden Moğol kökenli bir ırk yaşamıştır."¹²

Yazar, bu kaba ve yergi dolu görüşlere uygun şekilde Çin tarihini tek sayfada aradan çıkarmıştır. Az çok daha önemli kabul edilen Hindistan ise (hem daha batıdaki konumu nedeniyle hem de halkının bir "Hint-Avrupa ırkı"ndan gelmesi hürmetine) tastamam iki buçuk sayfaya layık görülmüştür. "Yakındoğu" konusuna da birkaç sayfalık bir metin tahsis edilmesinin ardından, bu "evrensel" tarihin geri kalanı Avrupa'ya ayrılmıştır.

20. yüzyılın başlarında, dünya tarihinin Avrupa tarihiyle eşleştirilmesi Batı biliminde normatif hale geldi. Batı gelişiminin yönünü sorgulayanlar bile aynı çerçevede hareket ettiler. Karl Marx,

Hegel'in idealizmini tersine çevirmiş olabilir, ancak hiçbir zaman Hegel'in coğrafi tarih tasavvurunu temelden sorgulamamıştır; bu da Samir Amin'in bir asır sonra Avrupa-merkezciliğin Batı sosyalizminin baş belası haline geldiğinden yakınmasına yol açmıştır.¹³ Saint-Simon'dan etkilenenler de dünyaya benzer bir gözle bakıyorlardı; özellikle "Avrupa'nın sonunda insanlıkla özdeş hale geleceğine"¹⁴ inanan August Comte, *européocentrisme* [Avrupa-merkezcilik] fikrinin inanmış ve neredeyse mistik bir savunucusuydu. Bir tarihçi olarak kimi yönlerden Hegel'in antitezi olan Leopold von Ranke,¹⁵ her şeye rağmen, Hegel gibi Avrupa'nın dehasına ve dünya hâkimiyetine methiyeler düzüyordu.¹⁶ Benzer şekilde, Jacob Burckhardt da evrensel olanı Avrupalı olana indirgenebilir olarak görüyordu.¹⁷

19. yüzyıl Avrupa tarihçilerinin, Avrasya'daki küçük köşelerini evrenle bir tutmalarının şaşırtıcı olduğu söylenemez.¹⁸ Asıl çarpıcı olan, bu uygulamanın içinde bulunduğumuz yüzyıla değin ne ölçüde devam ettiğidir.¹⁹ Will Durant, meşhur *Story of Civilization* [Medeniyetin Öyküsü] eserinin açılışını bu noktada geleneksel tarih yazımı pratiğinin keskin bir eleştirisiyle yapar: "Yunanistan ile başlayan ve Asya'yı bir satırda özetleyen geleneksel tarih metinlerimize hâkim olan geri kafalılık, salt akademik bir yanılgıdan ibaret olmakla kalmamış, muhtemeldir ki perspektif ve zekâ açısından da ölümcül bir fiyasko halini almıştır. İstikbalin yüzü Pasifike dönüktür ve idrak de onun peşinden gitmelidir."²⁰ Öte yandan Durant bile, *Medeniyetin Öyküsü*'nün devamında Asya'yı tek bir ciltte (*Our Oriental Heritage* [Oryantal Mirasımız] gibi gayet açıklayıcı bir başlık altında) aradan çıkarmış, kalan on cildin hemen hemen tamamını Avrupa'ya ayırmıştır. (Tarihsel geleneğe uygun olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika sonraki bölümlerde, Avrupa ortaçağın başlarında derin bir uyku-dayken "Batı geleneğine" zengin bir kaynak teşkil etmek suretiyle oynadıkları rol üzerinden yeniden takdim edilmiştir.)

Elbette 20. yüzyılın başlarında ve ortalarında bir avuç meşhur dünya tarihçisi –özellikle H.G. Wells, Arnold Toynbee ve William McNeill– bu Avrupa dar görüşlülüğünü aşmayı denemiştir. Ancak yine de çoğu ders kitabı ve popüler eser, Avrupa'nın üstünlüğüne dayalı görece eski bir tasavvura bağlı kalmayı inatla sürdürmüştür. Alfred Knopf tarafından 1971 yılında öğrencilerin yararına sunulan ve *A History of the Modern World* [Bir Modern Dünya Tarihi] gibi oldukça geniş kapsamlı bir başlık altında yayımlanan kitap, dünyanın

Batılı olmayan kesimlerini yalnızca Avrupa'nın hâkimiyeti altında bulundukları ölçüde ele alır.²¹ "Medeniyetin ana akımına" ışık tutma iddiasıyla yayımlanan daha yakın tarihli bir eserse daha âlemşümul bir yaklaşım benimseyerek ve Asya'yı kendi içinde ve bir bütün olarak incelemekle birlikte onu belirgin bir ikincil konumda tutmayı sürdürür.²² Kitapta "Eski Hindistan ve Çin" tek bir bölümde birleştirilmiş olarak ele alınırken Roma İmparatorluğu'na tek başına üç bölüm ayrılır; ortaçağ dönemine gelince, Avrupa'nın Latin kesimi altı bölümden oluşurken İslam dünyası Bizans İmparatorluğu(!) ile birleştirilir ve ikisi birden toplam bir buçuk bölümlük yetersiz bir alanda tartışılır. Eğer medeniyetin ana akımı buysa, Asya'nın zayıf damlalarla gıdım gıdım sulandığı, Sahraaltı Afrika'nınsa düpedüz kavrulmuş çorak bir araziden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Dünya tarihi kitaplarına hâkim olan Avrupa yanlılığını düzeltmeye yönelik gayretli girişimler de muhakkak sürmektedir. Bunlar içerisinde en kayda değer olanı, kısa süre önce yayımlanan *National Standards for World History* [Dünya Tarihi için Geçerli Ulusal Standartlar] başlıklı çalışmadır.²³ Bununla birlikte bu belgenin, esas vurgusunu belirli bir düzeyde Batı dünyası üzerinde tutmasına rağmen siyaseten muktedir muhafazakârların öfkeli feryatlarına yol açması da dikkate değerdir.

Akademik Müfredatta Avrupa-merkezcilik

Dünya tarihi kitaplarına hâkim yaygın geri kafalılık hali üniversitelerin açtıkları derslerde kendisini bir kez daha gösterir. Son zamanlarda akademik Avrupa-merkezciliğe yöneltilecek eleştiriler bir kez daha başlangıç niteliğindeki birtakım reform girişimlerine yol açsa da müfredatlar bir bütün olarak ele alındığında ezici bir şekilde Avrupa ve Kuzey Amerika'yla alakadar olmayı sürdürmektedir. Felsefe, siyaset, sosyoloji, din, sanat tarihi ve müzik gibi alanlar, Batı medeniyetinin mahsulleriyle aralarındaki geleneksel gönül ilişkisini büyük ölçüde sürdürmektedir. Son dönemde bazı zorunlu beşeri bilimler dersleri daha kozmopolit bir ruhla baştan düzenlenmiş olsa da daha üst düzey kurslar büyük ölçüde herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Örneğin, bazı felsefe bölümlerinde zaman zaman "Asya felsefesi" gibi muğlak bir başlık altında bir ders açıldığı olabilmektedir, ancak çoğu bölüm halen yalnızca Avrupa geleneğiyle alakadar olmayı sürdürmektedir.

Tarih ise bu konuda insanlığın ekümenik mirasını temsil eden pek çok disiplinden daha iyi bir iş çıkarma eğilimindedir. Amerikadaki belli başlı tarih bölümleri, dünyanın tamamını veya en azından yazılı geleneğe sahip olan kesimlerini ders kapsamlarına dahil etmekte kararlıdır. Özellikle modern tarih, tipik olarak küresel bir kategori olarak ele alınmaktadır ve tüm saygın tarih bölümleri yakınçağ öncesi Asya tarihinin önemini öyle veya böyle kabul etmektedir. Bununla birlikte Avrupa ve Birleşik Devletler lehine gösterilen yanlılık da varlığını sürdürmektedir. Tarih fakültelerinin çoğu kendilerini gayri resmi olarak üç gruba ayırır: Amerika Birleşik Devletleri ile ilgilenenler, odak noktası Avrupa olanlar ve “dünyanın geri kalanı” üzerine çalışanlar. Birinci grup en kalabalık ve güçlü grubu oluştururken, üçüncü grubun en az kişiden oluşan ve en güçsüz grup olması hiç de istisnai bir durum değildir. Sonuç olarak, Asya bütünüyle göz ardı edilmiyor olsa da bu alana ayrılan akademik kadro sayısı genellikle o denli azdır ki Avrasya’nın geniş bir kesimi bir bütün halinde haritadan sıvışır.

Avrupa-merkezci yanlılığın tam da bu tezahürü, 1990 yılı dolaylarında Kuzey Amerika’nın büyük üniversitelerinin ders kataloglarında açıkça ortaya çıkmıştır.²⁴ Örneğin Stanford Üniversitesi, kataloğunda Avrupa’nın geneli üzerine on üç, belirli Avrupa ülkeleri veya bölgeleri üzerineyse on dokuz (dördü Britanya Adaları ve Fransa, üçü Almanya, yedisi Rusya, biri İtalya ve dördü de Doğu Avrupa olmak üzere) ders sıralamıştır. Doğu Asya on üç dersle (altısı Çin, beşi Japonya ve ikisi Kore üzerine) nispeten iyi bir temsil düzeyi yakalarken Güney Asya yalnızca tek bir dersle temsil edilmiş, Güneydoğu Asya ise listeye hiçbir şekilde girememiştir. Stanford’un açtığı tarih derslerinde Avrupa’ya verdiği ağırlık, klasik bilimler bölümü dahil edildiğinde daha da belirginleşir; tıpkı diğer okullarda olduğu gibi, “klasik bilimler” “Yakındoğu”ya hafif bir selam çakmakla beraber esasında Avrupa’yı ifade eder. (Örneğin Klasik Çin ve Mezoamerika asla bu başlık altında kabul edilmez.) Stanford da kesinlikle buna bir istisna teşkil etmemiştir. Harvard’ın tarih bölümü, Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya’nın tamamına ayrılan ve sayıları onu bulmayan derslere karşılık, Avrupa üzerine elliden fazla ders açmıştır. Columbia’nın İber Yarımadası üzerine açtığı tarih dersi sayısı Güney ve Güneydoğu Asya’nın toplamı kadardır. Cornell’in Güney Asya üzerine dört ders sunması alışılmadık bir durumdu, öte

yandan bu sayı Britanya'ya ayrılan on bir ders ve bir Avrupa'nın tamamı için açılan otuz dokuz dersin gölgesinde kalmıştı. Chicago'nun tarih bölümünün sadece Fransa üzerine açtığı ders sayısı Doğu ve Güneydoğu Asya'nın toplamı kadardır.

Üniversite tarih müfredatlarına hâkim olan Avrupa-merkezci yanlılık, muhtelif üniversitelerin bölgesel çalışmalar bölümlerinde ve programlarında sunulan ve dünyanın Batı dışındaki kesimleri hakkında tarih odaklı olarak verilen derslerle bir şekilde dengelenmiştir. Örneğin Harvard'ın tarih bölümünün Güney Asya'yı göz ardı ettiği söylenebilir, ancak üniversite Sanskrit ve Hint Çalışmaları programı üzerinden Hindistan ve Tibet tarihleriyle alakalı iki ders açmıştır. Benzer şekilde Cornell tarih bölümü de Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'yı görmezden gelmiş, her ikisini de Yakındoğu Çalışmaları programı kapsamında ele almakla yetinmiştir. Bu türden bölgesel çalışmalar merkezleri, dünyanın, üzerine yeterince çalışılmamış alanlarına odaklanan Amerikalı biliminsanları için yadsınamaz avantajlar sunmaktadır. Gelgelelim Asya tarihini bu şekilde ayrı programlara ayırmak, bir yandan da Avrupa-merkezciliğin dünya görüşünü pekiştirmektedir. Buradaki üstü kapalı mesaj, Hindistan gibi yerlerin medeniyete sahip olsalar da aslında bir *tarihleri* (dinamik, kendi ürettiği dönüşümsel bir güç anlamında) olmadığıdır. Sorumluluk sahibi biliminsanları, bu tür iddiaları onlarca yıldır bilfiil reddetmektedir. Yine de yalnızca Batı'nın bir tarihe sahip olduğu fikri Amerikan entelektüel yaşamının tam kalbinde, akademik disiplinlerin yapısının derinliklerine kodlanmış olarak varlığını sürdürmektedir.

Akademik kadro tarafındaki fiili ideolojik Avrupa-merkezcilik nedeniyle üniversiteler açtıkları tarih derslerini bu şekilde tasarlama ihtiyacı hissetmezler. Çoğu kez bölümlerin yapıları, kurumsal ayarlarına egemen olan ataleti yansıtır. Doğu Asya veya Yakındoğu Çalışmaları bölümleri, Şarkiyatçılığın altın çağında, akademide Asya toplumlarını büyük ölçüde tarih dışı görme konusunda bir konsensüsün bulunduğu bir dönemde kurulmuştur. Kurulduktan hemen sonraysa, kendi gündemlerine sahip ayrı birer yapıya dönüşmüşlerdir. Bunun bir sonucu olsa gerek, akademik Avrupa-merkezciliğin en ateşli karşıtları arasında bile böyle köklü örgütsel yapılara karşı çıkıldığı pek görülmez. Bunun yerine genellikle ilave dersler açılması, Asya-, Hispanik- veya Afro-Amerikan kültürü çalışmalarına tahsis

edilmiş merkezlerin oluşturulması ve alan çalışmaları akademik kadrolarının güçlendirilmesi yönünde yapılan çağrılara ağırlık verilir.

Arkaik kurumsal kategorilerin sürdürülmesi gerçekten de zarsız görünebilir. “Avrupa dışı tarihin nerede öğretildiği, kampüste bir yerlerde olduğu sürece ne fark eder ki?” diye sorulabilir. Ancak herhangi bir Doğu Asya Çalışmaları Bölümü’nde Çin konulu lisans derslerini veya bir Yakındoğu Çalışmaları bölümünde İran’la ilgili dersleri ayırmaya devam etmenin hem akademi dünyası hem de pedagoji açısından sonuçları olacaktır. Bu tür kurumsal düzenlemeler, bu alanlarda çalışan akademisyenleri geleneksel disiplinlerin çeşitlilik arz eden entelektüel çevrelerinden uzaklaştırırken, bunun yerine onları bölgesel gettolara dönüşebilecek şekilde ayrıma tabi tutar. Bu durumun, teorik perspektiflerin geliştirilmesinde Asya Çalışmaları’nın Batı tarihi araştırmalarına göre geride kalma temayülünde olduğuna dair sıkça duyduğumuz serzenişle ilgisi olmaması mümkün mü? Elbette akademik muhayyilede Asya’nın marjinalleştirilmesine katkıda bulunan başka faktörler de mevcuttur, özellikle Batı dilleri dışındaki materyaller üzerinde araştırma yapmak için gereken göz korkutucu efor. Bununla birlikte, bilimsanlarını disiplinler bir topluluğunun dışına çekip onları ötekileştirilmiş birtakım alan çalışmaları bileşimleri içinde kümelere ayırmak muhtemelen böylesine asli bir sorunu ancak daha da kötüleştirecektir. Bu tür kurumsal düzenlemelerin, hiç değilse normalde tabi olduklarından daha ciddi bir bilimsel incelemeyi hak ettiği anlaşılmaktadır.

Tarihsel ve Coğrafi Tahayyüller

Çoğu Amerikan üniversitesinde Avrupa’ya ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri’ne verilen öncelik, bir düzeyde yerel koşullara karşı duyulan, bütünüyle anlaşılabilir bir ilginin yansımasıdır. Dünyada her ülkenin eğitim sistemi öğrencilere kendi toplumlarını öğretme maksadı taşır; Tokyo’da öğretilen tarih Japon-merkezcidir, tıpkı Riga’da sunulanın Leton-merkezci olması gibi.²⁵ Amerikan okullarında Amerikan tarihine öncelik verilmesi de gayet beklenen bir durumdur; keza Amerikan geleneği çoğunlukla Avrupa kökenli olduğu için Avrupa’ya da büyük bir ağırlık verilmesi beklenebilir. Burada niyetimiz ulusal ve yerel tarihi yermek de değildir. Kişinin kendi toplumu ve geçmişi hakkında bilgi edinmesi, sorumlu vatandaşlık açısından zaruri bir esastır. Ancak Amerikan toplumunun ayırt

edici özelliklerini anlama yolunda dünyanın oldukça geniş bir kesimi büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Küresel ve bütünüyle ekümenik bir yaklaşım bağlamına oturtulmadıkça, ulusal ve yerel tarihin tam bir doğrulukla öğretilmesi de doğru işlevleri yerine getirmesi de mümkün değildir. Bugün Amerikan eğitim kurumlarında eksik olduğunu düşündüğümüz şey, işte bu dentedir. Maalesef öğrencilerin talepleri de müfredattaki bu dengesizliğe katkıda bulunmaktadır. Afrika veya Güney Asya tarihiyle ilgili mevcut derslerin dolmadığı bir ortamda, ilave Afrika veya Güney Asya uzmanı akademisyenlerin işe alınması için ekstra gayret gösterilmesi pek olası değildir.

Muhtemeldir ki Batı harici dünyanın tarihini küçümsemeye devam edilmesinin birincil gerekçesi, tarihçilerin geleneksel olarak gelişimin “ana hatlarını” araştırmaları ve dikkatlerini önemli yenilik ve güç merkezleri olarak öne çıkmış bir avuç yere yoğunlaştırmalarıdır. Avrupa içerisinde bile bu durum, az sayıdaki bir kısım ülkeye –İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya (sonuncusu esas olarak Rönesans’taki rolü nedeniyle ön plana çıkar)– yönelik yoğun bir odaklanma şeklinde tezahür etmiştir. Avrupa’nın geri kalanıysa genellikle marjinal olarak görülmüş ve dolayısıyla marjinalleştirilmiştir. Aynı şekilde Amerikan tarihinde de Güney’in ve Batı’nın bölgesel tarihlerine en iyi ihtimalle ikinci sınıf bir statü uygun görülmüştür. Amerikan tarihinin “ana akımı” ya ulusal düzlemde ya da kuzeydoğuda konumlandırılmıştır.

Bu tür bir tarih görüşü elbette belirli avantajlar sunar, ancak bir yandan da önemli ölçüde sınırlayıcıdır ve dünyayı anlama biçimimizi çoraklaştırma riskini beraberinde getirir. Mevcut müfredatın yaptığı gibi bir bölgenin tarihinin dünyanın geri kalanından çok daha önemli olduğunu öne sürmek, öğrencilerin zihinlerinin tehlikeli bir dar görüşlülük hali içinde uyuşmasına neden olmaktadır. Belirli yerlerin, geçmişte küresel ölçekte egemen olmadıkları için incelenmeye değer olmadığını düşünmenin ahlaki açıdan sorgulanabilirliği bir yana, bu tarih görüşü, geçmişin önyargıları üzerinden geleceğe dair tahmin yürütmekle ilişkili pratik sorunları da beraberinde getirir. Çarpıcı bir örnek olarak, İkinci Dünya Savaşı’ndan önce, Japonya genellikle merak uyandıran ancak daha ziyade marjinal bir yer olarak görülüyordu ve yalnızca bir avuç Amerikalı, Japon dilinde yeterliliğe sahipti. Oysa günümüzde tam tersine, Japonya tarihsel olarak gerçekten de önemli bir ülke olarak kabul ediliyor ve

Amerikan üniversiteleri nitelikli Japonya uzmanları konusunda kıyasıya bir rekabet içerisinde. Geçmişteki gücün gelecekteki öneme dair güvenilir bir gösterge olmadığı açık bir şekilde anlaşılıyor. Tarihsel açıdan önemli ya da önemsiz bölgelerin haritasını çıkarmak, bilmeyene dair bilginin varsayılmasıdır.

Bu noktada coğrafyacıların perspektifi yararlı bir düzeltici işlevi görebilir. Tarihçilerin aksine coğrafyacılar geleneksel olarak, beşeri deneyimin çeşitliliğine ve değişkenliğine sahne olan kara parçasının görünümüyle ilgilenmişlerdir. Ülkeleri tarihsel açıdan önem sırasına sokmak yerine, bir yeri diğerinden ayıran ne varsa keşfetme ve onu ön plana çıkarma eğiliminde olmuşlardır.²⁶ Gerçekten de coğrafyacıların ilgisini en çok celbeden şey bir yerin benzersizliği olmuştur. Bunun sonucu, olsa olsa, dünyanın tüm bölümlerinin eşit derecede ilginç görüldüğü bir tür kartografik demokrasidir, zira bu bölümlerin her biri kendi nitelik kombinasyonuna sahiptir.²⁷ Söz konusu coğrafi tahayyül diğer açılardan güdük kalmış olabilir; ancak ortaya çıkan esasen dengeli bu perspektif, türümüzün ve gezegendeki yerinin gerçek anlamda küresel ve ekümenik bir biçimde ele alınması yönünde önemli bir katkı sunmaktadır.

Coğrafi tahayyül Avrupa-merkezcilikten uzaklaşma yönünde potansiyel bir kaçış yolu sunsa da coğrafyanın da bir alan olarak bu sendromdan bağışık olduğu söylenemez.²⁸ Bilakis coğrafya, belki de diğer disiplinlerden daha açık bir biçimde, yakın geçmişteki teorik tutum değişikliklerinin geçmişin Avrupa-merkezci yaklaşımlarına gerçek anlamda bir alternatif sunma konusundaki başarısızlığını kanıtlar mahiyettedir. Nispeten öncü nitelikteki coğrafya ekollerinin takipçileri arasında, alanda küresel bir anlayışın benimsenmesine yönelik çoktandır devam eden kararlılığı alaşağı ederek yeniden Batı'ya odaklanmayı savunanların sayısı hiç de az değildir.

Coğrafyada kozmopolitlikten geri adım atılmasının en bariz emaresi, deniz aşırı saha araştırmalarında görülen istikrarlı düşüştür.²⁹ Batı harici mekânlar üzerine çalışmaktan vazgeçilmesi, 1950'lerde ve 1960'larda genç biliminsanlarının coğrafyayı evrensel bir uzam bilimine dönüştürme girişimleriyle başladı.³⁰ Iowa'da varlığı keşfedilen "yasalar"ın Nijerya toprakları açısından da açıklayıcılığı bulunduğu müddetçe, kişinin araştırmalarını yaşadığı yere yakın bir yerde sürdürmesi gayet makuldü.³¹ 1970'ler ve 80'ler, disiplinde yerel tikelliklerin önemini yeniden ortaya koyan çok sayıda rakip teorik

yönelimin yükselişine sahne oldu. Öte yandan tüm bu hareketlerde –özellikle coğrafi hümanizmde– araştırma gayretlerinin büyük ölçüde Batı toplumlarına teksif edilmesi durumu devam etmiştir.³²

Uluslararası konulardan geri adım atılması durumunun en net görüldüğü alanlar, daha önceleri küreselci bir yaklaşımı benimsemiş iki alt disiplin olan bölgesel ve kültürel coğrafyadır. Yeni bölgesel coğrafyada dikkatler genel olarak ya Anglo-Amerikan bölgeleri ya da postmodern hali karakterize ettiği söylenen alansız, mekânsız, bölgesiz akış üzerinde yoğunlaşır.³³ Bu sırada, “yeni kültürel coğrafya”nın uygulayıcılarının pek çoğu da dünyanın İngilizce konuşulan kesimlerindeki kentsel mekânlarla ilgilenir; bunu yaparken ya farklı kültürel (ya da alt-kültürel) grupların yerel yapılarını açıklamayı ya da modern kentsel peyzajdaki ideolojik yansımaları keşfetmeyi amaçlarlar.³⁴ Bu tür çalışmalar kendi içinde değerlendirildiğinde herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Burada rahatsız edici olan şey, “eski” kültürel coğrafyanın –uzak ve genellikle kırsal alanlarda saha çalışması gerektiren türden– “dar görüşlü olanın yüceltilmesi” ve “tuhaf olan üzerine derin düşünceler” ithamlarıyla gözden çıkarılmasıdır.³⁵ Bu gözden çıkarma, belirli yerlerin (özellikle Los Angeles gibi postmodern şehirlerin)³⁶ temelde diğerlerinden daha önemli olduğu ve uzak ya da ayırt edici peyzajların sahip oldukları tikelliklerin bir şekilde önemsiz sayılabileceği anlamını taşır. Küreselci bir bakış açısı oluşturmaya çalışanlar için, bu tür disiplinler eğilimlerin pek de konfor vaat ettiği söylenemez.

Radikal Teoride Tersine Avrupa-merkezcilikler

Buraya kadar gördüğümüz üzere, Avrupa-merkezci düşünce o denli yaygındır ki bundan kaçınabilmiş olan bir çalışma alanı bulunmamaktadır. Aynı şekilde, siyasi düşünce stpektrumunun farklı noktalarındaki biliminsanları, bilgi açısından Avrupa’yı analizlerinin merkezine yerleştiren bir dünya tasavvurundan beslenir. Avrupa-merkezcilikten gözü pek bir biçimde ayrıldıklarını iddia eden birçok yazar bile çoğu kez farkında olmadan bu öğretinin temel bileşenlerine omuz vermeye devam etmektedir.

Neo-Marksist yazın, dünya sistemleri ve bağımlılık teorisi gibi alanlarda Avrupa ve Kuzey Amerika’yı (ve bazen de Japonya’yı) küresel merkez olarak nitelemek suretiyle, açıkça uzamsal terimlerle Batı’nın merkeziliğini savunur. Bu tür analizler, merkezin

üstünlüğünün, içsel ilerlemecilikten ziyade dünyanın geri kalanını sömürmesinden kaynaklandığını savunmak suretiyle geleneksel Avrupa-merkezciliği tarihselleştirerek bu yapıdan uzaklaşma yönünde önemli bir adım atmaktadırlar. Bununla birlikte uzamsal merkez ve çevre modelinin doğasında hâlâ birtakım sorunlar bulunmaktadır. “Günümüz tartışmalarında Viktorya dönemi yazarlarının ‘Kara Kıtalar’ tabirinin yerini ‘çevre’ ve ‘yarı çevresel bölgeler’ gibi terimler alırken”, der C.A. Bayly, “Afrikalılar ve Asyalılar bir kez daha resmin dışında kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır.”³⁷

Akademik Sol’un daha genç isimleri ise Avrupa-merkezciliği hem örtülü hem de aleni biçimde kınarlar. Bu hareketin öncü kesimi, postmodern teorik yaklaşımlarla bağlantılı biliminsanlarından oluşur. Bu türden muarızlar, deneyimlerdeki farklılıkları ve anlam çeşitliliğini ön plana çıkaran göreceli bir bakış açısı benimseyerek geçmişin yekpare ideolojik yapılarını yıkmayı umarlar. Daha koyu postmodernistler ise, daha da ileri giderek dünyanın dört bir yanındaki insan topluluklarının *herhangi bir* temel bilişsel ve deneysimsel zemini paylaşp paylaşmadığını sorgular. Her grubun kendi gerçekliğine sahip olduğuna inanıldığı ölçüde –ki bu, o grubun dışındakilerin büyük ölçüde vâkıf olamayacağı bir gerçekliktir– saygın bir yorum ancak sözkonusu kültürel bağlamın kendi içinden gelebilir. Bu görüşe göre, diğer insanları inceleme sürecinin kendisi bizzatihi kuşkuludur. Batılı bir gözlemci, yabancı halklar adına ya da onlar hakkında konuştuğunu farz ederken, aslında onlara yalnızca nesneleştirilmiş, sessiz bir “Öteki” rolü biçebilir. Böylesine bilimsel (ve maskülen) bir görme biçiminin (veya “bakışın”) elde ettiği büyük başarı –yani, dışarıdan uzmanların saldırgan incelemeleri yoluyla kazanılan bilgiye atfedilen mütemadi değer– bugün artık emperyalizmin zararlı bir mirası olarak büyük ölçüde kınanmaktadır.³⁸

Bu bakış açısı, Avrupa-merkezciliğini uzun süredir muhafaza eden entelektüel söylemlerin ve sömürgeci zihniyetlerin analizinde kullanılabilecek güçlü araçlar sunar.³⁹ Ancak aynı zamanda bilimsel pratik açısından da bazı can sıkıcı çıkarımları beraberinde getirir. Samir Amin’in işaret ettiği üzere, “Avrupa’yı yalnızca Avrupalıların, Çin’i Çinlilerin, Hristiyanlığı Hristiyanların ve İslam’ı Müslümanların anlayabileceğini” iddia etmek, fiilen “bir grubun Avrupa-merkezciliğinin başka grupların tersine Avrupa-merkezcilikleri ile tamamlandığı” etnosantrik bir dünyaya teslim olmaktadır.⁴⁰

AFRİKA-MERKEZCİLİK

ABD içerisinde Amin'in yakındığı “tersine Avrupa-merkezciliğin” muhtemelen en belirgin örneğini radikal Afro-merkezcilikte görmek mümkündür.⁴¹ Afrika-merkezcilik çeşitlilik arz eden bir felsefedir, ancak çoğu teorisyenin temel kaygısı Afrika halklarının bilgelik dolu yaratıcılığını, inceliğini ve tarihsel değerini gözler önüne sermektir.⁴² Hem temelde Afrikalı olması (kültürel özellikleri itibarıyla olduğu kadar ırksal ilişki açısından da) hem de Akdeniz medeniyetinin nihai kaynağı görülen Antik Mısır'a ise özel önem atfedilir.

Bu görüşü temellendirmek için sunulan kanıtlar kimi zaman oldukça ikna edicidir. Pek çok Antik Mısırlı –gerek seçkinler gerekse sıradan halk– bugünün kriterlerine göre beyaz ırktan ziyade siyah Afrikalı veya Akdenizli olduğu kabul edilen ırklardan birinin mensubu olarak tanımlanabilirdi.⁴³ Dahası, Mısır'ın etkisi Yunan kültürünün gelişiminde de belli bir öneme sahipti; bu ilişki Antik Yunanlar tarafından bizzat kabul edilmiş, 19. yüzyılda gelişen romantik tepki bilimsel ilginin bariz bir şekilde ırkçı doktrinler üzerinde yoğunlaşmasına neden olana dek Avrupa'da da inkâr edilmemişti.⁴⁴ Yeniçağın tersine, klasik çağda farklı halkların “ırksal” özelliklerinin pek de önemli sayılmadığı ve nadiren bir uygarlık ölçütü olarak kullanıldığı açıktır.⁴⁵

Sıkça alıntılanan *Kara Athena* kitabının yazarı Martin Bernal, bu argümanı alarak coşkulu bir biçimde daha da ileri taşımıştır. Bernal, “*Kara Athena*'nın siyasi amacı[nın], şüphesiz, Avrupa'nın kültürel küstahlığını zayıflatmak” olduğunu ileri sürerek eserinin polemikçi mizacını kabul eder.⁴⁶ Bununla birlikte *Kara Athena*, “Afrika medeniyetinin kökenleri” okuluna yapılmış katkılar arasında muhtemelen en derinlemesine incelenmiş olanıdır. Özellikle ilk cildi, tartışmalı da olsa önemli bir entelektüel başarı mahiyetindedir. Burada Bernal, yalnızca antik dönem uygarlığının değil, aynı zamanda modern entelektüel tarihin de esaslı ve yeni bir okumasını sunar. Özellikle, Yunanistan'ın Mısır'dan ve diğer Doğu Akdeniz medeniyetlerinden pek çok şey almış olduğu yönündeki eski anlayışın aksine, günümüzde beylik hale gelmiş olan, Eski Yunan kültürünün *de novo* (sil baştan) oluştuğuna dair mitin 19. yüzyıl Almanya'sındaki kökenlerini belgelere dayandırma biçimi de oldukça güçlü ve etkilidir.

Avrupa-merkezciliğe yönelik olarak –Afrika-merkezci külliyatın başkaca örneklerinde olduğu gibi– *Kara Athena*'da ortaya konulan, çeşitli delillerle desteklenen ve derin bir ahlaki yetkinliğe sahip eleştiri

hem isabetli hem de ikna edicidir. Bununla birlikte, Bernal da dahil olmak üzere Afrika-merkezciliğin kimi savunucuları, Batı'nın üstünlüğü fikrini reddetmenin ötesine geçerek Afrika adına savunulamaz iddialarda bulunmakta, onu yenilik ve erdemin biricik beşiği olarak takdim etmektedirler. Radikal Afrika-merkezciler, böyle yaparak bilfiil ifşa ettikleri hatalı coğrafi düşünme biçiminin aynısını benimsemiş olurlar. Her ne kadar Avrupa'yı kesip biçerek gerçek boyutlarına döndürmek önemli bir metacoğrafi ilerleme teşkil etse de bu, gözden geçirilmiş etnosantrik bir şemada Avrupa'nın yerine Afrika'yı koymak kıtalar mitini yeni bir kisve altında sürdürmekten öteye geçemez.

Ancak bu literatürde "Afrika" her zaman aynı anlama gelmez. Bu kamplaşmadaki taraflardan birinin temsilcilerinden olan Molefi Asante, Afrika kültürünün geleneksel olarak tanımlanan kıta ile eşkapsamlı (coterminous) olduğu konusunda ısrar eder. Mark Mattson gibi Asante de doğrudan kıta halklarının temel kültürel özelliklerinin ortak olduğunu ileri sürer: "Nasıl ki bir Asya veya Avrupa kültüründen bahsedilebiliyorsa, bir Afrika kültürü de vardır."⁴⁷ Bu doğrultuda, *Sahraaltı* terimine kuşkuyla yaklaşır.⁴⁸ Kuzey Afrika halklarının da Büyük Çöl'ün güneyinde ikamet edenler kadar Afrikalı oldukları konusunda ısrarcıdır. Kuzey Afrika'ya diğer kıtalardan tarihsel zamanlarda göç etmiş gruplar bile –Araplar olduğu kadar Kartacalılar da– Yoruba veya Kosa gibi Sahraaltı gruplarla aynı kültürel çevrenin parçası olarak değerlendirilmelidir. Asante'ye göre, İbn Haldun ve İbn Battuta gibi ünlü Arap yazarlar, bariz şekilde Afrikalı olan bir medeniyetinin üstün niteliklerini gözler önüne sermektedir.⁴⁹

Antik Mısır'ın önemine dair bilimsel iddiaların aksine, pan-Afrikanist benzerliklerin bu denli coşkuyla ileri sürülmesi, tarihsel bulgulara ters düşmektedir. Tarihöncesi ve en erken tarihsel çağlarda gerçekten de Kuzey Afrika'nın kültürel olarak Sahraaltı Bölgesi ile bağlantılı olması muhtemelse de,⁵⁰ bu ilişki Roma devrinde bozulmuştur. 7. yüzyılda başlayan Arap göçlerinden sonra, Kuzey ve Sahraaltı Afrika'nın temelde bir bütün olduğu fikrini ciddi ciddi savunmak artık mümkün değildir. Birleşik bir Sahraaltı kültür bölgesi olduğu fikrini dahi temellendirmek güçtür. Batı ve Güney Afrika arasındaki bağlantılar en hafif tabirle muğlak ve dolaylıdır; öte yandan Etiyopya Yaylası, Khoisan dilinin konuşulduğu güneybatıdaki bölgeler ve Madagaskar, muhtemelen bir bütün olarak Sahraaltı'ndan en net biçimde ayrılan yerlerdir. Sahraaltı Afrika'nın muhtelif bölümleri, dünyanın

diğer bölümleriyle de yakın bağlantı içindeydi. Örneğin güney kıyısı Umman ve Güney Arabistan'ın geri kalanıyla, Etiyopya Yaylası'ysa önceki binyıllarda Yemen'le, son yüzyıllarda ise Hindistan'la bağlantılıydı. Ayrıca, modern köle ticaretinin bazı yönleriyle “çok sayıdaki Afrika'dan tek bir Afrika”⁵¹ yarattığı konusunda Patrick Manning'e katılmak mümkünse de bunu Sahra'nın güneyinde kalan bölgedeki geç dönem birleşik Afrika'sıyla sınırlandırmak şarttır.

Asante'nin, İbn Haldun gibi Arap yazarları Afrika'ya has duyarlılıkların sembolü payesiyle kutsamasında ise ironik bir yan bulunmaktadır. Endülüs kökenli bir Tunuslu olan İbn Haldun, şüphesiz tüm zamanların en büyük tarih filozoflarından biriydi. Ancak, her ne kadar ırksal olmaktan ziyade kültürel ve çevresel bir akıl yürütmeye dayanıyor olsa da Sahraaltı Afrika'ya yönelik bağnazca bir genelenğin de varisiydi.⁵² İbn Haldun, küstah bir rahatlıkla güney iklim bölgelerinde yaşayan halkların “aptal hayvanlarınkine yakın karakter niteliklerine” sahip olduklarını yazıyordu.⁵³ Üstelik daha da ileri giderek, tam bir çevresel determinist üslupla, siyah Afrikalıların “aptallığının”, “ciddiyetsizliğinin” ve “duygusallığının” iklimsel etkilerin sonucu olduğunu ileri sürdü.⁵⁴ Kuşkusuz, Kuzeydoğu Avrupalılar hakkındaki görüşü de aynı ölçüde küçümseyiciydi: “Hatta birinci bölgedeki” zencilerin çoğunun mağaralarda ve sık çalılıklarda yaşadıkları, otlarla beslendikleri, yabani bir yalnızlık içinde hayatlarını sürdürdükleri, bir araya gelmedikleri ve birbirlerini yedikleri bildirilmiştir. Aynı şey Slavlar için de geçerlidir. Bunun nedeni, ılımanlıktan uzak olmalarının, onlarda aptal hayvanlarınkine benzer bir mizaç ve karakter ortaya çıkarmasıdır.”⁵⁵

Önde gelen bir diğer diğer bilimsanısı olan Mağripli İbn Battuta da benzer şekilde aşağılayıcı fikirlere sahipti. Bu 14. yüzyıl coğrafyacısı, muhtemelen modern çağ öncesi dünyanın en büyük gezginiydi, ancak Sahraaltı'ndaki Mali Krallığı'ndan hiç de etkilenmemişti. Mali sakinlerinin birçok İslam dışı âdeti (hükümdarının cimriliği gibi) onu dehşete düşürdü.⁵⁶ İbn Battuta'nın Arabistan'da kendisini Mali'dekine nazaran çok daha evinde hissettiğini söylemekse bu durumda kullanılabilecek en hafif tabir olacaktır. İbn Haldun gibi İbn Battuta da pan-Afrikacı kültürel kahraman rolüne hiç uygun düşmemektedir.

* İbn Haldun *Mukaddime* eserinde dünyayı yedi iklim bölgesine ayırır. Birinci bölge, Ekvator çizgisinin hemen kuzeyinde olacak şekilde Afrika'nın batı sahillerinden başlayıp, Habeşistan ve Yemen üzerinden Çin'e uzanır. (ç.n.)

İrksal Özcülük ve Çevresel Determinizm

Bu ve bununla bağlantılı nedenlerden ötürü, Afrika-merkezci teori-nin ayrı bir damarı, Asante'nin Kuzey Afrika'nın Arapça ve Berberice konuşan halklarının belirgin bir Afrika geleneğinin taşıyıcıları ola-rak görülmesi gerektiği fikrine karşı çıkar. Örneğin Opoku Agyeman, Arapları Afrika halkının tarihsel düşmanları olarak görür ve İslam'ı yıkıcı bir yabancı din olarak aşağılar. Agyeman'a göre "Afrika-merkezcilik", "yalnızca Afrikalıların, siyahların Afrika'sını [ifade eder]; kesinlikle Afrika'nın işgalcilerini de içine alan bir coğrafi bölgedeki herhangi bir kıtasal gizemi değil –ister binyıl önce ayak basan Araplar olsun isterse yaklaşık beş yüzyıl önce istila eden Hollandalılar."⁵⁷ Fakat Agyeman her ne kadar kıtanın Afrika'da yaşayan herkese bir tür mistik bağ verdiği fikrini reddetse de ırkı tam da bu türden ezeli bir yapıstırıcı olarak görür. Dahası, iddiasını şu şekilde sürdürür: "Bu irksal akrabalık madalyasının –irksal ailenin kurumsal özünün– diğer tarafı, [siyah] Afrikalının kaderinin bölünmezliği kavramıdır."⁵⁸

Agyeman'ın yazılarında açıkça görülen irksal özcülük, aşırılıkçı Afrika-merkezci düşüncede de yaygındır (Asante'nin "ırk kavramının biyolojik veya antropolojik temeli olmadığı" yönündeki itirazlarına rağmen).⁵⁹ İrksal özcülere göre, ırklar *Homo sapiens*'in birbirinden farklı alttürlerini teşkil eder ve doğaları gereği farklı yaşam tarz-ları ve düşünce kalıplarıyla karakterize olurlar. Kişi, sadece teni-nin rengi itibarıyla değil özü itibarıyla da ya siyah ya da beyazdır. Üstelik, irksal özcülüğün bu versiyonunun merkezinde, temel nite-likte bir coğrafi ahengin bulunduğu dair bir inanç yatmaktadır; başka bir deyişle, geniş bir çeşitliliğe sahip farklı özelliğin otoma-tik olarak aynı coğrafi dağılım örüntülerini sergilediklerine dair bir inanç. Örneğin Agyeman, dolaylı olarak Sahra'nın güneyi boyunca uzanan temel bir bölüm hattının varlığını öne sürer: Bu çizginin ku-zeyinde beyaz halklar ve Afrikalı olmayan düşünme biçimleri yer alır, güneyindeyse siyah ırk ve Afrikalı düşünme biçimleri bulunur.

Bölge ve ırk arasındaki mantıksal bağlantı ise çevresel deter-minizm yoluyla kurulur. Doktriner Afrika-merkezçiliğin ardında ne yana baksanız bu düşünce tarzı belirir; ancak en açık ifadesini ha-reketin kurucusu Cheikh Anta Diop'un eserinde bulur. Diop, dün-yanın ayrı birer bölümü olan Güney ve Kuzey ile ilişkilendirilen iki temel ırkın, siyah ve beyazın varlığını savunur.⁶⁰ Bu insan alttürle-rinin her biri, temel karakterini içinde geliştikleri ortama borçludur.

Hem Afrikalıları hem de diğer güney halklarını (Hindistan'daki Dravidyenler gibi) içine alan siyah ırk, "adalet ve neşe duygusu ile donatılmış zarif, idealist, barışçıl bir doğa yaratan" bir bolluk ve tarımsal verimlilik âleminde geliyordu."⁶¹ Bununla birlikte, beyaz ırkın çevresel belirleyicileri daha farklı bir düzene sahipti: "Avrasya bozkırlarındaki tabiatın vahşiliği, bu bölgelerin çoraklığı, topyekûn maddi koşulların durumu, böyle bir ortamda hayatta kalmak için gerekli içgüdüleri yaratmak üzerine kuruluydu. Fiziksel çevrenin insana dayattığı tatminkârlıktan uzak faaliyetlerde, materyalizmin, antropomorfizm ve seküler ruh daha o zamanlardan örtük biçimde kendini gösteriyordu. Bu bölgelerin insanı uzun süre boyunca göçebe kaldı. Gaddardı."⁶²

Diop, bu inançlarında yalnız değildir. Son dönemde yayımlanan çalışmalara bakıldığında, ırk, yer ve kişilik arasındaki bağlantının çok sayıda destekçisi olduğu görülüyor. Kısa süre önce yayımlanan *Behind the Eurocentric Veils* [Avrupa-merkezciliğin Perde Arkası] başlıklı kitabın yazarı Clinton Jean, Afrika halklarının neden Avrasyalılardan farklı olarak yaradılış itibarıyla barışçıl, insancıl olduğunu ve cinsiyetçi olmadığını açıklarken Diop'un iklimsel determinizminin bir tekrarını ortaya koyuyor.⁶³ Jean bize, Afrikalıların tarımı keşfetme ve uygarlığı icat etme yolunda, binyıllar boyunca tam bir saadet hali içinde evrimleştiğini, ancak bu durumun Avrasya taşralarından gelen vahşi barbarların istilasıyla kesintiye uğradığını anlatıyor.⁶⁴ Bu küresel tarih tasavvuru, 20. yüzyılın başlarındaki Avrupalı ve Amerikalı ırkçılarinkiyle neredeyse aynıdır. Anlatı da aynıdır; sadece ahlaki simgeler tersyüz edilmiştir.⁶⁵

İrksal ve *dahi* coğrafi Afrika özcülüğünün en önemli savunucusunun, daha önce *Kara Athena* eserinden övgüyle bahsettiğimiz Martin Bernal olması dikkat çekicidir. Bu eserin anlaşılması daha zor olan ikinci cildinde Bernal, tezinin arkeolojik ve filolojik kanıtlarını ortaya koyarken 1920'lerden bu yana Amerikan sosyal biliminde eşine az rastlanır bir coşkuyla, hem irksal özcülüğü hem de çevresel determinizmi kucaklayan çarpıcı derecede gerici bir duruş sergiler. Daha önceki nedenden dolayı Bernal, Abhazy'a da ([eski Sovyet] Gürcistan'ın bir parçası) günümüzde yaşayan küçük bir siyahi nüfusa dair yaptığı dolambaçlı açıklamada olduğu gibi, zaman zaman neredeyse absürtlüğe kaçır.⁶⁶ Kitabın iklim ve kültür hakkındaki iddiaları, belirli ideolojik ve sanatsal gelişmelerin

yanardağ patlamalarının bir sonucu olarak açıklandığı iki örnek de dahil olmak üzere, bazı tuhaf yönlere sapar.⁶⁷ Bununla birlikte kitabın güvenilirliğine en çok zarar veren şey, çevresel determinizme yapılan daha sıradan nitelikteki atıflardır.⁶⁸

Pek çok coğrafyacının yüzünü kızartacak türden bir çevresel determinizmin yolunu açmanın yanı sıra, Bernal aynı zamanda kültürel yayılmacılığın uç bir biçimini devreye sokar ve üstü örtülü bir biçimde tüm ilerlemeleri bir veya iki kültürel nesil geriden takip eden “uygarlaşmamış” halkların her türlü yaratıcılıktan yoksun olduğunu savunur. “Medeniyet”in ırksal olarak belirlenmiş tek bir çıkış noktasına sahip olduğu –ve buradan dünyanın geri kalanını aydınlatmak üzere yayıldığı– fikri bir asır önce oldukça yaygındı ve sadece beyaz ırkçılar tarafından değil, Hindistan’daki bazı Hindu şovenlerce de benimseniyordu.⁶⁹ Özellikle Batılı bilimsanları, uzun yıllar boyunca Sahraaltı Afrikası’nda karşılaştıkları övgüye değer her şeyi Mısır’dan güneye doğru gerçekleşmiş bir yayılmanın sonucu olarak görme eğiliminde oldular.⁷⁰ Bernal da bu tasavvuru muhafaza eder; tek fark (şayet belirgin bir fark varsa), okların yönünü güneyden kuzeye olacak şekilde yeniden düzenlemesidir.

Afrika çalışmalarındaki, bir şovenizmi bu şekilde başka bir şovenizmle ikame etme sorunu gözlerden kaçmadı. V.Y. Mudimbe, ikna edici bir üslupla şöyle yazdı: “Modern Afrika düşüncesi Batı epistemolojik soyağacının ve Afrika etnosantrizminin kesişim noktasında yer alır. Dahası, bu etnosantrizmin temelini oluşturan birçok kavram ve kategori de Batı icadıdır.”⁷¹

Bernal de bizzat bundan aşağı kalmayacak bir itirafta bulunur, ancak lafı dolaştırarak. *Kara Athena*’nın ikinci cildini, onun “taşkın” karakterini kabul ederek bitirir ve öfkesinin çoğunun, 20. yüzyılın başlarından bu yana terk edilmiş olan akademik inançların yeniden hayat bulmasından kaynaklandığını belirtir.⁷² Bize kalırsa, bu inançlar geçerli bir nedenle terk edilmiştir. Araştırmacılar son altmış yılda coğrafi determinizmi ve katı yayılmacılığı terk ettiyse, bunun nedeni temel dayanaklarının güvenilirliklerini tamamen yitirmiş olmasıdır.

İrklara Dayalı Coğrafyanın Yeniden Ele Alınması

Hakeza, ırkçı söylemin temel kategorileri için de aynı durum geçerlidir. Yukarıda belirtildiği üzere, ırk her zaman kaçınılmaz biçimde coğrafi bir kavram olmuştur. Eski zamanlarda bilimsanlarının çoğu,

her bir kara parçasının, ten rengi üzerinden kolayca tanımlanabilen ayrı bir ırkla ilişkilendirildiği ve her kıtanın bir ırka karşılık geldiği basit bir kıtasal sistemi esas alıyordu. Bu model, hem coğrafi hem de biyolojik açıdan desteklenemez nitelikte olması nedeniyle uzun zaman önce terk edilmiş olsa da genel olarak karşılık kavramı varlığını sürdürdü. Teoride farklı ırkların, en azından köken itibarıyla, her zaman dünyanın belirli bölgeleriyle bağları bulunuyordu.

Amerikan yerlilerinin kızıyla, Doğu Asyalıların sarıyla bir ilgisi olmadığını⁷³ ya da siyahların gerçekten siyah olmadığını ve beyazlarınsa beyaz olmaktan hayli uzak olduğunu fark etmek için özellikle seçici bir gözle bakmak gerekmez.⁷⁴ Bu doğrultuda, “ırk bilimi”nin 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki en parlak döneminde, Batılı biliminsanları çok daha ayrıntılı ırksal sınıflandırma şemaları tasarladılar ve dağılım örüntülerini göstermek üzere bu şemalara karşılık gelen karmaşık haritalar çizdiler.⁷⁵ Bu girişimin ideolojik temelleri 1930’lardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nde kabul görmemeye başlasa da⁷⁶ ırk bilimciler 1960’lara kadar bu büyük taksonomilerini tekrar tekrar düzenlemeye devam ettiler.

Bu projenin arkasındaki en büyük itici güç, “beyaz ırkın” hüküm sürdüğü alanı büyük ölçüde Kuzeydoğu Afrika’daki “siyah ırk” aleyhine genişletmekti. Bu hareket tarzının geçmişiyse aslında 19. yüzyılın sonlarına, Etiyopya’nın, işgalci bir İtalyan ordusunu mağlup etmesinin hemen sonrasına uzanır. “İrkçılık, Batılıların siyahların beyazları yenebileceğini kabul etmelerine müsaade etmediği için, Avrupalılar birden Etiyopyalıların Ekvator güneşine maruz kalmış beyaz ırktan insanlar olduğunu keşfediverdiler.”⁷⁷ St. Clair Drake, bu manevranın ironik yönlerini hoş bir üslupla betimler: “Altmışlı yılların sonlarında dahi, [Amerika Birleşik Devletleri’nin] bazı bölgelerinde, bir kişi –ne kadar uzaktan ve ne kadar az miktarda olursa olsun– *herhangi bir şekilde* Afrika soyundan geliyorsa ya da geldiğinden şüphe ediliyorsa, ya hukuk ya da örf nezdinde ‘siyah’ olarak kabul edilirdi. Aynı dönemde bazı antropologlar da Afrika’yı ele alırken, herhangi bir şekilde beyaz ırk soyundan geldiği bilinen ya da varsayılan Afrikalıları ‘Zenci’ veya ‘siyah’ olarak sınıflandırmayı reddediyorlardı! Bunlar muhtemelen *gerçek* ‘Zenci’ değil, ‘Hami’ idiler.”⁷⁸

“Hami tezinin” izleri, Etiyopya’da yaşayanları genellikle beyaz ırk olarak sınıflandırmayı ısrarla sürdüren günümüz ırksal dağılım

* Nuh’un oğlu Ham’in soyundan gelenler. (ç.n.)

haritalarında da kendini göstermektedir. (Sahiden de 1990'da yayımlanan bir coğrafya ders kitabında Avrupalıların yaşam alanı Doğu Kenya'ya kadar uzatılır!)⁷⁹ Bu tip kartografik küstahlıkların en berbat örneğiye, 1946'da ABD Savaş Bakanlığı'nda görevli biliminsanlarınca tasarlanan ve "beyaz ırkın" alanını tüm Uganda'yı ve Zaire'nin kuzeydoğu bölümünü içine alacak şekilde genişleten bir dünya atlasında görülebilir. Aynı harita, ne tesadüf ki, Macaristan'ı ve Finlandiya'nın büyük kesimini –Macarlar ve Finliler Hint-Avrupa değil de bir Ural dili konuştukları için olsa gerek– "sarı" ırk mensuplarınca işgal edilmiş olarak tasvir ediyor.⁸⁰ Bu kesinlikle ırkın dille birleştirilmesinin yegâne örneği değildir, ancak bu eylemin böylesine mantıkdışı kategoriler ortaya çıkardığı da çok az görülmüştür.

1950'lerin ve 60'ların fiziksel antropologları, keşfettiklerini düşündükleri ırksal akrabalığın karmaşık yönlerini tasvir etmeye çalışırken, oldukça tuhaf birtakım dağılımsal örüntüler resmettiler. Örneğin 1954'te Carleton Coon, Sahraaltı Afrikası'nın büyük kesiminde, Melanezya'da Filipinler ile Malezya'nın ücra köşelerinde ve Hindistan'daki (günümüz) Andra Pradesh eyaletinin tamamında bir "Negroid ırkı"nın varlığını fark etti.⁸¹ Ayrıca Avustralya taşrasının geniş kesimlerinde, Hindistan'ın Tamil Nadu ve Kerala bölgeleri ile Arap Yarımadası'nın güneybatı ucunda da bir "Avustralya ırkını" haritalandırdı. 1966 yılına gelindiğindeyse Coon ırksal coğrafya konusundaki görüşünü önemli ölçüde revize etmişti.⁸² Artık "Asyalı Zencileri" "Australoid" kategorisine yerleştiriyor, Afrikalı siyahlaraysa "Kongoitler" diye yeni bir isim bahsediyordu. Coon'un bu sözde ırksal grupları haritalandırma biçimi buna rağmen tutarsız örüntüler sergilemeye devam etti. Bu durum, Luzon ve Malay Yarımadası'nın 1492'de Australoidler tarafından işgal edildiği, Filipinler'in geri kalanında ve Endonezya'nın batısındaysa Mongoloid olduğunu düşündüğü bir halkın yaşadığı yönündeki fikrinde de kendisini gösteriyordu. Ayrıca 1492'de İç Doğu Hindistan'ın çoğunun Australoid olduğu görüşündeydi; bu alanın 1960'lara gelindiğinde önemli ölçüde küçüldüğünü düşünmekle birlikte, Batı Hindistan'da açıklanamayan bir şekilde zuhur eden Australoid işgalinin gerçekleştiği diğer iki alanın da haritasını çıkardı.⁸³

Akademik eserlerin popüler metinler halinde tercüme edilmesi sürecinde, uzamsal bir kategori olarak ırka ilişkin çelişkiler daha da abartıldı. Örneğin, 1978 yılında yayımlanan bir coğrafya ders kitabında,

çok koyu tenli insanların yaşadığı bir bölge olan Güney Hindistan, “ten rengine göre indekslenmiş” olduğu söylenen “Beyaz ırk” kategorisi altında haritalanmaktadır.⁸⁴ 1990 yılına ait bir başka coğrafya kitabında, aynı bölge yalnızca “Beyaz” olarak tasvir edilmekte ve ayrıca okuyucuya, Doğu Yeni Gine’nin ırk olarak “Avustralyalı” olduğu, Batı Yeni Gine’ninse adanın dağlık iç kesimlerinde yaşayan “Pigmeler” dışında “Siyah” olduğu bildirilmektedir.⁸⁵ Burada, kıtalar mitiyle birleşen ulusdevlet mitinin ırk mitinin de devreye girmesiyle daha da kirletildiğini görüyoruz. Bunun sonucunda ortaya çıkan uyduruk karışımsa, üniversite öğrencilerine yönelik bir dünya coğrafyasına giriş dersinde hakikat olarak sunulmaktadır.

“İrk” haritalarının artık küresel coğrafya kitaplarında hiçbir meşru yeri yoktur. Öyle ki henüz Carleton Coon çarpıtılmış ırksal taksonomisini geliştirirken bile, Ashley Montagu bir kavram olarak ırkın dayandığı biyolojik temeli yerle yeksan ediyordu.⁸⁶ Montagu ve onun gibi düşünen biliminsanları, üç güçlü argüman ileri sürdüler. Birincisi, tanımlanan tüm ırksal özellikler biyolojik açıdan yüzeyseldir ve hiçbir şekilde insan türünün temel biyolojik birliğiyle boy ölçüşemez. İkincisi, her türlü ırksal nitelik, coğrafya üzerinde yer değiştirdikçe azalarak değişim gösterme eğilimindedir; bir “ırksal gruptan” diğerine belirgin geçişler yaşanmasıysa neredeyse vaki değildir (İrkçi teori bu olguyu “ırkların karışmasına” atfetse de “saf ırklar” hiçbir zaman izole olmamıştır). Üçüncüsü ve coğrafi açıdan en güçlü ve etkili olanıysa, her ırksal özelliğin kendi dağılım örüntülerine sahip olduğudur. Örneğin dünya ten rengi haritası, saç şekli ya da kafa şekli haritasıyla çok az benzerlik gösterir. Bu durumda ırkları haritalandırmak, ancak belirli bir özelliğin diğerlerinden daha önemli olarak görülüp seçilmesi durumunda mümkündür. (Örneğin, 1963 *Britannica Ansiklopedisi* saç dokusunu en önemli ırksal belirleyici unsur olarak görür.)⁸⁷ Öte yandan, bu şekilde yalıtılmış bir özelliğin seçiminin tamamen keyfi olmadığını ispatlayacak gerçek bir kanıt öne sürmek mümkün değildir.

Hakeza, ırk kategorilerinin derinin altında bulunmasının da bundan daha sağlam bir temeli bulunmamaktadır. Küresel genetik örüntülere ilişkin bugüne kadarki en titiz araştırması olan, L. Luca Cavalli-Sforza, Paulo Menozzi ve Alberto Piazza’nın *History and Geography of Human Genes* [*İnsan Genlerinin Tarihi ve Coğrafyası*] başlıklı hacimli çalışması, ırksal kategorilerin genetik olarak anlamsız

olduğunu ortaya koyar. Yazarlar, “genetik benzerlikler sergileyen ‘popülasyon kümelerini’” tanımlamak mümkün olsa da bu kümelerin doğrudan “ırklar üzerinden tanımlanamayacağı” sonucuna varırlar.⁸⁸ Gerçekten de ortaya koydukları özenli genetik haritalama ve çokdeğişkenli analizler, aşına olduğumuz “insan ırklarını” büsbütün çürütmektedir. Örneğin, Kuzey Çinlilerin Kuzey Avrupalılarla, Güney Çinlilerle olduklarından daha yakın akraba olduğu ortaya konmuştur.⁸⁹ Tek tip bir ırk teşkil etmekten çok uzak olan Afrikalılarsa, aslında dünyadaki tüm Afrikalı olmayan insanların toplamından daha fazla genetik çeşitlilik arz ediyorlar.

Kısacası ırk, tartışmasız surette önemli bir kültürel yapı olmakla beraber, biyocoğrafi açıdan bakıldığında doğal bir kategori olmayı başaramıyor. Irksal özelliklerin dağılımı arasında var olduğu farz edilen benzerlikse, aslında yoktur. İnsan yaşamının makrocoğrafyasını anlamaya başlayabilmemiz, ancak coğrafi uygunluk doktrinini –geniş bir dizi alakasız özelliğin kendi uzamsal örüntüleri içinde birbirlerine karşılık gelmesi gerektiği inancını– terk etmekle mümkündür.

Bazı açılardan hem Avrupa-merkezcilik hem de Afrika-merkezcilik kolay hedeflerdir. Her ikisi de basit uzamsal kategorilere dayanır ve yine her ikisi de son dönem bilim dünyası nezdinde büyük ölçüde itibarsız hale gelmiş olan akıl yürütme biçimlerinden yararlanır. Bu kaba ve basit coğrafi yapılara fazlaca geniş bir bölüm ayırmamızın sebebi, popüler makrocoğrafyanın en basit nitelikli yapıtaşlarının bile dikkatli bir biçimde incelenmeyi hak ettiğine olan inancımızdır. Bu inanç, şemaların en kaba olanlarına –kıtalar, Doğu-Batı ve Şark-Garp– odaklandığımız ilk üç bölümümüze de hayat vermiştir.

Bu basit ama yaygın kategorilerdeki sorunları açığa çıkardıktan sonra, artık dikkatimizi profesyonel biliminsanlarının dünyaya dair bilgilerini tanzim ettikleri daha ayrıntılı çerçevelere çevirmeye hazırız. Sıradaki bölümde, özünde tarihsel nitelikte olan medeniyetler ve dünya sistemleri geleneklerini inceliyor; bir sonraki bölümdeyse, özünde coğrafi nitelikte olan, dünyayı farklı bölgelere ayırma geleneğini ele alıyoruz. Bunları yaparken de tüm bu çerçevelerin ötesine geçmenin, daha esnek ve doğru bir dünya haritası çıkarmanın zorluğuyla yüzleşmeye başlıyoruz.

TARİHSEL TAHAYYÜLDE KÜRESEL COĞRAFYA

Metacoğrafya inşasının içyüzünü anlayabilmek amacıyla yüzümüzü tarihçilere çevirmemiz coğrafyacılar açısından tuhaf gözükebilir. Sağduyu, tarihçilerin zamanla ilgilenmesini gerektirir, mekânla değil; zira onların dikkati, bölgelere ayırma meselelerinden ziyade dönemlere ayırma meselelerine odaklanmak üzere eğitilmiştir. Bu önerme, tarihi uzmanlık alanının erken dönemlerinde, tarihçilerin kendilerine uygun bir konu olarak genellikle kurulu ulusal devletleri seçtikleri dönemlerde çoğunlukla doğrudur. Ama bu varsayımın artık bir hükmü yok. 20. yüzyılda toplumsal tarihin tüm şatafatıyla yükselişe geçmesiyle birlikte, tarihsel analiz konu ve ölçekleri de muazzam bir çeşitlilik göstermeye başladı. Belgelere erişim konusunda karışılan dilsel ve idari güçlükler göz önüne alındığında, devletler pek çok araştırma açısından uygun bir çerçeve teşkil etmeyi sürdürüyor olabilir. Ancak günümüzde hem mikro hem de makro düzeydeki çalışmalar olağan bir hal aldı; yakın tarihli çalışmalarda artık ulusal sınırların aşılması ve sorunsallaştırılması rutinleşti.¹ Birçok tarihçi, ulusal kalıpların dışına çıkmak suretiyle metacoğrafyaları yeniden düşünme girişimine açık bir biçimde katkıda bulunmuştur.

Bu bölümün başında, içinde bulunduğumuz yüzyılda ortaya çıkan üst seviye jeo-tarihsel örüntülere yönelik başlıca iki yaklaşıma göz atacağız. Bunların her ikisinin de ortaya çıkışından itibaren kartografik yönelimli dinamik bir alt alan oluşturan dünya tarihi literatüründen doğmaları tesadüf değildir.² Devlet merkezli anlatıları yazarken coğrafyaya sadece üstünkörü bir selam verip geçmek (özellikle ulusal kalkınmanın hikâyesini merkezde konumlanmış elitlerin bakış açısından anlatırken) ve hatta bütün uygarlıkların tarihini, uzamsal farklılıkları neredeyse hiç kale almadan (kilit konumdaki birkaç yerden hareketle genellemelere varmak şeklindeki rutin yöntemde olduğu üzere) yazmak mümkün olsa da uzun soluklu küresel süreçler hakkında kalem oynatanların elinde yararlanabilecekleri bu türden coğrafya dışı kestirme yöntemler yoktu. Dünyanın birbirine uzak bölgelerini aynı zamansal çerçeve içinde ele alma zorunluluğu, bu alandaki akademisyenleri coğrafi ölçeğe ilişkin sorunlara ve farklı yerler arasında zaman içinde var olan ilişkilere belirgin bir önem vermek zorunda bıraktı. Öte yandan dünya tarihinin alt alanının bariz biçimde coğrafi nitelikte olması, bu coğrafyanın kendisine yüklenen görevler için elverişli olduğu anlamına gelmez. Küresel süreçler hakkında yazma girişimleri, tarihçileri uygun bölgesel kategorileri bulma yolunda uzun bir arayışa itti.

Bu doğrultuda, bu bölümdeki amacımız tarihçilerin süreç içinde ortaya koydukları ana kavramsal keşiflerden bazılarını tanımlamak ve eleştirmektir. Buna başlarken, önce insanlık tarihinin bütün serencamının analitik bir sentezini yapmaya girişen ilk tarihçilerden biri olan, Arnold Toynbee'nin coğrafi vizyonunu analiz ediyoruz. Toynbee, üzerinde çalışacağı kategorileri medeniyetler olarak tanımladı ve bu jeo-tarihsel oluşumları yarı izole ve özünde karşılaştırılabilir analiz birimleri olarak belirledi. İleride de göreceğimiz üzere, Toynbee'nin dünya coğrafyasına ilişkin genel okuması önemli ölçüde ses getirdi. Toynbee'nin profesyonel tarihçiler arasındaki güvenilirliği çoktan silinip gitmeye yüz tutmuş olsa da medeniyetlerin beşeri birlikteliklerin izole edilebilir birimleri olduğuna dair varsayımı çoğu tarih atlasına ve ders kitabına kaynak oluşturmayı sürdürüyor. Sosyal bilimciler dini retoriğin ve kültürel kimlik iddialarının yeniden dirilişini anlamaya çalışırken, bu fikir akademide de bir kez daha saygınlık kazanıyor.

Bununla birlikte, aynı süreçte Arnold Toynbee'nin yaklaşımına karşı güçlü bir alternatif olan ve izolasyondan ziyade entegrasyonu ön plana çıkaran bir yaklaşım da alanda kendisine sağlam bir yer edinmiş durumda. Günümüzde, dünya tarihi alanında faaliyet gösteren pek çok biliminsanın gözünde uygun analiz birimleri, ayırık medeniyetlerden ziyade, genellikle işlevsel olarak zengin metropoller veya merkezler ile bunların hinterlandı veya bağımlı çevreleri şeklinde farklılaştırıldığı düşünülen etkileşimli dünya sistemleridir. Dünya sistemler haritası, Fernand Braudel gibi tarihçilerin ortaya koyduğu "yumuşak" versiyondan tutun da sosyolog Immanuel Wallerstein'in daha biçimsel teorik modellerine varana dek pek çok farklı şekilde karşımıza çıkmıştır. Bununla birlikte hepsinin ortak noktası, karşılıklı sermaye ve emtia değişimi çalışmalarını temel almaları ve kültürler arası bağlantılara yaptıkları vurgudur.

Hem medeniyet temelli dünya tarihi ekolünden hem de dünya sistemleri ekolünden doğan uzamsal tahayyüller üzerine yaptığımız bu kısa tekrar, her ikisinin de metacoğrafi lügatimize yapacağı önemli katkılar olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, literatür küresel coğrafyanın çetrefilli konularını temsil etmekte tek başına yeterli değildir; gerek makrokültürel bölgeler gerekse de bunları boyulu boyunca kesen ekonomik bağlar aynı anda göz önünde bulundurulmalıdır. William McNeill'in sözleriyle, "son iki binyıl içinde ayrı medeniyetlerin özerkliklerinin bir şekilde tanınması durumu medeni sınırların farklı taraflarında yaşayan insanları her geçen gün artan sayılarda birbirine bağlayan, yükselen bir dünya sistemi tasviriyle birleştirilmelidir."³

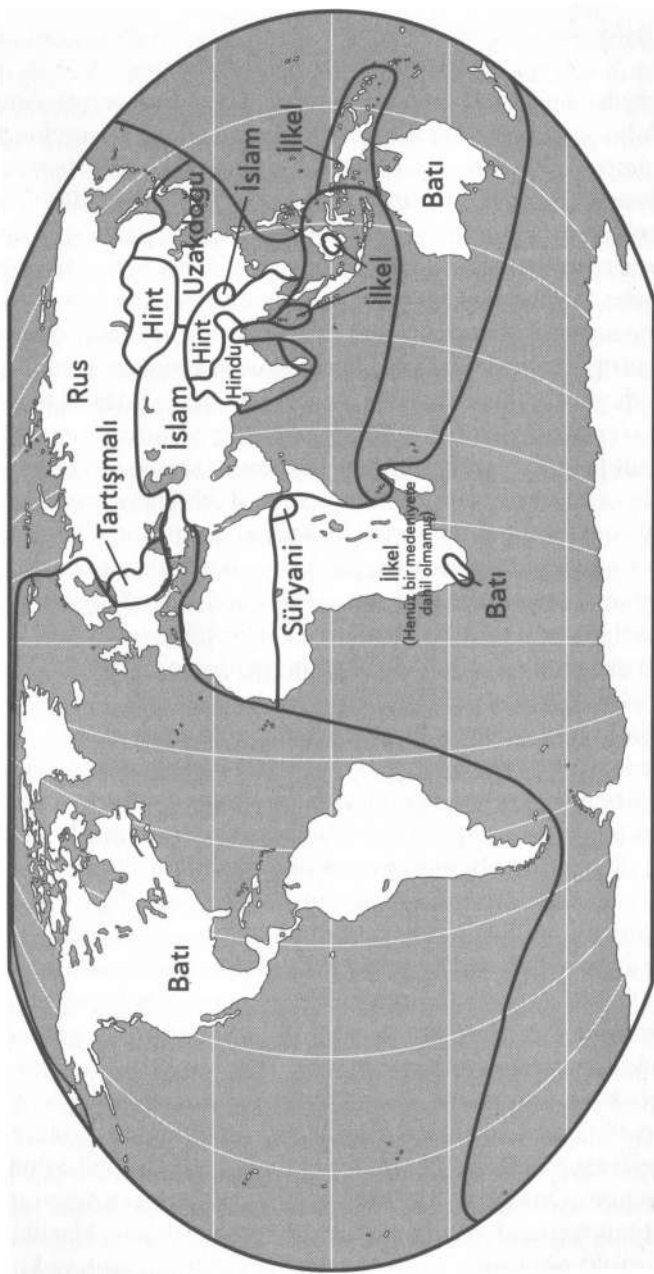
William McNeill'in bu talimatı, bizim sınırlı jeo-tarihsel vizyonumuzu çok aşan, oldukça meşakkatli bir görev. Bu çalışmamızın kapsamı da iki binyıl boyunca ekonomik ve politik alanı şekillendiren son derece karmaşık süreçleri incelememize izin vermiyor.⁴ Bu bölümün sonuna geldiğimizde ulaşmayı hedeflediğimiz şey, tarihsel bilgilerle desteklenmiş bir kültürel dünya coğrafyasının ana ilkelere olması gerektiğini düşündüğümüz şeyleri ele almak. Özellikle ilgi çekici olan birkaç ampirik çalışmayı seçici bir şekilde incelemek suretiyle, tarihsel olarak teşkil edilmiş sosyo-uzamsal kimlik üzerine sistematik bir biçimde düşünebilmeyi sağlayacak bir yöntem esaslarını damıtmaya çalışıyoruz.

MEDENİYETLER

Toynbee'ye Göre Dünya

20. yüzyılın başlarına dek, bize dünya tarihi diye yutturulanların büyük kısmı ya düpedüz Avrupa medeniyetinin öyküsünden ya da tartışmaya açık bilimsel bütünlük iddiasındaki popülerleştirmelerden ibaretti. Her biri dünyanın farklı yerleriyle ilişkilendirilen farklı medeniyetler arasında öteden beri bir ayırım yapılabiliyor olsa da bunlar uzamsal olarak son derece muğlak bir biçimde tahayyül edilmişlerdir. Toynbee ise bu yaklaşım tarzının çitasını çok daha yükseğe çıkarmıştır. Hayatının eseri olan *A Study of History* [*Bir Tarih Çalışması*], evrensel nitelikte, bilgelik dolu ve oldukça hacimli bir çalışmaydı; yirmi yedi yıla yayılan bir süreçte (1934–1961) basılan toplam on iki ciltten oluşuyordu. *A Study of History*, dünyanın çeşitli toplumlarında tarih boyunca geçerli olan evrensel ilkeleri belirlemeyi amaçlıyordu. Tarihsel-coğrafi açıdan bakıldığında, kitabın üç düzenleyici akidesi bulunuyor: (1) İnsanlığın geçmişinde, hatırı sayılır ancak sınırlı sayıda, ayrık, yarı-otarşik medeniyet tanımlanabileceği; (2) bunların dünya tarihi analizlerinde kullanılabilecek uygun konular teşkil ettiği ve (3) tarihsel kayıtlarca varlığı bilinen tüm medeniyetlerin temelde paralel doğum, büyüme, gerileme ve tarihe gömülme güzergâhları izlemiş olduğu. Toynbee birçok defa, yeni bir evrenselci dinin (veya mevcut bir dinin yeni bir dalının) yükselişini, yeni bir medeniyetin ortaya çıkışının ardındaki itici güç olarak tespit etti.

Toynbee'nin neden ilk etapta farklı medeniyetlerin sayısını sınırlı tutmayı tercih ettiği önemli bir sorudur. Bu temel kararı anlayabilmek için, Toynbee'nin projesini o günkü tarihyazımı bağlamı içinde konumlandırmak gerekir. Her şeyden önce, Toynbee'yi harekete geçiren şey, Batı medeniyetinin önem arz eden yegâne dünya medeniyeti olduğu yönündeki son derece popüler inancı yıkma ve Doğu ile Batı, Asya ile Avrupa arasındaki temel metacoğrafi ayrımları ortadan kaldırma arzusuydu. Bu yaygın görüşü gerekçelendirmekte kullanılan alışıldık retorik, "Tarih'in birliği" olarak ifade edilen ilkeye, tüm beşeri uygarlığın Avrupa'nın yükselişiyle doruğa ulaşan tek bir evrimsel hat teşkil ettiği yönündeki Hegelci bir düşünceye dayanıyordu.⁵ Toynbee'nin bu konuya ilişkin söyledikleri kati ve netti. Ona göre, "Tarih'in birliği" yanılığının varlığını sürdürmesi, temelinde yatan üç yanılığa ısrar edilmesi ile açıklanabilir[di]: Egosantrik yanılısma, 'Doğu'nun değişmezliği' nakaratı ve büyüme

dediğimiz şeyin düz bir çizgide gerçekleşen bir hareket olduğu ya-
nılgısı.”⁶ Toynbee’nin teşhisi bir hayli güçlüydü; ancak önerdiği alter-
natif, bir yandan her bir medeniyetin içsel önemini ortaya koymaya
çalışırken diğer yandan bunlar arasındaki tüm bağları hafife almak
suretiyle kendine özgü yeni sorunlara yol açtı.⁷

Çoklu medeniyetler çerçevesi, döneminin hâkim alternatifle-
rine nazaran bir ilerleme teşkil etse de Toynbee’nin coğrafi viz-
yonu üç önemli açıdan hâlâ kusurluydu. Ortaya koyduğu şemanın
ilk zayıf noktası, medeni ve gayri medeni toplumlar arasında çiz-
diği katı sınırlardı; bu da onun, bu kategorilerden ikincisini küre-
sel olduğunu iddia ettiği vizyonunun dışında bırakmasına neden
oldu. Toynbee’ye göre, bir medeniyet kaynağını genellikle iki özel-
likten alıyordu: dinsel ortaklık ve bir veya daha fazla yazı diliyle
veya alfabeyle ilişkili yazımsal geleneklere sahip olmak. Yazılı me-
tinlere yapılan bu vurgu, elit kültürle ve onun altında yatan (ancak
irdelenmemiş) felsefi önvarsayımlarla gereksiz yere meşgul olun-
masına yol açtığı için haklı olarak topa tutuldu.⁸ Ancak metinselci-
lik, bir tür küresel coğrafi elitizm üretmek adına dini geleneklere
yapılan vurguyla da güç birliği içindeydi. Yazı dili entegrasyonun-
dan yoksun ve ortak dini kurumlara sahip olmayan bölgeler, çoğu
durumda doğrudan görüş dışı bırakıldı.

Harita 5. Toynbee’ye Göre MS 1952’deki Medeniyetler.

Bu değiştirilmiş haritada (Toynbee 1934–61, cilt 11 [1959], sayfa 93), yedi medeniyet
halen mevcut olarak gösterilmiştir (bu ölçekteki bir haritada tasvir edilebilecek
büyüklükteki alanlar halinde): Batı, Rus, İslam, Hindu, Hint,* Uzakdoğu ve Süryani
(Etiyopya’nın iç kesimlerinde). Doğu Avrupa, Batı ve Rus medeniyetleri arasında olsa
gerek, “tartışmalı” olarak gösterilmiştir. Çin’in Yunnan Bölgesi’nin, Müslümanların
bölgede azınlık olmalarına rağmen İslam medeniyeti içinde gösterilmesine dikkat
ediniz. Toynbee’ye göre, Budizmi terk edip Hinduizme geçmiş olmaları nedeniyle
Hindistan artık “Hint” değildir. Toynbee’nin modern Hint medeniyeti, yalnızca
Theravada Budizminin (Güneydoğu Asya Anakarası ve Sri Lanka) ve Lamacı Mahayana
Budizminin (genişletilmiş Tibet ve genişletilmiş Moğolistan) hâkim olduğu alanları
içine alır. Türkiye’nin, tıpkı Filipinler gibi, Batı’nın bir parçası olarak kabul edilmesine
dikkat ediniz. Sahraaltı Afrikası’nın büyük kesimine ek olarak Melanezya, Orta
Borneo, Andaman ve Nikobar Adaları, hâlen medeniyet çerçevesinin dışındalarmış
gibi gösterilmiştir (her ne kadar bu sınıflandırma, bu “ilkel” alanların eninde sonunda
mevcut medeniyetlerden birine –muhtemelen Batı’ya– “bağlanmasının” muhakkak
olduğu izlenimini uyandırır da). Toynbee’nin, Batı’nın tüm Batı dışı medeniyet
alanlarının içlerine doğru dinamik bir biçimde genişlemekte olduğu yönündeki
görüşü için bkz. Harita 3, Bölge 7.

* İngilizce Indic; Hindu ile *Indic* farkı ilerleyen bölümlerde açıklanmaktadır. (ç.n.)

Toynbee'nin "dünya" haritasının dışında tuttuğu bölgeler arasında en dikkat çeken Sahraaltı Afrika'sıdır. Toynbee'nin atlasında Sahra'nın güneyindeki toprakların hemen tamamı (Etiyopya ve doğu kıyısı hariç), MS 1952 dolaylarında, "ilkel" (henüz bir medeniyete dahil olmamış) olarak işaretlenmişti; bu, bölgeden her türlü pozitif kimliği bilfiil esirgeyen bir stratejiydi (bkz. Harita 5).⁹ Dahası, Afrika'da da medenileşmiş halklar bulunabileceğini kabul etmekle birlikte (Sahel kuşağında olduğu gibi), bunların da kendi başlarına bir medeniyet yarattıklarını düşünmüyor, bunun yerine onları birleşik bir bölge olan İslam dünyasına ilştiriyordu. Bu pek alışılmadık bir manevra değildi – zira 1950'lerde Batılı tarihçilerin neredeyse tamamı Afrika'yı bütünüyle görmezden geliyordu¹⁰ – ama Toynbee'nin sisteminde bir anomaliyi gözler önüne seriyordu. Çalışmasının başka yerlerinde kullandığı kriterlere göre (örneğin, en az sekiz farklı tarihsel Hristiyan medeniyetini tanımlarken kullandıkları), Sahel'in Müslüman halkları Kuzey Afrika halklarından, ayrı bir isimlendirmeyi hak edecek ölçüde farklıydı.¹¹

Toynbee'nin coğrafi şemasının ikinci zayıflığıysa, halkları dini soyağaçlarına göre gruplama konusundaki katı ısrarından kaynaklanıyordu. Bu ilke zaman zaman birbirinden tamamen ayrı sosyal grupları tek ve uyumsuz bir kategorinin içine sıkıştırmasına neden oluyordu. Örneğin Toynbee, uzamsal açıdan dağınık dört farklı dini azınlık karşısında – Levant'ta halen varlığını sürdüren Hristiyan toplulukları, Batı Hindistan'daki Parsiler, Etiyopya Hristiyanları ve dünyanın dört bir yanına dağılmış dindar Yahudiler – bunların hepsini neredeyse yok olmuş bir "Süryani medeniyeti"nin fosilleşmiş kalıntıları olarak tek grupta toplama yoluna gitti. Benzer şekilde, Budizme bağlılıkları itibarıyla birleşmişseler de dilleri, yaşam tarzları ve mezhepleri bakımından derin bir ayrılık içinde olan Tibetliler, Moğollar, Birmenyalıları, Taylandlıları ve Kamboçyalıları, ona göre tek bir medeniyetin, (çok önceleri Hindistan'ın kendi içinde yok olmuş olan) "Hint toplumunun" parçalarını teşkil ederler. Bu gibi kategorilerin, daha geniş sosyal analizlere ilgi duyanlar açısından tek başına faydası olmamıştır ve hiçbir zaman da geniş ölçüde benimsenmemiştir.

Bununla birlikte, Toynbee'nin coğrafi şemasının en ciddi zayıflığı (her ne kadar kendi döneminin pek çok bölgeselci düşünürü tarafından paylaşılmış olsa da) çok daha temel nitelikteydi: Entegrasyon aleyhine izolasyonu ön plana çıkarma derecesi. Medeniyetler arasındaki sınırlar fena halde abartılıydı. Toynbee, medeniyetleri

keşfedilmeyi bekleyen nesnel varlıklar olarak değil, “anlaşılabilir çalışma alanları” olarak tanımlamaya özen gösterdi. Buna ek olarak, evrensel dinlerin tam da farklı toplumsal çevrelerin kesişim noktalarında ortaya çıkma eğiliminde olduğunu ileri sürmek suretiyle (başkaca şeylerin yanı sıra), her uygarlığı müstakil ve bağımsız olarak görmenin önemine dair kendi metodolojik beyanlarını¹² uygulamada sürekli olarak ihlal etti.¹³ Öte yandan, dünyayı böldüğü on dokuz ila otuz dört ayrı medeni toplum arasındaki derin bağlantıları ortaya çıkarmak için pek çaba gösterilmedi.¹⁴

Dünya Tarihi Metinlerinde Medeniyetler

Arnold Toynbee'nin, dünya tarihinin uzamsal tahayyülü üzerindeki etkisini değerlendirmek güçtür. Bir yandan, artık çok az tarihçi (veya herhangi bir alandan bilimsanı) *A Study in History*'yi okumaktadır; bu eserin jeo-tarihsel vizyonunun birçok temel unsuru da fark edilir biçimde gözden düşmüştür. Günümüzde, Toynbee'nin medeniyetlerin büyümesi ve gerilemesiyle ilgili organik analojisini açıkça savunacak çok az kişi vardır, ondan sonra gelen hiç kimse de onunki kadar karmaşık ve kapsamlı bir küresel coğrafya sistemi betimlemeye kalkışmamıştır. Esasen, aşağıda da göreceğimiz üzere, profesyonel dünya tarihi ana akımı çok farklı yönlerde ilerlemiştir. Bununla birlikte, giderek büyüyen ve Toynbee'nin “evrensel tarih” olarak adlandırdığı alanda yaygın olarak okunan pek çok eserde, metacoğrafi şemanın temel yönleri muhafaza edilmiştir. Küresel geçmiş üzerine standart olarak İngilizce kaleme alınan referans çalışmalardaki “Tarih'in birliği” şemasının yerini, daraltılmış bir listeyle de olsa bağımsız medeniyetlerden oluşan bir katalog almıştır.

Yakınçağ öncesi tarih tartışmasını bir avuç büyük ölçekli uygarlık etrafında yapılandırmak birçok açıdan hayli caziptir. Tarihçilerin medeniyetleri ile coğrafyacıların dünya bölgeleri arasında görülen yüksek düzeyli uyum (en azından Avrasya içerisinde), evrenselci dini toplulukların gerçekten de yoğun ve kalıcı etkileşim alanlarının sınırlarını belirlediğini ortaya koymaktadır (6. Bölüm'de ele alınacağı üzere). Çoğu küresel tarihle ilgili esas sorun, medeniyet merkezli bir çerçeve benimsemeleri değildir. Bilakis, bir yandan Toynbee'nin ekümenik erim fikrini bir kenara bırakırken (ve bunun yerine birkaç “birincil” alana odaklanmakla yetinirken), bir yandan da onun bu bölgelerin iç uyumları üzerinde önemle durma yönündeki eğilimini

(bölgeler arası bağlantıları küçümseme konusunda alan uzmanlarının izinden gitmek suretiyle) sürdürmeleridir.¹⁵ Yitirilen şeyse Toynbee'nin tüm medeniyetlere eşit ilgi göstermekteki ısrarı olmuştur. Sonuçta, yakınçağ öncesi dünya tarihine ilişkin standart kartografya –bazı rahatsız edici ideolojik sonuçlar doğurmakla birlikte– radikal biçimde daraltılmış, basitleştirilmiş ve önceliklendirilmiştir.

Bu şemalaştırmaya en iyi tanık olabileceğimiz yer, dünya tarihi alanında genel okuyucuya yönelik yazılmış kitaplardır. Tipik bir tek ciltlik eser, konuya Avrasya'daki dört kültürel bölgeyi, Hristiyan, İslam, Hindu ve Konfüçyen medeniyet dünyalarını vurgulayarak ve Avrupa'nın genişlemesinin hemen arifesinden (1500 civarı) başlayacak şekilde girer. Dünyanın geri kalanıysa, ara boşluklar, hinterlandlar, barbarlık havzaları ve (Amerika özelinde) kaderine terk edilmiş, az gelişmiş medeniyet bölgelerinden oluşan bir araf seviyesine düşürülür. Bu standart metacografyanın sadeleştirilmiş bir örneği, L.S. Stavrianos'un *The World Since 1500 [1500 Yılından Bu Yana Dünya]* adlı eserinde görülebilir.¹⁶ Stavrianos, eserine Avrupa'nın genişlemesinden hemen önce büyük dünya medeniyetleri üzerinde bir gezintiye çıkarak başlar. Burada üç ana Avrasya kültür bölgesi, Avrupa, İslam dünyası ve Konfüçyen dünya, bir grup halinde, daha izole kültürel alanlar olan Sahraaltı Afrikası, Amerika ve Avustralasya ile karşılaştırılır. Stavrianos'un Müslüman dünya tanımının nereleri dışarıda bıraktığıysa oldukça anlamlıdır. İslam dünyası fiilen üç büyük imparatorluktan oluşur: Osmanlı (Türkiye ve Balkanlar'da), Safevi (İran'da) ve Moğol (Hindistan'da). Bu formülasyon, Hindu ağırlıklı olan Hindistan'ı yönetici seçkinlerinin kültürüne dahil eder; ayrıca Sahel'deki İslam toplumlarını Müslüman dünyasının dışında konumlandırır ve Orta ve Güneydoğu Asya'nın Müslüman bölgelerini –Budist komşularıyla birlikte– bütünüyle haritanın dışında bırakır. Sözkonusu dönemde İslam topluluğunun üç “barut imparatorluğuna” indirgenmesi alışılmadık bir durum değildir. Özbek Hanlığı gibi önemli 16. yüzyıl İslam devletleri, dünya tarihi ders kitaplarında, varlıklarını kabul etmekten ibaret asgari bir düzeyde bile olsa nadiren ele alınır. 1500 yılı dünyasına dair ortaya çıkan bu görüntüde, öbür türlü karanlık kalacak bir tuvalde bir avuç güçlü devletin üzerine ışık tutulmaktadır.

Daha sofistike bir bölgelendirme şeması ise daha yeni bir eserde, J.M. Roberts'ın *Dünya Tarihi [History of the World]* kitabında görülebilir.¹⁷ Roberts'ın kitabının içeriği oldukça etkileyicidir. Eserinin

en kapsamlı bölümü (Kitap IV, “Ayrıışan Gelenekler Çağı”), İslam ve Arap imparatorlukları, Bizans ve Rusya, Türkler ve Moğollar, Batı Avrupa, Hindistan, Çin, Japonya, Amerika ve Sahraaltı Afrikası hakkındaki bölümlerden oluşur. Bunlardan sonuncusuna yalnızca beş sayfa ayrılmış olsa da en azından müstakil bir medeniyet olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Roberts bile Avrupa sömürgeciliği konusuna girmeden önce Güneydoğu Asya’ya bir şekilde değinmeyi ihmal eder. Avrasya tarihi coğrafyasının geleneksel gözenekli görünümünde –yalnızca Avrupa’yı, İslam dünyasını, Hindistan’ı ve Çin’i ayıran, diğer tüm alanlarıysa bu büyük “medeniyetlerin” bulanık kıyılarından ibaret sayan bir görünüm– belli ki hâlâ Güneydoğu Asya gibi karmaşık ve hibrit bir bölgeye yer yoktur.¹⁸

Tarih Atlasları ve Çin-merkezcilik

Nasıl ki basitleştirilmiş bir medeniyetler çerçevesi dünya tarihi kitaplarına dayanak noktası teşkil etmeyi sürdürüyorsa, benzer şekilde basıklaştırılmış bir jeo-tarihsel tahayyül, çoğu dünya tarihi atlasının referans çerçevesini oluşturmaya devam ediyor. Bu vizyonun kısıtlarını, özellikle bu atlasların Doğu Asya’yı betimleme biçimlerinde net olarak görmek mümkündür. Çoğu tarih atlası, genel tahayyüllerine hâkim olan Avrupa-merkezciliğe paralel olarak, Doğu Asya tasavvurlarında da ikincil, ancak aynı ölçüde belirgin bir Çin-merkezcilik sergiler. Bu durum, üç çarpıklığı kalıcı hale getirir. Birincisi, birçok açıdan Avrupa’ya benzer sayılabilecek bir çokuluslu dünya bölgesi, üniter bir medeniyetten oluşan tek bir devletten müteşekkil gibi sunulmaktadır. Neredeyse sadece Çin İmparatorluğu’nun çeşitli hanedanlıklar döneminde ulaştığı toprakların genişliğine odaklanan tarihsel kartografyacılar, Doğu Asya’yı dolaylı olarak tek bir ülke ölçeğine indirgerken, Avrupa’nınsa kıtasal ölçekte bir kültür alanı rolü oynamasına izin verirler. Bu sırada, Mançular tarafından fethedilen ancak hiçbir zaman tam anlamıyla Çin yaşam tarzını benimseyecek şekilde asimile edilemeyen geniş Orta Asya topraklarını sıkı sıkıya içine alan Çin’in günümüzde ulusdevletten çok imparatorluk olduğu gerçeğinin de farkında olmadan üstünü örterler.¹⁹

İkincisi, Çin ile en yakın kültürel komşuları olan Japonya, Kore ve Vietnam arasındaki yakın bağlar da hasıraltı edilir. Japonya ise, takımadaların anakarayla olan derin tarihsel bağlantılarını göstermeden Japonya’nın iç gelişmelerini ön plana çıkaran bir hareketle

çoğunlukla ayrı haritalarda tek başına resmedilir. (Bu, İngiltere'nin tüm Avrupa haritalarından çıkarılmasına benzer bir etki yaratacaktır.) Kore ise tam tersine, doğrudan göz ardı edilir. İngilizce yazılmış tarih atlaslarının çoğunda, yarımada ya büsbütün görüş alanının dışında bırakılır, ya Çin'in bir uzantısından ibaretmiş gibi gösterilir ya da adeta tarihten yoksunmuşçasına içi boş bir çerçeveye indirgenir.²⁰ Kore; kendi dili, uzun, karmaşık ve yazılı kanıtlara dayanan bir siyasi, sosyal ve kültürel geçmişi olan; İngiltere büyüklüğünde bir ülke olmasına rağmen, nadiren İngilizce tarih atlaslarında gösterilmeyi hak edecek ölçüde önemli görülür. (Bunun başlıca istisnası ise, Amerikalı gözlemcilerin açık ilgisine konu olan Kore Savaşı döneminin ele alınmasında görülür.) Sonuç olarak, Silla, Paekche, Koguryo ve Po-Hai gibi önemli Kore krallıkları, fiilen tarihsel-coğrafi şuuru-muzun dışında bırakılmıştır.²¹ Kore, Amerikan tarihsel-kartografik tahayyülünde bir şekilde yer bulduğundaysa, neredeyse yabancı işgalcilerin geçit töreni alanından farksız bir konuma indirgenmiştir.²²

Batılıların atlaslarında Kore'nin üstünün örtülmesi, savaş öncesi Çin ve Japon kartografyalarında Kore medeniyetinin silinmesinin çarpıcı benzerlikteki bir yansımasıdır. Burada, yarımada'nın tarihsel kendine özgülüğü, komşularının imparatorluk iddialarını meşrulaştırmak amacıyla inkâr ediliyordu. Örneğin, 20. yüzyılın başlarında Japon tarihsel coğrafyasının önde gelen bir okulu, Kore'yi bir ulus ya da ülkeden çok, "doğal" işlevi Japonya ile Asya'nın geri kalanı arasında tampon görevi icra etmekten ibaret olan "tam bir hiçlik" olarak görüyordu.²³ Benzer şekilde, Çin'in 1800'lerin ortalarında kaleme alınan ilk modern küresel coğrafya kitabı, Kore'yi Çin'e benzerliği nedeniyle açıkça görmezden geliyordu.²⁴ Koreli milliyetçiler beklediği üzere bu duruma karşılık verdiler. Özellikle Ch'oe Namson, Kore'yi herhangi bir yerin periferisi değil, dünyanın üç büyük kültür bölgesinden (diğer ikisi Çin ve "Hint-Avrupa dünyası" olmak üzere) birinin merkezi olarak görüyordu.²⁵ Doğu Asya'nın coğrafi temsili üzerine yapılan bu savaşlar, bizim tarih atlaslarımızda da hâkim olan Çin-merkezci önyargının habis yapısını ortaya koymaktadır. Altmış milyondan fazla insanın yaşadığı ve 220 bin kilometrekareyi kaplayan hiçbir Avrupa ülkesi, bir Amerikan tarih atlasında görmezden gelinemez; oysa Çin'i Fransa'nın Asya'daki muadili kabul edersek, Kore'ye de Asya'nın Lüksemburg'u muamelesi yapılabilir. Çin-merkezciliğin üçüncü ve son tezahürünü, Vietnam'ın ele alınış

biçiminde görebiliriz. Erken dönem tarihi Çin haritaları genellikle Kızıl Nehir Deltası'nı içine alır; bu gayet uygun düşen bir uygulamadır, zira günümüzdeki Kuzey Vietnam'a denk gelen bölge Han Hanedanlığı döneminden 939 yılına kadar Çin siyasi sisteminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Daha geç dönemlerde ise, Vietnam genellikle tamamen göz ardı edilir, Çin haritalarından kayboluverir ve nadiren de olsa başka bir yerlerde ortaya çıkar. İşte bu ciddi bir gaflete işaret etmektedir; zira Vietnamlılar, özellikle de 10. yüzyılda siyasi özgürlüklerini kazanmalarının ardından, Doğu Avrasya'nın tarihsel gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Vietnamlılar, bir yandan Çin ile farklı türlerde yakın temaslar içinde olmayı sürdürürken, diğer yandan komşuları olan Güneydoğu Asya devletlerinin seyrek nüfuslu topraklarına saldıran sömürgeciler haline geldiler.

Bu nedenle, 10. yüzyıl sonrasında Vietnam'ın görünür hale geldiği çerçeve genellikle Güneydoğu Asya olmuştur. Ancak Güneydoğu Asya'nın, İngilizce tarih atlaslarındaki tüm büyük dünya bölgeleri içinde en üstünkörü yaklaşılan bölge olması nedeniyle, bu görünürlük de nadiren gerçekleşir. Dünya ticareti ve kültür alışverişi tarihindeki merkezi konumuna rağmen Güneydoğu Asya, kartografik açıdan önemsiz, ihmal edilmiş ve gerikalmış bir bölge; Çin, Hint, Müslüman ve daha sonra gelen Avrupa etkilerinin zahiren pasif bir alıcısı konumuna itilmiştir.²⁶ 6. Bölümde görüleceği üzere, Güneydoğu Asya, sınırları net bir şekilde çizilmiş bir dünya bölgeleri haritasına kolaylıkla "yerleştirilebilecek" bir alan değildir. Tarihsel olarak hem Güney hem de Doğu Asya ile yakın bağlantıları olan Janus* yüzlü bir bölge olmuştur ve son yüzyıllarda, gezegeni çaprazlamasına kesen ve akıllara durgunluk veren ticari ve siyasi bağlar örüntüsü ile daha da karmaşık bir hal almıştır.²⁷ Böylesine karmaşık ilişkilerin dünya tarih atlaslarında tasvir edilmesi kolay olmayabilir, ancak sorumlu haritacılık en azından çaba göstermeyi gerektirir. Karmaşıklık, silip yok etmenin mazereti olamaz. Maalesef metacoğrafi çerçeve böyle kısa bir "birincil" medeniyetler listesine dayalı olunca, bu silme işlemi de neredeyse kaçınılmaz hale gelmektedir.

Jeopolitik Yeniden Tahayyül ve Huntington'ın Tezi

Yukarıdaki bahiste de ortaya konduğu üzere, medeniyetlerin beşeri örgütlenmenin temel birimleri olduğu yönündeki Toynbee ve

* Bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan çift yüzlü Roma tanrısı. (ç.n.)

başkaları tarafından da paylaşılan inanç, dünya tarihi kitapları ve atlasları üzerinde gözle görülür bir etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte, bu vizyonun tarih alanı dışındaki etkisi daha azdır. Avrupa yayılmasının arifesinde, 1500 yılındaki dünyanın bölgesel yapısının 20. yüzyılın sonlarıyla aynı olmadığı açıktır. Özellikle Amerika kıtasındaki kültürel bölünmenin sınırları ve bu kültürler arasındaki bağlantılar ağı bütünüyle yeni baştan şekillendirilmiştir; Kolomb öncesi döneme ait haritanın, günümüz Amerika Birleşik Devletleri veya Brezilya'sı için siyaset oluşturma açısından pek bir hükmü bulunmamaktadır. "Eski Dünya" ekümeni içerisinde dahi, ana kültürel kümelenmeler kapsamlı bir dönüşümden geçmiş ve uzamsal olarak yeniden düzenlenmiştir. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen on yıllardaki hâkim sosyal bilim görüşü, dünya genelindeki kültürlerin tek bir Batılılaşmış moderniteye yakınsadığını savunmuştur.

Bununla birlikte son gelişmeler, siyaset mecralarında dahi medeniyetleri yeniden görünür kılmak üzere adeta üst üste gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve yüzyılın ortalarında Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya üçlemesinin çözülmesiyle birlikte, eski kültürel ayrımlara dayanan köklü bölünmeler yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Doğu Yarıküre'de dünya tarihçilerinin belirlediği dini gruplandırmalar ve diğer büyük ölçekli sosyal yapılar dikkat çekici ölçüde kalıcı olmuştur. Dahası, birtakım ciddi uzamsal kaymalarla birlikte de olsa, her bir bölgesel medeniyetin merkez bölgeleri de varlıklarını sürdürmüştür. Bu bağlamda tarihin konuyla alakasıysa günümüzde savaş sonrası dönemi sosyal bilimcilerinin düşündüğünden daha fazlaymış gibi görünüyor.

Siyaset kuramcısı Samuel Huntington, 1989 sonrasında oldukça değişken ve istikrarsız bir hal alan dünyanın yeni yarılma hatlarının neler olduğunu anlayabilmek amacıyla, potansiyel üst düzey çatışma bölgelerinin büyük medeniyetlerin devamlılığını esas alarak yeniden haritalandırmıştır. Huntington, kendine özgü bir küresel savaş metacoğrafyası önermekte ve bunun sosyal ve uzamsal açıdan, birbirini izleyen dört ayrı çağa yayılan bir süreç içinde farklı hatları takip etmek suretiyle inşa edildiğini düşünmektedir. Ona göre, ortaçağda prensler arasında gerçekleşen savaşlar, yerlerini modern ulusdevletler arasındaki savaşlara bırakmış, bu savaşlarsa yüzyıl ortalarında ideolojik bloklar arasında gerçekleşen çatışmaları doğurmuştur. Huntington, 1990'ların da sıradaki çağın

başlangıcı olduğunu düşünmektedir; bu çağda büyük savaşlar –şiddetli biçimde tırmanma potansiyelindekiler– devletler veya ideolojik ittifaklardan ziyade farklı medeniyetler arasında yaşanacaktır.²⁸

Huntington'ın tezi ciddi biçimde üzerinde düşünülmeyi hak etmektedir. Kadim makrokültürel bölünmeler realitesinin askeri açıdan önemi çoktan anlaşılmakla beraber, bu önemin yakın gelecekte daha da artması pekâlâ muhtemeldir. Son Bosna Savaşı da doğrulamaktadır ki, ana medeniyet sınırlarını aşan siyasi mücadeleler içinde bulunduğumuz on yılda ayrı bir yoğunluk kazanmıştır. Huntington'ın, Doğu ve Batı Avrupa arasında, Ortodoks ve Latin Hristiyanlıkları ayırımına bağlı olarak yaşanan bölünmenin, çoktandır paslanmış bir yığın halinde uzanan Demir Perde'nin yol açtığı bölünmeye kıyasla daha belirgin olduğu yönündeki düşüncesi de aynı ölçüde ikna edicidir. Bununla birlikte Huntington, Toynbee ile aynı hataya düşerek, hem birbirini kesen çok sayıdaki farklı gruplamaları hem de dünyadaki büyük medeniyetlerin her birini kendi içinde parçalara ayıran derin alt bölünmeleri göz ardı etmektedir. Avrupa Birliği'ni bir kenara koyarsak, Batı Avrupa'nın iç çatışma mirasını bir daha dönmemek üzere geride bıraktığına inanmak için hiçbir neden bulunmamaktadır. Benzer şekilde, Çin'in, iki Kore'nin, Vietnam'ın, Japonya'nın ve Singapur'un ortak Konfüçyüsçü mirasları sayesinde askeri bir uzlaşma zemini bulacağına dair her türlü fikir, en iyi ihtimalle şüphelidir. Tüm bunlar içinde en şüpheli olanı ise, Huntington'ın Batı'yı tehdit eden ve giderek yaklaşan bir İslam-Konfüçyen ittifakına ilişkin öngörüsüdür (bu senaryonun temel dayanağı Pakistan ve Çin arasında son yıllarda gerçekleşen silah satışlarıdır). Birleşik bir Konfüçyen bloğun oluşması pek muhtemel görünmemektedir; İslam ve Konfüçyen medeniyetleri arasında yürütülebilir bir ittifakın ortaya çıkması ihtimali ise çok daha azdır. Yüzyıllardır var olan dinsel bağların çağdaş dünya haritalarımızda da bir yeri olması mümkündür;²⁹ öte yandan ekonomik sınıflar, yerel topluluklar, ulusaşırı ticari mübadele ve milliyetçilik gibi rakip iddiaları görmezden gelmek basite kaçmak olacaktır.

SİSTEMLER

Bir Dünya Sistemleri Perspektifinin Gelişimi

Nasıl ki dünya tarihinde kullanılan coğrafi kategoriler sosyal bilimler alanında da adeta bir geri dönüş yaşıyorsa, son otuz yıl içerisinde

bunun tersiyönünde bir hareketle sosyal bilimlerde kullanılan uzamsal bir tasavvur sıkı bir biçimde dünya tarihi disiplinine aktarılmıştır. Özellikle 1970'ler ve 1980'ler, alanın önde gelen biliminsanlarının Toynbee'nin ayrı ama paralel gelişme tahayyülünü reddederek kültürler arası entegrasyonu ön plana çıkarmalarıyla birlikte bu alanda gerçek bir paradigma değişikliğine tanık olmuştur. Günümüz itibarıyla –henüz bu alandaki pedagojik metinlerin tamamında olmasa da dünya tarihi bilimsel literatüründe– merkez, yarı-çevre ve çevreden oluşan işlevsel bir terminoloji, tercih edilen uzamsal kelime dağarcığı açısından ayırık uygarlıklar terminolojisine nazaran daha baskın bir konuma gelmiştir.

Bu kelime dağarcığının içinden çıktığı literatür, geniş anlamda dünya sistemleri çalışmaları olarak adlandırılabilir. Bu literatürün dayandığı kökenlerin izi sürüldüğünde, 1950 ve 60'larda Marshall Hodgson ve William McNeill'in yeni bir makro tarih yaklaşımı geliştirmek üzere mesai harcadıkları Chicago Üniversitesi'ne kadar uzanmak mümkündür. Özellikle McNeill, her ne kadar Toynbee'nin temel varsayımlarını tersyüz etmeye çalışsa da onun çalışmasından ilham almıştır. İlk olarak 1963'te yayımlanan ve adeta medeniyetlerin geçit törenini andıran *The Rise of the West* [Batı'nın Yükselişi], o dönemin hâkim dünya tarihi modeli üzerinde galip gelmesi nedeniyle pek çok kişi tarafından takdirle karşılanmıştır. Bunun yerine McNeill, Eski Dünya ekümeninin (Kuzey Afrika'dan Japonya'ya kadar uzanan bölge) tüm medenileşmiş alanları arasında var olan çok çeşitli bağlantıları ön plana çıkarmıştır; şimdilerdeyse bu tasavvur üzerinde yeterince durmadığını, "ekümenik dünya sisteminin ortaya çıkışına yeterli ilgiyi" göstermediğini ifade etmektedir.³⁰ McNeill ayrıca, başlığından da anlaşılacağı üzere, gelişmekte olan küresel sistem içerisinde Batı hâkimiyetinin ortaya çıkışını tezinin ana teması yapmak suretiyle de Toynbee'den ayrılmıştır. Bu konuda, görece az Avrupa-merkezli bir yaklaşımı savunan İslam araştırmacısı meslektaşısı Marshall Hodgson'ın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Hodgson'ın kendi jeo-tarihsel şeması zamanının ötesindedir; erken ölümü ise, sonraki birkaç on yıl boyunca fikirlerine (İslam çalışmaları üzerine olanlar hariç) yönelik genel bir ilgisizliğe neden olmuştur.

Sistemler jeo-tarihsel yaklaşımının ikinci ve daha doğrudan bir öncülünü ise, klasik Fransız coğrafyası geleneğinin mirasçısı olan *Annales* tarih araştırmaları okulunun eserlerinde bulmak

mümkündür. Özellikle Fernand Braudel, hem devlet hem de medeniyet sınırlarını aşan sistemik etkileşimlere odaklanan bir araştırma metodu geliştirmiştir. Ancak Braudel'in öncelikli ilgi alanı Avrupa olmuştur, daha geniş alanlara yönelik coğrafi fikirleriyse yeterince özenli oluşturulmamıştır.³¹ Braudelci jeo-tarihin kararlı bir biçimde küresel dünya sistemleri teorisine dönüştürülmesi ise ancak sosyolog Immanuel Wallerstein sayesinde gerçekleşebilmiştir.

Günümüzde dünya sistemleri çalışmaları, disiplinler arasındaki sınırları aşan ve geniş bir yelpazeye yayılan türlü yaklaşımları kucaklayan, yüksek çeşitlilikte bir alan oluşturmaktadır. Wallerstein'in (özellikle de erken dönem Wallerstein'in) izinden giden sistem kuramcıları, dünya sisteminin biçimsel olarak modellenebileceğini ileri sürerler. Bu sistemin modern (Wallerstein'a göre, modern öncesi bir "dünya sistemi" yoktu), kökenlerinin Avrupalı, hiyerarşik yapısı ve temellerinin ekonomik dolaşım üzerine kurulu olduğu konusunda ısrarcıdırlar; aynı zamanda merkez, yarı-çevre ve çevre bölgelerine de belirli sosyal nitelikler atfederler. Bu iddiaların ampirik geçerliliği konusundaki tartışmalar oldukça yaygındır³² ve kimi belli başlı durumlarda Wallerstein bizzat yakınçağ öncesi jeo-tarihsel oluşumları düpedüz yanlış yorumlamıştır.³³ Ancak aralarındaki önemli farklılıklara ve zaman zaman içine düştükleri yanılgılara rağmen tartışmanın tüm tarafları, tarihsel değişimin kaynağının küresel etkileşimlerde bulunabileceği inancında –ve bunun doğal sonucu olarak, izole edilmiş "medeniyetler" in dünya tarihinin analizi açısından uygun özneler teşkil etmediği düşüncesinde– ittifak etmişlerdir.

Sistem teorisinin daha önceki dünya tarihi yaklaşımlarına kıyasla en önemli avantajlarından biri, gerçekten küresel bir kapsamda olmasıydı. Buna göre, dünyanın sözde medenileşmemiş bölgelerinin dahi, özellikle ekonomik merkez için emek ve malzeme tedarikinde hayati bir rol oynadığı düşünülüyordu. Bununla birlikte Wallerstein'in ana odağı halen McNeill'in erken dönem çalışmalarındakiyle çarpıcı ölçüde benzerlik gösteriyordu. Her ikisi de "Batı'nın yükselişini" (ilki onun istismarcı gücüne, ikincisiyse daha iyibil sistemik etkileşimlere vurgu yapmak suretiyle) açıklamakla alakadardı. Dahası, 1980'lere gelindiğinde pek çok tarihçi, sistem kuramcıları tarafından sık sık kullanılan mekanik metaforlar karşısında tedirgin olurken, kimileri de modern dünyaya sınırlı ölçüde odaklanılması nedeniyle huzursuzdu. Bunun sonucunda, Andre

Gunder Frank gibi yazarlar, yeniden Chicago Üniversitesi tarihçileri McNeill ve Hodgson'un eserlerine müracaat etmeye başladılar. McNeill'in erken dönem yazılarında etkileyici bir tarihsel derinlik ve daha az sınırlayıcı bir teorik çerçeve bulunduğunu düşünüyorlardı. Hodgson'ın ise derin bir vizyon ve yaratıcılık sahibi, Avrupa-merkezci yaklaşımı büyük ölçüde aşmış bir akademisyen olduğunu fark ettiler. McNeill, Hodgson, Braudel ve Wallerstein'in arkalarında bıraktığı ve birbirinden oldukça farklı olan entelektüel miraslar, o zamandan bu yana (dünya sistemleri teorisine karşılık) en iyi ihtimalle biçimlendirilmiş dünya sistemleri tarihi denebilecek yeni bir yaklaşım yaratmak üzere yeniden bir araya getirilmiştir. Tarihçiler *dünya sistemi* terimini artan bir sıklıkta ve kasıtlı olarak açık uçlu bir şekilde kullanmakta, makrokültürel sınırlar arasındaki ilişkileri –bu ilişkilerin zaman içinde sergiledikleri belirli hatlar veya dinamikler üzerinde mutabık kalmasalar da– ön plana çıkarmaktadırlar.³⁴

Sistem Yaklaşımına İlişkin Sorunlar

Tüm bu entelektüel atılımlar, metacoğrafi tahayyül projesini çeşitli kritik açılardan ileriye taşımıştır. Topluca ele alındığında, bu çalışma türü yakınçağ öncesi tarihin konu kapsamını, bir bütün olarak dünyayı veya en azından bir bütün olarak “Eski Dünya kuşağını” içine alacak şekilde, kati bir surette genişletmiştir. Kuşkusuz Avrupa, Wallerstein'in orijinal dünya sistemleri formülasyonunda ağırlık merkezini teşkil etmeyi sürdürmekte, bu ise David Washbrook'a göre onu “sil baştan Şarkiyatçılık”ın müsebbibi kılmaktadır.³⁵ Ancak Frank, Janet Abu-Lughod ve diğerlerinin genişletilmiş görüşüne aynı suçlamayı yöneltmek mümkün değildir. Çalışmaları, yakınçağ öncesi geçmişin kültürel etkileşimlerine yönelik daha az hiyerarşik bir tasavvurun nasıl inşa edilebileceğini gösterdiği gibi, Batı hegemonyasının küresel tarihte bir sapma olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, dünya sistemleri tarihi kimi yönlerden sınırlı kalmaktadır. Bu türün birinci zayıf yönü, tarihsel değişimi açıklarken yapısal zorunluluğa gereğinden fazla önem atfetme yönündeki temayüldür.³⁶ Janet Abu-Lughod'un *Avrupa Hegemonyasından Önce [Before European Hegemony]* adlı son kitabında, bu bakış açısının gerek gücü gerekse tehlikeleri açıkça görülmektedir. Abu-Lughod, Avrupa'nın çok merkezli, “kita” aşırı bir alışveriş sisteminin periferisinde yer aldığı MS 1250 ile 1350 arası dönemin Afro-Avrasya dünya

sisteminin ayrıntılı bir tasvirini sunar. *Avrupa Hegemonyasından Önce*, bu sistemin bağlantılarının ve yapısının tasviri açısından parlak bir başarı niteliğindedir; Avrupa'nın daha sonra gerçekleşecek olan yükselişini açıklamadaki ikna ediciliği ise daha düşüktür. Abu-Lughod, Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünün ve özellikle de Moğolların 1368'de Çin'i kaybetmesinin, kara ticaret yollarının kesilerek dünya sistemini ciddi şekilde bozulmasına neden olduğunu; "1435'ten sonra Çin filosunun [Güneydoğu Asya'dan] çekilmesine, Hint Okyanusu ticaretinin en doğudaki iki halkası olan ve her ikisi de güçlü bir donanmanın korumasından yoksun olan Arap ve Guceratlı Hint tüccarlarının faaliyet alanlarının aşırı genişlemesi de eklenince, bu[nun] Hint Okyanusu'nda bir güç boşluğu oluşmasına neden oldu[ğunu]" iddia eder.³⁷ Bunun sonucunda Doğu'da daha önceleri var olan bağlantıların kopmasının ise, Portekizlilere, Hollandalılara ve İngilizlere, üretmek adına neredeyse hiçbir şey yapmadıkları bir dünya sistemine öylece yelken açma ve bu sistemi vahşice ele geçirme imkânı sunduğunu savunur. Batı'yı küresel hegemonya konumuna adeta mancınıkla fırlatan şeyin de –Avrupalıların Amerika'daki hâkimiyetlerini beklenmedik bir şekilde yitirmeleriyle birlikte– işte bu süreç olduğunu ileri sürer.

Bu teori, ciddi ve zekice bir sistemik muhakemenin ürünüdür, öte yandan tarihsel kayıtlar bu tür yapısal mantık yürütmeleri her zaman desteklememektedir. Yakınçağ öncesi dünya sisteminin, Doğu ve Orta Asya'daki siyasi gelişmelerin bütünüyle istikrarsızlaştırabileceği ölçüde bağdaşık bir yapıda inşa edilip edilmediğini net olarak bilmiyoruz. Çin gemileri Güneydoğu Asya'dan çekildiğinde, yerlerini Güneydoğu Asya yelkenlileri aldı.³⁸ Benzer şekilde, merkezdeki Moğol birliğinin düşüşe geçmesi ticaretin kalıcı olarak kesintiye uğramasıyla sonuçlanmadı; karayolu kervanları, bir Orta Asya imparatorluğunun yokluğunda dahi Avrasya ekonomilerini bütünleştirmeyi sürdürdü.³⁹ Aslına bakılırsa, 1450 öncesinde Asya ticaret ağlarını vuran her türlü "kriz"e rağmen, Avrupa hegemonyasının yerleşmeye başlaması 1600 yılını buldu ve 18. yüzyılın sonlarına kadar da hiçbir şekilde ticareti tekelinde toplayamadı. Bu fasıla, yerel ticaretin dokusunda oluşabilecek her türlü yarığın iyileşmesi için yeterli zamanı sağlıyordu.⁴⁰ Haliyle, Avrupa hegemonyasının kökenlerini 14. ve 15. yüzyıllarda yaşanan sistemik çöküşte değil, başka yerlerde aramak gerekir.⁴¹

Dünya sistemleri çalışmalarına hâkim olan yapısalcı önyargı, ortaya koyduğu metacoğrafyalar üzerinde nadiren etkisini gösterebilse de zayıf yanlarından ikincisi –eşitsiz uzamsal kapsamı– için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Wallerstein'in *modern* dünya sistemi, en azından daha sonraki aşamalarında, gezegenin yerleşim bulunan tüm bölgelerini kapsayacak şekilde resmedilse de makro-bölgesel alışverişlere yapılan vurgu, yakınçağ öncesi dönem üzerine yapılan dünya sistemi çalışmalarının çoğunun ortaya koyduğu tasavvur itibarıyla esasında küresel olmadığı anlamına gelir. Her ne kadar zaman zaman Avrupa sahnenin orta yerinden çekilse de Orta ve Kuzey Sibirya, Sahraaltı Afrika'sı, Amerika, Avustralya ve Pasifik Adaları başta olmak üzere, "Afro-Avrasya ekümeni" dışında kalan geniş topraklar üzerinde çok daha az durulduğu görülür.⁴² Ortaya çıkan kapsam eşitsizliğiye, onu savunanlardan bağımsız düşünülemez. Örneğin McNeill, daha önceki çalışmalarında Sahraaltı Afrika'sını ihmal etmiş olmasından duyduğu pişmanlığı ifade etmekle birlikte, bölgenin "hiçbir zaman büyük bir medeniyetin merkezi olmadığını ve dolayısıyla bu [alt] kıtanın dünyanın geri kalanının periferisi olarak kaldığını" savunmayı sürdürür.⁴³ Benzer şekilde, Andre Gunder Frank, "1492'den önceki uzun dönem için, bu dünya tarihinin 'bütünüyle', Asya-Afro-Avrupa 'eski' doğu yarıküre *ekümeni* içindeki birliğe ve tarihsel karşılıklı ilişkilere yoğunlaşması gerektiğini" savunur.⁴⁴

Esasında, McNeill'in ve Frank'in tarihsel açıdan kendi maksatlarına yönelik olarak Eski Dünya ekümeni üzerinde önemle durmalarının belirli dayanakları vardır. Örneğin, yakınçağ öncesi Orta Asya'sı üzerine çalışan bir biliminsanının çok uzaklardaki Amerika kıtasında meydana gelen gelişmeleri incelemek için pek az nedeni vardır. Ancak modern dünya coğrafyasının nasıl oluştuğu konusuna ilgi duyanlar için, McNeill'in de diğer eserlerinde bizzat ve çok net biçimde ortaya koyduğu üzere, yerli Amerikan medeniyetlerinin başarılarını ve katkılarını takdir etmek ve Amerika halklarının Avrupalıların fetihleri ve ekümenin öldürücü patojenleri yoluyla gerçekleştirilen kırım karşısında neden bu denli savunmasız olduğunu anlamak önemlidir.⁴⁵ Tarihsel açıdan Sahraaltı Afrika'sının özenli bir değerlendirmesinin yapılması da aynı ölçüde hayati önem taşımaktadır. Günümüzde Afrika gelenekleri büyük ölçüde canlılığı koruduğu gibi, Sahraaltı Afrika'sının geçmişte yaşadığı izolasyonun üzerinde de fazlasıyla durulmaktadır. Günümüz akademisi, özellikle

erken uygarlığın biçimlenme döneminde, bu bölge ile Doğu Akdeniz arasında çok fazla karşılıklı alışveriş olduğunu öne sürmektedir.⁴⁶ Nihayetinde, tarihsel coğrafyanın ajandasının genişletilmesi, beşeri deneyimin dünyanın her köşesindeki tüm tezahürlerine ilgi duymayı gerektirir. Bir bölgenin evvelce Avrasya medeniyetleri kuşağından görece kopuk olması, onu hiçe saymak için geçerli bir sebep değildir.

Son olarak, pek çok dünya sistemleri analizinde coğrafyacıların hesaba katması gereken üçüncü bir zayıf yan daha bulunmaktadır: Ekonomik önyargı. Özellikle dünya sistemleri teorisinin biçimsel modelleri, maddi meseleleri, özellikle de dolaşım ve mübadele konularını analiz etmektense zahmetsizce kültürel ilişkilere değinip geçme eğilimindedir. Sonuç olarak Wallerstein ve takipçilerinin, dünya tarihini bir ekonomik işlemler silsilesi haline sokarak dümdüz etmek ve kültürel süreçlerin özerkliğini (ve tarihsel önemini) inkâr etmekle itham edilmeleri çok da mantıksız değildir.⁴⁷

Bu ekonomik önyargının iki kartografik sonucu olmuştur. Bunlardan biri, pek çok dünya sistemi tarihçisinin haritalarında kültürel varlıkların gösterimine olumsuz tesir eden, görünmezlik değilse bile belirsizlik diyebileceğimiz bir durumdur. Örneğin Janet Abu-Lughod, Hindu medeniyeti dünyasını bir dizi mübadele dairelerine böler ve bazen bu daireler arasındaki her türlü müşterekliğin izlerini silip atmaya yakın bir tutum sergiler.⁴⁸ Andre Gunder Frank ise bu tutumu bir adım ileriye taşıyarak, zaman zaman, “medeniyetler” gibi mekânsal oluşumların kesinlikle fani ve görece ehemmiyetsiz olmadıklarını inkar eden bir tavır takınır.⁴⁹ Frank’ın eserlerinin çoğunda, anlaşılması zor oluşumların temel ayırt edici nitelikleri olan farklı anlam dünyalarına sahip oldukları gerçeği neredeyse bütünüyle göz ardı edilir.⁵⁰ Frank, “sistemi; ekolojik/ekonomik, politik/askeri ve kültürel/dini/ideolojik ayaklarının dengeli şekilde desteklediği üç ayaklı bir tabure gibi düşünmeliyiz” diye yazmış olsa da,⁵¹ uygulamada böyle bir dengenin sağlanması nadirdir.

Dünya sistemleri analizinde iktisadi önyargıdan kaynaklanan ikinci potansiyel coğrafi tehlike, kültürel merkeziyeti doğrudan ekonomik merkeziyetin üzerine yerleştirme eğilimidir. Merkez-çevre kavramlarının kullanımı, kültürel coğrafyanın bazı örüntülerini açığa çıkarmak adına faydalı olabilse de,⁵² sadece ekonomik merkezlere bakarak kültürel merkezleri tespit etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Batı Avrupa ve Doğu Kuzey Amerika’nın 19. yüzyılın sonlarında

ve 20. yüzyılın başlarındaki rolünü ele alalım. Sermaye birikimi ve kaba siyasi güç açısından Londra-New York eksenini, o dönemdeki dünya sisteminin tartışmasız merkezini teşkil ediyordu. Bununla birlikte Anglo-Amerikan kültürel hegemonyası tam anlamıyla tesis edilmekten uzaktı (ve hâlâ da öyle). Şurası muhakkak ki dünyanın İngilizce konuşulan kesimi etkili kültürel güçler ortaya çıkarmış, çıkarmayı sürdürmüş ve nihayet bunların etkileri gezegenin her köşesine erişmiştir. Öte yandan dünyanın sömürgeleştirilmiş kesimleri, nüfusu Avrupalılarca azaltılan ve Avrupalıların yoğun bir şekilde “yerleştiği” yerler hariç, kültürel özerkliklerinden asla vazgeçemediler. Hindistan ve Çin’in, Avrupa’nın oluşturduğu bir merkez etrafında yörüngelenmiş bir kültürel çevreden ibaret olduklarını söylemek mümkün değildir.⁵³ Onları bu şekilde algılamak, sömürgeciliğin tetiklediği karmaşık kültürel dönüşümlerin ve tepkilerin önünü tıkamaktan başka bir işe yaramaz.

Bu çarpıtmalardan hiçbirisi, dünya sistemleri analizinin zaruri ve doğan bir sonucu değildir. Müteveffa Marshall Hodgson gibi iyi yetmiş bölgeselciler, küresel bağlantıları esas alan geniş bir tasavvur ile kültürel süreçleri nüanslara dikkat ederek değerlendiren bir yaklaşımın bir araya getirilmesinin mümkün olduğunu göstermişlerdir. Çok yakın geçmişte, Jerry Bentley, ekümenik bir yaklaşımın kültürel sistemlerin tarihi kapsamında kullanılmasının ne denli faydalı sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştur. Bentley, özellikle ekümen genelinde bulunan çeşitli ideolojik yapıların yakınçağ öncesinde birbirlerini (genellikle kayda değer bir ölçüde) nasıl etkilediklerini gösterir. Bentley bize, bir avuç ayırık ve neredeyse izole medeniyet yerine, bir kültürel alışveriş dünyası ve sınırlar arasında gerçekleşen kesintisiz geçişler sunar. Fikirlerin ve kültürel sistemlerin bu kaynaşması hiçbir şekilde ekonomik mülahazalardan bağımsız gerçekleşmedi, zira tüccarlar genellikle kültürel temas açısından önemli bir iletim kanalı işlevi görüyorlardı. Bununla birlikte, Bentley’in açıkladığı kültürel örüntüleri ticari alışverişe indirgemek de mümkün değildir.⁵⁴ Bentley’in bulguları, Braudel’in şu iddiasının doğruluğunu fazlasıyla kanıtlamaktadır: “Kültürler tıpkı ekonomiler gibi, mekânı organize etmenin yollarındandır. İlkinin diğeriyle üst üste çakışan yanları olabileceği gibi ondan ayrıışan yanları olması da muhtemeldir: Kültürel harita ile ekonomik haritanın herhangi bir sapma olmaksızın tam olarak üst üste binmesi mümkün değildir.”⁵⁵

FARKLILAŞMA VE ENTEGRASYON

Kısacası, tarihsel literatüre ilişkin temel güçlük, iki zıt geleneğin en iyi yanlarının sentezlenmesidir: Birinin kültürel makro bölgelerin bütünlüğünü ve devamlılığını tanıması, diğerininse bunlar arasındaki karşılıklı bağlantıları analiz etmekte kullanılacak bir kelime havuzu geliştirmesi.⁵⁶ Şimdi yapacağımız şeyse bu türden bir ilişkisel analizin bir taslağını ortaya koymaktır. Bize kalırsa, bu proje için olabilecek en iyi başlangıç noktası, yakınçağ öncesinde kurulmuş büyük dini toplulukların kaba bir haritasını çıkarmaktır. Bu, eski moda bir başlangıç yöntemi gibi görünebilir; zira sosyal kimlikler hem mikro hem de makro ölçekte mütemadiyen yeniden keşfedilmekte ve yeniden formüle edilmektedir. Ancak biz, farklı dini ve felsefi gelenekler etrafında bir araya gelen asırlık kültürel toplulukların –özellikle de günümüzde hâlâ varlığını sürdürenlerin– küresel beşeri coğrafyanın en temel yapıtaşları olduğuna inanıyoruz. Toynbee'den ayrıldığımız nokta, bu bloklar arasındaki sınırların değişken ve geçirgen olduğunu düşünmemizdir. Daha spesifik bir şekilde ifade etmek gerekirse, farklı “medeniyetler” arasındaki sınırların geçirgenlik derecesinin de tarih boyunca istikrarlı biçimde değiştiğini iddia ediyoruz. Bu doğrultuda, yakınçağ öncesi dünyada her bir komşu makrokültürel merkez çifti arasındaki değişken “sosyal mesafenin” değerlendirilmesine büyük önem veriyoruz. Bunun sonunda, varlığını sürdüren kültürel bölgelere ait modifiye edilmiş (ve mümkünse oldukça basitleştirilmiş) bir temel harita elde ediyoruz.

Daha sonra bu şemayı iki yönden düzeltmeye çalışıyoruz. İlk olarak üzerine, çizdiğimiz bu makrokültürel sınırları aşan ya da belki de yıkan bir dizi alternatif kimlik haritası bindiriyoruz. Bu alternatif gruplandırmalardan bazıları geleneksel medeniyet birimlerinden daha büyükken, bazıları ise daha küçük. Ancak tamamı kültürel merkezler arasındaki sınırların iki yanına da taşıyor ve ana meta-coğrafi temelimiz üzerine pek çok yeni karmaşıklık katmanı ekliyor. Son olarak, kültürel *sınır* kavramının kendisine yönelik belirli sayıda düzeltme öneriyoruz. Burada kullandığımız kavramsal kelime havuzu küçük ama etkilidir ve yakın dönemde yayımlanmış tarih çalışmalarında dile getirilen dört ana kavrama odaklanır: orta zemin, diaspora, kültürel takımadalar ve matris. Elbette bunların kapsamlı ve ayrıntılı bir liste oluşturduğu iddiasında değiliz. İddia ettiğimiz şey, birlikte ele alındığında bu kavramların metacoğrafya üzerine ders

verme, düşünme ve yazma eylemlerinin ince bir zekayla ve sofistike bir şekilde yapılabilmesini sağlayacak kritik araçlar sunduğudur.

Buradaki odak noktamızın derin tarihsel örüntüler, yani Avrupa emperyalizminden önceki yüzyıllarda ortaya çıkanlar olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu da aslında, her ne kadar ekonomik bağlantılara da kültürel örüntülere etki ettikleri ölçüde değinsek de esas olarak kültürel ilişkiler üzerine yoğunlaştığımız anlamına gelir. Bunun sonunda ortaya hem zamansal hem de uzamsal kapsam itibarıyla sınırlı bir örneklem çıksa da bu kısa ampirik tartışmanın yukarıdaki metodolojik eleştiride açıkladığımız ilkeleri örnekler üzerinden göstermeye başlayacağını umuyoruz.

Postmodern Çağda Kültürler ve Temaslar

İnsanlık tarihindeki küresel coğrafi örüntülerin haritasını çıkarmanın ilk adımı, dünyanın belli başlı kültürel bölgeleri arasında bir *bölümlendirmeler hiyerarşisi* belirlemektir. Coğrafyacılara, bir şekilde, her ne kadar tüm kültürler farklı olsa da aralarındaki sosyal mesafenin, etkileşimlerinin yoğunluğuna bağlı olarak tarih boyunca büyük ölçüde değiştiği gerçeğini şematik olarak aktarmak zorundadırlar. Yakınçağ öncesi medeniyetlerini, birbirinden standart kalınlıktaki duvarlarla ayrılmış karşılaştırılabilir sosyal hücreler olarak tahayyül etmektense, Marshall Hodgson'un izinden giderek kültürel gruplar arasındaki yarılmaları yüzeyselden derine inen bir yelpazede ele almak daha doğru olur.

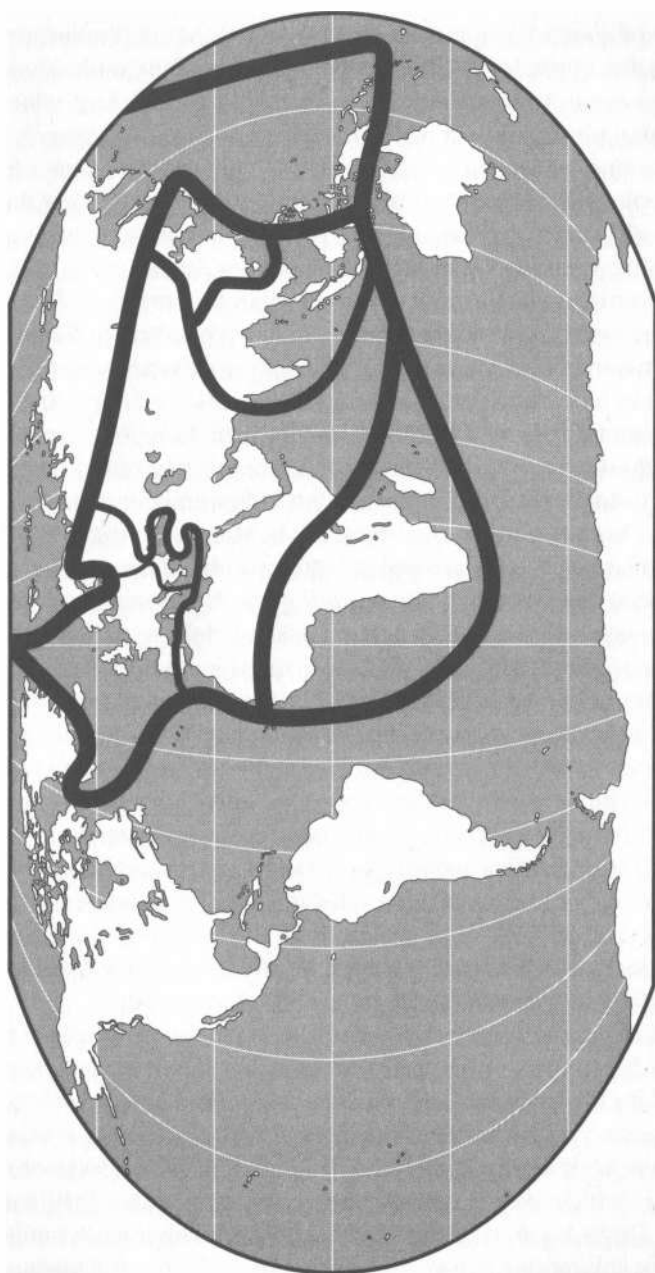
Yakınçağ öncesi dönemde düzenli iletişimin karşısındaki en büyük engel dünyanın büyük okyanusları olduğundan, tarih haritalarında en üst sırada gelen bölümlendirme, Afrika ve Avrasyadan oluşan Doğu Yarıküre süper (üst) kıtasını bir yana; Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda ve Pasifik Adaları gibi duvarın ardında kalan bölgeleri diğer yana ayıran ve öteden beri var olduğu farz edilen hattır.⁵⁷ 1500'den önce okyanusaşırı temasların azlığı, Afro-Avrasya ile meskün dünyanın geri kalanı arasında çarpıcı ekolojik ve kültürel farklılıklar yaratmıştır. Avrupa'nın Amerika'yı fethinin bu denli hızlı ve amansız bir biçimde gerçekleşmesini sağlayan şey, başkaca faktörlerin yanı sıra Amerika'nın (ve diğer *de facto* biyolojik adaların), süper kıtanın ölümcül patojenleri karşısında savunmasız kalmasıydı.⁵⁸

Afro-Avrasya süper kıtası içerisindeyse, Sahra boyunca uzanan ikinci düzey bir bölüm hattı daha çizmek gerekecekti. Bu sıcak ve

kurak bölgenin kuzeyinde ve doğusunda, dünya tarihçilerinin ekümen adını verdikleri, Cebelitarık Boğazı'ndan Hokkaido kıyılarına kadar uzanan ve binyıllar boyunca birbirine gevşek bağlarla tutunmuş olan bir topluluklar dizisi uzanıyordu. Sahra'nın güneyindeyse, tam tersine, "ekümenik medeniyetler" ile teması kısmi olan, kültürel ve biyolojik açıdan özgün bir dünya yer alıyordu. Öte yandan burada bile, tüm Sahel boyunca ve Hint Okyanusu kıyısından günümüz Mozambik'ine kadar uzanan bir sahada, bu iki "mega bölge"nin temas ettiği ve birbirine karıştığı bir alan bulunuyordu.⁵⁹ Bu sınır bölgesindeki toplulukların, daha güneyde ve batıda bulunan diğer topluluklarla bilfiil çok yakın bağlantı içinde olmaları nedeniyle, ekonomik ve hatta bir dereceye kadar kültürel etkiler, Sahraaltı Afrikası ile ekümenide yer alan birbiriyle bağlantılı medeniyetler arasındaki boşluğu dolduruyordu. Yine de Sahra'nın güneyindeki birçok yer, belirgin bir Afrika kültür-medeniyet kalıbının izlerini taşıyordu.⁶⁰ Haliyle bu bölgelerde, içsel karşılıklı bağlantıların diğer bölgelere uzananlara kıyasla daha derin olduğunun iddia edilmesi gayet makul olacaktır. Öte yandan, kıtanın uzak güneybatısında tarım yapmadan yaşayan Khoisan halklarının ise kuzeydeki komşularından neredeyse Sahra boyunca çizilen sınır kadar kalın bir kültürel sınırla ayrılmış, apayrı bir dünyada yaşadıklarını söylemek mümkündür.

Afro-Avrasya ekümeni de Kuzey Avrasya'da aniden bitiyordu. Kuzey ve Orta Sibirya halkları, büyük ölçüde kendi sosyokültürel evrenlerini oluşturdular; bu evrenin ekümeniden ayrı oluşunun kanıtıysa, bu halkların da uygar dünyanın bulaşıcı hastalıklarına karşı neredeyse Amerika yerlileri kadar savunmasız olduklarının anlaşılmasıydı.⁶¹ Bununla birlikte Sibirya, Rusların gelmesinden önce büyük ölçüde Türk ve Moğol araçlar üzerinden gerçekleştirilen kürk ticareti ve teknoloji transferi (özellikle metalürji alanında) vasıtasıyla güneydeki bölgeyle hâlâ irtibat halindeydi.⁶²

Odağımızı ekümenin kendisiyle sınırlı tutarsak, Doğu ile Batı'yı ayıran üçüncü düzey bir hiyerarşik bölümlendirme çizmek mümkündür.⁶³ Bu bölüm hattı, Şark ve Garp arasındaki geleneksel çizgiyle örtüşmez; zira Hristiyan dünyası ve İslam âlemi bunun mümkün olmayacağı kadar çok yakından ilişkilidir.⁶⁴ Tersine, Hodgson'un da doğru bir biçimde gözlemlediği üzere, Avrasya'daki en derin tarihsel yarı, Doğu Asya'nın Çinlileştirilmiş bölgesini ekümenik medeniyetin geri kalanından ayıran "Konfüçyen dünya" sınırı boyunca uzanır.

Eğer diğer hepsinden daha uzakta olan bir Eski Dünya medeniyeti var idiyse, bu da “Büyük Çin” medeniyetiydi. Sarı ve Yangtze nehirleri boyunca yerleşmiş halkları, Doğu Yarıküre’deki diğer büyük medeniyetlerin doğduğu Nil-Dicle-İndus silsilesinden ayıran binlerce kilometrelik bir mesafe vardı. Dağların oluşturduğu duvarların ardında, batıdaki komşularıyla aralarındaki mühim ancak seyrek temasları muhafaza ederek, yüzyıllar boyunca kendi yollarında gelişimlerini sürdürdüler. Doğu ile “geri kalan” arasında ortaya çıkan ayrışmanın belki de en bariz biçimde gözlemlendiği yer, yazılı iletişim alanıdır. Her ne kadar süper kıtanın okuryazar toplumlarının çoğu, kökeni Levant’ta bulunan ortak bir inovasyon merkezine dayanan alfabetik sistemler kullansalar da Doğu Asya’da bütünüyle bağımsız bir ideografik yazı sistemi gelişti. Bu, Çin’in felsefe, kozmoloji ve devlet idaresi kavramlarını komşu Kore, Japonya ve Vietnam halklarına yaymasında çok önemli bir araç haline gelen özgün bir yazı sistemiydi.⁶⁵

Ekümen içindeki en derin bölünmenin Doğu Asya ile Çinleştirilmemiş komşuları arasındaki ayrım olduğunu söylersek, önem itibarıyla bir sonraki ayrım bunun biraz daha batısında yer alır ve Büyük Hindistan olarak adlandırılabilir bölgeyi Avrupa, Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya’dan ayırır (bkz. Harita 6). Dini açıdan bu ayrım, bir tarafında birbirine nüfuz etmiş Hinduizm ve Theravada Budizmi (Tibet Budizmi ile birlikte) dünyalarının, diğer tarafındaysa “ehl-i kitap” halkların (Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar) bulunduğu sınırı takip eder. Bu iki grup arasında pek çok ortak kültürel özellik olsa da (özellikle bilim ve matematikte, hatta bazı mistik

Harita 6. MS 1200 Dolaylarında “Medeniyetler” Arasındaki Sınırlar.

Çizgilerin kalınlıkları, farklı “medeniyetler” veya birbiriyle ilgili kültür kümeleri arasındaki nispi kültürel mesafeyi gösterir, tak. MS 1200 (sınırlar yaklaşık olarak gösterilmiştir). Bu doğrultuda, “Afro-Avrasya ekümeni” (en kalın ikinci çizgilerle sınırlandırılmış) içinde en belirgin olanı Doğu Asya’dır. Daha küçük bir ayrım ise büyük Hint dünyasını, Batı’nda bulunan ve İbrahimi geleneklerin hâkim olduğu diyarlardan ayırır. (Şüphesiz 1200 yılında, kuzeydeki pek çok Türk grup henüz İslam’a geçmeden önce Uygurlar büyük ölçüde Maniheistti; daha sonraları Budizmi seçecek olan Moğollar ise o zamanlar ya Nesturi Hristiyan ya da Şamanist’ti [bkz. Toynbee 1934–61, cilt II [1959], s. 146–47].) Tek bir ince çizgi ise, ana akım Hristiyanlık dünyası ile İslam âlemini birbirinden ayırmaktadır (bunlardan ikincisi, azımsanmayacak Nesturi ve Monofizit Hristiyan toplulukları içerir). Hristiyan dünyası içerisinde, en ince çizgi Doğu (Ortodoks) ve Batı (Katolik) varyantlarını birbirinden ayırır. Bu çizgi zaman zaman Doğu ile Batı arasındaki kesin sınır gibi görüle de aslında sadece Batı’nın batısını iki alt bölgeye ayırmaktadır.

pratiklerde ve dini kavramlarda), temel sosyal ve ideolojik yapılar her şeye rağmen Hindu-Budist sosyal çevresini batıdaki komşu medeniyetlerden bariz bir biçimde ayırıyordu. Elbette İslam medeniyeti, 12. yüzyıldan itibaren bu dünyaya güçlü bir şekilde nüfuz etmeye başladı; fakat bu nüfuz ancak *modern* dünyanın artan küresel entegrasyonunun –ve bu entegrasyon karşısındaki direncin– hikâyesinin giriş bölümü gibi görülebilir.⁶⁶

Bu da bizi, Hristiyan dünyası ile İslam âlemi arasındaki ayrımın, modern öncesi dünyada ekümen içindeki ana bölümlendirmeler arasında en sığı olduğu sonucuna götürür. Kardeş İbrahimi inançları ikrar eden ve ortak bir Helen entelektüel mirasını paylaşan Hristiyanlar ve Müslümanlar, tarihsel olarak geniş kapsamlı sosyal ve felsefi ortaklıklar etrafında birleşmişlerdir; velev ki Akdeniz'in her iki yakasında da bu ortaklıklar kesin bir şekilde reddedilmiş olsun. Roma ve Mekke, beşeri kültürün iki farklı türünü temsil etseler de her ikisi de aynı filogenetik düzene ve hatta aynı aileye mensuptur. Ağırlıklı olarak Hristiyan olan Avrupa'yı Müslüman komşularından ayıran çizgi, bizim metacoğrafi taksonomimizde birinci düzey değil, gerektiği gibi beşinci düzey bir bölümlendirme olarak kabul edilmiştir. Doğu ve Batı Hristiyan dünyaları arasındaki karşıtlık ise daha da ince bir aile içi ayrım teşkil etmektedir. Kimi zaman gezegen üzerindeki ana Doğu-Batı ayrımı olarak kabul edilen şey, aslında tüm medeniyetler arası sınırlar arasında en tali olanıdır.⁶⁷

Kesişen Bölgesel Yapılar: Üst Bölgeler ve Alt Bölgeler

Yukarıda aktarılan şema ne kadar önemli olursa olsun, tarihsel metacoğrafya açısından kaba bir temel teşkil etmekten öteye gidemez. Taksonomi, ortak atalardan gelen ve varlığını çok farklı türler olarak sürdüren organizmaları sınıflandırmada uygun bir araçtır. Bununla birlikte, insan topluluklarını sınıflandırmakta kullanılan bir araç olarak yalnızca fikir verici niteliktedir. Yukarıda sınıflandırılan medeniyet birimlerine daha yakından bakıldığında, yalnızca birbirleri arasındaki farklılıkların derinliği açısından büyük ölçüde çeşitlilik göstermekle kalmayıp muhtelif yönlerden üst üste bindikleri ve birbirlerine nüfuz ettikleri de görülmektedir. Medeniyetler haritası, çok sayıda kesişen bölgesel örüntü nedeniyle büyük ölçüde karmaşık bir hal almaktadır. Zamanla bu örüntüler daha da çoğalmış ve modern dünyanın coğrafi yapılarını hiç olmadığı kadar karmaşıklştırmıştır.

Kesişen örüntü kategorilerinden birini üst bölgeler olarak adlandırabiliriz: Bunlar büyük, temelde birbirine komşu, sosyal olarak farklılaşmakla birlikte sınırlı da olsa önemli kültürel özellikleri paylaşan arazi bloklarıdır. Üst bölgeler genellikle belirli bir grubun üyelerine, etkilerini esas anavatanlarını sınırlarının çok ötesine yayma imkânı veren din değiştirme veya fetih süreçlerinin kalıtı niteliğindedir. En kolaylıkla teşhis edilebilecek üst bölgeler arasında, modern emperyalizm tarafından oluşturulanlar yer alır. Portekiz ve İspanyol'dan Rus, Japon ve Amerikan'a varana dek tüm büyük dünya imparatorlukları, sömürgeleştirdiği toprakların kültürel coğrafyası üzerinde belli bir iz bırakmıştır. Ve bu izlerin fevkalade kalıcı oldukları görülmüştür. Örneğin, Afrika'nın Fransızca ve İngilizce konuşan kesimleri arasındaki ayrım, şu anda bölgedeki en önemli kırılma hatlarından birini oluşturmaktadır. Tunuslu tarihçi ve Avrupa ve Ortadoğu filozofu Hichem Djaït, bu durumu açıklıkla ifade eder: "Şimdi, muzaffer Avrupa'nın kendisine ait olup da dışarıya ihraç ettiği parçalara dönüp bakacak olursak, bu parçaların her yerdeki mevcudiyeti karşısında şaşkına döneriz. Avrupa'nın dışındaki her şehrin, Avrupa'da bir ikizi yok mudur? Her ülke, kendi diline ilave olarak Avrupa dillerinden de bir veya daha fazlasını benimsemiştir. Her ulus, tarihsel sürekliliğinin tam orta yerinde dahi, kadim bir geçmişin yanında belirli bir kolonyal geçmiş de taşır."⁶⁸

Evvelce kısa ömürlü Japon İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmış topraklardaysa kolonyal katman o kadar da derin değildir. Buna rağmen, bürokratik Kore ve Tayvan devletlerinde, sömürge yıllarında inşa edilen sosyal örgütlenmenin kalıtlarını teşhis eden gözlemci sayısı hiç de az değildir. Japon emperyalizminin gerek taraftarları gerekse karşıtları, tarım kooperatiflerine, mahalle öz-gözetim gruplarına ve benzer yapılara baktıklarında Japon rejimince dayatılan bir "sosyal altyapının" vurduğu kalıcı damgayı görürler.⁶⁹

Sömürgeciliğin bu suretle bir üst bölgeler sınıfı ortaya çıkarması gibi, bir diğeri de misyonerlik faaliyetleri sonunda meydana gelmiştir. Budizm dünyası, derin kültürel sınırların ötesine geçen bir uzamsal yapı mahiyetindedir. Doğu Asya'daki Çinlileştirilmiş halklar ile gerek Güneydoğu Asya Anakarası gerekse Doğu Orta Asya'daki oldukça farklı medeniyetler arasındaki derin yarık üzerinde köprü işlevi gören şey, ortak bir kozmoloji ve dinsel ifade mirasıdır. Aslına bakılırsa, Arnold Toynbee ve diğerlerinin, ekümendeki en derin yarık

olarak Çinlileştirilmiş ve Çinlileştirilmemiş dünya arasındaki sınırı değil de Yahudi-Helenik ve Hindu-Budist halklar arasındaki sınırı seçmelerinin sağlam nedenleri bulunuyordu. Bununla birlikte, Budist üst bölge, menzili içindeki geniş toprakların büyük bölümüne ancak pamuk ipliğiyle tutunabilmektedir. Hindistan'da Hinduizm tarafından yeniden soğurulan, Güneydoğu Asya'nın büyük kesiminde yerini İslam'a bırakmak durumunda kalan ve yüzyıllar önce Çin, Japonya ve Kore'de yoğun zulme uğrayan Budizm; bir zamanlar hüküm sürdüğü geniş topraklardaki küçük yalıtılmış alanlar (özellikle Sri Lanka'nın güney ve orta kesimleri, Güneydoğu Asya Anakarası'nın batı kesimi ve Orta Asya'nın doğusu) dışında, Budizm uzun süredir sosyo-dinsel arka plana geri çekilmiş durumdadır. Sonuç olarak, dünyanın bu bölgesinde yaşayan çoğu insan için Budizmle nitelenen daha geniş bir dünyanın mensubu olma fikri, dünyadaki konumlarını kavramaları açısından alternatif yapılardan çok daha az önemdedir. Bir Budist üst bölgesinin varlığını tanımlayabilmek, ancak anlaşılması görece güç felsefi, edebi, mimari ve sanatsal boyutlarda mümkündür.

Çok daha canlı ve tutarlı bir dini üst bölgeyi ise, *Darülislam*'da Allah'a iman edenler topluluğunda görebiliriz. İslam, tartışmaya açık olmakla birlikte, kültürel üst bölgenin klasik bir örneğini temsil eder. Coğrafi yapısına bakıldığında, kadim bir merkez bölge ile sınırları zaman içinde önemli ölçüde değişiklik gösteren ve İslam'a daha sonradan geçen bir dizi periferi arasında belirgin bir ayrım görülmektedir. Merkezde –Güneybatı Asya'nın ve Kuzey Afrika'nın çoğunu içine alan geniş bir bölge– İslam, yüzlerce yıldır hâkim durumdadır. İslami kurumlar ve pratikler, bu bölgedeki sosyal oluşumlara derinlemesine nüfuz etmiş (çok sayıda gayrimüslim azınlığın varlıklarını sürdürmesinden bağımsız olarak), bu da “Ortadoğu”nun ayrı bir dünya bölgesi veya medeniyeti teşkil ettiği düşüncesine somutluk kazandırmıştır. Ancak bu ekümenik inanç topluluğuna mensup olmanın sonuçları, İslam periferisinde dahi derin ve süregiden bir önemde olmuştur. Akbar Ahmed'in iddia ettiği gibi hiçbir zaman münferit bir İslami toplum var olmamış olsa dahi,⁷⁰ İslam âleminin kendi başına ayrı bir medeniyet teşkil ettiği söylenebilir.

Hakiki manada İslam medeniyeti, Avrupa yayılcılığından hemen önceki dönemde Afro-Avrasya ekümenin kalbini oluştuyordu. Akdeniz ve Hint Okyanusu arasındaki önemli ticaret yollarının tam ortasında yer alan İslami merkez, hiç tereddütsüz kozmopolit bir

nitelikteydi. Bununla birlikte aktif bir biçimde yayılmacıydı. Yüzyıllar boyunca İslam orduları, Müslüman tüccarlar ve mistik gezginler, Arap yurdundan çok uzaklara uzanan çok daha geniş bir inanç topluluğu meydana getirdiler. 1450 yılı dolaylarındaki zirve döneminde, bu genişletilmiş İslam dünyasının sınırları Güney İspanya'daki Granada'dan Sahra boyunca Sahel'i takiben Afrika Savanası'na, Güneydoğu Avrupa boyunca, kuzeyde Orta Volga ve Güneybatı Sibirya'ya, doğuda ise Şinçan'ın ötesine, Çin medeniyetinin anayurduunun derinliklerine (özellikle Gansu, Ningxia ve Yunnan'a) ve Filipinler'in güneyine dek Hint Okyanusu dünyasının her yanına uzanıyordu. Bu dünya, yer-yüzünün şimdiye dek gördüğü tüm sosyal oluşumlar içinde coğrafi açıdan rakipsiz bir biçimde en kucaklayıcı olanıydı.

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, İslam öncesi döneme ait pratikler, kurumlar ve sosyal kodlar olabildiğince uzun süre daha görünür-lüğünü sürdürdü. Birçok bölgede, Müslümanlar bile kendilerini bir dini azınlık olarak buldular. Bununla birlikte bu genişletilmiş İslam âlemi kendi yolunda tutarlı bir medeniyet oluşturdu; İbn Battuta gibi eğitilmiş bir gezginin düzinelerce kültürel sınırın ötesine seyahat edebildiği ve kendini samimi manada her daim evinde hissedebildiği bir medeniyet. Sınır boylarında birbiri ardı sıra düzenlenen *reconquista*'lar* sonucunda toprakları bir ölçüde azaltmış olsa da *Darülsislam* günümüzde de geniş ve dinamik yapısını sürdürmekte, ulaşabildiği bölgelerin büyük kısmında daha kapsamlı bir iç uyum ve yoğunluk kazanarak Sahraaltı Afrikası'nda (ve hatta aynı sürekliliği arz etmese de Amerika'da) genişlemeye devam etmektedir. İşte pek çok dindar Müslüman'ın kendi kimlikleriyle özdeşleştirdiği şey, Ortadoğu olarak bildiğimiz bölge değil, bu daha geniş kapsamlı inanç topluluğudur. Arabistan bunun tarihsel merkezi olabilir, ancak asıl âlem *Darülsislam*'dır.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere, makrokültürel sınırlar, daha kapsamlı siyasi ve dini teşekküller tarafından devamlı surette aşılmaktadır. Ancak bu kesişen coğrafi oluşumlar her zaman üst bölgeler kadar devasa ölçekli değildir. Daha pek çok yerel kimlik topluluğu, dünyanın dört bir yanında, makrokültürel birimler arasındaki sınırların her iki yanına taşmaktadır. Örneğin, bizatihi İslami merkezin kompozisyonunu ele alalım. Güneybatı Asya'dan Kuzey Afrika'ya

* Endülüs topraklarını Müslümanlardan geri almak amacıyla İber Yarımadası bölgesinde Hristiyanlar tarafından düzenlenen seferler. (ç.n.)

kadar uzanan bu bölge, en az iki ana alt bölgeye ayrılabilir: Batıda bir Arap kültür bölgesi ve doğuda bir Fars bölgesi. Oysa ne Arap ne de Fars kültürleri kadim İslami merkezin sınırları içinde kalmamıştır. Farklı dönemlerde, Fars medeniyetinin hâkimiyet alanı İran anavatanının doğusuna ve kuzeyine genişlemiş, Güney Asya'nın büyük bir kısmındaki elit kültüre derinlemesine nüfuz etmiştir; Arap kültürü ise, daha kısıtlı bir ölçekte de olsa, Güney Hindistan'ın bazı bölgelerinde benzer bir yol izlemiştir.⁷¹ Gerek Arap gerekse de özellikle Fars alt bölgeleri, bir zamanlar İslami merkezin büyük kısmını ve iç Asya'nın derinliklerini kapsayan ve yakın gelecekte de güçlü bir biçimde yeniden ortaya çıkması muhtemel olan geniş bir jeo-tarihsel oluşumla,⁷² Türk dünyasıyla da sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Medeniyetler arasındaki bu bağlantılar, hangi yönde mesafe almak istersek isteyelim, bizi daha ileri taşıyabilir. Derin tarihsel ilişkiler, batı Türk halklarını (Anadolu, Balkanlar ve Volga) daha geniş Yunan ve Rus kültürel alanlarına bağlamaktadır.⁷³ Her ne kadar süregelen bir dini antipati mirası her iki tarafın da her türlü ortak yanlarını (çoğu zaman hararetli biçimde) inkâr etmesine yol açsa da son dönemde Bulgaristan'daki Müslüman ve Hristiyan topluluklar üzerine yapılan çalışmalar, önemli bir kültürel sentezin sahadaki varlığını belgelemektedir.⁷⁴ Benzer şekilde, Volga Tatarlarının tarihi de yüzlerce yıldır Ortodoks Rusların tarihiyle karmaşık bir surette iç içe geçmiştir. Aynı Tatarlar, Türk dünyasının tamamında, entelektüel yaşamda kilit bir rol oynamış, ortaya koydukları eğitim sistemi doğuya, ta Çin topraklarına kadar ulaşmıştır.⁷⁵ Bu sayede, sadece batı Türk kültürünün bile Eski Dünya ekümenindeki medeniyet bölümlendirmelerinden en önemli üç tanesine yayıldığı söylenebilir. Her ne kadar izledikleri din değiştirme örüntülerinin birbirinin aksi yönde olması bu iki halkı farklı "medeniyet" kamplarına sürüklemiş olsa da Doğu Türk bölgesi tarihsel olarak Moğol kültürel alanıyla iç içe geçmiş durumdadır;⁷⁶ Türk kültürünün kadim örüntüleri Yakut yoluyla Sibirya üzerinden Arktik Okyanusu'na kadar uzanır. Dini açıdan, Moğollar, izleri Güney Asya'ya kadar sürülebilecek ideolojik bağlantılar üzerinden Tibetlilerle ortak bağlar geliştirmiştir. Bununla birlikte, hem doğrudan hem de Mançurya'daki Tunguz halkları vasıtasıyla Çin kültürünün pek çok ögesini özümsemişlerdir. Daha geniş ve daha kadim olan Tunguz kültürel alanı, Kuzeydoğu Çin ile Sibirya arasındaki sınırın ötesine uzanır; burada yüzyıllar süren Rus

egemenliği, tamamen farklı bir istikamete yönelmiş ayrı bir kültürel bağlar silsilesi oluşturmuştur. Bunun sonucunda ortaya çıkan kültürel örtüşmeler, Orta Asya ve Kuzeydoğu Asya'nın kültürel haritasını sıradışı bir biçimde karmaşıklştırmış, halkının çoğunluğu esas itibarıyla Çin kültürünü benimsemiş Tunguzlardan oluşan, idaresi ise bir Moğol aristokrat sınıfının elinde bulunan Yehe gibi, tarihi, çokkültürlü devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁷

Avrasya boyunca uzanan bu menderesin anlamı basittir. Dünyanın kültürel alanları, makro bölgeleri veya medeniyetleri arasındaki sınırlar nereden çekilirse çekilsin, bu sınırları ihlal eden büyüklü küçüklü alternatif gruplar belirlemek mümkündür. Ölçeği ne olursa olsun coğrafi yapıları daha anlamlı bir biçimde kavrayabilmek için, bu keşşen kültürel bölgelerin tespit edilmesi hayati önem arz etmektedir.

Sınırları Yeniden Ele Almak: Uzlaş ve Yayılımın Haritalandırılması

Şu ana dek, üç tür jeo-tarihsel oluşumu ele aldık: Medeniyet bölgeleri veya merkezleri, bunların ötesine geçen dini ve emperyal üst bölgeler ve sınırlarının iki yanına yayılan daha küçük alt bölgesel gruplar. Tüm bu yapıların ortak noktası, en azından burada betimlendikleri soyut haliyle, az çok kompakt ve birbirine bitişik bir formda olmalarıdır. Ayrıca, daha yakından incelendiğinde, neredeyse tüm metacoğrafi örüntüler bu basit şekilde çalışmaktadır. Bir yandan, iki büyük kültür bölgesinin bulunduğu çizgi, genellikle kesin bir sınırdan ziyade, kendine ait dinamik ve melez bir kültürü olan geniş bir sınır bölgesi biçimini alır. Öte yandan kültürler, aralarındaki sınır hattı boyunca birbirlerine temas etmekle kalmaz, aynı zamanda birbirlerinin merkezi alanlarına da nüfuz eder. Sürgünler, göçler, ticaret, fetihler, din değıştirmeler veya başkaca kültürel temas süreçleri yoluyla, bir grubun aykırı unsurları rutin olarak kendilerini başka bir nüfusa ait toprakların ortasında azınlık halinde bulurlar. Özellikle kozmopolit bölgelerde veya birbiri ardı sıra gelen göç dalgalarının çok farklı geçmişlere sahip insanları bir araya yığdığı bölgelerde, bir çoğunluk grubu belirlemek büsbütün imkânsızlaşabilir.

Sınırları bulanıklaştıran bu kültürel oluşumların her yerde bulunduğu göz önüne alındığında, sofistike bir metacoğrafi çerçeve inşa etmenin bir sonraki adımı, bu zahiri kaosu kabul etmektir. Kaba hatlarını kalın çizgilerle belirlediğimiz medeniyetlerin üzerini bir

dizi kesişen üst ve alt bölge ile boyadıktan sonra, bu kez doğrudan, sınırların gösterimini inceltmemiz gerekir. Ancak bunun için daha ince bir fırça setine –bir dizi karmaşık coğrafi formu tanımlamamıza imkân verecek ek bir uzamsal lügata– ihtiyaç vardır. Burada işimize yarayabilecek çok sayıda terim olsa da biz dört ana kavrama odaklanacağız: orta zemin, diyaspora, kültürel takımadalar ve matris.

Orta zemin kavramı, Tarihçi Richard White tarafından, Büyük Göller bölgesinde 17. ve 18. yüzyıllarda Amerikan yerlisi köyleri ile Fransız tüccarlar (veya daha sonraları, İngiliz ve Amerikalı halefleri) arasındaki etkileşimleri tanımlamak amacıyla geliştirilmiştir. White, bu dönemin büyük çoğunluğunda, Avrupalılar ve Amerikalılar arasındaki karşılaşmanın, tarafların birbirine herhangi bir koşul dayatmadığı bir siyasi belirsizlik ortamında gerçekleştiğini ortaya koyar. Buna göre, Büyük Göller bölgesinde geçerli olan düstur, *kültürleşmeden* (daha güçsüz olan halkın daha güçlü olanın yaşam tarzını benimsemesi) ziyade, hem Fransızların hem de Algonkinlerin “kendi eylemlerini, partnerlerinin kültürel öncülleri olduğunu düşündükleri şeyler açısından meşru göstermek” zorunda kaldıkları bir *uyumlanma* idi.⁷⁸ White’in formülasyonuna göre, “orta zemin” tam da bu uyumlanmanın gerçekleştiği yerdi: Geçici, kırılgan ve esasen soyut bir kültürel alan. Öte yandan, bu kültürel alanın yalnızca belirli bir coğrafi konumda yaratılabileceği de açıktır: Avrupa imparatorluğunun hinterlandları. White, orta zeminin, arada kalan bir yer olduğunu yazar: “Kültürler, halklar arasında, imparatorluklar ile, köylerden oluşan devlet dışı dünya arasında [orta zemin] Avrupa istilası ve işgalinin tarihsel ön planı ile Amerikan yerlilerinin mağlup olup geri çekilmesinin arka planı arasında kalan alan[dı].”⁷⁹ White’in orta zemininin fiziksel karşılığı, Fransızların *pays d'en haut* [Yukarı ülke] olarak adlandırdıkları, Büyük Göller’in batısında kalan bölgeydi. Bu bölge daha 1650 yılında emperyalizmin etki alanı içerisinde, yeni yeni ortaya çıkmakta olan kapitalist dünya sisteminin uzak periferisinde kalıyordu. Ancak White onu şöyle tanımlıyordu: “[B]u, periferiye doğru gittikçe zayıflayan bir emperyalizmdir. Merkezde, eller kuvvet kolunu sıkıca tutmaktadır, ancak halatlar bir bakıma çok yıpranmış, hatta kopmuş haldedir. Bu, tali önemdeki temsilcilerin, müttefiklerin ve hatta periferideki öznelerin bile sıklıkla imparatorlukların gidişatına yön verdiği bir dünya sistemidir. Bu, tuhaf bir emperyalizm ve karmaşık bir dünya sistemidir.”⁸⁰

White'in kavramsal kelime havuzu şimdilik Amerikan tarihinin dışında konumlandırılmış olsa da onun sınır bölgelerindeki kültürel oluşumları kavrama biçiminin antropocoğrafi analiz açısından bir hayli dikkat çekici olduğunu düşünüyoruz. 20. yüzyıl devletlerinin gelişmiş kaynaklarına ve modern kapitalizmin çok daha uzun erimli olmasına rağmen, günümüz sınır bölgelerini inceleyen antropologlar pek çok kez 17. yüzyıl *pays d'en haut*'da yaşananların tekrarı niteliğindeki süreçlerle karşılaşmıştır.⁸¹ Görünen o ki, bizimkisi de "tuhaf bir emperyalizm ve karmaşık bir dünya sistemi"dir. Orta zemin kavramı, kültürlerin eşitsizce paylaşılmış topraklar üzerine müzakere etmeye devam ettiği ara yerlerin anlamlandırılmasında yardımcı olabilir.

Kültürel haritamızı daha rafine hale getirmenin zaruri kavramsal araçlarından biri orta zeminse, bir diğeri de diasporadır. Belirli bir halkın asıl vatanından çok uzaklara dağılması, tarihsel kayıtlarda tekrar edegelen, çağımızdaysa yok olmak bir yana, yaşanan askeri ve ekonomik çalkantılar sonucunda daha da güçlenen bir temadır.⁸² Avrupa Yahudi cemaatlerinin itildiği dramatik karışıklıklar, birbiri ardı sıra gelen engizisyonlardan, pogromlardan ve soykırım politikalarından kaçarak oluşturulan arketipsel bir tarihi diasporaya yol açmıştır. Çin'in güneyinden gelen göçmen akını sonucunda yurtdışında yaşayan Çinlilerin Güneydoğu Asya ve Doğu Pasifik genelinde önemli bir azınlık haline gelmesi, bir diğer klasik diaspora örneğini teşkil eder.⁸³ Üçüncü bir örnekse –ki izini sürmesi en zor olanlardan biridir– yüzyıllardır Avrupa, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'da küçük, genellikle gezici ve münzevi topluluklar halinde yaşayan, belli bir anavatanı olmayan Romanlardır (veya Çingeneler). Romanlar, kısmen kendilerine yönelik önyargılar nedeniyle, ancak aynı zamanda kendi sosyal coğrafyalarının da karmaşıklığı dolayısıyla (sık sık kimliklerini gizleme yoluna başvurmalarının da etkisiyle) Avrupa'nın hem tarihsel hem de coğrafi kayıtlarında genellikle göz ardı edilirler.

Daha kolay belgelendirilebilen –ancak daha az bilinen– bir diğer dağınık toplumlar grubu ise, ortaçağ ve yeniçağda uzun mesafeli ticarete uzmanlaşmış olanlar. Tarihçi Philip Curtin, bu toplulukları işlevleri açısından toplu olarak "ticaret diasporası" şeklinde tanımlar.⁸⁴ Curtin'e göre, 19. yüzyıldan önce bazı kültürel grupların aykırı unsurları "yabancı" topraklarda yaygın biçimde bulunuyor, deniz ve kara ana ticaret yolları boyunca binlerce kilometrelik bir alana yayılması muhtemel yerleşim yerleri teşkil ediyorlardı.

Aradaki onca ürkütücü mesafeye rağmen ortak bir kimliği muhafaza eden bu uluslararası topluluklar, kültürler arası ticaret açısından önemli birer kanal işlevi görüyorlardı. Aktif ticaret diasporalarından birini, Avrasya'nın iç kesimlerine geniş ölçüde dağılmış olan Ermeniler teşkil ederken, bir diğerini aynı şekilde çok uzak ileri karakollar halinde Hint Okyanusu kıyıları boyunca yayılmış olan Guceratlı topluluklar oluşturuyordu. Bu ve benzeri gruplar geçimlerini, malları, kimi zaman askerileştirilmiş olan ana kültürel sınırların ötesine aktarmak suretiyle temin ediyordu. Bunlar, eski kimliklerini terk etmeksizin "evsahibi" kültürde karşılaştıkları yaşam biçimlerinde adeta ustalaşıyor, böylece sıklıkla kültürel açıdan da aracılık işlevi görüyorlardı. Bu halkların yeniçağ öncesinde ekonomik entegrasyonun çerçevesini oluşturmada faydalı oldukları inkâr edilemez; keza sık sık kültürel mübadele aracı işlevi gördükleri de yakın geçmişte ispatlanmıştır.⁸⁵ Bugün biliyoruz ki, uzunca zaman izole medeniyetlerin bir modeli olarak görülen Etiyopya Hristiyan cemaati bile, muhtemelen en yaygın diaspora olan Ermeni diasporasıyla sıkı bağlantılar içinde olmuştur.⁸⁶

Diasporaların ortaya çıkardığı sosyo-uzamsal biçim açısından kullanışlı bir metafor da takımadalardır. Fiziksel coğrafyada takımada, denizde yayılmış bir adalar silsilesini ifade eder. Kültürel coğrafyadaysa, belirli bir kültür grubunun aykırı unsurlarına veya "azınlıklarına" tekabül eder. Bu aykırı unsurlar, dünya dinleri haritasında oldukça yaygın görülür. Öne çıkan örnekler arasında, Ortadoğu'nun dört bir yanına dağılmış olan ve sayısı milyonları bulan Arapça konuşan Hristiyanlar ya da Çin'in merkezindeki Mandarince konuşan Müslümanlar sayılabilir. Ancak takımada kültürleri ve çevreleri arasındaki sınır, genellikle kara ve deniz arasındaki sınır kadar keskin değildir. Azınlık cepleri, onları bir topluluk olarak diğerlerinden ayıran, kendine özgü uygulama repertuarları olsa da genellikle birçok önemli açıdan kendilerini çevreleyen topluma asimile olurlar. Pek çok bölgeleme şeması, kültürel kategorilerin bu gelişigüzel karışımını kuramsallaştıramayışı nedeniyle zayıf kalmıştır. Örneğin Toynbee, daha önce gördüğümüz üzere, azınlık dinlerinin mensuplarını sanki sosyal ve kültürel çevrelerinden bütünüyle izoleymişler gibi sınıflandırıyor ve onları tamamen tabi oldukları inancın doğduğu yer (ve zaman) ile özdeşleştiriyordu. Avrupalı Yahudilerin gerçekte Avrupalı olmadıklarını, bilakis uzun zaman önce ölmüş olan

Süryani medeniyetinin günümüze ulaşan temsilcileri olduklarını da ancak bu şekilde iddia edebilirdi.⁸⁷

Toynbee'nin hilafına, dağılmış nüfuslar arasında –komşularından ayrı kimliklerini (ve geride bıraktıkları memleketlerindeki din kardeşleriyle olan bağlarını) ateşli bir biçimde muhafaza edenler dahil– daha yaygın olarak görülen uygulama, içinde bulundukları coğrafi çevrenin görece geniş sosyal ve kültürel sistemlerinin bir parçası olmaktır. Bu sosyo-uzamsal senkretizmi veya melezliği kavrayabilmek için, takımada metaforunun bir şekilde kültürel matris metaforu ile desteklenmesi gerekir. Bir matris modelinde, kimlik, kişinin çok boyutlu bir referans ağı içindeki konumuna bağlı olan bir konudur. Bu matrisin bir boyutu dini inanç, ikincisi dil, üçüncüsüye “yaşam biçimleri” veya maddi kültür olabilir. Teoride ortaya her türlü kombinasyon çıkabilir; pratikteyse fiili konumların çokluğu, özellikle bireylerin kendilerine farklı bağlamlarda farklı kimlikler seçebildiği durumlarda, hakikaten şaşırtıcıdır. Örneğin Bulgaristan'da Hristiyanların çoğu Bulgarca, Müslümanların çoğuysa (ilk dil olarak) Türkçe konuşur. Bununla birlikte Bulgarca konuşan Müslümanlar (Pomaklar), Türkçe konuşan Hristiyanlar (Gagavuz) ve kendilerine özgü ruhani fikir ve uygulamaları muhafaza etmekle beraber her iki dinden de önemli sayıda Roman (Çingene) bulunmaktadır. Dahası, Pomaklar kendilerini bazen Bulgar (ki aslına bakılırsa yakın geçmişte buna sıklıkla mecbur bırakılmışlardır) bazense Türk olarak tanımlarken, Müslüman Romanlar çoğu zaman Türk kimliğine talip olurlar (bu durumsa kendilerini “gerçek Türkler” olarak tanımlayanları hayrete düşürür).⁸⁸ Bu kesişen sosyo-uzamsal kimlik örüntülerine kartografik olarak yaklaşmanın bir yolu, doğrudan sosyal matrisin biçimini yansıtan bir lejanta işlenmiş olarak, birbiri içine geçebilecek sembollerin (renkler ve çizgiler gibi) bir kombinasyonunu kullanmaktır. Yerel kimliklerin doğası itibarıyla genellikle rastlantısal ve tartışmaya açık olmaları nedeniyle, en sofistike matris tipi haritalandırmalar bile durumun karmaşıklığını tam anlamıyla yansıtmakta yetersiz kalır.

Kısacası, çözünürlük seviyesini artırdıkça, kültürel kimliğin ikili kategorilerden tamamen sıyrıldığını görürüz. Mandarince konuşan Müslümanların (Huiler)⁸⁹ Çin medeniyetine mi yoksa İslam medeniyetine mi mensup olduklarını ya da 16. yüzyıl Batı Avrupa Yahudilerinin Batı'ya mı yoksa Yahudi medeniyetine mi mensup

olduklarını (Toynbee'nin hayal gücünün mahsulü olan "Süryani" seçeneğini güvenle eleyebiliriz) sormanın manası yoktur. Bu gruplar tabiatları itibarıyla zorunlu olarak ikili bir yapıdadır. Bunların fosilleşmiş "kalıntılar" oldukları söylenemez; daha ziyade, yeni çevrelerine girift ve sağlam bir biçimde yerleşmiş olarak, kendi bünyelerinde farklı uygarlık geleneklerinin uzamsal olarak birbirine nüfuz etmesinin müşahhas bir örneğini sergilerler. Bu nedenle matris, orta zemin, ulusaşırı diaspora ve takımadalarla birlikte ileri metacoğrafya açısından kritik bir kavramdır. Sınırları bulanıklaştıran oluşumların bu kısa envanteri hâlâ noksan olsa da bu kavramların dünya haritasını karmaşık hale getiren ve sürekli yinelenen sosyo-uzamsal örüntülerden bazılarını tanımladığını düşünüyoruz.

Postmodern Peyzajlar?

Yukarıdaki örnekler, en azından dünya beşeri coğrafyasının herhangi bir tek boyutlu şemaya indirgenmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Her ölçekte güvenilir bir sosyo-uzamsal kimlik haritası oluşturmak oldukça çetin bir iştir ve burada pek az değinme imkânı bulduğumuz güncel gelişmeler bu zorluğu büyük ölçüde artırmaktadır. "Küreselleşme" sloganvari bir ifadeden ibaret değildir, peki bu olgunun coğrafi etkileriyle nasıl başa çıkabiliriz? Elektronik medya, küresel kapitalist kültürün iptidai bir türünü, devasa görüntü ve bilgi yığınlarını dünya çapındaki bir izleyici kitlesine ulaştırarak beslemektedir. Hız kazanan emek, sermaye ve emtia akışları, gezegenin peyzajını emsalsiz bir hızda dönüştürerek, geride eşi benzeri görülmemiş sayıda yerlerinden edilmiş ve mülksüzleştirilmiş halklar bırakıyor.⁹⁰ Bir yandan siber uzay, fiziksel uzaklıktan bağımsız (dilden bağımsız olduğunu söyleyemesek de) yeni "sanal topluluklar" yaratırken;⁹¹ diğer yandan savaş, sürgün ve ulusaşırı göç gibi çılgınlıklar, kadim kültürel grupları darmadağın etmeyi sürdürüyor. Zaman zaman, yurtdışında yaşayan Hindistanlıların toplam mali gücünün artık Hindistan'ın mali gücüne eşdeğer olduğu ileri sürülüyor,⁹² aynı şey yurtdışında yaşayan Çinliler için de söyleniyor. Keza, tüm büyük Batı şehirlerinde çokkültürlü çerçevenin bir parçası haline gelen İslam da artık her zamankinden daha küreselleşmiş bir din.⁹³

Bu akışa ve parçalanmaya yanıt olarak olsa gerek, milliyetçilik ve bölgeselcililiğin eşzamanlı bir yükseliş halinde olduğu görülüyor. Dünyanın bazı bölgelerindeyse, yüzyıllardır süregelen

kültürel-coğrafi melezleşme süreçleri, “etnik temizlik” mekanizmasıyla vahşice silinmekte.⁹⁴ Öte yandan, her geçen gün yeni yeni kimlikler yaratılırken, eski kimlikler ya bir kenara bırakılıyor ya da yeni kombinasyonlar oluşturuluyor. Böylesine karmaşık ve değişken bir sosyal dünyayı haritaya geçirmeye çalışmak açıkçası oldukça tuhaf görünüyor. Ancak bu durum her ne kadar “bütüncül kartografyayı” bizim açımızdan erişilmez kılsa da sosyo-uzamsal örüntülere yönelik arayışımızdan da büsbütün vazgeçmemeyi aynı ölçüde zaruri hale getiriyor. Evet, dünyaya ne kadar yakından bakarsak, kültürel peyzaj da o denli karmaşık ve tutarsız bir görünüm alıyor. Bununla birlikte hâlâ anlamlı örüntüler çıkarmak mümkün; yalnızca varlığını sürdüren tarihsel miraslar biçiminde değil, günümüzün kaotik görünümlü mutasyonlarında dahi.

Biz öğretmenler, deneyimlerimize dayalı olarak şunu biliyoruz ki, mevcut kültürel kümelenmelerin en çarpıcı, en tutarlı ve en kalıcı olanlarını net bir biçimde tanımlayan bir tür temel, ana sistem, jeo-tarihsel bilgiye esas mahiyetinde bir zemin teşkil eder. Yukarıda ele aldığımız türden kesişen örüntüler, ileri düzey küresel coğrafya eğitimi görenler açısından önemli olmakla birlikte, lisans birinci sınıf öğrencilerine fazlaca ağır gelecektir. Tam bu nedendir ki, yeniçağ medeniyetleri veya makrokültürel merkezleri haritası üzerinde uzun uzadıya durduk. Öte yandan, medeniyet dünyaları şeklindeki yalınlaştırılmış bakış dünya tarihi açısından gerçekten temel nitelikte olsa da çağdaş küresel coğrafya açısından mümkün olan en iyi çerçeveyi sunmaktan uzaktır. Bu bakış da fazlaca geçmiş odaklıdır, dünyanın geniş alanları hakkında söylenecek çok az şeyi vardır ve seçkin kültürel özelliklere gereğinden fazla önem atfetme eğilimindedir. Modern dünyayı anlamak isteyenler için araştırmaya teşvik edici en kapsamlı metacoğrafi çerçeve ise dünya makro bölgelerinden oluşan çerçevedir. Dünya bölgeleri kavramı, her ne kadar kaynağını bir ölçüde tarihçilerin medeniyetler görüşünden almışsa da kendine ait bir entelektüel şecereye, ayrı vaatlere ve potansiyel tuzaklara sahiptir.

Kitabımızın son bölümünde işte bunlara göz atacağız. Bununla birlikte dünya bölgeleri çerçevesine geçmeden önce, tüm bu şemaların, kendi başlarına bir amaç olmaktan ziyade, araştırmaya teşvik etmek amacıyla oluşturulmuş kabataslak yaklaşımlardan ibaret olduğunun altını bir kez daha çizelim. Oysa makrokültürel harita,

5. BÖLÜM

gezegenimizin kullanıma uygun bir resmini elde etme yolunda bir sıçrama tahtasıdır. Medeniyetler çerçevesini ve diğer ayrı büyük ölçekli kültürel birimleri büsbütün bir kenara koymak, bugüne dek gelmiş kadim bir gerçekliği reddetmek olacaktır. Öte yandan, öğrencilerimizin coğrafi kavrayışını böyle basit bir seviyeye mahkûm etmek, onları, karmakarışık bir dünyada kendi düşüncelerini oluşturmak için ihtiyaç duyacakları görece etkili kavramsal araçlardan mahrum bırakmak olacaktır.

DÜNYA BÖLGELERİ

ALTERNATİF BİR ŞEMA

Buraya kadar olan bahiste temel amacımız, kıtalardan medeniyetlere, olduğu gibi kabul ettiğimiz metacoğrafi kategorilerin dünya beşeri coğrafyası açısından yetersiz çerçeveler olduğunu göstermekti. Bu bölümdeyse, en kullanışlı alternatif olduğuna inandığımız çerçevenin, “dünya bölgeleri”nin vaat ettiklerini ve barındırdığı sorunları inceliyoruz. Medeniyetler gibi, dünya bölgeleri de büyük ölçüde ortak tarih ve kültür temelinde sınırlandırılmış geniş sosyo-uzamsal gruplaşmalardır; medeniyetlerden farklı olarak, burada yazılı bir “yüksek” kültürün varlığını öncül kabul edilmez, bu da dünya bölgelerine dayalı bir şemanın dünyanın tüm bölümlerini sınıflandırmakta kullanılabilmesi sonucunu doğurur. Bölge sayısı ve aralarındaki sınırlar bir haritadan diğerine belli ölçüde farklılıklar gösterse de dünyayı bölgelere ayıran sistemlerin çoğu özünde aynı makrokültürel alanlara ulaşır: Doğu Asya, Güneydoğu Asya, Güney Asya, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika, Avrupa, Rusya ve etrafı, Sahraaltı Afrikası, Latin Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda ile Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada. Bu listeye zaman zaman Okyanusya ve Orta Asya da dahil edilir.

Bu bölgesel adlandırmaların da ortaya koyduğu üzere, dünya bölgeleri terminolojisi, her ne kadar onun yerini alma iddiasında olsa da büyük ölçüde kıtalar terminolojisine dayanır. Ancak listeye dikkatle bakıldığında, onu oluşturanların kıtasal şema üzerinde iki belirgin ilerleme kaydettikleri ortaya çıkar. Bunlardan ilki, Asya üst kıtasını parçalara ayırmak ve ana alt bölümlerinin her birini (kullanılan kriterlere bağlı olarak dört ila altı arasında alt bölüm tanımlamak mümkündür) diğer “kıtalar” ile eşit seviyede kabul etmektir. İkincisiyse, yer şekillerinden ziyade tarihsel bağlantılara dayalı yeni sınırlar çizilmesini içerir. Bu kapsamda Afrika, bir Sahraaltı bölgesi ve kuzeyde (daha sonra Güneybatı Asya ile irtibatlandırılacak olan) bir Akdeniz bloğu olacak şekilde ikiye bölünür; Güney ve Kuzey Amerika’daki İspanyol müstemleke alanları Latin Amerika’yı teşkil edecek şekilde bir araya getirilir; Avrupa’nın doğu sınırı ise artık Urallar’ın zirvesinden geçmemektedir. Başka bir deyişle, kıtasal şemanın dünya bölgeleri şemasına dönüştürülmesi, sınırların kaydırılmasını ve küresel coğrafya taksonomisindeki hiyerarşik seviyelerin yeniden düzenlenmesini gerektirir.

Bu hamlelerin her ikisinin de arkasındaki itki, uzamsal bölümlendirmenin altındayatan mantıkta yapılan köklü değişikliktir. Kıtasal şema, insan grupları ve yaşadıkları kara kütleleri arasındaki suni bir kimliğin varlığını esas alırken, dünya bölgeleri çerçevesi (ideal haliyle) ortak fikirlere, birbiriyle ilişkili yaşam tarzlarına ve kadim kültürel bağlara sahip alanların sınırlarını çizmeye çalışır. Dünya bölgeleri çerçevesinin halihazırda ne ölçüde kullanıldığı düşünüldüğünde, beşeri coğrafyanın haritalandırılmasında bu türden bir sosyal mantığın kullanılması mantıklı görünmektedir. Bu çerçeve halihazırda dünya coğrafyası konulu çoğu lisans dersinin temelini oluşturuyor, birçok tarih programının şekillendirilmesinde ana omurga işlevi görüyor, ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı küresel programlarını düzenlerken bu çerçeveyi kullanıyor. Çerçeveyi oluşturan birimlerin çoğu, popüler basında da yaygın olarak kullanılıyor.

Öte yandan, dünya bölgelerinin kıtalara nazaran daha kullanışlı oldukları açıksa da sınırlılıklarının da dikkatli bir biçimde tespit edilmesi gerekir. Bu yeni taksonomi, pek çok okurun beklentisinin altında kalacaktır. Bunun oldukça basit bir sebebi var: Hiçbir coğrafi çerçeve, çok maksatlı bir küresel bölümlendirme şeması olarak kullanılmaya uygun değildir (ki kıtasal sistemden de hep bu beklenmiştir). Dünya

bölgeleri özelinde ele alınması gereken ve kimisi şemanın askeri stratejideki kökenlerine kadar dayanan belirli ampirik ve ideolojik sorunlar bulunmaktadır. Ancak göreceğimiz üzere, bu çerçevenin doğasına içkin öyle sorunlar vardır ki, en hassas biçimde tasarlanmış bölgelendirme sistemlerinde bile rahatsızlığa neden olur.

DÜNYA BÖLGELERİ ÇERÇEVESİNİN KÖKENLERİ

Bugün Amerikan hükümeti ve üniversiteleri tarafından kullanılan dünya bölgeleri çerçevesinin, Avrupa haritacılığına dayanan köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Daha yüzlerce yıl önce Batılıların haritalarında dünyayı anlamlı coğrafi birimlere bölmek amacıyla bazı enformel alanların belirli sınırlar içine alınmasında bu şemanın prototipini görmek mümkündür. Henüz yeni ortaya çıkmakta olan bu dünya alanlarının, makro-bölgesel kategorilerden oluşan formal bir sisteme dönüştürülecek şekilde düzenlenmesi ise ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiştir.

Dünya Bölgelerinin Erken Tarihi

17. ve 18. yüzyıl Avrupa kartografyasında cisimleşen küresel uzamsal düzen tahayyülü, bariz bir Linnaeus etkisini yansıtıyordu ve katı biçimde hiyerarşikti.¹ Bununla birlikte, dönemin atlaslarında kullanılan kategorilere yakından bakıldığında, her seviyeden taksonomik birimin oluşturduğu tutarsız bir karışım ortaya çıkar. Burada, kıta altı varlıklar kâh siyasi kâh siyasi olmayan kriterler üzerinden tanımlanabilmekte, bu da krallıklar ve imparatorlukların, dil veya diğer kültürel özellikler temelinde tanımlanan alanlarla iç içe geçmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin haritacılar Avrupa içerisinde İspanya, Fransa, İtalya ve Macaristan'ı aynı taksonomik seviyede bulunan ayrı birimler olarak kabul ediyorlardı, oysa bunlardan ilk ikisi birer hanedanlık imparatorluğunun merkeziyken, kalan ikisi o zamanlarda devlet bile değildi. Asya'nın bölümlere ayrılması da benzer şekilde *ad hoc* bir nitelik arz ediyordu. John Palairret, 1775 yılına ait tipik bir atlasta, Asya Rusyası, Bağımsız Tataristan, Çin Tataristanı, Asya Türkiye'si, Arabistan, İran ve Hindistan'ı tanımlıyordu;² Gilles ve Didier Robert de Vaugondy'nin 1798 tarihli saygın atlasında da benzer bir bölümlendirme yapılıyordu (bkz. Harita 7). Tanımlanan birimlerden ikisi (Türkiye ve İran) esas itibarıyla politikti; diğer üçüyse (Çin, Tataristan ve Hindistan) birer devleti değil

Harita 7. Gilles ve Didier Robert de Vaugondy'nin Asya Tasviri, 1798.

Asya Anakarası burada dokuz birime bölünmüştür: Asya Türkiye'si, Arabistan, İran, Hindistan, Çin, Kore, Bağımsız Tataristan, Çin Tataristanı ve Sibiry. Türkiye'nin tasvirinde ve Bağımsız Tataristan'ın Çin Tataristanı'ndan ayrılmasında siyasi kriterler kullanıldığı açıktır. Bununla birlikte, bir bütün olarak bakıldığında harita, siyasi olarak tanımlanmış bölgelerden çok kültürel bölgelerle ilgilidir. (Wisconsin Eyaleti Tarih Topluluğu'nun izniyle.)

kültürel grubu ifade ediyordu. Öte yandan, Arap Yarımadası'nı içine alacak ancak Arapça konuşulan pek çok alanı dışarıda bırakacak şekilde çizilen Arabistan, muhtemelen daha çok fizyografik bir birim olarak düşünülmüştü. Bir başka deyişle, bölümlendirmedeki esas ilkenin büyüklük olduğu anlaşılmaktadır. Zira tüm diğer kriterlere göre sistemin mantığı pervasızca bir tutarsızlık sergilemektedir.

Ayrıca bu kıta altı birimlerin konumları da sabit değildir. Hindistan, Tataristan, Arabistan ve İran gibi bölgesel adlandırmalar, yüzyıllarca Avrupa haritalarında yinelenip durdu ancak bunların coğrafi boyutları yazardan yazara, nesilden nesile büyük farklılıklar gösterdi. *Hindistan* teriminin yolculuğu bu akışkanlığın bir örneğidir. Klasik Avrupa coğrafyasının nihai Şark'ı olan "Hindistan", Rönesans boyunca her yeni keşifle biraz daha genişledi, ta ki –bazı kullanımlarda– artık dünyanın büyük çoğunluğunu kapsar hale gelene dek. Örneğin Ortelius'un 1570 tarihli Hindistan haritası, günümüz Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya'sının tamamını içeriyordu.³ Başka kartografik gösterimlerde Amerika ve hatta günümüz Etiyopya'sı bile Hindistan sınırları içinde yer alıyordu.⁴ 1700'lerin başlarında ise yüzyıllardır süregelen bu genişleme eğilimi bu kez kademeli olarak küçülme sürecine girdi ve Hindistan önce Güneyve Güneydoğu Asya ile, daha sonra ise İngiliz hâkimiyetinin sınırlarını takiben yalnızca Güney Asya ile sınırlandırıldı.⁵ Hindistan'ın daralması 20. yüzyılda da devam edecek, artık sadece bir Güney Asya devletini ifade etmeye başlayacaktı.

Hindistan örneği ayrıca metacoğrafi düşüncedeki bir başka eğilimi de temsil ediyor. 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı haritacılar, eski zamanlardan kalma belirsiz kültürel alanları peyderpey bir kenara atmaya ve artan bir biçimde siyasi kriterleri esas almaya başladılar. Örneğin, 1826 yılında Anthony Finley tarafından hazırlanan atlas, "Kabil" (Afganistan) ve Belucistan'ı İran'dan ayrı tutmuş, Tibet'i Tataristan'dan ayırmış, Çin İmparatorluğu'nun yerine ise "Çin" ve "Çin Tataristanı"nı koymuştur.⁶ 1800'lerin ortalarında dünyanın tüm kesimlerinde, devletler ve sömürge bölgeleri seviye olarak kıtaların bir altındaki ana coğrafi birimler haline geldi. Bu değişimin sonuçlarından biri, özellikle Asya'da kıta altı bölümlerden oluşan çok daha ince bir ağın ortaya çıkması oldu. Finley'den yirmi yıl sonra, S. August Mitchell tarafından hazırlanan yeni bir atlas, Asya Anakarası'nı en az on sekiz birime bölüyor ve Herat, Hive ve Hokand gibi daha önceleri gözle görülmeyen yeni bölgeler tanımlıyordu (bkz. Harita 8).⁷

Harita 8. S. August Mitchell'in Asya'ya Bakışı, 1849.

19. yüzyıl ortası itibarıyla, Avrupalı ve Amerikalı atlas yapımcılarının çoğu, Asya'yı bölümlendirirken büyük ölçüde siyasi olarak bağımsız toprakları esas almışlardır. Böylece Güneybatı Asya ve Orta Asya'nın batısı bu atlaslarda çok sayıda ayrı siyasi birime bölünürken, Mançu İmparatorluğu'nun tamamı (Kore dahil, fakat Nepal gibi küçük haraçgüzar devletler hariç) tek bir birim olarak tasvir edilmiştir. Tek bir birim olarak gösterilen Arabistan'ın tasviri ise adeta yarım kalmıştır; bu da muhtemelen Batı'nın bölgeye ilişkin bilgi eksikliğini göstermektedir. Avrupa sömürgelerinin hangi devlete ait olduklarının da haritada gösterilmesine dikkat ediniz. (Wisconsin Eyaleti Tarih Topluluğu'nun izniyle.)

Asya üst kıtasında bunun sonucunda ortaya çıkan çok sayıdaki siyasi birimin düzenlenmesi için er geç yeni, ara seviye kategorilere ihtiyaç duyulmuştur. 19. yüzyılın ortalarında bazı coğrafyacılar bu sorunu Asya'yı konumsal bloklara bölüp, Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney Asya ve Batı Asya gibi adlandırmalar icat ederek çözmeyi seçtiler.⁸ Sonunda galip gelen, Asya'nın benzer şekilde "yönlere dayalı" olarak bölümlendirildiği bir başka sınıflandırma oldu ve bize günümüzün Doğu, Orta, Güney, Güneydoğu ve Güneybatı Asya bölgelerini armağan etti. Fakat bu yeni terminolojinin basılı atlaslarda görünmesi uzun zaman aldı, eski bölgesel isimlerin ortadan kalkması ancak yavaş yavaş gerçekleşebildi. Özellikle *Hindistan* terimi, eski Britanya Hindistanı'nın 1947'de parçalanmasından çok sonra bile, dar siyasi anlamından ziyade bölgesel anlamda kullanılmaya devam etti.⁹ 20. yüzyılın ilk onyıllarında görece yaygın olan uygulama, Asya'nın bölümlendirilmesinin Avrupa sömürge düzenine uygun bir biçimde yapılmasıydı; bu dönemde Afrika ve Okyanusya için de aynı uygulama sözkonusuydu.¹⁰ Özetle, Rönesans'ta geliştirilmeye başlanan bir dünya bölgeleri kategorisi seti, Avrupa sömürgeciliği döneminde yerini büyük ölçüde siyasi haritalandırmalara bıraktı; fakat 19. yüzyılda daha üst düzey kıta altı kategorilerden oluşan yeni bir setin gelişigüzel surette kullanılmaya başlamasıyla kısmen yeniden hayat buldu.

Formel Dünya Bölgelerinin Ortaya Çıkışı

Henüz tam olgunlaşmayan bu kategorilerin formel bir dünya bölgeleri sisteminin parçası olacak şekilde düzenlenmesi ancak 20. yüzyılın ortalarında gerçekleşti. Buna acilen ihtiyaç duyulmasına sebep olan itici güç ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesiydi. Amerikan askeri personeli daha önce hiç dünya çapında yürütülen bir süreci koordine etme girişiminde bulunmamıştı; bunun ardından gerek askeri stratejinin planlanması gerekse savaş sonrası barışın tesisi sürecinin yönetilmesi konularında uluslararası uzmanlığa ihtiyaç duyulması üzerine devletin ve silahlı kuvvetlerin planlama mevkiindeki görevliler, ikinci bir dil bilen ve kültürel konularda eğitilmiş Amerikalı sayısının ne denli az olduğunu fark ettiler. Yeni farkına varılan bu bilgi açığını kapatmak için, 1940'ların başlarında dört kuruluş –Ulusal Araştırma Konseyi, Amerikan Öğrenilmiş Topluluklar Konseyi, Sosyal Bilimler Araştırma

Konseyi ve Smithsonian Enstitüsü– bir araya gelerek Etnocoğrafya Kurulu’nu oluşturdu. Görevleri, hükümete küresel coğrafya konularında tavsiyelerde bulunmak ve Amerikan akademisinde dünyanın çeşitli alanları hakkındaki mevcut bilgilerin durumunu araştırmaktı.¹¹

Etnocoğrafya Kurulu ilk zamanlarında geleneksel kıtasal çerçeveyi kullanıyor, sadece Güney Amerika ifadesini Latin Amerika ile değiştiriyordu.¹² Ancak savaş, kurul üyelerini (daha doğrusu kurulun askeri bileşenlerini) daha kullanışlı şemalar tasarlamak zorunda bıraktı. Basitçe ifade etmek gerekirse, Asya gibi geniş bir kategori üzerine payandalanan eski kıtasal mimarinin stratejik planlama açısından kullanışsız olduğu anlaşılmıştı. Aynı zamanda, Avrupa sömürge imparatorlukları döneminin bölgesel çerçevesi de –diğer önde gelen küresel bölümlendirme şablonu– hızla kullanılabirliğini yitiriyordu. Artarak devam eden tüm bu reformların nihai sonucu, savaş sonrası “alan çalışmaları”na temel oluşturan yeni bir dünya bölgeleri sistemi oldu.

Bu yeni çerçeve öyle geceden sabaha ortaya çıkmış değildir. Etnocoğrafya Kurulu tarafından kullanılan bölümler; Avrupa, Rusya, Yakın ve Ortadoğu ile Uzakdoğu (bu sonuncusu devasa bir bölge olup daha sonra Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya olacak şekilde ayrılacaktır) gibi kıyaslanamayacak kategorileri yan yana getiren bir geçiş sistemini gözler önüne sermektedir.¹³ Zamanla, Avrasya’nın doğu yarısındaki medeniyet çeşitliliğinin bilimsel olarak kısmen tanınmasını yansıtan daha sofistike bir kategori seti ortaya çıktı, ancak kültürel makro bölgelerin haritalanmasında karşılaşılan ve açık biçimde coğrafi nitelik arz eden meseleler hiçbir zaman kapsamlı bir şekilde ele alınmadı. Muhtemeldir ki bu şaşırtıcı ihmalin en önemli nedeni, Etnocoğrafya Kurulu’nun müzakerelerine neredeyse hiçbir profesyonel coğrafyacının dahil edilmeyişiydi.

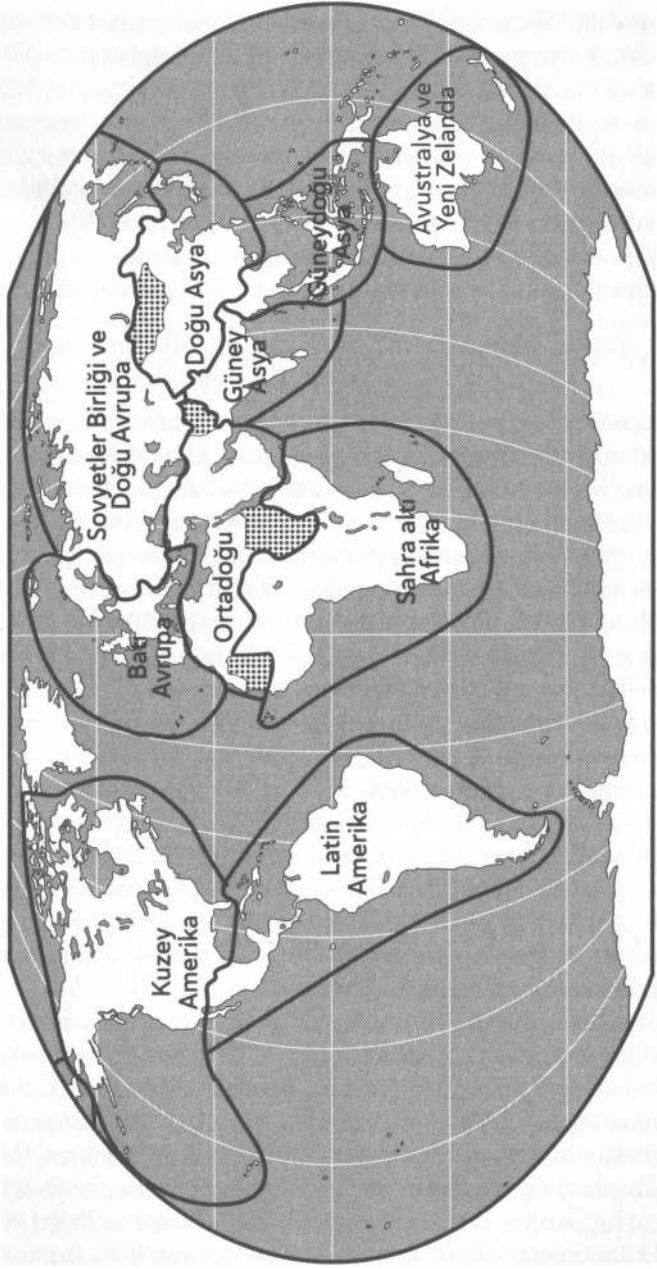
Kurul organizatörlerinin niyeti coğrafyacıları dışlamak değildi. Üyelerden biri “coğrafya, bir alan eğitimi programı açısından temel niteliktedir ve önem sıralamasında dilden hemen sonra gelir” diyordu.¹⁴ Bir diğer üye, Wendell Bennett, daha ileri giderek “sosyal bilimler arasında alan yaklaşımına liderlik etmesi en mantıklı olan [seçenek] coğrafyadır” iddiasında bulunuyordu.¹⁵ Ancak o dönemin coğrafyacıları genellikle ülke dışına çıkmadan çalışıyor, esas olarak ulus altı bölgelerin fiziksel ve ekonomik özellikleriyle meşgul oluyorlardı; pek azı o dönemde sınırları belirlenmekte olan geniş kültürel

“alanlara” ilgi duyuyordu¹⁶ ve daha da azı, yabancı alanlarda uzmanlaşabilmek için gerekli dil eğitimi alma konusunda istekliydi.¹⁷ İki coğrafyacının (Robert Hall ve Isaiah Bowman) görev yaptığı kurula daha çok, aldıkları disiplinler eğitimi gereği dil ve kültür konularında yüksek düzeyde uzmanlığa önem veren antropologların sözü geçiyordu. Sonuç olarak, savaş sonrası alan çalışmalarını şekillendiren dünya bölgeleri kavramı, esasen antropologlar tarafından formüle edildi ve ortaya koydukları dünya bölgeleri haritası da neredeyse hiçbir zaman açık ve şeffaf bir şekilde tartışmaya açılmadı.¹⁸

Yeni Bir Metacoğrafyanın Kurumsallaştırılması: Alan Çalışmaları Kompleksi

Bu eksiklik, tüm projeye yön veren araçsal çıkarlarla tutarlılık arz ediyordu. Etnocoğrafya Kurulu’nu finanse edenler açısından, yeni küresel çerçeve belirli bir amaca yönelik bir araçtan ibaretti; önemli olan, etrafında politika tanzim edilebilecek ve uluslararası konulara ilişkin eğitimlerin geliştirilmesine eksen teşkil edecek, işler bir yapı ortaya koymaktı. Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında devletin alan araştırmalarına ilgisi yoğunlaştı. Bu süreçte Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi de kritik bir rol oynadı. Robert Hall, 1947’de çeşitli bölgelere ilişkin üniversite kaynaklarını incelemesinin ardından, Amerika Birleşik Devletleri’nin gittikçe daha entegre hale gelen bir dünya sisteminde faaliyet gösterebilmek için maalesef son derece hazırlıksız olduğu sonucuna ulaştı. Bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda üniversite, Latin Amerika ya da Doğu Asya (Çin ve Japonya) odaklı programlar sunuyordu. Öte yandan Hall, “halen Avrupa’nın herhangi bir kesimine (Rusya hariç) yönelik gösterilen organize veya toplu ilginin çok yetersiz olduğunu, Yakındoğu, Afrika, Hint dünyası veya Güneydoğu Asya gibi büyük dünya bölgeleri sözkonusu olduğunda bu ilginin daha da azaldığını” tespit etti.¹⁹

Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi’nin çağrısı üzerine ve Ford Vakfı’nın yardımlarıyla, federal hükümet kısa süre sonra önemli üniversitelerde çok disiplinli “alan araştırmaları merkezleri” kurulması için mali kaynak aktarmaya başladı. Amerikan alan araştırmaları kompleksinin savaş sonrasındaki büyüme ve genişlemesi ise etkiyici bir hızda gerçekleşti. 1947 yılına gelindiğinde 14 merkez kurulmuştu; bunlardan altısı Latin Amerika, üçü Rusya ve Doğu Avrupa, dördü Japonya ve Çin, biri ise Hint dünyası odaklıydı. Bundan beş

yıl sonra, Amerikan üniversitelerinde en az yirmi beş alan ve dil çalışmaları programı bulunuyordu.²⁰ Bu programların sayısı 1960'larda da katlanarak arttı. 1958'de sonraki yıllarda Altıncı Fasil'ı (Title VI) yıllık Yüksek Öğrenim Yasaları'na aktarılacak olan Milli Savunma Eğitimi Yasası'nın geçmesi bu artışta kilit rol oynadı.²¹ Altıncı Fasil, orijinal kanunda "dil gelişimi" başlığıyla geçmektedir ve esas olarak "bölgenin tarihini, ekonomisini, coğrafyasını vb." öğretecek "dil ve alan merkezleri" oluşturulmasını öngörmektedir.²² 1990'ların başına gelindiğinde, Amerikan üniversitelerinde 124 adet ulusal kaynak merkezi kurulmuştu.²³

Bu gözcü büyüme tamamen dünya bölgeleri veya alanları  er evesi dahilinde gerçekleşti. Orijinal Altıncı Fasil'da tanımlandığı haliyle, örgütsel ve terminolojik dünya bölümlendirme şemasının temel birimleri Rusya, Uzakdoğu, Güneydoğu Asya, Güney Asya, Yakındoğu, Avrupa, Afrika ve Latin Amerika'dan oluşuyordu.²⁴ (Hindistan'ın yalnızca bir ülke ismi olarak kullanılmaya başlanmasından sonra ise, uzun zamandır bu adla anılan ve esasen daha büyük olan bölgeye Güney Asya adı verildi.)²⁵ Sonraki yirmi yıl içinde yapılan tek önemli deği likse, "Rusya" adının "Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa" olarak değiştirilmesi ve "Yakındoğu"nın "Ortadoğu" olarak adlandırılması oldu. Dünya haritasının bu şekilde yeniden düzenlenmesi coğrafyacılar, antropologlar ve diğer biliminsanlarınca hemen kabul gördü. 1950'lerde hâlâ kıtalar mimarisi etrafında düzenlenen birkaç dünya coğrafyası ders kitabı bulunuyordu,²⁶ bu on yılın sonuna gelindiğindeyse artık dünya alanları çerçevesine (coğrafyacılar genellikle dünya bölgeleri olarak adlandırır) geçiş temelde tamamlanmıştı.²⁷

Bu standart ve sorunsuz görünen dünya bölgeleri listesine (bkz. Harita 9) bakıldığında taksonomi mantığına ilişkin ciddi kusurlar bulunduğunu fark etmek çok da zor değil. Eski kıtasal şemanın olumsuz etkileri hâlâ kendisini göstermeye devam ediyor; sözgelimi Kuzey

Harita 9. 1975 Dolaylarında Standart Dünya Bölgeleri.

1975 tarihli bir altlık üzerine çizilen bu harita Soğuk Savaş döneminin en yaygın dünya bölgelerinin sınırlarını ve adlandırmalarını göstermektedir. Belirsizlik arz eden konular noktalarla gösterilmiştir: Moritanya ve Sudan (genellikle Ortadoğu yerine Sahraaltı Afrikası'nda konumlandırılır), Afganistan (Ortadoğu yerine Güney Asya'da konumlandırılabilir) ve Moğolistan (zaman zaman Doğu Asya yerine Sovyetler Birliği ile birlikte konumlandırılır). Pasifik'teki isimli adalar ya Okyanusya adıyla gruplandırılmakta ve üç ayrı bölgeye (Melanezya, Mikronezya, Polinezya) bölünmekte ya da tamamen g r mezden gelmektedir.

Afrika artık tartışmaya mahal bırakmayacak biçimde Ortadoğu'da konumlandırılıyor olmasına rağmen hâlâ Afrika diye bir alan araştırılmaları kategorisi bulunuyor.²⁸ Yine benzer şekilde, SSCB ile komünist Doğu Avrupa'nın muhayyel olarak birlikte gruplandırılmasında ve büyük ölçüde "sahipsiz topraklar"²⁹ olmayı sürdüren Orta Asya'ya görünmez muamelesi yapılmasında, Soğuk Savaş döneminden kalma önceliklerin izleri su yüzüne çıkıyor. (1980'lerin başı itibarıyla, sadece Indiana Üniversitesi'nde Altıncı Fasıl fonlarından yararlanarak bir "İç Asya" çalışmaları merkezi kurulmuştu.) Ayrıca –eski Etnocoğrafya Kurulu'nun benimsediği küresel muhayyilede Okyanusya'ya verilen öneme rağmen– alan çalışmaları haritasında Avustralya ve Pasifik Adaları hiçbir şekilde yer almaz. Son olarak, şemada Kuzey Amerika'nın kuzeyi ve Avrupa'nın konumları da muğlaktır. Her iki bölge de zaten beşeri bilimler ve sosyal bilimlerin temel akademik odak noktasını teşkil ettikleri için, bu alanlarda yapılacak çalışmaları teşvik etmek üzere mali kaynak ayırarak merkezler oluşturmaya pek ihtiyaç duyulmadı.³⁰ Bununla birlikte, alan çalışmaları çerçevesi bilinirlik kazandıkça, Avrupa da giderek artan biçimde Doğu veya Güney Asya ile eşit düzeydeki bir dünya alanı olarak *tahayyül edilmeye* başlandı.³¹

Bu süreçte dünya bölgeleri ağı yavaş yavaş Amerikan kurumları dışında da kendine özgü bir yer edinmeye başladı. Alan çalışmaları şemasının ortaya çıktığı 1950'lerden bu yana geçen yıllar içerisinde etkisi tüm dünyaya yayıldı; günümüz itibarıyla ise bölgesel kategoriler giderek yerleştirilmektedir. Bu durum özellikle bu kategorilerin belirli bir düzeyde yerel metacoğrafi geleneklere karşılık geldiği yerlerde daha yaygındır.³² Örneğin Güney Asya ve Latin Amerika'da da pek çok insan,³³ kendilerini aynen Amerikalı akademisyenlerin ve yetkililerin onları tanımladıkları makrokültürel bölgelerin (başkaca şeylerin yanı sıra) mensupları olarak tanımlarlar.

Bazı durumlarda dünya bölgelerinin yerel düzeyde benimsenmesinin jeopolitik açıdan önemli bir boyutu da bulunmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki memurların belli bir bölgenin ayrı bir dünya bölgesi teşkil ettiğini farz ve kabul etmeleri, ancak yerel seçkinlerin bu kullanımı benimsemeyi çıkarları açısından uygun buldukları ölçüde orayı gerçekten bir dünya bölgesi yapacaktır. Öte yandan, aynı alan yapılarının yerel ekonomik blokların düzenlenmesi açısından da kullanışlı oldukları görülmüştür. Bu kapsamda Güneydoğu

Asya Ülkeleri Birliği'nin (ASEAN) kurucu üyeleri –Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam– birliğin üyelik sınırlarını, bir ölçüde suni de olsa, resmi olarak Güneydoğu Asya'nın sınırlarını belirleyen hatta göre belirlemektedir.³⁴ Bu grup belli ki sözkonusu bölgenin dışında kalan ülkelere, örneğin Tayland ile ortak yanları Filipinler'e nazaran çok daha fazla olan Sri Lanka'ya, üyelik hakkı verme konusunda hevesli değildir. Sri Lanka, dünya bölgeleri şemasına göre açık bir biçimde Güney Asya sınırları içinde kalmaktadır; ki bu, Yeni Delhi'nin, Sri Lanka'nın Hindistan'ın jeopolitik etki alanı içinde yer aldığı yönündeki iddiasının önemli dayanaklarından birini teşkil eder.³⁵

ASYA VE AMERİKA'NIN YENİDEN TASAVVURU

Barındırdığı tüm sorunlara rağmen dünya bölgeleri çerçevesi, kıtalara veya Doğu-Batı eksenine dayalı küresel düşünme biçimi üzerine kaydedilen büyük bir gelişimi ifade etmektedir. Bu çerçevenin en önemli katkısını basitçe ifade edebiliriz. Asya üst kıtasını dört ila altı birinci derece bölgeye ayırmak suretiyle,³⁶ doğrudan eski Avrupa-Asya ikiliğinin teşkil ettiği asimetriyi hedef alır. Konvansiyonel alan çalışmaları şemasında Avrupa'nın muadili bir bütün olarak Asya değil, Güney Asya gibi bir birimden ibarettir.³⁷ Kuşkusuz, Avrupa'nın sınırlarının keskin bir biçimde çizilmesi hâlâ rahatsız edici ve ideolojik açıdan yüklü bir sorun teşkil etmeyi sürdürmektedir.³⁸ Bununla birlikte Avrupa'nın ne şekilde tanımlandığından bağımsız olarak, Avrupa ve Hindistan "alt kıtaları", beşeri coğrafyanın kabaca muadil birimlerini oluştururlar. Her iki alan da yakın büyüklüktedir ve tarihsel açıdan kabaca mukayese edilebilir nüfus düzeylerine sahip olagelmışlerdir.³⁹ Her ikisi de tarihsel olarak sahip oldukları ortak dini inançlar ve kurumlar (Hristiyanlık ve Hinduizm) ile öğrendikleri ortak dillerin (Avrupa'da Yunanca ve Latince, Güney Asya'da Sanskritçe ve Farsça) kullanımı sayesinde kültürel topluluklar halinde biçimlenmişlerdir. Nihayet, her iki alan da dilsel bir yakınsamanın ortaya çıkmasına yetecek ölçüde bütünleşmiştir, bu sayede birbiriyle alakasız diller zaman içinde belirli yapısal özellikleri paylaşmaya başladılar (bu olgu muhtemelen Güney Asya'da Avrupa'dakinden daha güçlü bir şekilde gelişti).⁴⁰

Avrupa'nın kıta statüsünden dünya bölgesi statüsüne düşürülmesi, uzamsal hiyerarşinin daha düşük seviyelerinde yapılan coğrafi

hataların düzeltilmesine de katkı sağlar. Hindistan'ı, yalnızca Asya'da yer alan büyük ve önemli bir ülke olarak kabul edersek –ve nispeten büyük ve önemli bir Avrupa ülkesinin, örneğin İtalya'nın muadili sayarsak– Hindistan'ın vilayetlerini de coğrafi olarak İtalyan vilayetlerine eşdeğer görmek (bu durumda Tamil Nadu, Toskana ile aynı coğrafi sıralamada yer alacaktır) gayet mantıklıdır. Öte yandan, Güney Asya ile Avrupa'yı karşılaştırsak, Tamil Nadu da mantıken İtalya'nın bütünü ile karşılaştırılabilir hale gelecektir. Güney Asya üzerine çalışan pek çok biliminsanı, buradaki mantığı uzun süre önce çözdü. Örneğin Bharat Bhatt şöyle der: “Hindistan üzerine çalışan ve bölgesel dil ve kültürlerin çeşitliliği ve çokluğuyla karşı karşıya kalan pek çok kişi, alt kıtayı bu açıdan Avrupa'nın bütünüyle kıyaslamıştır.”⁴¹

Şüphesiz Asya'nın tüm “alt kıtalarını” “Avrupa'nın bütünü” ile kıyaslamak aynı ölçüde mümkün değildir. Asya dünya bölgelerinden üçü nispeten sorunsuzdur: Doğu Asya (tarihsel olarak Çin etkisinin hâkim olduğu alan), Güney Asya (Hint etkisinin hâkim olduğu alan) ve Güneybatı Asya (Kuzey Afrika ile birlikte İslam'ın tarihsel merkezini oluşturan alan). Asıl karmaşa, tarihsel olarak sınırları belli olan bu bölgeler arasında kalan boşluklardan kaynaklanıyor. Kitabın bu bölümünde, bu geçiş bölgelerinden ikisine, yani Güneydoğu Asya (bir zamanlar yaygın olarak Hindiçin olarak anılan) ve Orta Asya'ya (Tataristan'ın halefi) derinlemesine göz atacağız. Bölgesel isimlendirmelerin zaman içindeki evriminin izlerini sürdükten sonra, günümüzde bu bölgelerin her birini ayıran karmaşık kültürel örüntülerin tarihsel-coğrafi temellerine kısaca göz atacağız.

Güneydoğu Asya Kavramının Ortaya Çıkışı

Günümüzde Güneydoğu Asya'nın sınırları tartışmaya nispeten kapalı. Akademik kullanımda bu bölge, neredeyse her zaman, iki geniş alt kategori ve on devlete ayrılır: Burma (Myanmar), Tayland, Laos, Vietnam ve Kamboçya (Kampuchea) Güneydoğu Asya Anakarası'nı veya “yarımadasını” teşkil ederken, Singapur, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Brunei, bölgenin takımda veya “ada” uzantısını oluşturur.⁴² Öte yandan bu tanım, tıpkı bölgenin Güney veya Doğu Asya ile denk bir dünya bölgesi olarak tanımlanması gibi, oldukça yenidir.

Avrupalılar önceki yüzyıllarda, bugün Güneydoğu Asya olarak adlandırdığımız bölgeyi genellikle Güney Asya'nın bir uzantısından ibaret görüyorlardı. Kullanılan en yaygın adlandırma “Uzak

Hindistan” idi, bu bölgenin büyük adaları hâlâ zaman zaman Doğu Hint Adaları olarak adlandırılır.⁴³ 18. yüzyıl Fransız atlaslarında da genellikle günümüz Güneydoğu Asyası ile çağdaş Kuzeydoğu Hindistan’ın bir kesimi birlikte *L’Inde au delà du Gange* [Ganj ötesi Hindistan] adıyla gösteriliyordu.⁴⁴ Batılılar burada muhtemelen Güneybatı Asya terminolojisinin bir tekrarını ortaya koyuyordu, zira Arap coğrafyacıları çok uzun zamandır bu bölgeyi *el-Hind*’in (veya Hindistan’ın) uzak kesimleri olarak görüyorlardı.⁴⁵ Sonraları, bölgenin görece Çinleşmiş kuzeydoğu kesimleri daha bilinir hale geldikçe, *Hindiçin* [Indochina] de Güneydoğu Asya Anakarası için kullanılan yaygın bir isim haline geldi. Örneğin, *Oxford İngilizce Sözlüğü*, “Uzak Hindistan ya da Hindistan ile Çin arasındaki bölge, zaman zaman Hindi-Çin [Indo-China] olarak adlandırılır” der.⁴⁶ Bu sonuncu terim, bölgenin bu iki büyük Şark âlemi arasındaki konumunu vurguluyor, bu ara konum da Çin ve Hint kültürel etkilerinin burada yaşadığı karışımın vücut buluyordu.⁴⁷ Terim aynı zamanda, Güneydoğu Asya’nın öz kimliğini üstü örtülü biçimde yansıtıyordu. 19. yüzyılın sonlarında kartografyacıların adalar dünyasını Asya’dan bütünüyle çıkarıp Okyanusya ya da “Avustralasya”ya eklemesi, Avrupa’nın bölgeye ilişkin tahayyülünü daha da değiştirdi.⁴⁸

Sömürgecilik, Avrupalıların bu bölgenin coğrafi sınırlarına ilişkin görüşlerini sürekli olarak yeniden düzenlemelerine neden oldu. Biryandan İngiltere ve Fransa, Güneydoğu Asya Anakarası’nı kendi aralarında bölmeye devam ederken, kendi içinde tutarlılık arz eden “uzak Hindistan” kavramı, yerini yavaş yavaş belirli bir sömürgeciye bağlı kolonyal topraklarda yayılan kimlik iddialarına bıraktı. Bu kapsamda, Burma bir ölçüde muhayyel olarak İngiliz Hindistanı’na katılırken, Hindiçin Fransa’nın Vietnam, Kamboçya ve Laos’ta kurduğu imparatorlukla neredeyse eşanlamlı hale geldi. Burada özellikle emperyal sınırlarının kültürel olarak inşa edilmiş sınırlar karşısındaki zaferi göze çarpıyor.⁴⁹ Avrupa siyaseti de benzer şekilde, Güneydoğu Asya’daki adalar dünyasının haritasını yeniden şekillendirdi. Başlarda *Malay Takımadaları* ve *Endonezya* terimleri, adalar silsilesinin tamamını ifade ederken (genellikle Filipinler hariç) çok geçmeden “Hollanda Doğu Hint Adaları” ile yarımada ve Borneo’nun kuzeyinde yer alan İngiliz hâkimiyetindeki “Malay” bölgelerini birbirinden ayırmak yaygın hale geldi. Bir kez daha emperyal sınırlar dilsel ve kültürel sınırlara baskın geldi; örneğin Malayca dünyası, Hollanda

(kıyı Borneo [Kalimantan] ve Doğu Sumatra), İngiltere ve bağımsız Siyam (günümüzde Güney Tayland'da yer alır) arasında bölündü. Bu sırada üzerinde önce İspanyol, ardından da Amerikan emperyal mühürlerini taşıyan Filipinler, genellikle ayrı bir coğrafi dünya olarak görülmeye başlandı.

Bununla birlikte “uzak Hindistan” giderek bir avuç sömürge mülkünün ismine dönüşürken dahi, aynı topraklar başka bağlamlarda yavaş yavaş “Güneydoğu Asya” adıyla yeniden tahayyül edilmekteydi. Bu terimin geçmişi, hem geniş hem de değişken anlamlara sahip olduğu 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Almancası *Süd-Ost Asien*, bir zamanlar Asya “kıtasının” güneydoğu yarısının tamamını ifade ediyordu. Bu bölge günümüzde yaygın olarak Asya'nın tamamını içine alan bir alan olarak görülmekte.⁵⁰ Benzer şekilde, terimin İngilizcedeki bilinen ilk kullanımında (1839), Güneydoğu Asya'nın “Hindistan, Malaya, Siyam ve Çin”i içine aldığı kabul ediliyordu.⁵¹ 1994 gibi yakın bir tarihte dahi, Braudel'in (1963'te yayımlanan) *Uygarlıkların Grameri* [*A History of Civilizations*] eserinde “Güney-Doğu Asya” ifadesi esas itibarıyla bu geniş kapsamlı anlamıyla kullanılmaktaydı.

Dolayısıyla “Güneydoğu Asya”nın daraltılarak bugünkü sınırlarını alması kademeli bir süreç halinde gerçekleşti. Bu ara bölgenin ayırt edici bir kültürel ve sosyal bölge olarak ayrı bir kimliğe sahip olduğu yönündeki ilk iddia, genellikle Avusturyalı antropolog Robert Heine-Geldern'e atfedilir. Heine-Geldern'in Güneydoğu Asyası, etnografik kriterlerin Assam, Andaman ve Nikobar Adaları ile Tayvan'ın da bu bölgeye dahil edilmesini gerektirdiğini düşünmesi nedeniyle, tam anlamıyla bir çağdaş coğrafya iddiası değildi.⁵² Bu sınırın arkasında yatan etnografik mantık, genel anlamda makuldü.⁵³ Ancak 1940'larda gerçekleşen Japon istilas ve müteakiben Avrupa sömürge imparatorluklarının dağılması, Heine-Geldern ve çağdaşları tarafından vurgulanan kültürel kriterler yerine siyasi yakınlık kavramının ön plana çıkarılmasına yol açtı.

Aslına bakılırsa, modern alan çalışmalarının Güneydoğu Asya'sı, birçok yönden askeri kullanım biçiminin bir ürünüdür. Popüler bilinçte yer edinmesi, İkinci Dünya Savaşı'nda askeri strateji uzmanları tarafından “Lord Louis Mountbatten komutasındaki savaş alanını adlandırmak” amacıyla kullanılması üzerine gerçekleşti.⁵⁴ Mountbatten komutasındaki alan, Filipinler'in dışarıda Sri Lanka'nın ise içerde kalmasını saymazsak, bugün aynı adı taşıyan bölgeyle neredeyse

birebir çakışıyordu.⁵⁵ Sınırların şimdiki konumlarına kayması, genellikle savaş yıllarında bölge hakkında yazılar kaleme alan Hintli tarihçi ve diplomat K.M. Panikkar'a bağlanır.⁵⁶ Resmi anlamda meşruiyet kazanması ise, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1945 yılında bölgenin günümüzdeki geleneksel sınırlarını kapsayacak şekilde bir Güneydoğu Asya İşleri departmanı oluşturmasıyla gerçekleşti.⁵⁷ Savaşın sona ermesinden kısa süre sonra, dünya atlasları da bölgeyi benzer şekilde Güneydoğu Asya olarak çerçevelemeye ve haritalamaya başladılar.⁵⁸

Savaşın bitimini izleyen onyıllar içinde, *Güneydoğu Asya* terimi hızla askeri ve politik çevrelerden akademik çevrelere yayıldı. Bölgenin biliminsanları, bölge tarihinin hiçbir şekilde salt Hindistan ve Çin'den türemediğini ve yerli halkların da haklı olarak "uzak Hindistan" veya "Hindiçin" gibi sınıflandırmalara karşı çıktığını ileri sürüyorlardı.⁵⁹ Ancak bunlar, modern adlandırmaların evrimi içerisinde hiçbir zaman birincil mülahazalar haline gelmedi. Donald K. Emmerson, bölgeye ilişkin günümüz tahayyülünün esasen jeopolitik bir bakış açısına dayandığını ileri sürdü: "Güneydoğu Asya'nın bir uluslar topluluğu olduğu ortaya çıktı – bireysel olarak ayrı, toplu olarak ise önce Pasifik Savaşı'nı, ardından iki Hindiçin Savaşı'nı ve nihayet bir Çin-Sovyet 'vekâlet savaşı' olan Kamboçya Savaşı'nı da kapsayacak şekilde Soğuk Savaş'ta muharebe meydanına dönen bir uluslar bütünü."⁶⁰ Emmerson ayrıca, siyasi bir tanımın benimsenmesinin, Amerika'nın, Orta Avrupa akademik geleneklerine karşı elde ettiği bir zafer olduğunu da belirtir.

Böylelikle, sınırları katı bir şekilde belirlenmiş bir makro bölge olan Güneydoğu Asya, adeta Soğuk Savaş'a bir çare – bir anlamda, uzamsal muhayyilenin içinde bulunduğu post-emperyal krize yönelik jeopolitik bir çözüm – olarak ortaya çıktı.⁶¹ Terim, jeopolitik rekabet için sınırları düzgün bir biçimde belirlenmiş önemli bir arena, dolayısıyla askeri strateji uzmanları için de uygun bir coğrafi platform tahsis etmiş oluyordu. Keza, yeni kurulmuş "ulusal" devletlerden oluşan ve sınırları net bir şekilde belirlenmiş olan⁶² nispeten kompakt bir koleksiyonu tanımlıyordu ki bu tanımın dünyanın başka hiçbir bölgesine uymadığı açıktı. Son olarak, bu adlandırma, bölgeyi Asya'nın sorunsuz bir alt kategorisi olarak betimlemek suretiyle, kıtasal şemanın bilindik terminolojisinin bir tekrarını ortaya koyma avantajına sahipti.

Güneydoğu Asya'nın İç Ahengi

Öte yandan, bu yeni kurulmuş Güneydoğu Asya çalışmaları merkezlerinde eğitim alan ya da çalışan akademisyenler açısından, şu soru geçerliliğini muhafaza etmektedir: Güneydoğu Asya gerçekten de dünya bölgesi statüsünü hak ediyor mu? Başka bir deyişle, çok daha uzun süredir varlığını sürdüren Avrasya bölgesel topluluklarını bir araya getiren iç tarihsel ve kültürel bağlara sahip mi? Pek çok kişi aksiyonde bir sonuca varmıştır. Victor Savage, Lily Kong ve Brenda Yeoh, coğrafyacıları benimsedikleri on ülkeli siyasi Güneydoğu Asya tanımı nedeniyle ağır biçimde eleştirir; onların gözünde, "bölgesel coğrafyanın temel bir ilkesi ihlal edilmiştir: Bölgeler, sınırlarına göre değil, içkin ve biricik kişilikleri üzerinden tanımlanmalıdır."⁶³ Peki, Güneydoğu Asya bu şekilde tanımlanabilir mi?

Pek çok kriter açısından, cevap hayırdır. Güneydoğu Asya, Avrupa'ya, "Ortadoğu"ya, Güney Asya'ya, Doğu Asya'ya ve hatta "Latin" Amerika'ya bir iç ahenk katan, köklü ve büyük ölçüde ortak dini-felsefi sistemlerden yoksundur. Aksine, Güneydoğu Asya'nın "yüksek" kültürel gelenekleri hem çeşitlilik arz eder hem de bölgeye dışsal'dır ve birçok farklı medeniyet dünyasından ithal edilmiş durumdadır. En az dört farklı dünya bölgesinin (Güney Asya, Doğu Asya, Güneybatı Asya ve Avrupa) ideolojik mirası, bölgeye rengini vermektedir. Victor Lieberman'ın da yazdığı üzere; "Avrupa veya Latin Amerika ile, hatta Güney Asya ile karşılaştırıldığında, [Güneydoğu Asya kategorisi] suni ve artık bir kategori gibi görünmektedir."⁶⁴

Güneydoğu Asya medeniyetinin türevsel niteliği, sahip olduğu tarihin mantıksal bir sonucudur. Yarımadaya Güney Asya etkileri çok erken dönemlerde ulaştı. Birinci binyılın ilk yüzyıllarında, Mahayana Budizmi ve Hinduizmin toplumsal açıdan sadeleştirilmiş (kast ideolojisinin bütün halinde uygulanmadığı) bir biçimi, Hindistan'dan doğuya doğru bölgenin yoğun nüfuslu kesimlerini adeta önüne katıp süpürdü. Nihayet Hinduizm, Bali ve Lombok Adaları dışında hemen her yerde zamanlayok oldu, ancak geride bıraktığı düşünsel ve pratik alt katman diğer birçok yerde varlığını sürdürdü. Bu katmanın üzeri çok daha sonraları, Burma, Tayland, Laos ve Kamboçya'da güçlü bir yer edinen, Sri Lanka'da ve Irrawaddy Deltası Monları arasında sadeleştirilmiş bir doktrin olan Theravada Budizmi ile kaplanacaktı.

Bölgedeki ikinci ana etki kaynağı ise Çin'di. Vietnam, Çin'den Mahayana Budizmi, Taoizm ve Konfüçyüsçülüğü alarak kabul

etti. Aslına bakılırsa, Vietnam kültürü o denli Çinlileşmişti ki bazı biliminsanları onu Doğu Asya'nın bir parçası olarak görüyorlardı.⁶⁵ Ancak, özellikle Vietnam topraklarının daha güneydeki kesimlerinde, yerel pratikler Çin'den alınan uygulamaların içinde asimile oldu ve Vietnam kültürünün daha "Güneydoğu Asyalı" bir versiyonu ortaya çıktı;⁶⁶ bu da ülke içinde bugün hâlâ varlığını koruyan kültürel bir kuzey-güney ayrımına yol açtı. Daha sonra, Çin göçü karakteristik olarak Doğu Asya'ya özgü inançları Güneydoğu Asya'nın kalbine, özellikle Singapur ve diğer büyük kentsel alanlara taşıdı.

Bölgeyi etkisi altına alan Üçüncü Dünya medeniyeti, Güneybatı Asya medeniyetiydi. Müslüman tüccarlar tarafından Malay Yarımadası ve Takımadaları'nın yanı sıra anakaradaki kıyı yerleşimlerine de taşınan İslam, 1250-1650 yılları arasında büyük ölçüde Hinduizm ve Budizmin yerini aldı ve özellikle bu dönemin ikinci yarısında yoğun bir biçimde yayıldı.⁶⁷ Kuzey Sumatra gibi kimi bölgelerde İslam'ın görece "saf" biçimleri kök salarken Orta ve Doğu Java gibi başka yerlerdeyse daha bağdaştırıcı bir din ortaya çıktı. İslam Filipinler'de hızla yayılırken İspanyolların bölgeye gelmesi üzerine buradaki ilerleme kesintiye uğradı. Peygamberin dini günümüzde takımadaların güneybatı köşesinde küçük ama inatçı bir direnek noktası teşkil etmeyi sürdürüyor. Filipinler'in geri kalan bölgelerinin çoğu, daha ziyade Avrupa etkilerine maruz kalarak bilfiil Hristiyanlaştırıldı ve kısmen de Hispanikleştirildi.⁶⁸

Din alanında (ve ayrıca politik ve edebi kültürün diğer biçimsel yönlerinde) ardı sıra gelen dış etkilerin tarihi göz önüne alındığında ve bu mirasın karmakarışık bir yamalı bohçayı andırdığı düşünüldüğünde, Güneydoğu Asya'nın bütünleşmiş bir kültür birimi teşkil ettiği söylenemez. "Dağ kabileleri"nin (tarihsel olarak kendi yerel dinleri ve siyasal geleneklerini muhafaza etmiş olan halklar) yaşadığı alanlardaki yaygın devamlılık hali, bölgenin arz ettiği çeşitliliğe bir başka katman daha eklemektedir.⁶⁹ Çağdaş iktisadi kriterler açısından değerlendirildiğinde de Güneydoğu Asya, dünyanın hem en hızlı büyüyen ekonomilerinden (ör. Singapur) hem de en yoksul ekonomilerinden bazılarını (ör. Burma [Myanmar]) içinde barındırmak suretiyle, modern dünya bölgeleri arasında en bölünmüş olanıdır. Siyasi açıdan bakıldığında ise, Güneydoğu Asya bağımsızlıktan bu yana birbiriyle mücadele halinde olan komünizm, kapitalizm (çeşitli türleri) ve Budist sosyalizm sistemleri tarafından

bölünmüş durumdadır. Nereye bakılsa, farklılıkların benzerliklerden daha belirgin olduğu görülmektedir.

Bölgenin birleştirici niteliklerden mahrum görünümünden rahatsızlık duyan ve sayıca hiç de azımsanamayacak olan bazı biliminsanları,⁷⁰ her şeye rağmen Güneydoğu Asya halkını birleştirdiği söylenebilecek (ve bir dünya bölgesi statüsüne sahip olmasını haklı kılacak) özellikler belirlemeye çalışmışlardır. Harry Benda, bu birleştirici unsurun Japon sömürgeciliğinde yatabileceğini düşünmüştür.⁷¹ Kısa sürmesine rağmen, Japon ara (*interregnum*) dönemi, her alanda yeni bir yerel seçkinler grubunu iktidara taşımak suretiyle bölgede büyük sosyal dönüşümler başlatmış ve birleştirici mahiyetteki bir dizi sosyal ve siyasal kaygının uyanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte yakın geçmişteki akademik çalışmalar Japon etkisinin derinliğini sorgulamakta ve ona karşılık bu tarihsel havzanın genelindeki seçkin grupların sürekliliğini vurgulamaktadır.⁷² Bölgesel birliğin merkezini oluşturan unsur tespit etmeye yönelik diğer girişimlerin de aynı ölçüde sorunlu oldukları görülmüştür. Lea Williams, bölgedeki “denizcilik ahengini”⁷³ ön plana çıkarır, oysa dünyanın bu kesiminde gerçek anlamda bir “denizcilik bölgesi” olsaydı çok daha farklı sınırlara sahip olması gerekirdi. Jan Broek, bölgedeki ayırt edici temel özelliğin, sahip olduğu “kolonyal” karakter olduğunu belirtmiş ve buna hammadde ihracatı gibi birkaç tanımlayıcı özellik daha eklemiştir.⁷⁴ Bununla birlikte bu özellikler, sözde Üçüncü Dünya genelinde büyük ölçüde ortaktır. Daha yakın dönemdeyse, Pradyumma Karan ve Wilford Bladen, “bir dünya bölgesi olarak Güneydoğu Asya’nın birliğinin dekolonizasyon sürecinden ve bölgenin Çin ile Hindistan arasındaki geçişsel karakterinden kaynaklandığını” ileri sürmüşlerdir.⁷⁵ Oysa dekolonizasyon hiçbir şekilde bölgeyi Güney Asya’dan ayıran bir gerekçe teşkil etmez; “Hint-Çin” ara kimliği kavramı ise onlarca yıl önce yetersiz bir formülasyon olması nedeniyle kabul görmemiştir.

Güneydoğu Asya’ya ait spesifik ve ayırt edici nitelikler bulmak zor olduğundan, Avrupalı ve Amerikalı tarihçiler son on yıllarda “*hakiki* (*echt*) Güneydoğu Asya”ya ait daha yayılı bir “kültürel alt katman”ın varlığını ortaya çıkarmak için çaba harcamışlardır.⁷⁶ Bölgenin bu temelde ayrı bir kültürel bölge teşkil ettiğine ilişkin en güçlü gerekçeyi ise Anthony Reid ortaya koyar.⁷⁷ Reid, Güneydoğu Asya’nın Avrupa veya Güney Asya ile aynı türden bir bölge olmadığını kabul

eder; zira çok sayıda ve çeşitli dışsal etkiler uzun süredir bu bölgenin ortak özelliklerine ağır basmaktadır (bu da önemli iç farklılıklara neden olmaktadır).⁷⁸ Ama Reid'e göre ortak soy gruplarından gelmek, gerek maddi gerekse ideolojik alanlarda gerçekleşen yoğun ve karşılıklı alışverişlerle dolu uzun bir geçmişle birleştiğinde, tıkanmış olsa da asla dış etkiler nedeniyle sönmülmemiş bir ortaklık ortaya çıkarmıştır. Kadınların görece yüksek konumu, ticarete meyilli olmak (yönetici seçkinler arasında bile)⁷⁹ ve borç ilişkileriyle pekiştirilmiş bir sosyal düzen gibi çeşitli olguların Güneydoğu Asya'ya özgü bir nitelik barındırdığını belirtir. Bu özellikler sömürgecilik öncesinde daha görünür durumdaydı, bugünse Vietnam'daki Sinitik kültür, Filipinler'deki Hispanik kültür ve Malezya'daki İslam kültürü bünyesinde, bu üçünün ortak temayülleri şeklinde hâlâ görülebilmektedir.⁸⁰

Reid'in argümanları esasen oldukça ikna edicidir. Ancak ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, Güneydoğu Asya'nın sınırları bir dereceye kadar keyfidir ve öyle de kalacaktır. Güneydoğu Asya ile Güney Asya arasındaki geleneksel ayırım hattı, doğrudan doğruya sayısız küçük ölçekli topluluğun yaşadığı dağlık arazilerden geçmektedir; Hindistan'ın kuzeydoğusunun ücra kesimleri, Güney ve Güneydoğu Asya kültürel geleneklerinin karışımına örnek teşkil eder.⁸¹ Bu sınırı halihazırda bulunduğu yerden geçiren şeyse, sömürgecilik denen tarihsel kaza ve onu izleyen devlet oluşumlarından ibarettir. Dahası, Güneydoğu Asya'nın dünyanın diğer bölgeleriyle olan bağlantılarının pek çoğu da kendi iç bağları kadar güçlüdür ve muhtemelen öyle kalacaktır. Craig Reynolds'ın, Batılı akademisyenlerin "Güneydoğu Asya'yı bir bölge ve bir çalışma alanı olarak tescil etmeye" çalışmalarının biraz da Güneydoğu Asya uzmanı olmakta yatan menfaatlerinden kaynaklandığı iddiasında da isabet olsa gerek.⁸² Reynolds, bölgenin kendi içinde, Güneydoğu Asya'nın önemli bir tarihsel birim olarak görülmediğini belirtir.⁸³

Tüm bu nitelikler Güneydoğu Asya kavramının kullanışlılığını ortadan kaldırmaz. Ancak belli bir ihtiyat payı bırakılmasının da yerinde olacağını gösterir. Güneydoğu Asya pek çok açıdan kalandı ve suni bir kategoridir. Bu kategoriyi kullanmayı sürdürmemizin ana nedeni kurumsal ve entelektüel atalet olduğu kadar, bizzat Güneydoğu Asyalı siyasi liderlerin Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) kurumları vasıtasıyla daha da entegre bir Güneydoğu Asya bölgesi oluşturma yönündeki gayretleridir. Başarılı olmaları halinde,

Güneydoğu Asya'nın gelecekte geçmiştekine kıyasla daha yüksek bir iç ahenge sahip olması muhtemeldir.

Tarihsel ve Coğrafi Tasavvurda Orta Asya

Güneydoğu Asya, bir kategori olarak sorgulanabilir olsa da dünya bölgelendirme şemalarının pek çoğunda karşımıza çıkar. Orta veya İç Asya (bir zamanlar Tataristan olarak adlandırılan bölge) ise tarihsel varlığı açık ve net olmasına rağmen çağdaş küresel kartografya açısından neredeyse görünmez bir bölgedir. Avrupalı tarihçiler bu alanın birliğini ve önemini, her ne kadar bu önem geleneksel olarak tamamen olumsuz terimler üzerinden ifade edilsé de uzun zamandır kabul etmektedir. Avrupa'nın coğrafi muhayyilesinde, Tataristan yüzyıllardır medeni dünyayı tehdit eden bir barbarlık kaynağını temsil eder. Bugün bu önyargılı tasavvur büyük ölçüde geride kalmıştır, ancak onun yerini alan tutarlı bir alternatif imge de ortaya çıkmamıştır. Aksine, çok yakın zaman öncesine kadar bu bölge tamamen görüş alanı dışında, bir nevi “disipliner çatlaklar arasındaki” coğrafi bir kara deliğe düşmüş gibi görünmekteydi.⁸⁴

Orta Asya'nın Avrupa muhayyilesinde yaşadığı tıkanma, küresel coğrafya analllarında görülen çarpıcı bir gelişmedir. Tataristan'ın, Avrupalıların dünya haritalarında kayda değer bir mevcudiyet kazanması ancak 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşebildi. İki büyük bileşeniyle –Bağımsız ya da Batı Tataristan ve Çin Tataristanı ya da Doğu Tataristan– Avrasya'nın yarısından çoğunu kaplıyordu.⁸⁵ Bağımsız Tataristan genellikle, sadece eski Sovyet Orta Asyası'nı değil, Tibet'in tamamını içine alan (hatta bir haritaya göre Assam'a kadar uzanan) geniş bir coğrafi birim olarak görülüyordu.⁸⁶ Öte yandan o dönemde Tataristan'ın önemi sadece büyüklüğünden kaynaklanmıyordu. Bölge, ilkel iktidarı çağrıştıran ikili bir anlam (Yecüc ve Mecüc'ün ülkesi) ifade ediyor ve “ulusların beşiği”, Avrupalıların atalarının yurdu olma özelliğini taşıyordu.⁸⁷ Bu çağrışımlar, askeri gücün Avrasya eksenindeki istikrarlı yükselişine paralel olarak ağır ağır silinip yok oldu. 19. yüzyılda, neredeyse tüm step diyarı Rus ve Çin ordularınca fetih edilip paylaşıldıktan sonra, Tataristan artık haritalarda bir dünya bölgesi olarak gösterilmez oldu.⁸⁸

Nihayet onun yerini alan silik Orta Asya fikri ise başlangıçta çok ama çok muğlak bir yapıdan ibaretti. 1855'te Charles Anthon, bir ucu Kafkasya diğer ucu Japonya'ya dayanan bir Orta Asya tanımı

ortaya koydu.⁸⁹ 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde, çevresel determinizm doktrininden etkilenen coğrafyacılar bugün Orta Asya adını verdiğimiz bölgeye ve bu bölgenin kesin tanımının ne olduğu sorusuna daha yakın bir ilgi göstermeye başladılar. Halford Mackinder ve Ellsworth Huntington, Orta Asya'nın dünya tarihindeki belirleyici rolüne dair uzun uzadıya yazılar kaleme aldılar; Huntington, bölge sakinlerinin geçmişinde, düzenli fasılalarla kurak sınırların ötesine sıçrayarak çevresindeki müreffeh Avrasya topraklarında akınlar ve yağmalar gerçekleştirmeye dönük iklim kaynaklı bir temayül olduğunu düşünüyordu.⁹⁰ Bu teoriler, 1930'larda ve 1940'larda çevresel determinizmin etkisini kaybetmesiyle birlikte gözden düştü. Bunun ardından Orta Asya da coğrafi tasavvurda soluklaşarak İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen on yıllar içinde Amerikan biliminsanlarının ilgi alanından tamamen çıktı.

Tataristan'ın küresel coğrafyadan silinmesi adeta kartografik bir parçalanma biçiminde gerçekleşti. Orta Asya'nın batı kısmı haritalarda Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak gösterilirken doğu yarısı ise Çin'e dahil edildi. Savaş sonrası dönemin harita ve ders kitaplarında Şincan, Tibet,⁹¹ İç Moğolistan ve mücavir alanı, genellikle Çin "ulusunun" ayrılmaz parçaları olarak tasvir edilir (bu kültürel açıdan özerk bir "Çin Tataristanı" [ya da Çin kontrolündeki Tataristan] düşüncesine işaret eder). Tarih atlasları, bu bölgenin yerel kimliğini özellikle gizlemişlerdir. Tipik olarak, ortaya koydukları tasvirlerde Han Çinlilerinin tek bir imparatorluğun idaresi altında olduğu ve her hanedanlığın azami sınırlarına eriştiği dönemleri seçmek suretiyle Çin etkisini olduğundan büyük gösterme yoluna giderler. Han, Tang ve Qing Hanedanları döneminde, Çin gerçekten de Doğu Orta Asya'nın büyük kesimini kontrol ediyordu, ancak bunun dışındaki zamanlarda bölgedeki Çin iktidarı ya asgari düzeydeydi ya da hiç yoktu. Hatta Yuan (Moğol) ve Qing (Mançu) hanedanları döneminde, Çin'i kontrol edenin Orta Asya olduğu dahi söylenebilir. Tarih atlasları, bu emperyal gerileme ve belirsizlik dönemlerini görmezden gelip haritalara yansıtmayarak, Tarım Havzası'nın Çin dünyasının doğal bir parçasından ibaret olduğu yönünde hatalı bir izlenim oluşturur.

Orta Asya böylece çağdaş dünya haritasında adeta görünmez kılınmıştır. Ulusdevlet miti yakın zamana kadar bölgenin tanınmasına engel olmuştur; nedeni ise oldukça basittir: Bölgenin tek bir egemen ülkeyi, Moğolistan'ı kapsaması. Ancak Sovyetler Birliği'nin

dağılmasıyla ve beş yeni bağımsız Orta Asya cumhuriyetinin ortaya çıkmasıyla, bölgenin batı yarısı birdenbire yeniden görünür hale geldi.

Akademik muhayyilede de bölgenin bir bütün olarak yeniden görünürlük kazandığı, Orta Asya çalışmalarının son zamanlarda adeta bir Rönesans yaşadığı görülüyor. Thomas Barfield ve Christopher Beckwith gibi uzmanlar bir kez daha bölgenin tarihsel öneminden bahsediyor, bu kez sözlerine Orta Asya toplumlarının ne denli sofistike olduklarını da ekliyorlar. Bu mesaj, bölgenin hem tarihsel hem de coğrafi açıdan işgal ettiği “merkezi” konumu vurgulayan dünya sistemleri kuramcısı Andre Gunder Frank tarafından da benimsenmiş ve daha da ileri taşınmıştır.⁹² Orta Asya’nın yeniden ayrı bir bölge olarak tanınması, bölgenin tarihsel açıdan Avrasya yaşamının görece geniş dokusuna kapılıp gittiğinin de eşzamanlı olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir.

Tüm bu ilgiye rağmen, Orta Asya’nın uzamsal biçimi büyük ölçüde belirsizliğini koruyor. Çoğu tarihçi, bölgeyi Avrasya kıtasının iç kesimlerindeki kurak alandan ibaret gördü. Bu düşünce Orta Asya’yı bilfiil stepler bölgesi (Amuderya ve Siriderya nehirlerinin vadileri ile Tarım Havzası ve Tibet hariç olmak üzere Güneydoğu Avrupadan Mançurya sınırlarına uzanan geniş bir toprak şeridi) ile eşanlamli hale getirdi. Öte yandan, tüm analistler aynı fikirde değil. Özellikle Mackinder, tüm bu alanları ve daha fazlasını Orta Asya’ya dahil ediyor; ona göre bölgenin “kalbi”, Avrupa Rusyası’nı ve revize edilmiş haliyle Doğu Avrupa’nın tamamını içine alıyor.⁹³ Öte yandan, modern siyasi tanımlarda Rusya ve Ukrayna’nın step bölgeleri ya kesin biçimde dışarıda bırakılır ya da en azından ayrı bölgeler olarak ele alınır. Özellikle Sovyet akademisyenler ısrarla Orta Asya (Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve zaman zaman Kazakistan) ve nizami Orta Asya (Şincan, Tibet ve Moğolistan) şeklinde bir ayırım yapılması gerektiğini ileri sürmüştür.⁹⁴ Öte yandan, çok sayıda Amerikan tarihçisi ve antropologların büyük bir kısmı, kültürel yakınlığa büyük önem verir, bu da üçüncü bir sınırlar grubunun ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin, Robert Canfield çeşitli dönemlerde Türk etkisi veya egemenliği altına girmiş olan bölgelere atıfla *büyük Orta Asya* terimini kullanmıştır: “Türkiye’den Şincan’a [Xinjiang] (veya Çin Türkistanı’na) ve daha güneyde Fırat’tan Kuzey Hindistan’a” uzanan bir bölge.⁹⁵ Bu tanım, önemli ve genel olarak göz ardı edilen Türk-Fars kültürel gruplandırmasını ön planda

tutarken, diğer tanımlarda Orta Asya'nın merkezi olarak kabul edilen Moğolistan'ı da kapsamamaktadır.⁹⁶ Özetle, *Orta Asya* teriminin ne anlama geldiği konusunda henüz net bir fikir birliği yoktur.

Bir Dünya Bölgesi Olarak Orta Asya

Güneydoğu Asya'nın aksine Orta Asya, çağdaş coğrafi söylemde neredeyse tüm tarafların itiraz ettiği sınırlardan oluşan, oldukça belirsiz bir dünya bölgesini teşkil eder. Ve tıpkı Güneydoğu Asya gibi, kültürel temelleri açısından da belirsizdir. Geçmiş zamanlarda bölgede ortak bir Türk-Moğol kültürel mirası hâkimdi, bölgenin güneybatı kesimlerinde ise altta yatan İrani (özellikle Soğd) öğeler sözkonusuydu. Kırsal hayvancılık ve vaha tarımının sıkı bir bileşimine⁹⁷ ilave olarak bölgeden geçen ticaret yollarının sürekli trafiği, ortak yaşam biçimlerini şekillendiren unsurlardı. Orta Asyalıların bir süreliğine, özellikle Manihaizm ve Nesturi Hristiyanlığı vasıtasıyla, kendi kültürel-ideolojik entegrasyon biçimlerini geliştirdikleri de olmuştu. Bununla birlikte Orta Asya'da hiçbir zaman hâkim bir bölgesel miras şekillenmemiş ve bölge yüzyıllar boyunca İslam ve Lamaist Budizm ile kuzey çeperlerinde yakın zamana kadar varlığını sürdüren Şamanizm⁹⁸ arasında derin bir bölünme yaşamıştır.

Bölgenin kültürel bölünmesi aşamalı biçimde devam etmiştir. İlk olarak, İslami etkiler bölgenin batı kesimindeki medeniyeti yeniden şekillendirmeye başladı. Soğd kültürünün kalbi olan ve içinden çıkan tüccarlar bir zamanlar Avrasya'nın büyük bölümüne yayılan Amuderya ve Siriderya vadileri, 9. yüzyıla gelindiğinde tamamen İslam âleminin bir parçası haline gelmişti. Aynı bölge daha sonra, daha doğudan gelen ve Türkçe konuşan halklar tarafından ele geçirildi, ancak İslam sınırlarını eski haline getirmek yerine onlar da İslam'a geçtiler ve "Batı Tataristan"ın Güneybatı Asya kültür dünyasıyla entegrasyonunu daha da ileri taşıdılar. 16. yüzyıla gelindiğinde, günümüz Şincan'ındaki (Kuzeybatı Çin'de) Tarım Havzası bile öylesine derin bir biçimde İslamlaşmıştı ki burada bir dizi küçük ölçekli teokratik devlet kurulmuştu.⁹⁹ Bununla birlikte, daha doğuda, Moğollar İslam karşısında kararlı bir şekilde direnmeyi sürdürüyorlardı. Liderleri çeşitli evrenselleştirici dinleri denemiş olsa da bir bütün olarak Moğol halkları 16. yüzyılda Mahayana Budizminin Tibet biçiminde (Lamaizm) karar kıldılar. Bu ayırt edici ve yüksek düzeyde merkezileştirilmiş din, Tibetlilerin ve Moğolların, seyrek

nüfuslu ve uzamsal olarak bölünmüş de olsa (Türk ve Çin nüfusunu iki ana alt gruba ayırmak suretiyle) kendilerine ait bir dini alana sahip olmalarını sağladı.¹⁰⁰

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Orta Asya batıda İslami doğuda ise Lamaist olmak üzere iki ayrı dini kültür bölgesini kapsıyor. Bir gözlemcinin de belirttiği gibi, “[g]enellikle bir kültürel varlığı bir arada tutan ya da oluşturan yazı, ırk [*böyle yazılmıştır*], din, dil gibi bağların birer uyum faktörü olarak oynadıkları rol aslında son derece ölçülüdür.”¹⁰¹ 20. yüzyılın siyasi gelişmeleri, birçokları tarafından, bölge içi parçalanmaların daha da ileri boyutlara ulaşmasına delalet eden gelişmeler olarak yorumlandı. Lamaist bölge, hem Çin hem de Rus rejimlerinden yönelen büyük asimilasyonist baskılara maruz kaldı. Aynı şekilde Sovyet yönetimi döneminde, Orta Asya’nın batısındaki İslamlaşmış bölgeler, Güneybatı Asya’daki büyük İslami kültürel merkezden neredeyse tamamen koparıldı. Bununla birlikte 1991’den bu yana eski Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan Sovyet cumhuriyetleri, merkezi İslam bölgesi ile bağlarını yeniden tesis etme gayreti içindedir.¹⁰² Günümüzün kritik sorunlarından biri, bu yeni devletler üzerinde laik Türkiye’nin mi yoksa teokratik İran’ın mı daha fazla nüfuz sahibi olacağıdır. Çin’in benzer şekilde parçalanması pek olası görünmese de böyle bir olayın meydana gelmesi durumunda Şincan’daki Uygurların batıdaki Türkçe konuşan akrabalarıyla yakın bağlar kurması beklenirken, Lamaist Tibet’in de Moğolistan (ve muhtemelen Rusya’nın Buryatya, Tuva ve Kalmuk özerk bölgeleri) ile olan eski güçlü ilişkisini yeniden canlandırması gayet olasıdır.

Bir “pan-Tatar” hareketin şekillenmesini hayal etmek ise oldukça güç. Orta Asya’nın batı ve doğu uçları arasında, bu senaryoyu muteber kılabilen pek az ortak nokta var. Tacikistan’ın İran ve Afganistan ile bağları, Moğolistan veya Tibet ile olan bağlarına kıyasla çok daha sıkıdır (esasen Afganistan’da yaşayan Tacik sayısı Tacikistan’da yaşayanlardan daha fazladır). Dolayısıyla Orta Asya’yı anlamanın en iyi yolu, belki de onu kavi bir geçmişe sahip, ancak bugünü belirsiz, geleceği ise sisli bir dünya bölgesi olarak düşünmektir. Bölgenin tarihsel araştırmalar için taşıdığı mutlak önem bir yana, barındırdığı derin iç yarıklar onu çağdaş analizler açısından aynı ölçüde doyurucu olmayan bir kategori haline getiriyor. Yine de Orta Asya’nın bir dünya bölgesi olarak tasvir edilmesinin iki önemli avantajı var:

Tibet ve Moğolistan gibi alanların, mutata olarak ilişitirildikleri Çin dünyasından kültürel olarak ayrı olduklarını vurgulamak ve bölgedeki beş eski Sovyet cumhuriyetinin halihazırdaki belirsiz konumlarının altını çizmek.

Dünyayı Bölgelere Ayırmanın İdeolojik Sonuçları: Latin Amerika Örneği

Alan araştırmaları şemasının başlıca faydalarından birinin Avrupa ile Asya arasında kurulan hatalı kıyaslamaları ortadan kaldırması olduğunu kabul edersek, ikincil bir faydasının da Amerika'nın kültürel konfigürasyonunu esaslı bir biçimde ele almak olduğunu söyleyebiliriz. Dünyanın bu kesimi, daha önceki metacoğrafi şemaların çoğunda istikrarlı bir şekilde göz ardı edilmiştir. Buna karşın Latin Amerika, alan araştırmaları haritasında sınırları en net ve muhayyel olarak en bütünleşik bölgelerden biri olarak yer almaktadır. Gerek Güneydoğu Asya gerekse Orta Asya ile karşılaştırıldığında, Latin Amerika, yaygın dini, dilbilimsel, tarihi ve hatta politik ortaklıklar sayesinde birleşmiş, son derece bütünleşik bir görünüm arz etmektedir. Bazı yönlerden bölgenin Avrupa veya Güney Asya'dan daha yüksek bir iç ahenge sahip olduğu dahi söylenebilir. Bölgenin ismi de oldukça eskidir. Tarihi 19. yüzyıl ortalarına kadar uzanan "Latin Amerika" terimi, en eski dünya bölgesi adlandırmalarından birini teşkil eder. Ancak daha yakından incelendiğinde, bunun da derinlemesine sorunlu bir adlandırma olduğu görülecektir. Tıpkı Güneydoğu Asya ve "Ortadoğu" gibi, bu bölge de ilk olarak askeri strateji uzmanları tarafından tanımlanmıştır ve ona yönelik muhayyilemiz halen emperyal düşüncenin kötü izlerini taşımaktadır.

Öncelikle, *Latin Amerika* terimi mantıksal bir bağlamda inşa edilmiştir. Bölgeye dair "Latin" olan tek şey, sakinlerinin çoğunun Antik Roma dilinden türetilmiş diller konuşmalarıdır.¹⁰³ Bu özelliğin belirleyici kabul edilmesi esasen stratejik nedenlere dayanır. *Latin Amerika*, 19. yüzyılın ortalarında Fransız biliminsanları tarafından Amerika'nın İspanyolca, Portekizce ve Fransızca konuşulan kesimlerine aynı anda atıfta bulunmanın bir yolu olarak kasıtlı bir biçimde icat edilmiştir. O dönemde, III. Napolyon yönetimindeki Fransız hükümeti bölgede yeni bir imparatorluk kurmayı tasarlıyordu ve Fransa ile İspanyolca ve Portekizce konuşan Amerikan memleketleri arasında bir bağ kuran "Latin" özü düşüncesi, bu tasarımı doğallaştırmak

açısından son derece cazip bir seçenek teşkil ediyordu. Fernand Braudel'in üstü kapalı ifadesiyle, "Latin Amerika' ilk olarak 1865 yılı civarında Fransa tarafından kısmen kendine has nedenlerle kullanıldı ve ardından Avrupa'nın tamamınca benimsendi."¹⁰⁴

Orijinal formülasyonda, Latin Amerika yalnızca resmi dili İspanyolca, Portekizce ve Fransızca olan Amerikan ülkelerini içine alıyordu. Bu tanım, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde son derece yaygındı (her ne kadar dönemin kimi yazarları, İngiliz ve Hollanda kolonilerini de içeren "daha geniş anlamdaki" bir Latin Amerika'yı ayrı olarak ele alsalar da); takip eden onyıllarda da bu tanım zaman zaman kullanıldı.¹⁰⁵ Ancak yansız kriterler ışığında Fransız emperyal tahayyülünün ürünü olan bu "Latin" bölgesi hiçbir zaman bir anlam ifade etmedi; Haitililerin Arjantin halklarıyla olan müştereklikleri, herhangi bir neo-Latin dili konuşmayan Jamaikalı komşularıyla olan ortak yanlarından kesinlikle daha azdı. Kesin bir dille ifade etmek gerekirse, dile dayalı bir tanım yapılması durumunda bu, Quebec'in de Latin Amerika'nın bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiği anlamına gelecektir; zira hem Amerika'da yer alır hem de burada yaşayan halk Latince kökenli bir dil konuşmaktadır.¹⁰⁶

Bu sorunları en aza indirmek amacıyla, meseleye dikkatle yaklaşan biliminsanları bir ara İspanyolca ve Portekizce konuşan Batı Yarıküre ülkelerini İbero-Amerika ya da Hispanik Amerika şeklinde ayrı ayrı kategorize etme cihetine gitmişlerdir. Ancak *Hispanik Amerika* teriminin de muğlak bir ifade olduğu anlaşılmıştır. Bazı yazarlar onu *Latin Amerika* ile tamamıyla eşanlamlı görürken,¹⁰⁷ bazılarıysa bu tanımın Brezilya'yı dışarıda tutması gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁸ En net tanımlar dizisini ise Víctor Alba ortaya koyar. Ona göre, "Hispano-Amerikan' terimi Brezilya veya Haiti'yi kapsamaz. 'İbero-Amerikan' terimiyse Brezilya'yı içermekle beraber Haiti'yi dışarıda bırakır."¹⁰⁹ Daha kapsayıcı bir terim olan *Latin Amerika'yı* ise, kısmen Anglosaksonların bu ifadeyi "İspanyol etkisini olduğundan küçük göstermek" amacıyla kullanmaları nedeniyle sorunlu bulur,¹¹⁰ bununla birlikte pan-Latin Amerikan kültürel birliğinin boyutunu ileri taşıma kapsamında kullanışlıdır.¹¹¹

Alba'nın savunduğu bu ince ayrımlar, Kuzey Amerikalı biliminsanları arasında şu veya bu şekilde gevşeyip anlamını yitirdi. *İbero-Amerika* gibi terimlere günümüzde pek rastlanmazken, Latin Amerika yapısı

başlangıçtaki dilbilimsel tanımını aşmış ve yavaş yavaş Latince kökenli dillerin konuşulmadığı Belize ve Guyana gibi ülkeleri de kapsar hale gelmiştir.¹¹² 1960'lara gelindiğinde, *Latin Amerika*, Kuzey Amerika akademik jargonunda fiilen Rio Grande'nin güneyinde kalan her şeye atıfta bulunmanın kestirme bir yolu haline gelmiştir.

Muhtemelen en doğrusu bu geniş "Latin" Amerika fikrini tamamen terk etmek olacaktır. Amerika'nın İspanyolca ve Portekizce konuşulan ülkelerinden müteşekkil bir dünya bölgesine ilişkin daha güçlü bir sav ortaya koymak mümkündür, bununla birlikte "İbero-Amerika" dahi halen yanıltıcı bir yapı olmayı sürdürmektedir. Öncelikle bu terim, bölgenin birçok bölümünde halen varlığını sürdüren güçlü yerli halk etkilerinin üstünü örtmektedir. Buna ek olarak, sınırları, bölgedeki eski Avrupa sömürge imparatorluklarının sınırlarıyla kesişen ve eşit derecede önemli bir dünya bölgesi olan "Afrika Amerikası"nın tanınmasına fiilen engel olmaktadır.¹¹³ Bu ve benzeri nedenlerden ötürü, metacoğrafi kategoriler dünyanın bu nispeten tutarlı kesiminde bile problematik olmaya devam etmektedir.

DÜNYA BÖLGELERİ VE COĞRAFİ DETERMİNİZM

Güneydoğu Asya, Orta Asya ve Latin Amerika'ya ilişkin yukarıdaki tartışmalar, belirli dünya bölgelerinin tanım ve tasvirleri etrafındaki ampirik sorunlardan bazılarını ön plana çıkarmaktadır. Dünya bölgeleri çerçevesinin daha temel nitelikteki zayıf yanı ise –en azından ders kitaplarında vücut bulduğu haliyle– coğrafi determinizmin kalıntılarından oluşan bagajıdır. Buradaki bağlar kıtasal şemada olduğundan daha gevşek olsalar da tamamen çözülmüş değillerdir.

Birçok antropolog, dünya bölgeleri çerçevesinin oluşturulduğu dönemde özellikle beşeri kriterlere dayalı olarak oluşturulan bölgelerin doğal özelliklerin dağılımıyla örtüşeceğini varsaymaya devam ediyordu. Nitekim 20. yüzyılın ortalarında bu bağlantıları "kültür alanı" adı altında kuramlaştırmaya yönelik aleni girişimler de oldu.¹¹⁴ Coğrafyacıların o güne dek aldıkları eğitim, çevresel determinizmin böylesine açık bir biçimini inkâr etmeyi gerektiriyor olsa da bu varsayımlar ilk etapta alan araştırmalarının sınırlarını şekillendirmede rol oynamış ve ardından dünya bölgeleri konusundaki üniversite ders kitaplarında giderek daha fazla yer bulmuştur.¹¹⁵ Hakeza, tarihçiler de tarihsel analiz amacıyla bölgesel çerçeveler çizerken sık sık çevresel kriterlere müracaat etmişlerdir. Sonuç olarak, coğrafi

determinizm dünya bölgelerinin, özellikle de Avrasya kara kütle-sindekilerin standart ele alınış biçimlerine etki eden yanlış bir bilgi kaynağı teşkil etmeyi sürdürmektedir.

Sözgelimi, Güneydoğu Asya ile ilgili olarak, o bölgenin tarihine genel olarak üstten bakan şu iki seçili metni ele alalım:

Güneydoğu Asya'nın bir ucundan diğerine seyahat eden bir gezgin, flora ve fauna, iklim ve beşeri uygarlık arasında bir benzerlik olduğunu fark edecektir. Dil ve mimari değişiklik gösterse de Burma'dan Bali'ye kadar her yerde aynı sulu çeltik yetiştiriciliği ve kesip yakmaya dayalı tarım modellerinin tekrar tekrar karşısına çıkması üzerine şaşkına dönecektir. Suyun bol olduğu yerlerde sulu çeltik yetiştiriciliğiyle karşılaşacaktır; kıt olduğu yerlerdeyse, daha az yerleşik topluluk ve daha seyrek tarım alanları olduğunu görecektir.¹¹⁶

Öte yandan Güneydoğu Asya'ya Çin'den, Hindistan'dan veya herhangi bir başka yerden seyahat edenler, farklı bir yerde olduklarını hemen anlar. Bu kısmen çevreye ilişkin bir meseledir. Fiziksel olarak sıcak iklimi, yüksek miktarda ve istikrarlı yağışları ve yaygın su yolları ile şekillenen Güneydoğu Asya'da ormanların, çeltik yetiştirilen nehir vadilerinin ve balıkçılığın egemen olduğu yaşam biçimleri doğmuştur. Bölgenin insanları aynı mahsulleri aynı yöntemlerle yetiştirmiş, aynı yemekleri aynı şekilde yemiş, selden veya yabani hayvanlardan kaynaklanan tehlikelere karşı direkler üzerinde yükseltilmiş benzer evlerde yaşamışlardır.¹¹⁷

Bu metinler insanda yaşam dolu bir yer duygusu uyandırır da bu yer Güneydoğu Asya ile aynı yer değildir. Ortaya konulan imaj bazı yönlerden fazlasıyla spesifiktir. Ne Orta Burma'nın yarı kurak çalılıkları, ne Borneo'nun iç kesimlerindeki tropikal dağlık yağmur ormanları ne de Cebu, Orta Burma ve Madura'nın daimi tarlalarında uygulanan kurak alan ekim yöntemleri bu tanıma uyar. Bu metinlerin gözümüzde canlandığı peyzaj diğer yönlerden de fazlasıyla genel niteliktedir. Sulu çeltik tarlaları ile kesip yakmak suretiyle açılan tarlalar arasında değişen tarımsal model, Hindistan'ın doğusunda ve Çin'in güneyinde de en az Güneydoğu Asya'da olduğu kadar yaygındır; aslına bakılırsa benzer peyzajlar Orta Madagaskar'da ve hatta Batı Afrika'nın bazı kısımlarında dahi görülebilir. Başka bir deyişle, Güneydoğu Asya çevresel kriterlere dayalı olarak tanımlanamaz. Bölge eğer gerçekten bir birimse, bu ancak ve ancak sosyal bir birimdir.

Aynı şey günümüzde Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika olarak bilinen dünya bölgesi için de geçerlidir. Coğrafya ders kitaplarında

rutin olarak bu bölgenin tamamının belirleyici özelliğinin kuraklık olduğu ileri sürülür.¹¹⁸ 1960'larda yayımlanmış bir kitapta, bu bölge "Kuru Dünya" olarak adlandırılır; üstelik yazarlar niyetlerinin çevresel bölgelerden ziyade "kültür dünyalarını" haritalamak olduğunu beyan etmelerine rağmen.¹¹⁹ Dahayakın tarihli bir çalışmada, "SWANA'nın [Güneybatı Asya-Kuzey Afrika] üç coğrafi özellik açısından farklılaştığı" iddia edilir: İslam, Arapça ve istikrarsız su kaynakları;¹²⁰ bir diğer çalışmada, iklimin Ortadoğu'nun birliğini sağlayan en temel özellik olduğu öne sürülmektedir.¹²¹

İklime dayalı bu tanım dayanaksızdır. *Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika* adlandırmasının kapsadığı geniş alan eşit oranda kurak ve çorak değildir. Beyrut her yıl yaklaşık 90 cm (Londra'dan 30 cm daha fazla) yağış almaktadır; ancak bu, hiçbir coğrafyacı açısından şehri bölgenin dışında konumlandırmak için gerekçe teşkil etmez.¹²² Benzer şekilde, Hazar Denizi'nin güney kıyısında yer alan İran'ın Gilan eyaleti, yıl boyunca çeltik tarlalarını ve yemyeşil geniş yapraklı ağaçlarla kaplı ormanlarını besleyen bol miktarda yağış alır. Oysa yağışlı Gilan şehri de Kebir Çölü kadar Güneybatı Asya kültür alanının bir parçasıdır. Bu bölgeyi oluşturan şey, varsayılan iklim veya topografya düzenlilikleri değil, ortak düşünce müktesebatları, sosyal kurumlar ve gündelik pratiklerdir.

Çevresel determinizm, Orta Asya tartışmalarında da aynı ölçüde yaygın ve eşit derecede problematiktir. Halford Mackinder bölgeyi drenaj örüntülerine dayalı olarak tanımlasa da (tüm iç veya arktik drenaj alanlarını Avrasya'nın uçsuz bucaksız "kalpgâh"ının bir parçası olarak görmek suretiyle),¹²³ günümüzde iklime odaklanmak daha yaygındır. Gavin Hambly, Orta Asya'yı deniz etkilerinden yalıtılmış bir bölge olarak tanımlar;¹²⁴ Daniel Balland ise, hiper kıtasallıktan ("yüksek termal genlik ve az çok kalıcı kuraklık") ve "yüksek iklimsel değişkenlik"ten söz eder.¹²⁵ Ancak her ne kadar kriterler değişkenlik gösterse de bu bölgenin sınırlarının fiziki coğrafya temelinde belirlenebileceği düşüncesi yaygındır. Andre Gunder Frank'in yazdığı gibi: "Bu, Huntington ve Mackinder *usulü* bir coğrafi determinizm unsuru ortaya koyuyorsa, öyle olsun."¹²⁶

Bununla birlikte, bir an için Orta Asya'nın (ki Frank'e göre Sibiry'a'nın büyük kesimini de içine alması gerekir) "çevresel ortamını" düşünün.¹²⁷ Peyzaj, ısı itibarıyla yakıp kavurucu Turfan havzasından her daim soğuk Tibet platosuna, Batı Sibiry'a'nın doymuş

bataklıklarından kurak Taklamakan'a ve Yedisu'nun (Semireçye) bereketli otlaklarından Karakum'un tuzlu düzlüklerine kadar uzanan bir çeşitlilik gösterir. Kuraklık ve kıtasallığın her yerde birlikte var olması gerekmez; Orta Sibiry'a, yıllık olarak en uç sıcaklık değerlerinin görüldüğü yerlerin başında gelir, oysa bölgenin en kurak noktası, güneybatı ucunda yer alan ve sıcaklık itibarıyla daha ılıman olan ovalardır. Ayrıca, aşırı kuraklık ve kıtasallık Orta Asya sınırlarının çok dışında da (örneğin, Türkiye ve İran'ın iç kesimlerinde) görülürken, bölge içinde bazen sanıldığı kadar abartılı boyutlarda değildir. Bölgenin merkezine yakın olan Almatı (Alma-Ata), Güneydoğu Avrupa'nın bazı kesimlerinden veya Çin'in Lôs platosundan (Orta Asya'ya bitişik olmakla birlikte makul tarihsel nedenlerden ötürü bölgeye dahil edilmeyen alanlardan) daha fazla (yılda 60 cm) yağmur alır.¹²⁸ Benzer şekilde, Almatı'nın yıllık ortalama sıcaklık aralığı Pekin'inkinden daha büyük değildir, Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıyısında bulunan Krasnovodsk (Türkmenbaşı) şehri, her ikisine kıyasla önemli ölçüde daha ılımandır.¹²⁹ Kısacası Orta Asya, ne iklim ne de başka herhangi bir çevresel özellik açısından tanımlanabilir. Burası jeofiziksel değil beşeri bir bölgedir.¹³⁰

Yukarıda ele alınan bölgelerin aksine, Güney Asya neredeyse hiçbir zaman iklimsel temelli veya bitki örtüsüne dayalı olarak tanımlanmamıştır. Bu yönlerden arz ettiği çeşitlilik herkes açısından gayet açıktır. Öte yandan Güney Asya'nın, Avrasya kara kütesinin geri kalanından aşılması zor dağ sıralarıyla ayrılmış doğal bir alt kıta teşkil etmesi nedeniyle ayrı bir dünya bölgesi olduğu söylendiğinde, burada çevresel determinizmin farklı bir türü su yüzüne çıkmaktadır.

Bu iddia, başka yerlerin dünya bölgesi statüsüne sahip olup olmadığını belirlerken yürütülen mantıkla uyuşmamaktadır. Arap Yarımadası da benzer şekilde doğal bir birimdir, ancak hiçbir zaman dünya bölgeleri arasında sayılmaz. Burada fiziksel ayrıklık da abartılı bir biçimde ifade edilmektedir. Dağlık sınır bölgelerinin Güney Asya medeniyetinin coğrafi örüntülenme biçimini etkilediği muhakkaktır, ancak belirleyici bir rol oynadığı söylenemez. Bu "engellerin" oldukça geçirgen oldukları pek çok kez görülmüştür; nasıl ki Hint kültürel motifleri Tibet ve Orta Asya vahalarına yayılmışsa, Orta ve Güneybatı Asya etkileri de defaatle Hindistan içlerine doğru sokulmuştur. Dahası, günümüz Güney Asya'sının oldukça geniş bölgeleri –büyük dağ kuşağının iç kesimlerinde kalan alanlar– yerli halklar

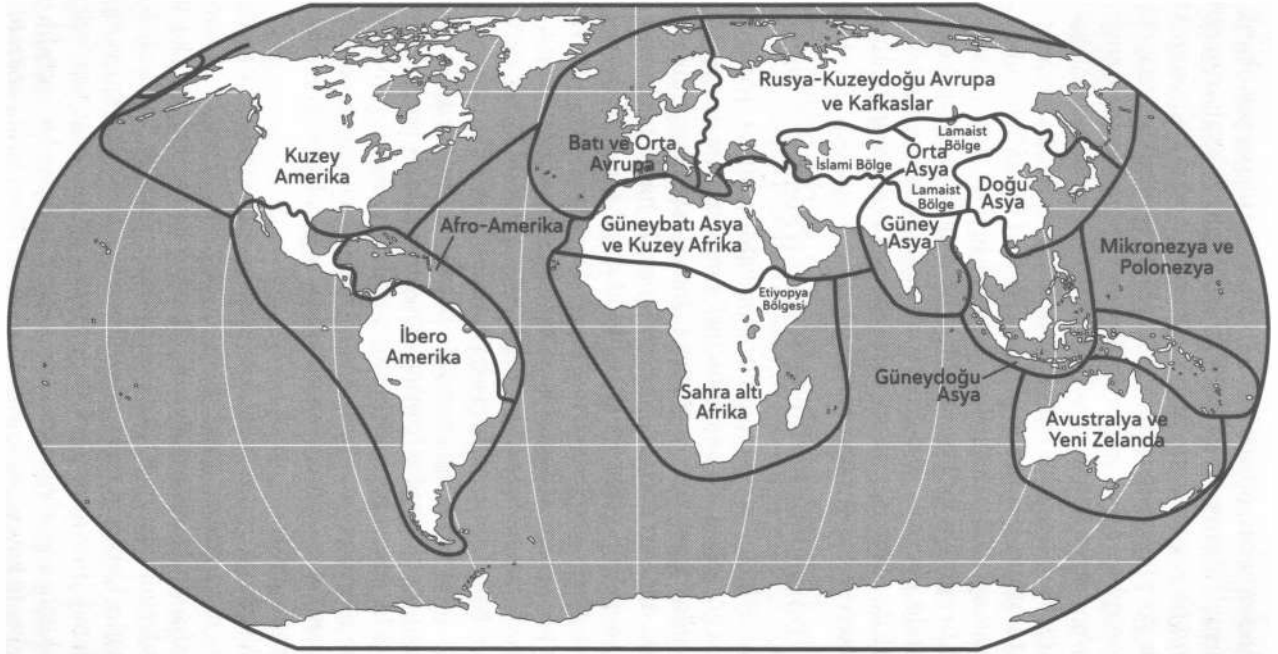
tarafından yakın zamana kadar Hindistan'ın bir parçası olarak görülmemiştir.¹³¹ Güney Asya kültürel motiflerinin alt kıtanın (neredeyse) tamamına yayılması da hiçbir şekilde önceden belirlenmiş bir biçimde gerçekleşmemiştir. Tarihsel olarak Güney Asya'yı Güneydoğu ve Güneybatı Asya'nın her ikisine ve ayrıca Etiyopya'ya ve Doğu Afrika'nın diğer bölgelerine bağlayan deniz yolları da dikkate alındığında, Hint uygarlığı coğrafyasının, sahip olduğu fizyografik çerçeve tarafından önceden belirlendiği fikri bütünüyle çökmektedir.

Kısacası, dünya bölgeleri doğal süreçlerin değil, insanlık tarihinin ürünüdür. Elbette, çevresel bölgelerin sınırları belirlenebilir, üstelik çevresel meselelerin ele alınması açısından son derece yararlı da olabilirler. Ancak bu bölgeler, beşeri coğrafyanın makro bölgeleri ile karıştırılmamalıdır.

Düzeltilmiş Bir Dünya Bölgeleri Şemasına Doğru

Dünya bölgeleri sisteminin birtakım ciddi kusurları olduğu açıktır. Birçok gösterimde hem ulusdevlet mitinin hem de coğrafi determinizmin zararlı izlerini görürüz. Hakeza, standart kıtasal şemaya kıyasla daha az Avrupa-merkezci olsa da halen benmerkezci bir Avrupa coğrafi geleneği içerisinde kıtasal şemanın kaynağından izler taşımaktadır. Daha temeldeyse, dünya bölgeleri çerçevesi öyle ya da böyle küresel coğrafyanın tüm o karmaşıklığını büyük ölçüde giderir. O da tıpkı kıtasal şema gibi ve en az onun kadar, dünya haritasının kolaylıkla, temelde karşılaştırılabilir nitelikte olan az sayıda birime bölünebileceği sonucunu beraberinde getirir. Tüm bunlara rağmen, metacoğrafya üzerine eğitim verebilmek ve düşünebilmek için, altlık görevi görececek bir tür bulgusal şemanın gerekliliğine ve dünya bölgeleri çerçevesinin düzeltilmiş bir versiyonunun mevcut alternatifler arasındaki en kullanışlı seçenek olduğuna dair inancımızda sabitiz.

Kullanmayı uygun bulduğumuz bölgelerin kartografik ana hatları, Harita 10'da gösterilmektedir. Sınır çizgileri itibarıyla bu haritayla, coğrafya ve diğer disiplinlerde halihazırda kullanılmakta olan dünya bölgelerinin standart tasviri arasında çok ciddi farklar bulunmaktadır; birkaç önemli nitelendirme farkı haricinde, Kuzey Amerika akademik dünyasında şekillenmiş küresel mimariyi teyit ediyoruz. Ders kitabı coğrafyasından ayrıştığımız yerlerse kartografik tasvir-den ziyade kavramsal prosedüre ilişkin. Ders kitabı coğrafyası ile

aramızdaki metodolojik farklılıklar üç ana ilke halinde özetlenebilir. Birincisi, bölgeleri spesifik tanısal özelliklere göre tanımlamaktan kaçındık, bunun yerine tarihsel süreçlere odaklandık. İkincisi, gerek politik gerekse de ekolojik sınırları gör ardı ettik, bunun yerine insan topluluklarının sahip oldukları farklılıkların ve iç ahenğin kaynağını oluşturan fikirlerin, pratiklerin ve sosyal kurumların bir araya geldiği uzamsal sınırlara öncelik verdik. Son olarak dünya bölgelerini sadece iç karakteristikleri açısından değil, birbirleriyle ilişkileri açısından da tahayyül etmeye çalıştık. Zira, bir bölgenin kimliği çoğu zaman ancak bir başka bölgeyle karşı karşıya gelmesi neticesinde birleşip kaynaşır.

Bu son konunun altını çizmek gerekir. Patrick Manning¹³² ve diğerlerinin öne sürdüğü gibi, büyük ölçüde Avrupa, Amerika, Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'nın müdahil olduğu ve doğası itibarıyla bölgeler arası bir faaliyet olan köle ticareti mekanizması vasıtasıyla, Sahraaltı Afrika'sı ayrı bir dünya bölgesi olarak ön plana çıkmıştır. Daha sonraları sömürge idaresi ve sömürge karşıtı direniş gibi ortak deneyimler sayesinde Afrika birliği daha da güçlendi, bugünse kısmen küresel finans kurumlarının ortak boyunduruğu vesilesiyle varlığını sürdürmekte. Güneydoğu Asya da benzer şekilde bütünlüğünü kısmen Avrasya Anakarası'nın tarihsel olarak genişlemeci medeniyetleriyle yaşanan mücadelelere borçludur. Günümüzde ise iç ahengi daha da artan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır, zira bölge devletlerinin pek çoğu Doğu Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika ile ortak bir ekonomik ilişki modeli geliştirmektedir. Bugün ilişkisel konular makro bölgesel kimlik açısından hiç olmadığı kadar hayati önem arz etmektedir.

Bu metodolojik konuları dikkate almak şartıyla, dünya bölgeleri paradigmasının yeniden düzenlenebileceğini ve muhafaza edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bununla birlikte birkaç uyarıda bulunmamız gerekiyor. Birincisi, ortaya koyduğumuz eleştiride ısrarla

Harita 10. Bulgusal bir Dünya Bölgeleendirme Şeması.

Bu, küresel beşeri coğrafya derslerinde kullandığımız haritadır. Bölgeler şu şekildedir: Doğu Asya, Güneydoğu Asya, Güney Asya, Orta Asya (kendi içinde İslam ve Lamaizm alt bölgelerine ayrılmıştır), Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika, Sahraaltı Afrika'sı (Etiyopya alt bölgesi ile), İbero Amerika, Afrika Amerikası, Kuzey Amerika, Batı ve Orta Avrupa, Rusya-Güneydoğu Avrupa ve Kafkaslar, Avustralya ve Yeni Zelanda, Melanezya ve Mikronezya ve Polinezya.

6. BÖLÜM

belirttiğimiz üzere, tüm küresel coğrafi bölümlendirme şemaları kabataslak kestirimlerden ibarettir ve beşeri yaşamının belirli örüntülerini anlamlandırmak açısından kullanışlı olsalar da kaba araçlardır. Dünya bölgeleri kıtalara veya medeniyetlere nazaran birçok maksat açısından daha uygun kestirimlerdir, ancak onlar da doğal olarak verili unsurlar değildir. İkincisi, bu şemanın esasen pedagojik –lisans eğitimi düzeyinde sosyokültürel coğrafyanın temel küresel örüntüleri üzerine konuşmak ve ders anlatmak amacıyla kullanılan bir araç olarak evrildiğinin altını çizmek isteriz. Bu kullanımların dışında hiçbir tasarruf iddiamız bulunmamaktadır. Üçüncüsü, haritamız –mecburen– dünya bölgelerini birbirinden ayırıp görünüş itibarıyla katı sınırlar ortaya koysa da bu sınır bölgelerinin birçoğunun adeta kendi çapında birer hibrit bölge işlevi görmekte olduğunu eklemeliyiz.¹³³ Son olarak, okurlardan bu şemayı, tüm benzer girişimler gibi, süregiden bir diyaloga yapılmış müstakil bir katkıdan ibaret görmelerini rica ediyoruz. Amacımız, metacoğrafyaya ilişkin var olan çok sayıdaki hassas soruna çözüm bulmak değil, bu sorunlar üzerindeki tartışmaları ileri taşımaktır.

SONUÇ

ELEŞTİREL BİR METACOĞRAFYAYA DOĞRU

Bugün kullanılan küresel coğrafi çerçevenin, esasen Avrupa'nın gücüne yönelik kartografik bir methiyeden ibaret olması tesadüf değildir. Yüzyıllar boyu süren emperyalizmin ardından, bir zamanlar egemen olan bir merkezin mağrur dünya görüşü, dünyanın entelektüel mefruşatının bir parçası halini almıştır. Alternatif bir küresel düzene yönelik yeni tasavvurlar oluşturmaya kararlı postkolonyal entelektüeller dahi, kendilerini Avrasya'nın Uzakbatısından doğmuş dar görüşlü jeo-tarihsel kategorilerin içinde sıkışıp kalmış halde bulurlar. Hiç kuşkusuz, bu kategoriler son beş yüzyılda neredeyse tanınmayacak hale gelene dek çekiştirilmiş, genişletilmiştir. Eskiden bilinmeyen diyarlar ve halklarla dolu yeni bir dünyaya uydurmak için zorlanmış, üstelik giderek daha disiplinli bir hal alan bilimsel araştırma ve soyut gösterim biçimlerine sokulmuşlardır. Öte yandan, ortaçağ Avrupası metacoğrafyası eğilip bükülmüş, genişletilmiş ve yeniden biçimlendirilmiş olsa da hiçbir zaman bütünüyle bozulmamıştır. Bilakis, keşif ve fetih süreçleri bir yandan bu metacoğrafyanın dar kategorilerini açılmaya zorlarken diğer yandan onun kendi kendini pohpohlamaya dönük ön kabullerine payanda olmuştur.

Daha elli yıl öncesine kadar, Avrupa'nın ve Avrupa kökenli toplumların hegemonyası mutlak bir görünüm arz ediyordu. Kalpgâhının büyük kısmı enkaz halindeyken dahi Garp dünyasının iki periferik devi dünyaya hükmetmekteydi. Dünyanın diğer bir köşesinden, Japonya'dan gelen tek büyük askeri tehdidi de ezip geçtikten hemen sonra, kendi aralarındaki rekabetin odak noktası Avrupa haline geldi ve Batı'nın eski merkezinin hızla toparlanmasını sağlamak üzere muazzam kaynaklar sarf edildi. Beklendiği üzere, bu dönemde –Amerikan kampüslerinde ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nda ve nihayet bunlar vasıtasıyla “gelişmekte olan dünyanın” büyük kısmında– adeta kutsanarak benimsenen dünya haritası, Batı'nın muzaffer ruh halini hem yansıtıyor hem de tahkim ediyordu.

Bu, içten içe bir iktidar coğrafyasıydı. Gerek bölgesel güç blokları gerekse de müstakil devletler, hiyerarşik bir düzenin istikrarlı unsurları olarak görülüyordu. Ancak dünya bölgeleri tasavvurunda kültürel ve ekonomik alan da yer almaktaydı. 1900'lerin ortalarının pek çok taraflı düşünürüne göre 20. yüzyıl, Amerika Birleşik Devletleri'ne, yani Batı'nın kendi Batı'sına, Oksidental rasyonalite ve ilerleme ruhunun damıtılıp özüne aktarıldığı bu yere aitti. ABD, öyle bir Batı'yı temsil ediyordu ki, buradan bakıldığında Fransa bile belli belirsiz ölçüde Oryantal görünebiliyordu. Dönemin hâkim Amerikan sosyal bilimler paradigmasına göre, dünyanın geri kalanı –eğer modernitenin meyvelerinden ve daha fazla ilerlemeden yararlanmak istiyorsa– Amerika'nın önderliğini takip etmek zorundaydı. Bu, bir yandan, Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin en ileri sınai alanları tamamen kontrolü altına aldığı kapitalist bir işbölümünün kalıcı hale getirilmesi anlamına geliyordu. (Bu nedenle, Japonya'daki ABD işgalinin en baştaki maksadı, bu ülkenin tam anlamıyla bir Asya uykusuna değilse bile, tarım ekonomisine geri dönmesi gerektiği idi.)¹ Diğer yandansa, modern öncesi medeniyetlerin modern yaşamın kuşatıcı gerekliliklerine boyun eğerken, farklılıklarını –ve coğrafi konumlarını– da korudukları istikrarlı ama ilerlemeci bir kültürel peyzajın yaratılması anlamına geliyordu. Çeşitli “büyük geleneklerin” belirli özellikleri şüphesiz varlığını sürdürecekti, ancak yalnızca ulus inşası, sekülerleşme, sanayileşme, kentleşme, evrensel eğitim ve modernizasyon paketinin geri kalan unsurlarıyla uyumlu oldukları görüldüğü sürece. Modernite ile uyumsuz olduğu anlaşılanlarsa, fuzuli bir bagaj gibi görülerek silkinip atılacak ya da müzelik

parçalar ve turistik antikalar gibi saygıyla bir köşeye kaldırılacaktı. Bu esnada, ciddi bir ticari faaliyet olan modern kültürel üretim New York, Paris ve Londra gibi gelişmiş merkezlerde gerçekleştirilecek, modernite buradan dünyaya yayılacak ve dünya da bunu minnetle karşılayacaktı. "Gelişmekte olan dünya"dan yönelen ve bütünsel kültürel peyzajı yeniden düzenleyen baskılar şöyle dursun, bu inkültürasyona karşı savaşkan ve uzun vadeli bir direniş olasılığı dahi pek göz önünde bulundurulmuyordu.

Elbette bu ütopyik tasavvur, altın çağında dahi itiraz ve karşı koymalardan azade kalamadı. Öte yandan modernleşme teorisi ile aynı felsefi geleneklere dayanan başlıca rakipleri de benzer şekilde Avrupa-merkezci bir metacoğrafya tevarüs etmişlerdir. Klasik Marksizmin jeo-tarihsel tasavvuru, modernleşme teorisinininkinden çok daha açık bir şekilde Avrupa'nın ayrıcalıklılığı tezini esas almıştır. Bu düşünceler Avrupa dışındaki devrimciler tarafından birçok defa eleştirilene ve itirazlara konu olsa da Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinin pek çoğu, köklerini çok derinlerde Avrupa fikirlerinden ve kurumsal pratiklerinden almıştır. Bir dönem olmuştur ki Batı'nın tarihsel üstünlüğü, onun hegemonyasını yerle bir etmeyi gaye edenler açısından bile sürdürülemez görünmüştür.

Oysa yüzyılın sonuna geldiğimizde dünya ne kadar da farklı görünüyor. Siyasi kargaşalar Soğuk Savaş döneminin istikrarlı güç bloklarını dağıtmış ve milliyetçi hareketlenmeler mevcut devlet sınırlarının savunmasızlığını gözler önüne sermiştir. Keza, ekonomik olarak da zengin ve egemen bir merkez ile görece fakir bir çevre arasındaki basit küresel ayırım artık eskisi kadar keskin ve tartışmasız bir konu gibi görünmemektedir. Bazı bakış açılarından, savaş sonrası dünyanın yaşadığı çatallanma, egemen Batı'nın çok sayıda Üçüncü Dünya devleti üzerinde her zamankinden daha güçlü bir finansal kontrol uyguladığı günümüzde halen çok canlı bir biçimde sürmektedir. Kalkınmadaki başarısızlığı fazlasıyla açık olan ve Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası'nın sözde egemen devletler üzerinde benzeri görülmemiş bir güce sahip olduğu Sahraaltı Afrika'sı ele alındığında, bu görüşten kaçınılması zor görülmektedir. Öte yandan Seul, Guangzhou, Bangkok veya Kuala Lumpur'dan bakıldığında görülen manzara çarpıcı biçimde farklıdır. Son dönemde Güney Kore, Tayvan, Çin, Malezya, Singapur ve Tayland'da neredeyse dünya tarihinde emsali görülmemiş oranlarda bir sınai büyüme gerçekleşmiştir. Ağır

ilerleyen bir büyüme geçmişine sahip Hindistan dahi son yıllarda Batı Avrupadan daha iyi bir performans göstermiş, Bangalor artık bir “silikon platosu” olarak bilinmeye başlamıştır. Bombay, bir yandan akıllara durgunluk veren bir yoksulluğa sahne olurken, diğer yandan Güney Asya’nın finans merkezi, Hollywood ve Hong Kong ile birlikte dünyanın en büyük film yapım merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Hindu köktendinci politikacıların itirazlarına rağmen Hindistan, dünya ekonomisine istikrarlı bir şekilde entegre olmaktadır. Bu çok-uluslulaşmanın yararları tartışılabilir olsa da gerçekleşme şekli, istikrarlı bir küresel merkez ve periferisi gibi indirgemeci kavramları karmaşıktırmaktadır. Güney Koreli holdingler Bombay’daki ofis alanları için (halihazırda tüm dünyadaki en pahalı ofis alanlarıdır) Hintli ve Alman firmalarla kapışırken,² Kuzey’e karşı Güney ya da Batı’ya karşı Batı dışındakiler kutupsallığından müteşekkil fikirlerin idamesi, karmaşık birtakım topolojik manevralara ihtiyaç göstermektedir.

Esasen, 20. yüzyıl sonları kapitalizminin alameti farikasının, açık Batı hegemonyasının devamından ziyade hem çok merkezli büyüme hem de parçalı ekonomik farklılaşma olduğu görülmektedir. Nasıl ki bazı köklü servet merkezleri gerçekten de daha çok zenginleşip güçleniyor, diğerleriyse durgunluk yaşıyor ya da geriliyorsa –tıpkı sözümona Üçüncü Dünya devletlerinde olduğu gibi– geleneksel olarak periferide yer alan bazı bölgelerin yaşam standartları daha da gerilerken, bazılarıysa birer ekonomik dinamizm merkezine dönüşüyorlar. Nitekim dünyanın ekonomik peyzajı, ne kadar yakından bakarsanız o kadar karmaşık hale gelmekte. Zira ister Birinci Dünya isterse Üçüncü Dünya olsun, yeni ekonomik düzenin talihli bölgelerinin kendi içerisinde, geniş halk kesimleri hem uzamsal hem de sosyal açıdan etraflarındaki bu refahtan kopuk vaziyettedir. Özellikle ABD’de 1980’lerin başından bu yana ekonomik farklılaşma büyük ölçüde hızlanmış ve “Üçüncü Dünya” koşulları Amerika’nın iç kesimlerindeki şehirlerin ötesine yayılmaya başlamıştır.

Son yarım asırda yaşanan kültürel gelişmeler, Batı’nın savaş sonrası dönemin başlarındaki küresel tasavvuru açısından, en az politik-ekonomik peyzajın yeniden düzenlenmesi kadar zorlu olmuştur. Gerçekten de sinema, müzik ve “çocuk kültürü”³ alanlarında canlı bir uluslararası ticaret gelişmiştir, ancak bu, tam anlamıyla modernleşmenin planlayıcıları tarafından öngörülen biçimi almamıştır. Bir

yandan, yüksek teknoloji kültürel üretim, muntazam bir yayılcı paradigmaya uymayı reddetmektedir. Aksiyon filmleri, video oyunları ve animasyon programları gibi k rl  ulusaşırı mallar, Hollywood'dan olduğu kadar Hong Kong ve Tokyo'daki stüdyolardan da çıkmaktadır. Diğ er yandan felsefe, din ve gösteri sanatlarında yerelcilik neredeyse hiç azalmamıştır; hızla gelişen bölgeler de yoksul bölgeler de benzer şekilde, genellikle modernite veya Batı karşıtı bir üslupla şekillendirilmiş yerli kültürel formların s k n edişine sahne olmuştur. Sonuç olarak arabalar, kablolu televizyon, moda ve *fast food* giderek daha da ulusaşırı bir hale gelen "dünya kültürü"n n maddi kaidesini inşa ederken, modernite de ayırt edici ölçüde yerel binlerce lehçede hem yeni çekimler kazanmaya hem de tartışılmaya devam ediyor.

Soğuk Savaş'ın par alayıcılığı ve kapitalist dinamizmin değişen coğrafyasıyla birlikte ele alındığında, küresel kültürün tartışılmal  doğası, istikrarlı, hiyerarşik bir dünya düzeni gibi basit kavramların yanlışlığını ortaya koyuyor. Geçmişten devralınan ve olduğu gibi kabul edilen metacoğrafyalara yönelik meydan okuma ise daha da derin bir hal alıyor. Aslına bakılırsa, 20. yüzyıl sonlarının sosyal yaşam coğrafyası, yalnızca savaş sonrası dünya haritasının belirli sınır hatlarından taşmakla kalmamış, aynı zamanda uzamsal örüntüleri görseller ve metinler halinde tasvir etme gelenegimizin de sınırlarını aşmıştır. Antropologlar tarafından bir zamanlar kendinden emin bir biçimde haritalandırılan kültürel bölgeler, gerek barış gerekse savaş dönemi hareketliliklerinden kaynaklanan sarsıntılar yoluyla giderek daha fazla üst üste binmekte ve yeniden tanımlanmaktadır. Özellikle tarihi sınır bölgeleri, birer kültürel inovasyon alanı olarak umulmadık ölçüde önem kazanmıştır. Öte yandan dünyanın dört bir yanında ivme kazanan tüccarlar, göçmenler ve mülteciler diasporası, insanların yalnızca geleneksel sınır bölgelerinde değil, aynı zamanda her bir ana tarihsel bölgenin derinliklerinde de birbirine sürtünüp temas etmesini sağlamıştır. Bu konumsal kaymalara karşılık, makro düzeydeki kimliklerin yereldeki algılanış biçimleri de hızla değişmektedir. Pek çok farklı disiplinde, bu merak uyandırıcı bulmacanın parçalarıyla boğuşmak üzere yoğun ve yenilikçi çalışmalar yürütülmekte. Ancak, bu gelişmeleri analiz edip betimleyebilecek yeni bir sosyo-uzamsal l gat oluşturma işi, halen ihtiyaç duyduğu devamlı akademik ilgiyi görememiştir.

Profesyonel coğrafyacılar bir bütün olarak henüz bu projeye eğilmiş değildir. Bunca zamandır el üstünde tutulan kıtasal şemanın yerini dünya bölgeleri şemasına bırakması fikri, ilk etapta pek fazla coğrafi ilgi görmemiştir. Yüzyılın ortalarında, tüm diğer alanlarda dile getirilen pedagojik ve organizasyonel önceliklerin aynılarının etkisiyle gerçekleşen metacoğrafi devrim, disiplini adeta gafil avlamıştır. Sonraki on yıllardaysa birçok coğrafyacı bir daha makro düzeydeki kategorilere dönüp bakmamıştır. Halihazırda kullanılan dünya bölgeleri çerçevesine dayalı ders kitaplarının çağdaş toplumsal yaşamın karmaşık uzamsal örüntülerini yeterince yansıttığını iddia edebilecek kişi çok az olsa da küresel bölgeselcilik henüz coğrafi araştırmalara konu muteber bir konu haline gelmiş değildir. İlk olarak savaş dönemi Etnocoğrafya Kurulu tarafından ortaya konulan *ad hoc* alan çalışmaları çerçevesi, türdeş alanlarda olduğu gibi coğrafya alanında da bugüne dek büyük ölçüde olduğu gibi kanıksanmış, üzerinde tartışılmamıştır.

Ancak bu durum böyle devam etmeyebilir, zira son jeopolitik gelişmeler akademik olmayan çevrelerde alan araştırmaları çerçevesinin meşruiyetini zayıflatmaya başlamıştır. 1989'dan hemen sonra, mevcut dünya bölgeleri paradigmasının yetersizliği apaçık hissedilir hale gelmiş, bu da politika yapıcıları bir kez daha dünyayı bölümlere ayırmanın yeni yollarını aramaya itmiştir. Bu kapsamda özellikle Orta Asya'nın konumu ve Avrupa'nın doğu sınırı bahis mevzusudur. Bu süreçte, çalışmalara fon sağlayan başlıca kuruluşlar alan araştırmalarından desteklerini tamamen geri çekmeye başlamış, onun yerine "karşılaştırmalı" veya "küresel" gibi isimler altında teşkil edilen tematik araştırma merkezlerine yönelmişlerdir.⁴ Bazı gözlemcilerin de dikkat çektiği üzere, eğer kaynak tahsisinde yaşanan bu kayma potansiyel olarak dil eğitimine gösterilen özenden ve uluslararası uzmanlıklara verilen önemden geri adım atıldığına işaret ediyorsa, bu durum gerçekten de rahatsız edicidir.⁵ Bununla birlikte yalnızca dünya alanları çerçevesinin sorgulanmasına hizmet ettiği müddetçe, alan araştırmaları merkezlerine verilen desteğin geri çekilmesi tehdidi, küresel coğrafyanın ciddi bir şekilde konuşulmaya başlaması açısından bir fırsat sunmaktadır. Kaynak tahsisinin yeniden düzenlenmesi doğrudan Latin Amerika veya Güneydoğu Asya gibi yapıların kullanışlılığı önünde bir engel teşkil etmemekle birlikte, dünya bölgeleri haritasının yetersizliklerine ilişkin daha kapsamlı bir tartışmayı tetikleyebilir.

Elinizdeki kitap, bu diyaloga hem bir temellendirme hem de tarihsel bir perspektif teşkil etmesi umuduyla yazılmıştır. Kapsamlı bir alternatif dünya modeli ortaya koymak içinse henüz oldukça erkendir, üstelik böyle bir iddia fazla cüretkâr olacaktır. Günün birinde daha doğru bir metacoğrafi paradigma ortaya çıkacaksa, bu ancak ve ancak disiplinlerarası ve uluslararası bir çalışmanın arayışı neticesinde gerçekleşecektir. Dolayısıyla biz de burada daha az iddialı bir ajanda takip ettik. Amacımız, herhangi bir yeni paradigmanın, yerini alması hedeflenen sistemin dikkatli bir eleştirisine dayanması gerektiğinden hareketle, günümüzün geleneksel coğrafi kategorilerini belgelendirmek ve analiz etmektir. Gerek uygarlık gradyanlarına gerekse de dünya bölgelerinin sınırlarına ilişkin kendi alternatif haritalarımızı ortaya koyarken, bunların, soruları daha kışkırtıcı bir şekilde yöneltmenin bir yolu olmalarından ziyade, bu sorulara yönelik birer çözüm teşkil etmelerini hedefledik. Aynı mantıkla ele aldığımızda, bu sonucun çözümsüz kalan kısmı daha ne yapılması gerektiğine ilişkin vizyonumuzun taslağını ortaya koymaktadır. İlk olarak, daha esnek ve sofistike çerçeveler yaratma amacına dönük metacoğrafi reformun gerçekleşmesi için gerekli on adet kriter öneriyoruz. Ardından, bu kriterler ışığında, daha ileri metacoğrafi araştırmalar açısından özellikle umut vaat eden yarım düzine kadar alana dikkat çekiyoruz.

ELEŞTİREL METACOGRAFYANIN ON İLKESİ

Buraya kadarki bölümlerde, mevcut coğrafi sınıflandırma sistemlerinden kaynaklanan bir dizi spesifik sorun ele alınmıştır. Daha önce de tekrar tekrar vurguladığımız üzere, uzamsal biçimlerin şekil verilebilirliği ve uzamsal kimliklerin çokluğu, bazı sınıflandırma sorunlarının kaçınılmaz olduğu anlamına gelir. Bazıları ise öyle değildir. Değişimin hem mümkün hem de makbul olduğu alanları vurgulamak adına, metacoğrafi modelleme için temel nitelikte bir dilbilgisi teşkil ettiği düşünülebilecek on genel ilke tespit ettik. Bu ilkelerden bazıları kategorizasyona, bazıları ise haritacılığa ilişkindir; bir kısmı isimlendirmeye, diğerleri ise bölgesel tanımlarla ilgilidir. Bir bütün olarak ele alındıklarında, fiilen mevcut çerçevelerin geliştirilmesine yönelik bir dizi yönerge sunmanın yanı sıra önerilen herhangi bir küresel coğrafya şemasını değerlendirmekte kullanılabilecek bir dizi kriteri ifade eder. Başka gözlemcilerin de kendilerine has ilave

kriterler ortaya koymaları mümkündür; bununla birlikte aşağıdaki on konunun kolektif eleştirel metacoğrafya projesi açısından temel teşkil edeceğini düşünüyoruz.

Listemizin ilk maddesi, *kartografik etnosantrizmle mücadele* amaçlı bir kararlılık beyanıdır. *Mantıksal dilde* ifade edecek olursak fiilen şu anlama gelir: Kabaca eşdeğer olan birimleri, uzamsal hiyerarşide de aynı sıralamaya koymak. Hiç şüphesiz uzamsal bir taksonominin mükemmel olması asla mümkün değildir ve kullanılacak ölçek de her zaman problematik olacaktır. Tarihsel ve kültürel açıdan farklı olduğuna ilişkin benzer iddialara sahip iki bölgenin, işgal ettikleri alan veya nüfus açısından da birbirine yakın olmaları gerekmez; gerek Büyük Tibet gerek Etiyopya'nın dağlık kesimleri bir dünya bölgesi için gereken özelliklerin çoğuna sahiptir, ancak her ikisinin de Güney veya Doğu Asya ile tam anlamıyla eşdeğer görülmeleri mümkün değildir. Ek olarak, bazı bölgeler (ihtilafı sınırlar, uzak ada ülkeleri, yoğun kültürel melezleşmenin yoğun yaşandığı bölgeler) geleneksel anlamdaki kategorizasyonlara bütünüyle aykırılık teşkil eder. Bu ve bunlara ilişkin nedenlerden ötürü, dünya üzerinde çizim hiyerarşisi açısından en üst düzeyde yer alacak kaç adet kültürel yakınlık bölgesi olacağına karar vermek hiç de kolay değildir.

Bununla birlikte, çok bariz ve büyük yazım hatalarını tespit etmek ve düzeltmek mümkündür. Bunun başlıca örnekleri, tarihsel açıdan iç ahenge sahip bir Batı ile geniş ve heterojen bir Doğu arasında kurulan suni mukayeseler ile buna bağlı olarak Avrupa Yarımadası'nı Asya ile aynı hiyerarşik sıradaki bir "kıta" olarak kabul etme eğilimidir. Taksonomi ilkesinin ihlal edildiği bu özel durumlar dünya bölgeleri şemasında büyük ölçüde düzeltilmiştir, bu da bize göre bu şemanın önceki sistemlere nazaran yegâne ve en önemli avantajını teşkil etmektedir. Metacoğrafi çerçevelerde yapılacak diğer tüm reformlarda da benzerleri benzerleriyle karşılaştırmaya yönelik bir taahhüde bağlı kalınması gerekecektir.

Çevresel koşullandırma ile toplumsal yanıt arasında adeta demirden bağlar kuran ve halen yaygın bir coğrafi düşünme biçimi olan *coğrafi determinizmle mücadele* maddesinden daha önemli olan tek şeyse, Avrupa-merkezciliğin kalıntılarıyla mücadele etmektir. Ana akım çalışmalarda determinizmin açık hali terk edilmiş olsa da kültürel bölgelerin doğal ve kaçınılmaz bir biçimde fiziksel arazi özelliklerinin dağılımına karşılık geldiğine ilişkin belli belirsiz

bir düşünce, gerek coğrafya ders kitaplarında gerekse genel olarak sosyal bilimlerde varlığını sürdürmektedir. En temel metacografi çerçevemiz olan kıtalar miti dahilinde bu varsayımlardan kaçınmak özellikle zordur. Kitapta coğrafi determinizmin sorunlarını uzun uza-
dıya ele aldığımız için, burada aynı bahisle lafı daha fazla uzatma-
yacağız. Yalnızca bize göre bunun eleştirel metacografya açısından
çetin bir mesele olmaya devam ettiğini vurgulamakla yetineceğiz.

Tipolojik dürüstlük olarak adlandırabileceğimiz üçüncü ilke ise, bölgelerin sınırlarını mümkün olduğu ölçüde tutarlı kriterler esas alınarak belirlemeyi ve mümkün olmayan hallerde bu durumu açıkça kabul etmeyi gerektirmektedir. Çoğu güncel ders kitabı ve atlası, temel aldıkları uzamsal taksonomilerin en üst düzeyinde yer alan fizyografik, kültürel ve siyasal kategorilerin birbirine karışması nedeniyle ortaya çıkan ancak varlığı kabullenilmeyen bir tür karmaşaya teslim olmuş durumdadır. Buradaki anahtar sözcük “*kabul-lenilmeyen*”dir. Başlıca uzamsal insan topluluğu gruplanmalarının farklı devirlerin ürünü olmaları nedeniyle, kendi içlerindeki uyumun mantığı açısından makro bölgelerin bir ölçüde farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Fakat tam da bu nedenle, taksonomik hiyerarşide üst sıralarda yer alan bölgelerin tanımlanmasında kullanılmak üzere kabaca karşılaştırılabilir kriterlerin belirlenmesi konuyu, mutlak olanın ötesinde bir ilgiyi hak etmektedir.

Dünyayı haritalandırmaya yönelik çağdaş girişimlerin en başarılılarında dahi açıkça görülebilen metacografi söylemler kakofonisini gözünüzde canlandırabilmek adına, Rand McNally’nin 1984 tarihli *Yeni Uluslararası Atlas*’ında izlenen organizasyon biçimini ele alalım.⁶ Bu atlas, içerdiği haritaların düzenlenmesinde kıtasal sistemden ayrıışan birkaç dünya atlasından ve bunlar içinde de kesinlikle en iyilerinden biridir. Ancak kartografik kullanım kolaylığı sağlamasının dışında, belirlediği en üst düzey kategorilerin ayırt edici bir mantığı bulunmamaktadır. Atlasta bir kültür bölgesi olarak Avrupa’ya bir bölüm, siyasal bir varlık olarak (günümüzde var olmayan) SSCB’ye bir bölüm ve bir süper kıta olan Asya’ya da üçüncü bir bölüm tahsis edilmiştir. Diğer bölgesel başlıklar, jeolojik bir kıta olarak kabul edilebilecek olan Afrika; jeolojik bir kıta ile asgari düzeyde bağlantılı olduğu dağınık bir adalar topluluğunun toplamı olan Avustralya-Okyanusya; bir kültürel bölge olan Anglo-Amerika (her ne kadar sadece bölgedeki çoğunluğun konuştuğu dil itibarıyla

“Anglo” olsa da); ve makul ölçüde iç tutarlılık arz eden bir diğer kültürel bölge olan Latin Amerika (“Latin” dünyasıyla çok az ortak yanı bulunan Jamaika ve Surinam gibi eksklavları içerse de). Bu, bahse konu pek çok benzer örnekten yalnızca biridir.⁷ Dünyanın sosyal alanına tek ve katı bir bölümlendirme mantığı dayatmak akıllıca olmayacağından, her biri belirli bir şemada geçerli olan çok sayıda mantığın varlığı hem kabullenilmeli hem de gerekçelendirilmelidir.

Eleştirel metacoğrafyanın dördüncü ilkesi, *metacoğrafyanın esaslarına hâkimiyet*. Bu çok açık bir konu gibi gözükse de sıklıkla göz ardı edilir. Coğrafyacılar arasında bile, geleneksel coğrafi taksonomilerin en üst birimleri genellikle belli belirsiz bir şekilde anlaşılıp özensiz bir biçimde kullanılır; bir ders kitabının “Doğu Asyası”, bir diğerinin “Asyası’ndan” daha geniş olabilir. Yaygın söylemde bu çeşitlilik daha da geniştir; bazen adeta dünya bölgelerinin boyutları isteğe bağlı olarak büyütülebilir veya küçültülebilir gibi görünmektedir. “Ortadoğu”, bir yazara göre Fas’tan Afganistan’a kadar uzanırken, bir diğeri için ancak Nil Vadisi’nde başlar; üçüncü biri içinse Sahraaltı Somalisi’ni içine alacak şekilde güneye doğru sarkabilir. Tüm beşeri-coğrafi varlıkların doğal olmaktan çok geleneksel olmaları nedeniyle, katı biçimde tutarlı bir uzamsal sınırlandırmada ısrar etmek huysuzluktan farksız olacaktır. Bununla birlikte geleneksel kategoriler, belirli bağlamlarda kaldıkları ve açık biçimde anlaşıldıkları müddetçe faydalıdır. Örneğin *Güneydoğu Asya* teriminin bir kişiye göre Singapur’dan biraz daha fazlasını, bir başkası içinse Pakistan’dan Japonya’ya kadar uzanan bir bölgeyi ifade etmesi durumunda bu teriminin kullanışlılığına büyük ölçüde gölge düşmüş demektir. Tecrübelerimize istinaden diyebiliriz ki, kıtaların geleneksel sınırlarını az çok kesin bir doğrulukla bilmek, keza alan araştırmalarında uzmanların dünya bölgelerini hangi yolla belirlediklerine vakıf olmak, eğer bu geleneklerin ciddi bir şekilde sorgulanması ve geliştirilmesi isteniyorsa, son derece önemlidir.

Eleştirel bölgelendirmenin beşinci ilkesiyse *sosyo-uzamsal kesinlik* olarak adlandırılabilir. Bu, pratikte, belirli bir sosyal, ekonomik veya kültürel olgunun bir makro bölgenin bütünü ile hatalı bir şekilde bir araya getirilmesinden kaçınılması anlamına gelir. Bölgesel kimliğe ilişkin kısa ve vurucu iddialarda bulunurken kapsamlı genellemelerin cazibesine kapılmamak güçtür. Örneğin *Güneydoğu Asya*: Burada yer alan devletlerden ikisinin, Burma (Myanmar) ve Laos’un,

dünyanın en yoksul devletlerinden olmalarına rağmen, genellikle çarpıcı bir ekonomik başarı diyarı olarak nitelendirilir. Aynı şekilde kontrol listesi tarzı tanımlarla, yani belirli bir alanın iç ahengini ortak olduğu varsayılan sınırlı bir sosyal veya maddi özellikler kümesine atfeden bölgesel tanımlarla da sıklıkla karşılaşılır. Bu formülasyon özellikle coğrafya ders kitaplarında oldukça yaygındır. Ancak kontrol listesi tipi tanımların arz ettiği çifte bir sorun bulunmaktadır: Ayrı kültürel özellikler, nadiren yakın uzamsal karşılıklara sahiptir ve böyleyken dahi, nadiren kayda değer bir bütünlük teşkil ederler.

Örneğin, “Ortadoğu”yu “kavşak” niteliğindeki konumu, kuraklık, petrol zenginliği, İslam kültürü, Arap dili, uygarlığa yapılan erken dönem katkılar ve yakın geçmişteki şiddetli çekişmeler” temelinde tanımlayan yakın tarihli bir ders kitabını ele alalım.⁸ Yazarlar, bu özelliklerin bölgede tekdüze bir dağılım arz etmediğini ve bazı durumlarda bölge sınırlarının çok ötesine uzandığını kabul etmekle birlikte, bu özelliklerin birleşerek “kabul edilebilir ölçüde tutarlı bir alan” oluşturduklarını iddia ediyorlar. Ancak listeye biraz daha yakından bakalım. “Kavşak” olma durumu, coğrafi olduğu kadar tarihi de bir fonksiyondur; son binyılın büyük bir bölümünde, Orta Asya’nın hemen bitişiğindeki bölge, muhtemelen “Ortadoğu”ya kıyasla daha önemli bir kavşak noktası olmuştur. Kontrol listesinin ikinci maddesi olan “kuraklık” hiçbir şekilde bölgenin bütününde yaygın değildir; bölge nüfusunun çoğunluğu aslında oldukça bol yağış alan bölgelerde yaşar. “Petrol zenginliği”, Ortadoğu kapsamında kabul edilen ülkelerin yarısından daha azının sahip olduğu bir özelliktir ve dünyadaki petrolün büyük kısmı başka yerlerde üretilmektedir. “İslam kültürü” gerçekten de sözkonusu bölgenin neredeyse tamamında bulunur, ancak bölge aynı zamanda milyonlarca gayrimüslime de evsahipliği yapmaktadır ve dünyadaki Müslümanların çoğunluğu ise başka yerlerde yaşamaktadır. “Arap dili” bölgenin geniş bir kesiminde konuşulsa da 100 milyondan fazla “Ortadoğulu” başka diller konuşmaktadır. Son olarak, “uygarlığa yapılan erken dönem katkılar” çok geniş bir alan üzerinde gerçekleştirilmiştir; “şiddetli çekişmeler” de aynı şekilde bu veya başka herhangi bir bölgenin kendine özgü bir yönü olarak kabul edilemeyecek ölçüde yaygındır. Nitekim, 20. yüzyıla bir bütün olarak bakıldığında, Avrupa muhtemelen dünyanın en çekişmeli kesimi olmuştur. Eleştirel bir metacoğrafyanın, bölgesel kimlikleri ayırık nitelikler ve özellikler üzerinden tanımlama

çabasından vazgeçmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Bölgesel karmaşıklığa hak ettiği şekilde yaklaşmak sabır ve zaman alsa da getirisi yüksektir; bu getiriler, yalnızca dünyanın daha ustaca oluşturulmuş ve daha doğru bir ampirik resminin elde edilmesini değil, aynı zamanda beşeri sosyal yaşamda mümkün olan değişken kombinasyonlara yönelik daha yüksek bir farkındalığı (ve keyfi belirlenmiş makro-bölgesel sınırların aslında nasıl olması gerektiğine dair daha yüksek bir idrak seviyesini) da içerir.

Metacoğrafi reform için önereceğimiz altıncı ilke: *Tanımsal bütünlük*. Bu ilkenin en yaygın ihlal ediliş biçimi, fiili kültürel bölge sınırlarının mevcut beklenmedik siyasi gelişmelere uydurulacak şekilde çizilmesi şeklinde gerçekleşir. Örneğin, çoğu kıtasal şema tasvirinde kıtalar arasındaki belirli kırılma noktaları, buradaki uluslararası sınırlar uzun geçmişe sahip kültürel gruplanmaları kesse dahi, bu sınırlar üzerinden tanımlanır. Bu hamleninse apaçık absürtlüklerle neticelenmesi mümkündür; örneğin devasa Asya süper kıtasının, kuzey-güney istikametinde Yeni Gine Adası'na uzanan kesin bir hat doğrultusunda sonlandığını gösteren haritalarda olduğu gibi. Bununla birlikte, siyasi sınırların adeta maddeleştirilmesinin tek suçlusu kıtasal çerçeve değildir. Dünya bölgeleri yaklaşımını benimseyen coğrafya ders kitapları da bir kural olarak devletin dokunulmazlığı ilkesine aynı şekilde bağlıdır ve ülkeler neredeyse hiçbir zaman birden fazla dünya bölgesine girecek şekilde bölünmez.⁹ Ulusdevlet mitine bu derece bağlı kalınması, bazı ciddi kültürel çarpıtmaları kalıcı hale getirir: Örneğin, Sudan gibi bir Sahra-aşırı devletin, bütün olarak ele alınması durumunda ya Sahraaltı Afrikası'nın ya da Ortadoğu'nun bir parçası olarak sınıflandırılması gerekir. Büyük Tibet kültür bölgesinin ise Doğu Asya (genellikle nizami Tibet ve Qingdao'yu kapsar) ile Güney Asya (genellikle Ladakh, Kuzey Nepal ve Butan'ı içine alacak şekilde çizilir) arasında bölünmesi gerekecektir. Sırf modern devlet sınırlarına sadık kalmak adına temel tarihsel ve kültürel örüntülerin üstünün bu şekilde örtülmesi, jeopolitiğin mazur görülemeyecek bir ölçüde doğallaştırılması demektir. Dünyayı esas olarak ortak kültürel miras (dil, din ve entelektüel gelenekler) temelinde bölen ve genel maksatlı kullanıma yönelik bir şemada, sınırların belirlenmesinde mevcut siyasi konfigürasyonların bu kriterleri hükümsüz kılacak şekilde onların önüne geçmesine müsaade edilmemelidir.

Eleştirel metacoğrafyanın yedinci ilkesi, *yansız isimlendirme*, yani nahoş bir ideolojik yük taşıyan bölgesel tanımlamalardan kaçınmaktır. Geleneksel Avrupa terminolojisi, dolaylı yoldan aşağılayıcı terimlerle doludur. Güney Asya (Avrupa'nın aksine), halen bir "alt kıta" olarak küçümsenmekte, Güneydoğu Asya genellikle "Hindiçin"e indirgenmekte, Amerika'nın Kolomb öncesi tarihi ise *Yeni Dünya* adlandırması ile hor görülmekte¹⁰ ve bunlara benzer nice örnekler bulunmaktadır. Öte yandan, yüklü adlandırmalar, daha yakın geçmişte türetilmiş şemaları da kuşatmış durumdadır. Dünyanın makro bölgelere ayrılması, kıtalara ayrılmasından çok daha az Avrupa-merkezci olabilir, ancak yine de kökleri itibarıyla emperyalist bir geleneğin izlerini taşır. *Ortadoğu* terimi, daha önce gördüğümüz üzere, yalnızca Batı Avrupa açısından anlam taşıyan askeri bir adlandırmadır, *Latin Amerika* adı ise 18. yüzyıl Fransa'sının Amerikadaki toprak emellerini yansıtır. Kuşkusuz coğrafyacılar böylesine yaygın kullanılan terimlerin, hiçbir şekilde değer yargısı içermeyen bir dille değiştirilmesine taraftar değildir (ayrıca böyle bir kabiliyetten de yoksundurlar). Bununla birlikte, isimlendirme analizi kesinlikle eleştirel metacoğrafyanın gündeminde olmalıdır.

Ve keza, sekizinci ilkemiz de öyle: *Tarihsel özgüllük*, yani dünya bölgelerinin zamandan varestе varlıklar olmadıklarının (ve dolayısıyla, iyi bir bölgelendirme şemasının tüm tarihsel dönemler için geçerli olamayacağını) kabul edilmesi. Makro bölgelerin oluşturulmasında tarihsel olumsuzluğun kabulünün önemi, tarihsel araştırmalar açısından zengin bir tınıya sahip olmakla birlikte çağımız açısından taşıdığı anlam belirsiz olan Orta Asya ismi örneğinde uzun uzadıya ele alınmıştır. Bölgesel kimliklerin zaman içinde değişiklik arz edebileceğini kabul etmenin önemini göstermenin bir başka yolu da Pakistan örneğini incelemektir.

Pakistan mutat olarak bilimsanları tarafından sağlam tarihsel ve kültürel nedenlerden ötürü Güney Asya'nın bir parçası olarak görülmektedir, Pakistanlıların çoğu da bu sınıflandırmada mutabıktır. Sınırları binlerce yıl içerisinde önemli ölçüde değişmiş olsa da Güney Asya'nın ayrı bir dünya bölgesi olması, hem yerli hem de kadim bir düşüncedir. Ancak son dönemde İslami köktencilüğün yaygınlaşması¹¹ ve Hindistan'da Hindular ile Müslümanlar arasındaki gerilimin artmasıyla birlikte birçok Pakistanlı, ülkelerinin Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika merkezli ve esas olarak İslami nitelikli bölgeye

dahil edilmesi gerektiğini savunmakta. Şu an için muhtemelen en doğrusu Pakistan'ı doğuda Güney Asya'ya, batıdaysa "Ortadoğu"ya bakan Janus yüzlü bir ülke olarak kabul etmek olacaktır.¹² Zaman içinde yerel duyarlılıkların bu meseleyi net bir çözüme kavuşturması mümkündür; belki de gelecekteki bir nesle Pakistan'ın bir zamanlar Güney Asya'nın bir parçası olarak görülmesi tuhaf bir şekilde anakronik gelecektir.¹³ Öte yandan, biliminsanları bu süreçte Güney Asya gibi bölgelerin, ortaya çıkması muhtemel tarihsel yapıları ne ölçüde temsil ettiğini göz önünde bulundurmalıdır.

Bağlamsal özgüllük olarak adlandırabileceğimiz dokuzuncu ilke, sekizinciyle benzer niteliktedir. Nasıl ki makro bölgelerin zaman içinde genelleştirilmeleri alışıldık bir durumsa, hiçbir şekilde uymadıkları bağlamlara aktarılmaları da son derece sıradan bir durumdur. Genel maksatlı bölgelendirme şemaları (alan çalışmalarındaki gibi) önemli bir buluşsal işlev ortaya koyar, ancak hiçbir coğrafi şemanın her maksada uygun bir çerçeve olarak kullanılması doğru olamaz. Metacoğrafi reform projesi, farklı amaçlara yönelik kesişen ve örtüşen birden fazla bölgelendirme yaklaşımı ortaya koymanın zorluğuyla yüzleşmek zorundadır.

Bunun en önemli örneğini ekonomik etkinlik modelinde görmek mümkündür. Gerek tarihsel gerekse de çağdaş araştırmaların tekren ortaya koydukları üzere, uzun mesafeli ekonomik ağlar genellikle kültürel bölgelerin sınırlarının ötesine taşar. Sermaye hareketlilik ister ve tarihsel açıdan en ucuz ulaşım şekli de su yolu ulaşımı olmuştur. Dolayısıyla, bazı bağlamlarda, kıtalar veya kültürel bloklar yerine okyanuslar ve koylar etrafında şekillenen bir bölgelendirme şemasının uygulanması zorunludur. Hint Okyanusu, Hansa Birliği'ne ait Baltık Denizi, üzerinde yoğun bir seyrüsefer hareketliliği olan Akdeniz ve daha yakın tarihlerdeyse Pasifik Okyanusu, karmaşık sermaye ve emtia piyasası ağlarının ortaya çıkışını kolaylaştıran bir rol oynamıştır. Geleneksel kara merkezli blokları umulmadık şekillerde parçalara ayıran bu ekonomik bölgeleri yalnızca deniz merkezli bir perspektif ortaya çıkarabilir.

Ancak bölgesel sınırların belirlenmesinde alternatif yollar olduğunun kabul edilmesi ne kadar önemli ise, bize miras bölgesel kategorileri merkezsizleştirme eyleminin derinleştirilmesi de o ölçüde zaruridir. Eleştirel metacoğrafyanın üstesinden gelmesi gereken onuncu ve nihai bir zorluk daha vardır: Geleneksel olmayan bölgesel

biçimleri fiilen kavrayabilen *yaratıcı bir kartografik tasavvur* ortaya koymak. Artık [taksonomik hiyerarşide] üst sıralarda yer alan tüm önemli uzamsal birimlerin ayrık, bitişik bloklar şeklinde olacağını varsaymanın savunulur bir tarafı kalmamıştır; çağdaş beşeri coğrafyanın analizi farklı bir kelime dağarcığı gerektirmektedir. Bitişik olduklarını varsaymak yerine, “bölgeleri” uzamsal olarak kafes, takı-mada, içi boş halka veya yamalı bohça benzeri biçimler alan, süreksiz varlıklar olarak görselleştirmenin bir yolunu bulmamız gerekmektedir. Şüphesiz bu modeller, geride bıraktıkları türlü miraslar açısından önemini sürdüren eski kültürel âlemlerin yerini almış değildir. Ancak 20. yüzyılın sonları itibarıyla, mesafeden kaynaklı sürtünme eskiye nazaran çok daha azdır; sermaye akış halindedir, insan göçleriye uzak diyarlar arasında hızla derin bağlantılar yaratabilmekte, var olan bağlarıysa yeniden yaratabilmektedir. Sonuç olarak, günümü-zün en güçlü sosyo-uzamsal kümelenmelerinden bazılarının, müs-takil ve sınırlı bölgeler olarak haritalanmaları asla mümkün değildir. Bu yeni gerçekliklerin kavranması, bölgesel tanımlamalarda yaratıcı bir yaklaşıma ihtiyaç gösterecektir; bölgelerin fiilen haritalanması ise kartografide yenilikçi bir yaklaşım gerektirecektir.

Mevcut bölgesel şemaların bitişiklik fetişinin üstesinden gel-mek, tıpkı yukarıda sıralanan diğer konular gibi, tek başına daha iyi bir dünya haritasının oluşturulması için yeterli değildir. Ancak belirlediğimiz on ilke birlikte ele alındığında, metacoğrafi hataların en çok göze çarpanlarını düzeltme yolunda büyük bir mesafe kat edilmesini sağlayacaktır. Avrupa-merkezciliğin ve çevresel deter-minizmin inatçı kalıntılarıyla dikkatli bir şekilde mücadele ederek, temel mantıksal yazım ve tipolojik dürüstlük ilkelerine riayet ederek, metacoğrafi kural ve ilkeler bütününe özümseyerek, sosyo-uzam-sal kesinlikte ısrarcı olarak, tanımsal bütünlüğü muhafaza ederek, yansız isimlendirmeleri amaçlayarak, dünyanın tarihsel ve bağlam-sal özgüllüğünü kabul ederek ve alışılmışın dışında bölgesel biçim-ler oluşturup bunları görsel ve yazılı olarak ifade etmenin yaratıcı yollarını bularak, en azından bizden sonrakilere, bize miras bira-kılandan daha az çarpıtılmış bir dünya resmi bırakma şansını elde edebiliriz. Bu kısa liste, kusursuz bir uzamsal taksonomi oluşturma yolunda kapsamlı bir kurallar kitabı teşkil ettiği iddiasını taşıma-maktadır. Bununla birlikte, daha doğru ve ekümenik bir dünya ta-savvuruna giden yolu işaret etmektedir.

YENİ İSTİKAMETLER

Bu tasavvuru oluşturmak şüphesiz soyut bir gramerden fazlasını gerektirmektedir. Bu ilkeleri bilfiil hayata geçirmek için cevaplanması gereken birçok ampirik araştırma sorusu da bulunmaktadır. Dolayısıyla biz de çalışmamızı, ilerde yapılacak metacoğrafya çalışmaları için özel önem arz eden bazı istikametleri kabaca çizerek sonuçlandırmaya karar verdik.

Kesinlikle üzerine eğilinmesi gereken ilk alan pedagojik araştırmalardır. Küresel coğrafyayı yeniden tasavvur etme girişimleri, ancak geniş bir kitleye ulaşabildikleri ölçüde etkili olacaktır. Bu noktada, öğrencilere dünya haritasını öğretmek onlara düştüğü için, profesyonel coğrafyacıların bir görevi bulunmaktadır. Özellikle üniversite düzeyinde, temel coğrafya eğitimini daha sofistike hale getirecek ciddi akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ders kitaplarının ve sınıf materyallerinin geliştirilmesi ve ayrıca bir öğretim aracı olarak harita kullanımına daha çok ağırlık verilmesi konularında alınması gereken çok mesafe vardır. Coğrafi bilgi sistemleri (CBS) dahil olmak üzere haritacılıkta ortaya konan teknik gelişmeler bu çabanın ayrılmaz bir parçası olacak ve geleneksel haritacılıkta mümkün olandan daha karmaşık örüntülerin ve farklı örüntüler arasında daha fazla ilişkinin betimlenmesine izin verecektir. Bununla birlikte, bu imkânlardan tam anlamıyla yararlanabilmek için, disiplinin birbirine en çok yabancılaşmış iki alt alanının bir araya getirilmesi gerekecektir. Bugüne dek, CBS ile ilgilenen coğrafyacıların çoğu, bu kitapta incelenen türden kavramsal sorunlara çok az ilgi göstermiş, kültürel ve tarihsel eğilimli meslektaşlarının çoğu ise CBS'yi göz korkutucu bir teknik uzmanlık alanı ve belki de kusurlu bir nesneleştirme aracı olarak görmüştür. Dersliklerde kullandığımız haritaların gerçekten eleştirel bir metacoğrafi duyarlılık yansıtmamasını istiyorsak, bu boşluğun kapatılması gerekecektir.

Dolayısıyla pedagoji ilerde üzerinde çalışılması gereken başlıca alanlardan birini teşkil etse de geleneksel olarak coğrafi düşünce tarihi olarak adlandırılan saha içinde çok sayıda başka alan saptamak da mümkündür. Batı dışındaki çeşitli halkların küresel beşeri örüntüleri nasıl algıladıkları da oldukça geniş kapsamlı ve büyük ölçüde incelenmemiş bir meseledir. Metacoğrafya konusunda ileride yapılacak akademik çalışmalar açısından en önemli alan belki de burada yatmaktadır. Bu çalışmada, tıpkı alanın bütününde olduğu

gibi, öncelikle Avrupa menşeli bölgesel şemaların tarihine odaklanılmış, başka yerlerde geliştirilen dünya görüşlerine ise yalnızca kısaca değinilmiştir. Avrupa kökenli metacoğrafyaların başka entelektüel çerçeveler içerisinde hangi yollarla içselleştirildiği ve dönüştürüldüğü bahsine ise yalnızca giriş yapılabilmektedir. Bu konuların her ikisi de son derece zengindir; gerekli dil becerilerine sahip uzmanlar tarafından bu alanlarda yapılacak uzun soluklu çalışmalar kesinlikle karşılığını alacaktır.

Chicago Press Üniversitesi'nin himayesinde J.B. Harley ve David Woodward'un editörlüğünde hazırlanan devasa *Kartografya Tarihi* serisi, Batı harici yerlerde yakınçağ öncesi dünya tasavvuruna ilişkin yapılacak çalışmalar açısından bir mihenk taşı niteliğinde olacaktır. Kartografik düşüncenin küresel düzeyde bir incelemesi olan Harley ve Woodward'un projesi, dünyanın her yerinden binlerce haritayı içeren bir derleme ve analiz ortaya çıkardı. Katkıda bulunanların makalelerinin çoğu, bir bütün olarak dünyanın bir veya birden fazla tasvirini ele almaları yönüyle, doğrudan metacoğrafi kaygılarla ilintilidir. Başka biliminsanlarının da söylemsel ve görsel biçimde ifade edilenler de dahil olmak üzere farklı dönemlere ve yerlere ait metacoğrafi tasavvurlara ilişkin daha ileri değerlendirmeler ortaya koymak üzere bu öncü çalışmadan ilham alacağı umulabilir.

Öte yandan, yakınçağ öncesi yerli geleneklere ek olarak, Avrupa kökenli coğrafyaların Avrupa dışı entelektüel çerçeveler içerisinde içselleştirilmesi, ileride yapılacak araştırmalar açısından bir diğer temel alanı teşkil etmektedir. Bu kapsamda gelecek açısından ümit vadeden yaklaşımlardan biri, çeşitli modernleşme rejimlerinin okul çağındaki çocuklarına dünyayı nasıl tasvir etmeyi tercih ettiğini görmek amacıyla, temel coğrafya ders kitaplarını ve popüler atlasları analiz etmek olabilir. Bir diğeriye, gazetecilikte kullanılan makro bölgesel kategorilere (rakip ideolojilerce ifade edilen farklı jeo-tarihsel tasavvurlara dikkat ederek) göz atmaktır. Üçüncü bir istikamet ise, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Afrika Birliği Örgütü, Amerikan Devletleri Örgütü, Arap Ligi gibi bölgesel organizasyonlar veya Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC) tarafından oluşturulan; benzeri gelişmekte olan bölgeler üstü ekonomik bloklar tarafından kullanılan küresel retoriğe göz atmak olacaktır. Bu örgütlerin dünya tasavvurları, çağdaş jeopolitiğin, tevarüs ettikleri entelektüel

şemaların ve belirli güçlü grupların gerçekleşmesini umutla beledikleri yeniden düzenlemelerin karmaşık bir ürünüdür. Diğer konuların yanı sıra, özellikle metacoğrafi retoriğin güçlü bir siyasi mesaj içerdiği durumlarda, bu organizasyonların benimsedikleri kategorilerin kendi kurumsal mahfilleri dışında ne ölçüde yaygın bir biçimde benimsendiğini bilmek faydalı olacaktır.

Makro bölgesel sınıflandırmanın içerdiği siyasi yük, günümüzde Türkiye, Rusya ve Çin'de özellikle belirgindir. Bu örneklerin her birinde, farklı siyasi hizipler dünyanın nasıl düzenlendiği (ve nasıl düzenlenmesi gerektiği) konusunda çatışan tasavvurlara sahiptir; bir kesim bölgeler arası bağlara ve küresel bağlantılara vurgu yaparken, diğer bir kesim medeniyetler arası eşitsizliklerden oluşan daha "geleneksel" bir resmi ön plana çıkarmakta, bu iki görüş arasında temel nitelikte bir çatlak bulunmaktadır. Türkiye'de ülkenin temel coğrafi yönelimi konusundaki ihtilaf, son yıllarda, seçim dönemi manevralarına konu olan merkezi bir mesele haline gelmiştir. Bu örneklerde ve dünyanın dört bir yanındaki benzerlerinde, bilimsanlarının çağdaş siyasi tartışmaların metacoğrafi alt katmanına müdahil olması faydalı olacaktır. Amerikalı araştırmacıların da bu alanlardan bilimsanlarıyla, özellikle de dünyayı bizim gördüğümüzden çarpıcı biçimde farklı bir şekilde resmedenlerle, samimi bir diyalog arayışı içinde olmaları önem arz edecektir.

Bizim görüşümüze göre, dünyayı kavramanın Batılı olmayan biçimlerine ilişkin bu ve benzeri meseleler, gelecekteki metacoğrafya araştırmaları açısından en önemli konuları teşkil etmektedir. Bununla birlikte Avro-Amerikan geleneği dahilinde de keşfedilmeyi bekleyen çok sayıda cephe bulunmaktadır. Bu geleneğin meseleleri ele alış şekli, bu çalışmada da yansıtıldığı üzere, bugüne dek hep dengelessiz olmuştur. Bu kitaptaki örneklerin çoğunlukla Avrasya tarihi coğrafyasından alınmış olması, yalnızca her ikimizin de Asya çalışmaları üzerine eğitim almasından kaynaklanmıyor. Diğer bir faktör de "Eski Dünya Ekümeni" dışındaki alanlara yönelik tahayyüllerin, bugüne dek bu alan içinde kalan bölgelerle aynı ölçüde bilimsel ilgi görmemiş olmasıdır. Son yıllarda bu dengesizliğin giderildiğine dair bazı işaretler var. Örne olarak, 1492'nin beş yüzüncü seneidevriyesi münasebetiyle Amerika'nın Rönesans bilimsanları arasında nasıl algılandığına dair yeni bir ilgi alanının ortaya çıkmasını gösterebiliriz. Latin Amerika dahilindeki bölgesel kimliklerin ve imajların

modern tarihi de oldukça umut vaat eden sonuçların elde edildiği bir alan olarak dikkat çekmeye başlamıştır.¹⁴ Öte yandan bu alanın kapıları, Amerika, Sahraaltı Afrikası, Pasifik Adaları ve diğer bölgeler üzerine çalışanlar açısından, dünyanın bu bölgelerine yönelik akademik çalışmaların şekillenmesine katkı sağlayan, değişen metacoğrafi gelenekleri araştırabilmeleri için ardına kadar açık durmaktadır.

Araştırılmayı bekleyen diğer bir alan da coğrafi taksonominin ikinci kademesinin tamamı, yani bir ülkeden daha büyük ancak bir kıtadan daha küçük alanları tanımlayan bölgesel tanımlamalardır. Orta Amerika, İç Amerika, Mezoamerika, And Bölgesi, Karayip sınır bölgeleri, Güney Konisi ve diğer adlandırmalar gibi terimlerin entelektüel tarihleri, kültürel çağrışımları ve stratejik kullanımları hakkında daha öğrenilecek çok şey var. Bunlar, bizatihi karmaşık ve çoğu zaman da yüklü kavramlardır ve her biri titiz bir şekilde çalışılmayı hak etmektedir. Bu ikinci kademe bölgelendirmelerde yaşanan dönüşümler ile kıtasal veya dünya bölgeleri geleneklerindeki değişimler arasında tarihsel açıdan yakın bağlar olup olmadığını ortaya çıkarmak son derece etkileyici olabilir.

Ayrıca, ileride yapılacak çalışmaların, yerleşik metacoğrafi çerçevelere tam anlamıyla oturmamaları nedeniyle genellikle önemslenmeyen ara bölgelere de ilgi göstermeleri beklenmektedir. Kafkasya bu kapsamdaki örneklerden biridir. Kafkasya, müstakilen yoğun bir halklar ve diller bileşimine evsahipliği yapmasına rağmen, çoğu şemada kendi başına bir bölge olarak değil, Avrupa, "Ortadoğu", İç Asya ve Rus dünyası arasında kalan bir sınır bölgesi olarak tanımlanmış ve fiilen görünmez kalmıştır. Sıklıkla gözden kaçan diğer bölgeler arasında Etiyopya'nın dağlık kesimleri ve Büyük Tibet yer alır; bu bölgelerin her ikisi de hiçbir geleneksel dünya bölgesi kategorisine tam anlamıyla uymama ayrıcalığını Kafkasya ile paylaşmaktadır. Keza, pek çok ada ve takımda da çoğunlukla az bilinen anomaliler olarak kalmaya devam etmektedir. Örneğin Moritanya, sosyal ve ekonomik kalkınma alanlarındaki etkileyici siciline rağmen, dünyanın "yeni sanayileşen ulusları"na ilişkin standart listeye hiçbir zaman dahil edilmemiştir.¹⁵ Kuşkusuz bunun nedenlerinden biri, standart çerçevelerimizin, kelimenin tam anlamıyla, kültürel olarak böylesine melez ve okyanus nedeniyle yalıtılmış bir ülkeyi konumlandıracak bir yerinin olmamasıdır. Bu alanların tamamı, daha geniş bir metacoğrafi analize konu olmayı hak etmektedir.

Yeni çalışmalar için önem arz ettiğini düşündüğümüz son konuya, deniz bölgelerine ilişkin coğrafi muhayyilenin entelektüel tarihidir. Tutucu bir şekilde kıtalara dayanan coğrafi şemalarımızda mutata olarak önemsiz görülseler de dünyanın büyük denizleri çevresinde yerleşmiş topluluklar, son yıllarda gerek tarihçiler gerekse çağdaş analistler açısından giderek daha görünür hale gelmiştir.¹⁶ Siyahi Atlantik bunun başlıca örneklerinden biridir. Bu bölge, beyaz Amerikalılarca üretilmiş dünya haritalarında temel olarak adeta karanlığa mahkûm edilmiş olsa da son dönemde Afro-Amerika çalışmalarının ve kültürel çalışmaların odak noktası haline gelmiştir. Benzer şekilde, Hint Okyanusu dünyası, yeniçağ ekonomi tarihi konusunda büyük ölçüde Güney Asyalı tarihçilerin eserlerinden oluşan bir dizi yeni, heyecan verici çalışma sayesinde görünür hale gelmiştir. Ancak popüler söylemde son yıllarda ortaya çıkan en önemli deniz bölgesi şüphesiz Pasifik Kıyı Şeridi'dir.

Ne "Asya-Pasifik" ne de "Pasifik Kıyı Şeridi" henüz coğrafyacılardan standart dünya bölgeleri listesine girmemiştir,¹⁷ ancak her ikisi de gazetecilik alanında ve sosyal bilimler araştırmalarında yaygın bir tedavül kazanmıştır. Uzamsal olarak, bu bölgenin toprak alanları birbirine bitişik ve ardışık olmaktan çok üst üste binen bir yapıdadır. "Asya-Pasifik", Doğu ve Güneydoğu Asya'yı merkeze alır, zaman zaman Avustralya ve Yeni Zelanda'yı da içine alacak şekilde güneye, bazen de Hindistan ve Rusya'nın doğusunu da içine alacak şekilde Avrasya'nın iç kesimlerine kadar uzanır; "Pasifik Kıyı Şeridi" ise teorik olarak Pasifik Okyanusu'na sınırı olan ancak muhayyel olarak Japonya-ABD ticaret bağına sıkıca irtibatlanmış olan tüm toprakları kapsayan, eşit ölçüde plastik bir yapıdır. Esasen, hem Asya-Pasifik hem de Pasifik Kıyı Şeridi dolaylı olarak ekonomik bağlamda ortaya çıkmış kavramlardır. Her ikisi de Tokyo, Seul, Hong Kong, Singapur ve Sidney'i, Vancouver, Tijuana ve daha ötesindeki pazarlar ve işçilerle birleştiren derin ekonomik bağlara dayanır. Bununla birlikte, her iki terimin de yeterince aktaramadığı şey, Pasifik ekonomisinin parçalı, eşitsiz yapısı; günümüzde sermaye, meta ve emeğin okyanusaşırı akışı üzerinden birbirine bağlanan ucuz işgücüne dayalı imalathanelerin, araştırma tesislerinin ve pazarların ayrık dağılımıdır. Her iki terim de onları bir araya getiren süreçlerin nasıl da eşzamanlı olarak zengin ve fakir, dinamik ve yoksul kesimler halinde ayırttığını yansıtmaz. Pasifik Kıyı Şeridi birleşik, ilerici bir blok

olarak öncelikle propagandada var olur; Alexander Woodside'in da gözlemlediği üzere, bu terim tanımlayıcı olmaktan çok bir kehanet niteliğindedir.¹⁸ Bu ve buna benzer daha pek çok nedenden ötürü, "Kıyı Şeridi lafları" ve onun ideolojik çağrışımlarına şiddetli eleştiriler yöneltilmeye başlanmıştır.¹⁹

Karşımızda, Pasifik topluluğunun nasıl tahayyül edileceğine ilişkin, meselenin tam da özüne temas eden bir tartışma cereyan etmektedir. Birincisi, bu tartışma, çağdaş yaşamın anlaşılması güç uzamsal yapılarını doğru bir şekilde kavramanın ve adlandırmanın getirdiği muazzam güçlükleri bir ölçüde yansıtmaktadır. Tüm coğrafi bölümlendirmelerle bu neo-kategoriler arasındaki ortak özellik, doğal ve tamamen bilinebilir uzamsal yapıların yansımalarından ziyade, daha gelişmiş analizlere imkân veren az çok kullanışlı araçlar, yapay basitleştirmeler olmalarıdır. Bu tartışma aynı zamanda, uzamsal kategorilerin nasıl da bir güç söylemi içerisinde saklanmış halde olduğunu gözler önüne sermektedir. Tıpkı "Asya Pasifik" ve "Pasifik Kıyı Şeridi" gibi, tüm bölgesel adlandırmaların siyasi eleştiriye tabi tutulması gerekmektedir.

Ancak bununla da yetinmemeliyiz. Verili metacoğrafi kategorilerin yapısökümünün yapılması zaruri olmakla birlikte, bu yalnızca daha uygun bir sosyo-uzamsal lügat inşa etme yolunda atılmış ilk adımı oluşturmaktadır. Bu daha büyük projenin göz korkutucu zorluğu karşısında, postmodern yaklaşıma teslim olmak ve hep beraber metacoğrafyanın sonunun geldiğini ilan etmek cazip görünebilir. Ne var ki metacoğrafya ölüme boyun eğmemektedir. Dünya üzerine ciddi bir şekilde düşünecek olursanız, uzamsal bir kelime dağarcığına başvurmanız şarttır. Daha iyi alternatiflerin yokluğunda, katı eleştirel postmodern metinlerde dahi, takati kesilmiş metacoğrafi kavramların adeta sürüne sürüne yeniden kullanıma girdiği görülecektir. Dolayısıyla, uzamsal söylemin epistemolojik ve politik sınırlılıkları bizi mütevazılaştırırsa da tüm haritalarımızı yele vermeye zorlaması da gerekmiyor. Bilakis, bu sınırlılıkların bizi, dünyayı tahayyül etme biçimimizde ideolojik meselelerin hatırı sayılır biçimde söz sahibi olduğunu kabul etmiş olarak, bu haritaları muhafaza etmeye ve yeniden biçimlendirmeye ikna etmeleri gerekir. Metacoğrafya önemlidir ve onunla eleştirel bir ilişki geliştirme girişimi daha yeni başlamıştır.

NOTLAR

Önsöz

1. Murray Hiebert, "Wizard of Oz: Australia's Evans Redraws the Map of Asia," *Far Eastern Economic Review*, 17 Ağustos 1995, s. 26.
2. Metacoğrafya terimimiz, Hayden White'in metatarih terimini andırsa da anlamları farklıdır. White, tarihin hikâyeleştirildiği ve tarihsel anlatıların kullanıldığı "derin" şiirsel yapılarla ilgilenir. Bizim ilgi alanlarımızda çok daha mensur niteliktedir; biz büyük ölçüde, küresel coğrafyayı kavramsallaştırırken temel almayı alışkanlık haline getirdiğimiz ana uzamsal yapılarla ilgileniyoruz. Elbette, coğrafi yazının şiirselliği etrafında farklı bir tür metacoğrafya da inşa edilebilir (örneğin bkz. Jonathan Smith 1996). Keza, küresel tarih anlayışımızı kendi anlatıları dahilinde destekleyen "meta-anlatılar" ile de pek ilgilenmiyoruz, öte yandan tam da bu anlatıların sahneye konduğu coğrafi düzlem ile son derece ilgiliyiz. Tarihsel meta-anlatılar, her ne kadar birçok yazar bunların varlığını sezemese de bir düzeyde, uzamsal meta-yapıları beraberinde getirir. White'in kendi *Metatarih* (1973) adlı eseri de tamamen geleneksel bir küresel coğrafi tasavvur etrafında inşa edilmiştir, "Batılı insanlarca" doldurulan ve hem modernite hem de sanayileşme ile aynı döneme denk gelen "Batı dünyasını" gezegenin geri kalanının tamamından ayıran bir tasavvur: 19. yüzyılın başından bu yana Batılı insanın kendisiyle gurur duymasına vesile olan tarih bilinci, az çok, Batı medeniyetinin yalnızca kendinden önce gelen kültürler ve medeniyetlerle değil, aynı zamanda kendisinin zamanca çağdaşı ve uzamsal olaraksınırdışı olan kültürler ve medeniyetlerle olan ilişkisini değerlendirirken istinat ettiği ideolojik konumun kuramsal bir dayanağından ibaret olabilir. Kısacası, tarih bilincini, modern sanayi toplumunun sözümona üstünlüğünü geçmişe dönük olarak temellendirmeye yarayan Batı'ya özgü bir önyargı olarak görmek mümkündür" (s. 2).

GİRİŞ

3. Üç Dünya fikrinin Soğuk Savaş dönemindeki kökenleri hakkında, bkz. Pletsch 1981, s. 569.
4. Bkz. Rozman 1991, s. 13.
5. Bkz. Frank ve Gills 1993.
6. Bkz. S. Huntington 1993.
7. Cheney'in yeni Amerikan ve dünya tarihi standartlarına yönelik eleştirisi için bkz. "The End of History," Wall Street Journal, 20 Ekim 1994, s. A-22. Ross Dunn'ın "World-L" adlı internet tabanlı ve üyelik esaslı tartışma platformunda 15 Kasım 1994'te belirttiği üzere, Cheney'in savı, dünya tarihi ile Batı tarihinin esasen aynı şey olarak görülmeleri gerektiği şeklindedir. Önerilen dünya tarihi standartları için bkz. *World History: Exploring Paths to the Present* (Los Angeles: UCLA National Center for History in the Schools, 1994).
8. Bkz. Fukuyama 1992.
9. Bkz. Barber 1995.
10. Kaplan 1994, s. 75.
11. Örn. bkz. Thrift 1993.
12. Yapı terimini kullanırken –bazı postmodernistlerin yaptıkları gibi– herhangi bir ampirik koşula dayanmaksızın, bu kavramların yalnızca belirli sosyal grupların çıkarlarını yansıttığını ima etmeye çalışmıyoruz. Daha ziyade, I.G. Simmons'ın (1993, s. 3) şu fikirlerinden hareket ediyoruz: "orada bir yerde sahiden de 'gerçek' bir evren var, fakat biz onun doğasını tam olarak anlayabilmek için gerekenlerden fazlasıyla yoksunuz. Bu nedenle, elimizdeki bilgi yığını, idrak ettiğimizi söyleyebileceğimiz bir düzeye indirebilmek için çeşitli türlerde yapılar oluşturuyoruz, şu andan itibaren kabul etmeliyiz ki bunların hiçbiri kusursuz değildir ve her biri ancak belirli koşullarda geçerlidir."
13. Coğrafi cehalet maalesef küresel metacoğrafyanın yeniden tasavvur edilmesi üzerine çalışan akademisyenler arasında bile sıklıkla görülür. Örneğin Benjamin Barber, Kuzey Kore'nin bir ekonomi "kaplanı" olduğunu yazmakta ve açıkça anlaşıyor ki Endonezya'nın Budist ağırlıklı bir ülke olduğunu düşünmektedir (1995, s. 51, 70). Dahası, günümüzde sürdürülen çeşitli etnik milliyetçilik mücadelelerinin "cihat" olarak adlandırması, İslam'ı anlama düzeyindeki düşüklüğü açığa vurmaktadır; zira cihat, en şiddetli tezahürlerinde dahi, motivasyonunu etnik tikencilikten değil, dini evrenselcilikten alır.
14. Bu bilgiler, 1992–93 Duke Üniversitesi'nde ders verirken yaptığımız öğrenci anketlerinden elde edilmiştir.
15. Bkz. Grosvenor 1995; Downs 1994. Ulusal Coğrafya Topluluğu [The National Geographical Society], coğrafya eğitimini iyileştirmek amacıyla profesyonel coğrafyacıların ilk ve ortaokul öğretmenleriyle birlikte çalıştığı bir dizi "coğrafi birliğe" sponsor olmaktadır. Bu birlikler büyük takdir toplamakla birlikte bazı sert eleştirilere de maruz kalmışlardır (örn. bkz. Gary Fuller, 1989).

GİRİŞ

1. Bkz. Rand McNally 1991–92.
2. Bkz. Jameson 1986; Ahmad 1987.
3. Üçüncü Dünya kavramına yönelik eleştiriler hızla artmakta ve siyasi yelpaze üzerindeki her noktadan bu eleştiriler yükselmektedir. Linda McDowell'in (1993, s. 313) solcu bir perspektiften kaleme aldığı gibi, "Örneğin, Birinci Dünya/Üçüncü Dünya ikiliğini bölgeler halinde bölümlendirilmiş bir dünya üzerine haritalandırmaya

dayalı geleneksel pratiğimiz yalnızca emperyalist varsayımları somutlaştırmakla kalmaz; bu, aynı zamanda dünya sosyoekonomik coğrafyasının giderek daha da yetersiz hale gelen bir tasviridir.” Batılı entelektüellerin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Üçüncü Dünya kategorisini nasıl inşa ettiklerine dair yakın tarihli bir inceleme için bkz. Arturo Escobar (1995). Ortaya çıkan coğrafi görüntü, Escobar’ın güçlü bir şekilde belirttiği gibi, “Üçüncü Dünya kültürlerini tarih dışı bir biçimde evrenselleştirir ve homojenleştirir” (s. 8). Aijaz Ahmad (1992) da terimin kökeninin izini sürer ve Üçüncü Dünya kavramının nihai olarak istinat ettiği kafa karıştırıcı düşüncenin son derece güçlü bir incelemesini ortaya koyar. Ayrıca bkz. N. Harris 1986, Arnold 1993, ve Pletsch 1981.

4. Örn. bkz. şu haritalar: Barke ve O’Hare 1984 (s. 1) ve Dickenson vd. 1983 (iç kapak). En sondaki eserin yazarları, Üçüncü Dünya’yı, büyük ölçüde kıtasal bir bakış açısıyla “Afrika, Asya ve Latin Amerika’nın bağımsız ulusları” (s.1) olarak tanımlarlar (her ne kadar pratikte Japonya’yı hariç tutsalar da). Üçüncü Dünya’nın daha eksiksiz bir kartografik gösterimini ise Kurian’da (1983) bulmak mümkündür. Burada Güney Afrika, Çin ve Tayvan kategorinin dışında tutulmuştur; bunun dışında, gerek Singapur gerekse Güney Kore’nin Üçüncü Dünya ülkesi olarak kabul edildiği haritalama bütünüyle geleneksel niteliktedir. İlginç bir şekilde, 1960’lardan itibaren Çin’de Üçüncü Dünya üzerine yürütülen tartışmaların birçoğunda, Çin’in baş ağrıtmayan Üçüncü Dünya statüsünde kalmasında ısrar edilmiş, öte yandan Sovyetler Birliği, ABD ile birlikte bir Birinci Dünya gücü olarak kategorize edilmiştir. Bu formülasyonda, “süper güç olmayan” sanayileşmiş ülkelerin ise İkinci Dünya’yı oluşturduğu düşünülmüyordu (bkz. Ahmad 1992, s. 306).
5. Hermassi (1980, s. 5) bu kapsamda Üçüncü Dünya’yı Asya, Afrika ve LatinAmerikadan oluşan “üç kıta” şeklinde tanımlarken, Hadjor (1992, s. 2) terimin “güç sahibi olmaktan dışlanan kıtalar gerçekliğinin bir yansıması” olduğunu belirtir.
6. Bkz. Pletsch 1981, s. 565.
7. Bkz. “Letters,” New York Review of Books, 24 Mart 1994, s. 60–63.
8. Pek çok yazarın Üçüncü Dünya’da sayılabilecek kadar bile zengin ve güçlü olmayan ülkeler (veya bölgeler) olarak kabul ettiği, Dördüncü ve Beşinci Dünya olarak adlandırılan bölgeler düşünüldüğünde, daha da kafa karıştırıcı bir durum ortaya çıkar (Ridker 1976). Bununla birlikte, başka yazarlara göre ise Dördüncü Dünya esas olarak zengin ülkelerde yaşayan yoksul insanları nitelendirmektedir (Fourth World Movement 1980). Öte yandan, ikimizden birinin (Lewis) lisansüstü eğitimdeki danışmanı olan Bernard Nietschmann, Dördüncü Dünya’nın özerklik için mücadele eden yerli halklardan, Beşinci Dünya’nın ise mültecilerden oluştuğu konusunda ısrarcıdır.
9. Üçüncü Dünya’nın ortadan kalkması da ayrıca tartışmalı bir konudur. Nigel Harris (1986), Üçüncü Dünya’nın Yeni Sanayileşen Ülkeler veya kısaca NIC’lerde [Newly Industrialized Countries] yaşanan ekonomik büyüme nedeniyle ortadan kalktığını savunur; Arnold (1993, s. viii) ise, tam tersine, bunun sebebinin “yeni dünya düzeninde” yalnızca “baskın bir Kuzey” ve “bağımlı bir Güney”e yer olması olduğunu iddia eder. Hettne (1995, s. 265), bugün için analitik açıdan bakıldığında yararlı olduğunu düşünmesine rağmen, “Üçüncü Dünya kaybolmaktadır” der. Öte yandan diğer çağdaş yazarlar Üçüncü Dünya kimliği fikrini güçlü bir biçimde savunmayı sürdürmektedir. Örneğin Kafi Buenor Hadjor (1992, s. 11), Üçüncü Dünya’yı “engin ve yaşayan bir sosyal organizma” olarak görür. Üstelik İkinci Dünya terimi

de Sovyet ve Doğu Avrupa komünizminin ölümünden çok sonra dahi kullanılmaya devam etmiştir (örn. bkz. Merchant 1992, s. 26 vd.).

10. Taraflardan ilki için, bkz. Pletsch 1981; ikincisi için, bkz. N. Harris 1986. Üçüncü Dünya terimi ilk başlarda çoğunlukla solcu yazarlar tarafından kullanılıyordu (bkz. Hadjor 1992, s. 4).
11. Kuzey-Güney ayrımının geçmişi, Willy Brandt'ın başkanlık ettiği Uluslararası Kalkınma Sorunları Bağımsız Komisyonu'nun 1980 yılı raporuna dayanır. Raporu kaleme alanlar, böylesine muazzam bir küresel ayrıma gitmenin getirdiği zorlukların farkındalardı, Çin'i nereyeye yerleştirecekleri konusunda ise kararsızlardı (s. 31-32). Ayrıca, Üçüncü Dünya terimini de Güney ile eşanlamli olarak kullandılar (örn. s. 21). Üçüncü Dünya'nın yerini "küresel düzenleyici kurumlar tarafından on yıl kadar süren katı bir disiplin uygulandıktan sonra, bir Kuzey-Güney bağımlılık haritasının aldığı" fikri için bkz. R.J. Johnston, Taylor ve Watts (1995, s.16). Güney hakkında genellemelere gitmek zordur, ancak konuya ilgi duyan akademisyenler genellikle açılış hamlesini yapma isteğine karşı koyamazlar. Örneğin, son derece saygın bir siyasi coğrafyacı olan Peter J. Taylor'dan (1992, s. 12) şu pasajı ele alalım: "Gelişmenin başarısızlığı, İslam için fırsattır. Acaba gelecekte bizi 'modern Kuzey'imiz' ve 'postmodern Güney' arasında *longue durée* [uzun süreli] denebilecek boyutlarda büyük bir savaş mı bekliyor?" Güney'i İslam'la bir tutmak zaten yeterince sorunludur, ancak burada kullanılan "modern-postmodern" ikilemi bütünyle tuhaftır. İtiraf etmek gerekir ki daha önceki bir pasajda Taylor bu meydan okumayı açıkça "yoksul dünyanın kuzey sınırı" ile veya "Kuzey Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya" uzanan "İslam Kenar Kuşağı" bölgesiyle sınırlamaktadır (s. 12). Öte yandan, Hindistan'ın Hindu "köktencileri" ile Singapurlu ve Taylandlı kapitalistlerin, bu garip sınıflandırma şemasını en hafif tabiriyle biraz mahzurlu bulmaları muhtemeldir.
12. Örn. bkz. Dickenson vd. 1983 (s. 2)'deki harita.
13. John Ravenhill'in (1990) öne sürdüğü gibi, Güney günümüzde 1970'lerde olduğundan çok daha fazla farklılaşmış durumdadır. Sonuç olarak, bölgenin ekonomik açıdan yeniden sınıflandırılmasını önererek beş yeni kategori ortaya koyar: (1) Yüksek gelirli petrol ihracatçıları, (2) güçlü devletlere ve düşük borca sahip sanayileşen ülkeler, (3) borç sorunları olan sanayileşen ülkeler, (4) potansiyel olarak yeni sanayileşmekte olan ülkeler ve (5) birincil emtia ihracatçıları (s. 745-46). En tuhaf olanı ise, hem Filipinler'i hem de Malezya'yı 4. kategori altında sınıflandırmasıdır.
14. Dünya Bankası istatistiklerine göre (Dünya Bankası 1995, s.18-19), Rusya'nın 1993 yılında kişi başına düşen GSMH'si 2.350 \$ idi (satın alma gücü paritesi [PPP] ile ölçüldüğünde, 5.240 \$). Arjantin (sırasıyla 7.290 ve 9.130 \$), Brezilya (3.020 \$ ve 5.470 \$), Şili (3.070 \$ ve 8.380 \$), Gabon (4.050 \$, PPP mevcut değil), Malezya (3.160 \$ ve 8.630 \$), Meksika (3.750 \$ ve 7.100 \$), Panama (2.580 \$ ve 5.940 \$) ve diğer pek çok "Güney" ülkesi bu rakamları geride bırakmıştır. Kuşkusuz Rusya, bu ülkelerin çoğundan daha yüksek bir genel sosyal refah düzeyine, daha sofistike bir altyapıya ve teknolojik tabana sahiptir. Bununla birlikte Rusya, ortalama yaşam süresi ve bebek ölümleri gibi sosyal refah ölçütleri açısından bile, Sri Lanka gibi tipik bir Üçüncü Dünya ülkesinin gerisinde kalmaktadır (Dünya Bankası 1995, s. 9). Martin Malia'nın "Z" mahlasıyla kaleme aldığı üzere (1991, s. 300): "En başarılı on yıllarında bile Sovyetler Birliği, 'modern' bir toplum olmak şöyle dursun, hiçbir zaman büyük bir endüstriyel güç dahi olamadı. Gerçekte, hiçbir şekilde büyük bir askeri-endüstriyel kompleksten ve bir Parti-devleti süper gücünden başka bir şey değildi." Malia şüphesiz iddiasını abartılı bir biçimde dile getiriyor olsa da zengin ve hatta

- "gelişmiş" bir Kuzey karşısında fakir bir Güney'in bulunduğu fikri, tıpkı dünyanın Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya şeklinde bölünmesi kadar modası geçmiş bir fikirdir.
15. Bu yanlışların özellikle radikal çevreselciler arasında yaygın görüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Barry Commoner (1990, s. 166), dünya nüfusunun çoğunun Güney Yarıküre'de yaşadığına inanıyor gibi görünmektedir. Carolyn Merchant (1992, s. 25) da benzer bir yanlış tahayyül sergileyerek Asya, Latin Amerika ve Afrika'nın tamamını Güney Yarıküre'ye yerleştirir.
 16. Örn. bkz. Hermassi 1980. Pletsch'in (1981, s. 576) de ortaya koyduğu üzere, İkinci Dünya daima üçlü şemanın en az kullanılan kesimi olmuştur ve aslına bakılırsa çoğu zaman bütünüyle göz ardı edilmiştir. Ayrıca Hadjor'un (1992, s. 1) Doğu, Güney ve Üçüncü Dünya'nın esasen birbirinin yerine kullanılabilen terimler olduğu iddiasını da hatırlatmak gerekir. Öte yandan Prakash, "Üçüncü Dünya'nın sıklıkla Oryent ve Oksident gibi ikili karşıtlıkların dışında yeniden konumlandırıldığını" (1990, s. 383); esasen, bu kutupluluktan kaçınmanın, bir anlamda daha en başta dünyanın "üçüncü" bir bölümünün de bulunduğu önermesinin asıl nedeni olduğunu ileri sürer. Ancak bu "yeniden konumlandırma" hiçbir zaman nihai değildir ve Doğu ile Batı arasındaki ayrım, Üçüncü Dünya'ya ilişkin tartışmaların neredeyse tamamında örtük bir biçimde varlığını sürdürür.
 17. Cohn 1987, s. 35. Cohn'un açıkladığı üzere, Batılı biliminsanları, modernleşme teorisinin etkisi altında uzun süre dünyanın geri kalanının da bir gün Batı gibi olacağını varsaymışlardır (ayrıca bkz. Slater 1995). Bu nedenle, bu küresel ayırmadaki büyük dengesizlik onları pek endişelendirmemiştir.
 18. Bkz. Blaut 1993; ayrıca bkz. T. Mitchell 1988 (s. 165–68), 1992.
 19. Blaut, "sömürgecinin modeli"nin temel özelliklerini açığa çıkarmada gösterdiği maharete rağmen, birçok durumda, geleneksel Avrupa-merkezci coğrafi kelime dağarcığına saplanıp kalmayı sürdürür. Örneğin "kıtaları" sorunsuz birimler olarak ele almaya devam eder (bkz. s. 51, 94, 115, 152, 161). Ayrıca eleştirdiği modelin gerçek uzamsal biçimine çok az ilgi gösterir. Sonuç olarak, zaman zaman Avrupa-merkezciliğin en sadık savunucularını anımsatır biçimde metacoğrafi kavramların konumsal değişkenliğinden istifade eder. Bu kapsamda, uygun gördüğü durumlarda Yakındoğu'yu Büyük Avrupa'ya dahil ederken, bazı durumlarda Transilvanya'yı bile bu kategorinin dışında bırakır (bkz. s. 5, 21, 41, 43, 47). Benzer şekilde, Timothy Mitchell (1988), kitabı boyunca bayat ve Avrupa-merkezci Ortadoğu kategorisini kullanır ve öyle görünüyor ki bir noktada bunu "Akdeniz dünyası" ile özdeşleştirir (s. 173). Kullandığı coğrafi kelime dağarcığında, postkolonyal kuramlaştırmaların çoğu, şaşırtıcı bir şekilde kolonyal kalmaktadır.
 20. Blaut, tersine çevrilmiş Avrupa-merkezciliğin Afrika-merkezciler arasında görülen halini ele almaktadır (1993, s. 208).
 21. Bu terim Mikesell 1983'ten ödünc alınmıştır.
 22. "Ulusdevlet" formülasyonunun özünde bulunan sorunlar coğrafyacılar tarafından giderek daha fazla dile getirilmektedir: Örn. bkz. Mikesell 1983 ve de Blij 1992 (s. 17); genel ulusdevlet uyumu sorunu için bkz. Anthony Smith 1986 (s. 221–26). Gerçekten de akademik coğrafyanın sarkacı geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde ulusdevlet kimliği ve onun devamlılığı fikrinden o denli uzaklaşmıştır ki, Peter Taylor, henüz devletin ölümünü ilan etmek için erken olduğu konusunda okuyucularını uyarma ihtiyacı duymuştur (1994, s. 161). Problematik olan sadece devletin ulusla özdeşleştirilmesi değildir; her bir devletin –görece yakın zamanlar hariç– sınırları açık ve net bir biçimde belirlenmiş

ve belirsizliğe mahal bırakmayacak bir toprak parçasına sahip olması gerektiği varsayımı da aynı şekilde sorundur. Thongchai'nin (1994) Tayland örneği üzerinde gösterdiği gibi, yerli devlet, hem çoklu egemenlik katmanları hem de egemenliğin komşu ülkelerle paylaşılması nedeniyle coğrafi olarak sınırsızdı. Buna karşılık Tayland modernleşmesi, yalnızca sınırlarının düzenlenmesini değil, aynı zamanda bu sınırların daha önceki coğrafi ifade biçimlerinin de reddedilmesini ve baskılanmasını gerektiriyordu. Davies (1989, s. 100), tüm tarih yazım geleneğimizin "güçlü idare, hukuk birliği, ve açıkça tanımlanmış doğrudan bir yönetim ve yetke hiyerarşisi lehine [derin bir] merkezîyetçi çıkış noktasına [ve] yanlılığa" sahip olduğunu zekice savunur. "Bu tarih yazımı, kurumsal olarak parçalı, sınırları itibarıyla akışkan, bağılıkları, kültürleri ve yasaları açısından çoklu ve tabi olarak bir büyükşehir yönetiminin pratik otoritesinin erişebileceğinin çok ötesine geçen toplumları kabullenmekte zorlanır."

23. Chauncy Harris 1993, s. 313.
24. Esasen MS 982'de İran'da yazılmış anonim bir eser olan *Hudud al-'Alam* (1937), coğrafi miyopinin Batılı olmayan bir kaynaktaki tezahürüne iyi bir örnek teşkil eder. Yazar burada dünyayı elli bir ayrı birime ayırır; bunlardan dokuz kadarı günümüz İran'ının bazı kesimlerini kapsarken, yalnızca bir tanesi İspanya ve Rusya hariç tüm Avrupa'yı içine alır.
25. Örn. bkz. *Hammond World Atlas* (atıfta bulunulan baskısı: 1992).
26. Örneğin, 1993 *Dünya Almanakı* ve *Gerçekler Kitabı*'nda, Monako ve Lihtenştayn'ın her ikisine de yaklaşık birer yarım sütunluk metin ayrılırken, Hindistan yalnızca iki tam bir çeyrek sütun tutmaktadır. Oysa Hindistan, Monako'dan nüfus itibarıyla 30.000 kat, toprak itibarıyla 2 milyon kat daha büyüktür.
27. Aydınlanma geleneğinin kimi karşıtları (örneğin, Pratt 1992) Linneci taksonomik geleneğin daha en başından itibaren Avrupa gücünün emperyal bir izdüşümü ve bir hegemonik entelektüel totalitarizm girişimi olduğu görüşündedir. Buna katılmıyoruz; organik evrimin doğruluğunu kabul ettiğimiz müddetçe, yaşamın çeşitliliğine ilişkin taksonomik bir yaklaşım da zaruridir. Biz burada daha ziyade taksonominin coğrafyaya yanlış bir şekilde tatbik edilmesiyle ilgileniyoruz. Tarihsel dünya tasavvurlarında taksonomik düşüncenin rolüne ilişkin aydınlatıcı görüşler için ayrıca bkz. Inden (1990, s.16, 31, 60).
28. Örn. bkz. Masica 1976.
29. Coğrafi karmaşıklıktan ibaret bu tasavvurda pek de alışılmışın dışında bir şey yoktur; keza, en iyi coğrafyacıların dünyayı tasavvur etme biçimleri açısından da aynı durum geçerlidir. Burada kullanılan temel ilkelerin çoğu, 1950'lerde kavramsal eğilimlere sahip küçük bir bölgesel coğrafyacı grubu tarafından formüle edilmiştir. Richard Hartshorne, Derwent Whittlesey ve Robert Minshul gibi biliminsanları, tüm haritalanabilir olguların genellikle benzersiz birer dağılım örüntüsüne sahip olmaları nedeniyle, bölgenin kendisinin de beşeri bir yapı olması gerektiğini fark ettiler (bkz. M. Lewis 1991). Daha da ileri giderek, çeşitli doğal ve sosyal özelliklerin analizinde bir çerçeve olarak kullanılan tüm bileşik bölge veya alanların, önceden var olan bir veriden çok sanatsal bir yaratıma benzediğini ileri sürdüler. Bu dönemin bölgesel coğrafyacıları, bu kitapta kullanılan temel dünya coğrafyası tahayyülü açısından da hayati nitelikte olan şu kavramların tamamına duyulan ihtiyacın farkındalardı: Birden fazla ve birbiriyle örtüşmeyen bölgeselleştirme şeması kullanımı, merkezlerin yanı sıra ara boşluklara da dikkat etme, gradyanları ve varyasyonları, sınırları ve diğer bariz süreksizlikleri

yoğun bir biçimde analiz etme ve farklı uzamsal ölçeklerde tanımlanan bölgelerin hiyerarşik sıralamasında ayrıma gitme. Belki de en önemlisi, yüzyıl ortasındaki coğrafyacılar, dağılımsal yeknesaklığı esas alan biçimsel bölge ile tek bir düğüm noktası (genellikle ekonomik) etrafındaki ara bağlantılar üzerinden tanımlanan işlevsel bölge arasında bir ayrıma gidilmesi konusunda ısrar ettiler. Bölgesel yapının temel ilkeleri on yıllar önce açıklanmış olsa da başka disiplinlerdeki biliminsanları bir yana, coğrafya camiası tarafından bile hiçbir zaman tam anlamıyla benimsenmemiştir. Dahası, Whittlesey ve Minshul dahi fikirlerini hiçbir zaman sistematik olarak küresel analiz ölçeğine tatbik etmediler. 1960'lara gelindiğinde, küresel coğrafya ve geniş ölçekli bölgeselleştirme şemalarına ilişkin her türlü iştigal, birçok coğrafyacıya mazideki günlerin tuhaf bir kalıntısı gibi görünüyordu; bu dönemin coğrafyacıları, büyük ölçüde, insan emeğinin tüm ürünlerinin konumlarını belirlediği varsayılan uzamsal yasaların matematiksel modellemesiyle ilgileniyorlardı.

1980'lerde akademik coğrafyada yoğun biçimde müjdelenen bir "yeni bölgesel" yaklaşım ortaya çıktı; bu yaklaşım, alana yeni bir canlılık katmayı vadeliyordu (bkz. Pudup 1988; Gilbert 1988). Pratikteyse bu hareket, takdim edildikten kısa bir süre sonra bocalamaya başladı; hatta bazı kritik yönlerden coğrafi kavram-sallaştırmayı daha da zayıflatmış olduğu dahi söylenebilir. Sosyal bilimlerin ana akımıyla bağlantı kurma arayışında olan yeni bölgesel coğrafyacılar, sosyal teorinin en yeni biçimini ustalıkla ithal ettiler ve kullandılar, ancak bu süreçte coğrafyanın kendisini ihmal etme eğilimine girdiler. Türün karakteristik eserlerinde, Appalachia veya Amerika Birleşik Devletleri'nin Pasifik kuzeybatısı gibi geleneksel ve sorgulanmaksızın kabul edilmiş alt ulusal bölgeler, içinde sosyolojik veya ekonomik analizlerin yürütüleceği sorunsuz uzamsal kaplar gibi düşünülür ve bu kapsamda ele alınır; dolayısıyla Alexander Murphy'nin (1991, s. 27), "çağdaş coğrafi bilgilerle desteklenmiş sosyal teorinin büyük çoğunluğunun bölgeselciliğin ideolojik ve deneyimsel boyutlarıyla yüzleşmedeki genel başarısızlığını" yazmasında isabet vardır. Çeşitli çağdaş coğrafi alt disiplinlerde, gerçek coğrafi içeriğin tek göstergesi uzay, yer, konum veya bölge gibi imleyici terimlerin kullanımıdır (bu özellikle Gregory 1994'te belirgindir).

Küresel bir bakış açısının benimsendiği coğrafi çalışmalarda en sık tercih edilen örgütsel ve teorik çerçeve, dünya sistemleri teorisi. Dünya sistemleri paradigması ekonomik ilişkileri anlamlandırmak açısından genel olarak kullanışlı olsa da (ki her zaman değil, bkz. 5. Bölüm), kültürel mensubiyet konularına çok az ışık tutmaktadır ve bu nedenle genel bir coğrafi rehber olarak sınırlı bir kullanım olanağına sahiptir. Dünya bölgelerinin en önemlileri, Güney Asya veya Latin Amerika gibi bölgeler, özünde kültürelirdir. Ne yazık ki disiplinin herhangi bir alanında, üstünkörü bir seviyenin ötesine geçebilecek bir "kültür[ler] coğrafyası" gelişmemiştir. Önceki kuşaklardan birinde, Donald Meinig'in (1956, s. 204) "kültür bölgelerinin yapısı" olarak adlandırdığı konu etrafında bir küresel kültürel coğrafya biçimlendirme girişimi gerçekleşmiş, ancak Kuzey Amerika üzerine (çoğu bizzat Meinig tarafından) yapılan bazı kayda değer çalışmalar haricinde bu çaba "belli belirsiz bir girişim" olarak kalmıştır. Kültürel coğrafyadaki güncel eğilimler için bkz. Price ve Lewis 1993.

30. Örn. bkz. Stoianovich 1994, s. 20'deki tartışma.

31. Gregson 1993, s. 529.

32. Chaloupka ve Cawley 1993, s. 5; ayrıca bkz. Demeritt 1994.

33. Doel 1993, s. 384.
34. Modernizm ve postmodernizmin ortak köklerine (ve sorunlarına) dair coğrafi bir perspektiften yapılan ilginç bir değerlendirme için bkz. Berg 1993.
35. Cronon 1994, s. 42.
36. 1993, s. 5.

1. Bölüm: Kıtaların Mimarisi

1. Toynbee 1934–61, cilt 8 (1954), s. 711–12.
2. Bkz. Tozer 1964, s. 67; ayrıca bkz. Herodotus 1954, s. 135. Hecataeus, belki de sahip olduğu “simetrik düşünce tarzı”nın etkisiyle, Libya’yı Asya’ya dahil eden ikili sistemin güçlü bir savunucusuydu (bkz. Bunbury, 1959, s. 145).
3. Asya teriminin başlangıçta sadece Efes’in doğusunda, Küçük Asya’daki bu Yunan kentinin “gün doğumu” istikametinde kalan düzlük alanları ifade ettiği ileri sürülmüştür (bkz. Lyde 1926, s. 6). Asya ve Avrupa’nın, gün doğumu ve gün batımı anlamında kullanılan sözcüklerden türetildiği fikrine dayandırılan bu tez (bkz. aşağıdaki 11. not) artık yaygın bir kabul görmemektedir.
4. Toynbee 1934–61, cilt 8 (1954), s. 718.
5. De Rougemont 1966, s. 36–37.
6. Bkz. Tozer 1964, s. 69. Avrupa’nın Yunan düşüncesindeki bu konumu son derece karmaşıktır. Örneğin Euphorus’un fikirlerinin bir tefsirine göre, “Avrupa, her şeyden önce Yunan dünyası veya Yunanlarca işgal edilen dünya anlamına gelir” (Van Paassen 1957, s. 254). Stoianovich (1994, s. 2), Avrupa’nın başlangıçta yalnızca Orta Yunanistan’ı ifade ettiğini ileri sürer.
7. Bkz. Aristoteles 1932, s. 565–67: “Soğuk yerlerde yaşayan uluslar ve Avrupa ulusları yaşam dolu, ancak zekâ ve beceri açısından bir bakıma yetersizdir, bu nedenle nispeten özgür olmayı sürdürseler de siyasi örgütlenme ve komşuları üzerinde hâkimiyet kurma kapasitesinden yoksundurlar. Öte yandan Asya halkları yarıdılış itibarıyla zeki ve becerikli olsalar da canlılıktan yoksundur, bu nedenle sürekli olarak boyun eğme ve kölelik halindedirler. Ancak Yunan ırkı, nasıl ki coğrafi olarak orta bir konumdaysa, aynı şekilde bu karakterlerin her ikisinde de yer alır, zira hem yaşam dolu hem de zekidir.”
8. Bkz. P. Burke 1980. Bununla birlikte, çevresel determinizme ilişkin yaygın Yunan mülâhazalarına göre, fiziksel coğrafi farklılıklar, Avrupa ve Asya arasındaki ayırt edici kültürel farklılıklara tahvil edilebilir. Bu, Herodot, Aristoteles ve özellikle Hipokrat’in eserlerinde göze çarpar (Glacken 1967; Van Paassen 1957).
9. Aujac 1987, s. 136.
10. Herodotus, 1954, s. 134–35.
11. Age, s. 285. Asya terimi genellikle Fenike dilindeki “gün doğumu” kelimesiyle ilişkilendirilmiştir (W.H. Parker, 1960, s. 278), ancak modern akademik görüşte daha çok Anadolu’daki Assuva Krallığı’ndan veya Truva yakınlarındaki Assos kentinden türediği düşünülür (Bernal, 1991, s.201; Toynbee (1934–61, cilt 8 [1954], s. 711) onu nihai olarak “bataklik” anlamında kullanılan yerel bir terimle ilişkilendirirken, bir kısım yazarlar ise “anakara” terimini tercih eder. Martin Bernal, terimin ifade ettiği anlamın nasıl genişletildiğini şöyle açıklar: “Batı Anadolu’daki Lidya Krallığı MÖ 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu bünyesine dahil edildiğinde, İyonyalı coğrafyacılar Asya’nın anlamını iki şekilde genişlettiler: Anadolu’nun tamamını

içine alacak şekilde ve bir de Avrupa ve Libya (Afrika) ile birlikte üç kıtadan birinin adı olacak şekilde" (1991, s. 201; ayrıca bkz. Steadman 1969, s. 45).

En az MÖ 800 ila 900 yıllarına dayanan Avrupa terimi, daha önceleri batan güneş anlamındaki Samice bir terimle ya da "geniş yüzlü" anlamına gelen Yunanca bir kelimeyle ilişkilendirilmişti (D. Hay 1957, s. 1). Günümüzdeyse birçokları kelimenin kökenini basitçe "anakara" anlamına gelen bir terime dayandırmakta (*Encyclopedia Britannica* 1992, cilt 18, s. 522), Traian Stoianovich ise sadece "geniş perspektif" anlamına geldiğini iddia etmektedir (1994, s. 2). Her halükârda, daha dolaysız öncülü, Zeus tarafından kaçırılarak tecavüz edilen ve Girit Adası'na götürülen, Tire kralının efsanevi kızı Europa'dır. Bununla birlikte, birçok başka köken de öne sürülmüştür ve bu noktada Denis de Rougemont'un (1966, s. 25) uyarısı dikkate alınabilir: "Etimoloji, esas olarak bir yanılgılar, yanlış analogiler, kelime oyunları ve aptalca hatalar listesidir; bir bilim olarak icra edildiğinde, son derece fazla 'mana' bulur ve bunlar arasında sadece kendi seçtiği önemlidir."

Klasik dönem boyunca dünyanın bölümlendirilmesi çevresinde cereyan eden başka çeşitli ihtilaflar da vardı. Örneğin kimi yazarlar, kıtaların alansal kapsamını sınırlandıran ve hepsinin sularla çevrili olduğunun düşünüldüğü bir okyanus modelini tercih ederken, karşıt "kıtalar hipotezini" savunanlarsa Asya ve Afrika'nın sırasıyla doğu ve güney istikametinde uzanarak devam ettiğine ve bilinen okyanusların nihayetinde kara ile çevrili olduğuna inanıyorlardı (bkz. Wright 1925, s. 18–19).

12. Strabo 1854, s. 102.
13. De Rougemont 1966, s. 41.
14. P. Burke 1980, s. 23.
15. De Rougemont 1966, s. 19. Denys Hay'in (1957, s. 9) belirttiği üzere, bu fikrin kökenlerini MS 1. yüzyıla, Josephus'a kadar dayandırmak mümkündür.
16. Woodward 1987, s. 334. Beazley'in (1949, cilt 2, s. 577) belirttiği gibi, bazı ortaçağ haritalarında Avrupa Asya'dan daha büyük gösteriliyordu.
17. Bkz. Strabo 1854, s. 55.
18. Martianus Capella'nın önemine dair bkz. Lindberg 1992, s. 145.
19. Bkz. Capella 1977, s. 231–32.
20. Bkz. Kimble 1938, s. 20, 24.
21. Bkz. D. Hay 1957, s. 25, 52.
22. Leyser 1992, s. 37.
23. Bkz. P. Burke 1980; W.H. Parker 1960.
24. Bkz. Wright 1925, s. 74.
25. Woodward'ın (1987) açıkladığı üzere, ilk T-O haritalarını yapanların amacı uzamsal temsilin "doğruluğu" değildi. Ortaçağ haritacılarının zaman zaman bilinmeyen ilave kıtalar tasvir ettikleri de unutulmamalıdır (bkz. Beazley 1949, cilt 2, s. 571–72; Wright 1925, s. 157; J. Friedman 1994, s. 67).
26. W.H. Parker 1960, s. 281.
27. Glacken 1967, s. 365.
28. Bkz. P. Burke 1980, s. 23.
29. Bkz. D. Hay 1957.

* Yazarlar burada "anamlama, anlam ifade etme, mana" anlamlarına gelen "signification" kelimesi ile "önemli, manidar, kayda değer" anlamlarına gelen "significant" kelimelerini birlikte kullanarak bir kelime oyunu yapmıştır. (ç.n.)

30. Toynbee (1934–61, cilt 8 [1954], s. 720–21), Avrupa gibi kıtasal terimlerin salt fizyografik niteliklerden ziyade sosyal ve kültürel niteliklerle yüklü olmaları nedeniyle, Rönesans döneminde aslında coğrafi tahayyülde bir bozulma görüldüğünü ileri sürer. Buradaki birincil hata, bu iki Avrupa'nın –fiziksel ve medeniyetsel– sınırlarının örtüşmesi gerektiğinin varsayılmasıydı ki bu yalnızca geçici süre için yaklaşılabilen bir durumdu. 20. yüzyıl başlarında gerçekleşen savaşlar ve nüfus hareketleri, aslında bu “kıtasal” ve kültürel alanlar arasında, en azından Ege do-laylarında, şimdiye dek görülen en yakın uyumu yarattı; bu nedenle halihazırda denizin batı kıyılarını Yunan, Hristiyan ve (dolayısıyla) sorunsuz bir şekilde Avrupalı, doğu kıyılarını ise Türk, Müslüman ve (dolayısıyla) Asyalı olarak görme eğilimindeyiz. Bununla birlikte 7. ve 8. yüzyıllarda, yani Küçük Asya'nın büyük öl-çüde Yunanca konuşulduğu ve Hristiyan olduğu dönemlerde, Yunan Yarımadası'nın kendisinde çoğunlukla Yunanca konuşulmadığı ve bölgenin Hristiyan olmadı-ğını hatırlamak fayda var. (Bu dönemde Yunan Yarımadası'nın Yunan olma-yan doğası ve müteakiben yeniden Helenleştirilmesi hakkında, bkz. Threadgold 1988, s. 157 vd; Anadolu'nun bu dönemdeki Yunan doğası hakkında, özellikle bkz. Vryonis 1971, s. 42). Kültürel ve fiziksel sınırların bu şekilde örtüşmesi ancak nadir görülen tarihsel rastlantılar sayesinde mümkündür.
31. Bkz. O'Gorman 1961.
32. Zerubavel 1992, s. 69.
33. Bkz. Lach 1977, s. 273.
34. Mignolo 1993, s. 240. Mignolo, İspanyolların Hintliler kavramını Amerika kavramına tercih etmelerinin sebebinin kısmen bu kavramın İspanyolların Batı Yarımküre'deki sömürgeleri ile Filipinler arasında bir bağ kurması olduğunu iddia eder.
35. Bkz. Zerubavel 1992, s. 79–81.
36. Bkz. Mignolo 1993. Amerika, 19. yüzyılın başlarında genellikle apayrı bir tabiat dün-yası olarak görülüyordu, birçok Aydınlanma düşünürü ise Amerika'nın doğasını Doğu Yarımküre'dekinden daha aşağı görüyordu (bkz. Pratt 1992; Glacken 1967).
37. O'Gorman 1961, özellikle bkz. s. 55, 127–137.
38. Elbette, Amerika'nın “canavarvari” halklarına dair söylentiler bir süre daha devam etti (bkz. Dathorne 1994, s. 32).
39. Bkz. Ortelius 1570, Harita 1. Ortelius'un 50 numaralı Türkiye (Turcicum) haritası, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem Asya hem de Avrupa bileşenlerini gösterir; 18. yüzyılın neredeyse tüm atlaslarında “Asya'daki Türkiye” ile “Avrupa'daki Türkiye” kati bir surette ayrılmıştır.
40. Örn. bkz. Sanson 1674.
41. Ortaçağ dünya haritalarında bazen kesin bir Avrupa-Asya ayrımı bulunmaz (bkz. Beazley 1949, cilt 2, s. 565).
42. W.H. Parker 1960, s. 282.
43. Bkz. Bassin 1991b, s. 6.
44. Forsyth'in (1992, s. 146) ayrıntılı bir şekilde açıkladığı üzere, “Bugüne dek [1700'ler] Rus resmi makamlarının lügatinde [Asya] ‘güvenilmezliği’nin Sibirya halklarına atfedilmekle kalmadığı, aynı zamanda ‘Asyalı’ ifadesinin izah gerektirmeyecek kadar açık, aşağılayıcı bir terim olarak kullanıldığı, göze çarpmaktadır.”
45. Bkz. Bassin 1991a, s. 768. Öte yandan, Batı Avrupa'daki biliminsanları ise çoğun-lukla farklı düşüncelere sahiptir. Montesquieu'ye (1949, s. 264–65) ve çağdaşları-nın birçoğuna göre, örneğin, Büyük Tataristan, özünde günümüz Orta Asya'sını oluşturan Sibirya'nın güneyinde bulunuyordu. Tataristan teriminin türediği kök

- düşünüldüğünde bu daha doğru bir tanımdır. Bununla birlikte, 18. ve 19. yüzyılın başlarındaki birçok Batı Avrupa atlası, Sibirya'yı Tataristan'ın bir parçası olarak gösterir (bkz. 6. Bölüm).
46. Bkz. Bassin 1991b, s. 8.
 47. Bkz. W.H. Parker 1960, s. 286. Malte-Brun (1827, cilt 1, s. 285), St. Petersburg'daki Rus coğrafyacıların yakın zamanda iki kıta arasındaki doğal ayrımı Urallar'ın teşkil ettiğini "kanıtladıklarını" iddia etmiştir.
 48. Örn. bkz. S. Butler 1829, Harita 2; Cary 1808, Harita 3; Finley 1826, Harita 1; D'Anville 1743, Harita 1; R. Wilkinson 1794, Harita 1; G. Robert de Vaugondy ve D. Robert de Vaugondy 1798, Harita 1. Don-Volga-Urallar şeması, 1849'da dahi S. August Mitchell tarafından kullanılmıştır (Harita 44).
 49. Örneğin kimi haritacılar Rus Transkafkasyası'nı Avrupa'da konumlandırmıştır (W. Johnston 1880, Harita 2); diğer birçok haritacı ise, hem Transkafkasya'yı hem de Güney Urallar'ın hemen doğusundaki bölgeyi içine alacak şekilde Rus idari sınırlarını esas alıp, Ural Nehri'nin batısındaki küçük bir toprak dilimini Avrupa'nın dışında bırakmıştır (B. Smith 1899, Harita 73; *Hammond's Modern Atlas of the World* 1909, Harita 79; Gaebler 1897, Harita 5; Patten ve Homans 1910, s. 67). Öte yandan, 20. yüzyılın ortalarına ait bazı atlaslarda, Avrupa-Asya sınırını Kuzey ve Güney Urallar'ın zirve hattından geçirecek şekilde siyasi kriterler kullanılmıştır; ancak orta kısımda Asya sınırı Perm Bölgesi'ni Avrupa'nın dışında bırakacak şekilde batıya kaydırılmıştır (Rand McNally 1932, s. 197; *Encyclopedia Britannica World Atlas* 1949, s. 8-9; *Hammond's Ambassador World Atlas* 1954, s. 26).
 50. Örn. bkz. S. Hall ve Hughes 1856, Harita 1; Stieler 1865, Harita 5; Colton 1856, Harita v.
 51. Bkz. Dillion 1994, s. 19.
 52. *Encyclopedia Britannica* 1963, cilt 8, s. 836.
 53. *Encyclopedia Britannica* 1963, cilt 21, s. 632.
 54. Mackinder 1904, s. 428-29. Avrupa'nın, Asya'nın uzak batısı için kullanılan geleneksel bir isim olduğunu, daha çok erken bir tarihte iddia eden John Kirtland Wright da benzer şekilde "kurak Afrika-Arap bölgesi"nin tamamını "Avrupa alanı" içine dahil etmiştir (1928, s. 4-6). Bunu büyük ölçüde ırksal değil tarihsel nedenlerden ötürü yapmıştır.
 55. Akt. Oxford English Dictionary 1971, cilt 1, s. 536.
 56. Bowen 1752, s. 3.
 57. Pitt 1680, s. 14.
 58. Bassin 1991b, s. 9-10.
 59. Oxford English Dictionary 1971, cilt 1, s. 536. Bununla birlikte, burada eski ve yeni terimlerinin kullanımına ilişkin başka bir sorun vardır. "Yeni Dünya" genellikle Kuzey ve Güney Amerika'yı kapsayacak şekilde kullanılsa da Avustralya ve Yeni Zelanda'nın dahil edildiği durumlar da az değildir. Esasen, 16. yüzyılda Ptolemy, kendisine yabancı olan tüm bölgeleri (Doğu ve Güneydoğu Asya'nın büyük kısmı dahil) Yeni Dünya'nın bir parçası olarak sınıflandırmıştır (bkz. Lach 1977). 19. yüzyılın sonlarında, harita yapımcılarının kıta terimini aynı anda hem eski hem de yeni anlamlarında kullanmaları hiç de sıradışı değildi. Örneğin Bartholomew (1873, s. vii), aynı paragrafta dünyanın hem iki kıtaya hem de altı kıtaya bölündüğünü belirtir.
 60. Kabul etmek gerekir ki 1800'lerin sonlarına gelindiğinde atlaslarda bulunan dünya haritalarının eskiye nazaran çok daha azı kıtasal bölümlendirmeleri belirtecek şekilde renklendirilmiştir; bunun yerine, siyasi bölümlendirmeler giderek artan

1. BÖLÜM

bir yoğunlukta vurgulanmıştır (bkz. 6. Bölüm). Bununla birlikte kıtalar, günümüze dek çoğu atlasın merkezi organizasyonel niteliğini teşkil etmeyi sürdürmüştür.

61. Kuzey ve Güney Amerika'nın tek bir birim olarak tasavvur edildiği örnekler için bkz. Sanson 1674; *Geographischer Atlas Bestehen* 1785; Pitt 1680; Bowen 1752; D'Anville 1743; Woodbridge 1824; Butler 1829; Kuzey ve Güney Amerika'nın iki ayrı birim olarak tasavvur edildiği örnekler için bkz. R. Wilkinson 1794; G. Robert de Vaugondy and D. Robert de Vaugondy 1798; Bonne 1771; Kitchen 1773; Palairer 1775; Finley 1826; Cary 1808; Avustralya'nın Asya'nın bir parçası olarak tasavvur edildiği örnekler için bkz. Palairer 1775; Kitchen 1773; Finley 1826; Avustralya'nın ayrı bir bölüm olarak tasavvur edildiği örnekler için bkz. R. Wilkinson 1794; G. Robert de Vaugondy ve D. Robert de Vaugondy 1798; Bonne 1771; Avustralya'nın bir ada olarak tasavvur edildiği örnekler için bkz. D'Anville 1743; *Geographischer Atlas Bestehen* 1785; Cary 1808; Woodbridge 182.
62. Özellikle bkz. Montesquieu 1949, cilt 1, s. 264–69.
63. Ritter 1864, s. 183. Ritter zaman zaman kıtalar ve adalar arasındaki ayrımın bir dereceye kadar keyfi olduğunu savunmuş, Avustralya'nın dünyanın en küçük kıtası sayılabileceği gibi dünyanın en büyük adası olarak da görülebileceğini, hatta Java ya da İngiltere'nin bile kıta olarak kabul edilebileceğini iddia etmiştir. Bununla birlikte, kimi zaman da adeta Avrupa, Asya ve Afrika'yı dünyanın birincil kara kütleleri olarak kabul eden klasik üçlü sisteme geri dönmüştür (bkz. Ritter 1863, s. 72). En sonunda ise, her kıtayı insanlığın yükseliş öyküsünün farklı bir bölümü için ilahi olarak planlanmış yerler olarak gören dörtlü kıtasal sistem etrafına bina edilmiş dünya tasavvurunu seçmiştir. Ritter'in kıtaların doğal birimler teşkil ettiklerine dair esasen dini nitelikteki kanısı için ayrıca bkz. R. Dickinson 1969 (s. 38).
64. Bkz. James ve Martin 1981, s. 129'daki bahis. Kıtalar ve ırksal gruplar arasında bir bağ kurulması fikri, her biri dünyanın dört çeyreğinden birinde yer alan dört farklı renk arasında bir ayrıma giden Linnaeus'un çalışmalarından kaynaklanmaktadır (bkz. Linnaeus 1735, "Regnum Animale" başlıklı altındaki ilk tablo; ayrıca bkz. Pratt 1992, s. 32). Zaman zaman "Fiziksel Antropolojinin Babası" olarak da anılan Johann Friedrich Blumenbach (1865), daha sonraları Linnaeus'un sistemi üzerinde değişiklikler yapmış, her ırkın dört kıta artı Okyanusya ile bağlantılı olduğu ancak tam anlamıyla özdeşleştirilmediği beşli bir sınıflandırma sistemi kullanmıştır. Blumenbach, beyaz ırkın Avrupa'da Kuzey Afrika'da ve Asya'nın Ganj'ın batısında ve Amur'un kuzeyinde kalan kesimlerinde bulunabileceğini ileri sürmüştür. (Burada şunu da belirtmek gerekir: Blumenbach bu "ırk"a Kafkasyalı adını vermiştir, zira ["Asyalı" bir halk olan] Gürcüler'i onun en mükemmel temsilcileri olarak görmüştür [s. 269]. Kıtalar ve ırklar arasında doğrudan bir korelasyon olduğuna ilişkin ten rengi temelli bir görüş 1800'lerin sonları ve 1900'lerin başlarında Çin'de de popüler olmuştur (bkz. Dikötter 1992, s. 78).
65. Guyot 1970, s. 28. Guyot, Güney Amerika ve Avustralya'ya verilen kıta statüsü düşünüldüğünde o dönemde oldukça ender görülen altılı bir şema benimsemişti. Bu hamlesi, genişlettiği kuramı açısından önem arz ediyordu, zira sıklıkla kuzeydeki üç kıta ile güneydeki üç kıta arasında bir tezat ilişkisi kuruyor ve ilkinin diğerinden çok daha üstün olduğunu savunuyordu. Böylece Avrupa, üstün bir kıtalar grubunun en üstün kıtası olarak öne çıkıyordu.
66. Elbette tüm Viktoryen dönem akademisyenlerinin bu tür bir coğrafi muhakeme izleyerek bu mantıksal sonuca ulaştıkları söylenemez. Örneğin, F. Ratzel'in *History of Mankind [İnsanlık Tarihi]* kitabı, standart kıtasal terminolojiyi kullanmasına rağmen,

kıtalar ve medeniyetlerden oluşan standart uzamsal mimariden belirgin bir sapma göstermesi nedeniyle ilgi çekicidir. Ratzel, "Asya ve Avrupa Medeniyetleri"ni gösteren bir haritada, Avrupa'dan başlayıp Güney Sibirya üzerinden Mançurya'ya kadar uzanan bir "modern (kuzeyli) medeniyetler" bölgesi ile Asya ve Kuzey Afrika'daki daha yoğun nüfuslu yerleşim bölgelerini kapsayan "antik (güneyli) medeniyetler" arasında bir ayrıma gitmiştir (Güneydoğu Asya'nın adalardan oluşan kesiminin tamamını ise ilkel "doğal ırklar bölgesi" içine yerleştirmiştir). "İrksal" grupları gösteren ikinci bir haritadaysa Ratzel, Doğu Yarıküre'yi Oksidental halklar [Batı halkları], Doğu Asya halkları (Çin, Japonya, Kore, Moğolistan ve Vietnam'da yaşayanlar), İran-Hint halkları (Türkiye'den Filipinler'e kadar uzanan topraklarda yaşayanlar), ve Eritretik halklar (Sami dillerinde konuşanların tamamı ile Doğu ve Batı Afrika'da yaşayanların büyük çoğunluğunu içine alan bir grup) arasında bölmüş-tür (bkz. Ratzel 1896, cilt 3, iç kapaktaki haritalar). Bu hayali ve oldukça tuhaf ayrımlar, diğer biliminsanları üzerinde fazla bir etki yaratmış gibi görünmemektedir.

67. Bunbury 1959, s. 38.
 68. Age, s. 163. Klasik coğrafyacıların çoğu, Asya'yı en büyük kıta olarak kabul ediyorlardı; ayrıca bazıları –Ptolemy (1932, s. 160) gibi– Afrika'nın Avrupa'dan daha büyük olduğunu düşünseler de çoğuna göre Avrupa güneydeki kıtadan çok daha geniştir.
 69. Maunder 1854, s. 30.
 70. Bkz. Colton 1856, Harita v (Yeni Zelanda'yı içermekle beraber Yeni Gine'yi dışarıda bırakır); Stieler 1865, Harita 3; Greenleaf 1842, Harita 1; S. Hall ve Hughes 1856, Harita 1.
 71. Ünlü Fransız coğrafyacı M. Malte-Brun, daha 1827'de sabit deniz sınırlarına dayanan ve dolayısıyla "Güneydoğu Asya"nın adalar bölgesinin tamamını kıtanın dışında bırakan katı bir fiziksel tanım benimsemiştir. Adalar bölgesini ise, çapasını dünyanın beşinci bölümü olarak gördüğü Avustralya'nın teşkil ettiği bir bölge olan Okyanusya'ya dahil etmiştir (bkz. Malte-Brun 1827, cilt 1, s. 286). Bu görüş dünya atlaslarında son derece yaygın hale gelmiştir; örn. bkz. S.A. Mitchell 1849 (haritalar 1 ve 71); Greenleaf 1842 (Harita 1), Rand McNally 1881 (s. 211), Bartholomew 1873 (Harita 1), Cram 1897 (s. 216) ve *Hammond's Modern Atlas of the World* 1909 (Harita 101) – bunların tümünde Güneydoğu Asya Adaları Okyanusya'nın bir parçası olarak gösterilmiştir. Dahası Bartholomew (1873, s. vii), Okyanusya'yı açıkça bir kıta olarak tanımlamıştır.
- Ancak dönemin diğer coğrafyacıları, Güneydoğu Asya Adaları'nı Avustralasya adlı büyük bir birim oluşturacak şekilde Yeni Gine, Avustralya ve Yeni Zelanda'yla birleştirmiş (örneğin, W. Johnston 1880, Harita 1), böylece bölgeyi yeniden Asya'ya dahil edecek bir manevra yapmışlardır. Ancak 1893 tarihli *The Columbian Atlas of the World* [*Kolomb Dünya Atlası*] göre, "Avustralasya" yalnızca Avustralya ve Melanezya'yı ifade ederken (s. 138) Okyanusya, Sumatra'dan Galapagos'a kadar uzanan daha geniş bir bölge olarak tanımlanmıştır (s. 138). 1932 tarihli *The Rand McNally World Atlas* [*Rand McNally Dünya Atlası*], Güneydoğu Asya Anakarası'nın çeşitli birimlerini Asya başlığı altında ele almış olsa da anakaranın kendisini fiilen Okyanusya içerisinde haritalandırmıştır (Rand McNally 1932, s. 229, 253). Bu alanın coğrafya ders kitaplarında görülen terminolojik permütasyonları için bkz. McMurry ve Parkins 1921, H.R. Mill 1922 ve Brooks 1926. Dünyanın başka hiçbir bölgesi bu denli aralıksız metacoğrafi yön değişikliklerine maruz kalmamıştır.
72. H.R. Mill 1922.
 73. Brooks 1926.
 74. Bkz. Van Loon 1937, s. 74.

1. BÖLÜM

75. Bununla birlikte, 1800'lerin ortalarından itibaren Birleşik Devletler'de yayımlanan atlaslarda Kuzey ve Güney Amerika'nın ayrı kara kütleleri olarak ele alınmaları daha yaygındı; Avrupa'da yayımlanan atlaslarda ise birleşik bir Amerika Kıtası norm olmayı sürdürüyordu. Örneğin Amerikan bakış açısı için bkz. Greenleaf 1842, S.A. Mitchell 1849, Colton 1856, Bartholomew 1873 (s. vii), ve Rand McNally 1881 (s. 234); Avrupa bakış açısı için bkz. Cortambert 1869, Stieler 1865, ve S. Hall ve Hughes 1856, ve W. Johnston 1880. Birleşik Devletler'de zaman zaman kullanılan başka bir alternatifse, her iki Amerika'yı da ayrı birer kıta olarak haritalamak ve ardından Kuzey, Orta ve Güney Amerika şeklindeki kıta altı bölümlere ayrıldığına vurgu yapmaktı (bkz. *The Columbian Atlas of the World* 1893, s. 150).
76. Charles Beard (1940, s. 12), bu ülkenin geleneksel –ve ona göre doğru olan– dış politikasını, "Avrupa ve Asya'daki ihtilaflara ve savaşlara müdahil olmamaya, Avrupalı ve Asyalı güçlerin Batı Yarıküre'deki haksız müdahalelerine ise direnmeye dayalı bir sistem" olan "kıtasal Amerikancılık" olarak tanımlamıştır. Bu tezin çağdaş bir eleştirisi için, bkz. Eugene Staley'in (1941) "*The Myth of the Continents*" [*Kıtalar Miti*] başlıklı makalesi. Staley, kıtasal dayanışma yerine deniz dayanışmasını savunmuş ve Birleşik Devletler'in Güney Amerika ile Amerika kıtasındaki ortak konumlarına dayalı olarak doğal bir ilişkiye sahip olduğu fikrini gülünç bulmuştur. Diğer taraftan S.W. Boggs (1945), Batı Yarıküre'nin resmi sınırlarının Cape Verde Adaları'nı, Yeni Zelanda'yı ve en doğuda Sibiryayı da içermesi gerektiğini öne sürerek, Birleşik Devletler tarafından savunulan bir Batı Yarıküre fikrine karşı çıkmıştır. Gerek "Kıtasalcılık" gerekse de "Yarıkürecilik" fikirlerinin Birleşik Devletler'in savaşa girmesinden kısa bir süre sonra ortadan kaybolduğu görülmektedir.
77. Kadim bir faraziye olan Terra Australis kimi zaman gerçek bir kıta gibi sayılmıştır. *The English Atlas*'ın yazarı (Pitt 1680, s. 4) 1680'de Güney Kutbu'nun altında kalan toprakların da dünyanın Avrupa, Asya ve Afrika ile aynı taksonomik düzeydeki bir parçası olarak sayılabileceği yorumunda bulunmuştur. S. August Mitchell'in 1849 tarihli atlasında (Harita 1) Antartika bir kıta olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dek Antartika'yı bu şekilde sınıflandıran atlasların sayısı nispeten azdır. Günümüzde standart hale gelen (Amerika Birleşik Devletleri'nde) yedili şemanın erken bir tasviri için, bkz. *Hammond's Ambassador World Atlas* 1954.
78. Güneydoğu Asya, İkinci Dünya Savaşı sırasında bir dünya bölgesi olarak kavramsallaştırıldığında (bkz. 5. Bölüm), Endonezya ve Filipinler ister istemez Asya'ya eklenmiş, bu da Okyanusya'nın kapsamını daraltarak Avustralya'nın müstakil bir kıta olarak yeniden tasavvur edilmesine yol açmıştı. Savaş sonrasındaki atlaslarda bu manevra belirgindir (örn. bkz. *Encyclopedia Britannica World Atlas* 1949, s. 210–21; Bartholomew 1950, s. 104; *Hammond's Ambassador World Atlas* 1954).
79. Bkz. Warntz 1968, s. 3, 24. Warntz'un geleneksel olarak kabul edilen kara parçaları bölümlendirmelerine ilişkin analizine, "bir kıtanın karasal alanının kıtanın merkezine mümkün olduğunca yakın olması [gerektiği] ve bu merkezin de tüm diğer toprakların merkezlerinden olabildiğince uzak olması [gerektiği]" varsayımıyla başlaması, bu çözümü baştan belirliyordu. Aynı dönemde, yeni Amerikan standart bölümlendirme sistemi, dünyayı biri sularla kaplı olmayı sürdüren yedi bölüme ayrılmış olarak resmeden kadim fakat tali bir coğrafi geleneği büyük ölçüde yeniden hayata geçiriyordu (bkz. Greenblatt 1991, s. 88–89). (Antartika elbette büyük ölçüde donmuş sularla kaplıdır.) İlginçtir ki, Güney Asya'daki antik dünya coğrafyası sistemlerinin bazılarında da dünya yedi kıtaya bölünmüştür (bkz. Tripathi 1969, s. 166, 179 [arkalı önlü harita], 210–11, 214).

80. Chikyū bankoku sankaiyochi zenzusetsu olarak bilinen 18. yüzyılın en etkili Japon dünya haritası, Avrupa kaynaklı kıtasal bölümlendirmeleri gösteren en eski haritalardan biriydi. Ancak bu harita, Arabistan ve Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak kategorilendiriyordu. Öte yandan, aynı döneme ait Rus etkisi gösteren bir haritada (Chikyūzu) ise, "modern" Ural-Kafkas ayırım hattı kullanılmıştı (Avrupa haritalarının çoğunda hâlâ eski sınırların kullanıldığı bir dönemde). (Bkz. Kobe Şehir Müzesi 1989, s. 13, 16.)
81. Geç Edo döneminin küresel coğrafya alanındaki en önemli Japon eseri olan Konyo Zushiki Ho, o dönemin standart dört kıtılı şemasını (Asya-Avrupa-Afrika-Amerika) kullanmış, ek bir beşinci kategori dahilinde Güneydoğu Asya Adaları'nı Avustralya ve Pasifik Adaları'na ilave etmiştir (Mitsukuri Shogo 1845; bu metne ve beraberindeki haritaya ilişkin kısa bir değerlendirme için ayrıca bkz. Kobe Şehir Müzesi 1989). Bununla birlikte daha 1875'te, önde gelen Japon coğrafya ders kitaplarından en az bir tanesinde (Shiozu 1875), Guyot'nun altılı şeması benimsenmiş, üç kuzey kıtasına karşılık üç güney kıtası tasvir edilmiştir.
82. Bkz. Barthold 1937, s. 33.
83. Bkz. Yapp 1992, s. 139.
84. Bkz. Schwartzberg 1992, 1994; Gole 1989, s. 21–22. Bazı Hint kozmografya sistemlerinde bir dizi eşmerkezli "kıta" ve okyanusun var olduğu kabul edilir; bazılarındaysa tamamen ayrı kıtalar halindeki kıtalardan oluşan dörtlü bir sistem söz konusudur. Çoğunluğunu Güney Asya'nın oluşturduğu "bilinen kıta", tipik olarak bu tür haritaların sadece küçük bir bölümünü kapsıyordu. Kore'ye özgü bir kartografi geleneğindeyse, "bilinen dünyanın" merkezinde yer alan, "bir deniz halkasıyla çevrili, bu halkanın dışında da bir kara halkası bulunan" bir kıtanın var olduğu ileri sürülüyordu (Ledyard 1994, s. 259). Bu geleneksel Kore dünya haritalarında tasvir edilen yerlerin çoğu hayali idi.
85. Latin Amerika gibi, kıtasal olmadığı açık olan bir birim dahi hâlâ sıklıkla kıta olarak anılmaktadır (Örn. bkz. Alba 1969, s. 4). Bu durum, kıta idealinin sürekliliğini göstermektedir.
86. Örn. bkz. bütünüyle yedili kıtasal şema etrafında yapılandırılmış hoş bir çocuk kitabı olan *Blast Off to Earth: A Look at Geography* [*Yeryüzüne Roketle Seyahat: Coğrafyaya Bir Bakış*] (Leedy 1992).
87. Bkz. K. Davis 1992, s. 135–36, ek 3. Coğrafya üzerine yakın zaman önce yayımlanmış bir başka popüler eserde (Grillet 1991) (bu seferki küçük bir sınav formatında hazırlanmıştır) de yazar benzer şekilde kıtasal bölümleri dünya coğrafyasının en temel gerçekleri olarak kabul ediyor.
88. Flora âlemlerine bakıldığında, Afrika'nın büyük kesiminin Güneybatı, Güney ve Güneydoğu Asya ile bir araya gelerek Paleotropik Âlem'i oluşturduğu görülmektedir. Öte yandan Kuzey Afrika, geniş Boreal Âlem'in bir parçası olarak Kuzey Avrasya ve Kuzey Amerika'nın kuzeyine bağlanırken, Güney Afrika'nın güneybatısı ise Ümit Burnu Âlemi adında ufacık bir bölge olarak bir başına durur. Tıpkı faunada olduğu gibi, "Güney Amerika" florasının sınırı da kıstaktan değil, Orta Meksika'dan geçer. Avustralya kendine has bir bitkisel yaşam topluluğuna evsahipliği yaparken, Yeni Zelanda ise floral açıdan diğer "Antarktik" bölgeleriyle –Güney Amerika'nın güney ucu gibi– yakınlık gösterir (bkz. Neill 1969, s. 99).
89. Örn. bkz. D.G. Howell (1989, s. 2–6)'daki "kıtalar" bahsi. Howell burada, yeryüzündeki kıtaları adlandırmaya veya numaralandırmaya ihtiyaç duymayıp bunun yerine dikkatini temelde yatan yapısal süreçlere yöneltiyor.

90. Yeni Zelanda aslında (çoğunlukla) batık Campbell Platosu ve Lord Howe Yükseltisi'ni de içeren oldukça büyük bir kıta parçasının üzerinde oturmaktadır (bkz. D.G. Howell 1989, s. 106).
91. Bununla birlikte Kuzey Amerika ve Avrasya'nın kuzeyi, farklı merkezler etrafında gerçekleşen yığılma ve eklenmelerle büyümüş, ayrı jeolojik geçmişlere sahip bölgelerdir (bkz. D.G. Howell 1989).
92. İlginçtir ki, *The English Atlas of 1680*'de (Pitt 1680, s. 1) yazarlar Grönland'ın kıta mı yoksa ada mı kabul edileceğinin henüz belirlenmediğini ifade ederler.
93. Kurtén 1971, s. 214.
94. Wilson 1992, s. 120–21, 250.
95. Lincoln 1994, s. 40.
96. Avrasya'nın bir dünya atlasında ayrı bir kıta olarak tasvir edilmesinin erken bir örneği için bkz. Bartholomew (1950, s. 28–29).
97. Halecki 1950, s. 65.
98. Avrupa ve Asya'yı kıtalar listesinden çıkarıp müstakil bir Avrasya Kıtası oluşturmak, her halükârda yeni sorunlar yaratmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Öte yandan Avrasya terimi belirsiz bir kavramdır. Terim, Avusturyalı jeolog Eduard Suess tarafından 19. yüzyılın sonlarında icat edilmiştir (bkz. Bassin 1991b, s. 10). O zamandan bu yana da birçok farklı bağlamda çok farklı şeyler ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Kimi Rus yayımcılara göre Avrasya, kara kütesinin tamamını değil, Avrupa ile nizami Asya arasına sıkışmış olan bir sözümona ara bölgeyi ifade eder. 19. yüzyılda kendilerini Rus Avrasyacıları olarak adlandıran bir grup bu fikre özel ilgi göstermiş, Avrasya terimini 30 Doğu Boylamı (St. Petersburg'un üzerinde bulunduğu boylam çizgisi) ve Lena Nehri (Orta Sibirya'nın doğusunda yer alır) arasındaki topraklara verilen ad olarak yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Daha doğuda yaşayan Rus milliyetçileri, gayet tabii, daha geniş bir Avrasya fikrini savunurken (bkz. Hauner 1990, s. 158–59), ateşli Panislavistler ise tüm Slav topraklarını –kimi zaman Türkiye'nin batısını ve Suriye'yi de– bu ara “Üçüncü Dünya”ya dahil etmişlerdir (bkz. Bassin 1991b, s. 12). Walicki'nin (1989, s. 502) de belirttiği üzere, Rus Panislavistleri Slav dünyasını ve Avrupa'yı birbirinin jeo-tarihsel antitezi olarak görmüşlerdir. Terimin farklı tanımlarını da bulmak mümkündür. Avrasya, özellikle insan soyları bağlamında, sıklıkla Avrupa ve Asya'nın karışımını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla bir kişinin Avrasyalı olması, hem Avrupa hem de Asya kökenli olduğunu iddia edebileceği anlamına gelir.
99. Bkz. *Encyclopedia Britannica* 1992, cilt 18, s. 522.
100. Yakın tarihli ve kayda değer bir istisna için, bkz. Rand McNally 1994.
101. Nitekim Denis Cosgrove (1994, s. 281) şöyle yazar: “Birleşik Devletler, Avrupa hâkimiyetinin yerini alırken eski kıtanın gerek kutsal gerekse seküler faraziyelerinin pek çoğunu muhafaza etmiş, Avrupa'nın “mission civilatrice”inin* de varisi olmuştur”.
102. Bkz. Reclus 1891, Asia, cilt 1, s. 18.
103. Kıtasal çerçeve, Avrupa'nın şuuruna o denli sıkı sıkıya gömülü haldedir ki, biliminsanları bu çeşitlilikten bir tür yeknesaklık yaratma ihtiyacı hissetmişlerdir. Asya'nın tarihsel birliği kavramı üzerine henüz ciddi bir şekilde düşünüp tartışmanın mümkün olmadığı 1960'larda dahi, modernleşme kuramcıları ortak bir kimliğin ortaya çıkışını görmeye gayret etmişlerdir. Öyle ki, William Theodore de Bary, *Approaches to Asian Civilizations [Asya Medeniyetlerine Yaklaşımlar]*

* Medeni ulusların diğer uluslara medeniyet götürmesi fikri (ç.n.)

adlı kitabında, modernleşme sürecinin halihazırda "Asyalılarda, geçmişte aralarında bulunan eşitsizliklerin hilafına, garip bir şekilde bir tür kimlik duygusu" ürettiğini savunmuştur (de Bary ve Embree 1961, s. viii).

Kuşkusuz aynı dönemin kimi biliminsanlarıysa Asya ahengi fikrini –bazıları son derece partizanca olmak üzere– çeşitli nedenlerden ötürü reddetmişlerdir. Öyle ki, 1954'te Dwight Cooke, görünüşteki amacı Amerikalıların Asya'nın "komünizme kaptırıldığı" yönündeki korkularını yatıştırmak olan *There Is No Asia* [Asya Diye Bir Yer Yok] kitabını kaleme almıştır. Cooke'un akıl yürütmesi şu şekildeydi: Gerçekten böyle bir bölgenin var olmaması durumunda, müştereken Asyalı olarak sınıflandırılan tüm ülkelerin de Çin'in peşine takılmasına gerek kalmayacaktı.

104. Andrew March'ın (1974) ortaya koyduğu üzere, Avrupalılar paradoksal bir şekilde Asya'yı hem doğal hususiyetlerinin bolluğu hem de nüfuslarının çokluğu itibarıyla bir aşırılık diyarı ("Her şeyleri haddinden fazla: Tek eksikleri Yunan pinitliği") ve aynı zamanda yeknesaklık diyarı ("uçsuz bucaksız topraklar, tekdüze bir iklim, özgürlükten yoksun insan kitleleri, ezeli fakat sona ermiş bir tarih") olarak görüyorlardı. March izahatına şöyle devam eder: "Bu iki fikir dizisi bir-biriyle çelişiyor gibi görünmektedir, zira aşırılığın bir yönü aşırı çeşitlilik, yani görünüş itibarıyla yeknesaklığın tam tersidir" (s. 33). Çeşitlilik gerçekten de bir "Asya hususiyeti"dir; ancak bunun yegâne nedeni "Asya"nın çok geniş olmasıdır. Öte yandan, Asya'nın yeknesaklığı kavramının temellendirilebilir bir tarafı yoktur. "Monotonluk" ve "çeşitlilik" tezlerinin arkasındaki coğrafi mantık, sıklıkla absürtlük boyutuna varıncaya dek zorlanır. Öyle ki, 20. yüzyıl başlarının muhtemelen en ünlü Amerikan coğrafyacısı olan Ellsworth Huntington (1945, s. 385), "Asya'nın gerikalmışlığının" aşırı sıcaklıklara, kıt kaynaklara sahip olmasının orta enlem kuşağı siklon fırtınalarına ve yağış miktarında görülen mevsimsel ve yıllık değişkenliğe bağlanabileceğini iddia etmiştir.

105. Akt. de Rougemont 1966, s. 150.

106. Bkz. March 1974.

107. Bu bölümün 71 sayılı sonnotunda açıklandığı üzere, Güneydoğu Asya Adaları 1800'lerin ortalarında ve sonlarında Asya yerine Okyanusya ile birlikte gruplandırılmıştır. 1896'da Keane (s. 1–6), arabulucu bir pozisyon olarak Endonezya Takımadaları'nı Asya ile Avustralya arasında bir geçiş bölgesi olarak tanımlamıştır. Oysa 1903'te Herbertson (s. xv), Timor'a kadarki tüm bu alanın yaygın gelenek gereği Asya'nın bir parçası olarak kabul edildiği konusunda ısrarcıdır. Öte yandan 1964'te dahi *Webster's Geographical Dictionary* [Webster Coğrafi Sözlüğü] (s. 74) Malay Takımadaları'nı Asya tanımının dışında bırakmıştır.

Buzul dönemlerindeki karasal bağlantıları esas almak suretiyle, Asya'nın güneydoğu sınırının nereye kadar uzandığının çok daha net bir tanımını biyolojik bilgilere dayalı olarak yapmak mümkündür. Bu kapsamda Peter Bellwood (1992, s. 61) şöyle der: "Huxley Hattı'nın batısında kalan Sunda Shelf Adaları, Asya'nın gerçek doğu sınırını teşkil eder ve Asya'ya özgü canlı türlerini içerir." Endonezya'yı (ve hatta Filipinler'i) net bir şekilde kesen bu sınırlandırmaya zoolojik ve arkeolojik bağlamların dışında oldukça nadiren rastlanır.

108. Bu manevraya İkinci Dünya Savaşı öncesinde nadiren rastlansa da L.L. Poates and Co. *Complete Atlas of the World*'deki [Eksiksiz Dünya Atlası] (1912) bir haritanın bu tarz bir bölümlendirmeye işaret ettiği anlaşılmaktadır (s. 167).

109. Sözkonusu harita, dağıtımı Cambridge University Press tarafından yapılan 1990 tarihli bir Modern Asya Çalışmaları ilanında yer almaktadır.

110. Bkz. "Asia and Europe: Friends Apart" [Asya ve Avrupa: Ayrı Dostlar] Economist, 9 Mart 1996, s. 33.
111. Bu Kuzey Amerika görüşü nispeten yakın dönemde sıradan hale gelmiştir, ancak geçmişini Thomas Kitchen'ın 1771 tarihli atlasına kadar dayandırmak mümkündür (bkz. Harita 9). Bu atlasta, Meksika'nın çoğu ve Orta Amerika, Batı Hint Adaları'nın bir parçası olarak gösterilmiştir (Harita 10).
112. Çevresel determinizmin klasik bir ifadesi için, bkz. E. Huntington 1907
113. Bkz. Bassin 1991b.
114. Toynbee 1934–61, cilt 8 (1954), s. 713, 711.
115. Peet 1991b.
116. Murphey 1992; benzer bir problem için bkz. Spencer ve Thomas 1971, s. 1–3.
117. Muson Asyası'nın dışında kalan Sibiry'a'nın güneydoğu kesimleri muson hava akımlarından büyük ölçüde etkilenirken, dahil edilen tarım havzası etkilenmemektedir.
118. Murphey (1992, s. 5) esasen bölgenin ortak vasıflarının bir listesini sunar: geniş ailenin önemi, öğrenmeye duyulan saygı, yaşa saygı, kadınların geleneksel olarak itaat altına alınması, hiyerarşik toplum yapısı, geleneksel geçmişe duyarlılık ve grup refahının önce gelmesi gibi. Bununla birlikte, son derece genel nitelikte olan bu özellikler, dünyanın başka birçok bölgesi için de karakteristiktir ve Muson Kuşağı içerisinde genelgeçer nitelikte oldukları kesinlikle söylenemez; aslına bakılırsa Güneydoğu Asya ve Hindistan'ın güneybatısında "kadınların geleneksel olarak itaat altına alınması" dünyanın diğer pek çok bölgesine göre daha az görülen bir olgudur.
119. Bkz. March 1974, s. 44.
120. Örn. bkz. Geddes'teki (1982, s. 2) bahis: "[G]enellikle beşeri sınırların jeomorfik sınırları izlediği görülecektir. Bu durum, Hindistan'ın binlerce yıllık kırsal kesimlerinde Kuzey Amerika gibi "yeni" bir diyara nazaran çok daha fazla, hatta ortaçağ Avrupa'sından bile daha fazla görülür."
121. 18. yüzyılda Amerika'nın genellikle cılız bir tabiata sahip olduğu, bunun da o zamanlar kıtanın hakim görülen konumunun bir kanıtı olduğu düşünülüyordu (bkz. Glacken 1967, s. 680).
122. Buckle 1872, s. 87. Carl Ritter, benzer şekilde, Avrupalıların diğer kıtalara nazaran bir avantaja sahip olduklarını, zira kıtalarının diğerleri arasında en küçük kıta olduğunu ileri sürmüştür: "Avrupa, tüm bu aşırılıklar arasında öyle bir konumdaydı ki, bu onu geride bırakacak değil, aksine tercih ve teşvik edilmesine sebep olacak bir konumdu. Bu kıtanın payına düşen alan diğerlerine nazaran çok daha küçüktü; bu nedenle öğrenilmesi çok daha kolay, işlenmeye başlaması da çok daha çabuk oldu" (1863, s. 348).
123. Akt. Archer 1993, s. 507, vurgu eklenmiştir. Burada kayda değer bir ironi mevcuttur, zira Vidal genellikle anti-çevresel determinist coğrafya okulunun kurucusu görülür.
124. Kennedy 1987, s. 17–19. Bu pasaj, Montesquieu'nün görüşleriyle güçlü bir benzerlik sergilemektedir (bkz. 1949, cilt 1, s. 269).
125. Bkz. Kennedy 1987, s. xxi.
126. William Rowe (1984, s. 62) bu konuda şöyle yazar: "Sanayi öncesi Çin'in eşsiz verimliliğe sahip suda taşımacılık sistemi, mesafe ve düşük teknoloji kaynaklı engelleri aşmasına ve Ch'ing Hanedanlığı dönemi ortalarına gelindiğinde ulusal bir pazar geliştirmesine imkân sağladı, oysa Avrupa'da ve diğer yerlerde böyle bir gelişme ancak buharlı taşımacılığın gelişiyle sağlanabilecekti." (Ayrıca bkz. McNeill 1995, s. 21.)
127. Bkz. Gupta ve Ferguson 1992, s. 17.

2. Bölüm: Şark ve Garp'ın, Doğu ve Batı'nın Uzamsal İnşası

1. Said ve karşıtları arasındaki tartışma, Bernard Lewis'nin *Islam and the West* (1993b) [*İslam ve Batı*] eserinde özetlenmiştir. Said'e yönelik Marksist cepheden yıkıcı bir eleştirici için bkz. Ahmad 1992.
2. Bkz. Said'in (1978) "Coğrafi İmgelem" konulu bölümü.
3. Sylvain Levy, akt. Schwab 1984, s. 1. Pek çok yazar, bir süredir dünyayı Doğu ve Batı şeklinde ayırmanın absürtlüğüne dikkat çekmektedir. Örneğin, *Eastern and Western World* [*Doğu ve Batı Dünyası*] adlı bir antolojide, hem "Batılı bakış" ile katkı sağlayan yazar (Vlekke 1953) hem de "Oryantal bakış" kısmını sunan yazar (Som 1953), net bir küresel ayırım fikrine karşı çıkmaktadır. Öte yandan, dünyanın boylamsal olarak ikiye ayrılmasına ilişkin sorunlara ne sıklıkla işaret edildiğinden bağımsız olarak, konunun özünü oluşturan düşüncenin gerek kamuoyunda gerekse de akademik muhayyilede yayıfladığı söylenemez.
4. Bkz. Unno 1994, s. 439.
5. Bununla birlikte, Birleşik Devletler ile bağlarını koparmak isteyen Avrupalılar, zaman zaman tüm Avrupa'yı birleştiren ortak bağları vurgulamalarına olanak tanıyan katı bir kıtasal söyleme geri dönmeyi yeğlemelerinin sonucu olarak Batı kavramını küçümsemişlerdir (bkz. 1991, s. 38–39).
6. S. Hay 1970, s. 330.
7. Pek çok post-yapısalcı ve post-kolonyalist yazar, bu tür metacoğrafi ayrımlar ortaya koymaktan kaçınmaya çalışır. Örneğin G. Prakash (1990, s. 384), bu yeni analiz tarzının "düşüncelerimiz içinde sessizce yer eden özcü kategorilerin –doğu ile batı, Birinci Dünya ile Üçüncü Dünya– mevcudiyetini sarsacağını" yazar. Gelgelelim pratikte bu özcü kategorileri suçlamak, onlardan kaçınmaktan çok daha kolaydır. Prakash'ın kendisi, aynı makalede (s. 383–84) Doğu'yu Üçüncü Dünya ile bir tutar; üstelik bir yandan her iki kavramı da reddetmeye çalıştığı sırada. Öte yandan "post" hareketiyle aynı çizgideki kimi yazarların kendi söylemleri içerisinde bu zorlukların bilincinde olmaları dikkat çekicidir. Sara Suleri (1992, s. 12–13) şöyle der: "[K]olonyal ötekiliğin çağdaş yeniden okumalarında ötekilik retorigi, tam da parçalamaya çalıştıkları Şarkiyatçılığın postmodern bir ikamesini ortaya koyacak şekilde sık sık çarpıtılır." Bununla birlikte, postmodernizmin Üçüncü Dünya'ya, özellikle de Hindistan'a tatbik edilen haline yönelik aydınlatıcı bir eleştiri için Rosalind O'Hanlon ve D. Washbrook'a (1992) göz atabilirsiniz. Yazarlar, "Doğu-Batı ikiliklerini" yıkanın aslında post-yapısalcılar değil, "temelci" tarihçiler olduğunu ileri sürerler (s. 146).
8. R. Schwab (1984, s. 1), Doğu-Batı ayrımını Roma İmparatorluğu dönemine dayandırır.
9. Aynı yazarın dahi zayıf bir argümanlar dizisini sürdürmek için Batı'nın bir tasvirinden diğerine kayması hiç de az rastlanır bir durum değildir. Theodore von Laue genellikle Batı'yı İngiltere ve Fransa ile sınırlandırırken (Birinci Dünya Savaşı sonrası Birleşik Devletleri de kulübe dahil edecek şekilde), bir noktada bölgeyi açıkça tüm Avrupa'yı içine alacak şekilde tanımlar (1987, s. 35); hemen ardından da pratikte Rusya'nın batısını (Avrupa Rusya'sını) dışarıda bırakır. Almanya'yı Batı'nın dışında bırakan Douglas Jerrold (1954, s. 57), daha sonra Batı'yı dolaylı olarak tarihsel Hristiyanlık âleminde ibaret olacak şekilde tanımlar; ki bu tanım Etiyopya'yı da içine alır. Batı medeniyeti ile Rusya ve Balkanlar'daki Ortodoks dünyası arasında mutlak bir ayrıma gitmekte ısrar eden karşıtı Arnold Toynbee'nin bu konudaki tutarlılığı ise daha da düşüktür. Toynbee, Batı'yı biçimsel olarak Batı Hristiyanlığı (yani Roma Katolikliği ve onun çeşitli Protestan dalları) bölgesinden

2. BÖLÜM

ibaret olacak şekilde tanımlamıştır. Bu kriteri takip ederek sadece Amerika'nın tamamını değil, aynı zamanda Filipinler'in büyük bölümünü de içine alan maksimal bir Batı haritası çıkarmıştır (1934–61, cilt 11 [1959; Atlas]). Öte yandan Toynbee, Batı ve Orta Avrupa'da yaşayan nüfusun tamamını dini geleneklerine rağmen Batı mirası bölgesinden uzaklaştırmasını da bilmıştır. 20. yüzyılın başlarında Birleşik Devletler'in göçmenlik konusunda koyduğu kısıtlamaları açıklamaya çalışmış, bu kapsamda örneğin ülkeye yeni gelen göçmenlerin pek çoğunun Batılı olmayan bir karaktere sahip olmasına atıfta bulunmuştur: "O yıllardaki İtalyan Roma Katolik göçmenlerin çoğunluğu, aslen bir Norman askeri fetih seferi sırasında silah altına alınarak adım attıkları Batı Hristiyanlığı ile geçirdikleri dokuz yüzyıllık bir ilişki deneyiminden sonra bile kripto-Bizanslılar olarak kalmayı sürdüren Napolitenler ve Sicilyalılardır. Tuna Habsburg'undan ve Rus İmparatorluğu'ndan gelen göçmenler arasında, Yahudilerin yanı sıra kendini gizlemeyen Bizanslılar da vardır" (1934–61, cilt 8 [1954], s. 215).

10. Yunanların Doğu-Batı eksenini üzerinde konumlandırılması ve yeniden konumlandırılmasına dair, bkz. A. Smith 1986, s. 203. Yunanistan sıklıkla (ancak her zaman değil) Batı kültürünün doğum yeri kabul edilirken, klasik dönem sonrası Yunan dünyası, Soğuk Savaş dönemi sırasındaki jeopolitik söylemin teşkil ettiği kayda değer istisnayı saymazsak, genellikle Batı dışı olarak sınıflandırılır. Bu ayak oyunu, inkâr edilemez birtakım çelişkiler yaratsa da yine de son derece kullanışlı olduğu görülmüştür. Örneğin, Avrupa medeniyetinin büyük yürüyüşü etrafında yapılandırılan bir anlatı, ortaçağ Bizans'ının oynadığı hayati rol düşünüldüğünde tökezlese de bu Yunan Krallığı'nı Doğu'ya havale etmek suretiyle bu sorun giderilmiş olur. "Bitkinlik ve zindelik, Şark ve Garp, Yunan ve Latin kiliseleri" der bir yazar bize, "1204 yılındaki Dördüncü Haçlı Seferi'nin içinde barındırdığı tezatlardır" (Schevill 1991, s. 133). Ancak "Uzakbatılı" biliminsanlarının Bizans'ı Şark'a sürme yönündeki kuşaklar boyu süregelen bitmek tükenmek bilmez arzularına rağmen, "kültürlerinin Antik Yunan kültürünün kesintisiz bir devamı olduğu" gerçeği yadsınamaz (Threadgold 1988, s. 384). Antik Yunanlara kadar uzanan kesintisiz bir Batı medeniyeti anlatısını ortaya konmak istenirse, günümüz Yunanistan'ını da Batı âleminin dışında tutmak zor olacaktır; MÖ 445 Atina'sı ile MS 1997 Atina'sı arasındaki süreklilik, MÖ 445 Atina'sı ile MS 1997 Los Angeles'i arasındaki süreklilikten katbekat büyüktür. Dolayısıyla, Yunanistan'ı Batı'nın dışında bırakmak ancak ve ancak Batı medeniyetinin kökenini, hem Otto Spengler'in (1926) hem de Toynbee'nin yaptığı gibi, ortaçağ dönemine dayandırmakla ve onun Antik Helen dünyasıyla bağlantısını alelade bir akrabalık ilişkisinden ibaret görmekle mümkündür.
11. Bkz. Bartlett 1993.
12. Bkz. Szücs 1983, s. 133, 156.
13. Bkz. Wolff 1994.
14. Bununla birlikte, Protestan Reform'u sırasında Doğu-Batı ayrımı zaman zaman Batı Hristiyan âlemi içerisindeki yeni bölünmenin üzerine haritalanmıştır. Örneğin Spenser'in Protestan tahayyülünde, bizatihi papa Oryantal bir tiranlık figürü olarak resmedilmiştir (Goldberg 1992, s. 217).
15. Bkz. Rupnik 1991. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı'nın yaygın tanımlarından biri şöyledi: Avrupa (Rusya ve müttefikleri hariç), Amerika, Avustralya ve Güney Afrika (Örn. bkz. A. Weber 1948, s. 2).
16. Bu tasavvurun karşısına ciddi bir rakibin çıkması ancak 1980'lerde Almanya'da pasifist Yeşil hareketin yükselişiyle gerçekleşti. Bununla birlikte, bu yeni seslerin

- yaptığı tek şey katı bir kıtasal çerçeveye geri dönerek, Birleşik Devletler'in ve bir dereceye kadar Sovyetler Birliği'nin dışsal, Avrupalı olmayan güçler olduğunu ve Avrupa'nın süper güçler arasındaki rekabetten sıyrılıp bütünsel bir birim olarak yeni bir çıkış gerçekleştirebileceğini iddia etmekte (bkz. Rupnik 1991, s. 255; Judd 1991, s. 39). Birleşik Devletler ve Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerinde muadil birimler olduğu fikri, 19. yüzyılın başlarına kadar uzanır (bkz. Johnson 1991).
17. J. Williams 1960, s. 1. Temel metacoğrafi kavramların siyasi açıdan böylesine eksiksiz bir biçimde yeniden düzenlenmesinin yaygın bir kabul görmediğinin altını çizmek gerekir.
 18. Slater 1995, s. 67.
 19. Bu manevranın yakın zamandaki bir örneği, Ó Tuathail ve Luke'un (1994, s. 391) coğrafi nitelikli çalışmasında görülebilir. Yazarlar, Lester Thurow'un *Head to Head: The Coming Economic Battle Between Japan, Europe, and America* (1992) [*Kafa Kafaya: Japonya, Avrupa ve Amerika Arasındaki Yaklaşan Ekonomik Savaş*] kitabını, "gerçek savaşların Batı'da en iyinin kim olacağı" üzerine gerçekleştireceğini ileri süren bir eser olarak tanımlar.
 - Kimi zaman da yazarların Batı'nın kapsamını, yalnızca Japonya'yı değil, ekonomik açıdan başarılı diğer Asya bölgelerini de içine alacak şekilde genişlettiklerini görürüz. Öyle ki, Har Iqbal Singh Sara (1983) Sihizm'i bir "süper-oksidantal din" olarak tanımlar; bu argümanını da Sihizm ve Kalvinizm arasındaki paralelliklere ve ayrıca Pencap'ın görece refahına dayandırır.
 20. "Western Culture Flourishes in a Changed Cambodia" [*Değişen Kamboçya'da Batı Kültürü Gelişip Serpiliyor*], Raleigh News and Observer, 26 Mayıs 1993.
 21. Elbette aynı fikir ahlaki açıdan tam tersi bir sonuca çıkacak şekilde de kullanılabilir. Sözgelimi, Benjamin Barber'ın Japon menşeli elektronik oyunlar hakkındaki yorumlarını ele alalım: "Gameboy adı verilen oyun cihazları, Batılı oyunlar, Batılı çizgi roman karakterleri ve rekabet, şiddet, tüketim ve kazanma konusundaki Batılı tutumlardan oluşan istikrarlı bir diyet aracılığıyla Rus evlerine ve Rus çocuklarının zihinlerine ulaşan gizli kültürel şebekelerdir" (1995, s. 254).
 22. Batı'nın karşısına Üçüncü Dünya'yı koyar, ancak Batı'nın orijinal coğrafi tanımını da muhafaza edersek, kendimizi Japonya'yı Üçüncü Dünya'da konumlandırmak gibi saçma sapan bir duruma itilmiş buluruz. Masao Miyoshi bu nedenle "Üçüncü Dünya anlatılarının" –tıpkı Japonya'da üretilenler gibi– doğaları itibarıyla Batı anlatılarından radikal bir şekilde farklı olduğunu savunur (1991, s. 61; ayrıca bkz. s. 41–43).
 23. Yüdice 1992, s. 211. Latin Amerika entelektüelleri ile Avrupa ve Latin Amerika metacoğrafi yapıları arasındaki tarihsel ilişkiye dair bkz. Pratt 1992 (8. Bölüm).
 24. Bkz. Yiengpruksawan 1993, özellikle s. 77.
 25. Avrupalılar, 13. ve 14. yüzyıllardaki Moğol dönemine dek Doğu Asya hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip değildi. Bu dönemin ardından bölgeye ilişkin bilgileri yeniden azaldı: "[O]n altıncı yüzyılda Avrupalılar açısından Hitay [Cathay]* bir gizem olmayı sürdürüyordu" (Philipps 1994, s. 42).
 26. Steadman 1969, s. 42–43'de ele alınmaktadır.
 27. Bkz. Chirol 1924, özellikle s. 5.
 28. Bkz. Schwab 1984, s. 71.
 29. Çoğu yerli Sibiryalı halkını Asya (veya Avrasya) tarihinin ana akımının dışında tutmak anlaşılabilir olsa da bu hamlenin dayandırıldığı kriterin rahatsız edici

* Ortaçağ döneminde Avrupalıların Çin'e (özellikle Çin'in kuzeyine) verdikleri isim (ç.n.)

sonuçları vardır. Tarihsel muhayyilemizdeki temel kusurlardan biri, genellikle yazılı geleneği bulunmayan halkların tarihin akışından tamamen dışlandıkları, esas itibarıyla zaman çizgisinden ve dünya haritasından silindikleri gerçeğidir. Yerli kültürleri değişmez varlıklar olarak gören veya en azından tarihlerine erişerek yeniden kazandırılmalarının imkânsız olduğunu ve bu nedenle de zamandan münezze bir şekilde, “etnografik bir şimdiki zaman” halinde var olduklarını düşünen antropologlar, yakın zamana dek bu fikrin yayılması üzerinde ittifak etmişlerdir. Ortaya çıkan dünya resmi, en kötü ihtimalle, aktif olarak tarihsel bir Garp ile bir zamanlar tarihsel olan ancak günümüzde büyük ölçüde durağan olan bir Şark’ı birbirinin zıttı iki bölge olarak karşı karşıya koymuş ve dünyanın geri kalanını neredeyse hiç dikkate değer görmemiştir. Bu açık paradigma büyük ölçüde silinip gitmiştir; antropologlar, tarihçilerle birlikte, bir zamanlar tarih dışı kabul edilen halkların tarihlerini yeniden keşfetmektedir (Örn. bkz. Vansina 1990).

30. Guénon 1930, s. 179.
31. Duke Üniversitesi’nde coğrafyaya giriş dersi öğrencileri arasında yapılan bir ankette, öğrencilerin yalnızca %12’sinin Güneybatı Asya’nın Şark’ta olduğunu düşündüğü görülmüştür. (Bu öğrenciler, keza, Ortadoğu’nun kültürel eserlerini de halılar hariç, “Oryantal” olarak nitelememiştir.) Güney Asya bile kavramsal olarak bölgeden kesilip atılmış, Duke öğrencilerinin sadece dörtte biri Hindistan’ı Şark’ta konumlandırmıştır. Elbette bu tür araştırmalar, sadece yaygın coğrafi tahayyülleri değil, aynı zamanda coğrafi okuryazarlık eksikliği de ölçmeleri yönüyle sorunludur.
32. Roma İmparatorluğu’nun bölünmesinin Doğu’nun Batı’dan farklılaşmasına yol açtığı fikri, bazı tarihsel çevrelerde öylesine derin bir şekilde yer etmiştir ki, hiçbir açık gerçeklik onu yerinden edemez. Örneğin Rand McNally, *Atlas of World History*’de (1993a) bizi “Roma İmparatorluğu’nun doğu ve batı parçaları arasındaki farklılıkların günümüz dünyasında da hâlâ açıkça görülebildiği” (s. 46) konusunda bilgilendirir. Bu konuyu kanıtlamak üzere de biri imparatorluğun MS 395’teki halini, diğeri ise Avrupa’nın 1987 yılı itibarıyla Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ile Varşova Paktı arasındaki bölünmüşlüğü gösteren birbirinden tamamen farklı iki haritayı karşılaştırmamız beklenir. Var olduğu iddia edilen örüntüye uyan tek yer Bulgaristan’dır.
33. Yakın tarihli bir Rusya tarihi çalışmasında Paul Dukes (1990, s. 4) şöyle yazar: “Rusya’nın Büyük Petro dönemine dek Batı medeniyetinden kopuk olduğu yönündeki mit varlığını sürdürüyor. Gerçekte ise, Batı ile arada genellikle yakın bağlar olmuştur. Dukes, Tatar hâkimiyeti yıllarında bile “Rusya’nın kültürü[nün] hem Asya hem de Avrupa’dan gelen etkilere açık” olduğu konusunda ısrarcıdır (s. 40). Öte yandan, dünyayı bir dizi makrokültürel bölgeden oluşan farklı medeniyetlere bölmeye konusuna ilgi duyan pek çok biliminsanı ise ısrarla Rusya’nın Batı ve Orta Avrupa ile aynı kategoriye mensup olmadığını ileri sürer. Bu esasen, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Ortodoks Hristiyan mirasını paylaşan diğer Doğu Avrupa ülkeleri de Rusya ile aynı kategoride sınıflandırıldığı takdirde, meşru bir tutumdur. Ancak Latin Batı ve Greko-Rus Doğu’nun da (gerek Helenizm gerekse Hristiyanlık dahilinde) güçlü ortak köklere sahip olduğu ve tarihsel olarak, periyodik Rus ve Balkan “Batılılaşma” döngüleriyle sonuçlanan görece yakın, ancak fasıllı bir bağlantıyı sürdürdükleri de kabul edilmelidir. Fernand Braudel’in dediği gibi, “[Eski] Sovyetler Birliği, bugünkü BDT sıklıkla söylenenin aksine her zaman Avrupalı olmuştur, ideolojisi itibarıyla bile” (1994, s. 302). Tarihsel Hristiyan âleminin bu iki yarısını ayrı ayrı mı yoksa sadece daha büyük bir bütünün varyantları olarak mı

- sınıflandırmayı seçeceğiniz, taksonomik açıdan bütünleştirmeci mi yoksa ayırmacı mı olduğunuza bağlıdır. Ayırmayı seçerseniz, bu ilkeyi dünyanın diğer bölgelerine de taşımanız gerekir. Bu durumda, dünya genelinde İran ve Türk medeniyetlerini Arap medeniyetinden, Güney Hint medeniyetini Kuzey Hint medeniyetinden, Kore medeniyetini Çin medeniyetinden vb. ayırmayı da düşünmeniz gerekir. Oysa Rusya'yı Batı'dan ayırmakta ısrar edenler genellikle dünyanın geri kalanını incelerken bütünleştirmeci bir role bürünmeyi tercih ederler. İşte bu taksonomik tutarsızlık, Avrupa-merkezci coğrafi miyopluğun semptomlarından biridir.
34. Oswald Spengler, Avrupa teriminin kelime dağarcığımızdan çıkarılması gerektiğini, zira Rusya ile Latin kilisesi dünyası arasında asılsız bir bağın varlığına işaret ettiğini iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Öte yandan Spengler ise bize "gerçek tarihi ihtiva eden kavramların" Asya ile Avrupa değil, Doğu ile Batı olduğunu söyler (1926, cilt 1, s. 16, not 1).
35. Bkz. Kiernan 1980, s. 45. İlginçtir ki, Çin'in boyunduruk altına alınmasında diğer Avrupa ülkeleriyle işbirliği yaptığı dönemde Rusya'nın, Avrupa'nın tahayyülünde kısmen "Asyalıktan soyutlandığı" [de-Asianified] görülmektedir.
36. Bu dürtüler halen geçerlidir; David Aikman, yakın tarihli bir *Time* dergisi makalesinde, Rusya'nın şimdi Batı'yı mı –yani özgürlük ve demokrasiyi mi– yoksa Doğu'yu mu –yani kölelik ve itaati mi– tercih edeceğini sorar ("*Russia Could Go the Asiatic Way*" [*Rusya Asya Yolundan Gidebilir*], *Time*, 6 Temmuz 1992, s. 80).
37. Bkz. Wolff 1994. Wolff, Aydınlanma Çağı'nın sonuna gelindiğinde, Avrupa medeniyetinde Kuzey-Güney ayırımından Doğu-Batı ayırımına geçişin tamamlandığını savunur, ancak sunduğu kanıtlar bu hükme ulaşmak için tam anlamıyla yeterli değildir. Esasen Aydınlanma Çağında çok az sayıda yazar "Doğu Avrupa" formülasyonunu kullanmıştır. Üstelik, Wolff'un bizatihi ortaya koyduğu kanıtlar bile Kuzey-Güney ayırımının dönemin tamamı boyunca önem arz etmeyi sürdürdüğünü gösterir. Robin Okey (1992) bir adım daha ileri giderek Aydınlanma döneminde Avrupa'daki Kuzey-Güney ayırımının kısmen "Rusya'nın Avrupalılaşması"na bağlı olarak daha da güçlendiğini ileri sürer.
- Aydınlanma döneminde Doğu Avrupa yaygın biçimde yarı barbar olarak nitelendiriliyor ve hakir görülüyordu, ancak aynı niteleme İskoçya'nın dağlık kesimleri gibi doğulu olmayan bölgelere de yöneltiliyordu. Dönemin Batılı yazarları bir ölçüde "merkez" ve "çevre" Avrupa şeklinde bir ayrıma gitseler de esasen bu terminoloji kullanılmıyordu (merkez-çevre Avrupa görüşünün ortaçağdaki öncülleri için bkz. Phillips 1994, s. 50). Bununla birlikte, 1929'da Francis Delaisi, "kıta"nın merkezi oluşturan "Avrupa A" ve çevreyi oluşturan "Avrupa B" şeklinde bölümlendirilmesini açık bir biçimde kuramsallaştırdı; bunlardan ikincisi esas olarak doğuda olmakla birlikte aynı zamanda kıtanın kuzey ve güney uçlarını da kapsıyordu: "Bir sınır çizgisi çekmeye çalışacak olsaydı, bu hat yaklaşık olarak Stockholm, Danzig, Krakow, Budapeşte, Floransa, Barselona, Bilbao'dan geçecek, ardından Fransa'nın etrafından dolaşıp İngiltere ve İrlanda'nın arasından geçecek, Glasgow üzerinden ilerleyerek Bergen ve Stockholm'e ulaşacaktı" (s. 20).
38. Kuşkusuz, bir Fransız "Rusofili"si dönemi olan 1815'ten 1830'a kadarki süreçte, Rusya'yı Şarklı olarak gören Fransız bilimsanısı sayısı çok azdır, ancak "1830-1 Polonya Devrimi ile Avrupa'nın [böylece yazılmıştır] sınırı bir kez daha batıya, Polonya'ya çekilmiştir" (Woolf 1992, s. 92).
39. Burton 1973, s. 364-65.
40. Bkz. Wolff 1994, özellikle s. 274.

2. BÖLÜM

41. Bassin 1991b, s. 13. Rus Slavofillerin pek çoğu, tam olarak –üstelik terimin en geniş anlamıyla– Avrupa-merkezciydi, öyle ki dünya tarihi haritalarından Asya'yı (özellikle Asya'nın gayrimüslim kesimlerini) adeta silip atıyorlardı: "Eski Rusya'nın Doğu'nun bir parçası olduğunu söylerken Avrupa'nın Doğu'sunu kastediyordu; Pogodin'e göre Avrupa, uygarlığın biricik beşiği idi" (Walicki 1989, s. 53). Burada da yine Doğu-Batı ayrımının ikili doğasını görmekteyiz.
42. Katolik Panislavistler de daha önce aynı doğrultuda savlar ileri sürmüşlerdi, ancak birçoğu (potansiyel hamileri olarak gördükleri) Rusya'nın Avrupalılaşmasını Polonya, Bohemya, Hırvatistan ve diğer Batı Slav topraklarının içsel Doğuluğuna nazaran daha fazla vurgulama temayülündeydi. (Rus Slavofilleri hakkında bkz. Bassin 1991b, s. 14; Panislavizmin Katolik Slavlar arasındaki kökenlerine dair bkz. Kohn 1960b). Klasik Rus Slavofilleri genellikle dil ve din kavramlarını birleştirerek Slavlığı Ortodoksluk ile özdeş görmüşlerdir. Bu görüş, Polonyalıları Slav ırkına büyük bir ihanet etmiş olmakla suçlamalarına (ancak ilginçtir ki Çekler, Slovaklar, Slovenler veya Hırvatlar için bu suçlama aynı ölçüde yapılmaz), Yunanlar ve Romenler ile birleşmeyi hedeflemelerine ve hayal ettikleri nihai başarının da Konstantinopolis'in fethi olmasına yol açmıştır (bkz. Walicki 1989). İroniktir ki, hareketin tamamı, hem Panislavist hem de Slavofil versiyonları itibarıyla, derin bir şekilde Alman romantizminden ilham almıştır.
43. Sözkonusu "Sarı Rusya" hareketine dair, bkz. Hauner 1991, s. 206. Benzer düşünce alışkanlıkları bazı çevrelerde sıkı sıkıya yer etmiş durumdadır. Tarihçi Raymond Schwab'ın "Slavlarda Asya mizacına yakınlık Germen tabiatında olduğundan daha belirgindi" şeklindeki iddiasında bunu yakinen görebilirsiniz (1984, s. 449). Çinli Marksistlerin Sovyetler Birliği'ni sık sık "Doğu ile Batı arasında arabuluculuk yapmak üzere yükselen yeni, üçüncü bir medeniyet" olarak gördüklerini de ilginç bir konu olarak eklemek gerekir (Spence 1990, s. 306).
44. Bkz. Halecki 1950, s. 90.
45. Age.
46. Age, s. 11.
47. Bkz. T. Mann 1983, özellikle s. 29. Mann'ın Batı'dan kopuşunun entelektüel şeceresinin izleri sürüldüğünde, Alman düşününe, Nietzsche ve Schopenhauer'a kadar uzanmak mümkündür.
48. Bkz. Weigert 1942, s. 143. Bunun, Nazi Almanyası biliminsanları tarafından öne sürülen ve birçoğu karşılıklı çelişkiler içeren çok sayıdaki yeni metacoğrafi fikirden yalnızca biri olduğunu da belirtmek gerekir. Bazı jeopolitik uzmanları yüzlerini tekrar kıtasal şemaya çevirmiş ve Almanya'nın (Avrupalı olmayan) Sovyetler Birliği ve ABD'ye karşı birleşik bir Avrupa'yı savunmadaki rolünü vurgulamıştır. Daha yenilikçi bir strateji ise dünyanın sırasıyla Almanya, Japonya, ABD ve (kimi versiyonlarda) Sovyetler Birliği'nin hâkim olduğu üç veya dört siyasi-ekonomik "pan-bölge"ye bölünme sürecinde olduğunu ileri sürmek olmuştur. Almanya'nın bölgesi Avrafrika olarak adlandırılıyor ve Avrupa ve Afrika'nın tamamına ilave olarak Güneybatı Asya'nın büyük bir bölümünü içine alıyordu. Avrafrika bölgesi fikri açısından işler, Nazi devletinin çöküşünden bu yana pek de iyi gitmemiştir (bkz. O'Loughlin ve van der Wusten 1990).
49. Weigert 1942, s. 145.
50. Bkz. Jerrold 1954, s. 51. Carlo Cipolla'nın (1993, s. 278) belirttiği üzere, Birinci Dünya Savaşı Asyalılarca daha ziyade bir "Avrupa İç Savaşı" olarak görülebilir. Bu şekilde

- düşünüldüğünde, İkinci Dünya Savaşı da bir “medeniyet-aşırı” savaşıyla birlikte iki eşzamanlı “iç savaştan” (biri Avrupa’da diğeri Çin ve Japonya arasında) oluşuyordu.
51. Von Laue 1987, özellikle s. 36–39. Von Laue (s. 39) açık bir biçimde Almanların “hem mecazi hem de coğrafi olarak Doğu ile Batı arasındaki en yakın orta noktayı” oluşturduğunu savunmuştur. Bu durumda Almanya’nın İngiltere ile Japonya arasındaki orta noktada bulunduğu varsayılabilir!
52. Kohn 1960a, s. ix, 5, 10.
53. Siyasi ideoloji Doğululuğun sınırını Avrupa’nın göbeğine doğru giderek artan bir biçimde ittikçe, Batılı olmayanın yeni tanımı da diğer cephelerde daha da dramatik ilerlemeler kaydetmiştir. Bazı biliminsanları eski kategorileri büyük ölçekli bir genellemeye tabi tutarak “esasen Şark, gelenek itibarıyla Batılı olmayan hemen her şeyi içine alır” (Sinor 1970, s. xi) iddiasında bulunmuşlardır. Ancak bu nihayetinde Doğu-Batı çerçevesinin o kadar esnemesine yol açmıştır ki, yapay ve esnek Şark terimi bile kullanışlılığının sınırlarına ulaşmıştır. Bu noktada, Şark ve Garp’tan oluşan başlangıçtaki metacoğrafi polarite, karşısında yer alan Batı ve Batılı olmayan çiftine yenik düşmüş, Batılı olmayan ise gitgide Üçüncü Dünya terimiyle temsil edilir olmuştur. Batılı olmayanın coğrafi sınırları da tıpkı selefleri gibi olağanüstü bir çeşitlilik arz etmiştir. Bu sınırlandırılmalar arasında bizim favorimiz, başlığı iyimser bir şekilde *The Nature of the Non-Western World* [Batılı Olmayan Dünyanın Doğası] (Dean 1957) konmuş olan bir kitabın iç kapağındaki haritada yer alır. Bu haritada, “20. Yüzyılda Batılı Olmayan Dünya”, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avrupa dışındaki tüm dünyayı kapsayacak şekilde gösterilmiştir (sonuncu kategoriden sadece Rusya ve Yugoslavya hariç tutulmuştur). Neden Romanya veya Bulgaristan’ın değil de Yugoslavya’nın Batılı olmayan şeklinde sınıflandırılması gerektiğine dair hiçbir açıklama ise sunulmamıştır.
54. Ancak Macarların çoğu Batı’ya ait olduklarına dair tutkulu bir ısrar içerisinde. Tarihsel kanıtlar da apaçık bir şekilde onlardan yanadır. Latince’nin 1780’lere –bölge’nin hemen hemen her yerinde terkedildiği bir dönem– kadar Macaristan’ın idari dili olarak kullanıldığını da ilginç bir konu olarak belirtmek gerekir (B. Anderson 1983, s. 71).
55. Daha 1946’da bazı Batı Almanya siyasetçileri “nazizmi bir Prusyalılığın bir biçimi” olarak yorumlamaya ve Fransa ile Almanya arasında var olan husumetten Prusyalıları sorumlu tutmaya başladılar (bkz. Applegate 1990, s. 242).
56. Longworth 1994, s. 8. Longworth’un kitabın başında ortaya koyduğu iddialar oldukça büyük olsa da kitabın kendisinde aslında çok daha incelikli bir yaklaşım benimsenir ve nihai amacının Doğu Avrupa’da neden Britanya ve Fransa’da karşılaşılan türde bir sivil toplum gelişmediğini açıklamak olduğu anlaşılır. Longworth, Doğu Avrupa’yı hiçbir zaman kesin çizgilerle sınırlandırmaz; en baştaki haritadan (s. x), terimin yalnızca eski komünist bölgenin Rusya ve Doğu Almanya dışındaki kısımlarını kapsadığı anlaşılır; oysa metnin kendisine bakıldığında Rusya, Yunanistan ve hatta Türkiye’yi topyekûn içine alır. Doğu Almanya tanımlanırken ise yalnızca “Doğu Avrupa’ya yakın” olduğu belirtilir (s. 261). Werner Cahnman da 1949’da benzer şekilde Şarlman’ın doğu sınırının güncel önemini vurgulamıştır. Ona göre Batı Avrupa’nın merkezi Paris, Doğu Avrupa’nınki ise Moskova idi; Rusya’nın batı sınırı ile Doğu ve Batı Almanya sınırı arasında kalan bölgeyse, potansiyel olarak her iki yöne de bakabilecek bir “kırılma bölgesi” teşkil ediyordu. Öte yandan Larry Wolff (1994, s. 283), Demir Perde’nin, doğu ve Batı Avrupa arasında “Riga’dan Trieste’ye” bir hat boyunca uzanan Aydınlanma Çağı

2. BÖLÜM

- ayrımının tekrarı niteliğinde olduğunu savunur. Oysa Riga, aslında Demir Perde'nin geleneksel kuzey ucunun yaklaşık 700 kilometre kuzeydoğusunda yer alır.
57. Fry ve Raymond'un (1983, s. 1) dediği gibi, "Birleşik Devletler'deki üniversite dersliklerinde, Batı Avrupa, Üç Büyükler ile eşanlı hale gelmiştir." Bununla birlikte, 1950'lerden 1980'lere kadarki dönemde yazılan coğrafya ders kitaplarının, Soğuk Savaş jeopolitik çerçevesinin o dönemdeki yükselişini gösterecek şekilde Yunanistan'ı genellikle Batı Avrupa'ya dahil ettiğini de ilginç bir konu olarak belirtmek gerekir (Örn. bkz. Diem 1979; Clout vd., 1985).
58. Longworth 1994, s. 7; eleştirel bir görüş için bkz. March 1974 (s. 39).
59. Bkz. Halecki 1950, s. 99.
60. Belirli güncel popüler düşünce çevrelerinde, özellikle radikal çevreselcilik ve maneviyatla ilişkili olanlarında, Batı'yı doğrudan Şark'ın orijinal kapsamının içlerine doğru genişletme yönünde dengeleyici bir eğilim olduğunu da ilginç bir konu olarak belirtmek gerekir. Öyle ki, kendisini "dahili Batı gelenekleri" dergisi olarak tanımlayan süreli bir yayın olan *Gnosis*'in Sufizme ayrılmış özel bir sayısı olduğunu görüyoruz; hakeza radikal çevresel kuramcı Jim Mason'ın "Batı'nın ağırsif ve katı tek tanrıcı Yahudi-Hıristiyan-İslami Mega-dini"ni ele aldığı bir yazı da karşımıza çıkıyor (bkz. *Gnosis: A Journal of the Western Inner Traditions* 30 [Kış 1994]; Mason 1993, s. 30). Nitekim, daha 1962'de –en stereotipik Doğu-Batı dikotomilerinden bazılarının yaygınlaşmasını sağlayan kişi olan– Sidney Gulick (s. 19) Batı'yı Yakındoğu, Avrupa ve Amerika'yı içerecek şekilde tanımlamıştır. Batı'nın ana tarihsel karşıt zemininin –yani orijinal Doğu'nun– kültürel olarak ansızın, adeta baskın yapar gibi ilhak edilmesi en hafif tabirle biraz ironiktir.
61. Klasik Orta Avrupa –veya Almanca tabiriyle Mitteleuropa –tanımları, Almanya'nın Avrupa'nın merkezini oluşturduğu fikrine dayanıyordu (bkz. Meyer 1946, s. 180; Ash 1991, s. 4); Sinnhuber (1954, s. 20) ise Mitteleuropa'nın merkezinin aslında Avusturya, Bohemya ve Moravia olduğunu savunuyordu. Bununla birlikte, "Orta Avrupa" coğrafi yapılar arasında en değişken anlamlılardan biridir. Çeşitli yazarlar, Orta Fransa, Kuzey İtalya, Güney İsveç ve Kuzey Yunanistan gibi bölgeleri de bu alana dahil etmişlerdir (bkz. Sinnhuber 1954, s. 19; Mutton 1961, s. 3); 1954 tarihli Fransızca bir kitaptaysa hem İsviçre hem de Romanya'yı kapsayacak şekilde kullanılmıştır (bkz. George ve Tricart 1954). Kimi bağlamlarda İskandinavya'nın tamamı ve Balkanlar da dahil edilmiş (bkz. Longworth 1994, s. 37, not 39) ve hatta Büyük Britanya ve Rusya'nın Volga bölgesi de zaman zaman Orta Avrupa'da konumlandırılmıştır (Meyer 1946, s. 181 ve 191). Sinnhuber sadece İber Yarımadası'nın sürekli olarak dışarıda bırakıldığını (1954, s. 20) savunur; öte yandan Weitzmann (1994, s. 38) 1800'lerin ortalarında ortaya atılan ve Portekiz'i de içine alacak bir Orta Avrupa Federasyonu önerisinin hikâyesini aktarır! Zaman zaman Almanya'nın tamamının bölgeye konumlandırılması gerekip gerekmediği dahi merak edilmiştir. "Rhineland Orta Avrupa'da mıdır? Öyleyse dahi şüphesiz bu Bavyera veya Saksonya için geçerli olamaz" (Judt 1991, s. 42). Daha yakın dönemdeyse Orta Avrupa zaman zaman Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması üyeleriyle, yani Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan ve Polonya ile özdeşleştirilmiştir. Öte yandan bu grubun yakın gelecekte Slovenya, Bulgaristan ve Baltık devletlerini kapsayacak şekilde genişlemesi mümkündür (bkz. "Concrete Heads [Beton Kafalar]", Economist, 16 Eylül 1995, s. 60).
- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "Orta Avrupa'nın" genel itibarıyla ortadan kaybolması hakkında bkz. Michalak ve Gibb 1992 (özellikle s. 342); son yıllarda yeniden

- ortaya çıkması hakkında bkz. Graubard 1991; bu bölgeyle ilgili coğrafi fikirlerin tarihsel değişimine dair bkz. Sinnhuber 1954, Meyer 1946, Okey 1992 ve Stirk 1994.
62. Bkz. Rupnik 1991.
63. Bkz. Halecki 1950, s. 120, 125; ayrıca bkz. Judt 1991, s. 25. Bu sorun ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşıktır; Mitteleuropa kavramının Alman savunucularının pek çoğu su katılmamış emperyalistlerdir; bazıları ise bu terimi liberal ve federalist fikirlerini daha da ileriye taşımak için kullanmıştır (bkz. Beller 1994, s. 73, 82). İkinci Dünya Savaşı öncesinde pek çok İngiliz yazarın "Alman-merkezci ekonomik Mitteleuropa" fikrini kabul ettiğini de belirtmek gerekir (McElligott 1994, s. 130).
64. Hobsbawm 1993, s. 62. Orta Avrupa'nın temelde Batılı bir kimlik olduğu fikrinin belki de en sofistike savunucusu, Macar akademisyen Jenő Szűcs'tür (1983, s. 133, 156). İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde, İngilizce konuşan coğrafyacılar kimi zaman Batı Avrupa'nın sınırlarını Polonya ve Baltık'a kadar genişletme eğiliminde olmuşlardır (örn. bkz. Cundall 1932). Bu strateji, daha sonra bu bölgede gerçekleşen Sovyet yayılması nedeniyle akim kalmıştır.
65. Bu bilgi, 17 Temmuz 1995 tarihinde Bulgaristan Coğrafya Akademisi üyeleriyle Sofya'da düzenlenen bir röportajda edinilmiştir. Bu coğrafyacılar, hem Doğu Orta Avrupa hem de Güneydoğu Avrupa kategorilerinin Bulgaristan için uygun olduğu görüşündeydiler. Öte yandan, bunlardan ilkinin diğerine tercih ediliyor gibi görünmesinin nedenlerinden biri, Almanya ile olan ve birçok Bulgar'ın yeniden canlandırmak istediği bağları öne çıkarmasıydı. Bulgarların Almanya'ya yönelik tutumu, farklı tarihsel-politik ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda bekleneceği üzere Batı Slavlarınkinden belirgin bir şekilde farklıdır.
66. Okey 1992, s. 104.
67. Schöpflin 1991, s. 91. P. Longworth (1994) da benzer şekilde Çek Cumhuriyeti ve Slovenya gibi ülkelerin, 1918'e dek baskıcı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olmaları nedeniyle Batı'nın bir parçası olarak kabul edilmelerinin mümkün olmadığını savunur. Oysa belirtmediği bazı nedenlerden ötürü, imparatorluğun özünü oluşturan Avusturya'yı aynı mantıksal çıkarımdan büyük ölçüde muaf tutmaktadır (bkz. s. 7). Slovenya'yı Doğu'ya, Avusturya'yı ise (barındırdığı oldukça büyük Sloven azınlıkla birlikte) Batı'ya koymanın tek mantıklı gerekçesi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin günümüzde arkaik hale gelmiş olan jeopolitik yerleşimidir, ki Yugoslavya da o dönemde bu yerleşime hiçbir şekilde tam anlamıyla oturmamıştır.
68. Joll 1980, s. 18.
69. Örn. bkz. Rozman 1991, s. 3. Rozman, Singapur'u Doğulu devletler listesine ekler, ki aslına bakılırsa bu kültürel bir perspektiften bakıldığında uygun görünmektedir.
70. Bu kitabın yazarlarından birinin (Lewis) Duke Üniversitesi'ndeki eski ofisinin bulunduğu bulunan sözkonusu binanın bir tarafı ABD ile Batı Avrupa, diğer tarafıysa Doğu Avrupa ile Rusya arasındaki ticarete yönelik çalışmalara ayrılmıştır. Bina, 1994'te Latin Amerika Çalışmaları Merkezi'ne dönüştürülmüştür.
71. Americo Castro'nun *The Structure of Spanish History* [*İspanyol Tarihinin Yapısı*] kitabı, İspanya'nın Batı tarihinden sapmasını vurgulayan dikkat çekici bir eserdir: "Diğer Avrupa kültürleriyle birlikte incelendiğinde, İspanya tarihi bütünüyle istisnai, anormal bir yaşam formu olarak görünür" (1954, s. 651-52). Bununla birlikte Castro bir yandan da "Öyle ya da böyle İspanya hiçbir zaman Avrupa'dan ayrı olmamıştır" (s. 5) der. Daha önceki kuşakların Amerikalı ve İngiliz yazarları İspanya'yı sık sık ve açıkça küçümseyerek Batı dünyasından kapı dışarı etmişlerdir:

2. BÖLÜM

- "Dolayısıyla İspanyolları ve Portekizlileri, Fransızlar veya İngilizler gibi tamamen Avrupalı özelliklere sahip saf Avrupalılar olarak düşünmememiz gerekir, onları daha ziyade, en azından kısmen, Şarklı olarak düşünmeliyiz" (Sweet 1919, s. 16). Ancak önyargısız bir şekilde incelendiğinde yüzyıllar süren Müslüman hâkimiyetinin İslam sonrası İspanya'ya birtakım sosyal yapılar veya siyasi kurumlar bıraktığı kısa sürede anlaşılmaktadır; neticede Engizisyon oldukça kusursuz bir şekilde uygulanmıştır. Dahası, Kuzey İberya'daki Hristiyan krallıkları da bütünüyle ortaçağın başlarında ortaya çıkan orijinal "Batı medeniyeti" kapsamı dahilindedir. Yoksa Santiago de Compostela başka nasıl açıklanabilir?
72. Her ne kadar Patai (1962) Ortadoğu'dan bir "kültür kıtası" olarak bahsetse de bildiğimiz kadarıyla kimse onu gerçek bir kıta olarak tanımlamamıştır.
73. Hegel 1956, s. 173.
74. Age.
75. Age, s. 113.
76. Örneğin, Doğu-Batı kültürel eşitsizliğinin başlıca kuramcılarından olan F.S.C. Northrop (1960, s. 8), Batı'yı sadece Hindistan, Çin ve Japonya'nın muadili görürken Ortadoğu'yu görmezden gelip geçer.
77. Lawrence 1989, s. 205.
78. B. Lewis ve Holt 1962, s. 2. 1929 tarihli *Géographie Universelle*'de (Moyen-Orient'e alternatif olarak kullanılan Fransızca *Asie occidentale* tabiri, kıtasal şemaya sadık kalmak pahasına bu kavramsal zorluklardan kaçınılmasını sağlar (bkz. Sion 1929).
79. Bkz. Clerk 1944, s. 5; ayrıca bkz. Martin 1944, s. 335.
80. Mahan 1968, s. 237: "Ortadoğu, eğer görmediğim bir terimi benimsemem mümkünse" Ayrıca bkz. B. Lewis ve Holt 1962, s. 1.
81. Öte yandan, böylesine erken bir tarihte bile farklı yazarlar terimi farklı bölgelere atıfla kullanmışlardır. Örneğin, 1906'da Arminius Vambéry kendi "Ortadoğu"suna hem Orta Asya'yı hem de Hindistan'ı dahil etmiştir.
82. Chirol, Ortadoğu'ya bir sınır belirleme konusuyla çok alakadar olmasa da şuradaki pozisyonu gayet nettir: "Ortadoğu, Asya'nın, Hindistan sınırlarına kadar uzanan veya Hindistan yönündeki yaklaşma istikametlerine hâkim olan ve bunun sonucunda da Hindistan'ın gerek siyasi gerekse de askeri savunma sorunlarıyla ilişkili olan bölgelerini kapsar." (1903, s. 5).
83. Bkz. Davison 1963, s. 18.
84. Örn. bkz. Fromkin 1989, s. 16.
85. Bkz. Beaumont, Blake, ve Wagstaff 1976, s. 1; ayrıca bkz. Davison 1963, s. 20.
86. Bkz. W.B. Fisher 1947, s. 416.
87. Age, s. 417.
88. Bkz. Patai 1962. Zaman zaman çok farklı Ortadoğu sınırlarıyla karşılaşmak mümkündür. Bir kitapta, Burma da dahil olmak üzere eski Britanya Hindistanı'nın tamamı bölgenin parçası olarak kabul edilir (bkz. Rivlin ve Szyliowicz 1965, s. 4).
89. Önceleri bölge sadece "Hither Orient" in [Beriki Şark] bir parçasıydı (bkz. B. Lewis ve Holt, 1962, s. 1; ayrıca bkz. Davison 1963, s. 16).
90. Bkz. W.B. Fisher 1947, s. 414. D.G. Hogarth, 1905 tarihli popüler bir kitapta, biraz farklı bir "Yakındoğu" sınırı çizer; bu Yakındoğu, Yunanistan ve Güney Balkanlar'ı, Mısır'ı ve doğuda İran içlerine kadar uzanacak şekilde Güneybatı Asya'yı içine alır. Bununla birlikte kendi yaptığı tanımlamaya da dudak bükerek Yakındoğu'nun "dedelerimizin sadece Doğu olarak adlandırmakla iktifa ettikleri bölge için kullanılan, moda olmuş bir terim" (s. 1-3) olduğunu yazar. Hogarth'ın ortaya koyduğu

şema, Yakınoğu ve Uzakdoğu'yu bölerek birbirinden ayırması ve her iki bölümü de kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde Doğu olarak kabul etmesi yönüyle, özünde Hegel'inkinden biraz farklıdır. İran'ın doğusunu (Horasan) Uzakdoğu'ya, batısını ise Yakınoğu'ya dahil etmesi, muhtemelen kültürel coğrafi örüntülere yeterince aşına olmadığına işaret etmektedir.

91. Yunanistan genellikle Yakınoğu'da konumlandırılmakla beraber, nadiren de olsa Ortadoğu'ya dahil edildiği de görülür; öte yandan, burada bile istisnalar bulunur (Örn. bkz. Morton 1941).
92. Öte yandan Robert Kaplan, bize şimdi eski Yakınoğu kavramını yeniden canlandırmamız gerektiğini, böylece Balkanlar ve Ortadoğu arasındaki tarihsel bağları daha net görebileceğimizi ve Türkiye'nin hem bu bölgedeki hem de İslam medeniyetinin genel yörüngesindeki tarihi (ve gelecekteki?) önemini hatırlatabileceğimizi söylemektedir. (bkz. "Middle East Only a Subplot in the Real Story of the Near East [Ortadoğu, Yakınoğunun Gerçek Öyküsünde Yalnızca Bir Alt Hikâyeden İbaret]", Raleigh News and Observer, 13 Mart 1994, s. 17A-21A [ilk olarak New York Times'da yayımlanmıştır]). Başka yazarlarsa, "yakın" ve "orta" ayrımını muhafaza ederek bu terimleri sırasıyla Levant ve İran merkezli alanlara atıfta bulunmak üzere kullanmayı sürdürmektedir. Ancak burada bile, konumsal mantığın yönünün fazlaca şaşması muhtemeldir; örneğin Anatoly Khazanov'un kullandığı şemaya göre Ortadoğu Türkiye'yi kapsarken, Yakınoğu Güney Arabistan'ı ve bazı durumlarda Somali'yi içine almaktadır (1994, s. 53 vd., 102).
93. W.B. Fisher 1947, s. 416, 414.
94. Diğer Batı Avrupa dillerinin çoğunda, genellikle İngilizce'deki Middle East [Ortadoğu] benzeri terimler kullanılır: El Medio Oriente, Le Moyen-Orient ve Oriente-Medio gibi. Almandada ise daha eski olan Vorderasien ("Ön Asya") terimi daha yaygın olarak kullanılmaktadır (örn. bkz. Atlas International 1985, s. 184).
95. Sözkonusu katalog "Asian Studies [Asya Çalışmaları]" olarak adlandırılmış ve 1993 yılında basılmıştır.
96. O günlerde Uzakdoğu, İndus Vadisi'nden Japonya'ya kadar uzanan toprakların tamamını içine alıyordu. Bununla birlikte Winston Churchill'in Uzakdoğu'yu yalnızca Çin ve Japonya'dan ibaret gördüğünü söylemek mümkündür; İngiltere'nin ilgi alanının merkezini oluşturan Hindistan, Burma ve Malaya, Churchill'in zihninde en saf ve basit haliyle "Doğu"yu oluşturunuyordu (bkz. Davison 1963, s. 21).
97. Katı tanımlardan hareket edildiğinde, en büyük şehri Boğaz'ın batı yakasında yer alan Türkiye gerçekten de kısmen bir Avrupa ülkesidir. Bazı Amerikan akademisyenleri günümüzde Türkiye'yi Avrupa ile Asya, hatta Doğu ile Batı arasındaki bir köprü olarak tanımlayarak tam da bu kavramsal konuma yerleştirirler. Bununla birlikte, Türkiye'nin "kıtasal" konumuna ilişkin fikirler kullanılırken genellikle oldukça rahat davranılır. Örneğin Charles Tilly, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir sayfada "çevresel" bir Avrupa gücü olarak ele alırken aynı kitabın daha sonraki bir yerinde onu "yarı Avrupalı" bir ülke konumuna indirger (1990, s. 32, 171). Soğuk Savaş dönemi jeopolitik ayrımına vurgu yapan yazarlar ise Türkiye'yi genellikle tereddüde yer bırakmayacak şekilde Batı'da konumlandırır. Doğu ile Batı arasındaki "köprü" rolü içinse çeşitli zamanlarda çok farklı coğrafi birimler seçilmiştir. Örneğin, Gürcistan'ın [kitabın yazıldığı dönem itibarıyla] son cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia, "Gürcistan'ın tarihsel olarak Şark ve Garp medeniyetleri arasında oynadığı arabulucu rolüne dair sözde bilimsel bir teori ortaya atmıştır" (Glenny 1994, s. 46).
98. Davison 1963, s. 19.

99. Kennan 1993, s. 6, vurgu eklenmiştir.
100. Bkz. S. Hay 1970, s. 1; B. Lewis 1982, s. 59–61. İlginçtir ki (kısmen) tevarüs ettikleri Yunan entelektüel mirasına rağmen, İslam coğrafyacıları gerek kıtalara gerekse Doğu-Batı ayırımına çok az ilgi duymuşlardı (bkz. Yapp 1992, s. 139). Buna karşın genellikle kültürel gruplanmalar arasındaki coğrafi ilişkileri topyekûn önemsiz buluyorlardı. Öte yandan Arapça ve Farsça konuşulan dünyanın coğrafi geleneği gerçekten de zengindi ve farklı düşünce okullarından gelen farklı yazarlar tarafından kullanılan çok çeşitli küresel bölümlendirme sistemleri bulunuyordu (bkz. *Hudud al-'Alam* 1937; Harley ve Woodward 1992). Ticari uygulamalarla alakadar olan Müslüman coğrafyacılar genellikle kendi dünya bölümlendirme şemalarını tasarladılar. Andre Miquel'e (1967, s.115), İbn Rüste (MS 900 civarında yazmıştır) şöyle der: "isteğe bağlı olarak her biri aynı ölçüde gerçekçelendirilebilecek farklı sınıflandırmalar birbirinin yerine kullanılabilir, böylece çalışmalar ele alınan bölgelere göre gruplandırılır, şöyle ki: Uzakdoğu (deniz yoluyla Hindistan ve Çin), Güney Rusya ve Orta Asya (Türkler, Hazarlar, Ruslar, Bulgarlar), Bizans İmparatorluğu (Rum) ve Avrupa, ve son olarak Güney bölgeleri (Nübye ve Hint Okyanusu'nun Afrika kıyıları). Arap dünyasında da tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, eskilerden beri "doğunun [işrak] (şark Arapça "doğu") kadim ezoterik bilgeliği" fikrinin mevcut olması dikkat çekicidir (Hourani 1991, s. 176).
101. Schwartzberg 1992, s. 389–99. Güney Asya geleneğinin politik klasığı olan Kautilya'nın Arthasastra'sı, "dünyayı" zaman zaman Himalayalar'ın güneyindeki topraklarla sınırlar gibi görünmektedir (1915, s. 372; ayrıca bkz. Wink 1986, s. 16). Kuşkusuz bu abartı genellikle kasıtlıydı. Ne de olsa birçok Hint hükümdarı tüm dünyanın hâkimi olduğunu iddia etmiştir (Stein 1977, s. 26–28; Inden 1990, s. 246) –kendilerine boyun eğmemiş devletlerin var olduğunun farkında oldukları açık olsa da.
102. Bkz. Fitzgerald 1964. Esasen Çinli bilimsanlarının hepsi Çin'i dünyanın merkezinde konumlandırmamıştır; Budist gelenekten gelenler, Çin'i Hindistan'ın hâkim konumda olduğu merkezi bir kıtanın marjinal bir ülkesi olarak tasvir etmiştir (bkz. Yee 1994, s. 173).
103. Bkz. S. Hay 1970, s. 2. Benzer şekilde, Vietnamlılar da kendilerini Çin ile ilişkileri kapsamında tesis edilen bir konum olan "Güney" olarak görüyorlardı (Reid 1994, s. 268). "Geleneksel" Japon metacoğrafyası başlı başına karmaşık bir konudur. Ortaçağ dönemi Japon görüşü üç ana bileşen üzerine kuruluydu: Honcho (Japonya), Shintan (Çin) ve Tenjiku (Hindistan). Bu görüşe göre Japonya, dünyanın uzak doğu periferisindeki küçük ve önemsiz bir ülkeydi (Asao 1988, s. 2). Budist bilimsanlarınca oluşturulan Japon dünya haritaları, Hindistan'ın egemen olduğu, hem Çin hem de Japonya'nın marjinal bölgeler olarak gösterildiği ve kimi zaman da Kore'nin tamamen dışında bırakıldığı bir dünya betimlemeyi sürdürdüler (bkz. Unno 1994, s. 371–76). Bununla birlikte Konfüçyen etkiler, birçok başka bilimsanının ise dünya görüşlerini Çin'in merkezi konumuna uygun olacak şekilde düzenlemesine yol açtı; ki bu, Japonya'yı da periferize eden bir konumdur.
- Asao'ya (1988) göre, Japonları sonunda bu kendini hakir görme kompleksinden kurtaran ve onlara ülkelerinin değerini yeniden kıymetlendirme imkânı veren şey, tıpkı Hindistan'ın Budizmin, Çin'in de Konfüçyüsçülüğün anavatanı olması gibi, Japonya'nın da tanrılar ülkesi olduğu yönündeki anlayış oldu. Japonya, Tokugawa döneminin (1603–1867) başlarında kendisini Çin tarzı, "medenilerden ve barbarlardan oluşan bir düzenin" (ka-i chitsujo) merkezinde konumlandırmaya ve bunu devlet içindeki merkezi otorite iddiasının uluslararası düzeydeki ifade biçimi olarak görmeye başladı. (Kamiya 1989, s. 6). Bununla birlikte, yeniçağ boyunca Konfüçyüsçü

etkiler son derece önemli olmaya devam etti. Örneğin, 1708'de Nishikawa Joken tarafından yazılan önemli bir metinde, Çin merkezli bir dünya düzeni benimse-nir ve bu dünyanın periferisi iki kampa ayrılır: gaikoku (Kore, Ryukyu, Tayvan ve Tonkin dahil olmak üzere yabancı ülkeler) ve gai'i (Maluku Adaları, Java, Banten ve Hollanda dahil olmak üzere barbar diyarlar). Bu kategorilerden ilki, "Çin top-raklarının dışında olmakla birlikte Çin medeniyetinin kaidelerine riayet eden, Çin harflerini kullanan ve üç öğretiyi kabul eden ülkeler" olarak tarif edilir (Kamiya 1991, s. 59). Küresel düzene ilişkin geleneksel Japon tahayyülleri hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Toby'nin yakında çıkacak olan kitabı.*

Çinliler geleneksel olarak Japonları Doğulular, daha doğrusu Doğulu Barbarlar olarak görmekteydi. Çinlilerin muhayyilesinde "Batı" genellikle, gün batımı yö-nündeki o uzak diyarlardan çok daha önemli olduğu düşünülen Hindistan'ı ifade ediyordu (bkz. Narla 1981, s. 7). Hindistan, büyük ölçüde, gerek Uzakdoğu gerekse Uzakbatı geleneksel coğrafi tahayyülünün nihai ülkesiydi.

104. Her ne kadar zaman ve mekân kısıtlamaları burada diğer Asya metacoğrafi ge-leneklerini incelememizin önüne geçse de Güneydoğu Asya denizci halklarının "rüzgâr altı diyarlar" (Güneydoğu Asya) ve "rüzgâr üstü diyarlar" (Hindistan ve daha batıdaki bölgeler) ayrımı çerçevesinde şekillenen bir dünya tasavvuru geliştir-diklerini eklememiz gerekir. Bununla birlikte bu örnekte hiçbir ahlaki kodlama-nın sözkonusu olmadığı açıktır. Ayrıca Doğu Asya, bu Güneydoğu Asya küresel bölümlendirmesine hiçbir şekilde uymamaktaydı (bkz. Reid 1994, s. 268–69).
105. Bu tür liderler, çağdaş Hristiyan Avrupalıları ortak klasik geçmişlerinin, bu geç-mişe layık olamayan halefleri olarak görmüşlerdir (bkz. Kinross 1977, özellikle s. 111, 200). Büyük İskender esasen Sumatra'ya varıncaya kadar tüm doğuda kül-türel bir kahraman addediliyordu; Helen mirası, bu terimler nasıl tanımlanırsa tanımlansın hiçbir şekilde Avrupa veya Batı ile sınırlı değildi.
106. Bu konuda Graham Fuller'de (1993) geçen bilgilendirici bahse bakınız. Radikal İslam söyleminde, Türk Batılılaşmasının yol gösterici figürü olan Kemal Atatürk'e ge-nellikle "Batı" olarak tasvir edilen bir düşmanın ekmeğine yağ süren ve İslam'a en büyük ihaneti gerçekleştiren kişi rolü biçilir. (Saygın bir İngiliz dergisinde yer alan yakın tarihli bir makaleye göre, "Radikal İslam'ın propagandasını yapanlar dün-yada hâlâ net olarak bu şekilde tanımlanabilecek bir bölge varmışçasına "Batı"dan bahsededen son insanlar olabilirler" [*Islam and the West: Everything the Other Is Not, (Islam ve Batı: Ötekinin Olmadığı Her Şey)*," Economist, 1 Ağustos 1992, s. 34]). Tüm Türkçe konuşan halkların birliği veya Turancılık kavramının tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerine dek uzanır. Türkçe konuşan Orta Sibirya halk-ları, örneğin Yakutlar, Müslüman olmadıkları için genellikle bu formülasyona dahil edilemezler. Öte yandan, günümüzde büyüyen bir hareket olan Yakut milli-yetçiliği zaman zaman Turancı duygulara hitap etmektedir (Forsyth 1992, s. 260).
107. Bkz. Hashikawa 1980. Ancak günümüz Japonya'sında pek çok entelektüel, ülke-nin "Avrupa'dan ayrılıp Asya'ya katılması" gerektiğini savunuyor ve Asya'yı 21. yü-z-yılın dinamik lideri olarak görüyor (bkz. Kogawa 1988, s. 59).
108. Bkz. Inkster 1988, s. 122.
109. Hay 1970, s. 315.
110. Asya birliğinin coğrafi koordinatları geçtiğimiz yüzyıl içerisinde Avrupalıların tasavvurunda olduğu gibi Asya tasavvurlarında da yeniden düzenlenmiştir.

* Bahse konu yazar muhtemelen Japonya üzerine çalışmaları bulunan Amerikalı tarihçi R.P. Toby'dir. (ç.n.)

2. BÖLÜM

- Mefruz kıtanın güneybatı kesiminde yaşayan halklara artık Şark dramasının paydaşları olarak daha nadir rol biçilmekte; örneğin 1950'lerde, parlak Hintli bilimsan-ı-diplomat K.M. Panikkar, Doğu'nun derin ortaklıklar barındırdığını ileri sürerken bunu yalnızca "Gayrimüslim Asya" (1969, s. 322, vurgu eklenmiştir) ile sınırlı tutmuş, burayı da Çin ve Hindistan'ın uzak uçları arasında kalan sabit bir bölge olarak değerlendirmiştir. Panikkar, Asya birliğinin özünü ise "bir düşünce ve duygu topluluğu" olarak yalıtmıştır (s. 322). Öte yandan Panikkar'ın bir yandan da gerek coğrafi konumu gerekse de –Halford Mackinder'e üstü kapalı bir atıfla– deniz gücünden ziyade karaya istinat etmesi nedeniyle Rusya'nın "ilelebet Asya'da" (s. 16) olduğunu düşündüğünü de belirtmekte fayda var.
- Panikkar'ın önermesine karşın biz, muhakkak Çin'i Hindistan'a bağlayan ortak yanlar olmakla beraber, bu tür bağlantıların hiçbir şekilde Hindistan'ı Güneybatı Asya'ya ve hatta Avrupa'ya bağlayan bağlardan daha güçlü olmadığını iddia ediyoruz. Aslına bakılırsa, pek çok Hintli bilimsan-ı da her türlü temel Doğu-Batı ayrımını kesin olarak reddetmekte ve Güney ile Doğu Asya arasındaki yakın bir kültürel bağ olduğu yönündeki her türlü fikre karşı çıkmaktalar (Örn. bkz. Anand 1988, s. 13).
111. Bkz. S. Hay 1970.
112. Bkz. F. Drake 1975, s. 112; ayrıca bkz. Lee 1984, s. 108.
113. Bkz. F. Drake 1975, s. 68, 112.
114. Bkz. Karl 1993, s. 21, 40.
115. Liang Qichao'nun dünya tasavvuruna dair, bkz. Karl 1995.
116. Akt. Panikkar 1969, s. 322. Pek çok Japon düşünür, Tagore'un öne sürdüğüne benzer bir "psikolojik" küresel bölümlendirmeyi benimsemiştir. Nakamura'nın (1960, s. 2) belirttiği gibi, "Japonya'da eskiden beri Doğu ile Batı arasındaki ikiliğe dayalı olarak düşünme yönünde bir temayül olagelmıştır. Bu eğilim, biri 'Oksidental' diğeri de 'Oryantal' olarak etiketlenen, birbirine zıt iki değer kavramını esas almak biçiminde olmuştur. Bu doğrultuda, Oryantal düşünce biçimi 'manevi', 'içe dönük', 'sentetik' ve 'öznel' olarak temsil edilirken, Oksidental düşünce biçimi ise 'materyalist', 'dışa dönük', 'analitik' ve 'öznel' olarak temsil edilir." Nakamura, Doğu'yu Çin, Japonya, Hindistan ve Tibet'i merkeze alacak şekilde tasvir eder.
117. Uygulamada ise Japon Şarkiyatçıların çoğu, Çin'e özel önem vermek suretiyle ilgilerini Doğu Asya kültürel çevresiyle sınırlı tuttular. Daha geniş bölgenin tasviri ise hararetli tartışmalara konu olmayı sürdürdü. Örneğin önde gelen bir bilimsan-ı, Güneydoğu Asya'yı Doğu'nun dışında bırakıp Güneybatı Asya'yı dahil etmeyi savunurken, başkalarıysa Hindistan'ın Çin ve Japonya ile aynı kültürel birim içerisinde görülmesi gerekip gerekmediğini tartışmışlardır. Bu sırada, gü-rültülü bir azınlıkta, Kuzey-Güney doğrultusunda çizilmiş hatlara dayalı alternatif bir küresel bölümlendirme üzerinde durmuştur. Bu görüşe göre Avrasya tarihindeki merkezi dinamik, uygar Güney ile savaşçı Kuzey arasındaki mücadeleydi ve Japonya, her iki gücün de özelliklerini benzersiz ölçüde üretken bir dengeyle bünyesinde barındırıyordu (bkz. Tanaka 1993, özellikle s. 48, 279).
118. Japonlar, İngiliz ordusunda savaşan Hintli askerleri esir aldıklarında, onlara "tıpkı kendileri gibi Asyalı olan Japonların, onların güvenilir dostları olageldiklerini ve bundan sonra da öyle olacaklarını" söylüyorlardı (Farwell 1989, s. 332). Her ne kadar Hintli askerlerin çoğu İngiltere'ye sadık kalsa da Japon destekli "kurtuluş ordusu"-nun üyeleri, savaştan hemen sonraki dönemde (birçoğu askeri mahkemelerle karşı karşıya kalmak üzere) evlerine döndüklerinde birer kahraman olarak karşılandılar.
119. Bkz. Tamamoto 1991, s. 19.

3. Bölüm: Şark ve Garp'ın, Doğu ve Batı'nın Kültürel İnşası

1. Doğu ve Batı arasındaki temel farklılıkları ortaya koyan çalışmaların sayısı oldukça fazladır; biz de ilerleyen sayfalarda bunlar arasında öne çıkanlardan yalnızca bir kısmını seçerek genel hatlarıyla ele aldık. Genel itibarıyla, yazarlar konunun geneli üzerinde mutabık kalmakla birlikte belirli farklılıkları ön plana çıkarmışlardır. Batı bireyciliği birçok yazar tarafından vurgulanmış olsa da bunu en güçlü şekilde yapanlar muhtemelen Flewelling (1943, özellikle s. 13, 225) ve von Beckerath (1942, özellikle s. 292) olmuştur. Maurice Parmelee (1929), Batı'nın nesnel bilgisinin karşısı olarak Doğu'nun öznel bilgisini vurgulamış ve Batı'nın köklerinin eylem ve işte, Doğu'nun köklerininse meditasyon ve tefekkürde yattığı sonucuna varmıştır. Sidney Gulick (1962) ise, ısrarla "dışa dönük Garplıların"ın "ahlaki karakteri" karşısında "içe dönük Şarklıların"ın "nezaketini" vurgulamıştır. Alfred Weber, Batı "dinamizmi" kavramını her şeyin üstünde tutmuştur (1948, s. 2). Paul Cohen-Portheim, Şarklıların "pasifliğini, tümelliğini ve sezgisini" vurgulamış; Asya'da insanların kendilerini "bitkilerin ve hayvanların yakın akrabaları" gibi gördüklerini belirtmiştir (1934, s. 46-47). Batı ile devrim arasında da oldukça nadir olmakla birlikte, bağ kurulduğu olmuş, bu ise genellikle sosyalist eğilimli yazarlar tarafından yapılmıştır (örn. Braudel 1994, s. 356).
 2. Bkz. Bartlett 1993. Bartlett'in araştırması genel itibarıyla oldukça etkileyicidir, ancak (hatalı bir biçimde) "Avrupa" adını verdiği Oksidental kültürel birimin benzersiz özellikleri olarak sıraladığı şeyler haddizatında şaşırtıcı ölçüde sıradandır: "azizler, isimler, madeni paralar, nizamnameler ve eğitim uygulamaları" (s. 291).
 3. Örn. bkz. Kolakowski 1990. Kolakowski, muhtemelen Avrupa-merkezciliğinin günümüzdeki en usta ve ikna edici temsilcisidir. Her ne kadar "Avrupa'nın bazı barbarca yönlerinin ona özgü [olduğunu]" kabul etse de (s. 25), Batı geleneğini yorumlama biçimi hâlâ son derece seçicidir.
 4. Charles Krauthammer, "Flunking Somalia," [Çuvallayan Somali] yeniden basım Raleigh News and Observer, 10 Ekim 1993.
 5. Blaut 1993. Blaut, araştırmasını Batı'ya karşı Doğu'dan ziyade Batı'ya karşı Diğerleri meselesi etrafında şekillendirir, bununla birlikte temas ettiği temel konular bizimkilerle benzer niteliktedir. Ayrıca bkz. Bryan Turner'in hayranlık uyandıran eseri *Orientalism, Postmodernism, and Globalism* [Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm] (1994).
 6. Pek çok seyahatnamede, Doğu (mesela Afrika) aynı zamanda –Plinius ve daha öncesine dayanan bir geleneğin uzantısı olarak– insan benzeri hilkat garibelerinin yaşadığı bir diyar olarak görülüyordu (bkz. Dathorne 1994).
 7. İnden 1990, s. 32.
 8. Schwab 1984.
 9. O'Leary 1989, s. 70.
 10. Akt. Kopf 1969, s. 238.
 11. J.S. Mill 1989, s. 70.
 12. Townsend 1921, s. 29. Townsend'in eseri o dönemde önemliydi, üstelik sadece Batı'da değil. Özellikle Jawaharlal Nehru, onun fikirlerinden etkilenmiştir (bkz. S. Hay 1970, s. 292).
- Doğu'yu Batı'dan ayırmak için dinin kullanılması, hâlâ yaygın olarak karşılaşılan eski bir alışkanlıktır. Bununla birlikte, tarihsel olarak en seküler "medeniyet" i seçmek gerekirse, bu Doğu Asya medeniyeti olmalıdır. Dikkatli biliminsanları bile

3. BÖLÜM

çoğu zaman bu tuzığa düşerler. Örneğin Hans Kohn (1934, s. 1–8), (Ortadoğu ve Uzakdoğu'nun birbirinden farklı kabul edilmesi gerektiği gerekçesiyle) Şark'ın birliğini reddetmekle birlikte, Şark'ın bir bütün halinde, Garp'tan farklı olarak, hâlâ "dini ortaçağ aşamasında" olduğunu iddia etmeyi sürdürür. Oysa gerçekte, 1934'ün Japon toplumu –bugün de olduğu gibi– ABD toplumuna kıyasla çok daha az dindardır.

13. Townsend 1921, s. 30–31.
14. Northrop 1960, s. 375, vurgu kaynakta olduğu gibidir.
15. Age, s. 3.
16. Singer 1973, s. 56.
17. Parkinson 1963, s. 289.
18. Age, s. 112. Parkinson Asya'da neşe hissinin ender görüldüğünü düşünmüş olabilir, ancak Arminius Vambéry bir adım daha ileri giderek şunu ileri sürer: "İnsanlık Asya'da kültürü ve özgürlüğü asla tanımamıştır ve bu nedenle hiçbir zaman gerçek mutluluğu da bilmemiştir" (1906, s. 5). Vambéry'nin kitabı muhtemelen şimdiye dek yazılmış en acımasız Asya karşıtı eserdir.
19. Rougier 1971, s. 176. Rougier'nin kitabı, aşırı sağcı bir kitap dizisi olan "The Principles of Freedom Series" [Özgürlük İlkeleri Dizisi] kapsamında yayımlanmıştır.
20. Bkz. Henry 1994, s. 9.
21. Age, s. 18. Henry'nin sömürgeciler ve sömürgeleştirilenler arasındaki karşılaşmalara dair kendi deneyimlerine dair anlayışı, hastalık aktarımı bahsinde de (s. 53) görüldüğü üzere, asgari düzeydedir.
22. Larson 1988, s. 8. Larson ve meslektaşlarından oluşan oldukça büyük bir grup, karşılaştırmalı felsefenin gerçek anlamda kozmopolit bir alt disiplini oluşturmak hedefiyle bu hatayı düzeltme yönünde bir çabaya girişmişlerdir. Her ne kadar karşılaştırmalı felsefeyle ilgilenenlerin tamamı Doğu ve Batı arasındaki ikili bölünme kavramını bütünüyle sarsmış olmasa da (Örn. bkz. Nakamura 1988), onların –diğer alanlarda faaliyet gösteren ve kendileriyle benzer düşünen profesyonellerle birlikte (örn. Krishna 1988, s. 73–74)– artık disiplinlerinin coğrafı ön varsayımlarıyla mücadele etmeleri ve bunları aşmaya çalışmaları umut verici bir işarettir.
23. Bkz. Baritz 1961, s. 618; Tuan 1996, s. 76–79. Baritz'in (s. 620) belirttiği gibi, klasik dünya Batı'yı hem ölümün hem de mutluluğun mekânı olarak görüyordu.
24. De Rougemont 1966, s. 41.
25. Bu konunun en iyi şekilde ele alındığı kaynak Lach 1977'dir. Guillaume Postel (1501–81) gibi birkaç cesur Avrupalı yazar, Doğu ile Batı arasındaki bazı "geleneksel" ayrımları tersyüz etmiştir. Örneğin Postel, Doğu'yu maskülen ve yükselen, Batı'yı ise "feminen, gerileyen ve kaprisli" olarak görmüştür (Lach 1977, 2. kitap, s. 268).
26. Öte yandan Tunuslu filozof Hichem Djaït 1985 (s. 18) şu soruyu sormakla bu konuda cömertlikte aşırıya kaçmaktadır: "18. yüzyılın cömertliğinde, kangrenli bir tahakküm arzusuyla enfekte olmayışının payı nedir? Kuşkusuz pek çok Avrupalı entelektüel, daha 17. yüzyılda Çin ve Japonya'ya duyduğu büyük hayranlığı ifade etmiştir; gelgelelim bu hayranlık kısmen, bu ülkelerde Hristiyanlaşmaya hazır koşulların olgunlaştığı yönündeki hatalı düşünceden kaynaklanmıştır (bkz. Lach 1977, 3. kitap, özellikle s. 565–66).
27. Schwab 1984, s. 15. Voltaire'in *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* [Ulusların Ruhu ve Töreleri Üzerine Denemeler] adlı eseri (1756), büyük ölçüde Bossuet'nin 1681'de kaleme aldığı *Discours sur l'histoire universelle* [Evrensel Tarih Üzerine Söylem] başlıklı büyük etki uyandıran eserine bir yanıt olarak yazılmıştır. Bossuet'nin ilgi alanları neredeyse bütünüyle din doğrultusunda şekillenmişti ve

- bunun bir sonucu olarak da Çin ya da Hindistan şöyle dursun, klasik Yunanistan'a bile pek ilgi göstermemiştir. Öte yandan Donald Lach (1977, 2. kitap, s. 306-23), 16. yüzyıl Avrupa'sının gerçek anlamda evrensel tarihin gelişiminin başlangıcına şahitlik ettiğini ileri sürer.
28. Gay 1969, s. 392. Voltaire'in kitabında Batı dışındaki dünyaya ayırdığı alan, bugüne dek "evrensel tarih" alanında girilmiş neredeyse tüm denemelerden daha fazlaydı. Kitabın uzun giriş kısmı, çeşitli Asya ülke ve bölgelerini neredeyse Avrupa kadar derinlemesine ele alıyordu; ayrıca ana metnin ilk bölümünün iki faslını Çin'e, iki faslını Hindistan'a, üç faslını ise Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'ya ayırmıştı. Sonraki pek çok faslında da yine Avrupa dışındaki bölgelere dönüyor, özellikle daha sonraları "dünya sistemi" olarak adlandırılacak olan konuyla ilişkilerini inceliyordu. Bu eserde Voltaire'in odak noktası, "De l'Ethiopie" [Etiyopya'ya Dair] ve "Du Japon au XVIIe siècle" [17. Yüzyıl Japonya'sına Dair] (bkz. Voltaire 1963) gibi spesifik fasıllar kaleme almasına imkân sağlayacak ölçüde netti.
29. B. Lewis 1993b, s. 90.
30. Longxi 1988, s. 118.
31. Bkz. Kopf 1969; ayrıca bkz. Schwab 1984, s. 152-53. William Jones'un "Hindistan uygarlığını, 'Oryantal' kelimesinde saklı Batı bakış açısıyla bakmaktansa kendi terimleriyle incelemek istediği için 'Oryantal' yerine bilinçli olarak 'Asyatik' kelimesini tercih ettiğini" belirtmek gerekir (Kulke ve Rothermund 1990, s. 242-43).
32. Voltaire 1937, s. 1. Bu eserin yazarının kim olduğu konusunda bazı şüpheler vardır.
33. Akt. Durant ve Durant 1965, s. 656.
34. Ayrıca bkz. Diderot'nun ansiklopedisinde Chinois [Çinliler], Arabes [Araplar], ve Indiens [Hintliler] başlıklı maddeler. Diderot, (hepsi felsefe odaklı olan) maddelerin her birine, bahse konu halkların basiretine ve bilgeliğine değinerek başlar (1876, cilt 14, s. 122; cilt 13, s. 314; cilt 15, s. 200).
35. Bkz. Wolff 1994, s. 231. Sonraki yüzyılda pek çok Müslümanın Aydınlanma düşüncesinin belli başlı temel ilkelerini, özellikle İslam'ın bir sosyal eşitlik dini olduğu yönündeki (kısmen yanlış) vasıflandırmayı benimsemeleri pek de tesadüfi sayılamaz. İslam dünyasında Aydınlanma düşüncesinin rolüne dair bkz. Hourani 1962 (özellikle s. 138).
36. Montesquieu şedit bir ırkçı ve genel itibarıyla bağnaz biriydi. Örneğin, Afrikalılara ilişkin değerlendirmesini ele alalım: "Bilge bir varlık olan Tanrı'nın böylesine siyah, çirkin bir vücuda bir ruh, hele hele de latif bir ruh yerleştirebileceğine inanmak güçtür" (1949, cilt 1, s. 238). Öte yandan şu da bilinmelidir ki; "etkileri giderek artan filozoflar hoşnutsuzdu. *Kanunların Ruh'u*'nu adeta tutuculuğun elkitabı olarak görüyorlardı" (Durant ve Durant 1965, s. 365).
37. Condorcet (1955), dinin boyunduruğunun Doğru'nun genelinde ilerlemeye engel olduğunu düşünürken bir şekilde Batı'yı aynı sorundan muaf tutmayı (kısmen) bilmıştır (bkz. s. 66). Dinin zorbalığının Arapları (ve hatta daha düşük bir ölçekte olsa da Çinlileri) "ebedi köleliğe ve tedavi edilemez bir aptallığa" mahkûm ettiğini ileri sürmüştür (s. 88).
38. Voltaire, Türkleri hakir görmüş ve Rus emperyal yayımlacılığına karşı büyük bir iştiahtan sergilemiştir (bkz. Wolff 1994). Türklerden genellikle, hem yakın geçmişte Avrupa'yı tehdit ettikleri için hem de Aydınlanma coğrafyasının halen tüm yerleşik Avrasya uygarlıklarına karşı bir tehdit olarak gördüğü pastoralist Orta Asya ("Tataristan") toplumlarıyla bağlantılı olmaları sebebiyle nefret edilmiştir. Bununla birlikte Rönesans döneminde, kısmen günün birinde Hristiyanlaştırılabilecekleri

3. BÖLÜM

umuduyla (bkz. Yapp 1992, s. 141–42) ve esasen Türklerin Avrupa içlerine doğru gerçekleştirdikleri genişlemenin ilk ceremesini çeken Ortodoks Hristiyanlara yönelik yaygın nefret nedeniyle, zaman zaman Türklere dair olumlu imgele-
rin yayıldığı da olmuştur.

39. Bkz. Woolf 1992, s. 84'teki aydınlatıcı yorumlar; ayrıca bkz. Spence 1990, s.133.
40. Mason 1993, s. 30.
41. 1989 gibi geç bir tarihte dahi, "Şark zihniyeti"nin "tabiatın tanrısallıkla dolu" olduğunu düşünen bir anlayış şeklinde tasvir edildiğini görebileceğimiz tek yer çevreselci çalışmalar değildir (Nash, 1989, s. 113). Kimi önde gelen antropologlar, bir ölçüde benzer fikirler ileri sürmüşlerdir; üstelik içlerinden birisi "Diğerleri için akrabalık ne ise, Batı için de para odur" gibi iğneleyici bir espri dahi yapmıştır (M. Sahlins 1976, s. 16). Ünlü bir eleştirmen ve bir "New Age postyapısalcı" olan Andrew Ross (1992, s. 533), aynı ölçüde katı bir Doğu-Batı ayrımını benimser ve "natüralist, holistik ve panteistik bilimlere dayanan" "Oryantal toplum felsefeleri"nin, "büyümeye dayalı resmi Batı ideolojisi" tarafından desteklenen "[bir] Batı ampirizmi tarafından sistematik olarak ikame edildiğini ve bastırıldığını" yazar (Ayrıca bkz. M.Lewis 1996).
42. Bkz. M. Lewis 1992a. Çağdaş radikal çevreselcilikte Doğu-Batı tasavvurunun diğer örnekleri için bkz. Plumwood 1993 (s. 2) ve Merchant 1992 (s. 102).
43. Jean 1991, s. 62, vurgu eklenmiştir.
44. Escobar 1992, s. 27; ayrıca bkz. Kang 1992.
45. Yoshimoto 1991, s. 247.
46. Ahmad 1992, s. 178. Ahmad'ın bu kapsamda ilave olarak ortaya koyduğu üzere, Said'in Antik Atina'dan günümüz Londra'sına uzanan sorunsuz bir uzamsal ve zamansal yörünge üzerinde bir Batı tasavvur ettiği anlaşılmaktadır.
47. Nanda, yakında çıkacak eseri, s. 31.
48. Longxi 1988, s. 127. Örneğin, Michel Foucault'nun (1970, s. xix) Çin'e ilişkin tahayyülünü ele alalım: "Bu durumda, üzerinde yaşadığımız dünyanın öbür ucunda, uzamın düzenine bütünüyle sadık kalan, ancak var olan onca şeyi adlandırmamızı, konuşmamızı ve düşünmemizi mümkün kılan kategorilerden hiçbirine girmeyen bir kültürün var olduğu anlaşılacaktır." Foucault bu tuhaf fikri, efsanevi bir Çin ansiklopedisine dair, Jorge Luis Borges'in bir kitabında geçen bir pasaja dan alır; belli ki, Borges'in absürt bir tarzda yazdığını ve böyle bir "ansiklopedi"nin aslında hiçbir zaman var olmadığını ya da var olamayacağını anlamamıştır. Roland Barthes'in (1982) yüksek bir hayal gücünün ürünü olan ve temel savının Japonya'da –Batı'dan farklı olarak– her şeyin merkezinin boş olması olduğu anlaşılan Japonya, Göstergeler İmparatorluğu adlı kitabı da bu bağlamda düşünülebilir. Eser hem anlamsız hem de hatalarla dolu olsa da Barthes kendine ezberlenmiş bir kaçış ifadesi bulmuştur; Göstergeler İmparatorluğu'nun, esasen hiçbir şekilde ampirik bir Japonya ile alakasının olmadığını, daha ziyade Batılıların sorgusuz sualsiz kabul ettiği mantıksal yapıları yıkmak için yarattığı, hayali bir Japonya ile ilgili olduğunu gururla ileri sürer. (Foucault bunu açıkça ifade etmese de aynı durumun Foucault'nun Çin tahayyülü için de geçerli olduğu iddia edilebilir.) Dahası, Barthes okurlarına Şark ve Garp'ı gerçek anlamda birer kategori olarak görmediği bilgisini verir. Öte yandan, kitabın başındaki tüm bu uyarı ve beyanlara rağmen, Barthes tüm argümanlarını çok gerçek bir Japonya'dan alınan ampirik örnekler üzerine kurar ve eserini "Batı", "Batılılar" ve "Batı İnsanı"na ilişkin umuma şamil ifadelerle doldurur. Kitabın sonundaysa,

- geleneksel Şarkiyatçılığın basmakalıp klişelerini, seyretilmiş bir nesir biçiminde de olsa, tekrardan öteye gidemez. (James ve Nancy Duncan'ın [1992, s. 29] zekice savundukları üzere, Barthes "Avrupa'da uzunca süredir var olan Öteki'yi Avrupa amaçlarına uygun hale getirmenin cazibesine kapılır.") Buradaki asıl ironi, geleneksel Şarkiyatçılığın hiç değilse ilmi ilerleme sayesinde kendi önyargılarının üstesinden gelme imkânını bulmuş olmasıdır; Barthes ve takipçilerinin ilme burun kıvrıran Şarkiyatçılığında ise böyle bir olasılığın varlığı mümkün değildir. Postmodernist etkilerle şekillenen Güney Asya popülizminin barındırdığı isabet-siz Doğu-Batı düalizminin zekice kaleme alınmış bir eleştirisi için bkz. Nanda 1991.
49. Bkz. Hodgson 1974, 1993; Radhakrishnan 1956, özellikle s. 13, 120.
50. Ayrıca, John Steadman *The Myth of Asia [Asya Miti]* (1969) adlı eserinde, yirmi beş yılı aşkın bir süre önce Şark ve Garp arasında var olduğu farz edilen farklılıkların pek çoğunu bütünüyle çürütmüştür.
51. Maalesef alanımızın kısıtlı olması, Doğu ve Batı'yı birbirinden ayırmakta kullanılan diğer birçok sözde faktörü herhangi bir derinlikte analiz etmemizin önüne geçmektedir. Bununla birlikte, Jack Goody'nin (1990) bu kapsamda aile, evlilik ve miras örüntülerinin öyle ya da böyle bir rol oynadığı fikrini bütünüyle çürüttüğünü belirtmek isteriz. Goody ayrıca, "[o]nların evliliklerinde, [bizimkinin aksine] satışın, şefkat yokluğunun, durağanlığın, geniş ailelerin vb. sözkonusu" olduğu şeklindeki hatalı fikrin, "Şark'ın [izansız bir biçimde] primitifleştirilmesine neden olduğunu" savunur (s. 467-68). Daha yakın tarihli bir eserindeyse Goody (1996), rasyonalitenin bir Doğu değil Batı vasfı olduğu düşüncesini çürütmeyi sürdürmüştür. Bizimkini tamamlar nitelikte bir analizinde, mantıksal düşünce, rasyonel kayıt tutma ve karmaşık ekonomik örgütlenme kabiliyetlerinin her birinin, Afro-Avrasya ekümenindeki okuryazar toplumlarda görüldüğünü ortaya koyar. Jack Goldstone (1991) da benzer şekilde, ilerlemeci Batı'yı statik Şark'tan ayıran şeyin isyan ve devrime dayalı bir tarih olduğu yönündeki düşüncüyü yıkmıştır. Goldstone, bunun yerine, yeniçağda Avrasya'nın pek çok yerinde gerçekleşen büyük devrimlerin, aynı türden ekolojik ve sosyal yapısal sorunlara dayandığını ortaya koyar. Öte yandan, Kuzeybatı Avrupa'da devletlerin büyük bir sosyal yeniden yapılanmaya yol açacak şekilde çökmesi yönündeki temayülün daha yüksek olduğunu da ileri sürer (s. 415).
- Son olarak, "vicdan özgürlüğü"nün yaygın olarak Batı'ya özgü bir vasıf olarak görülmesi üzerine de düşüncelerimizi ifade edeceğiz. (Örneğin Frank Darling, *The Westernization of Asia [Asya'nın Batılılaşması]* adlı hacimli eserinde "din özgürlüğünü" yedi "Batı'ya Özgü Tarihsel Katkı"dan biri olarak listeler [1979, s. 236].) Burada yapılması gereken tek şey, Asya'nın çoğu bölgesinde tarihsel olarak var olagelen genel olarak daha insani koşullarla Avrupa'daki dini hoşgörüsüzlüğün korkunç tarihini kıyaslamaktır. Esasen dini özgürlüğün, yakınçağ öncesi dönemde Hindistan'ın Kerala eyaletinde görülenden daha iyi bir örneğini bulmak zordur (bkz. Woodcock 1967, 6. Bölüm).
52. Max Weber'e göre, "Tecrübelerimiz, evrensel olarak, bütünüyle bürokratik bir idari örgütlenme türünün mümkün olan en yüksek verimlilik düzeyine ulaşma kabiliyetine sahip olduğunu ve bu anlamda insanlar üzerinde otorite kullanmanın bilinen en rasyonel yolu olduğunu gösterme eğilimindedir" (1968, cilt 1, s. 223).
53. Bu iktisadi rasyonalite tanımı genellikle hem kapitalizmle hem de örgütsel verimlilikle yakından bağlantılıdır. Bir kez daha Max Weber'den (1968, cilt 1, s. 224)

3. BÖLÜM

alıntı yapacak olursak; "kapitalizm bürokratik idare için en rasyonel iktisadi temeli teşkil eder ve onun en rasyonel biçimde gelişmesini sağlar."

54. Bkz. Gellner 1988, page 255'deki bahis. "Aklın kurnazlığı" kaynağını Hegel'den alır.
55. Örneğin Alasdair MacIntyre, "pratik aklın" sadece rasyonalite temelinde tanımlanmasının asla mümkün olmadığı konusunda ısrarcıdır. Bir yazar pratik anlamda rasyonel olmanın tanımını "kişinin tüm olası alternatif hareket tarzlarının kendi açısından fayda ve maliyetini hesaplayarak buna göre hareket etmesi" şeklinde yaparken bir diğeri, yalnızca "kendi çıkarlarına yönelik ayrıcalıklar tanımayacak ölçüde tarafsız kalma kabiliyetine sahip her rasyonel bireyin tatbik edilmesinin gerekli olduğu konusunda mutabık kalacağı kısıtlamalar altında hareket etmenin" rasyonel olacağı yönünde karşılık verebilir ve bu yanıt da aynı ölçüde makul olacaktır (MacIntyre 1988, s. 2).
56. M. Weber 1968, cilt 2, s. 551.
57. Age, cilt 2, s. 555.
58. Esasen, saf epistemolojik rasyonalizm, kendisini eleştirenler açısından, nihai olarak doğanın gerçeklerini görmezden gelme ve evrenin tüm gizemlerini açıklayan görkemli teorilere ulaşma gibi yersiz bir eğilime sahip sorgulanmamış varsayımlara ve gerekli bağlantılara dayanması sebebiyle her zaman tuhaf bir irrasyonelizm türü olarak görülmüştür. Bu noktada, kişinin sıkı ve boşluksuz bir mantıksal bağlantılar silsilesi yoluyla belirli bir tanrı bilgisine ulaşılabilceği yönündeki Kartezyen düşünce akla gelebilir. Aklın modern savunucularının pek çoğu, Ernest Gellner (1992, s. 166) ile hemfikir olsa gerektir: "Bu iki zahiri rakip [rasyonalizm ve ampirizm] aslında birbirinin tamamlayıcısıydı. Biri olmadan diğeri işlevsiz kalırdı."
59. Tarihçi Peter Gay'e (1969) göre, 18. yüzyıl, Descartes'in toptancı rasyonalizminden dramatik bir geri çekilmeye, tutku, duygusallık ve hayal gücünün yeniden güç kazanmasına ve tüm toptancı felsefi "sistemlerin" reddine sahne olmuştur. Gay esasen bu hareketin dogmatik rasyonalizme olduğu kadar ırkçılık karşıtlığına yönelik de bir isyanı yansıttığını ileri sürer (s. 189). Daha da şaşırtıcı bir şekilde, en önde gelen Aydınlanma düşünürlerinin bir kural olarak evrensel yargılarda bulunmaktan kaçındıklarını ortaya koyar. "Filozoflar, kendilerinden öncesinde hayal bile edilemeyecek ölçüde rölativistti; ancak ne mesleki durumları ne de felsefi inançları bu rölativizmi mutlak bir ilke haline getirmelerine izin veriyordu. Onların mutlak ilkeleri özgürlük, hoşgörü, akıl ve insanlıktı" (s. 322).
60. Bkz. Toulmin 1990.
61. İngiliz bilimsel devriminin liderleri büyük ölçüde, ateizme ve diğer dinsizlik biçimlerine katı bir şekilde karşı çıkan, dinine bağlı Hristiyanlardı. Ancak vaziyetleri siyasi mecburiyetlerden ötürü karmaşıktı. Michael Hunter (1990, s. 453) bunu şöyle açıklar: "Zira biliminsanları tasarım argümanına ilişkin belirli bir rol iddiasında bulunabilseler dahi, ateizmin kapsayıcılığı nedeniyle bizzat yok olma tehlikesi altındaydılar. Yeni bilime bağlanmış olanlar açısından, bir ateizm tehdidine başvurulup bu tehdidin çürütebilmesi, böylelikle onları sapkınlıkla suçlayan daha muhafazakâr figürlere karşı kendi ortodoksliklerini ortaya koymaları şüphesiz faydalı olmuştur."
62. Steadman 1969, s. 121; ayrıca bkz. s. 26.
63. Gellner 1992, s. 105. Hem hayranlık duyanlar hem de eleştirenler açısından rasyonalitenin timsali olan Antik Yunan kültürü, Nietzsche'ye göre, her nasılsa, soğukkanlı bir biçimde rasyonel Apolloncu dürtüler ile çılgıncasına irrasyonel

- Diyonizyen itkiler arasında derinlemesine bölünmüş haldeydi. Keza, Yunan felsefesi de onun doruk noktası olan Neoplatonizmin mistik öğretilerinde de açıkça görülebileceği üzere, bugün pek çokları tarafından büsbütün mantıkdışı kabul edilecek olan inançlardan kurtulmuş değildi. Cameron (1993, s. 133) bu konuda şöyle yazar: “[Neoplatonistler], özellikle Platon’un ruhunun sorgulanmasıyla elde edilen vahiyler olduğu ileri sürülen sözde ‘Keldani Kehanetleri’ (2. yüzyıl) aracılığıyla ilahi vahyin mümkün olabileceğine inanıyorlardı.”
64. Isaiah Berlin (1991, s. 34–35), Batı irrasyonalizminin kaynağının rasyonalizmin aşırılıkları olduğunu düşünür: “Bana öyle görünüyor ki, rasyonalizm belli bir noktanın ötesine geçtiğinde, o noktada genellikle bir tür duygusal direncin, insanda var olan irrasyonel yandan doğan bir ‘ters tepki’nin ortaya çıkma temayülü göstermesi tarihsel bir vakıadır.” Berlin, bu ters tepki olgusunu MÖ 4. yüzyıla dayandırır.
65. McNeill 1963, s. 411–12.
66. Stephen Toulmin, Fransız entelektüel geleneği açısından da benzer bir konuya temas eder. Toulmin, “Fransız yazarlar[ın] ‘modern’i Kartezyen bir anlamda” ele aldıklarına hükmeder. Onlara göre biçimsel rasyonalitenin absürtlükten başka bir alternatifi yoktur; dolayısıyla, biçimsel zeminin noksanlığı nedeniyle, 20. yüzyılın durumu konstrüktivist tepkilere değil, yalnızca yapısökümcü tepkilere açık kapı bırakır” (1990, s. 173).
67. Çin’de Sung dönemi ve sonrasında yerli bilim ve teknolojide elde edilen başarılar, Joseph Needham (1954–84) ve meslektaşları tarafından anadili İngilizce olan okurlar için erişilebilir hale getirilmiştir ve bundan böyle göz ardı edilmeleri mümkün değildir.
68. Gernet 1982, s. 330. Sung dönemi bilimsel düşüncesine mistisizm bulaştığı yönündeki bir itiraz mümkün olsa da aynı isnat Uzakbatı’daki erken dönem bilimsel keşiflere yönelik olarak da eşit düzeyde yöneltilebilir. Gerçekten de Taoizmin mistik fikirleri, tıpkı hermetik ve simya geleneklerinin Avrupa’nın bilim çağına kılavuzluk etmek suretiyle yardımcı olması gibi, Doğu Asya’da tabiatın sırlarına yönelik disiplinli, ampirik bir araştırmayı teşvik etmiştir (hermetik ve simya için bkz. Jacobs 1988; hermetik, simya ve okült gibi terimler ve modern bilimin oluşumundaki rollerine yönelik muhtelif fikirler için bkz. Copenhaver 1990).
69. Hodgson 1993, s. 103–4, 190.
70. Age, s. 103–4
71. Bkz. Robinson 1991, s. 107; “Orta Asya Aydınlanması”na dair ayrıca bkz. Mazzaoui 1991, s. 88.
72. Jacobs’un (1988, s. 25) da ortaya koyduğu üzere, Katolik kilisesinin Galileo ile bağlantılı yeni fiziğe ve astronomiye yönelik muhalefeti, çoğu durumda Protestanların desteğini tetiklemiştir; bununla birlikte pek çok Protestan’ın bu stratejinin nihai sonuçları konusundaki endişeleri devam etmiştir. Günümüz dünyasında ise, (Darwinizm gibi) bilimsel doktrinlere muhalefet, daha çok radikal (Amerikan) Protestanlıkla ilişkilendirilmektedir. Pek çok son dönem düşünürü, yeni çağda rasyonalite ve bilimin Batı’daki yükselişini Hristiyan mirasıyla ilişkilendirmeyi sürdürse de (örn. Kolakowski 1990; Wolpert 1991, s. 46), bu hâlâ oldukça zorlama bir akıl yürütme şeklidir.
73. Bkz. Hodgson 1974, 1993. Erken dönem İslam’ın iki temel teolojik okulundan biri “akıl merkeziyetini, Tanrı’nın varlığına, insanın kâinat anlayışına ve insan davranışının idaresine içkin bir düzen ilkesi olarak vurgulayan rasyonalist temelli bir konumdu”; dahası, 19. yüzyılda İslam modernleşmecileri, gerçek İslam’ın

3. BÖLÜM

zorunluluklar gereği bir rasyonalite ve bilim dini olduğunu ileri sürmek suretiyle benzer bir konuma geri döndüler (Lapidus 1988, s. 108, 620–21).

74. Bkz. Shaffer 1994, s. 7.
75. Wolpert 1991, s. 195.
76. Narla 1981, s. 84.
77. Bkz. P. Gross, Levitt, ve Lewis 1996.
78. Öte yandan, Avrupa-merkezciliğin belki de en şiddetli savunucusu olan Leszek Kołakowski (1990), rasyonalitenin biçimsel kriterlerini politik eylemlere tatbik etmenin mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, rasyonalitenin verimlilikle özdeşleştirilmesi durumunda dahi şüpheci olmaya devam edilmesi gerektiğini savunmaktadır: “İşkencenin ve soykırımın rasyonalize edilmesinden, yani verimliliğin artırılmasından mutlu olmak için bir neden bulunmamaktadır; pek çoğumuz, verimliliği artırmak adına bu önlemleri uygulayan rejimlerden hoşlanmayız” (s. 197).
79. M. Weber 1968, cilt 1, s. 223.
80. Bkz. John Byrne, “*The Virtual Corporation*” [*Sanal Şirket*], Business Week, 8 Şubat 1993, s. 98–102. Ayrıca bkz. “*The Horizontal Corporation*” [*Yatay Şirket*], Business Week, 20 Aralık 1993, s. 76–81’deki makalesi.
81. Örn. bkz. Lieberman 1993b, 1995; G. Parker 1988; Wigen 1995a. 18. yüzyıl Japonya’sında idari modernizasyonun bariz bir biçimde Weberyan bir analizi için bkz. Bodart-Bailey 1989. Ayrıca bkz. L. Darling 1994, özellikle s. 95.
82. Bu argümanın güçlü bir varyantı için, bkz. Chisholm 1982, s. 161. Gerek Uzakdoğu gerekse de Uzakbatı dini geleneklerinin, karşısına dikilmemek suretiyle kapitalist gelişmeye yardımcı olduklarını ileri süren “daha yumuşak” bir varyant için, bkz. W. Davis 1992. Endüstrileşme öncesi Çin’de örgütsel rasyonaliteye dair ayrıca bkz. Rowe 1984 (s. 73).
83. Gellner 1981, s. 7.
84. Age.
85. Bkz. McNeill 1974.
86. Modern demokrasinin Batı ile özdeşleştirilebilen kültürel bir durum olmaktan çok siyasi süreçlerin bir sonucu olduğuna dair bkz. E. Friedman 1994; daha genel bir anlatım için bkz. Moore 1966. Sofistike bir karşıt görüş için bkz. Daniel Bell vd. 1995. Bell ve arkadaşları, her ne kadar demokrasi Doğu ve Güneydoğu Asya’da ağır ve eşitsiz bir şekilde yayılıyor olsa da liberalizmin daha temel nitelikteki ilkeleri için durumun böyle olmadığını, bunun da büyük ölçüde bölgenin temelinde yatan Konfüçyen ideolojiden kaynaklandığını savunurlar. Herhangi bir bölgede benimsenen kati siyasi biçimlerin bir ölçüde bölgenin kültürel arka planını yansıttığı ve Doğu Asya’da belli bir “Konfüçyüşçü” değişim beklemenin mümkün olduğu konusunda biz de hemfikiriz. Ancak Bell ve arkadaşları Konfüçyen fikirlerin siyasi yapıları nasıl etkileyebileceğini gösterecekler de temel tezleri hâlâ abartılıdır; liberalizm ne Uzakbatı için sandıkları kadar endemik ne de Uzakdoğu’ya düşündükleri kadar yabancıdır. Dahası, argümanları metacoğrafi bir el çabukluğuna dayanmaktadır; coğrafi odak noktaları “Pasifik Asyası” (veya Doğu ve Güneydoğu Asya) iken, ideolojik odak noktaları ise kendisi de Güneydoğu Asya’nın çoğu kesimi için yabancı olan Konfüçyüşçülüktür. Bu derlemedeki yazarlardan biri (Jones, s. 43), bölgenin “otokrite, yükümlülük ve ahlaki kimlik anlayışının Hindu, Budist, İslami ve Konfüçyen geleneklerin karmaşık bir biçimde harmanlanmış olmasından kaynaklandığını”

- savunarak bu sorunu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır; ancak bu formülasyon, bölgenin doğru olmayan bir biçimde özelleştirilmesini içerir. Önemle belirtmek gerekir ki, Güneydoğu Asya'nın hiçbir yerinde, Konfüçyen ve İslami gelenekler kayda değer bir ölçüde "harmanlanmış" değildir.
87. Çin'de dahi güçlü bir liberalizm akımı –ülke yöneticilerinin başını ezme çabalarına rağmen– varlığını sürdürmektedir (bkz. McCormick ve Kelly 1994).
88. Carlo Cipolla (1993, s. 211) ve başkaları, 1500 yılı itibarıyla Avrupa'nın net bir biçimde dünyanın "en gelişmiş bölgesi" haline geldiğini ileri sürmüşlerdir, ancak artık bu görüşü kapsamlı bir biçimde temellendirmek kolay değildir. Bir Avrupa ihtisası olduğu konusunda şüphe bulunmayan silahlanma alanında bile, Osmanlılar 16. yüzyıl boyunca tam anlamıyla rekabete dahil durumdalar. Avrupa'nın üretim kabiliyetlerinin Doğu Asya'ninkini gerçek manada geçmeye başlaması ancak 1700'lerden sonra gerçekleşti. Avrupa'nın 1500 ve 1600'lerde Asyalı rakiplerine göre açık ara avantajlı olduğu tek alan askerileştirilmiş deniz filolarıydı.
89. Bkz. E. Jones 1988.
90. Yakın dönemde yapılan birçok araştırma, yeniçağda Doğu ile Batı'nın ticaret patternleri ve genel ekonomileri arasında çok az fark olduğunu ortaya koymuştur (Örn. bkz. Mauro 1990, s. 278; Habib 1990, s. 398).
91. Bu meseleye ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Blaut 1987, 1992; Perlin 1983. Ayrıca bkz. Washbrook'un (1990) Güney Asya'da proto-kapitalizm üzerine kaleme aldığı etkileyici eser. Washbrook (s. 492) şöyle yazar: "Kapitalizmin bütünüyle Batı'ya özgü olduğu yönündeki [hatalı] düşünce, rasyonalite, başarı, bireycilik ve 'tarih'in de öyle olduğu, ayrıca 'Şark'ın doğası gereği durağan ve bitkin olduğu, Batı'nın gelip 'ona tarihin kapılarını açmasını' beklediği fikirleriyle yakından alakalıdır."
92. Bkz. D.L. Howell 1995.
93. Cipolla 1993, s. 120. Kuşkusuz, dünyanın diğer bölgelerinde bazı yakınçağ öncesi kentsel özyönetim örnekleri bulunuyordu. Örneğin Sakai (Osaka Limanı) adlı Japon şehri büyük ölçüde özerkti ve 1500'lerin sonlarındaki ulusal birleşmeye dek bir tüccar oligarşisi tarafından yönetiliyordu.
94. Age, s. 70.
95. Cipolla (1993, s. 124) bekârlığın Batı'da yüceltildiğini, Şark'ta ise ayıplandığını iddia eder; gerçekte ise Lamacı Budist geleneğinde bekârlığa bağlılık Roma Katolikliğinden daha fazladır. Cipolla ayrıca "nüfusun boğucu baskısı"nın, Asya'nın aksine, Avrupa'ya ket vurmadığını savunur (s. 136); gerçekteyse Güneydoğu Asya, Orta Asya ve Güneybatı Asya, yeniçağda görece seyrek nüfusları nedeniyle dezavantajlı durumdaydılar. Cipolla (s. 153) daha da ileri giderek, doğanın kontrol edilmesini esas alan bir ideolojiyle irtibatlandığı azizler kültürünün bütünüyle Avrupa'ya özgü olduğunu iddia eder; oysa gerçekte, Süfi İslam'daki aziz geleneği, kuşkusuz gayri resmi olmakla birlikte, aynı ölçüde önemliydi ve yer yer doğanın dizginlenmesi ile de bağlantılıydı (örn. bkz. Eaton 1993).
96. Bkz. M. Porter 1990. Hem İtalya hem de Tayvan, orta ölçekli aile şirketleri ile bilinir.
97. Birçok 17. ve 18. yüzyıl Avrupalı aristokrat düşünürü, Osmanlı İmparatorluğu'nu özellikle aristokrasisinin özerklikten yoksun olması nedeniyle hakir görmüştür (bkz. Yapp 1992, s. 150).
98. O'Leary 1989, s. 66. Ayrıca bkz. L. Darling 1994.
99. Bkz. O'Leary 1989, s. 8.
100. Şarkiyatçı söylemde Asya'da sivil toplumunun bulunmadığının farz edilmesi hakkında bkz. B. Turner 1994, s. 23.

3. BÖLÜM

101. O'Leary 1989, s. 197. Marksist akademide daha sonraları gelişen bir akımın bu kavramı tamamen reddettiği göz önünde bulundurulmalıdır; esasen Stalin onu yasaklamayı denemiştir. 1970'lere gelindiğinde, Batılı Marksistlerin orijinal Marksist öğretinin bariz Avrupa-merkezciliğinden giderek daha fazla hicap duymasıyla birlikte, artık Asya Tipi Üretim Modeli kavramının varlığını devam ettirip gelişebilmesi ancak "Asyalılıktan arındırılması" ve "Bağımlı Üretim Modeli" gibi farklı bir isimle yeniden adlandırılması durumunda mümkün olabilirdi. Böylelikle, Asya Tipi Üretim Modeli de klasik güzergâhı takip etti: Önce suni bir "Doğu" hususiyeti hipotezi kuruldu, ardından da Batı harici dünyanın neredeyse tamamını içine alacak şekilde genelleştirildi.
102. Wittfogel 1956, s. 154.
103. Wittfogel 1981, s. 447. Wittfogel'in bürokrasiye ilişkin görüşlerinin, Doğu medeniyetlerinin "geleneksel otoritesinin" patrimonial nitelikli, ancak gerçek anlamda veya büsbütün formalize edilmiş olmayan bürokrasilerin gelişimini teşvik ettiğini düşünen Max Weber'in görüşlerinin kayda değer bir biçimde tersyüz edilmiş halini temsil ettiğini göz önünde bulundurunuz (1968, cilt 1, özellikle s. 228-29).
104. Spesifik olarak Wittfogel, Antik Güney Avrupa'da olduğu gibi Japonya'da da dağlık topoğrafyanın gücün tek bir merkezde yoğunlaşmasının önüne geçerek çok merkezli sulama sistemlerinin ortaya çıkmasını zorunlu kıldığını savunmuştur. Bununla birlikte eserlerinde diğer dağlık Asya bölgelerinin üzerinde pek durmamıştır.
105. Wittfogel 1981, s. 164.
106. Wittfogel böylece despotizmin varlığını sulamanın yokluğuyla açıklayabileceğine inansa da saklı sulama sistemlerini araştırıp gün yüzüne çıkarmadan edemiştir. Bu doğrultuda, örneğin, "Bizans'ın ekseriyetle içme suyu sağlamak amacıyla hatırı sayılır hidrolik tesisler işlettiğini" ileri sürmüştür (1981, s. 173).
107. Dorn 1991.
108. Worster 1985.
109. Peet 1991b, s. 98. Peet'in standart Doğu-Batı metacoğrafi ayırımına olan bağlılığı açıktır: "Doğu mutlakiyetçiliği bağlamında, Sovyetler Birliği ve Çin, halihazırda çöküşlerinin son evrelerinde bulunan, demokratik olmayan Marksist sistemler geliştirmişlerdir. Belirli bir ölçüde siyasal demokrasi ile karakterize edilen kapitalizm bağlamında ise, Batı Marksizmi demokratik bir biçim almıştır" (1991a, s. 517).
110. Peet 1991b, s. 97.
111. Age, s. 104.
112. Esasen, bu kavramı tamamen reddeden Marksistler, tutarlı bir tarihsel materyalizm teorisini idame ettirme konusunda bir dizi ikilemle karşı karşıyadır. Bu konunun daha detaylı ele alındığı bir bahis için bkz. O'Leary 1989, özellikle s. 201.
113. Age, s. 231.
114. Kennedy 1987, s. xvi.
115. March 1974, s. 89-90.
116. K. Hall 1985, özellikle bkz. s. 167.
117. Bkz. Butzer 1976. Butzer bu konuda şöyle yazar (s. 110): "[H]idrolik tarım ile Firavunlar dönemi siyasi yapısının ve toplumunun gelişimi arasında doğrudan bir nedensel ilişki bulunmamaktadır."
118. Bkz. O'Leary 1989. Stein (1989, s. 100) ayrıca Güney Hindistan'da sulamanın merkezi yönetimlere bağlı olmadığını ortaya koyar.
119. Bkz. TeBrake 1985, s. 230.
120. O'Leary 1989, s. 286.

121. Bkz. Bowie 1992.
122. Parçalı egemenlik tezi, hem Marksist hem de liberal eğilimli biliminsanları arasında popüler olmuştur (Örn. bkz. P. Anderson 1974; J. Hall 1985). Bu perspektiften Japonya'ya genellikle bir Avrupa eksklavı gibi yaklaşılmaktadır, zira o da feodalizmin parçalı egemenliği ile karakterize edilmiştir. Bu resim, Japonya'nın diğer türlü tutarsız kalacak olan yükselişi açısından kullanışlı bir izahat imkânı sunar; esasen bu kitabın yazarlarından biri Tokugawa Japonya'sındaki yerel ekonomik gelişmeyi açıklayabilmek maksadıyla bu teze müracaat etmiştir (Wigen 1995b). Parçalı egemenliğin Japonya ve Batı Avrupa'da diğer yerlere nazaran daha fazla gelişmiş olması mümkündür, ancak olgunun geneline bakıldığında Avrasya'nın her yanında mevcut olduğu anlaşılmaktadır.
123. Bkz. Lapidus 1988, s. 333 vd. Hupchick'in Osmanlı Bulgaristanı'ndaki büyük arazilerle ilgili tanımını ele alalım: "Yeni gayri askeri tımar sahipleri ellerinde bulundukları arazileri yalnızca, devlete karşı herhangi bir askeri yükümlülük içermeyen, kişisel zenginleşme kaynakları olarak görüyorlardı. Tüm kuralları esnetip, ellerindeki kiralık arazileri şahsi, varislerine aktarabilecekleri mülklere dönüştürebilmek adına sunulan her fırsattan istifade ettiler. Her biri merkezi hükümetin mülkleri üzerindeki kontrolünü tamamen ortadan kaldırmak ve bunları kapitalist, piyasa odaklı taşınmazlar halinde yasal mülkiyetli kişisel servet kaynaklarına dönüştürmek nihai amacı ile gelirleriyle yeni araziler kiralamaya veya diğer kâr getiren işletmelere yatırım yapmaya çalıştılar" (1993, s. 32-33). Bu durum, Şark mutlakiyetçiliğinden çok İngiltere'nin tarım devrimini anımsatmaktadır.
124. Richards 1993.
125. Wink 1986, s. 157.
126. Age, s. 189.
127. Jack Goldstone (1991, s. 42, not 4) ikna edici bir biçimde Avrupa, Doğu Asya ve Güneybatı Asya'daki yeniçağ devletlerinin benzer şekilde yapılandırıldıklarını, ne kapitalist ne de feodal, daha ziyade "tarımsal-bürokratik" olduklarını savunur.
128. M. Mann 1986, s. 521, 526-27.
129. Bu konuyla ilişkili bir tartışma için bkz. Wigen 1995b.
130. Bkz. Cantor 1991, s. 264-65.
131. Kaiser 1994, s. 326.
132. "Oriental Renaissance: A Survey of Japan" [Şark Rönesansı: Bir Japonya İncelemesi], Economist, 9-15 Temmuz 1994, s. 3-4.
133. William McNeill'in de ortaya koyduğu üzere, özgürlük kavramının yükselişini merkeze alan ve Batı'nın ayrıcalıklılığı etrafında yapılandırılan bilindik küresel meta-anlatı, Avrupa tarihinin oldukça seçici bir okumasına dayanır: [K]aranlık çağlar ve despotizm dönemleri, beşeri kazanımların ana akımına hiçbir katkı yapmadıkları için pek tabii atlanabilirdi." (1995, s. 11).
134. Her ne kadar modern toplumun belirli kurumları gerçekten de dünyanın geri kalanına Batı'dan yayılmış olsa da bu kurumların süreç içerisinde yerel uygulamalar ve kültürel normlara uygun olarak yeniden formüle edildiğini de belirtmek gerekir. Örneğin Bryna Goodman, Şanghay'da "modernitenin" nasıl büyük ölçüde "geleneksel" memleket derneği ağırları aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Goodman ifadelerini standart tek doğrultulu ve tek yönlü modernite görüşüne meydan okuyarak tamamlar: "[B]izim 'modernlik' standartlarımız sıklıkla batılı bir şeye benzemektedir. Uzunca zamandır Çin modernitesini anlamaya çalışıyor olsak da "Çin" ile "modern" in birbirine nasıl uyabileceğini kavramak zor

3. BÖLÜM

olmuştur. Ayırt edilebilir bir eşik vazifesi görebilecek sabit standartlara sahip bir şey olarak modernite kavramı oldukça sorunludur; zira değişim sürecini anlamaya yönelik çabaları, tarihsel açıklamalar sunmaktan aciz değişim ölçütleri ve belirteçleri ile ikame etmiştir” (1995, s. 309– 10).

135. Benzer şekilde, geçtiğimiz yüzyılda pek çok Çinli entelektüelin modernleşmenin Batılılaşma ile özdeşleştirilmesine karşı çıkarak sürecin coğrafi değil tarihsel bağlamda ele alınması gerektiğini savunmaları dikkate değerdir (bkz. Tuan 1996).
136. Said 1978, s. 2.
137. Age, s. 42.
138. Age, s. 69. Şarkiyatçı tasavvurun mutlak farklılığı ön plana çıkarması nedeniyle, Şark ve Garp gibi metacoğrafi kategorilerin içeriklerinin, sosyal ve kültürel evrimin ilerlemesiyle birlikte bütünüyle tersyüz olması muhtemeldir. Bu durum cinsellik bağlamında fazlasıyla açıktır. Önceki kuşaklarda, kendisini Batı'nın temsilcisi ilan etmiş kişiler genellikle Doğu'yu duygusalılıkta müsrif, cazibeleriyle davetkâr, ama nihayetinde ahlaki pespayeliği itibarıyla tiksindirici buluyorlardı. Cinsel aşırılık pan-Oryantal bir vasıf olarak kabul ediliyor, ancak bu durumun İslam dünyasında özellikle belirgin olduğu düşünülüyordu (bkz. Kabbani 1986). Günümüzdeyse aynı bölge Batı'nın popüler tahayyülünde daha çok püritenliği nedeniyle itici görülmektedir. Batı kültürünün Batılı olmayan karşıtları –ve özellikle radikal İslam ile ilişkili olanlar– ise günümüzde Batı'yı dizginlenmemiş cinselliğin diyarı olmakla itham etmektedir. Şurası muhakkaktır ki son on yıllar içerisinde cinselliğe ilişkin toplumsal görüşler Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli ölçüde gevşerken, aynı dönemde birçok İslam ülkesindeyse (özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde) sıkılaşmıştır. Ancak geleneklerdeki ve daha da önemlisi “Öteki”ne ilişkin nitelendirmelerdeki bu tür değişiklikler, beşeri toplulukların coğrafi olarak tanımlanmış bölgeleri ile herhangi bir belirli kültürel vasıf arasında ilişki kurmanın ne denli tehlikeli olduğunu göstermektedir. Esasen dünyanın neresine bakarsanız bakın, egzotik olarak nitelendirilen belirli bir insan grubuna serbest cinsellik atfedilmesi hiç de alışılmadık bir durum değildir. James Millward bu konuda şöyle yazar: “Şark ile seks arasında bağ kurulması batılıların tutumlarına has bir durum değildir, bilakis Doğu Asyalıların ‘Şark’a –her neresi ise– yönelik tutumlarında da görülebilir” (1994, s. 452; Millward'ın bahsettiği “Şark”, esasen Çin'in “Garp”ının bir bölümü olan Şincan'dır).
139. Özellikle bkz. B. Lewis 1993b ve Lawrence 1993. Said'in tasavvurunun kendi içindeki çelişiklere dair bkz. O'Hanlon ve Washbrook 1992 (özellikle s. 157) ve Ahmad 1992.
140. Young 1990, s. 19.
141. Said 1978, s. 5.
142. Age, s. 326.
143. MacIntyre 1988, s. 395.
144. Said 1985, s. 22–23. Said'in evrenselciliği reddi farklı türden tepkilerle karşılanmıştır. Bir taraftan şüpheli postmodernistler, Said'in, çok sayıda ve karşılıklı olarak erişilemez anlam evrenlerinden ziyade bir insan topluluğundan bahsetmenin mümkün olduğuna dair inancından bahisle onun artık evrenselciliğine karşı çıkmışlardır (Örn. bkz. Young 1990, s. 131). Diğer karşıtları ise, Said'in küresel insan anlayışına yönelik yaklaşımlarını samimiyetsiz bulmakta, eserinin “gerçek ilim hırkasına talip olmasının tek sebebinin kabile lehçesi ya da siyasi ideolojiye

evrensel söylem adı altında geçit töreni yaptırmak" olduğunu ileri sürmektedirler (Lawrence 1993, s. 12).

145. Beşeri evrensellikler kavramı, bazı postmodernist çevrelerde adeta lanetlenmiştir; Robert Young (1990, s. 121) bu durumu şu ifadeleri kullanabilecek kadar ileri götürür: "Ne zaman bir edebiyat eleştirmeni, bir İngiliz edebiyatı metninde evrensel bir etik, ahlaki veya duygusal bir timsal iddiasında bulunsa, Avrupa değerlerinin ya da hakikatinin evrenselmiş gibi tanımlandığı sömürge mirasının vahşetiyle gizli bir işbirliği yapmış demektir." Her şeye rağmen belirli âlemlerde beşeri evrenselliklerin izine rastlanması etkileyicidir. Chomskyci dilbilimciler ve diğer bilişsel bilim uzmanları, son yıllarda dilin temel yapısının tüm insanlık için aynı olduğunu gösteren muazzam bir veri seti toplamışlardır. Steven Pinker'in (1994, s. 43) muhteşem kitabı *The Language Instinct'te* [*Dil İçgüdüsü*] belirttiği gibi; "Yardımcı fiiller ve devrik cümle kuralları, isimler ve fiiller, özneler ve nesneler, söz öbekleri ve cümlecikler, ismin halleri ve ad durumu uyumu vb. konuların konuşmacıların beyinleri arasındaki ortak bir noktaya işaret ettiği anlaşılmaktadır, zira aynı ölçüde kullanışlı olabilecek başka pek çok plan da mevcuttur." Diğer olası beşeri evrensellikler için bkz. D.E. Brown 1991.

Beşeri faaliyetin herhangi bir alanında evrensellüğün reddi, Avrupa düşüncesinde uzun bir geçmişe sahiptir. Örneğin Oswald Spengler (1926, s. 59), her "kültürün" (ve "medeniyet"lerin yozlaşmış varislerinin), diğerlerine tamamen yabancı olan bir özün ifade bulduğu kendi benzersiz matematiğine sahip olduğuna inanıyordu. Öte yandan, aklın evrensellüğünün en belirgin işareti, kendi sisteminin sınırları içinde bütünüyle kati olan matematiksel gerçektir.

146. Turner 1994, s. 7.

147. Örn. bkz. Ahmad'ın (1992) konu üzerindeki aydınlatıcı incelemesi. Kartezyen epistemolojinin hedeflenmesinde, postmodernizmin en tutarlı meta-anlatılarından birini bulabiliriz (postmodernistler amaçlarının meta-anlatıyı ortadan kaldırmak olduğunu iddia etseler dahi). Postmodernist söylemde meta-anlatıların sürege-len kullanımı için bkz. James F. Harris 1992 (özellikle s. 114).

148. Benzer gözlemler, bize kıyasla postyapısalcılığa çok daha fazla sempati duyan biliminsanları tarafından da yapılmıştır. Örneğin Matthew Sparke (1994, s. 119), Robert Young'ın *White Mythologies* [*Beyaz Mitolojiler*] kitabı ile ilgili olarak, "Mevcut yegâne alanların 'Batı' ve 'anti-Batı'dan ibaretmiş gibi görüldüğünü ve Oksidentalizmin Oryantalizmin tek alternatifi olarak sunulduğuna" ileri sürer. Sparke, hiç de haksız sayılamayacak bir şekilde, Young'ın projesinin "anemik bir coğrafyayı" esas aldığına hükmeder.

4. Bölüm: Avrupa-merkezcilik ve Afrika-merkezcilik

1. Bkz. Amin 1989. Her ne kadar Amin, genel Avrupa-merkezcilik meselesi üzerinde bazı can alıcı noktalara temas etse de yaptığı analiz, neo-Marksist doktrine olan katı bağlılığı nedeniyle bazı kilit noktalarda önemli ölçüde zayıflamaktadır. Kitaba yönelik derinlemesine eleştirel ancak takdir edici bir inceleme için bkz. Kaiwar 1991.
2. Şüphesiz Avrupa'nın jeofiziksel olarak tespit edilmiş bir kıtadan ziyade bir sosyal etkileşim bölgesinden ibaret olduğunu kabul etmekle birlikte Avrupa-merkezci bir görüşe büsbütün bağlı kalmak mümkündür. Bununla birlikte, popüler tahayyülde kıtasal sistemin hâkimiyetinin devam etmesi, Avrupa'nın celbettığı oran-tısız ilgiyi gizleme işlevi görmektedir. Böylelikle Avrupa-merkezcilik hem örtülü

4. BÖLÜM

hem de açık bir biçim almaktadır. Örneğin atlas yayıncıları, Asya'ya ayrılmış her sayfa için Avrupa'ya ortalama 1,3 sayfalık harita ayırırken nesnel kriterlere makul ölçüde sadık kaldıklarını düşünebilirler (verilerin derlendiği atlaslar: *National Geographic Atlas of the World* 1981; *Goode's World Atlas* 1986; *Rand McNally's New International Atlas* 1984; *New York Times Atlas of the World* 1980; *The New Oxford Atlas* 1978; *Reader's Digest World Atlas* 1992; *Hammond World Atlas, Ambassador Edition*, 1991; ve *Times Atlas of the World* 1992. Kayda değer bir istisna için, bkz. *Peters Atlas of the World* 1990). Belki uzamsal olarak olmasa da yapısal olarak eşdeğer birimler olan Avrupa ve Asya'nın her ikisinin de kıta olarak kabul edilmesi durumunda, bu oran çok dengesiz görünmeyecektir. Öte yandan, Avrupa ve Hindistan alt kıtalarının eşit ölçekli birimler olarak ele alınmaları durumunda, bu iki bölgenin haritada kapladıkları oldukça eşitsiz alanlara bakıldığında, ancak bariz biçimde taraflı bir gösterim olduğu düşünülecektir.

Atlaslarda Avrupa'ya gösterilen yakın ilgi hiç de sıradışı değildir; bilakis, dünya atlasları diğer birçok popüler coğrafya matbuatına kıyasla daha dengeli bir yaklaşım sunar. Örneğin, İngilizce ansiklopedilerin pek çoğu ağırlıklı olarak Avrupa ve Kuzey Amerika odaklıdır. Örneğin *Britannica Ansiklopedisi*'nin 15. baskısı 205 sayfasını Avrupa'ya ilişkin iki temel maddeye ayırırken, "Asya" ve "Asya Halkları ve Kültürleri" gibi çok daha geniş konulara yalnızca 150 sayfa ayırmıştır (*Encyclopedia Britannica* 1992, cilt 1 ve cilt 18). Avrupa ve Asya'nın iki ayrı kıta olarak denk birimler görülmesi nedeniyle, "büyük" Asya ülkeleri, toprak itibarıyla daha büyük ve nüfusça daha kalabalık olsalar dahi harita üzerinde "büyük" Avrupa ülkeleriyle aşağı yukarı aynı alanı kaplayacak şekilde gösterilir. *Britannica* Hindistan'a 175 sayfa ayırırken Birleşik Krallık 139 sayfaya tekabül edebilmektedir. Aynı şekilde taraflı orantılar, uzamsal hiyerarşinin daha düşük kademelerinde de görülür. Hindistan'ın önemli eyaletlerinden Gujarat, coğrafi açıdan büyük Avrupa ülkeleriyle kıyaslanabilecek büyüklükte olmasına rağmen, 1992 tarihli *Britannica Ansiklopedisi*'nde yaklaşık yarım sayfa –İtalya'nın Toskana bölgesiyle eşit düzeyde– yer tutmaktadır (bkz. cilt 21, 29, 5, 12).

Diğer Batı ülkelerine ait popüler coğrafya matbuatındaysa durum biraz daha farklıdır. Fransa örneği için meşhur *Géographie universelle*'i ele alalım. Her ne kadar yeni sürüm Hugh Clout'un iddia ettiği gibi selefine göre "daha az Avrupa merkezli" olsa da belli bir ölçüde Avrupa odaklı olmayı sürdürmektedir. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya tek bir ciltte ele alınırken, üç cildin büyük kısmı (sırasıyla Fransa ve Güney Avrupa, Orta ve Kuzey Avrupa, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği ile ilgili olarak) Avrupa'ya ayrılmıştır (bkz. Clout 1992, s. 426).

3. Carl Ritter (1864, s. 64) de aynı inanış doğrultusunda, İskender zamanında Asya nüfusunun kendi yaşadığı dönemdekinden çok daha fazla olması gerektiğini savunmuştur.
4. Bkz. Baritz 1961; Nordholt 1995.
5. Bkz. Baritz 1961; ayrıca bkz. Phillips 1994, s. 44. Nordholt'un (1995) ortaya koyduğu üzere, Almanlar, Fransızlar ve İngilizler kendilerini tarihin nihai durağı olarak görme eğilimindedirler. Ruslar ise haliyle farklı görüştelerdi; birçoğuna göre medeniyet meşalesi doğuya, Roma'dan Konstantinopolis'e, oradan da Moskova'ya geçmişti.
6. Bkz. Hegel 1956, s. 103, 99, 112; Hegel 1942, s. 220. Bu tezin müstehak olduğu şekilde unutulmaya yüz tuttuğu sonucu çıkarılmaması adına, etkili bir haber dergisinden alınan şu pasaja ele alalım: "Sorun şu ki, Batı o günlerden bu yana sürekli olarak batıya doğru hareket halindedir; Yunanistan ise Avrupa'nın sağ alt köşesinde bir başına kalmıştır. Tabii Yunanistan kendini batılı fikirlerin yalnız ileri

karakolu olarak ortaya koyup barbarlara tek başına kafa tutabildiği sürece dert değil; Batı daha sonra destek için onun etrafında toplanacaktır" ("A Survey of Greece" [*Bir Yunanistan İncelemesi*], Economist, 22 Mayıs 1993, s. 3). Ya da aynı dergide bir yıl sonra kaleme alınan şu pasajı ele alalım: "Asya değerleri" konusundaki tartışma, tarih medcezirinin 500 yıl batıya ilerledikten sonra artık doğuya ilerleyip ilerlemeyeceğiyle ilgili (öyle olması gayet muhtemel olmakla birlikte) değildir ("Asian Values" [*Asya Değerleri*], Economist, 28 Mayıs 1994, s. 13). İkinci pasaja ilgili bir başka sorun da gerçekten tarihin 500 yıl boyunca batı yönünde ilerlediğine inanmamız halinde, Doğu Asya'nın yükselişini açıklayabilmek için bu yönü tersine çevirmeye ihtiyacımız olmamasıdır.

7. Ritter 1864, s. 199.
8. Semple 1911, s. 390.
9. Fukuyama 1992. Kabul etmek gerekir ki Fukuyama, tüm "tarih" alanlarını modern bilimsel yöntemin keşfini izleyen dönemle sınırlamak suretiyle, oldukça steril hale getirilmiş, görece Avrupa-merkezli olmayan Hegelci bir tarih yazım biçimini benimser (özellikle bkz. s. 135). Fukuyama, bu çılgır açan yenilikteki rolüne dair Avrupa'nın hakkını teslim etmekle birlikte, haklı olarak şu tezi savunur: "Bir kez icat edildikten sonra bilimsel yöntem, rasyonel insanlığın evrensel mülkiyeti haline gelmiş, kültür veya milliyet farklılıklarından bağımsız şekilde, potansiyel olarak herkes için erişilebilir olmuştur" (s. 72-73). Esasen Hegelci bir metacoğrafi şema etrafında yapılandırılan ve yakın zamanda yayımlanan özel bir "evrensel tarih" için bkz. Van Doren'in (1992) *A History of Knowledge* [*Bilginin Tarihi*] adlı eseri.
10. Manicas 1987, s. 82.
11. Bkz. Herder 1968, s. 164-65.
12. G. Weber 1853, s. 8.
13. Bkz. Amin 1989.
14. De Rougemont, s. 247.
15. White 1973, s. 164. White'in Ranke ve Burckhardt'ı birbirinden büsbütün farklı tarihsel açıklama ekollerinin arketipi olarak gördüğünü unutmayalım: Ranke tarihi bir komedi gibi hikâyelerken, Burckhardt bunu hiciv şeklinde yapar.
16. Ranke'nin metacoğrafi görüşleri, *Universal History* [*Evrensel Tarih*] kitabında (1885, s. xi) açıkça ifade edilmiştir: "Zaman zaman, Şark uluslarından herhangi birinin tarihöncesi çağlardan kalma kurumları, tüm uygarlıkların içinden doğduğu dölyatağı olarak görülmüştür. Oysa karakteristiği ebedi istirahat olan uluslar, Evrensel Tarih'in içsel devinimini kavrayan biri için ancak umutsuz bir başlangıç noktası olacaktır."
17. Burckhardt, bir zamanlar Asya'ya atfedilmesi muhtemel tüm olumlu vasıfların Moğol fetihleri sonucunda yok edildiğine inanıyordu. Burckhardt şöyle der: "Bu ülkelerde insanlık, hakikate ve beşeri iyiliğe olan inancını ebediyen kaybetmiştir" (1943, s. 363).
18. Kuşkusuz 19. yüzyılda oluşturulmuş, Avrupa-merkezci olmayan "dünya tarihi" örnekleri bulmak mümkündür; ancak bunların çoğu benzer önyargılarla yüklüdür. Meşhur Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel'inyazdığı *History of Mankind* [*İnsanlık Tarihi*] (1896), bu kapsamda en önemli örneklerden biridir. Ratzel, üç ciltlik bu hacimli eserin son kısmında Avrupa'ya yalnızca birkaç sayfa ayırır; bununla birlikte bir bütün olarak çalışması tarihsel olmaktan çok etnografik bir inceleme olarak çerçevelenmiştir. Oysa geleneksel olarak Avrupalıların (veya en azından bölgenin merkezi alanlarındakiler) etnografik tahkikten (ki yakın zamana kadar

4. BÖLÜM

- öncelikle "primitiflerle" ve ikincil olarak da "durağan medeniyetlerin" taşıyıcılarıyla alakadar olmuştur) muaf oldukları düşünülmüştür.
19. Avrupa-merkezci tarih, 20. yüzyılın başlarına kadar yoluna devam etti; 1907'ye gelindiğindeyse, Henry Smith Williams'ın devasa (25 ciltlik) *Historian's History of the World [Tarihçinin Dünya Tarihi]* adlı eserinin yayımlanmasıyla doruk noktasına ulaştı. Williams, (İsrail, İran, Fenike ve Küçük Asya başlıklı) 2. ciltte Antik Hindistan'ı kısaca ele alır; MS 664'ten sonraki Hint tarihine ise "İngiliz İmparatorluğu"na ayrılmış bir bölüm içinde değinir. Çin ve Japonya ise son ciltte (Türkiye, Küçük Doğu Eyaletleri, Çin ve Japonya) ele alınır; tıpkı Polonya gibi! Belki tuhaf gelecek ama kitapta Güneydoğu Asya'ya "Orta Asya Tampon Devletleri"nden biri olarak yaklaşılr. Ayrıca bkz. J.A. Hammerton'ın (1927), 191 bölümünden yalnızca birkaçını Batı harici bölgelere ayırdığı, aşırı iddialı eseri *Universal History of the World [Genel Dünya Tarihi]*.
 20. Durant 1954, s. ix.
 21. Palmer ve Colton 1971, s. 197.
 22. Strayer ve Gatzke 1984. Daha Avrupa-merkezli ve yakın tarihli çalışmalardan bir diğeri de Reither'in (1973) *World History: A Brief Introduction [Dünya Tarihi: Kısa Bir Giriş]* eseridir. Hugh Thomas, *History of the World [Dünya Tarihi]* adlı eserinde, yanlışlıkların en hayasızcasını sergiler: "Başlıkta bahsedilen 'dünyanın' beklendiği kadar büyük olmadığı görülecektir. Burada Toskana hakkında Tobago'dan çok daha fazla şey bulacaksınız" (1979, s. xvii). Hemen hemen tüm dünya tarihi atlaslarının kartografik tasvirleri itibarıyla son derece Avrupa-merkezli olduklarını da belirtmekte yarar var.
 23. Center for History in the Schools, University of California at Los Angeles (1994) tarafından yayımlanmıştır. Görece Avrupa-merkezli olmayan ders kitapları için bkz. Anglin ve Hamblin 1993; ayrıca bkz. Smith 1988.
 24. Bu bölümde bahsi geçen üniversite kataloglarının tamamı, bu kitap için araştırmalara başladığımız 1990-91 akademik yılına aittir. Bir katalogda sunulan bilgilerden yola çıkarak dayanarak belirli bir dersin uzamsal kapsamını tam anlamıyla belirlemek kimi zaman zor olduğundan, burada verilen rakamlar yalnızca yaklaşık değerler olarak kabul edilmelidir.
 25. Letonya'da tarih öğretimine ilişkin bu gözlem için Oscar Hamburgs'a teşekkür ederiz.
 26. Bu ifadenin altını doldurmak önem arz etmektedir; J.M. Blaut (1987, 1992, 1993) "difüzyonizm" olarak bilinen yaygın coğrafi öğretinin belirli sözde "yenilik merkezlerine" nasıl haksız yere öncelik atfettiğini gösteren ikna edici eserler ortaya koymuştur.
 27. Bu nedenle, gerçek bir coğrafyacı bakış açısıyla bakıldığında, tüm alanlar doğal olarak ilgiye tabidir. Pierce Lewis'nin (1992, s. 297) kısa ve özlü bir şekilde belirttiği üzere, "[H]içbir arazi görünümü sıkıcı değildir."
 28. Aslında Avrupa-merkezciliğin en açık biçimini, Avrupa'nın dünyanın "karasal yarıküresi" üzerinde fiziksel olarak merkezi bir konuma -onu dünyanın geri kalanına hükmetmeye yatkın kılan bir konuma- sahip olduğu yönündeki coğrafi öğretilerde görürüz. Çıkış noktasını Malte-Brun ve diğer Fransız coğrafyacıların eserlerinden alan bu fikir, 19. yüzyılda Carl Ritter (özellikle 1864, s. 63) tarafından ateşli bir biçimde savunulmuştur. Bu fikri halen zaman zaman coğrafya ders kitaplarında görmek mümkündür (Örn. bkz. de Blij ve Muller 1994, s. 47).
 29. Bkz. Cleary ve Lian 1991, s. 163.
 30. Bu grubun en kararlı üyelerince, "uzamsal yasaların" farklı mekânların veya farklı tarihsel devirlerin özgüllüklerinden etkilenmediği belirtilmiştir. Michael Hill'in

- (1981, s. 57) öne sürdüğü gibi, "[T]arihsel ve bölgesel coğrafyanın varlığını mantıksal olarak savunmak mümkün değildir. Coğrafya teorisi gayri tarihsel ve gayri mekânsal olmak zorundadır."
31. Şüphesiz bazı istisnalar mevcuttur; zira pozitivist coğrafya ekolü dahilinde Batı harici bağlamlarda da bazı güzel çalışmalar yapılmıştır (örn. bkz. Gould 1963).
 32. Buradaki başlıca istisnalar, Marksist esinli kalkınma coğrafyası alanında olmuştur; eleştirel bir inceleme için bkz. Corbridge 1986.
 33. Eleştiriler için bkz. M. Lewis 1991 ve Murphy 1991.
 34. Eleştirel bir inceleme için bkz. Price ve Lewis 1993. Tekrar belirtelim ki kayda değer istisnalar olmuştur (örn. bkz. Duncan 1990).
 35. Gregory ve Ley 1988, s. 116.
 36. Örn. bkz. Soja 1989.
 37. Bayly 1983, s. 2-4.
 38. Bu türdeki en iyi eserlerden biri için bkz. Timothy Mitchell'in *Colonizing Egypt [Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi]* (1988) başlığını taşıyan kitabı.
 39. Elbette aynı fikirler, Avrupalı olmayanların diğer kültürel geleneklere sahip insanları nasıl yorumlayageldiklerini ortaya koymak amacıyla da kullanılabilir (Örn. bkz. Tavakoli-Targhi 1991).
 40. Amin 1989, s. 147. Bu eğilimlere ilişkin aydınlatıcı bir inceleme için ayrıca bkz. Ahmad 1992.
 41. Mary Lefkowitz'in (1996, s. 156) de ortaya koyduğu gibi, radikal Afrika-merkezcilik kısmen Avrupalıların Antik Mısır hakkındaki hatalı tasavvurlarına dayanmaktadır.
 42. Afrika-merkezci akademi, görece mütevazı bir biçim aldığı durumlarda esas olarak, akademiyi beyaz ırkçılığın kalıntılarından temizlemek ve Afrika halklarının beşeri mücadeleye yaptığı katkılardan ötürü takdir edilmeleri üzerinde ısrarla durmakla alakadardır. Bu gayret bütünüyle takdire şayandır. Öte yandan sesi en gür çıkan Afrika-merkezciler, esasen dinsel bir dogmadan ibaret bir şeyin savunuculuğunu yapmaktadır. Hareketin akademik liderlerinden biri olan Molefi Asante'ye (1988, s. 1, 6) göre Afrika-merkezcilik, "Afrikalıların postmodern tarihteki merkezîyetine olan inançtır" ve en hafif tabirle "insanlığın yeniden doğuşunun en önemli parçası"nı teşkil eder.
 43. Antik Mısır'da kişinin "ırksal konumu"nun ülkenin hangi kesiminde yaşadığına bağlı olduğu anlaşılmaktadır; Yukarı Mısır'da yaşayanlar Aşağı Mısır'da yaşayanlardan daha koyu tenlidir. Daha da güneydeki bölgelerden gelen kraliyet aileleri (25. Hanedan ya da Nubye Hanedanı gibi) ise, terimin tüm olası tanımları itibarıyla siyahtır.
 44. Bkz. Bernal 1987. Mary Lefkowitz (1996) ise Antik Yunanların bu konuda aldandıklarını ve Mısır'ın Aydınlanma sonrası yeniden değerlendirilmesinin, kısmen antik dünya hakkında sahip olunan bilgi birikiminin artmasından kaynaklandığını iddia eder.
 45. Bkz. Snowdon 1983.
 46. Bernal 1987, s. 73.
 47. Asante ve Mattson 1992, s. 9. Kıtasal düşünme biçiminin radikal Afrika-merkezciler arasında görülmesine dair ayrıca bkz. Lefkowitz 1996, pages 30-33.
 48. Bkz. Asante 1988, s. 46.
 49. Age, s. 48.
 50. Bkz. Curtin vd. 1978, s. 92.
 51. Manning 1990, s. 25.

4. BÖLÜM

52. Bkz. B. Lewis 1990. Lewis'in ortaya koyduğu üzere, Ortadoğu toplumu, medeni haklar hareketine dek hiçbir zaman Birleşik Devletler toplumu kadar ırkçı olmamıştı, bununla birlikte hiçbir şekilde önyargıdan kurtulmuş da değildi.
53. Ibn Khaldun 1967, s. 59.
54. Age, s. 59-64.
55. Age, s. 59.
56. Bkz. Dunn 1986.
57. Agyeman 1985, s. 146. Agyeman kendisini genellikle Afrika-merkezciden ziyade pan-Afrkacı olarak tanımlar; bununla birlikte bu ikisi zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilecek terimler olarak kabul edilir.
58. Age, s. 19. Agyeman, Arapları ayrı bir ırksal grup olarak görmesi nedeniyle Sahra-aşırı birliği kısmen ırksal bir öz temelinde reddeder ve "Arap teriminin 'ırksal değil, dilsel ve kültürel bir önem taşıdığı' fikrine karşı çıkar." (s. 146). Bu her ne kadar karmaşık bir mesele olsa da Agyeman'ın "Arap"ın ırksal bir kategori olduğu iddiasını doğrulamak güçtür. Genel anlamda Araplar, kendilerini Arap olarak gören ve anadili Arapça olan insanlardır. Birçoğu beyaz olarak kabul edilir ve kendilerini beyaz olarak görürler; öte yandan Sahra'nın güneyinde yaşayan ve büyük ölçüde siyahi fiziksel görünüme sahip Arapça konuşan halklar da bulunmaktadır. Günümüz Çad, Nijerya ve Sudan'ında yaşayan Baqarra ve Shuwa Arapları gibi gruplar, belirli Sahraaltı yaşam biçimlerini benimsemiş ve diğer Sahraaltı Afrikalılarla yoğun evlilikler gerçekleştirmişlerdir (bkz. Curtin vd., 1978, s. 98-99; Oliver ve Atmore 1981, s. 38). Dahası, Güney Arabistan'da yaşayan ve Arapça konuşan bazı halklar dahi bir ölçüde "Afrikalı" bir fiziksel görünüme sahiptir. Bununla birlikte, halen meselenin karmaşık yanları bulunmaktadır. Bernard Lewis'nin (1993a, s. 1-9) ortaya koyduğu üzere, belirli bağlamlarda Arap terimi (Arapça konuşan) Bedevilerle sınırlı olabilirken, kimi zaman ise Arapça konuşmayan Kürtleri veya Türkmenleri de kapsayacak şekilde genişletilebilmektedir. Roy (1992, s. 75) Afganistan'daki "Farsça konuşan Araplardan" bahseder. Ayrıca, Hourani'nin de belirttiği gibi, Somali ve Cibuti'nin Arap Birliği'ne kabul edilmesi "Arap teriminin muğlaklığının bir emaresidir" (1991, s. 424). Bununla birlikte, bizim kullandığımız basit dilbilimsel tanım, en yaygın kullanılan tanımdır.
59. Asante 1988, s. 96.
60. Diop (1974, s. 280) da bir "sarı" ırkın varlığını tanıır, ancak bunun eski "Siyahlar ve Beyazlar arasındaki melezlemeden" meydana geldiğine inanır.
61. Age, s. 111.
62. Age, s. 112-13.
63. Bkz. Jean 1991, s. 96.
64. Bunun revizyonist bir olay örgüsü olduğunu kabul eden Jean (1991, s. 99), eserinin "tarihin gerçekte olduğu haliyle görülmesine yönelik bir katkı" olduğuna hükmeder. "Bu muhakkak herkes için iyi olacaktır."
65. Bu öylesine dört başı mamur bir tersyüz etme işlemidir ki, beyaz ırka atfedilen her türlü yaratıcılık, siyahi genlerin gizli etkisine ve siyahi kültürün etkilerine atfedilir (bkz. Diop 1974, s. 117, 152).
66. Bkz. Bernal 1991, s. 249. 20. yüzyılın başlarında Abhazy'a'da kökenleri büyük ölçüde Afrika'ya dayanan yaklaşık 30 ila 200 kişilik bir topluluğun var olduğu muhakkaktır (Blakely 1986, s. 5-7). Bu kişilerin kökenlerine ilişkin en yaygın ve en olası açıklama, Osmanlı egemenliği döneminde toprak sahipleri tarafından Afrika'dan köle getirilmesidir; esasen bu senaryo, yüzyılın başlarında derlenen çok sayıda

kişisel tarih üzerinden de teyit edilmiştir (Blakely 1986, s. 12, 75). Bernal, son dönemdeki Afrikahalkları hareketinin bu topluluğu cesaretlendirmiş olabileceğini inkâr etmese de tarihlerinin eski Mısır istilalarına uzandığını şiddetle savunmayı sürdürür. Dahası, adeta Kafkasyadaki 4000 yıllık konuklukları süresince bir nevi saf ırksal özü muhafaza etmişler gibi onları "Siyah Afrikalılar" olarak nitelermeye devam eder. Böylesi bir görüş için bir miktar saflıktan fazlasına ihtiyaç vardır. Bu insanların en göze çarpan özelliklerinden biri, "dar yüzlü ve açık tenli" (Benet 1974, s. 3) olarak tasvir edilen yerleşik halkla çevrili bir bölgede yaşamalarına rağmen, pek çoğunun görece "saf" bir Afrikalı görünüme sahip olmalarıydı (bkz. Blakely 1986, s. 6'daki fotoğraflar). Bu durumda, yalnızca siyahlardan oluşan ve beraberinde çok sayıda kadının da bulunduğu büyük bir Mısır ordusunun bölgeye yerleştiğini, yerel halkın dilini ve geleneklerini benimsediğini ancak onlarla asla evlenmediğini, özgül ırksal özelliklerini birkaç binyıl boyunca muhafaza ettiğini, 19. yüzyılda azatlı Afrikalı köleleri silah altına aldığını (kuşkusuz ırksal özden kaynaklanan yakınlık nedeniyle) ve sonra 20. yüzyılda hızla genel nüfusa karışıp yok olduklarını varsaymamız gerekir.

67. Bernal, "göklerden gelen emrin" değiştirilebilir olduğuna dair Çin inancını ve Fransız empresyonist sanat akımını büyük yanardağ patlamalarına bağlar (1987, s. 41; 1991, s. 38). Benzer şekilde, Japonya'da "göklerden gelen emir" anlayışının bulunmadığını, bunun nedeninin de büyük ölçüde "Japon imparatorluğunun kuruluşundan bu yana, karşı konulmaz yazgısal olaylar olan Thera ve Hekla III patlamalarının akut bir siyasi krize denk gelme[mesi]" olduğunu bildirir (1987, s. 316).
68. Örneğin bir noktada Bernal, Yunanistan'da "katastrofik geleneğin" "zayıflığını" "[ülkede] Akdeniz ikliminin hoş tutarlılığına" bağlarken, daha sonra bu ülkenin "kaçınılmaz kuraklıklarının" yıkıcı etkilerini vurgular (1987, s. 318, 520). Bernal'in küresel iklim paternleri hakkındaki bilgisinin de maalesef sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Nübye ve Kolhis'in [kıyı Gürcistan] "iklimsel benzerliklerini" vurgularken, Nübye'de yılın en soğuk ayının Kolhis'teki en sıcak aydan daha sıcak geçtiğinden ve Kolhis'te herhangi ardışık iki ayda düşen yağış miktarının, Nübye'nin yıllık yağışından fazla olduğundan bihaber olduğu açıktır (bkz. s. 253: *World Weather Guide'da* [*Dünya Hava Durumu Rehberi*] [Pearce ve Smith 1984, s. 86, 435] sunulan istatistikler; Soçi'de [Kolhis'e en yakın meteoroloji istasyonunu buradadır] temmuz ayı ortalama en yüksek sıcaklığı 26,7°C, ortalama en düşük sıcaklık 18,9°C'dir [ağustos ayı da aynı ölçüde sıcaktır]; Hartum'da [sıralanan istasyonlardan Nübye'ye en yakın olanı] ocak ayı [en soğuk ay] ortalama en yüksek sıcaklığı 32,2°C, en düşük sıcaklık 15°C'dir. Hartum yılda ortalama 15,7 cm yağış alır; Nübye ise çok daha kuraktır. Öte yandan Soçi 145,6 cm yağış alır. Soçi'de en kurak dönem yaz ortasıdır; temmuz ve ağustos aylarında istasyon ortalama 16,3 cm yağış kaydeder).

Metnin başka bir yerinde, Bernal tropikal bölgelerde mevsimsel ritim bulunmadığını ima eder (1987, s. 315); bir coğrafya birinci sınıf öğrencisi dahi, tropikal bölgelerin büyük kesiminde yılın yağışlı ve kurak dönemlerinin gayet net bir şekilde birbirini izlediğini bilmelidir. Ekvator kuşağında dahi birçok alanda yağış, mevsimsel farklılıklar gösterir. Amazon Havzası'nın merkezine yakın bir kent olan Manaus, ağustos ayında ortalama 3,8 cm, mart ayında ise genellikle 25 cm.nin üstünde yağış alır (bkz. Pearce ve Smith 1984, s. 175).

69. Sarda 1906 yılında, "Mısır'ın başlangıçta bir Hindu kolonisi olduğunu" (s. 149) öne sürmekle kalmamış, aynı zamanda "İskandinavların soyunun Hinduların

4. BÖLÜM

Kshatriya kastından geldiğini" (s. 173) ve "[E]ski Britanya'daki Druidlerin aslında Budist Brahmanlar olduklarını" savunmuştur (s. 176).

70. Bkz. Abraham 1962, s. 39.
71. Mudimbe 1988, s. 185.
72. Bkz. Bernal 1991, s. 522.
73. Frank Dikötter'in (1992, s. 10, 54–56) anlatımına göre, Çinliler geleneksel olarak kendilerini beyaz olarak görüyorlardı. Keza, ülkelerine ayak basan ilk Avrupalıların pek çoğu da böyle düşünüyordu. İmparatorlarının ve bir ölçüde anavatanlarının simgesi olarak ise sarı rengi kullanıyorlardı. Avrupalıların Doğu Asyalıları sarı olarak tanımlamaya başlamaları 1600'lerin sonlarını buldu. Çinliler de kısmen bu rengin ikonografik sistemlerindeki olumlu çağrışımlarından dolayı, nihayetinde bu kullanımı benimsediler.
74. Bu renk kategorileri, bilimsel literatürde dahi fark edilir ölçüde kalıcı olmuştur. Örneğin, Carleton Coon'un ölümünden sonra yayınlanan *Racial Adaptations [İrksal Adaptasyonlar]* adlı kitabında (1982, s. 52–53) yazar, Kuzey Avrupalıları pembe olarak, Amerikalıların çoğunu ise kahverenginin çeşitli tonlarında haritalandırır; öte yandan Orta Afrikalıları (Güney Hindistanlılar, Melanezyalılar ve Avustralya yerlileri ile birlikte) siyah, Doğu Asyalıları ise (Güney Şili yerlileri ile birlikte) sarı olarak tasnif eder. Esasen kırmızı renk üzerinden en sık tanımlananlar Kuzeybatı Avrupalılar olmuştur; Güney Asya'da Avrupalılar kimi zaman "kızıl maymunlar" tabiriyle küçümsenirken (Raychaudhuri 1992, s. 157), Batı'ya seyahat eden ilk Çinli gezginlerin bazıları Avrupalıların ten rengini kızıla çalan mor olarak niteler (Dikötter 1992, s. 54). Oysa Doğu Asyalıların ten rengi, Avrupa'nın geniş kesiminde yaşayanlarla oldukça benzerdir (Barnicot 1964, s. 188). Nitekim geçtiğimiz yüzyılda Japonlar, Japon kadınlarının Avrupa erkeklerinden fark edilir şekilde daha beyaz olduğu düşüncesiyle, renk kodlamasını kısmen cinsiyet temelli olarak yapmışlardır (Alland 1971, s. 148).
75. En ayrıntılı –ve karmaşık– ırksal sınıflandırmalardan birini, Avrasya'yı aşağıdaki ırk gruplarına ayıran 1950 dünya atlasında (Bartholomew 1950, s. 30) bulmak mümkündür: "Çinli, Diğer Doğulu, Göçebe Moğol [Finlandiya ve Türkiye halkları dahil], Dravid ve Okyanusyalı [Güneydoğu Asya Adaları'nın halkları dahil], Semetik [büylece yazılmıştır], Kelt-Töton [Romanya halkları dahil], Romalı, Slav, Hint-İran ve Greko-Arnaut. Aynı yazar, Güney Asya'yı da en az sekiz farklı ırka ayırır (s. 71).
76. Bkz. Deglar 1991.
77. Marcus 1994, s. 100.
78. St. Clair Drake 1987, s. xx. Naziler ve proto-Naziler arasındaki hâkim saik ise tam tersi yöneydi; yani (gerçek) beyaz ırkın "İskandinavlar" ile sınırlandırılması, Avrupa'nın "Akdenizliler"inin ve "Alpliler"ininse ayırt edici bir biçimde farklı ve aşağı ırkların mensupları olarak kabul edilmesi şeklinde. Böylelikle (kötü anlamda) meşhur Madison Grant, Avrupa'da aslında üç farklı insan "alt türü" olduğunu savunuyordu (1918, s. 233).
79. Bkz. Jackson ve Hudman 1990, s. 288.
80. Bkz. MacFadden, Kendall, ve Deasy 1946, s. 9.
81. Bkz. Coon 1954, s. 191.
82. Bkz. Coon ve Hunt 1966, s. 24–26. Coon (1982, s. 13) hayatının sonuna dek bu görüşe bağlı kalmıştır.
83. Bu örüntüler muhtemelen büyük ölçüde sadece özensiz bir haritacılıktan kaynaklanıyordu. Coon, muhtemelen, "Kafkasoid" ve "Australoid" soylarının çeşitli

- karışımlarını sergilediğini düşündüğü Hindistan'daki kabile nüfuslarının yaşadıkları alanları haritalandırmaya çalışıyordu.
84. Harper ve Schmudde 1978, s. 103.
85. Norris 1990, s. 38.
86. Bkz. Montagu 1964.
87. Bkz. *Encyclopedia Britannica* 1963, cilt 18, s. 864a–64b. Saç dokusunu ırksal sınıflandırmanın birincil özelliği olarak kullanma düşüncesinin kaynağı büyük ölçüde A.C. Haddon'un (1925, s. 15–16) çalışmasıdır. Haddon, saç dokusunun yalnızca birincil bölümlendirmede kullanıldığı ayrıntılı bir ırksal taksonomi tasarlamıştır. Görünüşe göre ad hoc bir temelde yapılan daha alt bölümlenlendirmelerde ise, kafa şekli, ten rengi, boy ve "coğrafi dağılım" esas alınmıştır.
88. Cavalli-Sforza, Menozzi, ve Piazza 1994, s. 19.
89. Age, s. 99.

5. Bölüm: Tarihsel Tahayyülde Küresel Coğrafya

1. Yakın tarihli kayda değer bir çalışma için, bkz. P. Sahlins 1989 ve Thongchai 1994.
2. William McNeill'e (1986, s. 82) göre, bundan sadece on yıl önce disiplin bünyesinde dünya tarihine şüpheyle yaklaşılıyordu; adeta sınıftan "kovulmuş" durumdaydı. Sonraki yıllarda alanda gerçekleşen Rönesans ise tam anlamıyla gözalcıydı.
3. McNeill 1990, s. 10.
4. Bu konudaki literatür oldukça geniştir. Filipinler'in ve Japonya'nın yüksek kesimleri üzerine yaptığımız ampirik çalışmalar vesilesiyle her ikimiz de siyasi ve ekonomik coğrafyayla uzun uzadıya boğuşuyoruz (bkz. M. Lewis 1989, 1992b; Wigen 1995b). Yeniçağ dünyasındaki iktisadi etkileşimi bir "ağlar" modeli ile açıklamaya yönelik başlangıç düzeyindeki bir girişim için, bkz. Wigen 1995a.
5. Bkz. Toynbee 1934–61, cilt 1 (1934), s. 149 vd.
6. Age, s. 157.
7. Aynı endişe, [Toynbee'nin] günümüzdeki takipçilerini, zaman ve mekânca ayrı medeniyetleri birbirine bağlamaya yönelik hatırı sayılır bir gayret sarf eden International Society for the Comparative Study of Civilizations [Uluslararası Karşılaştırmalı Medeniyet Çalışmaları Topluluğu] adlı grubun üyelerini de harekete geçirmektedir (bkz. Melko ve Scott 1987). İzolasyon kavramı, popüler edebiyatta da halen güçlüdür. Örneğin, *A Green History of the World* [*Dünyanın Yeşil Tarihi*] kitabının yazarı Clive Ponting bize şöyle der: "16. yüzyıla dek, dünyanın farklı alanları büyük ölçüde izole bir şekilde evrilegelmisti" (1991, s. 194). Esasen, "medeniyet" kavramının izole tarihsel gelişim temelinde tanımlanması durumunda, aslında sadece "dört ana medeniyet" –"Batı Avrasya, Doğu Asya, Siyah Afrika ve Mezoamerika"– olduğu konusunda S.A.M. Adshead (1993, s. 4) ile hemfikir olmak gerekir.
8. III. Edmund Burke (1993, s. xv) bu konuda şunları yazar: "Metinselci duruş, geçmişini dramatik ve daha iyi bir biçimde –ister İslam medeniyetinde olduğu gibi trajedi biçiminde isterse Batı'nın yükselişinde olduğu gibi bir zafer anlatısı şeklinde olsun– sunmak amacıyla tarihi kısaltır, değişimi yok eder ve farklılıkları ortadan kaldırır."
9. Bkz. Toynbee 1934–61, cilt 11 (1959).
10. "1958–59'da Amerikan Tarih Topluluğu, bölüm başkanlarıyla, yüksek lisans öğrencilerinin ana çalışma alanları üzerine bir anket gerçekleştirdi. Toplam lisansüstü öğrenci sayısı 1.735'di; bunlardan Afrika tarihine yoğunlaştığı belirtilenlerin sayısı

yalnızca 1 idi "(Feierman 1993, s. 168). Feierman'ın makalesi, Sahraaltı Afrika'nın dünya tarihi anlatılarına müstakil olarak dahil edilmesi yönünde dokunaklı bir rica ve bunun yapılmasının, o tarihi algılama şeklimizi de mecburen değiştireceğine dair bir uyarı niteliğindedir.

11. Bkz. Toynbee 1934-61, cilt 12 (1961), s. 560-61.
12. Bkz. Hodgson 1993, s. 12.
13. Bkz. Toynbee 1934-61, cilt 8 (1954), s. 90.
14. Toynbee'nin 1934 yılındaki medeniyetler taksonomisi şöyleydi: "Bütünyle İlişkisiz Toplamlar: Mısır, And; Kendinden Önceki Toplamlarla İlişkisi Olmayan Toplamlar: Sinik, Minos, Sümer, Maya; Ast-bağı Toplamlar: Hint (?) [Hindic; böylece yazılmıştır], Hitit, Süryani, Helenik (?) [böylece yazılmıştır]; Bağlı Toplamlar I: Batı, Ortodoks Hristiyan, Uzakdoğu; Bağlı Toplamlar II: İran, Arap, Hindu; Üst-bağı Toplamlar: Yavru-İyon, Yukatek, Meksik "(1934-61, cilt 1, s. 131-32). Son cilde gelindiğinde bu sayı 34'e kadar çıkmıştır, fakat herhangi bir zamanda bunlardan yalnızca bir elin parmakları kadarının var olduğu ileri sürülmüştür. 1961'de (cilt 12, s. 558-61) ise durum şu şekildedir: "Başkalarıyla İlişkisiz: Orta Amerika, And; Başkalarına Bağlı Olmayanlar: Sümer-Akad, Mısır, Ege, İndus, Sinik; Başkalarına Bağlı [birinci grup]: Süryani, Helenik, Hint; Başkalarına Bağlı [ikinci grup]: Ortodoks Hristiyan, Batı, Müslüman; Uydu Medeniyetler: Mississippi, Güney-Batı, Kuzey And, Güney And, ? [böylece yazılmıştır] Elam, Hitit, Urartu, İrani, Kore, Japon, Vietnamlı, ? [böylece yazılmıştır] İtalik, Güney-Doğu Asya, Tibet, Rus; Ölmüş Medeniyetler: İlk Süryani, Nesturi Hristiyan, Monofizit Hristiyan, Uzakbatı Hristiyan, İskandinav, Ortaçağ Batı Şehir Devletleri Düzeni."
15. K.N. Chaudhuri (1990, s. 11) bu konuda şöyle yazar: "Her biri incelemelerini kendi dar kronolojisi ve alanı üzerinde gerçekleştiren Asya uzmanı tarihçiler, çoğu zaman ekonomik ve sosyal yaşamın yapısal bütünlüğünü görme yetisinden yoksundur ve kendi çalıştıkları bölgelere yönelik müktesebata benzersiz ya da özel muamelesi yapma eğilimindedirler." Chaudhuri, bunu telafi etmek amacıyla kendi eserinde medeniyetler arasındaki sınırları kasıtlı olarak bulanıklaştırır ve amacında da başarılı olur.
16. Bkz. Stavrianos 1975.
17. Roberts 1993.
18. Dünya tarihine ilişkin yakın tarihli üniversite ders kitaplarının çoğunda durum Güneydoğu Asya açısından pek de parlak değildir. Örneğin F.R. Willis (1982), bir zamanlar bu türün tipik bir özelliği olan Avrupa-merkezciliği, Avrupa'nın yanı sıra Hindistan, Çin ve Ortadoğu'yu da inceleyerek aşmaya çalışır. Kitabının bir bölümünde (9), Güneydoğu Asya kısaca ele alınmış, ancak kendi koşulları dahilinde değerlendirilmiştir; Willis, örneğin, yakıncığ öncesi Kamboçya ve Java'yı tanımlarken yalnızca "Hint kültürünün yeniden hayat bulmuş" örneklerinden ibaret olduklarını söyler (s. 384). Etkileyici ölçüde bireşimsel bir eser olan *Nomads and Crusaders*'da [Göçebeler ve Haçlılar] küresel denilebilecek bir tarama ortaya koyan Archibald Lewis (1988) da benzer şekilde bu bölgeyi atlar. Lewis kitabın açılışını şu iddiayla yapar: "1000 yılında Afrika ve Avrasya dünyasında beş büyük medeniyet vardı: Doğu Asya, Hint, İslam, Bizans-Rus ve Batı Avrupa" (s. 3). Lewis, ayırık sosyal sistemlerden oluşan aynı yorgun listeyi benimsiyor gibi görünse de Tibet gibi, bu şemaya uymayan alanların varlığını kabul eder ve genel olarak, makrokültürel bağlılıkların coğrafi örüntülenişindeki ince farklılıklara oldukça duyarlıdır. Yine de Güneydoğu Asya'nın karanlıkta kalması dikkat çekicidir.

19. Çin, Avrupalı emsallerine nazaran yeniçağ imparatorluğunun pek çok ögesini muhafaza etmeyi başarmıştır. 18. yüzyılın ortalarında –Rusya’nın Kazak bozkırlarında ilerlediği, İngiltere’nin Hindistan’da karasal bir imparatorluk kurmaya, Hollanda’nın ise Endonezya’da hâkimiyet tesis etmeye başladığı sıralarda– Çin’deki Mançu Hanedanı da Orta Asya’da güçlü bir biçimde genişliyordu Orta Krallığın buradaki eylemleri, Avrupalı emperyalistlerinki kadar acımasızdı; örneğin Zunghar Moğollarını neredeyse tamamen yok ettiler (bkz. Bergholtz 1993, s. 402). Bu nedenle, Çan Kay Şek’in yaptığı gibi “Şincan’ın Çin toprağı olmasının nedeni[nin], Qing [Mançu] fethi değil, 2000 yıllık asimilasyon” (akt. Millward 1994, s. 446) olduğunu ileri sürmek, tarihin bir hayli saptırılmasıdır. Çin milliyetçilerinin en ateşlileri esasen Çin’in kendisine haraç veren tüm bölgeleri kontrol etme hakkının olması gerektiğini iddia ederler –Kazakistan, Nepal, Rusya’nın uzak doğusu ve Güneydoğu Asya Anakarası’nın neredeyse tamamı dahil (bkz. Lamb 1968, s. 39). Orta Asya’daki emperyal Çin fetihleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Lattimore 1988, Bergholtz 1993 ve Jenner 1992.
20. 18. ve 19. yüzyıllarda, Avrupa atlasları Kore’yi genellikle Tataristan’ın bir parçası olarak tasvir ediyordu (örn. bkz. Palairt 1775; Woodbridge 1824); bu bölgenin ortadan kalkmasıyla birlikteyse Kore çoğunlukla doğrudan Çin’e aktarıldı. Bununla birlikte, 1800’lerin sonu ve 1900’lerin başına ait birkaç atlasta Kore otonom bir coğrafî birim olarak tasvir edilmiştir (Bartholomew 1873, Harita 28; W. Johnston 1880, Harita 19; *Hammond’s Modern Atlas of the World* 1909, Harita 95; Cram 1897, s. 188).
21. Po-Hai (daha doğru bir ifadeyle, Korece Parhae) halkının çoğu Koreceden ziyade Tunguz dilleri konuşuyorlardı, ancak krallığın yöneticileri Koreliydi ve “açık bir biçimde devletlerinin Koguryo’nun dirilişini temsil ettiğini düşünüyorlardı” (Lee 1984, s. 72).
22. Bu örüntü, temel dünya tarihi atlaslarının çoğuna sirayet etmiştir. *Harper Atlas of World History*’de [*Harper Dünya Tarihi Atlası*] (Vidal-Naquet 1987, s. 3), başlangıçtaki Doğu Asya haritaları, Kore Yarımadası’nın yalnızca ana hatlarıyla resmedilen küçük bir kesimini göstermektedir. Çin’deki Han Hanedanını ele alan daha sonraki haritalarda ise (s. 55), Kore’nin büyük kesimi Çin’in bir eyaletinden ibaret olacak şekilde haritalandırılmış, kalan kısmı ise göz ardı edilmiştir. Tang Hanedanlığı topraklarını gösteren daha sonraki bir haritada Kore’nin tamamı Çin İmparatorluğu’nun bir parçası olarak tasvir edilirken (s. 82), Sung dönemine ilişkin beş haritada (s. 83) yarımada sadece boş alan olarak gösterilmiştir. Kitabın 85. sayfasında Kore, Japonya’yı ele alan bir haritada karşımıza çıkmaktadır; ancak yan sayfadaki uzun metinde kendisine hiçbir atıf yapılmaz. Bir sonraki Japonya haritası da (s. 115) Kore’yi içermekle birlikte herhangi bir harita detayının işlenmediği boş bir dış hattın ibaret bırakır. Kore, 19. yüzyıl Çin’ini gösteren bir başka haritada tekrar ortaya çıkar, ancak ona dair verilen tek bilgi yabancı saldırılarına ilişkindir. Rand McNally’nin *Atlas of World History*’sinde [*Dünya Tarihi Atlası*] (1993a, s. 26, 32, 80–83) Kore, yalnızca 16. ve 17. yüzyıllardaki Han ve Japon istilalarına Çin müdahalelerini ve bunun yanı sıra Çin’e haraç ödeyen bir bölge statüsünde olduğunu göstermek üzere karşımıza çıkar. *The Times Atlas of World History* [*Atlas Dünya Tarihi Atlası*] (Barraclough 1984, s. 127; ayrıca bkz. s. 85, 169, 175, 232, 242, 262, 279, 292), Silla’yı bir Doğu Asya haritasında gösterir, ancak burada bile asıl vurgu Tang Hanedanlığı dönemindeki geçici Çin işgali üzerindedir; diğer Kore tasvirlerinde de benzer şekilde Çin ve Japon saldırıları vurgulanmaktadır. *The Anchor*

Atlas of World History [*Anchor Dünya Tarihi Atlası*] (Kinder ve Hilgemann 1974, s. 176), Mançurya'da bulunan Kore yönetimindeki Po-Hai Krallığı'nı tek bir haritada, onun da küçük bir kesiminde gösterir; diğer atlasların çoğunda olduğu gibi, Kore hiçbir şekilde müstakil olarak resmedilmez. Okuyucuya Hollanda'nın yedi ayrıntılı haritasının sunulduğu *The New Cambridge Modern History Atlas* [*Yeni Cambridge Modern Tarih Atlası*] (Darby ve Fullard 1970), Kore'yi yalnızca Çin İmparatorluğu'nun periferik bir bölümü ve bir Japon kolonisi olarak gösterir. Nihayet, ilk olarak İsveç ve Norveç'te yayımlanan Rand McNally'nin *Historical Atlas and Guide*'i [*Tarih Atlası ve Kılavuzu*] (1993b), "750 yılı dolaylarında Çin" başlığını taşıyan bir haritada hem Silla hem de Po-Hai'yi gösterir (s. 32). Öte yandan bu atlas da Kore'deki Üç Krallık dönemini görmezden gelir ve ülkeyi hiçbir surette müstakil olarak değerlendirmez.

23. Bkz. Tanaka 1993, s. 247.
24. Bkz. F. Drake 1975, s. 73.
25. Bkz. Allen 1990, s. 799.
26. *The Times Concise Atlas of World History* [*Times Muhtasar Dünya Tarihi Atlası*] (Barraclough 1992), Güneydoğu Asya üzerine takdire şayan bir dizi harita içerir (s. 70–71). Bir diğer istisna da Güneydoğu Asya'nın 500 yılından 1400 yılına kadarki siyasi evrimini tasvir eden dört haritalık bir serinin sunulduğu *The Harper Atlas of World History*'dir [*Harper Dünya Tarihi Atlası*] (Vidal-Naquet 1987, s. 86). Öte yandan bu haritalarda dahi Vietnam toprakları, Çin ile Çampa arasında boş bir bölge varmışçasına boş bırakılmıştır. Vietnam halkının güneye gerçekleştirdiği uzun yolculuk ile Çam (Cham), Kmer ve Tayland ile aralarındaki ardı arkası kesilmeyen çatışmalar –dünya tarihi ve coğrafyası (ve aynı zamanda çağdaş uluslararası ilişkiler) açısından hayati öneme sahip bir hikâye– ise tasvir edilmez.
27. Esasen bölgede Çin'e özgü vasıflar o denli belirgindir ki Arnold Toynbee, nasıl ki Rusya'yı Batı'nın bir uydusu olarak görmüşse, Vietnam'ı da (Japonya ve Kore gibi), Çin'in "uydu medeniyeti" olarak kategorilendirmiştir (bkz. 1934–61, cilt 12 [1961], s. 561).
28. Bkz. S. Huntington 1993. Huntington'un tezi, coğrafyacı Donald Meinig'in 1956'da yayımlanmış ve daha az bilinen bir makalesinde öne sürdüğü argümanlarla belli ölçüde benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte Meinig'in "milliyetçilikten kültürelciliğe evrim" konusunu ele alan makalesi, birçok bakımdan Huntington'inkinden daha bilgilendiricidir.
29. Öte yandan Huntington'ın –alandaki diğer pek çok bilimsan gibi– medeniyetlerin dini doğasını ve din ve medeniyet sınırlarını aşan bu husumetin tarihsel derinliğini abartıyor olmaları da muhtemeldir. Örneğin Barbara Metcalf (1995), Hinduları Güney Asya'daki Müslümanlardan ayıran "medeniyet temelli" ayrımın büyük ölçüde modern bir icat olduğunu ikna edici bir biçimde ortaya koyar.
30. McNeill 1990, s. 9. McNeill, bundan da daha sonra medeniyetlerin aslında "kendi içinde karışık ve çelişkili", "soluk, gelişimini tamamlamamış birimler" olduğunu ileri sürmeye başlamıştır (1995, s. 17). McNeill'in yakın tarihli çalışmalarında, medeniyetçi ve bütünleşmeci (entegrasyonist) dünya tarihi yaklaşımları arasındaki ayrım başarıyla aşılmıştır.
31. Braudel'in *Civilization and Capitalism* [*Medeniyet ve Kapitalizm*] eserinin üçüncü cildinde (1984, 5. Bölüm), "dünya ekonomileri" kavramı etrafında bir dünya coğrafyası tasavvuru geliştirilmiştir. Görülüyor ki, Braudel'in dünya ekonomileri, her halükârda Avrupa hegemonyasının kurulmasından önceki dönemde, özünde dünya tarihinin bilindik medeniyetleridir: Batı, Rusya, İslam dünyası, Hindistan ve Çin.

Braudel'in eğitici kitabı *Uygarlıkların Gramer'inde* (1994, *A History of Civilizations* [Medeniyetler Tarihi] adıyla İngilizce baskı; Fransızca özgün baskı [*Grammaire des Civilisations*] 1963), kültürel farklılaşmayı diğer büyük eserlerinden daha ayrıntılı bir şekilde ele alır ve bütünüyle küresel bir kapsamda ısrar eder. Braudel burada, açıkça coğrafi bir tarzda sınırlandırdığı dünyanın önde gelen "medeniyetlerinin" her birinin göze çarpan özelliklerini ana hatlarıyla sıralar: "Medeniyetlerin, büyük olsun veya olmasın, her zaman harita üzerindeki yerini göstermek mümkündür" (s. 9). Bir yandan bariz bir biçimde Avrupa-merkezci olan bir yaklaşımı aşmaya çalışmakla beraber, Braudel kitabını "Avrupa Medeniyetleri" (Avrupa, Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda, [beyaz] Güney Afrika ve Sovyetler Birliği) ile "Avrupa Dışındaki Medeniyetler" arasındaki farkları ön plana çıkaracak şekilde tanzim eder. Bu kategorilerden ikincisi içerisinde de "İslam ve Müslüman Dünyası"nı "Afrika" ve "Uzakdoğu"dan ayırır. Daha sonra Uzakdoğu'yu da Çin, Hindistan, Japonya ve "Uzakdoğu Deniz Ülkeleri" ("Hindiçin, Endonezya, Filipinler ve Kore"yi içine alan bir kategori) şeklinde alt bölümlere ayırır.

A History of Civilizations'da Braudel, Fransız eğitim kurumlarında kullanılan geleneksel dünya bölümlendirmesini yıkmaya ve "yeni tarihi" aktarmaya uygun bir coğrafi çerçeve sunmaya çalışır (s. xxxv). Gaye takdire şayan olsa da proje sonuç olarak başarısız olmuştur. Genellikle Braudel'in ortaya koyduğu iddialı konulardan biri olarak görülen coğrafi sistemi, özensizce yapılandırılmış bir görünüm arz eder ve bu görev için kesinlikle yetersizdir. Avrupa terimini, ikisi arasında nizami bir ayırım yapmaksızın hem coğrafi hem de kültürel anlamda kullanır. Hindistan'ı, İslam Dünyası ve Avrupa medeniyetlerinin muadili olarak görülen birleştirilmiş bir "Uzakdoğu Medeniyeti" içinde konumlandırmak suretiyle uzun zaman önce muteber olmaktan çıkmış bir geleneği takip eder. Uzakdoğu Deniz Ülkeleri kategorisiyle ise, adeta yapay bir kültürel-coğrafi türlü kazanı ortaya koyar. Dahası, kendi oluşturduğu kategoriler içerisinde dahi tutarlı değildir: Bir noktada Japonya'yı deniz ülkeleri gruplandırması içinde sınıflandırırken daha sonra müstakil olarak Uzakdoğu'nun ayrı bir alt medeniyeti şeklinde inceler.

32. Özellikle A.G. Frank ve onunla aynı kamptaki diğer yazarlar, Wallerstein'in, Avrupa'da feodalitenin yaşadığı bir krizle bağlantılı olarak gerçekleşen iç dönüşümlerin, modern dünya sisteminin yaratılmasına yol açan belirleyici nitelikteki bir kırılmayı beraberinde getirdiği yönündeki tezini reddeder. Bunun yerine, yaklaşık 5.000 yıldır var olan sistemik sürekliliği ön plana çıkararak Avrupa'nın yapısal olarak ayrıcalıklı olduğuna dair her türlü düşüncüyü geri plana atarlar (bkz. Frank ve Gills 1993). Dünya sistemleri paradigmasının Afrika ve Latin Amerika bağlamındaki geçerliliğine ilişkin yakın tarihli eleştirel bir çalışma için bkz. Cooper vd. 1993.
33. Wallerstein, yeneçagda Avrupa tarafından dayatılan dünya düzeninin ortaya çıkmasından önce, dünya ekonomileri olarak adlandırılan büyük ölçekli sosyal varlıkların "her durumda imparatorluklara dönüşen" "oldukça istikrarsız yapılar" olduğunu ileri sürer (1974, s. 16, ayrıca bkz. s. 348). Bu öğretiyi harfiyen okunduğunda, Güney Asya'nın hiçbir zaman anlamlı bir sosyoekonomik sistem teşkil etmediği ve Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'daki İslami kalpgâhın Abbasi halifeliğinin gerilemeye başlamasıyla birlikte gerçek bir sosyal varlık olmaktan çıktığı sonucuna varmak gerekecektir. Wallerstein'in şemasındaki bu merkezi soruna yönelik aydınlatıcı bir okuma için ayrıca bkz. Voll (1994).

Nispeten ehliyetsiz ellerde, Wallerstein'in bakış açısının daha da ciddi coğrafi yanlış algılamalara yol açması muhtemeldir. Bu durum özellikle, Thomas Richard

Shannon'ın lisans eğitimi düzeyinde kullanım için tasarlanan ve Wallerstein'in da methettiği *An Introduction to the World-System Perspective* [*Dünya Sistemi Perspektifine Giriş*] kitabında açıkça görülmektedir. Shannon, kitabındaki tüm haritalarda ciddi coğrafi kusurlar sergiler, ancak bunların hiçbirini "1400 yılında dünya imparatorlukları ve gelişmiş tarım alanları"nı (1989, s. 41) göstermeyi amaçlayan dünya haritasındaki kadar aleni değildir. Bu harita ve beraberindeki metne dair birinci sorun, "dünya imparatorlukları" ve "gelişmiş tarım imparatorlukları"nın yeterince açık bir şekilde ayırt edilmemesidir. Mezoamerika ve Orta And Dağları –ve ayrıca Japonya– taralı değildir; bunun nedeni muhtemelen o dönemde siyasi olarak birer dünya imparatorluğu teşkil edecek şekilde birleşik değil, parçalı bir yapıya sahip olmalarıdır. Oysa Batı Avrupa, emperyal birlikten yoksun olmasına rağmen, bu durumda belli ki tarımının "gelişmiş" olması nedeniyle –pek çok ölçüt açısından Japonya ve Meksika Havzası'nda yapılan tarımın gerisinde olmasına rağmen– taralıdır. Ancak bu, haritada bulunan birçok hatalı coğrafi temsil den yalnızca en çok göze batanıdır. Örneğin harita bize bir yandan Orta Sahra, Nefud, sarp geçitlerden oluşan Batı Sıçuan ve Doğu Tibet ile İç Moğolistan gibi iktisadi açıdan kıyıda köşede kalmış yerlerin tamamının, ya dünya imparatorluklarının ya da "gelişmiş tarım bölgeleri"nin birer parçası olduğu bilgisini verirken bir yandan da Java, Polonya ve İran'ın tamamının bu kategorilerden hariç tutulması gerektiğini söyler. Üstelik İran'ın dahil edilmemesi iki açıdan sorunludur, zira MS 1400'de burada hem çok sayıda gelişmiş tarım merkezi hem de son derece güçlü Timur İmparatorluğu bulunuyordu. Shannon'ın 3.3 numaralı haritası ("1763'te dünya sistemi") da neredeyse aynı ölçüde sorunludur. Bu haritada Hollanda yarı-periferinin bir parçası olarak gösterilir, oysa metinde (doğru biçimde) merkezin parçası olarak sıralanmıştır (s. 53). Bu sorunlar Shannon'ın yorumuyla da sınırlı değildir. Wallersteinci görüşün Hollanda menşeli popüler bir yorumunda, okuyucuya 1985'te Malezya'nın dünya sisteminin periferisinde yer aldığı, Zaire'nin ise yalnızca yarı-periferide kaldığı –ve bu konumu sözümona Norveç ve Kanada ile paylaştığı– bilgisi verilir (Terlouw 1990).

Coğrafi temsildeki bu hataları işaret etmemiz, okuyucuda ehemmiyetsiz ve art niyetli bir eylem izlenimi bırakabilir. Ancak biz bu hataların oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz, zira bunların çok daha yaygın ve kapsamlı bir coğrafi tasavvur noksanlığının emareleri olduğunu düşünüyoruz. Kartografik biçimden ziyade metin kısımlarında ortaya çıkan benzer büyüklükteki hatalar, benzer nitelikteki çalışmalarda öylece kabul edilmeyeceklerdir; bunlar ya makalenin rededilmesine gerekçe olacak ya da hakem veya editörler tarafından düzeltilcektir. Oysa haritalar ve özellikle de küresel ölçekte olanlar sözkonusu olduğunda, aşırı derecede özensiz yapılmış çalışmalarla karşılaşılması hiç de nadirattan değildir. Sadece Amerikan kamusal yaşamında değil, akademinin en üst kademelerinde dahi coğrafyaya verilen değer in muazzam ölçüde düşmesinden dolayı, temel nitelikteki bu coğrafi cehalet, endişe gerektirir bir sorun olarak görülmemektedir. Bu bağlamda, *"World History as an Advanced Academic Field"* [*İleri Düzey Bir Akademik Alan Olarak Dünya Tarihi*] başlığını taşıyan meşhur bir makalede coğrafyaya hiçbir şekilde atfı yapılmadığının belirtilmesi önem arz eder (Vadney 1990).

34. Örn. bkz. Hodgson 1993; McNeill 1963, 1990; Frank 1991; Abu-Lughod 1989. Bu geniş okul içerisinde, "Afro-Avrasya ekümeni"nin ötesine uzanan ve ampirikyönden daha zengin çalışmalardan biri Eric Wolf'un (1982) çalışmasıdır. Dünya tarihinin izlediği bu hareketin bir diğer özelliği de Avrasya'nın "barbar" ve "yarı barbar" halklarının

- (Türkler, Moğollar, Tibetliler vb.) itibarlarının iadesidir. Bu bağlamda özellikle, "barbar" Şarman Hanedanlığı halkının itibarını iade etmek üzere, büyüleyici bir ters hamleyle yüzünü Avrupa'ya çeviren Christopher Beckwith'in (1987) eserine göz atabilirsiniz.
35. Washbrook 1990, s. 492.
 36. Bkz. Corbridge 1986.
 37. Abu-Lughod, 1989, s. 361.
 38. Bkz. Manguin 1993.
 39. Aslına bakılırsa, Moğol fetihlerinin başlangıçta Orta Asya ticareti üzerinde dehşet verici boyutlarda yıkıcı bir etki yaratırken, esasen aynı dönemde deniz ticaretinde yaşanan büyük yükselişe ivme kazandırdığı da unutulmamalıdır. Kervan sisteminde yaşanan uzun süreli düşüşün aslında Sung Hanedanlığı dönemi (960–1279) sırasında başladığı anlaşılmaktadır (bkz. Van der Wee 1990, s. 16–17; Rossabi 1990, s. 351).
 40. Örneğin, Ming Hanedanlığı döneminde getirilen okyanus ticareti yasağı 1567'de Güneydoğu Asya denizciliğinin hâlâ Avrupa'yla rekabet edebilir durumda olduğu bir dönemde kaldırıldı. Güneydoğu Asya merkezli uzun mesafeli ticaret gerçekten de bu dönemde zayıflamaya başladı; ancak bu büyük ölçüde Çinliler ve Guceratlılarla olan rekabetten kaynaklanıyordu, Portekizliler ve İspanyollarla olandan değil (bkz. Manguin 1993).
 41. Küresel güç dengesinde 15. ve 18. yüzyıllar arasında yaşanan değişimin alternatif bir açıklaması için bkz. G. Parker 1988 ve Tilly 1990.
Yazılarını bir Güneydoğu Asyacının perspektifinden kaleme alan Victor Lieberman (1993a), Avrupa içerisindeki sosyal ve ekonomik iç gelişmelerin Abu-Lughod örneğinde olduğu gibi daha analize bile başlamadan göz ardı edilmek yerine, en azından dikkate alınması gerektiğini savunur. Bu nedenle, Avrupa-merkezcilikten kaçınmaya özen göstermemiz gerekmeyle birlikte, önsel (apriori) olarak Avrupa içi gelişmelerin bizatihi önemsiz olduğunu varsaymamamız gerekir.
 42. Zaman zaman daha dar anlamda Batılı önyargıların tezahürlerini tespit etmek de mümkündür. Wallerstein'in eserinde, kökleri doğrudan Avrupa feodalitesinin yaşadığı krize kadar dayandırılabilir olan modern dünya sisteminin oluşumunda Avrupa'ya tekil bir rol biçilmiştir. Ayrıca Andre Gunder Frank'ın, temel kaygılarından biri Wallerstein'in Avrupa-merkezciliğini çürütmek olan eserinde dahi bununla bağlantılı bir önyargının varlığını tespit etmek mümkündür. Frank, 16. yüzyıldan önceki dünya sisteminde üç koridorun "merkezi" konumda olduğunu savunur: Nil-Kızıldeniz koridoru, Suriye-Mezopotamya-Basra Körfezi koridoru ve Ege-Karadeniz-Orta Asya koridoru (bkz. Frank 1993, s. 88–90). Harita şöyle bir bakıldığında, tüm bu "merkezi" rotaların, yakınçağ öncesi Afro-Avrasya ekümeninin demografik ve ekonomik ekseninin çok daha batısında kaldığı görülecektir.
 43. McNeill 1990, s. 7.
 44. Frank 1991, s. 1, vurgu eklenmiştir. "Ekümen-merkezcilik", dünya tarihinin Avrupa-merkezci olmayan bir surette ele alındığı ve Batılı olmayanlar tarafından ortaya konan yaklaşımlarda da görülebilen yaygın bir hatadır. Örneğin Jawaharlal Nehru'nun 971 sayfalık etkileyici eseri *Glimpses of World History*'de [*Dünya Tarihinden Kesitler*] (1942) Sahraaltı Afrika'dan neredeyse hiç bahsedilmez, Kolomb öncesi Amerika ise yalnızca kısa bir bölümde ele alınır.
 45. Bkz. McNeill 1976.
 46. Bkz. Curtin vd. 1978, s. 92. Bu çalışma, haklı olarak aynı Avrasya ve Kuzey Afrika ekümenine karşı önyargılı olduğunu belli etmekle de itham edilebilir. Öteyandan bizim

- kaygımız, alternatif bir görüş önermekten çok, bizatihi dünyanın bu kısmına yakın bir biçimde odaklanan yaygın coğrafi kavramların incelenmesi ve eleştirilmesidir.
47. Marksist analistler tarafından dile getirilen ayrı bir eleştiri hattında ise, dünya sistemi teorisyenleri, üretimi hafife almakla ve tarihi değişimin bir nedeni olarak dolaşıma hak ettiğinin üzerinde bir önem vermekle itham edilir. Dünya sistemleri teorisine dair yakın tarihli ve geçmiş tartışmalar için bkz. Cooper vd. 1993.
 48. Bkz. Abu-Lughod 1989, s. 251–53, 259.
 49. Bkz. Frank 1991, s. 12.
 50. Bkz. Frank ve Gills 1993.
 51. Frank 1991, s. 25.
 52. “Merkez-etki alanı-çevre-nüfuz alanı” şeklindeki uzamsal kültürel etkileşim modelinin kullanımı için bkz. Meinig 1969.
 53. Partha Chatterjee (1993, s. 75), Hint milliyetinin, başlangıcından itibaren teknoloji ve devlet kurumları açısından Batı’yı taklit etme, Batı’nın kültürel (veya manevi) niteliklerine ise şiddetle direnme arzusuyla oluşturulduğunu ileri sürer: “Milliyetçi tepki, kültürel farklılıklarla belirlenmiş bir etki alanı içerisinde ‘özel’ olana ait yeni bir etki alanı oluşturacaktı: ‘ulusal’ın etki alanı ‘Batılı’dan farklı oluşu üzerinden tanımlandı.”
 54. Bkz. Bentley 1993.
 55. Braudel 1984, s. 65.
 56. William McNeill halen, gerek iktisadi sistemlerin gerekse fikir kümelerinin, çok farklı coğrafi tezahürlere sahip olma eğiliminde olsalar da dünya tarihini kavrama çabası açısından önemli oldukları görüşündedir. Ayrıca hem maddi yaşam dünyasının hem de fikirler dünyasının, “iletişim ağları”nın örtüsü altında anlaşılabilirliğini savunur (bkz. 1993, s. xi, xii).
 57. Elbette bu hattın iki tarafı arasında bağlantılar bulunuyordu; örneğin, Güneydoğu Asya ve Okyanusya arasındaki bağlantılara dair bkz. Finney (1994).
 58. Bkz. Crosby 1986.
 59. Sahraaltı ile Kuzey Afrika arasındaki ayrım genellikle abartılmaktadır. Bu konuda Curtin vd. şöyle der: “Sahra ve Sahraaltı Afrika arasına sıklıkla çekilen ve tüm Afrika’daki en keskin kültürel çizgilerden biri olan sınır dahi, süreklilik arz eden bir uzam üzerindeki bir adımdan ibarettir. Sahra şeridinin bir tür kültürel ayrım hattı olduğuna dair eski görüşse büyük ölçüde ırkçı faraziyelere dayanmaktaydı” (1978, s. 79). Batı ve Orta Kuzey Afrikada Sahra’nın birkaç binyıl boyunca –8. yüzyılda Sanhace Berberileri tarafından aşılıncaya dek– ciddi bir engel teşkil ettiğinin farkında olunması önemlidir (bkz. McEvedy 1995, s. 44).
 60. Afrika’ya has ortak özelliklerin din ve devlet idaresi alanlarında özellikle yaygın olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Curtin vd. 1978, s. 91, 147, 157). Igor Kopytoff (1987), Sahraaltı Afrika siyasi sistemlerindeki belli başlı benzerlikleri, bir sınır genişletme modeli üzerinden ekoloji ve demografi ile ilişkilendirir. Jack Goody, Avrasya-Kuzey Afrika bölgesinin tarihsel olarak özellikle evlilik, miras, teknoloji ve toprak kullanım hakkı modelleri açısından Sahraaltı bölgesinden oldukça farklı olduğunu ileri sürmüştür (bkz. Goody 1971, özellikle s. 25, 76; Goody 1990). Bununla birlikte, karakteristik olarak “Afrika’ya özgü” olduğu belirtilebilecek her türlü vasfın Sahraaltı bölgesinde de illaki bulunması söz konusu değildir. Özellikle Etiyopya’nın yüksek kesimleri, Madagaskar ve Kalahari oldukça farklı kültürel ve siyasi örüntüler sergiler.
 61. Bkz. Forsyth 1991, s. 82.

62. Metal işleme gibi pek çok maddi kültür unsuru Avrasya'nın neredeyse tamamına yayılmış olsa da çoğu ideolojik ve sosyal örgütsel ortaklık, Orta Sibirya taygasından öteye geçememiştir (bkz. Forsyth 1991, özellikle s.75). Bununla birlikte, Sibirya'nın uzak batısında, Sibirya Tatarları ve hatta küçük bir ölçekte de olsa taygada yaşayan Mansi ve Hantı halkları arasında dahi Rus saldırılarından önceki dönemde İslami normlar yerleşmiş durumdaydı (bkz. Forsyth 1992, s. 35). Öte yandan uzak Kuzeydoğu Sibirya'da yaşayan paleoasyatik halklar (Çukç ve Koryaklar gibi) ise metalürjik bölgenin dahi dışında kalıyordu.
63. Bkz. Hodgson 1974, 1993.
64. Bkz. Turner 1994.
65. Daha sonraları Koreliler kendi alfabelerini, Japonlarsa kendi hece yazılarını geliştirdiler; ancak her iki ülkede de (özellikle Japonya'da) Çince karakterler oldukça önemli bir rol oynamaya devam etti. Vietnam ise, tabii ki, Fransız baskısı altında Latin alfabesini benimsedi.
66. Kültür tarihçileri modernitenin tarihini geleneksel olarak İtalyan Rönesans'ına, ekonomi tarihçileriyle Avrupalıların gerçekleştirdiği okyanus ötesi seyahatlere dayandırsalar da biz gereğinden fazla Avrupa-merkezci bulduğumuz bu kronolojiyi reddediyoruz. Bunun yerine ise, modern tarihin nihai olarak büyük Moğol yayılmasından başlayacak şekilde tanımlanması gerektiğini savunan Arthur Waldron'un (1994, s. vii) yaklaşımını benimsiyoruz. Güney Asya'daki Müslüman akınları Cengiz Han'dan öncesine dayanır, bölgenin (büyük kesiminin) sistematik fethi ise Avrasya'daki "Moğol dönemi" ile kabaca eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir.
67. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu dünya modelinin temel esin kaynaklarından biri, geç dönem İslam araştırmacısı Marshall Hodgson'un eseridir. Hodgson, benimsediği coğrafi şemayı hiçbir zaman net bir şekilde ortaya koymamış ve onu küresel bir ölçekte genişletmemiştir. Ancak, ekümen içerisindeki uzamsal kategorileri iç içe yerleştirecek şekilde örtük bir hiyerarşik düzen tasarlamak suretiyle, Hodgson, teorik açıdan mahir az sayıda bölgesel coğrafyacı tarafından eşzamanlı olarak üzerinde çalışılan merkezi bir bölgeselleştirme ilkesini keşfetmiştir. Bkz. M. Lewis 1991.
68. Djaït 1985, s. 102.
69. Bkz. Myers ve Peattie 1984; Cumings 1984.
70. Bkz. Ahmed 1992, özellikle s. 200. Medeniyet ve toplum arasındaki ayrım, ilkinin daha çok öğrenilmiş, elit yaşam alanına karşılık gelmesidir. Darüislam'ın "medeniyetler arası bir varlık" ve "özel bir dünya sistemi" olarak tasvir edildiği etki-leyici bir çalışma için bkz. Voll 1994.
71. Bkz. Robinson 1991; Bayly 1983 (özellikle s. 156). İslami Hindistan'ın Fars etkisindeki Kuzey ve Arap etkisindeki Güney olarak ayrılmasına dair bkz. Wink 1991 (özellikle s. 360).
72. Bu ayrı etkilerin varlığını kabul eden Albert Hourani, birleşik bir İslam tarihine ilişkin her türlü fikre ikna edici argümanlarla karşı çıkar. Onun ortaya koyduğu şemada (1980, s. 184) ise İslami merkez üç kesime ayrılır: doğuda Türki-İrani, batıda Türki-Arap ve uzak batıda Arap-Berberi kesimleri. Bununla birlikte, uzak batıda dahi Türk etkisinden kurtulabilmiş tek bölgenin Fas olduğunu belirtmek gerekir; 16. yüzyıl Cezayir'inde resmi dil bile Türkçeydi (bkz. Abun-Nasr 1975, s. 167).
73. Halperin (1985, s. 94), "dini nedenlerle olsa gerek, Moskovalılar Altın Orda'da Müslüman Yakındoğu'nun etkisiyle ortaya çıkan modellerin hiçbirini benimsememişlerdir." der. Ancak yeterince yakından bakıldığında, bir tarafta Türki

- halkların, diğer taraftaysa Yunanlar ile Rusların bulunduğu pek çok nüfuz hattı tespit etmek mümkündür (Rusya örneğinde, bkz. Spuler 1994, s. 87). Pierce (1993, s. 10) bu kapsamda "Anadolu Türklerinin Bizans medeniyetiyle yüzyıllar boyu süren temasının Osmanlı medeniyeti üzerinde, muhtemelen de özellikle imparatorluk kurumlarında, yadsınamaz etkileri olmuştur" derken, Vryonis (1971, s. 496) "Türk toplumu halk kültürü itibarıyla son derece Bizanslı idi." iddiasında bulunur.
74. Bkz. International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations Foundation, Sofia, 1994, özellikle s. 159–60.
75. Bkz. Rorlich 1986, s. 179; ayrıca bkz. Bacon 1980, s. 113–15.
76. Ayrıca günümüz Afganistan'ı sınırları içinde kalan bölgede İranileşmiş bir Moğol grubu olan Hazaralar da bulunmaktadır (bkz. Barthold 1984, s. 4, 8, 82).
77. Bkz. Lattimore 1988, s. 124.
78. R. White 1991, s. x.
79. Age.
80. Age, s. xi.
81. Örn. bkz. Ferguson ve Gupta 1992.
82. Diaspora teriminin kullanımına dair, bkz. Clifford 1994. Daha genel kapsamda ise, bkz. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* [*Diaspora: Uluslararası Araştırmalar Dergisi*] (Oxford University Press) dergisinin muhtelif ciltleri.
83. Bkz. Pan 1990.
84. Bkz. Curtin 1984.
85. Bkz. Bentley 1993.
86. Bkz. Pankhurst 1992, s. 54, 113. Etiyopyalılar, dini liderlerinin içinden çıktığı grup olan Mısır Kiptileri ile de yakın temaslarını muhafaza ettiler. Etiyopyalılar sık sık önemli bir askeri rol ifa ettikleri Güney Asya'da da iyi biliniyorlardı (bkz. Richards 1993, s. 32, 112). 16. yüzyıl Avrupalıları Etiyopya'yı genellikle Hindistan'ın bir parçası olarak tasnif ediyorlardı (bkz. Lach 1977, 3. kitap, s. 510); ilginçtir, Etiyopya dilleri gerçekten de Hindistan dilleriyle belirli yapısal benzerlikler gösterir (bkz. Masica 1976, s. 180, 184).
87. Bkz. Toynbee 1934–61, cilt 1 (1934), s. 90.
88. Bkz. International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations Foundation, Sofia, 1994; Poulton 1991.
89. Hui'yle ilgili olarak, bkz. Gladney 1992.
90. Bkz. Harding ve Myers 1994.
91. 2 Mart 1996'da Japonya'nın Lida şehrinin yetkilileri bize belediye dairesinde internetten yararlanabilecek yeterlilikte İngilizce dil becerisine sahip çok az kişi olduğunu belirterek, internet konusunda yaşadıkları hüsrânı ifade ettiler.
92. Bkz. Joyce Barnatha, "Passage Back to India" [*Hindistan'a Dönüş*] Business Week, 17 Temmuz 1995, s. 44.
93. Bkz. Turner 1994, s. 200–201.
94. "Etnik temizlik" Balkanlar'da (hatta başka yerlerde de) yeni bir olgu değildir. Aslına bakılırsa, bu bölgedeki en yoğun "etnik temizlik" dönemi 20. yüzyılın başları, muhtemelen en mahir uygulayıcısı da Yunanistan olmuştur (bkz. Stoianovich 1994, s. 199–200).

6. Bölüm: Dünya Bölgeleri: Alternatif Bir Şema

1. Linnaeus'un coğrafya alanındaki etkisine dair, bkz. Wolff 1994 ve Pratt 1992. Bununla birlikte, tespit edebildiğimiz en kapsamlı küresel coğrafya yaklaşımının –Sansón'unki (1674)– Linnaeus'un çalışmasından birkaç kuşak önce geldiği belirtilmelidir.
2. Bkz. Palairé 1775, Haritalar 1, 3.
3. Bkz. Ortelius 1570, Harita 48. Ortelius, Asya'yı, sınırları çok katı olmamakla birlikte dört bölgeye ayırıyordu: Tataristan, Hindistan, İran ve Türkiye (Haritalar 47–50).
4. Bkz. Lach 1977, s. 53, 86, 90, 205. Phillips (1994, s. 31) ortaçağ Avrupalılarının "üç Hindistan" kavramını tartışır: Güney Asya'nın kuzeyindeki Küçük Hindistan, Güney Asya'nın güneyinde ve Güneydoğu Asya'da yer alan Büyük Hindistan ve Etiyopya'daki Orta Hindistan. (Antik Yunanlar için günümüz Sudan'ını ifade eden Etiyopya, ta 17. yüzyıla dek genellikle Orta Afrika'nın büyük bir bölümünü içine alacak şekilde kavramsallaştırılmıştır.)
Bazı Doğu Asya metacoğrafi tahayyüllerinde de (özellikle de Budizmden esinlenenler) Hindistan gezegenin kara kütesinin büyük bir kısmını teşkil edecek şekilde tasvir ediliyordu (bkz. Unno 1994, s. 373). Tıpkı Uzakbatı'da olduğu gibi, Hindistan genellikle çoklu (bu örnekte "beş Hindistan" şeklinde) olarak görülüyordu. Hindistan'ın bu genişletilmiş tanımı dolayısıyla, Japonya'ya ulaşan ilk Avrupalı gezginler Hintliler olarak nitelendirilmişti (Toby 1994, s. 327–28). Portekizliler, Güneydoğu Asya deniz ülkelerini dahi, "Hint temasının bir varyasyonu olarak görüyorlardı" (Reid 1994, s. 276). Portekizliler, dolayısıyla Güneydoğu Asyalıları da Hintli olarak görüyorlardı. Burada, birbirini aynı "Öteki" olarak nitelendiren iki farklı halktan oluşan ilginç bir durumla karşı karşıyayız!
5. İngiliz kontrolünün Güney Asya'ya sıkışıp kalmasının ardından, İngiliz atlasları da terimin kapsamını bu bölgeyle sınırlı tutmaya başladılar. Örneğin Cary (1808, Harita 40), Güneydoğu Asya'dan "Doğu Hint Adaları" olarak bahsederken Hint Yarımadası'nı yalnızca "Hindoostan veya Hindistan" olarak adlandırır. S. Hall ve Hughes'un Güney Asya haritası (1856, Harita 39) ise doğrudan "Hindistan" başlığını taşır.
6. Bkz. Finley 1826, Asya haritası (sayfa numarası verilmemiştir).
7. Bkz. S.A. Mitchell 1849, Harita 63. 1861'e gelindiğinde, Ladakh gibi belirsiz siyasi birimler dahi Asya haritalarında yer almaya başlamıştır (bkz. S. Hall ve Hughes 1856, Harita 35).
8. Bkz. Stuart-Glennie 1879, s. 43; ayrıca bkz. Anthon 1855, s. 609.
9. Örneğin Spate ve Learmonth (1967, s. 6, not 2), "Hindistan'ın' pratik bir coğrafi ifade olarak kullanılmasının Pakistan'a saygısızlık anlamına gelmediğini" savunur.
10. Amerikan atlasları, 19. yüzyılın sonuna dek Avrupa'nın bölgedeki emperyal bölümünü ayrıca göstermemiş, oysa bazı Avrupa atlaslarında daha önceki tarihlerde bile bunlar belirtilmiştir (örn. bkz. Stieler 1865, Harita 24). İngiliz atlasları, Viktorya döneminde İngiliz İmparatorluğu'nun genişliğini kırmızı renkle vurgulamaya başlamıştır (örneğin bkz. W. Johnston 1880, ilk harita). Dünyayı sömürge bölgelerine dayalı olarak (kıtaları dahi geri planda bırakacak şekilde) bölümlendiren erken dönem Amerikan atlasları için bkz. B. Smith 1899 (Harita 1), *Hammond's Modern Atlas of the World* 1909 (Harita 1), Patten ve Homans 1910 (Harita 1), ve L.L. Poates and Co. *Complete Atlas of the World* 1912 (s. 2–3).
11. Bkz. Bennett 1947.

12. Age, s. 30.
13. Bkz. Fenton 1947.
14. Fenton 1946, s. 697.
15. Bennett 1947, s. 3; ayrıca bkz. Bennett 1951, s. 35.
16. Bkz. Fenton 1946, özellikle s. 700. İleri düzeyde eğitilmiş bir grup "Asya coğrafyası" yetiştirmek amacıyla bir plan tasarlansa da hayata geçirilmedi. (Savaş sırasındaki alan araştırmaları inisiyatifinde coğrafyacıların rolüne dair, ayrıca bkz. N. Smith 1994, s. 498.) Coğrafyacıların alan araştırmaları meselesinin üstesinden gelememesi, disiplinin sonraki dönemde Amerikan akademisinde geçirdiği marjinalleşmenin başlıca nedenlerinden biri olarak kabul edilmelidir.
Bu dönemde yaşamış bir coğrafyacının metacoğrafi kavramları nasıl ele aldığına açık bir örneğini, Stephen Jones'un (1955) görüşlerinde bulabiliriz. Jones, yarıküreler, Nazi topraklarındaki "pan-bölgeler" ve çağdaş ekonomik ve jeostratejik makro bölgeler gibi yapıları incelemiş, ortaya çıkmakta olan dünya alanları sistemini ise bütünüyle görmezden gelmiştir. Kültürel bölümlendirmeyi ise sadece Russell ve Kniffen'in (1951) kendine özgü "kültür dünyası" sistemine –iklimsel ve kültürel kriterleri birbirine karıştırarak bölgeleri "Kurak Dünya" ve "Şark Dünyası" gibi başlıklar altında yalıtın bir şema– dayalı olarak ele almıştır. Russell ve Kniffen'in kitabı haddizatında 1920'lerde ve 1930'larda Berkeley'de Carl O. Sauer tarafından verilen bir dünya coğrafyası dersini esas alır. Oysa Sauer, "Kurak Dünya" kategorisini kullanmaktan kaçınarak, onun yerine kültürel anlamlar içeren "Levanten Dünyası" kategorisini tercih etmiştir (bkz. Hewes 1983, s. 140–41).
17. Birçok tanınmış coğrafyacı, herhangi bir dil becerisi edinmeden alan uzmanlığı iddiasında bulunmuştur; örneğin Glenn Trewartha (1952, 1965), hiç Çince veya Japonca bilmediği halde Çin şehirciliği ve Japon bölgesel coğrafyası üzerine yetkinmişçesine kitaplar kaleme almıştır. Böylesi amatörlikler, coğrafyanın bir disiplin olarak marjinalleşmesinde pay sahibi olmuştur. Ne ironiktir ki, Paul Wheatley gibi hakiki alan araştırmacıları marjinalleştirilme eğilimindeyken, Trewartha disiplinde önemli bir figür olarak (büyük ölçüde klimatolojik çalışmaları nedeniyle) kalmıştır.
18. Alan kavramı, her şeyden önce, özellikle "özelliklerin dağılımı" konusuyla ilgilenen antropolog Clark Wissler (Cahnman 1948, s. 236) tarafından şekillendirilmiştir. Özelliklerin bu şekilde öncelik verilerek ele alınması, dünya bölgeleri kavramını daha baştan zayıf düşürmüştür. Özelliklere yapılan vurgunun zayıflatıcı etkisine bir örnek olarak Raphael Patai'nin (1952) eseri incelenebilir. Patai, araştırmasını maddi kültürün belirli özelliklerinden şiirin yaygınlığına ve "büyük yoksulluğun" varlığına kadar uzanan on beş tanısız özellikten oluşan bir listeye dayandırmış ve Ortadoğu'yu kültürel bir bölge olarak sınırlandırmaya yönelik sıkı bir girişimde bulunmuştur. Ardından bu fikirleri genişleterek bölgenin daha sofistike ve incelikli bir tasvirini ortaya koymuştur. Şemasının gözden geçirilmiş hali, sosyal yapıyı ve kültürel arka planı dikkatle inceler, kültürel sınır yoğunluğundaki farklılıkları dikkate alır ve modern devlet sınırlarının büyük ölçüde suni dayatmalarını görmezden gelir. Gelgelelim nihayetinde, özelliklerin dağılımına gösterilen takıntılı ilgi devam etmiştir. Örneğin Patai, bölgenin kuzeydoğu kesimi için şunları öne sürer: "Ortadoğu'nun sınırları, tipik Ortadoğu siyah kıl çadırının yerini Yurt adı verilen çadırlara bıraktığı yerden geçmelidir. İran'ın bir köşesi ve Kuzey Afganistan'ın Ortadoğu kültür kıtasında kalan bir kesimi ise bu sınırlandırmadan müstesnadır" (1962, s. 52).

Aynı dönemde Elizabeth Bacon (1946) da kendi antropolojik bilgilere dayalı bölgelendirme sistemini yaratmaya çalışmıştır. Bacon, esas olarak günlük geçim faaliyetlerinde kullanılan tekniklere ve nesnelere dayanan, ancak siyasi ve sosyal yapı ile ideolojiyi de kapsayan bir şema benimseyerek önce Asya'yı altı ana, dört de melez kültür bölgesine ayırmayı denemiştir. Maddi yaşama ilişkin ortak özelliklerin çoğunun temel olarak Güneydoğu ve Güneybatı Asya ile ilişkili olduğunu fark etmesi üzerine, başlangıçta ortaya koyduğu faraziyeler onu Güney Asya'yı melez bir bölgeden ibaret tanımlamak gibi tuhaf bir önermeye zorlamıştır. Bunun sonucu olarak Hindistan'ın benzersiz kültürel nitelikleri, tarihsel tutarlıktan çok, kullanılan çatı kaplama malzemelerinin dağılımıyla ilgilenen nesne yönelimli bir araştırmacının içerisinde eriyip gitmiştir.

Son on yıllardaysa, kültürel antropologlar dünya bölgelerine ilişkin her türlü mülâhazadan uzaklaşmıştır. Klasik etnografyaya bağlı olanlar genellikle tek köy düzeyine odaklanırken, postmodernist bir duruş benimseyenler bu denli büyük ölçekli yapıların varlığını sorgulamışlardır. Bununla birlikte Richard O'Connor, Güneydoğu Asya Anakarası'ndaki tarımsal ve etnik değişim üzerine kaleme aldığı etkili bir makalesinde, "titiz bir antropoloji için bölgelere ihtiyaç duyulduğunu" savunur (1995, s. 989).

19. R. Hall 1947, s. 9. Hall, bir coğrafyacı olarak aldığı eğitime rağmen, dünya bölgelerinin gerçek coğrafi sınırlarına pek az ilgi gösterdi. Öte yandan bu alıntıdan anlaşılmaktadır ki, o tarih itibarıyla Hall'un küresel bölgelendirme tahayyülü, Etnocoğrafya Kurulu tarafından kullanılan ilk kategorilerden ziyade günümüz şeması ile daha fazla ortak noktaya sahiptir.
 20. Bkz. Lambert 1984, s. 7-8.
 21. Bkz. Richards 1995, s. 3-4.
 22. Clowse 1981 s. 165.
 23. Bkz. Richards 1995, s. 4.
 24. Bkz. Bennett 1951; Lambert 1984. Okyanusya, Amerikan üniversitelerinde teşkil edilen alan araştırma odakları arasında yer almadığı için bu listede yoktur.
 25. Benzer bölgesel adlandırmalar gibi, "Güney Asya" da halen zaman zaman hatırı sayılır ölçüde belirsizliğe yol açabilmektedir. Örneğin, *World Almanac and Book of Facts* 1993'te (s. M11) "Güney Asya", Çin, Suudi Arabistan ve Asya'nın eski Sovyetler Birliği dışındaki tüm diğer kesimlerini kapsayan büyük bir bölgeyi niteler.
 26. Örn. bkz. Kanada'da yayımlanmış bir eser olan Stamp ve Kimble 1954.
 27. Bununla birlikte, tüm Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya'yı "Şark", "Uzakdoğu" veya "Muson Asyası" olarak sınıflandırma yönünde bazı çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir (örn. bkz. James ve Davis 1959) ve bu strateji halen bütünüyle terk edilmiş değildir (bkz. Wheeler ve Kostbade 1993; J. Fisher 1992). Dünya bölgeleri coğrafyası üzerine yazılmış diğer ders kitapları için, bkz. de Blij ve Muller 1994; de Blij vd. 1989; English 1977 (gözden geçirilmiş baskı, English ve Miller 1989); Hepner ve McKee 1992; Jackson ve Hudman 1982; Norris 1990; Russell, Kniffen, ve Pruitt 1969; Helgren, Sager, ve Israel 1985; Stansfield ve Zimolzak 1990; Morris 1972; James 1964; Fuson 1977; ve Benhart ve Scull 1985.
- dünya bölgeleri standardı antropolojide de derhal kabul görmüştür. 1960'larda yazılan *"Culture Regions of the World"* [*Dünyanın Kültür Bölgeleri*] başlıklı bir etnografi kitapları serisi de artıkaşına olduğumuz makro bölgeler listesini önümüze koymuştur: Hindistan ve Güney Asya, Latin Amerika, Batı Avrupa, Güneydoğu Asya, Doğu Asya ("Çin, Japonya ve Kore"), Afrika'nın Sahra'nın güneyinde kalan

6. BÖLÜM

kısmı, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika ile Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa. Serinin ilk kitabı olan *India and South Asia*'nın [*Hindistan ve Güney Asya*] (Fersh 1965) başlığı, mantıksal yazım itibarıyla büyük bir hata barındırır; Hindistan, elbette, zaten Güney Asya'nın bir parçasıdır. Ancak bunun haricinde de kullanılan terminoloji oldukça karmaşıktır (örneğin "Ortadoğu" yerine "Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika" kullanılır).

28. Bkz. Lambert 1984, s. 326–28'deki tablolar.

29. Lambert 1990, s. 723.

30. Richard Lambert (1984, s. 297), 1981 yılında Latin Amerika'ya adanmış on altı merkeze karşılık yalnızca dört adet (Batı) Avrupa çalışmaları merkezi sayabilmıştır. Ayrıca, Avrupa üzerine çalışan ve kendilerini kendi disiplinleri ve uzmanlık alanlarındaki belirli ülkelerle çok daha fazla özdeşleştiren Amerikalı akademisyenler, Avrupa çalışmaları kavramına genel olarak direnç göstermişlerdir.

31. Buna karşılık Kanada, neredeyse ABD ve Batı Avrupa'nın kültürel bir uzantısından ibaret görülüp ihmal edilmek suretiyle (Duke Üniversitesi gibi Kanada çalışmaları merkezi bulunan birkaç kurum dışında) adeta görünmez olmayı sürdürmüştür.

32. Örneğin Himalaya'nın güneyindeki büyük yarımada'nın özgün bir bölge teşkil ettiği fikri, buraya özgüdür. Öte yandan sözkonusu alan, klasik Hint düşüncesinde de dünyanın pek çok bölgesinden biri olmaktan ziyade, dünyanın ekseriyetini teşkil eder. Güney Asya terimi şüphesiz Avrupa-Amerika kökenlidir ve sınırları da büyük ölçüde o bölgenin siyasi-coğrafi söylemi içerisinde tanımlanmıştır. Hakeza, Doğu Asya'nın Avrupa geleneği kaynaklı bir terim olduğu apaçık olsa da büyük ölçüde onunla aynı sınırlar içerisinde olmakla birlikte ayrı bir Konfüçyen bölgenin veya medeniyetin (ya da Japonca tabiriyle, ka) var olduğu fikri, bölgeye özgü derin bir geçmişe sahiptir (örn. bkz. Hamashita 1993).

33. Örneğin, Meksika'dan Şili'ye varıncaya dek pek çok eğitimli insan kendilerini Latin Amerikalı olarak görür, oysa bu terim uzak köylerin sakinlerinde çok az aksiseda bulur. Arjantin'de ise durum farklıdır. "*Back in the Saddle: A Survey of Argentina*" [*Yeniden İş Başında: Bir Arjantin İncelemesi*] başlıklı makaleye göre, "Buenos Aires'te 'Latin Amerikalı' sıfatı, gecekondü mahallesi görüntülerini çağrıştıran ırkçı bir aşağılama terimi olmayı sürdürmektedir" (Economist, 26 Kasım–3 Aralık 1994, s. 18).

34. Bazı ASEAN yetkilileri 2000 yılına kadar on Güneydoğu Asya devletinden (Laos, Myanmar [Burma] ve Kampuçya [Kamboçya] dahil) oluşan "doğal kümenin" tamamının örgüte katılmasını ummaktadır (bkz. "*South-East Asia's Sweet Tooth*" [*Güney-Doğu Asya'nın Tatlı Düşkünlüğü*], Economist, 5 Ağustos 1995, s. 31). ASEAN grubunun ahengine dair bkz. Wriggins 1992 (s. 4) ve H. Hill 1994 (s. 833).

35. Bu gözlem için John Richards'a minnettarız.

36. Liste genellikle Doğu Asya, Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Güneybatı Asya'dan (genellikle Kuzey Afrika ile birleştirilir) oluşur; Orta Asya bu listede daha az sıklıkla yer alır, Kuzey Asya (Sibiryaya) ise hemen her seferinde (makul nedenlerle) Avrupa Rusyası'na eklenir.

Görece az geleneksel bir yaklaşımda ise "Kuzeydoğu Asya", genellikle Japonya, iki Kore, Çin'in kuzeyi ve Rusya uzak doğusunun belirsiz bir kesiminden oluşan bir bölgedir (bkz. büyük ölçüde siyasi ve stratejik ilgi alanlarına yönelik bir dergi olan *The Journal of Northeast Asian Studies* [*Kuzeydoğu Asya Çalışmaları Dergisi*]). Bununla birlikte farklı konfigürasyonlar kullanan farklı yazarlar da bulunmaktadır; örneğin bir arkeolog olan Chard'a (1974) göre Kuzeydoğu Asya,

- esasen Japonya ve Sibirya ile eşanlımlıdır. Allen (1990), merkezinde Kore'nin bulunduğu bir Kuzeydoğu Asya görüşü ortaya koyar. Tsao ve Tsai'ye (1984) göre ise bölgenin sınırları güneyde Hong Kong'a, hatta Singapur'a kadar uzanmaktadır. 1966'da düzenlenen On Birinci Pasifik Bilim Kongresi, bir tebliğ ile Kuzeydoğu Asya'nın sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu metne göre Kuzeydoğu Asya güneyde otuzuncu paralel kadar uzanmakta, onun altında ise Güneydoğu Asya bulunmaktadır (bkz. Solheim 1985, s. 142). Doğu Asya'yı fiilen ortadan kaldıran bu sözleşme, büyük ölçüde kale alınmamıştır.
37. Güney Asya'nın tanımı nispeten basittir: Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal, Butan, Sri Lanka ve Maldivler. Kimi zaman Afganistan da bu kapsama dahil edilir (Fersh 1965). Moritanya'yı da bölgeye ekleyen en az bir yazar (Maloney 1974) olduğunu biliyoruz.
38. Avrupa bahis mevzuu olduğunda mesele daha karmaşık bir hal alır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Avrupa'nın, tarihsel olarak Batı Hristiyanlığı ile bağları olan Letonya gibi eski Sovyet bölgelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir. Rusya ve tarihi Doğu Hristiyanlığının diğer toprakları ise ya Avrupa'nın bir parçası ya da ayrı bir dünya bölgesi olarak sayılabilir. Bu seçeneklerden ilki halinde, Avrupa'nın, Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan bir bölge olarak kabul edilmesi gerekecektir. Bu tür bir tahayyül ise oldukça enderdir (bununla birlikte, bkz. Hoffman 1969). Öte yandan, Rusya'nın Avrupa'dan çıkarılması halinde, Bulgaristan gibi bir ülkenin (bir zamanlar yaygın biçimde 16. Sovyet cumhuriyeti olarak kabul edilen Slav, Ortodoks bir ülke) de aynı şekilde dışarıda bırakılması gerekmediğini iddia etmek güç olacaktır. Bu şekilde düşünecek olursak, Güneydoğu Avrupa'nın (Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan ile mücavir bölgesi) "Doğu Avrupa"da konumlandırılması; Polonya, Hırvatistan ve diğer tarihsel Katolik topraklarının ise Rusya'dan Pasifik'e kadar uzanan bu Doğu Avrupa'nın dışında bırakılması gerekecektir. (örn. bkz. S. Huntington 1993). Öte yandan, özellikle Yunanistan'a ekonomik ve askeri bağları nedeniyle sıklıkla "Batılı" bir konum atfedilmesi nedeniyle bu şekilde bir düzenlemeyle karşılaşılması da neredeyse aynı ölçüde nadirdir. Her halükârda, Avrupa ve Güney Asya arasındaki genel benzetim, tarihsel açıdan Avrupa'nın her iki tanımı için de halen geçerlidir.
39. Bunlardan ikincisi [Hindistan], günümüzde ilkinin [Avrupa] oldukça açık bir farkla geride bırakıyor olsa da 1815'te Avrupa 200 milyon insana evsahipliği yaparken şu ankinden daha geniş topraklara sahip olan Hindistan'da bu sayı 190 milyondur; 1483'te ise aynı sayılar Avrupa için 73 milyon, Hindistan içinse bir milyon bile değildir (bkz. McEvedy 1972, s. 9, 84).
40. Bkz. Masica'nın (1976) maalesef coğrafyacılar tarafından büyük ölçüde göz ardı edilen önemli eseri, *Defining a Linguistic Area: South Asia [Bir Dilsel Alanın Tanımlanması: Güney Asya]*. Burada Masica, Güney Asya'da bulunan Hint-Avrupa, Dravid ve Avustralya-Asya dillerinin bir dizi temel özellik açısından ortaklaşmaya başladıklarını gösterir.
41. Bhatt 1980, s. 43. Hint milliyetçilerinin, Hindistan ile Avrupa arasındaki benzetime, ülkenin teklifi yadsıdığı ve dolayısıyla onu çok daha zayıf devletlerden oluşan karmakarışık bir yapıya bölme tehdidi teşkil ettiği gerekçesiyle genellikle karşı çıktıklarını kabul etmek gerekir. Aslına bakılırsa, pek çokları gibi meşhur Güney Asya uzmanı Ainslie Embree (1989) de bu benzetimi neredeyse hegemonyayı sürdürmeye yönelik bir Avrupa stratejisi gibi görmektedir. Embree ayrıca, Hindistan'ın "ulusdevletlerin temeli haline gelen çok sayıda milliyet geliştirmedeği"

için Avrupa'dan oldukça farklı olduğunu öne sürerek bu analojiyi sorgulamıştır (s. 21). Öte yandan, bu görüş sorunludur; zira Avrupa'nın siyasi evrimini bir şekilde önceden belirlenmiş olarak ya da bir paradigma şeklinde kabul etme riski taşır. Elbette, belli başlı dünya bölgelerinin her biri farklı siyasi gelişme örüntüleri sergilemiş, bunun aşırı uçlarından birini ulusal parçalı yapısı ile Avrupa temsil ederken, birleşiklik tarafındaki diğer ucu ise Çin İmparatorluğu (hiçbir zaman tamamlanmamış olsa da) vesilesiyle Doğu Asya teşkil etmiştir. Ancak şunu da hatırla tutmak önemlidir ki, Avrupa ulusdevletleri ancak birtakım zorluklarla inşa edilebilmiş olan yakın tarihli teşekküllerdir ve Avrupa alt kıtasının çok daha farklı bir siyasi birleşme yolu izlemesi de (mesela, V. Karl ya da Napolyon nihayetinde galip gelmiş olsaydı) olasılık dahilinde olmuştur. Avrupa ve Güney Asya, muhakkak, iç sosyal ve siyasi yapıları itibarıyla oldukça farklıdır, ancak ekümenik bir perspektiften bakıldığında hâlâ kıyaslanabilir, muadil varlıklardır.

42. Güneydoğu Asya'nın sınırları resmi coğrafi ve siyasi söylemde büyük ölçüde şekillenmiş olsa da birçok yazar bu terimi gevşek, gayri resmi bir anlamda kullanmaya devam etmektedir. Kimi yazarlar bölgeyi, Pasifik'in batı kıyısını kuzeyde Hong Kong ve Tayvan'a hatta bazen Güney Kore ve Japonya'ya kadar kapsayacak şekilde genişletir (bkz. Chisholm 1982, s. 162–63; Gellner 1992, s. 142; Buell 1962), bazıları ise Hindistan alt kıtasının tamamını içine alacak şekilde doğuya kaydırır (bkz. Mende 1955, s. viii; Morgan ve Spoelstra 1969, s. 3). Nicholas Tarling (1966, s. xi), daha mütevazı ve uygun bir yaklaşımla, siyasi bağlarından dolayı geleneksel olarak Güney Asya'nın bir parçası olarak görülen Nikobar ve Andaman Adaları'nı Güneydoğu Asya'ya dahil eder. Lester Thurow (1992, s. 217) ise Güneydoğu Asya'nın tamamını Güney Asya kategorisine sokar.
43. Bkz. Savage, Kong, ve Yeoh 1993. Avrupalılar bölgeyi nitelemek için, bağlamına göre Yüksek Hindistan, Büyük Hindistan, Dış Hindistan ve Sulak Hindistan [India aquosa] gibi Güney Asya ile ilişkili çeşitli terimler kullanmışlardır. Uzak Hindistan, bazen günümüz Güneydoğu Asya'sının tamamını, bazense sadece anakara kesimini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Örneğin Woodbridge'in (1824) atlasında, adalar bölgesi "Doğu Hindistan veya Asya Adaları" olarak isimlendirilirken anakara "Uzak Hindistan" olarak adlandırılır (Asya haritası ve karşısındaki sayfa, sayfa numarası verilmemiş). Alman atlasları kimi zaman günümüz Güney Asya'sını Vorder-Indien (ön Hindistan) adıyla Güneydoğu Asya'dan (Hinter-Indien [art Hindistan]) ayırır (bkz. Gaebler 1897, Harita 24); esasen Hinter-Indien, Almanya'da halen kullanılmaya devam etmektedir (bkz. *Goldmanns Grosser Weltatlas* 1955, s. 134; *Atlas International* 1985, s. 208). 1890 *Scribner-Black Atlas of the World* [Scribner-Black Dünya Atlası], Güneydoğu Asya'yı "Hint Takımadaları ve Uzak Hindistan" olarak adlandırır (Harita 35). Bazı 19. yüzyıl atlaslarında Doğu Hint Adaları terimi, hem Güneydoğu Asya Anakarası'nı hem de adaları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Birkaç kaynakta ise Hindistan teriminin Güney Asya'dan ziyade Güneydoğu Asya için kullanıldığı anlaşılıyor. Örneğin, Waldseemüller'in 1507 tarihli dünya haritasında, doğrudan "Hindistan" [India] kelimesi Malay Yarımadası üzerine yerleştirilmişken, günümüzde Hindistan olarak adlandırılan bölge eski Latin terminolojisi kullanılarak "India intra Gangem" [Ganj nehrinin iç tarafındaki Hindistan] olarak adlandırılmıştır (Fischer ve Wieser 1903, Harita 1); Greenleaf'in 1842 tarihli atlasındaki bir haritada (21 sayılı) ise, Güney Asya "Hindostan", Güneydoğu Asya Anakarası da "Hindistan" [India] olarak isimlendirilmiştir.

44. Örn. bkz. D'Anville 1743, Harita 12 ve özellikle 45; daha önceki haritalarda genellikle Ganj doğrudan deltanın güneyine doğru akar şekilde gösterilmiş, bu da onun daha makul bir ayırım hattı olmasını sağlamıştır (dolayısıyla aslında India intra Brahmaputrum [Brahmaputra Nehri'nin iç tarafındaki Hindistan] ifadesi daha doğru bir adlandırma olacaktır). Bu ayırım özellikle India intra Gangem ve India extra Gangem bölümlendirilmesinin kullanıldığı klasik dönemi betimleyen tarih haritalarında yaygın olarak görülür (bkz. Gole 1983, s. 1); Ganj Nehri boyunca yapılmış gayet incelikli bir bölümlendirme için bkz. Finley'nin (1826) "Orientis Tabula" başlıklı haritası. Robert Wilkinson'ın 1794 tarihli dünya atlası, günümüz Güneydoğu Asya'sının dünyanın ayrı bir bölgesi olarak ele alındığı erken dönem bir tasvirini (renklendirme yoluyla) içerir, fakat bu bölgeyi yalnızca "Çin ve Yeni Hollanda arasındaki adalar ve kanallar" olarak adlandırır (Harita 42). Bununla birlikte, Wilkinson'ın Güneydoğu Asya Anakarası'nı ve adalarını birleşik bir bölge olarak ele alan 37 numaralı haritasında, bölgenin uygun olmayan bir biçimde, aslında sadece Burma'nın bir kesimi için kullanılması gereken Ava terimiyle adlandırıldığı görülmektedir. İngilizler Hindistan'ı bilfiil fethetmelerinin ardından Güneydoğu Asya'yı Hindistan'dan ayırmaya başladılar. Ancak İngiliz haritacılar bu bölgelerden ilkinin [Güneydoğu Asya] sınıflandırmakta bir hayli zorlandılar. Örneğin J. Cary 1808'de Güneydoğu Asya'nın tamamını –anakarayla birlikte adalar bölgesini– "Doğu Hint Adaları" olarak betimlemiştir (Harita 44).
45. Bkz. Wink 1991, s. 341. Doğu Asyalılar ise burayı genel olarak "Güney Denizleri" anlamına gelen Nanyang veya Nampo terimleriyle müstakil bir bölge olarak nitelemişlerdir (bkz. Emerson 1984, s. 4).
46. Oxford English Dictionary 1971, cilt 1, s. 1420.
47. Hindiçin yaygın bir adlandırma olmakla birlikte, Fransız coğrafyacı M. Malte-Brun 19. yüzyılın başlarında, bu terimin bölgenin temelde Çin'in Hindistan etkisi altındaki bir uzantısı olduğu anlamını barındırması nedeniyle yanıltıcı olduğunu savunmuştur. Bölgenin bilakis Hindistan'ın Çin etkisi altındaki bir uzantısı olduğunu ve bu nedenle –hiçbir zaman geniş kabul görmemiş bir terim olan– "Çin-Hindi" (1827, cilt 2, s. 262–63) terimiyle adlandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Hindiçin formülasyonunda, bazı Arap coğrafyacıların bölgeyi al-Hind [Hint ülkesi] ve as-Sin (Çin ülkesi) arasındaki bir geçiş bölgesi olarak görmeleri dolayısıyla, Arap teamüllerinin de izlerini görmek mümkündür (bkz. Wink 1991, s. 341).
48. Örn. bkz. Rand McNally 1881, s. 211; Bartholomew 1873, Harita 1; W. Johnston 1880 Harita 1; B. Smith 1899, Harita 114; Cram 1897, s. 216.
49. Kamboçya ve özellikle Laos kültürel ve tarihsel açıdan Tayland'la, Vietnam'la olduğundan çok daha yakından bağlantılıdır, ancak Fransız emperyalizmi vesilesiyle halen yaygın olarak Hindiçin alt bölgesel kategorisine dahil edilmektedir. Siyam ise bağımsızlığını muhafaza etmesi nedeniyle bu kategoriden çıkarılmıştır. (Tayland'ın kuzeydoğusunda Laoca konuşulması nedeniyle Tay dil grubunun Lao lehçe alanı da bu hamleyle ortadan ikiye bölünmüştür.) L. Malleret 1961'de şu satırları kaleme almıştır (s. 301): "Hindi-Çin' olarak adlandırılan bölgesel kavramın ortak vasıfların basitleştirilmesi yoluyla bir arada gruplandırılan çok çeşitli halklar üzerine siyasi bir program doğrultusunda yaratılmış arzi bir yapıdan başka bir şey olmadığı inkâr edilemez."
50. Hauner 1990, s. 170–72.
51. Emerson 1984, s. 5; ayrıca bkz. Malcom 1845. Malcom'un *Travels in South-Eastern Asia* [Güneydoğu Asya'da Seyahatler] kitabının kapak sayfasındaki harita,

- Güneydoğu Asya'nın anakara kesimini, Hindistan'ın doğusunun ve Seylan'ın tamamını, Çin'in güneyinin küçük bir bölgesini, Sumatra'nın ise yalnızca kuzeyini ve günümüz Güneydoğu Asya Adaları içerisinde kalan Borneo'nun bir köşesini kapsar. Elton'un 1908 tarihli atlasında Çin, Japonya ve Kore, "GD Asya ve Malay Takımadaları"nın bölümleri olarak haritalanmıştır (s. 30).
52. Bkz. Emerson 1984, s. 12. Günümüz biliminsanlarından bazıları bölgeye Andaman ve Nikobar Adaları'nı da ekler; bkz. yukarıdaki 42 numaralı not. Daha önceki zamanlarda, Heine-Geldern'in önerdiğine benzer, görünüş itibarıyla alışılmadık bazı gruplandırmalarla karşılaşmak da mümkündür; örneğin W.J. Perry (s.1) 1918'de Endonezya'yı "Assam, Burma, Malay Yarımadası, Filipin Adaları ve Formosa"yı içine alan bir bölge olarak tanımlamıştı.
53. Gerek Hindistan'ın kuzeydoğusundaki gerekse Çin'in güneyindeki küçük ölçekli insan topluluklarının birçoğunu Güneydoğu Asya'ya sokuşturmak sırasıyla Güney veya Doğu Asya'ya nazaran daha kolaydır. Geçmişte bu durum, bugünkünden çok daha da belirgin olmuştur. Özellikle arkeologlar genel itibarıyla Güneydoğu Asya'nın biçimsel sınırlarını kuzeyde Yangtze Nehri'ne kadar genişletme eğiliminde olmuşlardır (bkz. Solheim 1985, s. 142); insan genetiğinin coğrafyası üzerine çalışarlarsa bize Çin'in güneyinin bugün bile biyolojik sınıflandırma itibarıyla belirgin bir şekilde Güneydoğu Asya özellikleri gösterdiğini bildirmektedirler (bkz. Cavalli-Sforza, Menozzi ve Piazza 1994, s. 234). Öte yandan tarihçiler kimi zaman Güneydoğu Asya isim levhasının altında kalan alanı küçültme itiyadı içindedirler. Örneğin D.G.E. Hall, ustalıkla kaleme aldığı *A History of South-East Asia*'da (1955) [*Güney-Doğu Asya'nın Tarihi*], farklı gelenek ve görenekleri nedeniyle Filipinler'e kitabın ilk baskılarında yer vermemiştir. Harry Benda da onunla hemfikir olma eğilimi gösterir fakat Filipinler'in bölgeye dahil edilme açısından tam bir sınır durumu teşkil ettiğini de ekler. Ancak Benda (1972, s. 123) nihayetinde Filipin Takımadaları'nı bölgede tutmakla birlikte Güneydoğu Asya'yı üç kültürel alt bölgeye böler: Hintleşmiş bölge, Çinleşmiş bölge (Vietnam) ve Filipinler.
54. Steinberg 1985, s. 5.
55. Bkz. Emerson 1984, s. 7–8.
56. Bkz. Freyer 1979, s. 2.
57. Bkz. Emerson 1984, s. 8. Savaş sonrası dönemde dünya atlaslarının çoğu Güneydoğu Asya bölgesini bu isimle belirtmeye ve onu belirsizliğe mahal bırakmayacak bir şekilde Asya kıtasının bir parçası olarak tasnif etmeye başlamıştır. Ancak 1949'da bile *Encyclopedia Britannica World Atlas* [*Britannica Ansiklopedisi Dünya Atlası*] (s. 58–59) bölgeyi "Doğu Hint Adaları" olarak adlandırmıştır. Ayrıca 1948'de Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi'nin Dünya Alan Araştırmaları Komitesi'nin Güney ve Güneydoğu Asya'nın topluca "Güney Asya" olarak tasnif edilmesi gerektiğini savunması da dikkat çekici bir konudur (bkz. Wagley 1948, s. 33).
58. Örn. bkz. C. Lewis ve Campbell 1951, s. 66–67.
59. Bkz. Reynolds 1995. Hatta ünlü tarihçi D.G.E. Hall (1955, s. 4), Endonezya teriminin "ciddi itirazlara açık" olduğunu, çünkü adaları retorik açıdan "Hindistan'ın kültürel bir uzantısı" haline getirdiğini ileri sürmüştür. (Kelimenin aslının Yunanca terimlere dayandığını da belirtmek gerekir.) Öte yandan Endonezyalılar, Hint Okyanusu'nun adını Laut Indonesia, yani Endonezya Okyanusu olarak değiştirmek suretiyle durumu tersine çevirmişlerdir (bkz. Freyer 1979, s. 6).
60. Emerson 1984, s. 10. Bruno Lasker (s. 5) 1944'te Güneydoğu Asya'yı, onu oluşturan siyasi bölgeleri sıralamak suretiyle tanımlamıştır; Lasker Doğu Timor'u anlaşılan

- o ki o dönemde Portekiz toprağı olması (Japon işgali altında olsa da) ve Hollanda Doğu Hint Adaları teşekkülünün bir parçası olmaması nedeniyle bölgeye dahil etmemiştir. Endonezya'nın Doğu Timor'u ele geçirmesinden sonra ise bildiğimiz kadarıyla onu Güneydoğu Asya'nın dışında bırakan olmamıştır.
61. Fifield (1975), Güneydoğu Asya'ya bölgesel tutarlılık kazandıran şeyin tam anlamıyla modern savaş deneyimi –hem İkinci Dünya Savaşı hem de iki Hindişin Savaşı– olduğunu öne sürer.
62. Güneydoğu Asya'nın çağdaş sınırlarının en problemli olduğu yer bölgenin güneydoğu köşesidir. Buradaki temel mesele, Endonezya'nın tamamının Güneydoğu Asya'ya yerleştirilip yerleştirilmeyeceğı ya da bu ülkenin doğu periferisinin (özellikle Batı Yeni Gine'nin [Irian Jaya]) bölgeden çıkarılıp çıkarılmayacağıdır (bu sorun, Güneydoğu Asya'nın bir dünya bölgesi olarak tanınmasının hemen ardından, neredeyse eşzamanlı olarak gündeme gelmiştir; bkz. Vandenbosch 1946). Ulusdevlet miti dolayısıyla, çok daha yaygın olarak bu seçeneklerden ilki tercih edilir. Öte yandan birkaç yazar ve haritacı Yeni Gine'nin tamamını dahi bölgeye eklemiştir. Burada devletin bölünmezliği ilkesine sadık kalınması durumunda, bu hareket tarzı bizi Melanezya'nın ortasına kadar sürükleyecektir, zira gerek Bismarck Takımadaları gerekse Bougainville Adası (fiziksel olarak öyle olsa da siyasi olarak Solomon Adaları'nın bir parçası değildir) Papua Yeni Gine devletinin siyasi uzantılarıdır. Bununla birlikte, hem Batı Melanezya'nın sosyal arka planı “nizami Güneydoğu Asya”ninkinden bütünüyle farklı olduğu için hem de Bougainville gibi bir adanın Güneydoğu Asya'da konumlandırılması kıtalar mitine adeta hakaret teşkil edeceği için, bu tip bir manevrayla oldukça nadir karşılaşılır. Bu nedenle, daha yaygın olarak uygulanan çözüm, tüm yerel kültürel bağlantıları göz ardı ederek Yeni Gine'yi boylamasına ortadan ikiye bölmektir. Bununla birlikte, ulusdevlet mitini terk edip Batı Yeni Gine'yi Güneydoğu Asya'nın dışında bıraksak dahi, bölgenin güneydoğu sınırının belirlenmesi konusu çetrefillliğini sürdürecektir. Örneğin Maluku Adası (Moluccas) sakinleri (ve hatta Yeni Gine'nin kıyı bölgelerinde yaşayan halkların birçoğı), Papua ve Endonezya'nın sosyal ve kültürel özelliklerinin girift bir karışımını sergiler (bkz. Andaya 1993, s. 41).
63. Savage, Kong, ve Yeoh 1993, s. 233.
64. Lieberman 1993b, s. 476. Hintli biliminsanı D.R. Sardesai (1981, s. 4) bu akıl yürütme biçimini bir adım daha öteye taşıyarak, “Güneydoğu Asya bölgesinin dini, tarihi, coğrafi veya etnik anlamda bir birim olmadığını” savunur ve buna karşılık, bu alanın dört ayrı bölgeden oluştuğunu ileri sürer: Endonezya-Malezya, Theravada Budist bölgesi, Vietnam ve Filipinler.
65. Vietnam'ın, “klasik Çin uygarlığına yönelik derin bir hayranlık tevarüs etmiş olan ve yerel kültürü birçok yönden ‘barbarca’ bulan” yeniçağ öncesi seçkinleri arasında Çin kültürel örüntüleri yaygındı; esasen, “devletin dili Mandarin Çincesiydi, buna karşılık halkın anadili olan Vietnamcının genellikle ‘kaba ve yetersiz’ olduğu düşünülüyordu” (Henley 1995, s. 299).
66. Bkz. K. Taylor 1993, s. 45. Emerson (1984), Vietnamlıların son yıllarda bizatihi Güneydoğu Asya kökenlerini ve bağlantılarını güçlü bir şekilde ön plana çıkardıklarını belirtirken, Reid (1993, s. 135) bir devlet ideolojisi olarak Konfüçyüsçülüğün Vietnam'da hiçbir zaman sıkı bir biçimde yerleşmediğini ortaya koyar.
67. Bkz. Reid 1993. Hinduizm daha sonra, sömürge döneminde bölgeye gerçekleşen Hintli işçi akını ile Malay Yarımadası'na geri dönecekti.
68. Bkz. Phelan 1959.

69. Güneydoğu Asya Anakarası'ndaki ova ve yayla halkları arasındaki ayrım için bkz. Keyes 1977. Günümüzde Kuzey Luzon'da yaşayan ve "pagan"lığa sıkı sıkıya bağlı insan topluluğuna kapsamlı bir bakış için bkz. M. Lewis 1992b.
70. Bkz. Legge 1992.
71. Benda 1972.
72. Bkz. McCoy 1980.
73. L. Williams 1976, s. 5.
74. Broek 1944, s. 189.
75. Karan ve Bladen 1985, s. 20. Bundan bir süre önce, Lucian Pye (1967, s. 2) de benzer şekilde şu düşüncüyü savunmuştur: "Günümüzde tüm bölgeyi karakterize eden çağdaş tema, dağınık milliyetçilik duygularını ulusa yönelik güçlü bağlılık duygularına dönüştürme çabasıdır." Oysa, benzer "ulus inşası" girişimleri, dünyadaki sömürgecilik sonrası rejimlerin birçoğunu aynı şekilde karakterize etmiştir.
76. Bkz. Reynolds 1995.
77. Biliminsanları bir süredir, gömülü kalmış olan ancak belirgin bir şekilde Güneydoğu Asyalı özellikleri taşıyan kültürel bir damarın varlığına yönelik kuramsal düşünceler ortaya koymuş olsalar da çok azı bunu kavramayı başarabilmiştir. Örneğin Broek (1944, s. 186) şunları ifade etmiştir: "Daha da ileri gitmek ve dış güçlerin –başta ileri Şark medeniyetlerinin, sonrasında ise Batı dünyasının– etkisi olmasa idi, [Güneydoğu Asya halkları] arasındaki farkların çok daha az olacağını söylemek mümkündür." Temelde yatan Güneydoğu Asyalı bir yaşam biçiminin varlığına yönelik düşüncenin ikna edici argümanlarla ortaya konması ise ancak 1988'de Anthony Reid'in *Southeast Asia in the Age of Commerce [Ticaret Çağında Güneydoğu Asya]* kitabının yayınlanmasıyla gerçekleşmiştir.
78. Burada örneğin, Lieberman'ın (1993b) Güneydoğu Asya'nın adalar ve anakara kesimlerinin yeniçağdaki tarihsel seyirlerinin oldukça farklı olduğuna ve birçok durumda anakara krallıklarının takımda devletlerinden ziyade diğer bölgelerdeki anakara devletleriyle paralellikler arz ettiğine ilişkin ikna edici argümanını dikkate sunalım.
79. Bkz. Reid 1993, s. 270.
80. Önde gelen birçok arkeolog, bölgesel kimlik iddiasını ortak maddi eserlerin varlığına dayanarak desteklemiştir. Örneğin Solheim (1985, s. 144–45), Güneydoğu Asya'ya özgü kültürel özellikler arasında "yığınlar üzerine inşa edilmiş evler; dövme kullanımı; dişlerin süslenmesi; areka kajuşunun tembul yaprağı ile birlikte çiğnenmesi; animist din ve bunun merkezinde ataların ve tabiatın ruhlarının yer alması; cinsiyetler arası genel eşitlik ve akrabalığın iki taraftan yürümesi; arazi kullanım hakkının nesep grupları yoluyla intikali; ve yerel grupların kendilerini maddi kültürün ayırt edici unsurları üzerinden tanımlaması"nı sayar.
81. Güneydoğu Asya halklarından birçok grup tarihsel zamanlarda Hindistan'ın kuzeydoğusunu işgal etmiş, burada Hindu medeniyetinin etkisi altına girmiş ve esasen Hindu olan devletler kurmuş, bununla birlikte daha önceki alışkanlıklarını da terk etmemişlerdir. Örn. Assam'daki Ahom halkına dair, bkz. Richards (1993, s. 105–6).
82. Bkz. Reynolds 1995, s. 437.
83. Reynolds (1995), Singapur akademisinin bu konuda bir istisna teşkil ettiğini belirtir.
84. J. Gross 1992, s. 17.
85. Birçok kayıтта, Sibirya, Rus Tataristanı olarak haritalandırılmıştır (bkz. Bonne 1771, Harita 41; Bowen 1752; Sanson 1674; Kitchen 1771; Palairt 1775).
86. Bkz. Palairt 1775, Harita 3.
87. Bkz. Marshall ve Williams 1982, s. 88, 136, 300.

88. Samuel Butler'in 1829 tarihli atlasında Çin İmparatorluğu Herat ve Aral Denizi'ne kadar uzanacak şekilde tasvir edilir ve Tataristan ortadan bütünüyle kaybolur. 1909 yılında bile Buhara gibi küçük devletler hâlâ zaman zaman bağımsız olarak tasvir edilmekteydi (*Hammond's Modern Atlas of the World* 1909, Harita 95), bununla birlikte Rus ve Çin imparatorluklarının bölgenin tamamını yutmuş şekilde gösterilmesi o dönemde daha yaygındı (ve daha doğrudu) (örneğin, B. Smith 1899, Harita 100).
89. Bkz. Anthon 1855, s. 608.
90. Bkz. Mackinder 1904; E. Huntington 1907.
91. Tibet'teki Çin yönetiminin istilacı bir karaktere sahip olduğu, kısmen Amerikalıların Tibetlileri daha renkli, egzotik, Dalai Lama'yı ise önemli bir lider olarak görmeleri nedeniyle Türkistan örneğine kıyasla çok daha yaygın biçimde kabul görmektedir. Öte yandan, temel kültürel coğrafya haritalarımızda Çin ve Tibet arasındaki bağlantılar hâlâ çok fazla vurgulanmaktadır. Örneğin dili ele alalım: Küresel dil dağılımına ilişkin tahayyüllerin neredeyse tamamında Tibetçe, Çince ile aynı kategoriye ("Çin-Tibet") yerleştirilir, bu ise bir düzeyde iki dil arasındaki mevcut siyasi ilişkinin derin kültürel bağlantılara dayandığı anlamını içerir. Bu iki dili öğrenmeye çalışanlar ise bu görüşe pek az ampirik destek sağlar. Christopher Beckwith konuyu şu şekilde sonuçlandırır: "Tibetçenin hangi dille ilişkili olduğu belirsizdir, ancak hem karşılaştırmalı-tarihsel dilbilim hem de Tibet ve Çin dilleri ('Çin-Tibet' [dil ailesi] teorisinin temel direkleri) hakkında bilgi sahibi olan biri, bu denli radikal biçimde farklı iki dilin genetik olarak ilişkili olabileceklerini hayal etmekte büyük zorluk çeker." (1987, s. 5, not 3; ayrıca bkz. Katzner 1995, s. 24).
92. Bkz. Barfield 1989; Beckwith 1987; Frank 1992.
93. Bkz. Mackinder 1904.
94. Bkz. Balland 1992, s. 75.
95. Canfield 1991, s. xi. Edward Allworth ise Orta Asya'yı (eski Sovyet Türkistanı, "Çin" Türkistanı ve Afganistan ile sınırlandırarak bölgenin hudutlarını öncelikle "yasadışı ve düşünüş itibarıyla belirli düzeyde homojenlik" temelinde belirler (1989, s. xv-xviii); S.A.M. Adshead de temelde aynı fikirdedir: "Dolayısıyla dünya tarihi bağlamında ele alınması gereken Orta Asya, sadece doğu, batı ve Afgan Türkistanı'ndan oluşan üç vaha bölgesini değil, aynı zamanda kuzeydeki bağlantılı step bölgelerini, yani Orta Kazakistan, Semireçye [Yedisu] ve Çungarya'yı da içerir" (1993, s. 6-7). Öte yandan Central Asia Survey [Orta Asya Araştırmaları] dergisi, tüm "Müslüman İrani-Türki nüfus" bölgelerini (Orta Volga'dakiler dahil) merkeze alacak ve bunlara tarihsel olarak bağlantılı Moğolistan ve Kafkasya'yı da ekleyecek şekilde Orta Asya'nın azami genişlikteki bir haritasını çıkarabilmek üzere dini ve dilsel mülahazaları bir arada kullanır (bu kapsam derginin her sayısının ilk sayfasında açıklanmaktadır).
96. Canfield'in (1991), diğer muhtelif nedenlerle (kendi amaçları açısından) çok daha doğru bir terim olan Türki-İran [Turko-Persia] lehine Büyük Orta Asya teriminden vazgeçtiğini de eklemek gerekir.
97. Bkz. Frank 1992.
98. Tuva ve Buryatya gibi bölgelerde Şamanizmin varlığını sürdürmesine dair bkz. Forsyth 1992.
99. Bkz. Lapidus 1988, s. 431.
100. 17. yüzyıldaki Kalmuk göçü, Avrupa'nın güneydoğu köşesinde üçüncü bir Lamacı bölgenin oluşmasına neden oldu (bkz. Khodarkovsky 1992).
101. Sinor 1990, s. 14.

6. BÖLÜM

102. Kazakistan, neredeyse Kazaklar kadar Ruslara ve Ukraynalılara da evsahipliği yapması nedeniyle, az çok farklı bir hikâyledir.
103. Bu konu bölgeyle ilgili giriş niteliğindeki kitaplarda zaman zaman belirtilir; öyle ki Schurz (1963, s. v) şöyle yazar: "Latin Amerikalıların Latin olmasının tek sebebi egemen sınıflarının konuştuğu dilin Antik Roma dilinden türemiş olmasıdır." Bununla birlikte, bu geniş kültürel bölgenin "Latin" yönü genel olarak kanıksanmıştır. Hatta bazı yazarlar (Dozer 1962, s. 8 gibi) bu terimi özellikle önermektedir, zira dili yaygınlaşmamış olmasa da bölgenin belirli kesimlerine çok sayıda göçmen gönderen İtalya'ya da atıfta bulunmaktadır. Öte yandan bu noktada Güney Brezilya'ya yerleşmiş olan ve bölgeye olan katkılarının takdire şayan olabileceğini düşündüğümüz hatırı sayılır sayıdaki Alman'dan da (Afrikalılar, Japonlar, Çinliler, Lübnanlılar ve diğer "Latin olmayanlar" da cabası) söz etmek mümkündür.
104. Braudel 1994, s. 247; ayrıca bkz. Collier, Blakemore, ve Skidmore 1985, s. 9.
105. Örn. bkz. Wilcox ve Rines 1917, s. 7; Robertson 1922, s. 1; Rippey 1958, s. 3.
106. William Robertson (s. 1) 1922'de Latin Amerika'nın "Yeni Fransa'yı içerebileceğini" belirtmiş, ancak sadece birkaç yazar bu olasılığı dikkate almıştır.
107. Bkz. Rippey 1958, s. 3; Wilgus 1931.
108. Bkz. Kirkpatrick 1939, s. ix.
109. Alba 1969, s. 47.
110. Age.
111. Latin Amerika terimi, Latin Amerikalılar arasında da bir ölçüde tartışma konusu olmuştur. Bazıları baştaki tamlayanın [Latin] gereksiz olduğunu, kendilerinin sadece, Birleşik Devletler'de yaşayanların benimsedikleri adlandırmadaki gibi, Amerikalı olduklarını savunmuştur. Diğerleri ise bu terimi benimsemiş ve terimin tüm bileşenlerini güçlü bağlarla birbirine bağladığını ileri sürmüştür. Luis Sanchez (1945, s. 19) şöyle der: "Bunca uyumsuzluğa rağmen Avrupa var olabiliyorsa, bunlara aynı ölçüde sahip olmayan Latin Amerika da çok daha büyük bir nedenden ötürü vardır." Sanchez ayrıca şunu da belirtir (1945, s. 10): "Gerçekte, sözde Latin Amerika'yı oluşturan ülkeler arasında, Amerika Birleşik Devletleri'ni oluşturan eyaletler arasında ne kadar fark varsa o kadar, Avrupa ulusları arasındakinden ise daha az fark bulunmaktadır."
112. Örn. bkz. Lambert 1984, s. 328. Tüm bu iniş çıkışlı değişikliklerde ulusdevlet mitinin dahlini görmek de mümkündür. Doğu Nikaragua hiçbir zaman İspanyolca konuşulan bir bölge olmamıştır, bununla birlikte ağırlıklı olarak İspanyolca konuşulan bir ülkenin sınırları içinde yer alması nedeniyle daima Latin, İbero- ve Hispanik Amerika'nın bir parçası olarak sınıflandırılmıştır.
113. Afrika Amerika'sı terimine yaygın olarak rastlanmamakla birlikte, Kara Atlantik terimiyle özellikle kültürel çalışmalarda karşılaşmak mümkündür. "Batı'nın siyahileri"nin kültürel melezleşmesine kışkırtıcı bir bakış için bkz. Gilroy 1993. Konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele alan bir çalışma için bkz. Thornton 1992.
114. Coğrafyacı Carl Sauer ile Berkeley'den antropolog Alfred Kroeber tarafından gerçekleştirilen ve iki disiplin arasında bağ kurmaya yönelik en meşhur işbirliği girişimlerden biri olan çalışma yarıda kalmıştır; nedeni ise büyük ölçüde Kroeber'in yerli Kuzey Amerika'nın kültürel ve doğal alanları arasındaki bağıntıyı istatistiksel olarak ortaya koymak istemesine Sauer'in itiraz etmesidir (bkz. Price ve Lewis 1993; ayrıca bkz. Patai 1962, s. 39). Canfield (1991, s. xiii) şöyle der: "kültür alanı" kavramı geniş kültürel sistemler ve çevreleri arasında bir ilişki olduğunu varsayımına dayanıyordu. Başlangıçta müze sergilerinde farklı toplumlardan

- kalan eserleri sınıflandırmanın bir aracı olarak tanıtılan kavram, temel varsayımlarını zoocoğrafyadan alıyordu.”
115. Bu minvalde örtülü çevresel determinizm yaklaşımlarına ders kitaplarında sıklıkla rastlanır, zira eski bir coğrafi geleneğin izinden gitmek suretiyle, ele aldıkları her bir bölgenin çeşitlilik arz eden insani ve doğal özelliklerinin tümünün sentetik bir tasvirini sunmaya çalışırlar. Bunun sonucu olarak, doğal (özellikle de fizyografik) faktörler genellikle en az beşeri faktörler kadar önemli görülürken, çoğu zaman kültürel mülahazalara kıyasla ekonomik mülahazalara çok daha fazla ağırlık verilir. Bu bütünleştirici coğrafi analiz tarzı, 1930’lardan 1950’lere dek tüm disipline egemen olmuştur, o tarihten itibaren ise entelektüel açıdan savunulamaz olması nedeniyle bilimsel çalışmalarda büyük ölçüde terk edilmiştir. Bununla birlikte sorunsallaştırılmamış birimlerin bu kapsayıcı tasviri eğitimdeki değerli rolünü muhafaza etmekte ve son liman olarak sığındığı bölgesel coğrafya ders kitaplarında varlığını sürdürmektedir.
116. Steinberg 1985, s. 5.
117. Reid 1993, s. 3. Güneydoğu Asya çevresel ortamlarına ilişkin benzer bir görüş için bkz. Purcell (1965, s. 3).
118. Bkz. Hepner ve McKee 1992, s. 428–29; Wheeler ve Kostbade 1993, s. 196; Jackson ve Hudman 1982, s. 404. Ayrıca bkz. Patai 1952, s. 2; 1962, s. 16.
119. Bkz. Russell, Kniffen, ve Pruitt 1969.
120. Nijim 1992, s. 428–29.
121. Bkz. Beaumont, Blake, ve Wagstaff 1976, s. 3.
122. Bkz. Pearce ve Smith 1984, s. 259, 376.
123. Bkz. Mackinder 1904. Mackinder’in tezine yönelik yakın tarihli bir eleştiri için bkz. Drompp 1989. Drompp’in esasen fiziki coğrafya anlamına gelecek şekilde kullandığı modası geçmiş bir coğrafya tahayyülü ilgi çekici makalesine ağır bir biçimde ket vurmaktadır. Son kertede Drompp’in, onlarca yıl önce disiplinde yer etmiş coğrafi güçlüklerle ve etkilere karşı bir mücadele yürüttüğü anlaşılmaktadır. Owen Lattimore (1953, s. 17) da drenaj havzalarını “İç Asya’yı tanımlamak için kullanılmış ve onu “ne denize cephesi olan ne de denize çıkacak şekilde su taşımacılığına uygun nehirlerle sahip olan bölgeler grubu” olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre İç Asya İran’ın kuzeyini ve Mançurya’nın batısını içerirken, İran’ın güneyini ve Mançurya’nın doğusunu kapsamaz. Yakın dönemde birçok tarihçi, İç Asya’nın sınırlarını esas itibarıyla Mackinder’in kriterlerine bağlı kalmak suretiyle Sibirya’nın tamamını ve daha çok Orta Asya olarak anılan bölgeyi içine alacak şekilde tanımlamıştır (bkz. Christian 1994). Aslına bakılırsa Adshead (1993, s. 7) bu tanımlı bir adım öteye taşıyarak İç Asya’yı “Karpattan Kore’ye” uzanan bir bölge olarak tanımlar.
124. Bkz. Hambly 1969.
125. Balland 1992, s. 75.
126. Frank 1992, s. 81.
127. Frank (1992, s. 54) standart formülasyondan ayrılarak şunu ileri sürer: “Kuzeyde, tundranın Sibirya soğukunda neredeyse yaşanmaz hale geldiği yerleri saymazsak, tanımlanabilir bir sınır yoktur.” Öte yandan Sibirya’nın büyük çoğunluğunun Orta Asya ile birlikte gruplandırılmasını gerektiren birkaç sağlam neden vardır, keza bu çevresel tanım da Frank’i böyle yapmaya sevk etmiştir. Evet, Moğolların bir zamanlar bu bölgenin pek çok kesiminde kürk avladığı ve bazı Sibirya topluluklarının (özellikle Yakutlar) da Türkistan halklarıyla ortak atalardan geldiği doğrudur (bkz. Levin ve Potapov 1964). Ancak güney uçlarını (Buryatya ve Tuva

- gibi bölgeler) saymazsak Sibirya, dünya bölgelerini tanımlarken kullanılan geçim koşulları, tarihsel etkileşim, sosyal yapılar ve dini inançlar gibi klasik kriterler açısından Orta Asya'ya pek de uymaz.
128. Periferik Avrasya bozkırlarının zaman zaman Orta Asya'ya dahil edilmesinin nedeni, bölgenin sergilediği tarihsel açıdan spesifik sosyal gelişmelerdir. Örneğin Romanya'nın Karadeniz kıyısı, 12. yüzyıl tarihçileri tarafından sıklıkla İç Asya başlığı altında ele alınır. Ancak 12. yüzyılda Romanya'nın kıyı kesimlerinin Orta Asya kapsamına girmesinin nedeni, bölgenin bugünkünden daha kurak olması değil, o dönemde bir Orta Asya halkı olan Kumanlar (Kıpçaklar) tarafından yurt edilmiş olmasıdır. Denis Sinor, söz konusu bölgenin yakınlarındaki bir alanla ilgili olarak şunları söyler: "Roma'nın Panonya eyaleti Hunlar tarafından işgal edilmesiyle birlikte 'İç Asya' haline gelmiştir" (1990, s. 3). Bölge, Doğu Avrupa kültürel geleneğine mensup halklar (Romenler) tarafından (yeniden) işgal edilmesiyle birlikte, yeniden Avrupa'ya katılmış kabul edilir.
129. Hem Almatı hem de Pekin'in ocak ayı ortalama en düşük sıcaklıkları ile temmuz ayı ortalama en yüksek sıcaklıkları arasındaki fark 23,3° C'dir. (Tüm iklimsel veriler Pearce ve Smith 1984'ten alınmıştır.)
130. Orta (veya İç) Asya'ya dair diğer çevresel tanımlar da aynı ölçüde sorunludur. Örneğin David Christian, her şeyden önce bölgenin "düzlüğünün" birleştirici doğasını vurgular, oysa kendi tanımıyla "İç Avrasya", Kafkas, Sayan ve Tien Shan gibi gözaltıcı sıradağlar barındırır (1994, s. 177-79).
131. 17. yüzyıl öncesinde, özellikle Doğu Ganj-Brahmaputra Deltası'nın (günümüz Bangladeş'i) Hindistan sınırlarının dışında kaldığı düşünülmekteydi (bkz. Eaton 1993, s. 41, 118).
132. Bkz. Manning 1990.
133. Örn. bkz. Alvarez 1995.

Sonuç: Eleştirel Bir Metacoğrafyaya Doğru

1. Bkz. Cumings 1993.
2. Bkz. Economist, 24 Şubat 1996, s. 112.
3. Bkz. Allison 1995.
4. Bkz. Heginbotham 1994; Richards 1995. Bununla birlikte bir dizi okulun yakın zamanda yeni alan araştırmaları merkezleri kurduğu doğrudur; belki de sarkaç çoktan tekrar bu yöne doğru salınımına geçmiştir.
5. Bkz. Richards 1995, s. 14.
6. Burada, Rand McNally'nin elimizin altında bulunan ve hemen her gün kullandığımız *New International Atlas*'in 1984 baskısına atıfta bulunuyoruz. Aynı atlasın 1994 baskısında ise Avrasya, Afrika, Avustralya/Okyanusya, Anglo-Amerika ve Latin Amerika'dan oluşan basitleştirilmiş bir şema kullanılır.
7. Bir diğer önemli örnek de dünya bölgesel coğrafyası ders kitaplarında dünya bölgelerinin tasvirinde yaygın olarak ekonomik ve kültürel kriterlerin karışımının kullanılması olabilir. Örneğin çoğu ders kitabında, Çin merkezli bir Doğu Asya bölgesi ayrı bir şekilde ele alınır; ancak bunların birçoğunda, apaçık ve derin kültürel yakınlıkların mevcudiyetine rağmen Japonya bu bölgenin dışında bırakılır. Buna karşılık Japonya, adeta ekonomik gücü bir şekilde tüm Doğu Asyalı özelliklerini silmiş ve onu Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın kuzeyi ile daha yakın bir bağdaşıklık içine sokmuşçasına, genellikle kendi başına ayrı bir dünya

bölgesi olarak ele alınır. Bu düşünce tarzını, bizi vardiacağı mantıki sonuçlara dek takip edecek olursak, bu kez Güney Kore, Tayvan ve Hong Kong'un da Doğu Asya'dan çıkarılması ve belki de bunları Guangdong ve Fujian'ın izlemesi gerekecektir; ancak bunun için, devletin bölünmezliği adı konulmamış ilkesini ihlal etmek gerekecektir (bu meselenin üstesinden gelmeye yönelik bir girişim için bkz. de Blij ve Muller 1994). Bir dünya coğrafyası ders kitabında Japonya, belli ki zenginlikleri ve yakın boylamsal aralıkları nedeniyle, Avustralya ve Yeni Zelanda ile aynı yatağı paylaşmaya zorlanır. Oysa aynı kitap, bir sayfasında Papua Yeni Gine, Solomon Adaları, Vanuatu ve Yeni Kaledonya'yı aynı bölge içinde haritalamak suretiyle kendi metninde ortaya koyduğu sınıflandırma şemasını ihlal eder ve dolayısıyla her türlü iktisadi temelli mantıki gerekçeden feragat eder (J.S. Fisher 1992, s. xxxii).

8. Wheeler and Kostbade 1983, s. 196.
9. Muhakkak bazı istisnalar bulunmaktadır (örn. bkz. de Blij ve Muller 1994; Wheeler ve Kostbade 1993, s. 196).
10. Öte yandan, daha uzak bir geçmişi dikkate alacak olursak, Yeni Dünya terimi illaki pejoratif bir terim olmak zorunda değildir. Amerika kıtasının insanlar tarafından işgal edilmesi hiç şüphesiz Afrika ve Avrasya'dan çok daha sonra gerçekleşmiştir.
11. İslam'ın Pakistan'daki konumu hakkında bkz. Kandiyoti 1992'deki bilgilendirici bahis (s. 244).
12. Pakistan, halihazırda *International Journal of Middle East Studies*'de [*Uluslararası Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*] Ortadoğu'nun kurucu bir parçası olarak sayılmaktadır.
13. Yerli kimlik tahayyülleri açısından, Pakistan'ın gözenekli yapısı hem uzamsal hem de zamansal olarak farklılık arz etmektedir. Örneğin, ülkenin Peştuca ve Beluçça konuşulan kesimleri, Sintçe ve Pencapça konuşulan kesimlere nazaran çok daha az Güney Asyalıdır. İkinci gruptaki bölgeler, buradaki Hindu nüfusun 1947 yılında sürülmesinden sonra eskisinden çok daha az Güney Asyalı hale gelmişlerdir (örn. bkz. Tandon 1968).
14. Bkz. Price 1996.
15. Dünya Bankası istatistiklerine göre (1995, s. 9, 19) Moritanya'nın 1993'teki kişi başına düşen GSMH'sı yaklaşık 3.000 ABD doları (satın alma gücü paritesine göre ise etkileyici bir şekilde 12.450 ABD doları olarak ölçülmüştür), 1985 ile 1993 yılları arasındaki ortalama yıllık ekonomik büyüme oranı ise %5,8'dir. Ülkenin durumu sosyal gelişme ölçütleri açısından da etkileyicidir. 1992 yılında doğuşta beklenen ortalama yaşam süresi 70 yılken, toplam doğurganlık hızı sadece 2,0'dır. Komşusu olan Réunion'da doğumda beklenen yaşam süresi 74 olarak kaydedilirken, ortalama bebek ölüm oranı (1.000 canlı doğumda) 7, Birleşik Devletler'de ise aynı oran 9'dur.
16. Asya üzerine çalışan Japon tarihçiler de son dönemde deniz bağlantılarına dayalı bölgelendirme şemalarına vurgu yapmaya başlamışlardır (örn. bkz. Hamashita 1993).
17. Bununla birlikte De Blij ve Muller (1994), Japonya, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Çin'in Şenzen şehri, Singapur, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı içine alan ve "Avustrasya Pasifik Kıyı Şeridi" olarak adlandırdıkları tuhaf bir yeni dünya bölgesi oluşturmuşlardır. Bu girişimi desteklemek için kullandıkları argümanlar (s. 219) en hafif tabirle zayıf ve oldukça dar ekonomik kaygılar haricinde kullanılmaları mümkün değildir.
18. Bkz. Woodside 1993.
19. Dirlik (1993), Pasifik Kıyı Şeridi fikrinin Japon ve Amerikan sermayesinin çıkarlarına hizmet ettiğini ve bölgedeki görece zayıf devletlerin boyunduruk altına

SONUÇ

alınmasını perdelediğini ileri sürer (özellikle bkz. s. 10). Finney (1994, s. 294), Pasifik Kıyı Şeridi fikrinin Pasifik'in kendisini "nakliye süresini ve uçuş sonrası saat farkı sersemliğini artırmaktan başka bir işe yaramayan devasa bir külfet" haline getirdiğini yazar. Ginsburg (1993), terimin konumsal muğlaklıklarını ele alır. Alwin (1992, s. 369) terimin kullanımını onaylamakla birlikte coğrafi sınırlarının belirlenmesi hakkında uyarıcı mahiyette ifadeler kullanır. Terimle ilişkili "Pasifik Bölgesi" coğrafi kategorisine dair bir bahis için bkz. Brookfield (1973). Metacoğrafi ve ekonomik bir varlık olarak "Pasifik Asya'sı"nın şüpheli bir incelemesi için bkz. Murphy (1995).

KAYNAKÇA

- Abraham, W.E. 1962. *The Mind of Africa*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abu-Lughod, Janet L. 1989. *Before European Hegemony: The World System, A.D. 1250–1350*. Oxford: Oxford University Press.
- Abun-Nasr, Jamil. 1975. *A History of the Maghrib*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adshead, S.A.M. 1993. *Central Asia in World History*. New York: St. Martin's Press.
- Agnew, John A. 1989. "Sameness and Difference: Hartshorne's *The Nature of Geography* and Geography as Areal Variation." Ed. J. Nicholas Entrikin ve Stanley D. Brunn, *Reflections on Richard Hartshorne's "The Nature of Geography"*. Washington, D.C.: Association of American Geographers. s. 121–39.
- Agyeman, Opoku. 1985. *The Panafricanist Worldview*. Independence, Mo.: International University Press.
- Ahmad, Aijaz. 1987. "Jameson's Rhetoric of Otherness and the 'National Allegory.'" *Social Text* 17: 3–25.
- , 1992. *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. Londra: Verso.
- Ahmed, Akbar. 1992. *Postmodernism and Islam*. Londra: Routledge.
- Alba, Víctor. 1969. *The Latin Americans*. New York: Praeger.
- Alland, Alexander, Jr. 1971. *Human Diversity*. New York: Columbia University Press.
- Allen, Chizuko T. 1990. "Northeast Asia Centered around Korea: Ch'oe Namson's View of History." *Journal of Asian Studies* 49: 787–806.
- Allison, Anne. 1995. "Sailor Moon: Japanese Superheroes for Global Girls." Amerikan Antropoloji Derneği yıllık toplantısında sunulan bildiri, Washington, D.C., Kasım.

- Allworth, Edward, ed. 1989. *Central Asia: 120 Years of Russian Rule*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Alvarez, Robert R. 1995. "The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands." *Annual Review of Anthropology* 24: 447-70.
- Alwin, J. 1992. "North American Geographers and the Pacific Rim: Leaders or Laggards?" *Professional Geographers* 44: 369-76.
- Amin, Samir. 1989. *Eurocentrism*. New York: Monthly Review Press.
- Anand, Satyapal. 1988. *The Asian Identity*. Chandigarh: Sameer Prakashan.
- Andaya, Leonard Y. 1993. "Cultural State Formation in Eastern Indonesia." Ed. Anthony Reid, *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. s. 23-41.
- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londra: Verso.
- Anderson, Perry. 1974. *Lineages of the Absolutist State*. Londra: Verso.
- Anglin, J.P. ve William J. Hamblin. 1993. *World History to 1648*. New York: Harper Perennial.
- Anthon, Charles. 1855. *A System of Ancient and Mediaeval Geography*. New York: Harper and Brothers.
- Applegate, Celia. 1990. *A Nation of Provincials: The German Idea of Heimat*. Berkeley: University of California Press.
- Archer, Kevin. 1993. "Regions as Social Organisms: The Lamarkian Characteristics of Vidal de la Blache's Regional Geography." *Annals of the Association of American Geographers* 83: 498-514.
- Aristoteles. 1932 [MÖ 4. yy.]. *Politics*. Cambridge: Harvard University Press, Loeb Classical Library.
- Arnold, Guy. 1993. *The End of the Third World*. New York: St. Martin's Press.
- Asante, Molefi Kete. 1988. *Afrocentricity*. Trenton, N.J.: Africa World Press.
- Asante, M[olefi Kete], ve M. Mattson. 1992. *Historical and Cultural Atlas of African Americans*. New York: Macmillan.
- Asao Naohiro. 1988. *Taikei Nihon no Rekishi [Japon Tarihinin Ana Hatları]*, 8. Cilt, *Tenka Itto [Krallığı Birleştirme]*. Tokyo: Shogakkan.
- Ash, Timothy Garton. 1991. "Mitteleuropa?" Ed. Stephen R. Graubard, *Eastern Europe... Central Europe... Europe*. Boulder, Col.: Westview Press. s. 1-22.
- Atlas International*. 1985. Berlin: Bertelsman Lexicon-Verlag.
- Aujac, Germaine. 1987. "The Foundations of Theoretical Cartography in Archaic and Classical Greece." Ed. J.B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*, 1. Cilt, *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*. Chicago: University of Chicago Press. s. 130-47.
- Bacon, Elizabeth. 1946. "A Preliminary Attempt to Determine the Culture Areas of Asia." *Southwestern Journal of Anthropology* 2: 117-31.
- , 1980 [1966]. *Central Asians under Russian Rule: A Study in Cultural Change*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Balland, Daniel. 1992. "Comments on Andre Gunder Frank's The Centrality of Central Asia." *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 24: 75-76.

- Barber, Benjamin R. 1995. *Jihad vs. McWorld*. New York: Times Books.
- Barfield, Thomas J. 1989. *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China from 221 BC to AD 1757*. Oxford: Blackwell.
- Baritz, Loren. 1961. "The Idea of the West." *American Historical Review* 66: 618–40.
- Barke, Michael ve Greg O'Hare. 1984. *The Third World: Diversity, Change, and Interdependence*. Edinburg: Oliver and Boyd.
- Barlow, Tani. 1993. "Colonialism's Career in Postwar China Studies." *Positions* 1: 224–67.
- Barnicot, Nigel A. 1964. "Taxonomy and Variation in Modern Man." Ed. Ashley Montagu, *The Concept of Race*. New York: Collier Books. s. 180–227.
- Barracrough, Geoffrey, ed. 1984. *The Times Atlas of World History*. Gözden geçirilmiş baskı. Maplewood, New Jersey: Hammond.
- , 1992. *The Times Concise Atlas of World History*. 3. bas. Maplewood, New Jersey: Hammond.
- Barthes, Roland. 1982 [1970]. *Empire of Signs*. New York: Hill and Wang.
- Barthold, V.V. 1937. "Sunuş" *Hudud al-'Alam* (The Regions of the World). Londra: Luzak.
- , 1984 [1971]. *An Historical Geography of Iran*. Çev. S. Soucek; ed. C.E. Bosworth. Princeton: Princeton University Press.
- Bartholomew, John. 1873. *A Descriptive Hand Atlas of the World*. Philadelphia: Zell.
- , 1950. *The Advanced Atlas of Modern Geography*. New York: McGraw-Hill.
- Bartlett, Robert. 1993. *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change 950–1350*. Princeton: Princeton University Press.
- Bassin, Mark. 1991a. "Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century." *American Historical Review* 96: 763–94.
- , 1991b. "Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space." *Slavic Review* 50: 1–17.
- Bayly, C.A. 1983. *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion, 1770–1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beard, Charles A. 1940. *A Foreign Policy for America*. New York: Knopf.
- Beaumont, Peter; Gerald H. Blake; J. Malcolm Wagstaff. 1976. *The Middle East: A Geographical Survey*. New York: Wiley and Sons.
- Beazley, C. Raymond. 1949. *The Dawn of Modern Geography*, 2 Cilt. New York: Smith.
- Beckwith, Christopher L. 1987. *The Tibetan Empire in Central Asia*. Princeton: Princeton University Press.
- Bell, Daniel A.; David Brown; Kanishka Jayasuriya; David Martin Jones. 1995. *Towards Illiberal Democracy in Pacific Asia*. New York: St. Martin's Press.
- Beller, Steven. 1994. "Germans and Jews as Central European and 'Mitteleuropäisch' Elites." Ed. Peter Stirk, *Mitteleuropa: History and Prospects*. Edinburg: Edinburgh University Press. s. 61–85.
- Bellwood, Peter. 1992. "Southeast Asia before History." Ed. Nicholas Tarling, *The Cambridge History of Southeast Asia*. 1. Cilt, *From Early Times to c. 1800*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 55–136.
- Benda, Harry J. 1972. *Continuity and Change in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Southeast Asia Studies Monograph Series, No. 18.

- Benet, Sula. 1974. *Abkhassians: The Long-Lived People of the Caucasus*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Benhart, John ve C. Robert Scull. 1985. *Regions of the World Today*. Iowa: Kendall/Hunt.
- Bennett, Wendell Clark. 1947. *The Ethnogeographic Board*. Washington, D.C.: Smithsonian Miscellaneous Collections (107. Cilt, No. 1).
- , 1951. *Area Studies in American Universities*. New York: Social Science Research Council.
- Bentley, Jerry H. 1993. *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*. Oxford: Oxford University Press.
- Berg, Lawrence D. 1993. "Between Modernism and Postmodernism." *Progress in Human Geography* 17: 490–507.
- Bergholtz, Fred W. 1993. *The Partition of the Steppe: The Struggle of the Russians, Manchus, and the Zunghar Mongols for Empire in Central Asia*. New York: Lang.
- Berlin, Isaiah. 1991. *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*. New York: Knopf.
- Bernal, Martin. 1987. *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*. 1. Cilt, *The Fabrication of Ancient Greece 1785–1985*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- , 1991. *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*. 2. Cilt, *The Archaeological and Documentary Evidence*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Bhatt, Bharat L. 1980. "India and Indian Regions: A Critical Overview." Ed. David E. Sopher, *An Exploration of India: Geographical Perspectives on Society and Culture*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. s. 35–61.
- Blakely, Allison. 1986. *Russia and the Negro: Blacks in Russian History and Thought*. Washington, D.C.: Howard University Press.
- Blaut, J.M. 1987. "Diffusionism: A Uniformitarian Critique." *Annals of the Association of American Geographers* 77: 30–47.
- , 1992. *1492: The Debate on Colonialism, Eurocentrism, and History*. Trenton, N.J.: Africa World Press.
- , 1993. *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*. New York: Guilford Press.
- Blumenbach, Johann F. 1865 [1775 ve 1795]. *The Anthropological Treatises*. Londra: Longman, Green, Longman, Roberts ve Green.
- Bodart-Bailey, Beatrice M. 1989. "Tokugawa Tsunayoshi (1646–1709): A Weberian Analysis." *Asiatische Studien / Etudes Asiatiques* 43(1) 15–27.
- Boggs, S.W. 1945. "This Hemisphere." *Department of State Bulletin* 12: 845–50.
- Bonne, -. 1771. *Atlas moderne ou collection cartes sur toutes de les parties du globe*. Paris.
- Bossuet, J. B. 1829 [1681]. *Discours sur l'histoire universelle*. Paris: Emler Frères.
- Bowen, Emanuel. 1752. *A Complete Atlas of the Known World*. Londra.
- Bowie, Katherine A. 1992. "Unraveling the Myth of the Subsistence Economy: Textile Production in Nineteenth-Century Northern Thailand." *Journal of Asian Studies* 51: 797–823.

- Braudel, Fernand. 1984. *The Perspective of the World*. 3. Cilt, *Civilization and Capitalism 15th–18th Century*. New York: Harper and Row.
- , 1994. [Fransızca basım, 1987; ilk basım, 1963]. *A History of Civilizations*. N.Y.: Penguin.
- Broek, Jan O.M. 1944. "Diversity and Unity in Southeast Asia." *Geographical Review* 34: 175–95.
- Brookfield, H.C. 1973. "The Pacific Realm." Ed. Marvin Mikesell, *Geographers Abroad: Essays on the Problems and Prospects of Research in Foreign Areas*. Chicago: University of Chicago, Coğrafya Bölümü, Makale No. 152. s. 70–93.
- Brooks, Leonard. 1926. *A Regional Geography of the World*. Londra: University of London Press.
- Brown, D.E. 1991. *Human Universals*. New York: McGraw-Hill.
- Brown, Dwight A. 1993. "Early Nineteenth Century Grasslands of the Midcontinent Plains" *Annals of the Association of American Geographers* 83: 589–612.
- Buckle, Henry Thomas. 1872. *Introduction to the History of Civilization in England*. Yeni ve gözden geçirilmiş baskı. Londra: Routledge and Sons.
- Buell, Hal. 1962. *Cities of Southeast Asia*. Exeter, England: Wheaton.
- Bunbury, E.H. 1959 [1879]. *A History of Ancient Geography among the Greeks and Romans from the Earliest Ages until the Fall of the Roman Empire*. New York: Dover.
- Burckhardt, Jacob. 1943 [1905]. *Force and Freedom: Reflections on History*. Çev. ve ed. J.H. Nichols. New York: Pantheon.
- Burke, Edmund, III. 1993. "Introduction: Marshall G.S. Hodgson and World History." Ed. Marshall G.S. Hodgson, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*. Cambridge University Press. s. VI–XXI.
- Burke, Peter. 1980. "Did Europe Exist before 1700?" *History of European Ideas* 1: 21–29.
- Burton, Richard F. 1973 [1851]. *Sindh and the Races That Inhabit the Valley of the Indus*. Karachi: Oxford University Press.
- Butler, Samuel. 1829 (düzelti 1831). *An Atlas of Modern Geography*. Londra: Longman.
- Butzer, Karl W. 1976. *Early Hydraulic Civilization in Egypt: A Study in Cultural Ecology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cahnman, Werner J. 1948. "Outline of a Theory of Area Studies." *Annals of the Association of American Geographers* 38: 233–43.
- , 1949. "Frontiers between East and West in Europe." *Geographical Review* 39: 605–24.
- Cameron, Averil. 1993. *The Mediterranean World in Late Antiquity ad 395–600*. Londra: Routledge.
- Canfield, Robert, ed. 1991. *Turko-Persia in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cantor, Norman F. 1991. *Inventing the Middle Ages: The Lives, Works, and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century*. New York: Morrow.
- Capella, Martianus. 1977 [yak. 420]. *The Marriage of Philosophy and Mercury*. Ed. W.H. Stahl, R. Johnson, ve E.C. Burge, çev. ve ed., *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts*. New York: Columbia University Press.
- Carter, George F. 1964. *Man and the Land: A Cultural Geography*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

- Cary, J. 1808. *Cary's New Universal Atlas*. Londra: Cary.
- Castro, Americo. 1954. *The Structure of Spanish History*. Princeton University Press.
- Cavalli-Sforza, L. Luca; Paulo Menozzi; Alberto Piazza. 1994. *The History and Geography of Human Genes*. Princeton: Princeton University Press.
- Chaloupka, William ve R. McGregor Cawley. 1993. "The Great Wild Hope: Nature, Environmentalism, and the Open Secret." Ed. Jane Bennett ve William Chaloupka, *In the Nature of Things: Language, Politics, and the Environment*. Minneapolis: University of Minnesota Press. s. 3-23.
- Chard, Chester S. 1974. *Northeast Asia in Prehistory*. Madison: University of Wisconsin Press. Chatterjee, Partha.
- , 1993. *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton: Princeton University Press.
- Chaudhuri, K.N. 1985. *Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*. Cambridge: Cambridge University Press. 1990. *Asia before Europe: Economy and Civilization of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750*. Cambridge University Press.
- Chirol, Valentine. 1903. *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*. Londra: Murray.
- , 1924. *The Occident and the Orient*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chisholm, Michael.
- , 1982. *Modern World Development: A Geographical Perspective*. Totowa, N.J.: Barnes and Noble.
- Christian, David. 1994. "Inner Eurasia as a Unit of World History." *Journal of World History* 5: 173-211.
- Cipolla, Carlo M. 1993. *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy 1000-1700*. 3. baskı. New York: Norton.
- Cleary, M.C. ve F.J. Lian. 1991. "On the Geography of Borneo." *Progress in Human Geography* 15: 163-77.
- Clerk, George. 1944. "Address at the Annual General Meeting of the Royal Geographical Society." *Geographical Journal* 104: 1-7.
- Clifford, James. 1992. "Traveling Cultures." Ed. L. Grossberg, C. Nelson ve P. Treichler, *Cultural Studies*. Londra: Routledge. s. 96-116. 1994. "Diasporas." *Cultural Anthropology* 9: 302-38.
- Clout, Hugh. 1992. "Vive la géographie! Vive la géographie française." *Progress in Human Geography* 16: 243-428.
- Clout, Hugh; Mark Blacksell; Russell King ve David Pinder. 1985. *Western Europe: Geographical Perspectives*. Londra: Longman.
- Clowse, Barbara Barksdale. 1981. *Brainpower for the Cold War: The Sputnik Crisis and National Defense Education Act of 1958*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Cohen, Saul. 1991. "Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era." *Annals of the Association of American Geographers* 81: 551-80.
- Cohen-Portheim, Paul. 1934. *The Message of Asia*. Çev. Alan Harris. New York: Dutton.
- Cohn, Bernard S. 1987. *An Anthropologist among the Historians and Other Essays*. Delhi: Oxford University Press.

- Collier, Simon; Harold Blakemore; Thomas E. Skidmore, ed. 1985. *The Cambridge Encyclopedia of Latin America and the Caribbean*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colton, George W. 1856. *Colton's Atlas of the World*. New York: Colton.
- The Columbian Atlas of the World*. 1893. New York: Hunt and Eaton.
- Commoner, Barry. 1990. *Making Peace with the Planet*. New York: Pantheon.
- Condorcet, Marie-Jean-Antoine de Caritat, Marquis de. 1955 [1795]. *Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind*. Çev. Jane Barraclough. Londra: Weidenfeld and Nicolson.
- Cooke, Dwight. 1954. *There Is No Asia*. Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Coon, Carleton S. 1954. *The Story of Man: From the First Human to Primitive Culture and Beyond*. New York: Knopf.
- , 1982. *Racial Adaptations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Coon, Carleton S. ve Edward E. Hunt, Jr. 1966. *The Living Races of Man*. Londra: Cape.
- Cooper, Fredrick; Florencia E. Mallon; Steve J. Stern; Allen F. Isaacman; William Roseberry. 1993. *Confronting Historical Paradigms: Peasants, Labor, and the Capitalist World System in Africa and Latin America*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Copenhaver, Brian P. 1990. "Natural Magic, Hermetism, and Occultism in Early Modern Science." Ed. David C. Lindberg ve Robert S. Westman, *Reappraisals of the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 262–302.
- Corbridge, Stuart. 1986. *Capitalist World Development: A Critique of Radical Development Geography*. Londra: Macmillan.
- Cortambert, E. 1869. *Nouvel atlas de géographie*. Paris: Librairie Hachette.
- Cosgrove, Denis. 1994. "Contested Global Visions: One-World, Whole Earth, and the Apollo Space Photographs." *Annals of the Association of American Geographers* 84: 270–94.
- Cram, George. 1897. *Cram's Universal Atlas*. New York: Cram.
- Cronon, William. 1994. "Comment: Cutting Loose or Running Aground?" *Journal of Historical Geography* 20: 38–43.
- Crosby, Alfred. 1986. *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe 900–1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cumings, Bruce. 1984. "The Legacy of Japanese Colonialism in Korea." Ed. R.H. Myers ve M.R. Peattie, *The Japanese Colonial Empire 1895–1945*. Princeton: Princeton University Press. s. 478–96.
- , 1993. "Japan's Position in the World System." Ed. Andrew Gordon, *Postwar Japan as History*. Berkeley: University of California Press. s. 34–63.
- Cundall, Leonard B. 1932. *Western Europe*. Londra: Cundall.
- Curtin, Philip. 1984. *Cross-Cultural Trade in World History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curtin, Philip; Steven Feierman; Leonard Thompson; Jan Vansina. 1978. *African History*. Londra: Longman.
- D'Anville, J. Baptiste Bourguignon. 1743. *Atlas de D'Anville*. Paris: Cartes Géographiques.
- Darby, H.C. ve Harold Fullard, ed. 1970. *The New Cambridge Modern History Atlas*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Darling, F.C. 1979. *The Westernization of Asia: A Comparative Political Analysis*. Boston: Hall.
- Darling, Lynda. 1994. "Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycout's *The Present State of the Ottoman Empire*." *Journal of World History* 5: 71-98.
- Dathorne, O.R. 1994. *Imagining the World: Mythical Beliefs versus Reality in Global Encounters*. Westport, Conn.: Bergin and Garvey.
- Davies, Rees. 1989. "Frontier Arrangements in Fragmented Societies: Ireland and Wales." Ed. Robert Bartlett ve Angus MacKay, *Medieval Frontier Societies*. Oxford: Oxford University Press. s. 77-100.
- Davis, Kenneth. 1992. *Don't Know Much about Geography*. New York: Morrow.
- Davis, Winston. 1992. *Japanese Religion and Society: Paradigms of Structure and Change*. Albany: State University of New York Press.
- Davison, Roderic H. 1963. "Where Is the Middle East?" Ed. Richard H. Nolte, *The Modern Middle East*. New York: Atherton Press. s. 13-29.
- Dean, Vera M.. 1957. *The Nature of the Non-Western World*. New York: Mentor.
- Dear, Michael ve Gregg Wassmansdorf. 1993. "Postmodern Consequences." *Geographical Review* 83: 321-25.
- de Bary, William Theodore ve Ainslie T. Embree, ed. 1961. *Approaches to Asian Civilizations*. New York: Columbia University Press.
- de Blij, Harm. 1992. "Political Geography in the Post Cold-War World." *Professional Geographer* 44: 16-19.
- de Blij, Harm; G. Danzer; R. Hart; D. Drummond. 1989. *World Geography: A Physical and Cultural Study*. Glenview, Ill.: Scott, Foresman.
- de Blij, Harm J. ve Peter O. Muller. 1994. *Geography: Realms, Regions, and Concepts*. Gözden geçirilmiş 7. baskı. New York: Wiley and Sons.
- de Rougemont, Denis. 1966. *The Idea of Europe*. New York: Macmillan.
- de Vorsey, Louis, Jr. 1992. "Western Europe: Landscapes of Development." Ed. James S. Fisher, *Geography and Development: A World Regional Approach*. New York: Macmillan. s. 206-23.
- Deglar, Carl N. 1991. *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Delaisi, Francis. 1929. *Les Deux Europes*. Paris: Payot.
- Demeritt, David. 1994. "Ecology, Objectivity and Critique in Writings on Nature and Human Societies." *Journal of Historical Geography* 20: 22-37.
- Dickenson, J.P.; C.G. Clarke; W.T.S. Gould; A.G. Hodgkiss; R.M. Prothero; D.S. Siddle; C.T. Smith; E.M. Thomas-Hope. 1983. *A Geography of the Third World*. Londra: Methuen.
- Dickinson, R.E. 1969. *The Makers of Modern Geography*. New York: Praeger.
- Diderot, Denis. 1876 [yak. 1750]. *Œuvres complètes*. Paris: Gamier Frères.
- Diem, Aubrey. 1979. *Western Europe: A Geographical Analysis*. New York: Wiley and Sons.
- Dikötter, Frank. 1992. *The Discourse of Race in Modern China*. Stanford: Stanford University Press.
- Dillon, Leo. 1994. "Map: The Center of Europe." *Geographic and Global Issues Quarterly*. 4: 19-21.
- Diop, C.A. 1974. *The African Origin of Civilization: Myth or Reality*. Chicago: Hill.

- Dirlik, Arif, ed. 1993. *What Is in a Rim? Critical Perspectives on the Pacific Region Idea*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Dixon, Chris. 1991. *South East Asia in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Djait, Hichem. 1985. *Europe and Islam: Cultures and Modernity*. Berkeley: University of California Press.
- Dmytryshyn, Basil. 1991. "The Administrative Apparatus of the Russian Colony in Siberia and Northern Asia 1581–1700." Ed. Alan Wood, *The History of Siberia: From Russian Conquest to Revolution*. Londra: Routledge. s. 17–36.
- Doel, Marcus A. 1993. "Proverbs for Paranoids: Writing Geography on Hollowed Ground." *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series 18: 377–94.
- Dorn, Harold. 1991. *The Geography of Science*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Downs, Roger M. 1994. "Being and Becoming a Geographer: An Agenda for Geography Education." *Annals of the Association of American Geographers* 84: 175–91.
- Dozer, D.M. 1962. *Latin America: An Interpretive History*. New York: McGraw-Hill.
- Drake, Fred. 1975. *China Charts the World: Hsu Chi-Yu and His Geography of 1848*. Cambridge: Harvard University Press.
- Drake, St. Clair. 1987. *Black Folk Here and There*. Los Angeles: Center for Afro-American Studies, University of California, Los Angeles.
- Driver, Harold E. 1961. *Indians of North America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Drompp, Michael. 1989. "Centrifugal Forces in the Inner Asian 'Heartland': History versus Geography." *Journal of Asian History* 23: 135–55.
- Dukes, Paul. 1990. *A History of Russia: Medieval, Modern, Contemporary*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Duncan, James S. 1990. *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duncan, James S. ve Nancy G. Duncan. 1992. "Ideology and Bliss: Roland Barthes and the Secret Histories of Landscape." Ed. Trevor J. Barnes ve James S. Duncan, *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. Londra: Routledge. s. 18–37.
- Dunn, R.E. 1986. *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Durant, Will. 1954 [1935]. *Our Oriental Heritage*. New York: Simon and Schuster.
- Durant, Will ve Ariel Durant. 1965. *The Age of Voltaire*. New York: Simon and Schuster.
- Eaton, Richard M. 1993. *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204–1760*. Berkeley: University of California Press.
- Edwardes, Michael. 1971. *East-West Passages*. Londra: Cassell.
- Elton, Edward F., ed. 1908. *The Class-Room Atlas*. Edinburg: Johnston.
- Embree, Ainslie T. 1989. *Imagining India: Essays on Indian History*. Delhi: Oxford University Press.
- Emmerson, Donald K. 1984. "'Southeast Asia': What's in a Name." *Journal of Southeast Asian Studies*. 15: 1–21.
- Encyclopedia Britannica World Atlas*. 1949. New York: Hammond.

- English, P.W. 1977. *World Regional Geography: A Question of Place*. New York: Harper and Row.
- English, Paul W. ve James A. Miller. 1989. *World Regional Geography: A Question of Place*. New York: Wiley and Sons.
- Escobar, Arturo. 1992. "Imagining a Post-Development Era? Critical Thought, Development and Social Movements." *Social Text* 10: 20–56.
- , 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Farwell, Byron. 1989. *Armies of the Raj: From Mutiny to Independence, 1858–1947*. N.Y.: Norton.
- Feierman, Steven 1993. "African History and the Dissolution of World History." Ed. R. Bates, V.Y. Mudimbe ve J. O'Barr, *Africa and the Disciplines: The Contributions of Research in Africa to the Social Sciences and Humanities*. Chicago: University of Chicago Press. s. 167–212.
- Fenton, William Nelson. 1946. "Integration of Geography and Anthropology in Army Area Studies Curricula." *Bulletin of the American Association of University Professors* 32: 697–706.
- , 1947. *Area Studies in American Universities*. Washington, D.C.: American Council on Education.
- Ferguson, James ve Akhil Gupta, ed. 1992. "Space, Identity and the Politics of Difference". *Cultural Anthropology* 7, No.1 (Şubat).
- Fersh, Seymour. 1965. *India and South Asia*. New York: Macmillan.
- Fifield, Russell. 1975. "The Concept of Southeast Asia: Origins, Development and Education." *Southeast Asian Spectrum* 4: 42–51.
- Finley, Anthony. 1826. *A New General Atlas*. Philadelphia: Finley.
- Finney, Ben. 1994. "The Other One-Third of the Globe." *Journal of World History* 5: 273–97.
- Fischer, J. ve F.W. Wieser. 1903. *The World Maps of Waldseemüller 1507 and 1516*. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts Buchhandlung.
- Fisher, James S., ed. 1992. *Geography and Development: A World Regional Approach*. New York: Macmillan.
- Fisher, W.B. 1947. "Unity and Diversity in the Middle East." *Geographical Review*, 37: 414–35.
- Fitzgerald, Charles P. 1964. *The Chinese View of Their Place in the World*. Londra: Oxford University Press.
- Flewelling, Ralph Tyler. 1943. *The Survival of Western Culture: An Inquiry into the Problem of Its Decline and Resurgence*. New York: Harper and Brothers.
- Forsyth, James. 1991. "The Siberian Native Peoples before and after the Russian Conquest." Ed. Alan Wood, *The History of Siberia: From Russian Conquest to Revolution*. Londra: Routledge. s. 69–89.
- , 1992. *A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581–1990*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, Michel. 1970 [1966]. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Pantheon.
- Fourth World Movement. 1980. *Dialogue with the Fourth World*. Londra: Fourth World Movement.

- Frank, A. Gunder. 1991. "A Plea for World System History." *Journal of World History* 2: 1–28.
- , 1992. "The Centrality of Central Asia." *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 24, 50–74, 80–82.
- Frank, Andre Gunder ve Barry K. Gills, ed. 1993. *The World System: Five Hundred or Five Thousand Years?* Londra: Routledge.
- Freyer, Donald W. 1979. *Emerging Southeast Asia: A Study in Growth and Stagnation*. New York: Wiley and Sons.
- Friedman, Edward, ed. 1994. *The Politics of Democratization: Generalizing East Asian Experiences*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Friedman, John. 1994. "Cultural Conflicts in Medieval World Maps." Ed. Stuart B. Schwartz, *Implicit Understandings: Observing, Reporting, and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 64–95.
- Fromkin, David. 1989. *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Avon.
- Fry, Earl H. ve Gregory A. Raymond. 1983. *The Other Western Europe: A Political Analysis of the Smaller Democracies*. Santa Barbara ve Oxford: ABC-Clío Information Services.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Avon.
- Fuller, Gary. 1989. "Why Geographical Alliances Won't Work." *Professional Geographer* 41: 484–86.
- Fuller, Graham E. 1993. "Turkey's New Eastern Orientation." Ed. Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser, *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. Boulder, Col.: Westview Press. s. 37–98.
- Fuson, Robert H. 1977. *Introduction to World Geography: Regions and Cultures*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt.
- Gaebler, Eduard. 1897. *Neuster Hand-Atlas über alle Teile der Erde*. Leipzig: Druck und Verlag.
- Gay, Peter. 1969. *The Enlightenment: An Interpretation. The Science of Freedom*. New York: Norton.
- Geddes, Arthur. 1982. *Man and Land in South Asia*. New Delhi: Concept.
- Gellner, Ernest. 1981. *Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1988. *Plough, Sword, and Book: The Structure of Human History*. Chicago: University of Chicago Press.
- , 1992. *Reason and Culture: The Historical Role of Rationality and Rationalism*. Oxford: Blackwell.
- Geographischer Atlas Bestehen in 44 Land-Charten Worauf alle Theile*. 1785. Berlin.
- George, Pierre ve Jean Tricart. 1954. *L'Europe centrale*, 2 Cilt. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gernet, Jacques. 1982. *A History of Chinese Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilbert, A. 1988. "The New Regional Geography in English and French-Speaking Countries." *Progress in Human Geography* 12: 208–28.

- Gills, Barry K. ve Andre Gunder Frank. 1993. "The Cumulation of Accumulation." Ed. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, *The World System: Five Hundred or Five Thousand Years?* Londra: Routledge. s. 81-114.
- Gilroy, Paul. 1993. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ginsburg, Norton. 1985. "Önsöz" *Southeast Asia: Realm of Contrasts*. Ed. Ashok K. Dutt. Boulder, Col.: Westview Press. s. IX-X. 1993. "Commentary on Alwin's 'North American Geographers and the Pacific Rim.'" *Professional Geographer* 45: 355-57.
- Glacken, Clarence. 1967. *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Gladney, Dru C. 1992. "The Hui, Islam, and the State: A Sufi Community in China's Northwest Corner." Ed. Jo-Ann Gross, *Muslims in Central Asia*. Durham, N.C.: Duke University Press. s. 89-111.
- Glenny, Misha. 1994. "The Bear in the Caucasus: From Georgian Chaos, Russian Order." *Harper's* 288 (March): 45-53.
- Goldberg, Ellis. 1992. "Smashing Idols and the State: The Protestant Ethic and Egyptian Sunni Radicalism." Ed. Juan R.I. Cole, *Comparing Muslim Societies*. Ann Arbor: University of Michigan Press. s. 195-236.
- Goldmanns Grosser Weltatlas*. 1955. Munich: Goldmann Verlag.
- Goldstone, Jack A. 1991. *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley: University of California Press.
- Gole, Susan. 1983. *India within the Ganges*. New Delhi: Jayaprints. 1989. *Indian Maps and Plans*. New Delhi: Manohar.
- Goode's World Atlas*, 17. baskı. 1986. New York: Rand McNally.
- Goodman, Bryna. 1995. *Native Place, City, and Nation: Regional Networks and Identities in Shanghai, 1853-1937*. Berkeley: University of California Press.
- Goody, Jack. 1971. *Technology, Tradition, and the State in Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1990. *The Oriental, the Ancient, and the Primitive: Systems of Marriage and the Family in the Pre-industrial Societies of Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1996. *The East in the West*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gould, Peter R. 1963. "Man against His Environment: A Game Theoretic Framework." *Annals of the Association of American Geographers* 53: 290-97.
- Grant, Madison. 1918. *The Passing of the Great Race*. New York: Scribner's Sons.
- Graubard, S.R., ed. 1991. *Eastern Europe... Central Europe... Europe*. Boulder, Col.: Westview.
- Greenblatt, Stephen. 1991. *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Greenleaf, Jeremiah. 1842. *A New Universal Atlas*. Brattleboro, Vt.: French.
- Gregory, Derek. 1994. *Geographical Imaginations*. Oxford: Blackwell.
- Gregory, Derek ve D. Ley. 1988. "Editorial: Culture's Geographies." *Environment and Planning D: Society and Space* 6: 115-16.

- Gregson, Nicky. 1993. "The Initiative: Delimiting or Deconstructing Social Geography?" *Progress in Human Geography* 17: 525-30.
- Grillet, D.V. 1991. *Whereon Earth: A Refreshing View of Geography*. New York: Prentice-Hall.
- Gross, Jo-Ann, ed. 1992. *Muslims in Central Asia*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Gross, Paul; Norman Levitt; Martin W. Lewis, ed. 1996. *The Flight from Science and Reason. Annals of the New York Academy of Sciences* 775.
- Grosvenor, Gilbert M. 1995. "Ed. Sight of the Tunnel: The Renaissance of Geography Education." *Annals of the Association of American Geographers* 85: 409-20.
- Guénon, René. 1930. *Orient et Occident*. Paris: Éditions Didier et Richard.
- Gulick, Sidney Lewis. 1962. *The East and West: A Study of Their Psychic and Cultural Characteristics*. Rutland, Vt.: Tuttle.
- Gupta, A. ve J. Ferguson. 1992. "Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference." *Cultural Anthropology* 7: 6-23.
- Guyot, Arnold. 1970 [1849]. *The Earth and Man*. New York: Arno and New York Times.
- Habib, Irfan. 1990. "Merchant Communities in Precolonial India." Ed. James D. Tracy. *The Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 371-99.
- Haddon, A.C. 1925. *The Races of Man and Their Distribution*. New York: Macmillan.
- Hadjor, Kafi Buenor. 1992. *Dictionary of Third World Terms*. Londra: Tauris.
- Halecki, Oscar. 1950. *The Limits and Divisions of European History*. New York: Sheed and Ward.
- Hall, D.G.E. 1955. *A History of South-East Asia*. New York: St. Martin's Press.
- Hall, John A. 1985. *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West*. Berkeley: University of California Press.
- Hall, Kenneth. 1985. *Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Hall, Robert. 1947. *Area Studies with Special Reference to Their Application for Research in the Social Sciences*. New York: Social Science Research Council.
- Hall, Sidney ve William Hughes. 1856. *General Atlas of the World*. Edinburg: North Bridge.
- Halperin, Charles J. 1985. *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hamashita Takeshi. 1993. "Chiiki kenkyu to Ajia" [*Bölgesel Araştırma ve Asya*]. Ed. Mizoguchi Yuzo vd., *Ajia Kangaeru [Asya'dan düşünmek]*. 2. Cilt, *Chiiki Shisutemu [Bölgesel Sistemler]*. Tokyo: University of Tokyo Press. s. 1-12.
- Hambly, Gavin. 1969. *Central Asia*. Londra: Weidenfeld and Nicolson.
- Hammerton, J.A., ed. 1927. *Universal History of the World*. Londra: Educational Book Company.
- Hammond's Ambassador World Atlas*. 1954. Maplewood, N.J.: Hammond and Co.
- Hammond's Modern Atlas of the World*. 1909. New York: Hammond.
- Hammond World Atlas, Ambassador Edition*. 1991. Maplewood, N.J.: Hammond. Citation Edition. 1992. Maplewood, N.J.: Hammond.
- Harding, Susan ve Fred Myers, ed. 1994. "Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future". *Cultural Anthropology* 9, No.3.

- Harley, J.B. ve David Woodward, ed. 1992. *The History of Cartography*. 2. Cilt, 1. kitap, *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*. Chicago: Uni. of Chicago Press.
- Harper, Robert A. ve Theodore Schmudde. 1978. *Between Two Worlds: An Introduction to Geography*. Boston: Houghton Mifflin.
- Harris, Chauncy. 1993. "New European Countries and Their Minorities." *Geographical Review*. 83(3): 301-20.
- Harris, James F. 1992. *Against Relativism: A Philosophical Defense of Method*. La Salle, Ill.: Open Court.
- Harris, Nigel. 1986. *The End of the Third World: Newly Industrializing Countries and the Decline of an Ideology*. Londra: Penguin.
- Harvey, David. 1989. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Hashikawa, Bunso. 1980. "Japanese Perspectives on Asia: From Dissociation to Coprosperity." Ed. Akira Iriye, *The Chinese and the Japanese*. Princeton: Princeton University Press. s. 328-55.
- Hauner, Milan. 1990. *What Is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today*. Londra: Routledge.
- , 1991. "Russia's Geopolitical and Ideological Dilemmas in Central Asia." Ed. Robert Canfield, *Turko-Persia in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 189-216.
- Hay, Denys. 1957. *Europe: The Emergence of an Idea*. Edinburgh University Press.
- Hay, Stephen N. 1970. *Asian Ideas of East and West: Tagore and His Critics in Japan, China and India*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1942 [1821]. *Hegel's Philosophy of Right*. Çev. T.M. Knox. Oxford: Clarendon.
- , 1956 [1830-31]. *The Philosophy of History*. Çev. J. Sibree. New York: Dover.
- Heginbotham, S.J. 1994. "Rethinking International Scholarship: The Challenge of Transition from the Cold War Era." *Items (Social Science Research Council)* 48: 33-40.
- Helgren, David; Robert Sager; Saul Israel. 1985. *World Geography Today*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Henley, David E.F. 1995. "Ethnogeographic Integration and Exclusion in Anticolonial Nationalism: Indonesia and Indochina." *Comparative Studies in Society and History* 37 286-324.
- Henry, William A., III. 1994. *In Defense of Elitism*. New York: Anchor Books.
- Hepner, George F. ve Jesse O. McKee. 1992. *World Regional Geography: A Global Approach*. St. Paul: West.
- Herbertson, F.D., ed. 1903. *Asia*. Londra: Black.
- Herder, J.G. 1968. *Reflections of the Philosophy of the History of Mankind*. Özet ve çev. Frank E. Manuel. Chicago: University of Chicago Press.
- Hermassi, Elbaki. 1980. *The Third World Reassessed*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Herodotus. 1954 [MÖ yak. 446]. *The Histories*. Londra: Penguin.

- Hettne, Björn. 1995. *Development Theory and the Three Worlds: Toward an International Political Economy of Development*. Burnt Mill, Harlow, Essex: Longman; New York: Wiley.
- Hewes, Leslie. 1983. "Carl Sauer: A Personal View" *Journal of Geography* 82: 140-45.
- Hill, Hal. 1994. "ASEAN Economic Development: An Analytical Survey." *Journal of Asian Studies* 53: 832-66.
- Hill, Michael. 1981. "Positivism: A 'Hidden' Philosophy in Geography." Ed. Milton E. Harvey and Brian P. Holly, *Themes in Geographic Thought*. Londra: Croom Helm. s. 39-60.
- Hobsbawm, Eric. 1993. "The New Threat to History." *New York Review of Books* 40 (16 Aralık), s. 62-64.
- Hodgson, Marshall G.S. 1974. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, 3 Cilt. Chicago: University of Chicago Press.
- , 1993. *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*. Ed. Edmund Burke III. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoekveld, G.A. 1990. "Regional Geography Must Adjust to New Realities." Ed. R.J. Johnston, J. Hauer ve G.A. Hoekveld, *Regional Geography: Current Developments and Future Prospects*. Londra: Routledge. s. 11-31.
- Hoffman, George W., ed. 1969. *A Geography of Europe Including Asiatic USSR*. New York: Ronald Press.
- Hogarth, D.G. 1905. *The Nearer East*. Londra: Frowde.
- Holton, Gerald. 1988 [1973]. *Thematic Origins of Scientific Thought: Kepler to Einstein*. Cambridge: Harvard University Press.
- Horkheimer, Max ve Theodor Adorno. 1993 [1944]. *Dialectic of Enlightenment*. Çev. John Cumming. New York: Continuum.
- Hourani, Albert. 1962. *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*. Oxford: Oxford University Press.
- , 1980. *Europe and the Middle East*. Berkeley: University of California Press.
- , 1991. *A History of the Arab Peoples*. New York: Warner.
- Howell, David G. 1989. *Tectonics of Suspect Terranes: Mountain Building and Continental Growth*. New York: Chapman and Hall.
- Howell, David L. 1995. *Capitalism from Within: Economy, Society, and the State in a Japanese Fishery*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
- Hudud al-Alam* (The Regions of the World). 1937 [982]. Çev. V. Minorsky. Londra: Luzak.
- Hunter, Michael. 1990. "Science and Heterodoxy: An Early Modern Problem Reconsidered." Ed. David C. Lindberg ve Robert S Westman, *Reappraisals of the Scientific Revolution*. Cambridge University Press. s. 437-60.
- Huntington, Ellsworth. 1907. *The Pulse of Asia*. New York: Houghton Mifflin.
- , 1945. *Mainsprings of Civilization*. New York: Wiley and Sons.
- Huntington, Samuel P. 1993. "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs* 72: 23-49.
- Hupchick, Dennis P. 1993. *The Bulgarians in the Seventeenth Century: Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule*. Jefferson, N.C.: McFarland.
- Inden, Ronald. 1990. *Imagining India*. Oxford: Blackwell.

- Independent Commission on International Development (Willy Brandt, chair). 1980. *North-South: A Program for Survival*. Cambridge: MIT Press.
- Inkster, Ian. 1988. "The Other Side of Meiji: Conflict and Conflict Management." Ed. Gavan McCormack ve Yoshio Sugimoto, *The Japanese Trajectory: Modernization and Beyond*. Cambridge: Cambridge Uni. Press. s. 107-28.
- International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations Foundation, Sofia. 1994. *Relations of Compatibility and Incompatibility between Christians and Muslims in Bulgaria*. Sofia: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations Foundation.
- İbni Haldun. 1967. *The Muqaddimah: An Introduction to History*. Düz. ve özet N.J. Dawood, çev. Franz Rosenthal. Princeton: Princeton University Press.
- Jackson, Richard H. ve Lloyd E. Hudman. 1982. *World Regional Geography: Issues for Today*. New York: Wiley and Sons. 1990. *Cultural Geography: People, Places, and Environment*. St. Paul: West.
- Jacobs, M.C. 1988. *The Cultural Meaning of the Scientific Revolution*. New York: Knopf.
- James, Preston. 1964. *One World Divided*. New York: Blaisdell.
- James, Preston ve Nelda Davis. 1959. *The Wide World: A Geography*. New York: Macmillan.
- James, Preston ve Geoffrey Martin. 1981. *All Possible Worlds*. New York: Wiley and Sons.
- Jameson, Frederic. 1986. "Third World Literature in the Era of Multinational Capital." *Social Text*. 15: 65-88.
- Jean, Clinton M. 1991. *Behind the Eurocentric Veils: The Search for African Realities*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Jenner, W.J.F. 1992. *The Tyranny of History: The Roots of China's Crisis*. Londra: Penguin.
- Jerrold, Douglas. 1954. *The Lie about the West: A Response to Professor Toynbee's Challenge*. Londra: Dent and Sons.
- Johnson, Paul. 1991. *The Birth of the Modern: World Society 1815-1830*. New York: HarperCollins.
- Johnston, R.J. 1991. *Geography and Geographers: Anglo-American Human Geography since 1945*. Londra: Arnold.
- Johnston, R.J.; J. Hauer; G.A. Hoekveld, ed. 1990. *Regional Geography: Current Developments and Future Prospects*. Londra: Routledge.
- Johnston, R.J.; Peter J. Taylor; Michael J. Watts, ed. 1995. *Geographies of Global Change: Remapping the World in the Late Twentieth Century*. Oxford: Blackwell.
- Johnston, W. 1880. *The World: An Atlas*. Edinburg: Johnston.
- Joll, James. 1980. "Europe: An Historian's View." *History of European Ideas* 1: 7-19.
- Jones, Eric L. 1988. *Growth Recurring: Economic Change in World History*. Oxford: Clarendon.
- Jones, S.B. 1955. "Views of the Political World." *Geographical Review* 45: 309-26.
- Jordan, Terry G. 1973 ve 1988. *The European Culture Area: A Systematic Geography*. Two editions. New York: Harper and Row.
- Judt, Tony. 1991. "The Rediscovery of Central Europe." Ed. Stephen R. Graubard. *Eastern Europe... Central Europe... Europe*. Boulder, Col.: Westview Press. s. 23-58.
- Kabbani, R. 1986. *Europe's Myths of Orient*. Bloomington: Indiana University Press.

- Kaiser, Robert J. 1994. *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton: Princeton University Press.
- Kaiwar, Vasant. 1991. "On Provincialism and 'Popular Nationalism': Reflections on Samir Amin's Eurocentrism." *South Asia Bulletin* 11: 69-78.
- Kamiya Nobuyuki. 1989. "Toajia sekai to bakuhansei kokka—sekaishi no naka no nihon kinsei" [Doğu Asya Dünyası ve Bakuhan Devleti: Dünya Tarihinde Erken Modern Japonya]. Ed. Murakami Tadashi, *Nihon Kinseishi Kenkyu Jiten* [Erken Modern Japon Tarihi İçin Bir Araştırma Sözlüğü]. Tokyo: Tokyodo Shuppan. s. 6-7.
- , 1991. "Bakufu no taigai seisaku wa sakoku ka kaikoku ka" [Bakufu'nun dış politikası: Ülkeyi kapamak mı açmak mı?] Ed. Aoki Michio ve Hosaka Satoru, *Soten Nihon no rekishi* [Kapsamlı Japonya Tarihi]. 5. Cilt, *Kinsei hen* [Erken Modern]. Tokyo: Shinjinbutsu Oraisha. s. 50-64.
- Kandiyoti, Deniz. 1992. "Women, Islam, and the State: A Comparative Approach." Ed. Juan R.I. Cole, *Comparing Muslim Societies*. Ann Arbor: University of Michigan Press. s. 237-60.
- Kang, Liu. 1992. "Subjectivity, Marxism, and Culture Theory in China." *Social Text*. 31/32: 114-40.
- Kaplan, Robert D. 1994. "The Coming Anarchy." *Atlantic Monthly* 273, No. 2 (Şubat): 44-76.
- Karan, Pradyumna P. ve Wilford A. Bladen. 1985. "The Geopolitical Base." Ed. Ashok K. Dutt, *Southeast Asia: Realm of Contrasts*. Boulder, Col.: Westview Press. s. 20-35.
- Karl, Rebecca. 1993. "Global Connections: Liang Qichao and the 'Second World' at the Turn of the Twentieth Century." *Duke University Working Papers in Asian/Pacific Studies*. Asian/Pacific Institute, Duke University.
- , 1995. "Secret Sharers: Chinese Nationalism and the Non-Western World at the Turn of the Twentieth Century." Doktora Tezi, Duke University.
- Katzner, Kenneth. 1995. *The Languages of the World*. Londra: Routledge.
- Kautilya. 1915 [MÖ yak. 300]. *Arthasastra*. Çev. R. Shamasastri. Mysore: Mysore Printing and Publishing.
- Keane, A.H. 1896. *Asia*. Londra: Stanford.
- Kennan, George F. 1993. "The Balkans Crisis: 1913 and 1993." *New York Review of Books* 40, No. 13. (15 Temmuz): 1-7.
- Kennedy, Paul. 1987. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Vintage.
- Keyes, Charles F. 1977. *The Golden Peninsula: Culture and Adaptation in Mainland Southeast Asia*. New York: Macmillan.
- Khazanov, Anatoly M. 1994 [1983]. *Nomads and the Outside World*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Khodarkovsky, Michael. 1992. *Where Two Worlds Met: The Russian State and the Kalmyk Nomads, 1600-1771*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Kidron, Michael ve Ronald Segal. 1984. *The New State of the World Atlas*. New York: Simon and Schuster.
- Kiernan, V.G. 1980. "Europe in the Colonial Mirror." *History of European Ideas* 1: 39-61.
- Kimble, George H.T. 1938. *Geography in the Middle Ages*. New York: Russell and Russell.

- Kinder, Hermann ve Werner Hilgemann. 1974. *The Anchor Atlas of World History*, 1. Cilt. Garden City, N.Y.: Anchor.
- Kinross, J.P.D.B. 1977. *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*. New York: Morrow Quill.
- Kirkpatrick, F.A. 1939. *Latin America: A Brief History*. Cambridge University Press.
- Kish, George, ed. 1956. *An Introduction to World Geography*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Kitchen, Thomas. 1771. *Atlas of the World*. Londra.
- , 1773. *General Atlas*. Londra: Sayer.
- Kobe City Museum, ed. 1989. *Akioka Kochizu Korekushon Meihinten* [Akioka Küçük Haritalar Koleksiyonu Sergisi]. Kobe: Shiritsu Hakubutsukan.
- Kogawa, Tetsuo. 1988. "New Trends in Japanese Popular Culture." Ed. Gavan McCormack ve Yoshio Sugimoto, *The Japanese Trajectory: Modernization and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 54–66.
- Kohn, Hans. 1934. *Orient and Occident*. New York: Day.
- , 1960a. *The Mind of Germany*. New York: Harper and Row.
- , 1960b. *Pan-Slavism: Its History and Ideology*. New York: Vintage.
- Kolakowski, Leszek. 1990. *Modernity on Endless Trial*. University of Chicago Press.
- Kopf, David. 1969. *British Orientalism and the Bengal Renaissance*. Berkeley: University of California Press.
- Kopytoff, Igor. 1987. *The African Frontier: The Reproduction of Traditional African Societies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Krishna, Daya. 1988. "Comparative Philosophy: What Is and What Ought to Be." Ed. Gerald James Larson ve Elliot Deutsch.
- , 1988. *Interpreting across Boundaries: New Essays in Comparative Philosophy*. Princeton: Princeton University Press. s. 71–83.
- Kulke, Hermann ve Dietmar Rothermund. 1990. *A History of India*. Londra: Routledge.
- Kurian, George. 1983. *Atlas of the Third World*. New York: Facts on File.
- Kurtén, Björn. 1971. *The Age of Mammals*. New York: Columbia University Press.
- Lach, Donald F. 1977. *Asia in the Making of Europe*. 2. Cilt, *A Century of Wonders* (2 ve 3. kitaplar). Chicago: University of Chicago Press.
- Lamb, Alastair. 1968. *Asian Frontiers: Studies on a Continuing Problem*. Londra: Pall Mall Press.
- Lambert, Richard. 1984. *Beyond Growth: The Next Stage in Language and Area Studies*. Washington, D.C.: Association of American Universities. 1990. "Blurring the Disciplinary Boundaries: Area Studies in the United States."
- American Behavioral Scientist* 33: 712–32 Lane, Charles. 1994. "The Tainted Sources of The Bell Curve." *New York Review of Books* 41 (1 Aralık), s. 14–19.
- Lapidus, Ira M. 1988. *A History of Islamic Societies*. Cambridge University Press.
- Larson, Gerald James. 1988. "Introduction: The Age-Old Disjunction between the Self and the Other." Ed. Gerald James Larson ve Elliot Deutsch, *Interpreting across Boundaries: New Essays in Comparative Philosophy*. Princeton: Princeton University Press. s. 3–18.

- Lasker, Bruno. 1944. *Peoples of Southeast Asia*. New York: Knopf.
- Lattimore, Owen. 1953. "The New Political Geography of Inner Asia." *Geographical Journal* 119: 17–32.
- , 1988 [1940]. *Inner Asian Frontiers of China*. Oxford: Oxford University Press.
- Lawrence, Bruce B. 1989. *Defenders of God: The Fundamentalist Revolt against the Modern Age*. New York: Harper and Row.
- , 1993. "Enough Said: Trying to Build Cultural Bridges Instead of Shoring Up Ideological Walls." Croisement des Cultures: Monde Arabe-USA [Kültürler Kavşağı: Arap Dünyası-ABD] kolokyumunda sunulan bildiri, Marakeş, 15 Nisan.
- Ledyard, Gari. 1994. "Cartography in Korea." Ed. J.B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*. 2. Cilt, 2. kitap, *Cartography in the Traditional East and Southeast Asian Societies*. Chicago: University of Chicago Press. s. 235–345.
- Lee, Ki-baik. 1984. *A New History of Korea*. Cambridge: Harvard University Press.
- Leedy, Loreen. 1992. *Blast Off to Earth: A Look at Geography*. New York: Holiday House.
- Lefkowitz, Mary. 1996. *Not Out of Africa: How Afrocentrism Became an Excuse to Teach Myth as History*. New York: Basic Books.
- Legge, J.D. 1992. "The Writing of Southeast Asian History." Ed. Nicholas Tarling, *The Cambridge History of Southeast Asia*. 1. Cilt, *From Early Times to c. 1800*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 1–54.
- Levin, M.G. ve L.P. Potapov, ed. 1964. *The Peoples of Siberia*. University of Chicago Press.
- Lewis, Archibald. 1988. *Nomads and Crusaders 1000–1368*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lewis, Bernard. 1982. *The Muslim Discovery of Europe*. New York: Norton.
- , 1990. *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*. Oxford: Oxford University Press.
- , 1993a. [1950]. *The Arabs in History*. Oxford: Oxford University Press.
- , 1993b. *Islam and the West*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, Bernard ve P.M. Holt, ed. 1962. *Historians of the Middle East*. Londra: Oxford University Press.
- Lewis, Clinton ve J.D. Campbell, ed. 1951. *The Oxford Atlas*. Oxford University Press.
- Lewis, Martin W. 1989. "Comercialization and Community Life: The Geography of Exchange in a Small-Scale Society." *Annals of the Ass. of American Geographers* 79: 390–410.
- , 1991. "Elusive Societies: A Regional-Cartographical Approach to the Study of Human Relatedness." *Annals of the Association of American Geographers* 81: 605–26.
- , 1992a. *Green Delusions: An Environmentalist Critique of Radical Environmentalism*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- , 1992b. *Wagering the Land: Ritual, Capital, and Environmental Degradation in the Cordillera of Northern Luzon 1900–1986*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
- , 1996. "Radical Environmental Philosophy and the Assault on Reason." Ed. Paul Gross, Norman Levitt ve Martin W. Lewis, *The Flight from Science and Reason*. *Annals of the New York Academy of Sciences* 775: 209–30.

- Lewis, Pierce. 1992. "Introducing a Cartographic Masterpiece." *Annals of the Association of American Geographers* 82: 289-304.
- Leyser, K.J. 1992. "Concepts of Europe in the Early and High Middle Ages." *Past and Present* 137: 25-47.
- Lieberman, Victor. 1993a. "Abu-Lughod's Egalitarian World Order: A Review Article." *Comparative Studies in Society and History* 35: 544-50. 1993b. "Local Integration and Eurasian Analogies: Structuring Southeast Asian History, c. 1350-c. 1830." *Modern Asian Studies* 27: 475-572.
- , 1995. "An Age of Commerce in Southeast Asia? Problems of Regional Coherence." *Journal of Asian Studies* 54: 796-807.
- Lincoln, W. Bruce. 1994. *The Conquest of a Continent: Siberia and the Russians*. New York: Random House.
- Lindberg, David C. 1992. *The Beginnings of Western Science: The European Scientific Tradition in Philosophical, Religious, and Institutional Context, 600 b.c. to a.d. 1450*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lindberg, David C. ve Robert S. Westman, ed. 1990. *Reappraisals of the Scientific Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linnaeus, Carolus [von Linné, Karl]. 1735. *Systema Naturae*. Tıpkıbasım. Nieukoop: De Graaf.
- Livingston, Paisley. 1988. *Literary Knowledge: Humanistic Inquiry and the Philosophy of Science*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Livingstone, David N. 1992. *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Tradition*. Oxford: Blackwell.
- L.L. Poates and Co. *Complete Atlas of the World*. 1912. New York: Poates.
- Longworth, Philip. 1994. *The Making of Eastern Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Longxi, Zhang. 1988. "The Myth of the Other: China in the Eyes of the West." *Critical Inquiry* 15: 108-31.
- Lyde, Lionel. 1926. *The Continent of Europe*. Londra: Macmillan.
- MacFadden, Clifford; Henry Kendall; George Deasy. 1946. *Atlas of World Affairs*. New York: Crowell.
- MacIntyre, Alasdair. 1988. *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.
- Mackinder, H.J. 1904. "The Geographical Pivot of History." *Geographical Journal* 23: 421-37.
- Mahan, Alfred T. 1968 [1902]. *Retrospect and Prospect*. Port Washington, N.Y.: Kennikat Press. İlk *National Review*'da makale olarak yayımlanmıştır.
- Malcom, Howard. 1845. *Travels in South-Eastern Asia*. Boston: Gould, Kendall ve Lincoln.
- Malleret, L. 1961. "The Position of Historical Studies in the Countries of Former French Indo-China in 1956." Ed. D.G.E. Hall, *Historians of South East Asia*. Londra: Oxford University Press. s. 301-12.
- Maloney, Clarence. 1974. *Peoples of South Asia*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Malte-Brun, M. 1827. *Universal Geography*, 6 Cilt. Anonim çeviri. Philadelphia: Finley.
- Manguin, Pierre-Yves. 1993. "The Vanishing *Jong*: Insular Southeast Asian Fleets in Trade and War (Fifteenth to Seventeenth Centuries)." Ed. Anthony Reid,

- Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. s. 197–213.
- Manicas, Peter T. 1987. *A History and Philosophy of the Social Sciences*. Oxford: Blackwell.
- Mann, Michael. 1986. *The Sources of Social Power*. 1. Cilt, *A History of Power from the Beginning to a.d. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Thomas. 1983 [1918]. *Reflections of a Nonpolitical Man*. Çev. Walter D. Morris. New York: Ungar.
- Manning, Patrick. 1990. *Slavery and African Life: Occidental, Oriental, and African Slave Trades*. Cambridge: Cambridge University Press.
- March, Andrew. 1974. *The Idea of China*. New York: Praeger.
- Marcus, Harold G. 1994. *A History of Ethiopia*. Berkeley: University of California Press.
- Marshall, P. J. ve Glyndwr Williams. 1982. *The Great Map of Mankind: Perceptions of New Worlds in the Age of Enlightenment*. Cambridge: Harvard University Press.
- Martin, Lawrence. 1944. "The Miscalled Middle East." *Geographical Review* 34: 335–36.
- Masica, C. P. 1976. *Defining a Linguistic Area: South Asia*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mason, Jim. 1993. *An Unnatural Order: Uncovering the Roots of Our Domination of Nature and Each Other*. New York: Simon and Schuster.
- Maunder, Samuel. 1854. *The History of the World*. New York: Hill.
- Mauro, Frédéric. 1990. "Merchant Communities." Ed. James D. Tracy, *The Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350–1750*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 255–86.
- Mazzaoui, Michael. 1991. "Islamic Culture and Literature in Iran and Central Asia in the Early Modern Period." Ed. Robert L. Canfield, *Turko-Persia in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 78–103.
- McCormick, Barrett L. ve David Kelly. 1994. "The Limits of Anti-Liberalism." *Journal of Asian Studies*, 53: 804–31.
- McCoy, Alfred W., ed. 1980. *Southeast Asia under Japanese Occupation*. New Haven: Yale University Southeast Asia Studies Monograph Series, No. 22.
- McDowell, Linda. 1993. "Space, Place, and Gender Relations: Part II. Identity, Difference, Feminist Geometries and Geographies." *Progress in Human Geography* 17: 305–18.
- McElligott, Anthony. 1994. "Reforging Mitteleuropa in the Crucible of War: The Economic Impact of Integration under German Hegemony." Ed. Peter Stirk, *Mitteleuropa: History and Prospects*. Edinburgh: Edinburgh University Press. s. 129–59.
- McEvedy, Colin. 1972. *The Penguin Atlas of Modern History*. New York: Penguin.
- , 1992. *The New Penguin Atlas of Medieval History*. Londra: Penguin.
- , 1995. *The Penguin Atlas of African History*. Londra: Penguin.
- McMullin, Neil. 1994. "Communication to the Editor." *Journal of Asian Studies* 52: 676–78.
- McMurry, F. M. ve A. E. Parkins. 1921. *Advanced Geography*. New York: Macmillan.
- McNeill, William. 1963. *The Rise of the West: A History of the Human Community*. Chicago: University of Chicago Press.
- , 1974. *The Shape of European History*. New York: Oxford University Press.
- , 1976. *Plagues and Peoples*. New York: Anchor.

- , 1982. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society Since a.d. 1000*. Chicago: University of Chicago Press.
- , 1986. *Mythistory and Other Essays*. Chicago: University of Chicago Press.
- , 1990. "The Rise of the West after Twenty-five Years." *Journal of World History* 1: 1–21.
- , 1993. "Önsöz" Ed. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, *The World System: Five Hundred or Five Thousand Years?* Londra: Routledge. s. VII–XIII. 1995. "The Changing Shape of World History." *History and Theory* 34: 8–26.
- Meinig, Donald W. 1956. "Cultural Blocks and Political Blocks: Emergent Patterns in World Affairs." *Western Humanities Review* 10: 203–22.
- , 1969. *Imperial Texas: An Interpretive Essay in Cultural Geography*. Austin: University of Texas Press.
- Melko, Matthew ve Leighton R. Scott. 1987. *The Boundaries of Civilizations in Space and Time*. New York: University Press of America.
- Mende, Tibor. 1955. *South-East Asia between Two Worlds*. Londra: Turnstile Press.
- Merchant, Carolyn. 1992. *Radical Ecology: The Search for a Livable World*. Londra: Routledge.
- Metcalf, Barbara D. 1995. "Too Little and Too Much: Reflections on Muslims in the History of India." *Journal of Asian Studies* 54: 951–67.
- Meyer, Henry Cord. 1946. "Mitteleuropa in German Political Geography." *Annals of the Association of American Geographers* 37: 178–94.
- Michalak, Wiesław ve Richard Gibb. 1992. "Political Geography and Eastern Europe." *Area* 24: 341–49.
- Mignolo, Walter. 1993. "Misunderstanding and Colonization: The Reconfiguration of Memory and Space." *South Atlantic Quarterly* 92: 209–60.
- Mikesell, Marvin. 1983. "The Myth of the Nation-State." *Journal of Geography* 82: 257–60.
- Mill, Hugh Robert, ed. 1922. *The International Geography*. New York: Appleton.
- Mill, John Stuart. 1989 [1859]. *On Liberty (with the Subjection of Women and Chapters on Socialism)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Millward, James A. 1994. "A Uyghur Muslim in Qianlong's Court: The Meaning of the Fragrant Concubine." *Journal of Asian Studies* 53: 427–58.
- Minshull, R. 1967. *Regional Geography: Theory and Practice*. Londra: Hutchinson University Library.
- Miquel, Andre. 1967. *La Géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu ne siècle*. Paris: Mouton.
- Mitchell, S. August. 1849. *A New Universal Atlas of the World*. Philadelphia: Mitchell.
- Mitchell, Timothy. 1988. *Colonizing Egypt*. Los Angeles: University of California Press.
- , 1992. "Orientalism and the Exhibitionary Order." Ed. Nicholas B. Dirks, *Colonialism and Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press. s. 289–317.
- Mitsukuri Shogo. 1845. *Konyo Zushiki Ho* [Supplement to an Illustrated World Geography]. Woodblock original in Harvard-Yenching Library.
- Miyoshi, Masao. 1991. *Off Center: Power and Culture Relations between Japan and the United States*. Cambridge: Harvard University Press.
- Montagu, Ashley, ed. 1964. *The Concept of Race*. New York: Collier.

- Montesquieu, Charles-Louis De Secondat, Baron de 1949 [1748]. *The Spirit of the Laws*, 2 Cilt. Çev. Thomas Nugent. New York: Hafner.
- Moore, Barrington. 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon.
- Moran, Warren. 1993. "The Wine Appellation as Territory in France and California." *Annals of the Association of American Geographers* 83: 694-717.
- Morgan, Theodore ve Nyle Spoelstra. 1969. *Economic Interdependence in Southeast Asia*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Morris, John. W., ed. 1972. *World Geography*. New York: McGraw-Hill.
- Morton, H.V. 1941. *Middle East*. New York: Dodd, Mead.
- Mudimbe, V.Y. 1988. *The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*. Bloomington: Indiana University Press.
- Murphey, Rhoads. 1992. *A History of Asia*. New York: HarperCollins.
- Murphy, Alexander B. 1991. "Regions as Social Constructs: The Gap between Theory and Practice." *Progress in Human Geography* 15: 22-35.
- , 1995. "Economic Regionalization and Pacific Asia." *Geographical Review*. 85: 127-40.
- Mutton, Alice F. 1961. *Central Europe: A Regional and Human Geography*. Londra: Longmans.
- Myers, Ramon H. ve Mark R. Peattie, ed. 1984. *The Japanese Colonial Empire 1895-1945*. Princeton: Princeton University Press.
- Nakamura, Hajime. 1960. *The Ways of Thinking of Eastern Peoples*. Tokyo: Japanese Ministry of Education.
- , 1988. "The Meaning of the Terms 'Philosophy' and 'Religion' in Various Traditions." Ed. Gerald James Larson ve Elliot Deutsch, *Interpreting across Boundaries: New Essays in Comparative Philosophy*. Princeton: Princeton University Press. s. 137-51.
- Nanda, Meera. 1991. "Is Modern Science a Western, Patriarchal Myth? A Critique of Populist Orthodoxy." *South Asia Bulletin* 11: 32-61.
- , Taslak Kitap. "The Epistemic Charity of Sociology of Scientific Knowledge and Why the Third World Must Decline the Offer." Ed. Noretta Kortege, *A House Built on Sand*. New York: Oxford University Press.
- Narla, V.R. 1981. *East and West: Myth of Dichotomy*. Nagarjunanagar, India: Nagarjuna University Press.
- Nash, Roderick F. 1989. *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*. Madison: University of Wisconsin Press.
- National Geographic Atlas of the World*, 5. bas. 1981. Washington, D.C.: National Geographic.
- Needham, Joseph. 1954-84. *Science and Civilization in China*, 6 Cilt. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nehru, Jawaharlal. 1942 [1934]. *Glimpses of World History*. New York: Day.
- Neill, W. 1969. *The Geography of Life*. New York: Columbia University Press.
- The New Oxford Atlas*. 1978. Oxford: Oxford University Press.
- The New York Times Atlas of the World*. 1980. New York: Times Books.
- Nijim, Basheer K. 1992. "Southwest Asia-North Africa." Ed. George F. Hepner ve Jesse O. McKee, *World Regional Geography: A Global Approach*. St. Paul: West. s. 426-79.

- Nordholt, Jan Willem Schulte. 1995. *The Myth of the West: America as Last Empire*. Çev. Herbert Rowen. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans.
- Norris, Robert E. 1990. *World Regional Geography*. St. Paul: West.
- Northrop, F.S.C. 1960. *The Meeting of East and West*. New York: Macmillan.
- O'Connor, Richard A. 1995. "Agricultural Change and Ethnic Succession in Southeast Asian States: A Case for Regional Anthropology." *Journal of Asian Studies* 54: 968–96.
- O'Gorman, Edmundo. 1961. *The Invention of America: An Inquiry into the Historical Nature of the New World and the Meaning of Its History*. Bloomington: Indiana University Press.
- O'Hanlon, Rosalind ve David Washbrook. 1992. "After Orientalism: Culture, Criticism, and Politics in the Third World." *Comparative Studies in Society and History* 34: 141–67.
- Okey, Robin. 1992. "Central Europe/Eastern Europe: Behind the Definitions." *Past and Present* 137: 102–33.
- O'Leary, Brendan. 1989. *The Asiatic Mode of Production: Oriental Despotism, Historical Materialism and Indian History*. Oxford: Blackwell.
- Oliver, Roland ve Anthony Atmore. 1981. *The African Middle Ages 1400–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Loughlin, John ve Herman van der Wusten. 1990. "Political Geography of Panregions." *Geographical Review* 80: 1–20.
- Ortelius, Abrahamus. 1570. *Theatrum Orbis Terrarum*. Antwerp.
- Ó Tuathail, Gearóid ve Timothy W. Luke. 1994. "Present at the (Dis)integration: Deterritorialization and Reterritorialization in the New World Order." *Annals of the Association of American Scholars* 84: 381–98.
- Oxford English Dictionary*, özet basım. 1971 [1884–1928]. Oxford University Press.
- Painter, Joe. 1995. *Politics, Geography, and "Political Geography"*. Londra: Arnold.
- Palairret, John. 1775. *Bowles' Universal Atlas*. Londra: Bowles.
- Palmer, R.R. ve Joel Colton. 1971. *A History of the Modern World*. 4. baskı. New York: Knopf. Pan, Lynn.
- , 1990. *Sons of the Yellow Emperor: A History of the Chinese Diaspora*. New York: Kodansha International.
- Panikkar, K.M. 1969. *Asia and Western Dominance*. New York: Collier.
- Pankhurst, Richard. 1992. *A Social History of Ethiopia: The Northern and Central Highlands from Early Medieval Times to the Rise of Emperor Tewodros II*. Trenton, N.J.: Red Sea Press.
- Parker, Geoffrey. 1988. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, W.H. 1960. "Europe: How Far?" *Geographical Journal* 126: 278–97.
- Parkinson, C. Northcote. 1963. *East and West*. Boston: Houghton Mifflin.
- Parmelee, Maurice. 1929. *Oriental and Occidental Culture: An Interpretation*. Londra: Williams and Norgate.
- Patai, Raphael. 1952. "The Middle East as a Culture Area." *Middle East J.* 6: 1–21.
- , 1962. *Golden River to Golden Road: Society, Culture, and Change in the Middle East*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

- Patten, William ve J.E. Homans. 1910. *New Encyclopedic Atlas and Gazetteer of the World*. New York: Collier and Sons.
- Pearce, E.A. ve C.G. Smith. 1984. *World Weather Guide*. New York: Times Books.
- Peet, Richard. 1991a. "The End of History... Or Its Beginning?" *Professional Geographer* 43: 512-19.
- , 1991b. *Global Capitalism: Theories of Societal Development*. Londra ve N.Y.: Routledge.
- Perlin, Frank. 1983. "Proto-industrialization and Pre-colonial South Asia." *Past and Present* 98: 30-95
- Perry, W.J. 1918. *The Megalithic Culture of Indonesia*. Manchester: Manchester University Press.
- Peters Atlas of the World*. 1990. New York: Harper and Row.
- Phelan, J. L. 1959. *The Hispanization of the Philippines*. Madison: Uni. of Wisconsin Press.
- Phillips, Seymour. 1994. "Outer World of the European Middle Ages." Ed. Stuart B. Schwartz, *Implicit Understandings: Observing, Reporting, and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 23-63.
- Pierce, Leslie P. 1993. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press.
- Pinker, Steven. 1994. *The Language Instinct*. New York: Morrow.
- Pitt, Moses. 1680. *The English Atlas*. Londra: Theatre.
- Platt, Robert S. 1943. "Regionalism in World Order." *Annals of the Association of American Geographers* 33: 230-31.
- Pletsch, Carl E. 1981. "The Three Worlds, or the Division of Social Scientific Labor, circa 1950-1975." *Comparative Studies in Society and History* 23: 565-90.
- Plumwood, Val. 1993. *Feminism and the Mastery of Nature*. Londra: Routledge.
- Ponting, Clive. 1991. *A Green History of the World: The Environment and the Collapse of Great Civilizations*. New York: Penguin.
- Porter, Michael E. 1990. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Macmillan.
- Poulton, Hugh. 1991. *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. Londra: Minority Rights Publications.
- Prakash, Gyan. 1990. "Writing Post-Orientalist Histories of the Third World: Perspectives from Indian Historiography." *Comparative Studies in Society and History* 32: 383-408.
- Pratt, M.L. 1992. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Londra: Routledge.
- Price, Marie. 1996. "Competing Visions, Shifting Boundaries: The Construction of Latin America as a World Region." Association of American Geographers' 11. yıllık toplantısında sunulan makale, Charlotte, North Carolina, 12 Nisan.
- Price, Marie ve Martin Lewis. 1993. "The Reinvention of Cultural Geography." *Annals of the Association of American Geographers* 83: 1-17.
- Pryor, John H. 1988. *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*. Cambridge University Press.
- Ptolemy, Claudius. 132 [MS yak. 135]. *Geography of Claudius Ptolemy*. Çev. E.C. Stevenson. New York: New York Public Library.

- Pudup, M.B. 1988. "Arguments within Regional Geography." *Progress in Human Geography* 12: 369-90.
- Purcell, Victor. 1965. *South and East Asia since 1800*. Cambridge University Press.
- Pye, Lucian. 1967. *Southeast Asia's Political Systems*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Radhakrishnan, S. 1956. *East and West*. New York: Harper and Brothers.
- Rand McNally, 1881. *Indexed Atlas of the World*. Chicago: Rand McNally.
- , 1932. *The Rand McNally World Atlas: International Edition*. Chicago: Rand McNally.
- , 1984 ve 1994. *New International Atlas*. Two editions. Chicago: Rand McNally.
- , 1991-92. *Educational Publishing Catalog*. Skokie, Ill.: Rand McNally.
- , 1993a. *Atlas of World History*. Chicago: Rand McNally.
- , 1993b. *Historical Atlas and Guide*. N.p.: Rand McNally.
- Ranke, Leopold von. 1885. *Universal History: The Oldest Historical Group of Nations and the Greeks*. Ed. ve çev. G.W. Prothero ve D.C. Tovey. New York: Harper Brothers.
- Ratzel, Friedrich. 1896. *The History of Mankind*. Almanca 2. baskıdan çeviren A.J. Butler. New York: Macmillan.
- Ravenhill, John. 1990. "The North South Balance of Power." *International Affairs* 66: 731-48.
- Raychaudhuri, Tapan. 1992. "Europe in India's Xenology: The Nineteenth Century Record." *Past and Present* 137: 157-82.
- Reader's Digest World Atlas*. 1992. Pleasantville, N.Y.: Reader's Digest Association.
- Reclus, Élisée. 1891. *The Earth and Its Inhabitants*, 19 Cilt. New York: Appleton.
- Reid, Anthony. 1988. *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680*. 1. Cilt, *The Lands below the Winds*. New Haven: Yale University Press.
- , 1994. "Early Southeast Asian Categorization of Europeans." Ed. Stuart B. Schwartz, *Implicit Understandings: Observing, Reporting, and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 268-94.
- , ed. 1993. *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Reither, Joseph. 1973. *World History: A Brief Introduction*. New York: McGraw-Hill.
- Reynolds, Craig. J. 1995. "A New Look at Old Southeast Asia" *Journal of Asian Studies* 54: 419-46.
- Richards, John F. 1993. *The Mughal Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1995. "In Defense of Area Studies." Global Forum Series Occasional Papers, No. 95-01. Center for International Studies, Duke University.
- Ridker, Ronald G., ed. 1976. *Changing Resource Problems of the Fourth World*. Washington, D.C.: Resources for the Future.
- Rippy, J.F. 1958. *Latin America: A Modern History*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Ritter, Carl. 1863. *Geographical Studies*. Çev ve ed. W.L. Gage. Boston: Gould and Little.
- , 1864. *Comparative Geography*. Çev. William Gase. N.Y.: American Book Company.
- Rivlin, Benjamin ve Joseph Szyliowicz, ed. 1965. *The Contemporary Middle East: Tradition and Innovation*. New York: Random House.
- Robert de Vaugondy, Gilles ve Didier Robert de Vaugondy. 1798. *Atlas Universal*. Paris: Delamarche.

- Roberts, J.M. 1993. *History of the World*. New York: Oxford University Press.
- Robertson, William S. 1922. *A History of the Latin-American Nations*. New York: Appleton.
- Robinson, Francis. 1991. "Perso-Islamic Culture in India from the Seventeenth to the Early Twentieth Centuries." Ed. Robert L. Canfield, *Turko-Persia in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 104–31.
- Rorlich, Azade-Ayse. 1986. *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Ross, Andrew. 1992. "New Age Technoculture." Ed. L. Grossberg, C. Nelson ve P. Treichler, *Cultural Studies*. Londra: Routledge. s. 531–55.
- Rossabi, Ralph A. 1990. "The 'Decline' of the Central Asian Caravan Trade." Ed. James D. Tracy, *The Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350–1750*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 351–70.
- Rougier, Louis. 1971. *The Genius of the West*. Los Angeles: Nash.
- Rowe, William T. 1984. *Hankow: Commerce and Society in a Chinese City, 1796–1889*. Stanford: Stanford University Press.
- Roy, Oliver. 1992. "Ethnic Identity and Political Expression in Northern Afghanistan." Ed. Jo-Ann Gross, *Muslims in Central Asia*. Durham, N.C.: Duke Uni. Press. s. 73–86.
- Rozman, Gilbert, ed. 1991. *The East Asian Region: Confucian Heritage and Its Modern Adaptation*. Princeton: Princeton University Press.
- Rupnik, Jacques. 1991. "Central Europe or Mitteleuropa" Ed. S.R. Graubard, *Eastern Europe... Central Europe... Europe*. Boulder, Col.: Westview Press. s. 233–65.
- Russell, Richard J; Fred B. Kniffen; Evelyn L. Pruitt. 1951. *Culture Worlds*. N.Y.: Macmillan.
- Sack, Robert David. 1986. *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahlins, Marshall. 1976. *Culture and Practical Reason*. University of Chicago Press.
- Sahlins, Peter. 1989. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
- Said, Edward W. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon.
- , 1985. "Orientalism Reconsidered." Ed. Francis Barker, P. Hulme, M. Iversen ve Diana Loxley, *Europe and Its Others*, vol. 1. Colchester, U.K.: University of Essex. s. 14–27
- Sanchez, Luis A. 1945. *Existe América Latina?* Mexico City: Fondo de Cultura Economica.
- Sanson, Nicolas. 1674. *Mappe-Monde: Geo-Hydrographique, ou Description generale du globe*. Paris.
- Sara, Har Iqbal Singh. 1983. "The Super-Occidental Nature of Sikh Religion." *Journal of Sikh Studies*. 10: 3–36.
- Sarda, Har Bilas. 1906. *Hindu Superiority: An Attempt to Determine the Position of the Hindu Race in the Scale of Nations*. Ajmer, India: Rajputana.
- Sardesai, D.R. 1981. *Southeast Asia: Past and Present*. New Delhi: Vikas.
- Savage, Victor; Lily Kong; Brenda S.A. Yeoh. 1993. "The Human Geography of Southeast Asia: An Analysis of Post-War Developments." *Singapore Journal of Tropical Geography* 14: 229–50.
- Schevill, Ferdinand. 1991 [1918]. *A History of the Balkans from the Earliest Times to the Present Day*. New York: Dorset Press.

- Schöpflin, George. 1991. "The Political Traditions of Eastern Europe." Ed. Stephen R. Graubard, *Eastern Europe... Central Europe... Europe*. Boulder, Col.: Westview s. 59–94.
- Schurz, William L. 1963. *Latin America: A Descriptive Survey*. New York: Dutton.
- Schwab, Raymond. 1984. *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the East 1680–1880*. New York: Columbia University Press.
- Schwartzberg, Joseph E. 1992. "Geographical Mapping." Ed. J.B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*. 2. Cilt, 2. kitap, *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*. Chicago: University of Chicago Press. s. 388–493.
- , 1994. "Cosmography in Southeast Asia." Ed. J.B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*. 2. Cilt, 2. kitap, *Cartography in the Traditional East and Southeast Asian Societies*. Chicago: Uni.of Chicago Press. s. 689–700.
- The Scribner-Black Atlas of the World*. 1890. New York: Scribner's Sons.
- Semple, Ellen Churchill. 1911. *Influences of Geographic Environment*. New York: Holt.
- Shaffer, Lynda. 1994. "Southernization." *Journal of World History* 5: 1–22.
- Shannon, Thomas Richard. 1989. *An Introduction to the World-System Perspective*. Boulder, Col.: Westview Press.
- Shiozu Kan'ichiro. 1875. *Sekai Chizu Ryakusetsu* [Dünya Haritasının Kısa Bir Açıklaması]. Tokyo: Takeoka Bun.
- Simmons, I.G. 1993. *Interpreting Nature: Cultural Constructions of the Environment*. New York: Routledge.
- Singer, Kurt. 1973. *Mirror, Sword and Jewel: The Geometry of Japanese Life*. Tokyo: Kodansha.
- Sinnhuber, Karl A. 1954. "Central Europe—Mitteleuropa—Europe Centrale." *Institute of British Geographers, Transactions and Papers* 20: 15–37.
- Sinor, Denis, ed. 1970 [1954]. *Orientalism and History*. Bloomington: Indiana University Press.
- , ed. 1990. *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge University Press.
- Sion, Jules. 1929. *Asie Occidentale, La Haute Asie, Asie des Moussons*. (8 ve 9. Cilt, *Géographie Universelle*, ed. P. Vidal de la Blache ve L. Gallois.) Paris: Colin.
- Slater, David. 1995. "Trajectories of Development Theory: Capitalism, Socialism, and Beyond." Ed. R.J. Johnston, Peter J. Taylor ve Michael J. Watts.
- , 1995. *Geographies of Global Change: Remapping the World in the Late Twentieth Century*. Oxford: Blackwell. s. 63–81.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- Smith, Benjamin. 1899. *The Century Atlas of the World*. New York: Century.
- Smith, J.R. ve C.B. Smith. 1988. *Essentials of World History*. Hauppauge, N.Y.: Barron's Educational.
- Smith, Jonathan M. 1996. "Geographical Rhetoric: Modes and Tropes of Appeal." *Annals of the Association of American Geographers* 86: 1–20.
- Smith, Neil. 1987. "Academic War over the Field of Geography: The Elimination of Geography at Harvard, 1947–1951." *Annals of the Association of American Geographers* 77: 155–72.

- , 1992. "History and Philosophy of Geography: Real Wars, Theory Wars." *Progress in Human Geography* 16: 257–71.
- , 1994. "Geography, Empire and Social Theory." *Progress in Human Geography* 18: 491–500.
- Snowdon, Frank M. 1983. *Before Color Prejudice: The Ancient View of Blacks*. Cambridge: Harvard University Press.
- Soja, Edward. 1989. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Londra: Verso.
- Solheim, Wilhelm G., II. 1985. "Southeast Asia: What's in a Name, Another Point of View." *Journal of Southeast Asian Studies* 16: 141–47.
- Som, Tjan Tjoe. 1953. "The Meeting of East and West: The Oriental View." Ed. S. Hofstra, *Eastern and Western World*. The Hague: Van Hoeve. s. 13–23.
- Sparke, Matthew. 1994. "White Mythologies and Anemic Geography." *Environment and Planning D: Society and Space* 12: 105–23.
- Spathe, O.H.K. ve A.T.A. Learmonth. 1967. *India and Pakistan: A General and Regional Geography*. Londra: Methuen.
- Spence, Jonathon D. 1990. *The Search for Modern China*. New York: Norton.
- Spencer, J.E. ve William L. Thomas. 1971. *Asia, East by South: A Cultural Geography*. New York: Wiley and Sons.
- Spengler, Oswald. 1926. *The Decline of the West*, 2 Cilt. New York: Knopf.
- Spuler, Bertold. 1994 [1969]. *The Mongol Period: A History of the Muslim World*. Çev. F. Bagley. Princeton, N.J.: Wiener.
- Staley, Eugene. 1941. "The Myth of the Continents." *Foreign Affairs*, Nisan, s. 1–16.
- Stamp, L. Dudley ve George Kimble. 1954. *The World: A General Geography*. Toronto: Longmans, Green.
- Stansfield, Charles ve Chester Zimolzak. 1990. *Global Perspectives: A World Regional Geography*. New York: Merrill.
- Stavrianos, L.S. 1975. *The World since 1500: A Global History*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice–Hall.
- Steadman, John M. 1969. *The Myth of Asia*. New York: Simon and Schuster.
- Stein, Burton. 1977. "The Segmentary State in South Indian History." Ed. Richard Fox, *Realm and Region in Traditional India*. Durham, N.C.: Duke University Program in Comparative Studies on Southern Asia. s. 3–51.
- , 1989. *Vijayanagara. The New Cambridge History of India*. 1. Bölüm, 2. Cilt. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steinberg, David Joel, ed. 1985. *In Search of Southeast Asia: A Modern History*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Stieler, A. 1865. *Schul-Atlas über alle Theile der Erde*. Gotha: Justus Perthes.
- Stirk, Peter M.R. 1994. "The Idea of Mitteleuropa." Ed. Peter Stirk. *Mitteleuropa: History and Prospects*. Edinburgh: Edinburgh University Press. s. 1–35.
- Stoianovich, Traian. 1994. *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. Armonk, N.Y.: Sharp. Strabo.
- , 1854 [MÖ yak. 10]. *The Geography*. Çev. H.C. Hamilton. Londra: Bohn.

- Strayer, Joseph E. ve Hans Gatzke. 1984. *The Mainstream of Civilization*. New York: Harcourt B. Jovanovitch.
- Stuart-Glennie, J.S. 1879. *Europe and Asia*. Londra: Chapman and Hall.
- Suleri, Sara. 1992. *The Rhetoric of English India*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sweet, William W. 1919. *A History of Latin America*. New York: Abingdon Press.
- Szücs, Jenö. 1983. "The Three Historical Regions of Europe." *Acta Historica Academiae Scientiarum* 19: 160–80.
- Tamamoto, Masaru. 1991. "The Japanese Discovery of Islam: Japan's Pan-Asianism during the Great East Asian War." Washington/Southeast Regional Japan Seminar'de sunulan bildiri, Washington, D.C.
- Tanaka, Stefan. 1993. *Japan's Orient: Rendering Pasts into History*. Berkeley: University of California Press.
- Tandon, Prakash. 1968. *Punjabi Century, 1857–1947*. University of California Press.
- Tarling, Nicholas. 1966. *A Concise History of Southeast Asia*. New York: Praeger.
- Tavakoli-Targhi, Mohamad. 1991. "The Persian Gaze and Women of the Occident." *South Asia Bulletin* 11: 21–31.
- Taylor, Keith. 1993. "Nguyen Hoang and the Beginning of Vietnam's Southward Expansion." Ed. Anthony Reid, *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. s. 42–68.
- Taylor, Peter J. 1992. "Tribulations on Transition." *Professional Geographer* 44: 10–12.
- , 1994. "The State as Container: Territoriality in the Modern World System." *Progress in Human Geography* 18: 151–162.
- TeBrake, William H. 1985. *Medieval Frontier: Culture and Ecology in Rijnland*. College Station: Texas A&M University Press.
- Terlouw, Cees P. 1990. "Regions of the World System: Between the General and the Specific." Ed. R.J. Johnston, J. Hauer ve G.A. Hoekveld, *Regional Geography: Current Developments and Future Prospects*. Londra: Routledge. s. 50–66.
- Thomas, Hugh. 1979. *A History of the World*. New York: Harper and Row.
- Thongchai, Winichakul. 1994. *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Thornton, John. 1992. *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Threadgold, Warren. 1988. *The Byzantine Revival 780–842*. Stanford: Stanford University Press.
- Thrift, Nigel. 1992. "Muddling Through: World Orders and Globalization." *Professional Geographer* 44: 3–7.
- , 1993. "For a New Regional Geography 3." *Progress in Human Geography* 17: 92–100.
- Thurrow, Lester. 1992. *Head to Head: The Coming Battle among Japan, Europe, and America*. New York: Morrow.
- Tilly, Charles. 1990. *Coercion, Capital, and European States, ad 990–1990*. Oxford: Blackwell.
- Times Atlas of the World*, 9. baskı. 1992. Londra: Times Books.
- Toby, Ronald P. 1994. "The 'Indianness' of Iberia and Changing Japanese Iconographies of Other." Ed. Stuart B. Schwartz, *Implicit Understandings: Observing, Reporting,*

- and *Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*. Cambridge: Cambridge Uni. Press. s. 323–51.
- , Taslak Kitap. *A Narcissism of Petty Differences: Identity and Alien in Early Modern Japan*. Berkeley: University of California Press.
- Toulmin, Stephen. 1990. *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. N.Y.: Free Press.
- Townsend, Meredith. 1921 [1901]. *Asia and Europe*. Londra: Constable.
- Toynbee, Arnold J. 1934–1961. *A Study of History*, 12 Cilt. New York: Oxford University Press.
- Tozer, H.F. 1964 [1897]. *A History of Ancient Geography*. New York: Biblo and Tannen.
- Trewartha, Glenn T. 1952. "Chinese Cities: Origins and Functions." *Annals of the Association of American Geographers* 42: 69–93.
- , 1965. *Japan: A Geography*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Tripathi, Maya Prasad. 1969. *Development of Geographic Knowledge in Ancient India*. Varanasi: Bharatiya Vidya Prakashan.
- Tsao, Jiun-han ve Cheng-wen Tsai, ed. 1984. *Northeast Asian and European Relations: New Dimensions and Strategies*. Taipei: Asia and the World Institute.
- Tuan, Yi-Fu. 1996. *Cosmos and Hearth: A Cosmopolite's View*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Turner, Bryan S. 1994. *Orientalism, Postmodernism, and Globalism*. Londra: Routledge.
- Unno, Kazutaka. 1994. "Cartography in Japan." Ed. J.B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*. 2. Cilt, 2. kitap, *Cartography in the Traditional East and Southeast Asian Societies*. Chicago: University of Chicago Press. s. 346–77.
- Vadney, T.E. 1990. "World History as an Advanced Academic Field." *Journal of World History*. 1: 209–23.
- Vambéry, Arminius. 1906. *Western Culture in Eastern Lands: A Comparison of the Methods Adopted by England and Russia in the Middle East*. Londra: Murry.
- Vandenbosch, Amry. 1946. "Regionalism in Southeast Asia." *Far Eastern Quarterly* 5: 427–38. van der Wee, Herman.
- , 1990. "Structural Changes in European Long-Distance Trade, and Particularly in the Re-export Trade from South to North, 1350–1750." Ed. James D. Tracy, *The Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350–1750*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 14–33.
- Van Doren, Charles. 1992. *A History of Knowledge: Past, Present, and Future*. New York: Ballantine.
- Van Loon, Hendrik Willem. 1937. *Van Loon's Geography: The Story of the World*. Garden City, N.Y.: Garden City Publishing.
- Van Paassen, C. 1957. *The Classical Tradition of Geography*. Groningen: Wolters.
- Vansina, Jan. 1990. *Paths in the Rainforest: Toward a History of Political Tradition in Equatorial Africa*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Vidal-Naquet, Pierre, ed. 1987. *The Harper Atlas of World History*. Fransızcadan çeviri. New York: Harper and Row.
- Vlekke, B.M.H. 1953. "The Meeting of East and West: The Western View." Ed. S. Hofstra, *Eastern and Western World*. The Hague: Van Hoeve. s. 27–35.
- Voll, John O. 1994. "Islam as a Special World System." *Journal of World History* 5: 213–26.

- Voltaire. 1937 [yak. 1760]. *Fragments on India*. Çev. Freda Bedi. Lahore: Contemporary India Publishing.
- , 1963 [1756]. *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*. Ed. René Pomeau. Paris: Classiques Garnier.
- von Beckerath, Herbert. 1942. *In Defense of the West: A Political and Economic Study*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Von Laue, Theodore H. 1987. *The World Revolution of Westernization: The Twentieth Century in Global Perspective*. Oxford University Press.
- Vryonis, Speros. 1971. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Los Angeles: University of California Press.
- Wagley, Charles. 1948. *Area Research and Training: A Conference Report on the Study of World Areas*. New York: Social Science Research Council.
- Waldron, Arthur N. 1994. "Introduction." Ed. Bertold Spuler, *The Mongol Period: A History of the Muslim World*. Princeton, N.J.: Wiener. s. VII-XXXIII.
- Walicki, Andrzej. 1989 [1964]. *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth Century Russian Thought*. Çev. Hilda Andrews– Rusiecka. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.
- Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. N.Y.: Academic Press.
- , 1993. "The TimeSpace of World-Systems Analysis: A Philosophical Essay." *Historical Geography* 23: 5–22.
- Warntz, Christopher W. 1968. *The Continent Problem—Geography and Spatial Variance*. Harvard Papers in Theoretical Geography, No. 9. Cambridge: Laboratory for Computer Graphics, Harvard University.
- Washbrook, David. 1990. "South Asia, the World System, and World Capitalism" *Journal of Asian Studies* 49: 479–508.
- Weber, Alfred. 1948. *Farewell to European History (Or the Conquest of Nihilism)*. Çev. R.F.C. Hull. New Haven: Yale University Press.
- Weber, George. —, 1853. *Outline of Universal History from the Creation to the Present Time*. Çev. M. Behr. Boston: Little, Brown.
- Weber, Max. 1968. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, 2 Cilt. Ed. Guenther Roth ve Claus Wittich. New York: Bedminster Press.
- Webster's Geographical Dictionary*. 1964. Springfield, Mass.: Merriam.
- Weigert, Hans W. 1942. *Generals and Geographers: The Twilight of Geopolitics*. New York: Oxford University Press.
- Weitzmann, Walter R. 1994. "Constantin Frantz, Germany and Central Europe." Ed. Peter Stirk, *Mitteuropa: History and Prospects*. Edinburg: Edinburgh University Press. s. 36–60.
- Wheeler, J.H. ve J. Trenton Kostbade. 1993. *Essentials of World Regional Geography*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich.
- White, Hayden. 1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- White, Richard. 1991. *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650–1815*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whittlesey, Derwent. 1954. "The Regional Concept and the Regional Method." Ed. Preston James ve Clarence Jones, *American Geography: Inventory and Prospect*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press. s. 19–69.
- Wigen, Kären. 1995a. "Bringing the World Back In: Meditations on the Space-Time of Japanese Early Modernity." Research paper, Asian/Pacific Studies Institute, Duke University.
- , 1995b. *The Making of a Japanese Periphery, 1750–1920*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
- Wilcox, Marrión ve George E. Rines. 1917. *Encyclopedia of Latin America*. New York: Encyclopedia Americana.
- Wilgus, A.C. 1931. *A History of Hispanic America*. Washington, D.C.: Mime-o-Form Service.
- Wilkinson, David. 1993. "Civilizations, Cores, World Economies, and Oikumenes." Ed. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, *The World System: Five Hundred or Five Thousand Years?* Londra: Routledge. s. 221–46.
- Wilkinson, Robert. 1794. *A General Atlas*. Londra: Wilkinson.
- Williams, Gwyn. 1985. *When Was Wales? A History of the Welsh*. Londra: Penguin.
- Williams, Henry Smith, ed.
—, 1907. *The Historian's History of the World*, 25 Cilt. N.Y. ve Londra: History Association.
- Williams, J.E., ed. 1960. *Prentice-Hall World Atlas*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Williams, Lea E. 1976. *Southeast Asia: A History*. New York: Oxford University Press.
- Willis, F. Roy. 1982. *World Civilization*. 1. Cilt, *From Ancient Times through the Sixteenth Century*. Lexington, Mass.: Heath.
- Wilson, Edward O. 1992. *The Diversity of Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wink, André. 1986. *Land and Sovereignty in India: Agrarian Politics under the Eighteenth–Century Maratha Svarjya*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1991. *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World*. Leiden: Brill.
- Wittfogel, Karl A. 1956. "The Hydraulic Civilizations." Ed. William L. Thomas, Jr., *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, 1. Cilt. Chicago: Uni. of Chicago Press. s. 152–64.
- , 1981 [1957]. *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New York: Vintage.
- Wolf, E.R. 1982. *Europe and the People without History*. Berkeley: Uni. of California Press.
- Wolff, Larry. 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Wolpert, Stanley. 1991. *India*. Berkeley: University of California Press.
- Woodbridge, William C. 1824. *Modern Atlas of Universal Geography*. Hartford: Cook.
- Woodcock, George. 1967. *Kerala: A Portrait of the Malabar Coast*. Londra: Faber and Faber.
- Woodside, Alexander. 1993. "The Asia-Pacific Idea as a Mobilization Myth." Ed. Arif Dirlik, *What Is in a Rim? Critical Perspectives on the Pacific Region Idea*. Boulder, Col.: Westview Press. s. 13–28.
- Woodward, David. 1987. "Medieval Mappaemundi" Ed. J.B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*. 1. Cilt, *Cartography in Prehistoric*,

- Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*. Chicago: University of Chicago Press. s. 286–370.
- Woolf, Stuart. 1992. "Construction of a European World-View in the Revolutionary-Napoleonic Years." *Past and Present* 137: 72–101.
- World Almanac and Book of Facts 1993*. 1992. New York: World Almanac.
- World Bank. 1995. *World Bank Atlas*. Washington, D.C.: World Bank.
- Worster, Donald. 1985. *Rivers of Empire: Water, Aridity, and the Growth of the American West*. New York: Pantheon.
- Wriggins, W. Howard. 1992. "The Dynamics of Regional Politics: An Orientation." Ed. W. Howard Wriggins, *Dynamics of Regional Politics: Four Systems on the Indian Ocean Rim*. New York: Columbia University Press. s. 1–21.
- Wright, John Kirtland. 1925. *The Geographical Lore of the Time of the Crusades*. New York: American Geographical Society. 1928. *The Geographical Basis of European History*. New York: Holt.
- Yapp, M.E. 1992. "Europe in the Turkish Mirror." *Past and Present* 137: 134–55.
- Yee, Cordell D.K. 1994. "Cartography in China" [altı ayrı makale şeklinde]. Ed. J.B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*. 2. Cilt, 2. kitap, *Cartography in the Traditional East and Southeast Asian Societies*. Chicago: University of Chicago Press. s. 35–202.
- Yiengpruksawan, Mimi Hall, 1993. "Japanese War Paint: Kawabata Ryushi and the Emptying of the Modern." *Archives of Asian Art* 46: 76–90.
- Yoshimoto, Mitsuhiro, 1991. "The Difficulty of Being Radical: The Discipline of Film Studies and the Postcolonial World Order." *boundary 2* 18: 242–57.
- Young, Robert, 1990. *White Mythologies: Writing History and the West*. Londra: Routledge.
- Yúdice, George, 1992. "We Are Not the World." *Social Text* 10: 202–16. "Z" [Martin Malia]. —, 1991. "To the Stalin Mausoleum." Ed. Stephen R. Graubard, *Eastern Europe... Central Europe... Europe*. Boulder, Col.: Westview Press. s. 283–338.
- Zerubavel, Eviatar, 1992. *Terra Cognita: The Mental Discovery of America*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.

DİZİN

A

- Abhazya 140, 291.
Abu-Lughod, Janet 162, 163, 165, 299–301.
Adshead, S.A.M. 294, 314, 316.
Afganistan 46, 73, 75, 77, 189, 195, 210, 230, 291, 303, 305, 308, 314.
Afrika XIII, XVII, 2, 3, 7, 19, 20, 24–30, 32–36, 38–40, 45, 48, 50, 56, 58, 61, 62, 71–73, 75, 81, 93, 94, 102, 110, 120, 122–125, 127, 128, 130, 132, 136–142, 145, 152, 160, 164, 168, 169, 171, 173–175, 179, 185, 186, 191, 193, 195, 196, 198, 213–215, 217, 219, 229, 233, 237, 244–246, 250, 252–256, 261, 265, 271, 274, 276, 285–287, 290–292, 294, 295, 298, 300, 301, 304, 306, 307, 315, 317, 318.
Afrika-merkezci(lik) XIII, 94, 122–124, 136, 137, 139, 145, 246, 286, 290, 291.
Agyeman, Opoku 139, 291.
Ahmad, Aijaz XI, 95, 243, 244, 260, 277, 285, 286, 290.
Ahmed, Akbar 174, 302.
Akdeniz 2, 3, 24, 27, 32, 52, 61, 62, 72, 74, 91, 136, 165, 172, 174, 186, 234, 246, 292, 293.
Akitanya 51.
Alba, Victor 212, 256, 315.
Algonkinler 178.
Allison, Anne XVIII, 317.
Allworth, Edward 314.
Almanya XVIII, 11, 57, 65–69, 71, 109, 129, 132, 136, 260, 261, 265–268, 309.
Altınordu 63.
Amazon Havzası 292.
Amerika Birleşik Devletleri XVI, 3, 11, 31, 34–36, 39, 45, 47, 55, 58, 59, 67, 71, 75, 89, 103, 109, 112, 126, 129, 131, 142, 158, 185, 186, 191, 193, 196, 201, 212, 222, 224, 240, 244, 248, 255, 257, 260–262, 265–268, 275, 285, 291, 307, 315, 318.
Amuderya 208, 209.
Anadolu 25, 116, 176, 249, 251, 303.
Andaman (Adaları) 151, 200, 309, 311.

And (Dağları) 239, 295, 299.
 Antartika 2, 36, 40, 255.
 Anthon, Charles 206, 304, 314.
 Arabistan 38, 42, 43, 73, 138, 175, 187-190, 256, 270, 291, 306.
 Aral Denizi 314.
 Arap(lar) 5, 61, 62, 105, 137-139, 143, 155, 163, 175, 176, 189, 199, 216, 231, 237, 252, 264, 271, 276, 291, 295, 302, 310.
 Aristoteles 24, 89, 109, 249.
 Arjantin 4, 5, 56, 59, 212, 245, 307.
 Arktik (Denizi) 30, 176.
 Asante, Molefi 137-139, 290, 291.
 Asurlular 82.
 Asya Tipi Üretim Modeli 49, 87, 109, 110, 113, 115, 283.
 Atatürk, Mustafa Kemal 272.
 Atlantik 28, 35, 56-58, 71, 74, 77, 80, 125, 240, 263, 308, 315.
 Avrafrika 265.
 Avrasya XVII, 38-41, 46, 51, 60, 65, 71, 72, 77, 79, 87, 90, 93, 100, 105, 107, 108, 116, 124, 127, 129, 140, 153-155, 157, 162-165, 168, 169, 171, 174, 177, 180, 192, 202, 206-209, 214-216, 219, 221, 238, 240, 256, 257, 262, 273, 276, 278, 284, 293-295, 299-302, 317, 318.
 Avrupa Birliği 80, 159.
 Avrupa-merkezci(lik) 8, 11, 12, 18, 19, 21, 35, 51, 93, 94, 122-124, 126-130, 133-136, 140, 145, 155, 160, 162, 217, 223, 228, 233, 235, 246, 264, 265, 274, 281, 283, 286, 288, 289, 295, 298, 300, 302.
 Avustralya XI, 1, 2, 5, 33, 35-40, 45, 46, 58, 143, 164, 168, 185, 196, 219, 229, 240, 252-256, 258, 261, 293, 298, 308, 317, 318.
 Avusturya 57, 69, 200, 257, 267, 268.
 Avusturya-Macaristan İmp. 268.
 Aydınlanma 13, 33, 57, 61, 65, 86, 88, 92, 93, 98-101, 105, 109, 120, 121, 247, 251, 264, 266, 276, 279, 280, 290.
 Azak Denizi 23, 30.

B

Bacon, Elizabeth 303, 306.
 Bali 202, 214.
 Balkan(lar) 75, 77, 78, 154, 176, 260, 263, 267, 269, 270, 303.
 Balland, Daniel 215, 314, 316.
 Baltık (Denizi) 27, 234, 267, 268.
 Bangladeş 308, 317.
 Barber, Benjamin XIII, 243, 262.
 Barfield, Thomas 208, 314.
 Baritz, Loren 124, 275, 287.
 Barthes, Roland 95, 277, 278.
 Bartholomew, John 252, 254, 255, 257, 293, 296, 310.
 Basra Körfezi 74, 300.
 Bassin, Mark XVII, 251, 252, 257, 259, 265.
 Batı Yarıküre 36, 45, 47, 212, 251, 255.
 Bedeviler 291.
 Berberiler 301, 302.
 Bereketli Hilal 73, 76.
 Bering (Boğazı) 39, 60.
 Beşinci Dünya 244.
 Birinci Dünya 4, 7, 10, 22, 66, 224, 243, 244, 260, 265.
 Birinci Dünya Savaşı 66, 260, 265.
 Birleşik Krallık 109, 287.
 Bizans İmparatorluğu 57, 63, 128, 155, 261, 271, 283, 295, 303.
 Bohemya 8, 69, 70, 265, 267.
 Boreal Âlem 256.
 Brahmanlar 79, 88, 293.
 Braudel, Fernand 148, 161, 162, 166, 200, 212, 263, 274, 297, 298, 301, 315.
 Brezilya 56, 158, 212, 245, 315.
 Britanya 35, 47, 66, 77, 109, 110, 129, 130, 191, 266, 267, 269, 293.
 Ayrıca bkz Birleşik Krallık.
 Budizm 31, 94, 151, 152, 154, 171, 172, 174, 202, 203, 209, 243, 271, 281, 282, 293, 304, 312.
 Bulgaristan XIX, 176, 181, 263, 266-268, 308.
 Bulgar(lar) 69, 181, 268, 271.

Burke, Edmund 249, 250, 294.
Burma 62, 198, 199, 202, 203, 214, 230,
269, 270, 307, 310, 311.
Büyük İskender 31, 79, 272.

C

Cahnman, Werner 266, 305.
Canfield, Robert 208, 314, 315.
Capella, Martianus 26, 250.
Cavalli-Sforza, L. Luca 144, 294, 311.
Cebelitarık Boğazı 169.
Cengiz Han 302.
Cezayir 75, 302.
Cheney, Lynne XIII, 243.
Churchill, Winston 125, 270.
Cibuti 291.
Comte, August 127.

Ç

Çad 291.
Çanakkale Boğazı 23.
Çek Cumhuriyeti 69, 267, 268.
Çin XVIII, 5, 10–12, 14, 16, 45, 46, 49, 51,
55, 61, 62, 66, 70, 72, 73, 76, 79–82,
91, 92, 101, 105, 107, 112–114, 126, 128,
129, 131, 135, 138, 151, 155–157, 159, 163,
166, 171, 174–177, 179–181, 187–189, 193,
198–204, 206–211, 214, 216, 223, 238,
244, 245, 253, 254, 258, 259, 262, 264,
266, 269–273, 275–277, 280–285, 289,
292, 295–298, 305–307, 309–312, 314,
317, 318.
Çingeneler 179.
Çin İmparatorluğu 126, 155, 189, 296, 297,
309, 314.
Çin-merkezci(lik) 12, 155, 156.
Çukur Ülkeler 56, 66.
Çungarya 314.

D

Dalai Lama 314.
Darling, Frank 278, 281, 282.
Darülharp 79.

Darülislam 79, 80, 174, 175, 302.
Darwinizm 99, 280.
Demir Perde 58, 68, 70, 159, 266, 267.
Derrida, Jacques 95.
Descartes, René 279.
Diderot, Denis 92, 276.
Dikötter, Frank 253, 293.
Dirlik, Arif XVIII, 318.
Doğu Bloku 70.
Doğu Timor 311, 312.
Doğu Yarıküre 47, 54, 108, 158, 168, 171,
246, 251, 254.
Dördüncü Dünya 244.
Dravidyenler 140.
Druidler 293.

E

Edo (Dönemi) 256.
Ege (Denizi) 23, 24, 251, 295, 300.
Ekümen (merkezci) 108, 158, 164, 166, 169,
171, 172, 238, 299, 300, 302.
Ekvator 138, 142, 292.
Embree, Ainslie 258, 308.
Endonezya 43, 83, 143, 197–199, 243, 255,
258, 296, 298, 311, 312.
Endülüs 138, 175.
Engels, Friedrich 110.
Ermeni(ler) 180.
Escobar, Arturo 244, 277.
Eski Dünya 27, 36.
Etiyopya(lılar) 38, 56, 137, 138, 142, 151, 152,
180, 189, 217, 219, 228, 239, 260, 276,
301, 303, 304.
Evans, Gareth XI, 242.

F

Fars 176, 208, 302.
Fas 61, 63, 73–75, 230, 302.
Fenike 249, 289.
Fırat Nehri 51, 208.
Filipin(ler) 56, 143, 151, 175, 197–200, 203,
205, 245, 251, 254, 255, 258, 261, 294,
298, 311, 312.

Filistin(li) 53.
 Finlandiya 143, 293.
 Foucault, Michel 95, 277.
 Fransa 11, 47, 50, 56, 66, 67, 69, 76, 79, 92,
 129, 130, 132, 156, 187, 199, 211, 212, 222,
 233, 260, 264, 266, 267, 287, 315.
 Fukuyama, Francis 125, 243, 288.
 Fuller, Graham 272.

G

Gagavuz(lar) 181.
 Galapagos (Adaları) 254.
 Galilei, Galileo 280.
 Ganj (Nehri) 51, 199, 253, 309, 310, 317.
 Garp VI, 21, 53–55, 60–62, 66, 84, 88–90,
 111, 118, 119, 145, 169, 222, 260, 261, 263,
 266, 270, 274, 275, 277, 278, 285.
 Gay, Peter 92, 276, 279.
 Gellner, Ernest 100, 105, 106, 279, 281, 309.
 Gernet, Jacques 101, 280.
 Girit Adası 250.
 Goethe, J. Wolfgang von 70.
 Goldstone, Jack 278, 284.
 Göçebe(ler) 293, 295.
 Grönland 39, 45, 257.
 Guyot, Arnold 34, 253, 256, 332.
 Güney Kore 4, 45, 107, 109, 223, 244, 309, 318.
 Güney Yarıküre 5, 29, 246.
 Gürcistan 140, 270, 292.

H

Haçlı(lar) 261, 295.
 Haiti 212.
 Halecki, Oscar 40, 66, 257, 265, 267, 268.
 Han Hanedanı 157, 296.
 Hansa Birliği 234.
 Hazar (Denizi) 31, 215, 216.
 Hecataeus 249.
 Hegelcilik 110, 117, 125, 126, 149, 288.
 Hegel, Georg W.F. 72, 82, 88, 110, 113,
 125–127, 269, 270, 279, 287.
 Helen(izm) 24, 76, 100, 106, 172, 174, 251,
 261, 263, 272, 295.

Herodot 24, 25, 27, 32, 34, 35, 85, 109, 249.
 Hıristiyan(lık) 25–28, 56, 57, 63, 68, 78,
 85, 91–93, 100, 102, 105, 107, 125, 135,
 152, 154, 169, 171, 172, 175, 176, 180, 181,
 197, 203, 209, 251, 260, 261, 263, 267,
 269, 272, 275, 276, 279, 280, 295, 308.
 Hırvatistan 57, 78, 265, 308.
 Himalayalar 271, 307.
 Hindiğin 198, 199, 201, 233, 298, 310, 312.
 Hindistan 9–11, 14, 38, 41, 42, 46, 51, 56,
 61, 62, 66, 67, 70, 72, 74, 77, 81, 83, 88,
 92, 102, 103, 107, 113–116, 126, 128, 130,
 138, 140, 141, 143, 144, 151, 152, 154, 155,
 166, 171, 174, 176, 182, 187–189, 191,
 195, 197–202, 204, 205, 208, 214, 216,
 217, 224, 233, 240, 245, 247, 259, 260,
 263, 269–273, 276, 278, 283, 287, 289,
 294–298, 302–304, 306–311, 313, 317.
 Hindu(izm) 102, 103, 115, 116, 141, 151, 154,
 165, 171, 172, 174, 197, 202, 203, 224, 233,
 245, 281, 292, 295, 297, 312, 313, 318.
 Hint Adaları 32, 199, 259, 304, 309–312.
 Hipokrat 85, 249.
 Hispanik 130, 203, 205, 212, 315.
 Hitit(ler) 295.
 Hitler, Adolf 71.
 Hobsbawm, Eric 69, 268.
 Hohenstaufen Hanedanı 68.
 Hollanda 33, 99, 115, 139, 163, 199, 212, 272,
 296, 297, 299, 310, 312.
 Homeros 34.
 Horasan 270.
 Hunlar 317.
 Huxley Hattı 258.

İ

İberya 269.
 İber (Yarımadası) XV, 129, 175, 267.
 İbn Battuta 137, 138, 175.
 İbn Haldun 137, 138.
 İkinci Dünya 244, 246, 255, 258, 261,
 266–268, 312.

İkinci Dünya Savaşı 13, 36, 37, 58, 65, 68,
69, 74, 106, 132, 158, 187, 191, 200, 207,
212, 244, 255, 258, 261, 266–268, 312.

İkinci Reich 68.

İndus (Vadisi) 72, 112, 114, 171, 270, 295.

İngiliz-merkezci(lik) 35.

İngiltere 50, 56, 58, 61, 67, 69, 74, 75, 79,
125, 132, 156, 199, 200, 253, 260, 264,
266, 270, 273, 284, 296.

İran 45, 56, 61, 63, 72–74, 92, 131, 154, 176,
187–189, 210, 215, 216, 247, 254, 264,
269, 270, 289, 293, 295, 299, 304, 305,
314, 316.

İrlanda 264.

İskandinavya 47, 267.

İskoçya 264.

İslam XVIII, 20, 37, 53, 56, 61, 62, 71, 73,
78–80, 83, 92, 101, 102, 105, 106, 116,
118, 120, 128, 135, 138, 139, 151, 152, 154,
155, 159, 160, 169, 171, 172, 174–176, 181,
182, 198, 203, 205, 209, 210, 215, 219, 231,
233, 243, 245, 260, 267, 269–272, 276,
280–282, 285, 294, 295, 297, 298, 302, 318.

İspanya 71, 175, 187, 247, 268, 269.

İsrail 43, 289.

İstanbul Boğazı 23, 25, 46.

İsveç 58, 267, 297.

İsviçre 9, 56, 58, 267.

İtalya 5, 10, 66, 109, 113, 129, 132, 187, 198,
267, 282, 287, 315.

İyon(lar) 23, 24, 249, 295.

İzlanda 9.

J

Jamaika 230.

Japon 36, 54, 55, 59, 79, 80, 82, 83, 89, 94,
108, 111, 131, 132, 156, 173, 200, 204, 256,
262, 271–273, 275, 276, 282, 292, 293,
295–297, 302, 305, 312, 315, 318.

Japonya 5, 9, 36, 45, 46, 56, 58–60, 62, 65,
71, 74, 79–82, 85, 109, 111, 118, 129, 132–
134, 155, 156, 159, 160, 171, 174, 193, 206,
222, 230, 240, 244, 254, 262, 265, 266,

269–273, 275–277, 281, 283, 284, 289,
292, 294, 296–299, 302–304, 306–309,
311, 317, 318.

Java 114, 203, 253, 272, 295, 299.

Joll, James 70, 268.

Jones, Stephen 92, 276, 281, 282, 305.

K

Kafkas(lar) 31, 34, 40, 62, 206, 239, 256,
292, 314, 317.

Kaiwar, Vasant XVIII, 286.

Kalahari 301.

Kalvinizm 262.

Kamboçya 35, 58, 114, 152, 198, 199, 201,
202, 262, 295, 307, 310.

Kanada 46, 47, 58, 59, 185, 266, 299,
306, 307.

Kaplan, Robert XIII, 243, 270.

Karadeniz 23, 24, 31, 300, 317.

Karakum 216.

Karayipler 239.

Karolenj (Dönemi) 26.

Karpatlar 316.

Kartacalılar 137.

Kastilya 28.

Kazakistan 11, 208, 296, 314, 315.

Kebir Çölü 215.

Kenya 143.

Kerç Boğazı 23, 31.

Kıpçak (Hanlığı) 63, 317.

Kiptiler 303.

Kırgızistan 208, 210.

Kızıldeniz 2, 26, 30, 40, 300.

Kimmer Boğazı 25.

Kolomb, Kristof 28, 114, 124, 158, 233,
254, 300.

Konfüçyüs(çülük) 82, 92, 93, 105, 154, 159,
169, 202, 271, 281, 282, 307, 312.

Konstantinopolis 65, 265, 287.

Kore Savaşı 156.

Koryaklar 302.

Krauthhammer, Charles 86, 274.

Kumanlar 317.

Kuzey Kore 45, 243.
 Küçük Asya 27, 76, 249, 251, 289.
 Kürtler 291.

L

Lach, Donald 251, 252, 275, 276, 303, 304.
 Lama(izm) 151, 209, 210, 219, 282, 314.
 Laos 198, 199, 202, 230, 307, 310.
 Latin Amerika XVII, XVIII, 15, 56, 59, 185,
 186, 192, 193, 195, 196, 202, 211–213, 226,
 230, 233, 238, 244, 246, 248, 256, 262,
 268, 298, 306, 307, 315, 317.
 Leibniz, Gottfried 103.
 Lenin, V.I. 67, 71.
 Levant 54, 60, 61, 65, 70, 74, 76, 82, 152, 171,
 270, 305.
 Levitt, Norm XVIII, 281.
 Libya 23, 24, 34, 73, 75, 249, 250.
 Lidya (Krallığı) 249.
 Lieberman, Victor XVIII, 202, 281, 300,
 312, 313.
 Lihtenştayn 10, 14, 247.
 Lübnan 315.
 Lüksemburg 10, 156.

M

Macaristan 57, 69, 143, 187, 266–268.
 Macar(lar) 57, 68, 143, 266, 268.
 Madagaskar 38, 39, 45, 50, 137, 214, 301.
 Mağrip 73.
 Mahayana (Budizmi) 151, 202, 209.
 Malaya 200, 270.
 Maldivler 308.
 Malezya XI, 83, 107, 143, 197, 198, 205, 223,
 245, 299, 312.
 Mali (Krallığı) 138.
 Malte-Brun, M. 31, 252, 254, 289, 310.
 Mançu (Hanedanı) 107, 155, 190, 207, 296.
 Mançurya 176, 208, 254, 297, 316.
 Mandarin 312.
 Manihaizm 209.
 Maoculuk 117.
 Marathalar 116.

Marksizm (ist) 8, 110–113, 117, 134, 223,
 260, 265, 283, 284, 286, 290, 301.
 Marmara Denizi 23.
 Marx, Karl 49, 110, 112, 113, 126.
 Meinig, Donald 248, 297, 301.
 Mekke 83, 172.
 Meksika 38, 45, 47, 125, 245, 256, 259,
 299, 307.
 Melanezya 43, 143, 151, 195, 219, 254,
 293, 312.
 Mezoamerika 112, 114, 129, 239, 294, 299.
 Mezopotamya 300.
 Mısır 9, 11, 24, 65, 72–75, 112, 114, 136, 137,
 141, 269, 290, 292, 295, 303.
 Ming (Hanedanı) 300.
 Moğol (İmparatorluğu) 62, 63, 107, 112,
 115, 116, 126, 152, 154, 155, 163, 169, 171,
 176, 177, 207, 209, 262, 288, 293, 296,
 300, 302, 303, 316.
 Moğolistan 151, 195, 207–211, 254, 299, 314.
 Montesquieu 33, 49, 109, 251, 253, 259, 276.
 Moritanya 195, 239, 308, 318.
 Mozambik 5, 169.
 Muhammet (Peygamber) 92, 93.
 Muson (Kuşağı) 46, 49, 71, 110, 259, 306.
 Myanmar 45, 62, 198, 203, 230, 307.

N

Nanda, Meera XVIII, 95, 277, 278.
 Napolyon, Bonapart 309.
 Napolyon, III. 211.
 Nazi(ler) 265, 293, 305.
 Nearttik 38.
 Neoplatonizm 280.
 Neotropik 38.
 Nepal 74, 190, 232, 296, 308.
 Newton, Isaac 99, 103.
 Nietzsche, Friedrich 265, 279.
 Nijerya 9, 133, 291.
 Nil (Nehri) 24–27, 30, 40, 51, 171, 230, 300.
 Norveç 297, 299.
 Nubye (Hanedanı) 290.
 Nuh (Peygamber) 25, 142.

O

- Oksidenta(lizm) 118, 222, 246, 254, 273, 274, 286.
 Okyanusya 35, 36, 45, 46, 124, 125, 185, 191, 195, 196, 199, 229, 253–255, 258, 293, 301, 306, 317.
 Orbis Alterius 29.
 Orbis Terrarum 29.
 Orosius 26, 125.
 Ortadoğu 55, 70, 72–77, 127, 173–175, 180, 192, 195, 196, 202, 211, 215, 230–234, 239, 246, 263, 269, 270, 275, 287, 291, 295, 305, 307, 318.
 Orta Krallık 79, 296.
 Ortelius 29, 189, 251, 304.
 Ortodoks(luk) 57, 63, 68, 70, 85, 159, 171, 176, 260, 263, 277, 295, 308.
 Oryantal(izm) 53, 69, 72, 75, 76, 78, 109, 127, 222, 260, 261, 263, 273, 274, 276, 277, 285, 286.
 Osmanlı İmparatorluğu 49, 75, 78, 79, 107, 116, 154, 251, 270, 272, 282, 284, 291, 303.

Ö

- Ön Asya 270.
 Özbek (Hanlığı) 102, 154.
 Özbekistan 42, 102, 208, 210.

P

- Pakistan 31, 45, 159, 230, 233, 234, 304, 308, 318.
 Palairret, John 187, 253, 296, 304, 313.
 Palearktik 38.
 Paleotropik 256.
 Panama (Kıstağı) 2, 3, 39, 45, 245.
 Panislavistler 257, 265.
 Panislavizm 257, 265.
 Papua Yeni Gine 43, 312, 318.
 Parsiler 152.
 Pasifik (Okyanusu) 35, 46, 105, 127, 164, 168, 179, 195, 196, 201, 234, 237, 239–241, 248, 256, 281, 308, 309, 318, 319.
 Peleponnez Adaları 24.

- Pencap 10, 262.
 Pers (İmparatorluğu) 24, 72, 249.
 Peru 112, 114, 125.
 Petro, I. (Büyük) 30, 263.
 Pigmeler 144.
 Pireneler 71.
 Platon(culuk) 89, 119, 120, 280.
 Plinius 274.
 Po-Hai (Krallığı) 156, 296, 297.
 Polinezya 35, 195, 219.
 Polonya 57, 65, 69, 264, 265, 267, 268, 289, 299, 308.
 Pomaklar 181.
 Portekiz 4, 5, 41, 173, 267, 312.
 Postmodern(izm) XIV, 17, 18, 100, 274, 278, 286, 306.
 Protestan(lık) 85, 105, 260, 261, 280.
 Prusya(cılık) 67, 68, 109, 266.
 Ptolemy 252, 254.

R

- Ritter, Carl 33, 34, 125, 253, 259, 287–289, 345.
 Roland, Alex XVIII, 95, 277.
 Roma İmparatorluğu 25, 57, 65, 79, 128, 260, 263.
 Roma Katolik Kilisesi 118, 260, 261, 282.
 Romanya 266, 267, 293, 308, 317.
 Rousseau, Jean-Jacques 42.
 Rönesans 25, 27, 102, 106, 132, 189, 191, 208, 238, 251, 276, 294, 302.
 Rusya XVII, 5, 8, 11, 30, 31, 40, 45, 47, 48, 55, 63, 65–67, 70, 71, 78, 109, 111, 112, 129, 132, 155, 185, 192, 193, 195, 208, 210, 219, 238, 240, 245, 247, 260–268, 271, 273, 296, 297, 303, 307, 308.

S

- Safeviler 154.
 Sahraaltı 15, 38, 75, 124, 125, 128, 137, 138, 141, 143, 151, 152, 154, 155, 164, 169, 175, 185, 186, 195, 219, 223, 230, 232, 239, 291, 295, 300, 301.

Sahra (Çölü) 3, 32, 138, 139, 152, 168, 169, 175, 232, 291, 299, 301, 306.
 Said, Edward 53, 54, 86, 95, 118–120, 260, 277, 285.
 Saksonya 68, 70, 267.
 Sami (ırkı) 254.
 Sanayi Devrimi 107.
 Sanskrit 130.
 Schopenhauer, Arthur 265.
 Sevilalı Isidore 26.
 Seylan 311. *Ayrıca bkz* Sri Lanka.
 Sirbistan 78, 263, 308.
 Sibirya 30, 34, 35, 40, 42, 43, 45, 80, 164, 169, 175, 176, 188, 215, 251, 252, 254, 255, 257, 259, 262, 272, 302, 307, 308, 313, 316, 317.
 Sihizm 262.
 Singapur 4, 10, 46, 83, 107, 109, 159, 197, 198, 203, 223, 230, 240, 244, 268, 308, 313, 318.
 Singer, Sing 89, 275.
 Sinitik 205.
 Sinosantrizm 12.
 Siriderya 208, 209.
 Siyam 200, 310.
 Slavofil 66, 265.
 Slovakya 267.
 Slovenya 8, 10, 267, 268.
 Soğd 209.
 Soğuk Savaş XI, XII, 5, 7, 56, 58, 63, 65, 68, 110, 112, 158, 193, 195, 196, 201, 223, 225, 243, 261, 267, 270.
 Solomon Adaları 312, 318.
 Somali 75, 86, 270, 274, 291.
 Sovyetler Birliği XII, 5, 58, 71, 117, 140, 158, 195, 196, 201, 206–208, 210, 211, 244, 245, 262, 263, 265, 268, 283, 287, 298, 306–308, 314.
 Sri Lanka 151, 174, 197, 200, 202, 245, 308.
 Stalinizm 78, 117.
 Stalin, Josef 67, 71, 283.
 Stavrianos, L.S. 154, 295.
 Steadman, John 20, 99, 250, 262, 278, 279.

Stoianovich, Traian 248–250, 303.
 Strabon 25.
 Sudan 9, 10, 75, 195, 232, 291, 304.
 Sufi(zm) 267, 282.
 Sumatra 200, 203, 254, 272, 311.
 Sung (Hanedanı) 101, 107, 280, 296, 300.
 Surinam 230.
 Suriye 43, 75, 257, 300.
 Suudi Arabistan 42, 43, 306.
 Sümerler 295.
 Süryaniler 151, 152, 181, 182, 295.
 Süveyş Körfezi 30.
 Szücs, Jenö 57, 261, 268.

Ş

Şamanizm 314.
 Şanghay 284.
 Şark VI, IX, 53–55, 60–63, 65, 66, 71, 72, 74, 81, 82, 84, 88–92, 99, 110–120, 125, 145, 169, 189, 199, 260, 261, 263, 266, 267, 269, 270, 273–275, 277, 278, 282, 284, 285, 288, 305, 306, 313.
 Şarkiyat(çılık) 54, 61, 62, 82, 86, 109, 118–120, 130, 162, 260, 273, 278, 282, 285. *Ayrıca bkz* Oryantal(izm).
 Şarlman (Hanedanlığı) 68, 300.
 Şili 4, 245, 293, 307.
 Şincan 175, 207–210, 285, 296.

T

Tacikistan 5, 208, 210.
 Tagore, Rabindranath 81, 273.
 Tang (Hanedanı) 207, 296.
 Taoizm 94, 202, 280.
 Tataristan 30, 187–189, 198, 206, 207, 209, 251, 252, 276, 296, 304, 313, 314.
 Tatar(lar) 112, 176, 210, 263, 302.
 Tayland 42, 107, 152, 197, 198, 200, 202, 223, 245, 247, 297, 310.
 Theodore, William 67, 257, 260, 354.
 Theravada (Budizmi) 151, 171, 202, 312.
 Thomas, Hugh 50, 56, 67, 208, 259, 289, 298.

- Thurrow, Lester 262, 309.
 Tibet 42, 74, 77, 130, 151, 152, 171, 176,
 189, 206–211, 215, 228, 232, 239, 273,
 295, 299, 300, 314.
 Tien Shan (Dağları) 77, 317.
 Tilly, Charles 270, 300.
 Timur İmparatorluğu 299.
 Tokugawa (Japonyası) 107, 271, 284.
 Toskana 198, 287, 289.
 Toulmin, Stephen 99, 279, 280.
 Toynbee, Arnold 23, 24, 48, 56, 67, 127,
 147–149, 151–154, 157, 159, 160, 167,
 171, 173, 180–182, 249, 251, 259–261,
 294, 295, 297, 303.
 Töton(lar) 293.
 Trakya 24.
 Transkafkasya 252.
 Truva 124, 249.
 Tunguz(lar) 176, 177, 296.
 Tunus 75, 138, 173, 275.
 Turan(cılık) 272.
 Turcicum 251.
 Turner, Bryan 274, 282, 286, 302, 303.
 Türkistan 208, 314, 316.
 Türkiye 7, 11, 60, 73, 79, 80, 151, 154, 187,
 188, 208, 210, 216, 238, 251, 254, 256,
 257, 266, 270, 289, 293, 304.
 Türkler 27, 28, 55, 61, 63, 78–80, 93, 155,
 169, 171, 176, 181, 208–210, 251, 264, 271,
 272, 276, 277, 300, 302, 303.
 Türkmenistan 208, 210, 216.

U

- Uganda 9, 143.
 Ukrayna 45, 208, 315.
 Umman 35, 138.
 Ural (Dağları) 30, 31, 40, 45, 51, 81, 143,
 186, 252, 256.
 Urartu 295.
 Uruguay 56, 59.
 Uygarlar 171, 210.
 Uzakdoğu 71, 74, 77, 88, 151, 192, 195, 270–
 272, 275, 281, 295, 298, 306.

Ü

- Üç Dünya (Kuramı) 7, 243.
 Üç Krallık 297.
 Üçüncü Dünya XII, 1, 4, 5, 7, 10, 22, 59, 60,
 95, 158, 203, 204, 223, 224, 243–246,
 257, 260, 262, 266.
 Üçüncü Reich 68.
 Ümit Burnu 256.

V

- Vambéry, Arminius 269, 275.
 Varşova Paktı 263.
 Vergilius 124.
 Vidal, Paul 50, 259, 296, 297.
 Vietnam 58, 86, 155–157, 159, 171, 197–199,
 202, 203, 205, 254, 271, 295, 297, 302,
 310–312.
 Viyana 78, 107.
 Volga (Nehri) 30, 31, 175, 176, 252, 267, 314.
 Voltaire 92, 93, 275, 276.
 Vryonis, Speros 251, 303.

W

- Waldseemüller, Martin 28, 309.
 Wallerstein, Immanuel 148, 161, 162, 164,
 165, 298–300.
 Washbrook, David 162, 260, 282, 285, 300.
 Weber, Alfred 274.
 Weber, Max 97, 98, 104, 278, 283.
 Weigert, Hans 67, 265.
 Wells, H.G. 127.
 Whittlesey, Derwent 247, 248.
 Wilkinson, Robert 252, 253, 310.
 Wink, André XVIII, 116, 271, 284, 302, 310.
 Wissler, Clark 305.
 Wittfogel, Karl 49, 110–114, 116, 117, 283.
 Wolf, Eric 299, 354.
 Wolff, Larry 261, 264, 266, 276, 304.
 Woodside, Alexander 241, 318.
 Woodward, David 237, 250, 271.
 Wright, John Kirtland 250, 252.

Y

- Yahudi(ler) 69, 82, 93, 152, 171, 174, 179-181,
261, 267.
- Yakındoğu 74-77, 126, 129-131, 193, 195,
246, 267, 269, 270, 302.
- Yakutistan 42.
- Yakutlar 176, 272, 316.
- Yangtze (Nehri) 51, 171, 311.
- Yecüc ve Mecüc Ülkesi 206.
- Yemen 138.
- Yeni Delhi 197.
- Yeni Dünya 252, 318.
- Yeni Gine 39, 43, 45, 46, 144, 232, 254,
312, 318.
- Yeni Kaledonya 39, 318.
- Yenisey (Nehri) 30, 77.
- Yeni Zelanda XI, 5, 36, 39, 45, 57, 58, 168,
185, 219, 240, 252, 254-257, 298, 318.
- Yeoh, Brenda 202, 309, 312.
- Yoruba 137.
- Young, Robert 119, 285, 286.
- Yúdice, George 59, 262.
- Yugoslavya 7, 10, 68, 266, 268.
- Yunanistan 4, 24, 57, 75, 76, 92, 96, 97, 101,
126, 127, 136, 249, 261, 266, 267, 269,
270, 276, 287, 288, 292, 303, 308.
- Yunan(lar) 13, 19, 23-27, 29, 30, 37, 60,
79, 90, 91, 96, 102, 106, 122, 136, 176,
249, 251, 258, 261, 265, 271, 279, 280,
290, 303, 304.
- Yunnan 151, 175.

Z

- Zaire 143, 299.
- Zerubavel, Eviatar 28, 251.

Kıtalar Miti dünyayı nasıl gördüğümüzü kökten değiştiren bir kitap. Duke Üniversitesi'nden coğrafya profesörü Martin W. Lewis ve tarih profesörü Kären E. Wigen, bu çalışmada gündelik hayatta sıkça kullandığımız temel coğrafi ayrımları inceliyor ve kalıplaşmış coğrafi kavramları sorguluyor. Doğu, Batı, Asya, Avrupa ya da Üçüncü Dünya gibi sıklıkla kullandığımız ve farkında olmadan dünyayı algılama biçimimizi yöneten kalıpların tarihteki izlerini sürerken kullanımlarını da sorgulayan bu kitap, üzerinde yaşadığımız gezegeni algılayışımıza dair yeni bir perspektif öneriyor. *Kıtalar Miti*, “Neresi Kuzey, neresi Güney?”, “Avrupa bir kıta sayılır mı?”, “Asya nerede başlar?”, “Dünyayı neden bu şekilde ayırıyoruz?” gibi sorulara yanıt arıyor. Bu yolda da önyargılarımızı yerle bir ederek “Başka bir dünya mümkün” sözünü hatırlatıyor.

monografiyayinlari.com

978-605-70963-1-9

